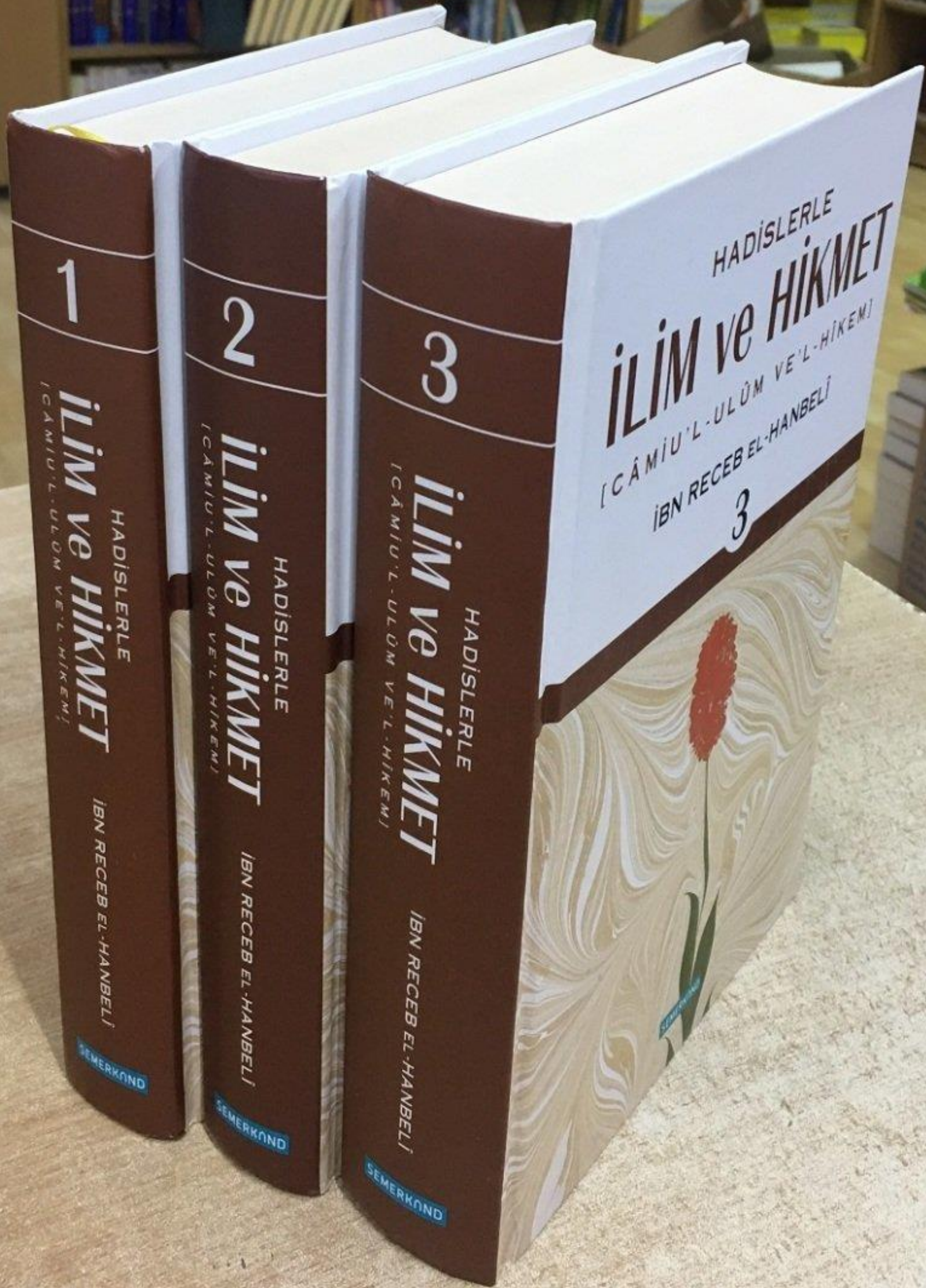

1
HADİSLERLE
İLİM ve HİKMET
[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]
İBN RECEB EL-HANBELÎ
SEMERKAND
2
HADİSLERLE
İLİM ve HİKMET
[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]
İBN RECEB EL-HANBELÎ
SEMERKAND
3
HADİSLERLE
İLİM ve HİKMET
[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]
İBN RECEB EL-HANBELÎ
SEMERKAND
HADİSLERLE
İLİM ve HİKMET
[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]
İBN RECEB EL-HANBELÎ
3

SEMERKAND
İstanbul 2006

HADİSLERLE

İLİM ve HİKMET

[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]

İBN RECEB EL-HANBELÎ

3

Tercüme, Tahric ve Notlar
Ali KAYA

SEMERKAND

SEMERKAND: 81
Hadis Kitaplığı: 3
ISBN: 9944-70-010-X (Tk. no.)
9944-70-024-X (3. c.)

Yazan : İbn Receb el-Hanbelî
Tercüme : Ali Kaya
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Kapak : Mehmet Akben
İç Düzen : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa/İstanbul
Tel: 0212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Ekim 2006, İstanbul
2. Baskı

GENEL DAĞITIM
pozitif dağıtım
Eyüp Sultan Mah. Osmangazi Cd. Esma Sk. No: 4
Samandıra – İSTANBUL
Tel: 0 216 311 13 35 Faks: 0 216 561 10 00

İÇİNDEKİLER

Otuz Yedinci Hadis 15
YÜCE ALLAH'IN ADALETİ ve LUTFU 15
DİĞER RİVAYETLER 16
HADİSİN ÖNEMİ 19
İyiliği İşlemiş Olmak 19
Kötülüğü İşleme Durumu 25
Şerefli Zaman ve Mekânda İşlenen Günahlar 25
İyilik Yapmayı Arzulamak 29
Kötülüğü Düşünüp de Yapmayan 32
Otuz Sekizinci Hadis 45
YÜCE ALLAH'A YAKLAŞMANIN YOLLARI 45
DİĞER RİVAYETLER 46
HADİSİN ŞERHİ 49
Allah Dostlarına Düşmanlık 49
ALLAH'A YAKLAŞMANIN YOLU 52
Farzları Eda ve Nâfilelere Devam 52
Allah'a Yaklaştıran Farzlar 54
Allah Sevgisine Dair Peygamberlerin Duaları 58
Muhabbet Hakkında Sûfîlerin Sözleri 60
Allah'a Yaklaştıran Nâfileler 61
ALLAH DOSTLARINA YAPILAN İHSANLAR 66
Allah'ın İhsanı ve Himayesi 69
Duası Kabul Görenlerden Bazıları 70
HER NEFİS ÖLÜMÜ TADACAKTIR 79
Ölümün Zorluğu 80

Ölüm Herkes İçin Zor mudur? 82
Otuz Dokuzuncu Hadis 87
UNUTMA, HATA ve BASKI ALTINDA YAPILANLAR 87
DİĞER RİVAYETLER 87
HADİSİN ŞERHİ 89
HATA VE UNUTMA 91
Unutmayla İlgili Meseleler 92
Yeminler Konusunda Unutma 94
İKRAH VE MÜKREHİN HÜKMÜ 96
Seçme Hakkı Bulunmayan Mükreh 96
Bir Tür Seçme Hakkı Bulunan Mükreh 96
Haram Fiillere Zorlanmak 98
Kırkıncı Hadis 103
DÜNYADA KISA EMELLİ OLMAK 103
DİĞER RİVAYETLER 104
GURBET VE YOLCULUK 104
Bir Yolcu Gibi Olmak 104
Dünya Gurbeti 106
Yolcu Gibi Davranmak 111
KISA EMEL 115
Sağlığı ve Hayatı Ganimet Bilmek 118
Amelin Fayda Vermediği Zaman 120
Kırk Birinci Hadis 127
İMANIN GEREĞİ: PEYGAMBER'E TÂBİ OLMAK 127
DİĞER RİVAYETLER 127
HADİSİN ŞERHİ 128
Gerçek İmanın Gereği 128
Allah ve Resûlü'ne Duyulan Gerçek Muhabbet 131
Hevânın Anlamı ve Hevâya Uymak 133
Kırk İkinci Hadis 137
ALLAH'IN BAĞIŞLAMASININ GENİŞLİĞİ ve YOLU 137
DİĞER RİVAYETLER 138
DUA VE UMUT 139
Duanın Âdâbı ve Şartları 140
Duaya İcabetin Tezahürleri 142

İSTİĞFARA DEVAM 147
İstiğfarın Anlamı ve Faydası 147
Tövbe Edip Tekrar Dönmek 150
İstiğfar ve Tövbe İçin Kullanılacak Sözler 153
İstiğfar ve Dualardan Örnekler 155
İstiğfarın Önemi 158
TEVHİDİN ÖNEMİ 162
Kırk Üçüncü Hadis 165
MİRASI HAK SAHİPLERİNE VERMEK 165
İSLÂM MİRAS HUKUKUNUN ESASI 165
Çocuğu Olmayanların Mirası 168
Yakın Olan Erkeklerden Maksat 170
Çocukların Mirastaki Durumu 172
Ebeveynin Mirastaki Durumu 176
Ebeveyn ve Kardeşler 179
Dede ve Ninenin Durumu 180
Anne Baba Bir ve Baba Bir Kardeşler 183
Eşler, Anne Bir Kardeş ve Zevi'l-Erhâm 189
Kırk Dördüncü Hadis 191
SÜT KARDEŞLİĞİ ve HÜKÜMLERİ 191
DİĞER RİVAYETLER 191
NİKÂHI HARAM OLANLAR 192
Nesep ile Haram Olanlar 192
Nesep ve Musâhere Yoluyla Haram Olanlar 193
Başkasıyla Birlikte Nikâhı Haram Olanlar 194
Emzirme ile Haram Olanlar 195
Kırk Beşinci Hadis 201
İÇKİ, LEŞ, DOMUZ ve PUTLARIN HARAMLIĞI 201
DİĞER RİVAYETLER 202
HARAM KILINANIN TİCARETİ DE HARAMDIR 204
Aslını Değiştirmeden Yararlanma 204
Aslını Değiştirerek Yararlanma 207
Leşlerden Yararlanma 208
Köpeğin Satışı 209
Kedinin Satışı 212

Yenilmeyen Yabani Hayvanlar 212
Kırk Altıncı Hadis 217
SARHOŞLUK VEREN HER ŞEY HARAMDIR 217
DİĞER RİVAYETLER 217
HADİSİN ŞERHİ 218
İçki ve Kumarın Kötülüğü 219
Her Sarhoşluk Veren Haramdır 221
Şarap Dışındaki İçkiler 224
Keyif Veren Maddeler 228
Anestezi Olarak Kullanılan Maddeler 229
İçki Haddi Uygulanacak Kimseler 231
Kırk Yedinci Hadis 233
İHTİYAÇ KADAR YEMEK 233
DİĞER RİVAYETLER 233
HADİSİN ŞERHİ 235
Devânın Başı Perhiz ve Az Yemek 235
Açlık ve Tokluk Hakkında Selefin Sözleri 236
Yemekte Ölçülü Olmak 241
Efendimizin Yemesi ve Açlığı 242
Kırk Sekizinci Hadis 247
MÜNAFIĞIN ALÂMETLERİ 247
DİĞER RİVAYETLER 247
HADİSİN ŞERHİ 248
Nifak ve Münafığın Anlamı 248
Münafıklığın Kısımları 249
Yalan Söylemek 249
Sözünde Durmamak 250
Husumette Haddi Aşmak 253
Sözleşmeye İhanet Etmek 255
Emanete Hıyanet 258
Selefin Nifak Hakkındaki Korkuları 261
Kırk Dokuzuncu Hadis 269
RIZIK ve TEVEKKÜL 269
HADİSİNİN ŞERHİ 269
Tevekkülün Önemi 270

Gerçek Tevekkül 271
Sebepleri Terketmek 277
Tevekkül ve İhmal 283
Ellinci Hadis 289
ZİKRİN ÖNEMİ ve FAZİLETİ 289
DİĞER RİVAYETLER 289
HADİSİN ŞERHİ 290
Zikrin Önemi 290
Öne Geçenler 291
Zikredenlerin Üstünlüğü 294
Zikredenlerde Görülen Haller 298
Çarşı Pazar Yerlerinde Zikir 306
HER GÜNE BELLİ MİKTARDA ZİKİR 308
Nâfile Namazlar 308
Dille Yapılan Zikirler ve Vakitleri 309
Zikir Kapsamına Girenler 310
Gece Yapılacak İbadet ve Zikirler 311
Dua ve Zikir Yapılması Tavsiye Edilen Zamanlar ve Hadiseler 314
ÖZLÜ ZİKİR VE DUALAR 315
Özlü Zikirler 315
Mu'temir'in Tesbihi 319
Özlü Dualar 321
TAHRÎC BÖLÜMÜ 325
Birinci Hadis 327
NİYETİN ÖNEMİ ve YERİ 327
TAHRÎC 327
İkinci Hadis 329
CİBRÎL HADİSİ 329
TAHRÎC 330
Üçüncü Hadis 335
İSLÂM'IN BEŞ ŞARTI 335
TAHRÎC 335

Dördüncü Hadis 336
YARATILIŞIN EVRELERİ ve KADER 336
TAHRÎC 337
Beşinci Hadis 338
BİD'AT REDDEDİLİR 338
TAHRÎC 338
Altıncı Hadis 339
HELÂL, HARAM ve ŞÜPHELİ 339
TAHRÎC 339
Yedinci Hadis 341
DİN NASİHATTİR 341
TAHRÎC 341
Sekizinci Hadis 343
TEVHİD İNANCINI YERLEŞTİRMEK 343
TAHRÎC 343
Dokuzuncu Hadis 344
TAKAT-SORUMLULUK DENGESİ ve ÇOK SORUDAN KAÇINMAK 344
TAHRÎC 344
Onuncu Hadis 345
İBADET ve DUANIN KABULÜNDE TEMEL ESAS□ HELÂL KAZANÇ 345
TAHRÎC 346
On Birinci Hadis 347
ŞÜPHELİDEN UZAK DURMAK 347
TAHRÎC 347
On İkinci Hadis 349
FAYDASIZ ve GEREKSİZ İŞLERİ TERKETMEK 349
TAHRÎC 349
On Üçüncü Hadis 352
İSLÂM KARDEŞLİĞİNDE TEMEL ÖLÇÜ 352
TAHRÎC 352

On Dördüncü Hadis ... 353
İSLÂM'DA CAN KORUMA ALTINDADIR ... 353
TAHRÎC ... 353
On Beşinci Hadis ... 354
GÜZEL SÖZ, KOMŞU HAKKI ve MİSAFİR AĞIRLAMA ... 354
TAHRÎC ... 354
On Altıncı Hadis ... 356
ÖFKEYE HÂKİM OLMAK ... 356
TAHRÎC ... 356
On Yedinci Hadis ... 358
İHSAN□HER ŞEYİ İYİ ve GÜZEL YAPMAK ... 358
TAHRÎC ... 358
On Sekizinci Hadis ... 359
TAKVÂ, SÂLİH AMEL ve GÜZEL AHLÂK ... 359
TAHRÎC ... 359
On Dokuzuncu Hadis ... 362
ALLAH'IN SINIRLARINI KORUMAK ve KADERE İMAN ... 362
TAHRÎC ... 362
Yirminci Hadis ... 365
HAYÂ İMANDANDIR ... 365
TAHRÎC ... 365
Yirmi Birinci Hadis ... 367
İMAN ve İSTİKAMET ... 367
TAHRÎC ... 367
Yirmi İkinci Hadis ... 368
CENNETE GİDEN YOL ... 368
TAHRÎC ... 368
Yirmi Üçüncü Hadis ... 369
TEMİZLİK ve TESBİHLERİN ÖNEMİ, AMELLERDEKİ NUR, KUR'AN'IN HÜCCET OLMASI ... 369
TAHRÎC ... 369

Yirmi Dördüncü Hadis 371
ZULMÜN HARAMLIĞI ve YÜCE ALLAH'IN LUTUFLARININ ENGİNLİĞİ 371
TAHRÎC 372
Yirmi Beşinci Hadis 374
ALLAH'IN RAHMETİNİN GENİŞLİĞİ ve BUNU KAZANMA YOLLARI 374
TAHRÎC 375
Yirmi Altıncı Hadis 376
NİMETLERE KARŞILIK SADAKA ve ŞÜKÜR 376
TAHRÎC 376
Yirmi Yedinci Hadis: İYİLİK ve GÜNAH 377
TAHRÎC 377
Yirmi Sekizinci Hadis 380
SÜNNETE SARILMAK ve BİD'ATTAN KAÇINMAK 380
TAHRÎC 380
Yirmi Dokuzuncu Hadis 383
CENNETİN YOLLARI İSLÂM'IN BAŞI, ZİRVESİ ve DİREĞİ 383
TAHRÎC 384
Otuzuncu Hadis: ALLAH'IN SINIRLARINA UYMAK 386
TAHRÎC 386
Otuz Birinci Hadis 389
GERÇEK ZÜHD 389
TAHRÎC 389
Otuz İkinci Hadis 392
ZARAR VERMEK YOKTUR 392
TAHRÎC 392
Otuz Üçüncü Hadis 396
İSLÂMÎ YARGIDA TEMEL ESAS 396
TAHRÎC 396
Otuz Dördüncü Hadis 398
KÖTÜLÜĞE ENGEL OLMAK 398
TAHRÎC 398

Otuz Beşinci Hadis....400
İSLÂM KARDEŞLİĞİ ve KARDEŞLİK HUKUKU....400
TAHRÎC....400
Otuz Altıncı Hadis: GENEL OLARAK HAYIR YOLLARI....403
TAHRÎC....403
Otuz Yedinci Hadis....405
YÜCE ALLAH'IN ADALETİ ve LUTFU....405
TAHRÎC....405
Otuz Sekizinci Hadis....407
YÜCE ALLAH'A YAKLAŞMANIN YOLLARI....407
TAHRÎC....407
Otuz Dokuzuncu Hadis....411
UNUTMA, HATA ile ve BASKI ALTINDA YAPILANLAR....411
TAHRÎC....411
Kırkıncı Hadis: DÜNYADA KISA EMELLİ OLMAK....417
TAHRÎC....417
Kırk Birinci Hadis....419
İMANIN GEREĞİ: PEYGAMBER'E TÂBİ OLMAK....419
TAHRÎC....419
Kırk İkinci Hadis....422
ALLAH'IN BAĞIŞLAMASININ GENİŞLİĞİ ve YOLU....422
TAHRÎC....422
Kırk Üçüncü Hadis....424
MİRASI HAK SAHİPLERİNE VERMEK....424
TAHRÎC....424
Kırk Dördüncü Hadis....425
SÜT KARDEŞLİĞİ ve HÜKÜMLERİ....425
TAHRÎC....425
Kırk Beşinci Hadis....426
İÇKİ, LEŞ, DOMUZ ve PUTLARIN HARAMLIĞI....426
TAHRÎC....426
Kırk Altıncı Hadis....428
SARHOŞLUK VEREN HER ŞEY HARAMDIR....428
TAHRÎC....428

Kırk Yedinci Hadis....................430
İHTİYAÇ KADAR YEMEK....................430
TAHRÎC....................430
Kırk Sekizinci Hadis....................432
MÜNAFIĞIN ALÂMETLERİ....................432
TAHRÎC....................432
Kırk Dokuzuncu Hadis....................433
RIZIK ve TEVEKKÜL....................433
TAHRÎC....................433
Ellinci Hadis....................435
ZİKRİN ÖNEMİ VE FAZİLETİ....................435
TAHRÎC....................435
EKLER....................436
MUHTASAR SÖZLÜK....................437
KONU VE KAVRAM DIZINI....................451
İSIM VE KITAP DIZINI....................464
TÜRKÇE HADİSLER DIZINI....................498
ARAPÇA HADİSLER DIZINI....................591
BAŞLIKLAR FIHRISTI....................699
KAYNAKLAR....................720

Otuz Yedinci Hadis

YÜCE ALLAH'IN ADALETİ ve LUTFU

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِيمَا يَرْوِيهِ
عَنْ رَبِّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَالَ: إِنَّ اللهَ كَتَبَ الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ ثُمَّ
بَيَّنَ ذَلِكَ، فَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً
كَامِلَةً، وَإِنْ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ عِنْدَهُ عَشْرَ حَسَنَاتٍ إِلَى
سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ إِلَى أَضْعَافٍ كَثِيرَةٍ، وَإِنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا
كَتَبَهَا اللَّهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً،، وَإِنْ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ
عِنْدَهُ سَيِّئَةً وَاحِدَةً.

İbn Abbâs'tan (r.anhümâ): Resûlullah (s.a.v) Allah tebâreke ve teâlâ'dan rivayet ederek şöyle buyurdu:

"Hiç şüphesiz Allah Teâlâ iyilikleri ve kötülükleri yazdı ve sonra bunları beyan etti. Buna göre kim bir iyilik yapmayı ister ve onu yapamazsa, Allah Teâlâ onu kendi katında tam bir iyilik olarak yazar. Eğer onu yapmayı ister ve yaparsa, Allah Teâlâ onu kendi katında on kattan 700 kata ve daha pek çok kata kadar katlayarak iyilik olarak yazar. Şayet bir kötülük yapmak ister fakat onu yapmazsa, Allah onu kendi divanında tam bir iyilik olarak

yazar. Eğer hem ister hem de o kötülüğü yaparsa, Allah onu tek bir kötülük olarak yazar."[1]

DİĞER RİVAYETLER

Buhârî ve Müslim bu hadisi, Ca'd Ebû Osman, Ebû Recâ el-Utârî, İbn Abbas tarikiyle rivayet etmiştir. Müslim'in rivayetinde hadisin sonunda bir ziyade vardır.

Ziyade şudur: *"Yahut Allah Teâlâ o kötülüğü siler. Allah'a karşı isyana hırslı olanlardan başkası helâk olmaz."*

Bu anlamda daha başka çok sayıda hadis-i şerif vardır. *Sahîhayn*'de Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

707- يَقُولُ اللهُ لِلْمَلاَئِكَةِ: إِذَا أَرَادَ عَبْدِي أَنْ يَعْمَلَ سَيِّئَةً فَلاَ تَكْتُبُوهَا عَلَيْهِ حَتَّي يَعْمَلَهَا، فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا بِمِثْلِهَا وَإِنْ تَرَكَهَا مِنْ أَجْلِي فَاكْتُبُوهَا لَهُ حَسَنَةً، وَإِنْ أَرَادَ أَنْ يَعْمَلَ حَسَنَةً فَلَمْ يَعْمَلْهَا فَاكْتُبُوهَا لَهُ حَسَنَةً، فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ.

"Allah Teâlâ şöyle buyurur: Kulum bir kötülük yapmak istediği zaman, bilfiil yapmadıkça onu yazmayın. Eğer yaparsa misli ile yazın. Şayet o kötülüğü benim rızam için terkederse, onun için bir iyilik yazın. Eğer bir iyilik yapmak ister ve onu yapmazsa, onu kendisi için bir iyilik olarak yazın. Şayet o iyiliği bilfiil yaparsa, onu kendisi için on katından 700 katına kadar yazın."[2]

Buradaki lafız Buhârî'ye aittir. Müslim'in lafzı şöyledir:

708- قَالَ اللهُ ﷻ: إِذَا تَحَدَّثَ عَبْدِي بِأَنْ يَعْمَلَ حَسَنَةً، فَأَنَا أَكْتُبُهَا لَهُ حَسَنَةً مَا لَمْ يَعْمَلْ، فَإِذَا عَمِلَهَا فَأَنَا أَكْتُبُهَا بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، وَإِذَا تَحَدَّثَ بِأَنْ

1 Buhârî, nr. 6491; Müslim, İmân, 207 (nr. 131); Ahmed, *el-Müsned*, 1/310, 361.

2 Buhârî, nr. 7501; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 336.

يَعْمَلَ سَيِّئَةً، فَأَنَا أَغْفِرُهَا لَهُ مَا لَمْ يَعْمَلْهَا، فَإِذَا عَمِلَهَا، فَأَنَا أَكْتُبُهَا لَهُ بِمِثْلِهَا. وَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ: رَبِّ! ذَاكَ عَبْدُكَ يُرِيدُ أَنْ يَعْمَلَ سَيِّئَةً -وَهُوَ أَبْصَرُ بِهِ- قَالَ: ارْقُبُوهُ، فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا لَهُ بِمِثْلِهَا وَإِنْ تَرَكَهَا فَاكْتُبُوهَا لَهُ حَسَنَةً، إِنَّمَا تَرَكَهَا مِنْ جَرَّايَ! قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلَامَهُ فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ، وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ بِمِثْلِهَا حَتَّى يَلْقَى اللهَ.

"Allah Teâlâ şöyle buyurur:

'Kulum bir iyilik yapmayı gönlünden geçirirse, yapmadığı halde ben onu kendisi için bir iyilik yazarım. Eğer onu bilfiil yaparsa, onu on misli ile yazarım. Şayet bir kötülük yapmayı gönlünden geçirirse, onu işlemediği takdirde o kötülüğü bağışlarım. Eğer o kötülüğü işlerse, onu kendisi için misli ile (bir kötülük olarak) yazarım.'

Resûlullah (s.a.v) devamla şöyle buyurdular: Melekler derler ki:

'Yâ Rabbi! Allah Teâlâ onu en iyi şekilde gördüğü halde, falanca kulun bir kötülük yapmak istiyor.' Allah Teâlâ meleklere şöyle buyurur:

'Onu gözetleyin, eğer bilfiil işlerse, onu kendisine misli ile (bir kötülük olarak) yazın! Eğer onu terkederse, onun için kendisine bir iyilik yazın. Çünkü kulum o kötülüğü ancak benim hatırım için terketmiştir.'

Sonra Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

Biriniz müslümanlığını tertemiz (mükemmel) hale getirirse, işlediği her hayır kendisine on katından 700 katına kadar yazılır. İşlediği her kötülük de Allah Teâlâ'ya kavuşuncaya kadar hep misli ile yazılır."[3]

Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

[3] Müslim, İmân, 205 (nr. 129); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 228, 379-384.

"Âdemoğlunun her ameli katlanır; iyilikler on katından 700 katına kadar katlanır. Allah Teâlâ buyuruyor ki: Oruç bunun dışındadır. Çünkü o benim için tutulur ve onun mükâfatını verecek olan da benim. (Oruçlu) şehvetini ve yiyip içmesini benim için terketmektedir."

Diğer bir rivayette, *"700 katına"* ifadesinden sonra, *"Allah'ın dilediği kadar katlanır"* ifadesi vardır[4].

Müslim *Sahîh*'inde Ebû Zer'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah Teâlâ şöyle buyurur:

709- مَنْ عَمِلَ حَسَنَةً فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا- أَوْ أَزِيدُ، وَمَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَجَزَاؤُهَا مِثْلُهَا أَوْ أَغْفِرُ.

Kim bir hayır işlerse ona on misli var yahut daha da artırırım. Kim bir kötülük işlerse onun cezası kötülük kadardır yahut onu bağışlarım."[5]

Yine Müslim[6], Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

710- مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةً، وَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَتْ لَهُ عَشْرًا، وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا لَمْ يُكْتَبْ عَلَيْهِ شَيْءٌ، فَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَتْ عَلَيْهِ سَيِّئَةً وَاحِدَةً.

"Her kim bir iyilik işlemek ister ve onu yapamazsa, kendisi için bir iyilik olarak yazılır. Eğer bilfiil işlerse, kendisi için on iyilik olarak yazılır. Her kim bir kötülük işlemek ister ve bilfiil işlemezse, bundan

---

[4] Buhârî, nr. 1904; Müslim, Sıyâm, 164 (nr. 1151); Tirmizî, Savm, 55 (nr. 764); Nesâî, Sıyâm, 42 (4/162-163); İbn Mâce, Savm, 1, Edeb, 58 (nr. 1638, 3823); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3423, 3424.

[5] Müslim, Zikir, 22 (nr. 2687); Ahmed, *el-Müsned*, 5/153; Begavî, nr. 1253.

[6] Müslim, İmân, 259 (nr. 162).

dolayı kendisine bir şey yazılmaz. Şayet onu işlerse kendisine bir kötülük olarak yazılır."

Müsned'de, Huzeym b. Fâtik'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Her kim bir iyilik yapmak ister fakat onu yapamazsa, Allah Teâlâ onun o iyiliği kalbiyle istediğini ve yapmak için de hırslı olduğunu bilirse, (yapamasa bile) o kendisi için bir iyilik olarak yazılır. Her kim de bir kötülük yapmak isterse (ve onu işlemezse), o kendisi aleyhine yazılmaz; eğer onu işlerse kendisine bir kötülük olarak yazılır ve aleyhine bir katlama yapılmaz. Her kim iyilik işlerse onun için on misli vardır. Her kim Allah yolunda harcama yaparsa, onun için de 700 katı vardır."[7]

Bu anlamda vârid olmuş daha pek çok hadis-i şerif vardır.

Hadisin Önemi

Buraya kadar nakletmiş olduğumuz hadisler, iyiliklerle kötülüklerin yazılmasını ve iyiliklerle kötülükleri yapmak istemek gibi hususları içermektedir. Buna göre şu dört durum söz konusudur:

İyiliği İşlemiş Olmak

Birinci durum, iyiliği bilfiil işlemektir. Her iyililik de on katından 700 katına ve daha Allah'ın dilediği kadar fazla katlara kadar mükâfatlandırılır. Yapılan her iyiliğin on katıyla mükâfatlandırılması her iyilik için öngörülmüş bir mükâfattır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Kim (Allah huzuruna) *iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar."*[8]

On katından fazla mükâfat verilmesine gelince, bunu Allah Teâlâ dilediği kimselere dilediği kadar katlayarak verir. Bu hususa şu âyet-i kerime delâlet eder:

---

[7] Ahmed, *el-Müsned*, 4/345-346; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6171.

[8] En'âm 6/160.

"Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir tane gibidir ki, her başakta 100 tane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lutfu geniştir, O her şeyi bilir."[9]

Bu âyet-i kerime, Allah yolunda yapılan bir harcamanın 700 ile mükâfatlandırıldığına delâlet etmektedir.

Müslim *Sahîh*'inde Ebû Mesud'dan (r.a) şöyle rivayet eder:

711- جَاءَ رَجُلٌ بِنَاقَةٍ مَخْطُومَةٍ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذِهِ فِي سَبِيلِ اللهِ! فَقَالَ: لَكَ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ سَبْعُمِائَةِ نَاقَةٍ.

"Adamın biri yularıyla birlikte bir dişi deve getirdi ve,

'Ey Allah'ın Resûlü! Bu, Allah yolunda kullanılmak üzere benim sadakamdır' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) ona,

'Sana buna (bir dişi devene) karşılık kıyamet günü 700 dişi deve verilecek' buyurdu."[10]

Müsned'de, söz söylenebilecek bir isnad ile Ubeyde b. Cerrâh'tan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

712- مَنْ أَنْفَقَ نَفَقَةً فَاضِلَةً فِي سَبِيلِ اللهِ فَبِسَبْعِمِائَةٍ، وَمَنْ أَنْفَقَ عَلَى نَفْسِهِ وَأَهْلِهِ وَعِيَالِهِ أَوْ عَادَ مَرِيضًا أَوْ أَمَاطَ أَذًى، فَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا.

"Her kim Allah yolunda fazladan bir harcama yaparsa, ona 700 katı mükâfat verilir. Her kim kendisi, ailesi için bir harcama yapar, bir hastayı ziyaret eder veya bir ezayı giderse, her iyilik on katıyla mükâfatlandırılır."[11]

Ebû Davud, Sehl b. Muâz'dan, o da babasından Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

[9] Bakara 2/261.

[10] Müslim, İmâre, 132 (1892); Nesâî, Cihâd, 46 (6/49); Ahmed, *el-Müsned*, 4/121.

[11] Ahmed, *el-Müsned*, 1/195, 196; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 7/21; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 878; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/265; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 763, 764; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 3788.

713- إِنَّ الصَّلَاةَ وَالذِّكْرَ يُضَاعَفُ عَلَى النَّفَقَةِ فِي سَبِيلِ اللهِ بِسَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ.

"(Cihad esnasındaki) namaz, oruç ve zikre, Allah yolunda yapılan harcamadan 700 kat fazla mükâfat verir."[12]

İbn Ebû Hâtim, senediyle Hasan-ı Basrî'den, o İmrân b. Husayn'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

714- مَنْ أَرْسَلَ نَفَقَةً فِي سَبِيلِ اللهِ وَأَقَامَ فِي بَيْتِهِ فَلَهُ بِكُلِّ دِرْهَمٍ سَبْعُمِائَةِ دِرْهَمٍ، وَمَنْ غَزَا بِنَفْسِهِ فِي سَبِيلِ اللهِ فَلَهُ بِكُلِّ دِرْهَمٍ سَبْعُمِائَةِ أَلْفِ دِرْهَمٍ، ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: ﴿وَاللهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ﴾.

"Her kim, kendisi evinde kaldığı halde Allah yolunda olana (cihad edene) bir nafaka gönderirse (harcama yaparsa), onun gönderdiği her dirhem için 700 dirhem vardır. Her kim de kendi nefsiyle Allah yolundaki bir cihada katılırsa, onun harcadığı her bir dirhem için 700.000 dirhem vardır. Resûlullah (s.a.v) bu sözlerden sonra,

'Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lutfu geniştir, O her şeyi bilir'[13] *âyetini okudu."*[14]

İbn Hibbân *Sahîh*'inde; İsâ b. Müseyyeb, Nâfi', İbn Ömer isnadıyla şöyle rivayet eder:

715- لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: ﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ﴾، قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: رَبِّ زِدْ أُمَّتِي! فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا

---

[12] Ebû Davud, Cihâd, 14 (nr. 2498); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/172; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/78.

[13] Bakara 2/261.

[14] İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/325.

كَثِيرَةً﴾، فَقَالَ: رَبِّ زِدْ أُمَّتِي، فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿إِنَّمَا يُوَفَّي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾.

"Der ki: '*Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir tane gibidir ki, her başakta 100 tane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lutfu geniştir, O her şeyi bilir*'[15] *meâlindeki âyet inince Resûlullah (s.a.v) dedi ki:*

'Yâ Rabbi, ümmetim için artır.'

Bunun üzerine Allah Teâlâ, 'Kim Allah'a güzel bir borç verirse, verdiğinin kat kat fazlası kendisine ödenir'[16] *âyetini indirdi. Resûlullah (s.a.v) yine,*

'Yâ Rabbi, ümmetim için daha artır' dedi.

Bunun üzerine Allah Teâlâ,

'Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir'[17] *âyetini indirdi."*[18]

İmam Ahmed; Ali b. Zeyd b. Cüd'ân, Ebû Osman en-Nehdî, Ebû Hüreyre isnadıyla Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

716- إِنَّ اللهَ لَيُضَاعِفُ الْحَسَنَةَ أَلْفَيْ أَلْفِ حَسَنَةٍ. ثُمَّ تَلاَ أَبُو هُرَيْرَةَ: ﴿وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا﴾. وَقَالَ: إِذَا قَالَ ﴿اللهُ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ فَمَنْ يُقَدِّرُ قَدْرَهُ؟

"Hiç şüphesiz Allah Teâlâ bir iyiliği 2 milyon iyiliğe kadar katlar. Ebû Hüreyre (r.a) bundan sonra, **'Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez (***Kulun yaptığı iş, eğer bir kötülük ise, onun cezasını*

[15] Bakara 2/261.

[16] Bakara 2/245.

[17] ez-Zümer 39/10.

[18] İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4648; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 4623. Heysemî, bu hadisi Taberânî'nin *el-Evsat*'ta rivayet ettiğini belirtir.

adaletle verir). ***İyilik olursa onu kat kat artırır, kendinden de büyük mükâfat verir'***[19] *âyetini okudu ve dedi ki:*

Allah Teâlâ 'büyük mükâfat' vereceğini buyuruyor, onun büyüklüğünü kim takdir edebilir ki?" Bu hadis Ebû Hüreyre'den (r.a) mevkuf olarak da rivayet edilmiştir.[20]

Tirmizî de İbn Ömer'den (r.anhümâ) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

717- مَنْ دَخَلَ السُّوقَ فَقَالَ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لاَ يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، كَتَبَ اللهُ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ حَسَنَةٍ وَمَحَا عَنْهُ أَلْفَ أَلْفِ سَيِّئَةٍ وَرَفَعَ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ دَرَجَةٍ.

"Her kim çarşıya girdiği zaman, 'Lâ ilâhe illallahu vahdehu lâ şerîkeleh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü, yühyî ve yümîtu ve hüve hayyun lâ yemût, bi-yedihi'l-hayr, ve hüve alâ külli şey'in kadîr' (Allah'tan başka ilâh yoktur, tektir, ortağı yoktur, mülk ve hamd O'na aittir. Hayatı O verir, ölümü de O verir. Kendisi diridir, ölümsüzdür. Hayırlar O'nun elindedir. O her şeye kâdirdir) derse, Allah Teâlâ onun için 1 milyon iyilik yazar ve onun 1 milyon kötülüğünü siler ve onu 1 milyon derece yükseltir."[21]

---

19 Nisâ 4/40.

20 Ahmed, *el-Müsned*, 2/296; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 2/442; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3259; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18188.

Hadisin tamamı şu şekildedir: Osman en-Nehdî şöyle rivayet eder: "Ebû Hüreyre'ye (r.a) geldim ve dedim ki:

'Bana ulaştığına göre sen, Allah Teâlâ bir iyiliği bir milyon iyiliğe kadar katlar demişsin?' Bunun üzerine Ebû Hüreyre (r.a) der ki:

Bunda şaşıracak ne var? Ben Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim: 'Allah Teâlâ bir iyiliği 2 milyon iyiliğe kadar katlar...'

21 Tirmizî, Daavât, 36 (nr. 3428, 3429); İbn Mâce, Ticârât, 40 (nr. 2235); Ahmed, *el-Müsned*, 1/47; Dârimî, *es-Sünen*, 2/293; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1338; Taberânî, *ed-Dua*, nr. 972, 973; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/538; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2523.

Yine Tirmizî, Temîm ed-Dârî'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

718- مَنْ قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ إِلَهًا وَاحِدًا أَحَدًا صَمَدًا لَمْ يَتَّخِذْ صَاحِبَةً وَلاَ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ عَشْرَ مَرَّاتٍ كَتَبَ اللهُ لَهُ أَرْبَعِينَ أَلْفَ أَلْفِ حَسَنَةٍ.

"Her kim on defa, 'Eşhedü en lâ ilâhe illallâh vahdehû lâ şerîke-leh ilâhen vâhiden ahaden sameden lem yettehiz sâhibeten ve lâ veleden ve lem yekün lehû küfüven ahad' derse, Allah Teâlâ onun için 40 milyon iyilik yazar."[22] İki isnadda da zayıflık vardır.

Taberânî *zayıf* bir isnad ile İbn Ömer'den (r.anhümâ) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

"Her kim, 'Sübhânellah' derse, Allah Teâlâ ona 124.000 iyilik yazar."[23]

Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte geçen, *"Oruç bunun dışındadır. Çünkü o benim için tutulur ve onun mükâfatını verecek olan da benim"* ifadesi, oruca verilecek mükâfatın kaç kat olduğunu Allah'tan başka kimsenin bilmediğine delâlet eder. Çünkü oruç sabır çeşitlerinin en faziletli olanıdır. Ve âyet-i kerimede de, ***"Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir"***[24] buyrulmaktadır.

Bu mâna selefin bir kesiminden de rivayet edilmiştir. Bunlar arasında Kâ'b ve daha başkaları vardır. Daha önce, *"Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi müslümanlığının güzelliğindendir"*[25] hadisini şerhederken buna değinmiştik. Buna göre, iyiliklerin katlanması on katı üzerine, kişinin müslümanlığının güzelliğine göre yapılan katlamalardır. Nitekim bu husus Ebû Hüreyre (r.a) ve başkalarının rivayet ettiği hadis-i şerifte sarih olarak belirtilmiştir. Yapılan iyiliğin kat-

---

22 Tirmizî, Daavât, 63 (nr. 3473).

23 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 13597; *ed-Dua*, nr. 1694; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16835.

24 Zümer 39/10.

25 Bu hadis birinci ciltte yer alan on iki numaralı hadistir. Tahrîci için oraya bakılabilir.

larının artırılmasına etkili olan diğer bir husus da kâmil mânada ihlâsın bulunması, yapılan amelin bizâtihi kendisinde fazilet bulunması ve ona duyulan ihtiyaçtır.

Daha önce, İbn Ömer'in (r.anhümâ) rivayet ettiği hadis-i şerifte, ***"Kim** (Allah huzuruna) **iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır"***[26] âyetinin bedevîler hakkında indiğini ve yine, ***"Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez** (Kulun yaptığı iş, eğer bir kötülük ise, onun cezasını adaletle verir). **İyilik olursa onu katlar** (kat kat artırır), **kendinden de büyük mükâfat verir"***[27] âyet-i kerimesinin de muhacirler hakkında inmiş olduğunu söylemiştik.[28]

Kötülüğü İşleme Durumu

Kötülüğün işlenmiş olması durumunda, o kötülük misli kadar ve katlanmadan yazılır. Nitekim âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

"Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır."[29]

Hz. Peygamber'in, **"... Kendisi için tek bir kötülük olarak yazılır"** sözü, kötülüğün katlanmayacağına işaret eder. Diğer hadiste bu durum açıkça belirtilmemiştir.

Şerefli Zaman ve Mekânda İşlenen Günahlar

Ancak işlenen kötülükler, bazı durumlarda zamanın veya mekânın şerefinden dolayı büyüyebilir. Tıpkı şu âyet-i kerimede buyrulduğu gibi:

"Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup, bunlardan dördü haram aylarıdır. İşte bu doğru hesaptır. O aylar içinde **(Allah'ın koyduğu yasağı çiğneyerek)** ***kendinize zulmetmeyin."***[30]

---

26 En'âm 6/160.

27 Nisâ 4/40.

28 Bu rivayet daha önce birinci ciltte yer alan on ikinci hadisin şerhinde "Mâlâyâninin Zararı" başlığında geçmişti.

29 En'âm 6/160.

30 Tevbe 9/36.

İbn Ebû Talha, ***"O aylar içinde** (Allah'ın koyduğu yasağı çiğneyerek) **kendinize zulmetmeyin"*** âyeti hakkında İbn Abbas'ın (r.anhümâ) şöyle dediğini rivayet eder:

"Âyet bütün aylarda zulmü yasaklamış, sonra bunlardan dördünü özel olarak zikrederek bunların haram aylar olduğunu belirtmiştir. Bu aylara diğerlerinden daha fazla saygı gösterilmesi gerektiğinden, bu aylarda işlenen günah diğer aylarda işlenenden daha büyüktür. Keza bu aylarda işlenen hayırlı ameller için de büyük ecir ve mükâfat vardır."[31]

Katâde de bu âyet-i kerimeyle ilgili olarak şöyle der:

"Şunu iyi bilin ki, haram aylarda işlenen bir günah, bu ayların dışında işlenenden günah bakımından daha büyüktür. Her ne kadar Allah Teâlâ zulmü bütün zamanlar için yasaklamış ise de, yüce Rabbimiz dilediği zamanlar için emrinin şanını daha da yüce tutabilir."[32]

Ramazanda işlenen günahların katlanacağına dair iki *merfû* hadis rivayet edilmiştir, ancak her ikisinin de isnadı sahih değildir.

"Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse **(ihramını giyerse),** ***hac esnasında kadına yaklaşmak, fısk*** **(günah sayılan davranışlara yönelmek),** ***kavga etmek yoktur."***[33]

Bu âyet-i kerime hakkında İbn Ömer (r.anhümâ) şöyle der: Âyette belirtilen "füsûk" (فسوق) kelimesinden maksat, ihramlılar için Allah'a isyan sayılan avlanmak ve buna benzer günahlardır.[34] Yine ondan "füsûk" hakkında, "ihramlı kişilerin Allah'a yaptıkları isyan" şeklinde bir açıklama rivayet edilir.[35]

Başka bir âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

---

31 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/186. Süyûtî bunu, İbnü'l-Münzir, İbn Ebû Hâtim ve Beyhakî'nin *Şu'abü'l-İmân*'da rivayet ettiğini belirtir.

32 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/187. Süyûtî bunu, İbnü'l-Münzir, İbn Ebû Hâtim ve Ebü'ş-Şeyh'in rivayet ettiğini belirtir.

33 Bakara 2/197.

34 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 3656.

35 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 3655.

"İnkâr edenler, Allah'ın yolundan ve* -yerli, taşralı- *bütün insanlara eşit* (kıble veya mâbed) *kıldığımız Mescid-i Harâm'dan* (insanları) *alıkoymaya kalkanlar* (şunu bilmeliler ki) *kim orada* (böyle) *zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı azaptan tattırırız."[36]

Bu âyet-i kerimedeki tehditten dolayı sahâbe-i kirâmdan büyük bir topluluk Harem-i şerif (Mekke) sakinlerine karşı çok dikkatli ve itinalı davranır, orada bir günah işlemekten son derece kaçınırlardı. İbn Abbas, Abdullah b. Amr b. Âs (r.anhüm) sahâbe arasında böyle davrananlar arasındaydı. Keza Ömer b. Abdülaziz de (rh.a) aynı titizliği gösterirdi.

Abdullah b. Amr b. Âs (r.anhümâ) şöyle derdi: "Orada (Mekke'-de) işlenen bir hata ve günah (onun dışında işlenenden) daha büyüktür."[37]

Ömer b. Hattâb'ın da (r.a) şöyle dediği rivayet edilir: "Benim için, -Mekke dışında- yetmiş hata işlemek, Mekke'de bir tek hata işlemekten daha hafiftir."

Mücâhid'in de şöyle dediği nakledilir: "Mekke'de işlenen iyilikler katlandığı gibi orada işlenen kötülükler de katlanır."[38] İbn Cüreyc de şöyle der: "Bize ulaştığına göre, Mekke'de işlenen bir hata yetmiş hata ve işlenen bir iyilik de yetmiş iyiliktir."

İshak b. Mansûr şöyle der: Ahmed b. Hanbel'e, "Hadisler arasında, işlenen bir kötülüğün bir kötülükten fazla yazılacağına dair herhangi bir bilgi var mı?" diye sordum. Bana şöyle cevap verdi: "Hayır! Ancak kendisine gösterilen tâzimden dolayı Mekke şehri bunun dışındadır. Hatta bir kimse Ebyen'e bağlı Aden şehrinde olsa bile, Mekke'-de günah işlemeyi istese günaha düşer."

İshak b. Râhûye de Ahmed b. Hanbel'in sözüne benzer sözler söylemiştir. Ayrıca, "Her kim bir günah işlemeyi isterse, onu işlemese

[36] Hac 22/25.

[37] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/29. Süyûtî, bunu Abdürrezzâk ve Abd b. Humeyd'in rivayet ettiğini söyler.

[38] Bunu Süyûtî nakleder ve ona İbn Ebû Şeybe, Abd b. Humeyd, Taberî ve İbnü'l-Münzir'e nisbet eder.

bile aleyhine günah olarak yazılır. İsterse bu kişi Ebyen'e bağlı Aden'de oturup Kâbe'de bulunan birini öldürmek istemiş olsun" sözü İbn Mesud'un (r.a) sözü olup inşallah bunu ileride nakledeceğiz.

İşlenen günahlar işleyen kişinin şerefine, mârifetullah konusundaki bilgisinin gücüne ve Allah'a olan yakınlığına bağlı olarak da katlanabilir. Bir sultana karşı yatak odasında işlenen bir isyan ve hata ile onun çok uzaklarında işlenen isyan ve hata bir olmasa gerek. İşte bu yüzden Allah Teâlâ seçkin ve has kullarını, isyan etmeleri halinde kendilerini katlamalı olarak cezalandırmakla tehdit etmiştir. Çünkü o seçkin kullarını koruma altına almış ve bu koruma ile onlara büyük lutuf ve ihsanlarda bulunduğunu beyan etmek istemiştir. Bir âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Eğer seni sebatkâr kılmasaydık, gerçekten, neredeyse onlara birazcık meyledecektin. O zaman, hiç şüphesiz sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için bir yardımcı da bulamazdın."[39]

Başka bir âyet-i kerimede ise şöyle buyrulur:

"Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa, onun azabı iki katına çıkarılır. Bu, Allah'a göre kolaydır. Sizden kim, Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder ve yararlı iş yaparsa ona mükâfatını iki kat veririz ve ona (cennette) ***bol rızık hazırlamışızdır.***

Ey peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer (Allah'tan) ***korkuyorsanız,*** (yabancı erkeklere karşı) ***çekici bir eda ile konuşmayın; sonra kalbinde hastalık bulunan kimse ümide kapılır. Güzel söz söyleyin. Evlerinizde oturun, eski cahiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin.***

Ey Ehl-i beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah, her şeyin iç yüzünü bilendir ve her şeyden haberi olandır."[40]

---

[39] İsrâ 17/74-75.

[40] Ahzâb 33/30-34.

Ali b. Hüseyin, bu âyete dayanarak Resûlullah'a (s.a.v) yakınlıkları sebebiyle Hâşimoğulları'nın da Hz. Peygamber'in (s.a.v) ailesi ile aynı hükme tâbi olduğunu söylemiştir.

İyilik Yapmayı Arzulamak

Hadis-i şerifte anlatılan durumların üçüncüsü, bir iyiliği yapmayı istemektir. İyiliği yapmak isteyen kişi onu yapamasa bile kendisi için tam bir iyilik olarak yazılır. Nitekim bu husus daha önce naklettiğimiz Müslim'in İbn Abbas ve Ebû Hüreyre'den (r.anhüm) rivayet ettiği, *"Kulum bir iyilik yapmayı gönlünden geçirirse, yapmadığı halde ben onu kendisi için bir iyilik yazarım"* anlamındaki hadiste açıkça belirtilmişti.

Bu hadisten anlaşıldığı kadarıyla gönülden geçirmek (tahaddüs); insanın içinden geçirmesi demektir, buna istemek de denir. Huzeym b. Fâtik'in (r.a) rivayet ettiği hadiste ise, *"Her kim bir iyilik yapmak ister fakat onu yapamazsa, Allah Teâlâ onun o iyiliği kalbiyle istediğini ve yapmak için de hırslı olduğunu bilirse, (yapamasa bile) o kendisi için bir iyilik olarak yazılır"* ifadesi yer almaktadır.

Bu hadiste istemek kelimesi ile burada, kesin olarak yapmaya kararlı olmak kastedilmek-tedir. Yani bu kesin kararın yanında o işi yapma hırsı da bulunur. Bir işin sadece düşünce olarak hatıra gelmesi ve bunu yapmaya yönelik herhangi bir azim ve kararlılık oluşmadan kaybolup gitmesi kastedil-miş değildir.

Ebü'd-Derdâ (r.a) şöyle der:

"Bir kimse yatağına girdiğinde, gece kalkıp namaz kılmaya niyet eder, sonra uykusu kendisine galebe çalar ve namaz için kalkamazsa, kendisi için niyet ettiği namazın sevabı yazılır."

Bu söz kendisinden *merfû* hadis olarak da rivayet edilmiştir. İbn Mâce bunu *merfû* olarak rivayet etmiştir. Dârekutnî, *mevkuf* olan rivayetin daha güçlü olduğunu söyler.[41] Bu mânada Hz. Âişe (r.a) validemiz de Resûlullah'tan (s.a.v) bir hadis rivayet etmiştir.[42]

---

[41] *Merfû* rivayetler: İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 177 (nr. 1344); Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 63 (3/258); İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 1172; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/15; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/311.

Saîd b. Müseyyeb'in şöyle dediği rivayet edilir: "Her kim namaz kılmak, oruç tutmak, hacca veya umreye gitmek, cihada katılmak ister ve bunları yerine getirmesine mani olan bir engel çıkarsa, Allah Teâlâ onu niyet ettiğine (sevabına) kavuşturur."

Ebû İmrân el-Cüvenî şöyle der: Meleğe şöyle emir gelir: "Falan kişiye şu ve şu sevapları yaz" Melek de der ki: "Yâ Rabbi, o kişi bunları işlemiş değil ki!" Meleğe, "O bunları yapmaya niyet etmiştir" denilir.

Zeyd b. Eslem şöyle der: Adamın biri vardı, âlimleri dolaşıp duruyor,

"Kim bana hiç ara vermeden Allah Teâlâ'nın rızâsı için yapabileceğim bir iş gösterebilir? Çünkü ben, gece ve gündüz boyunca bir anımın bile Allah rızâsı için işlediğim bir iş olmadan geçmesini istemiyorum" diye araştırıyordu. Kendisine:

"Sen tam aradığın şeyi buldun; gücün yettiğince Allah'ın rızâsına uygun işler yap. Yorgun ve bitkin düştüğün yahut bıraktığın zaman da, tekrar onu yapmayı iste ve niyet et. Çünkü kararlı olarak bir işi yapmak isteyen kişi tıpkı onu yapan kişi gibi sevap alır." dediler.

Her ne zaman kişinin niyeti söz ve gayretle birlikte olursa, mükâfat da ona göre daha bir kesinlik kazanır. Bu durumda olan kişi, tıpkı Ebû Kebşe'nin (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği şu hadis-i şerifte olduğu gibi onu işleyenler arasına katılmış olur:

719- إِنَّمَا الدُّنْيَا لأَرْبَعَةِ نَفَرٍ: عَبْدٍ رَزَقَهُ اللهُ مَالاً وَعِلْمًا، فَهُوَ يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ، وَيَصِلُ فِيهِ رَحِمَهُ، وَيَعْلَمُ لِلَّهِ فِيهِ حَقًّا، فَهَذَا بِأَفْضَلِ الْمَنَازِلِ. وَعَبْدٍ رَزَقَهُ اللهُ عِلْمًا وَلَمْ يَرْزُقْهُ مَالاً فَهُوَ صَادِقُ النِّيَّةِ، فَيَقُولُ: لَوْ أَنَّ لِي مَالاً لَعَمِلْتُ بِعَمَلِ فُلاَنٍ، فَهُوَ بِنِيَّتِهِ، فَأَجْرُهُمَا سَوَاءٌ. وَعَبْدٍ رَزَقَهُ اللهُ مَالاً وَلَمْ

Mevkûf rivayetler: İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 1173; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/311.

42 Ebû Davud, Salât, 310 (nr. 1314); Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 61 (3/257, 258); Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/117; Ahmed, *el-Müsned*, 6/180; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/15.

يَرْزُقْهُ عِلْمًا، فَهُوَ يَتَخَبَّطُ فِي مَالِهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ لاَ يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ وَلاَ يَصِلُ فِيهِ رَحِمَهُ وَلاَ يَعْلَمُ فِيهِ لِلَّهِ حَقًّا. فَهَذَا بِأَخْبَثِ الْمَنَازِلِ. وَعَبْدٍ لَمْ يَرْزُقْهُ اللهُ مَالاً وَلاَ عِلْمًا وَهُوَ يَقُولُ: لَوْ أَنَّ لِي مَالاً لَعَمِلْتُ فِيهِ بِعَمَلِ فُلاَنٍ، فَهُوَ بِنِيَّتِهِ، فَوِزْرُهُمَا سَوَاءٌ.

"Dünya ancak şu dört kısım insan içindir.

Bir kısım insan vardır; Allah Teâlâ onu mal ve ilimle rızıklandırmıştır. O da bu nimet içinde Allah'a karşı takvâ sahibi olur, onunla akrabalarını gözetir ve onda Allah'a ait olan hakkı da tanır. İşte bu kul derecelerin en üstünündedir.

Bir kısım kimseleri de Allah ilimle rızıklandırmış ama mal ile rızıklandırmamıştır. Fakat bu kişi sadık niyetlidir, der ki: 'Benim de malım olsaydı ben de falanın yaptığı gibi yapardım.' İşte bu kimse niyetine göre karşılık görür, ikisinin sevabı da eşittir.

Bir kısmını da Allah mal ile rızıklandırmış fakat ilimle rızıklandırmamıştır; bu kimse malında bilgisizce körü körüne hareket eder. Malı konusunda Allah'tan sakınmaz, onunla akrabalarını gözetmez, onda Allah'a ait olan hakkı tanımaz. Bu durumdaki kimseler de derecelerin en kötüsündedir.

Bir kısmına mal vermediği gibi ilim de vermemiştir. Bu kimse de der ki: 'Eğer malım olsaydı ben da falanın (israf ve harama harcama) yaptığı gibi yapardım.' İşte bu kişi de niyetine göre karşılık görür ve her ikisinin (işleyen ve içinden geçirenin) günahı da eşittir."[43]

Hadisi İmam Ahmed, Tirmizî ve İbn Mâce rivayet etmiştir. Lafız İbn Mâce'ye aittir.

Hadiste geçen, *"İkisinin sevabı da eşittir"* sözü şöyle açıklanmıştır: O ikisinin, o işi yapmış olanlara bir katlama yapılmadan verilen asıl ecir yönünden eşitliğini gösterir. Sevabın katlanması ise, niyet

---

[43] Tirmizî, Zühd, 17 (nr. 2325); İbn Mâce, Zühd, 26 (nr. 4228); Ahmed, *el-Müsned,* 4/230, 231; Taberânî, *el-Kebîr,* 22/868. Buradaki metin, müellifin söylediğinin aksine İbn Mâce'ye değil Tirmizî'ye aittir.

etmekle kalan ve onu işlemeyenlere değil onu bizzat işleyenler kimseler için söz konusudur. Eğer her bakımdan eşitlik olsaydı, o zaman bir iyiliği yapmak isteyip bizzat işleyemeyen kişiye de on iyilik yazılması gerekirdi. Halbuki bu husus vârid olan bütün hadislere aykırı bir durumdur. Şu âyet-i kerime de buna delâlet eder:

***"Müminlerden* -özür sahibi olanlar dışında- *oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri, oturanlardan bir derece üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik* (cennet) *vaad etmiştir. Ama mücahidleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle ve katından derecelerle üstün kılmıştır."*[44]**

Bu âyet-i kerime hakkında İbn Abbas (r.anhümâ) şöyle der:

"Âyette belirtilen ve cihad edenlerin kendilerinden bir derece daha üstün olduğu söylenen 'oturan' kimselerden maksat özür sahibi olup da oturanlardır. Mücahidleri (birden çok) derecelerle üstün kıldığı 'oturan' kimselerden maksat da özürlü olmayıp da oturanlardır."[45]

Kötülüğü Düşünüp de Yapmayan

Hadis-i şerifte durumu söz konusu edilen dördüncü durum ise, bir kötülüğe niyet edip onu bilfiil yapmayanlardır. İbn Abbas'ın (r.anhümâ) rivayet ettiği hadiste, *"o kimse için tam bir iyilik yazılacağı"* belirtilmiştir.

Aynı şekilde Ebû Hüreyre, Enes (r.anhümâ) ve bunların dışındakilerin rivayet ettiği hadislerde de, *'o kişi için bir iyilik yazılacağı'* ifade edilmektedir. Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği hadiste, *"... Çünkü onu benim rızâm için terketti"* sözleri yer alır.

Bu ifadeler de şuna delâlet eder: Burada söz konusu olan, niyet edip yapmak istediği günahı yapmaya gücü yeten ve Allah'tan korktuğu için bunu işlemekten vazgeçen kişidir. Bu kimse için günahı terketmesinden dolayı kendisine bir iyilik yazılacağında herhangi bir kuşku yoktur. Çünkü bir günahı burada belirtilen maksatla terketmek sâlih bir ameldir.

---

[44] Nisâ 4/95-96.

[45] Tirmizî, Tefsîr, 5 (nr. 3032); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 10242.

Pekâlâ bir kimse bir günah işlemek ister de bunu insanlardan korktuğu yahut onlara gösteriş yapmak için terkederse durum nasıl olur?

Bunun için de denilmiştir ki: Bu kimse, o günahı terketmiş olsa da bu niyetinden dolayı cezalandırılır. Çünkü yaratılmışlara karşı duyulan korkuyu yaratılana karşı duyulan korkunun önüne geçirmek haramdır. Aynı şekilde yaratılmışlara gösteriş yapmak da haramdır. Bundan dolayı, bir kimse işleyeceği bir günahı insanlara gösteriş için terkederse, bundan dolayı da cezalandırılır.

Nitekim Ebû Nuaym[46] *zayıf* bir isnad ile İbn Abbas'ın (r.anhümâ) şöyle dediğini rivayet eder:

"Ey günah sahibi! Sakın günahın kötü âkıbetinden emin olma! Çünkü bir günahı işlediğin zaman, onu takip eden ondan daha büyük olur."

Sonra şöyle der: "Yellenme olacağı zaman başkaları duymasın diye korkudan kapını kapatırsın. Fakat günah işlerken Allah'ın seni görüyor olmasından kalbinin korku ve rahatsızlık duymaması, o günahı işlemekten daha büyüktür."

Fudayl b. İyâz (rh.a) şöyle der: "Sâlih zatlar şöyle derdi: İnsanları memnun etmek için bir ameli terketmek riya, onlar için bir işi yapmak ise şirktir."

İnsan kötü bir işi yapabilmek için elinden geldiğince gayret gösterir, fakat Allah'ın takdiri sebebiyle onu yapamazsa; bir cemaat o kişinin şu hadis sebebiyle bundan dolayı cezalandırılacağını söyler:

720- إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ لِأُمَّتِي عَمَّا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَالَمْ يَتَكَلَّمُوا أَوْ يَعْمَلُوا بِهِ.

"Şüphesiz dilleriyle söylemedikçe yahut bilfiil işlemedikçe, Allah Teâlâ ümmetimin gönüllerinden geçirdiklerini bağışlamıştır."[47]

---

[46] Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/324.

[47] Buhârî, nr. 2528, 2529, 6664; Müslim, İmân, 201 (nr. 127); Ebû Davud, Talâk, 15 (nr. 2209); Tirmizî, Talâk, 8 (nr. 1183); Nesâî, Talâk, 22 (6/156-157); İbn Mâce,

Bir kimse günah işlemek için gayret gösterir, çabalar sonra onu işlemekten âciz kalırsa, onu işlemiş demektir. Nitekim yine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

721- إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ. قَالُوا: يَارَسُولَ اللهِ، هَذَا الْقَاتِلُ، فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ؟ قَالَ: إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَي قَتْلِ صَاحِبِهِ.

"İki müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya gelirlerse ölen de öldüren de cehennemdedir. Sahâbe-i kirâm,

'Ey Allah'ın Resûlü! Haydi şu katil (onun cehenneme girmesini anlıyoruz), peki bu öldürülen günahı nedir (neden cehenneme giriyor)?' diye sordular. Buyurdular ki:

Çünkü o da gerçekten arkadaşını öldürme hırsını taşıyordu."[48]

Hz. Peygamberin, "... **Diliyle söylemedikçe yahut bilfiil işlemedikçe"** sözü, bir günahı işlemek isteyen kişi onu diliyle söylediği zaman, işlemek istediği o günahtan hesaba çekileceğine delâlet eder. Çünkü bu durumda o günahı âzalarıyla işlemiş olmaktadır. O da, günahı diliyle söylemektir. Ayrıca şu hadis de buna işaret etmektedir:

"Eğer malım olsaydı ben da falanın (israf ve harama harcama) yaptığı gibi yapardım."[49]

Bu kişi bu sözleriyle, malı ile Allah'a isyan eden kişinin yaptığını yapmak istediğini dile getirmektedir. Nitekim Resûlullah (s.a.v) o günahı işleyen ile gönlünden geçiren bu kişi hakkında,

"... Her ikisinin günahı da eşittir" buyurmuştur.

Talâk, 15, 16 (nr. 2040, 2044); Ahmed, *el-Müsned*, 2/393, 425; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4334.

48 Buhârî, nr. 31, 6875, 7083; Müslim, Fiten, 14 (nr. 2888); Ebû Davud, Fiten, 5 (nr. 4268); Nesâî, Tahrîmü'd-dem, 29 (7/125); İbn Mâce, Fiten, 11 (nr. 3965); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5945, 5981.

49 Biraz yukarıda "İyilik Yapmayı Arzulamak" başlığında Ebû Kebşe'nin (r.a) rivayet ettiği hadisin bir bölümüdür.

Sonraki (müteahhirîn) âlimlerden bazıları şöyle der: Kişinin gönlünden geçirdiği günah; zina iftirası atmak, başkasını çekiştirmek (gıybet) ve yalan söylemek gibi sözle ifadesi haram olan günahlardan ise, gönlünden geçirdiği o günahı söylemekten dolayı hesaba çekilir.

Eğer gönülden geçen o günah bedenin tamamı ya da bazı organları ile işlenen bir günah ise, içinden geçirdiği şeyi mücerred söylemekle günahkâr olmaz. Bu hususa daha önce geçmiş olan Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği şu hadisten delil getirmişlerdir:

"Kulum bir kötülük işlemeyi gönlünden geçirdiğinde onu bilfiil işlemedikçe ben o kulumu bağışlarım."

Ancak bu hadis ile, *"... onu söylemedikçe veya işlemedikçe..."* hadisini birlikte değerlendirdiğimiz zaman burada kastedilenin, günahı kişinin gönlünden yani içinden geçirmesi durumu olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Kebşe'nin (r.a) rivayet ettiği hadis de buna açıkça delâlet etmektedir. Çünkü hadiste geçtiği gibi bir kişinin, *"Eğer malım olsaydı ben da falanın (israf ve harama harcama) yaptığı gibi yapardım"*[50] demesi, içinden geçirmiş olduğu günahı işlediği anlamına gelmez.

Bu kişi, hiç malı bulunmadığı halde içinden geçirdiği mala bağlı olarak işlenen günahları sadece diliyle ifade etmiştir. Bunu dil ile söylemek de haramdır. O halde bunun bağışlanmış olduğu ve bundan dolayı hesaba çekilmeyeceği nasıl söylenebilir?

Ancak bir kişi gönlünden geçirdiği günahı işleme hususundaki niyeti kendisinin dışındaki bir sebebe bağlı olarak bozulur ve azmi kırılırsa; acaba bundan dolayı hesaba çekilir mi çekilmez mi? Burada da iki durum vardır:

Birinci durum. İnsanın içinden geçen günah, gönüle gelen havâtır (tehlikeli düşünceler) kabilinden bir şey olur, sahibi ona iltifat etmez ve kalbinde ona herhangi bir yöneliş meydana gelmez. Aksine onu çirkin karşılar ve nefret eder. İşte gönüle gelen bu düşünce bağışlanmıştır.

---

50. Biraz yukarıda "İyilik Yapmayı Arzulamak" başlığında Ebû Kebşe'nin (r.a) rivayet ettiği hadisin bir bölümüdür.

Bunlar, Resûlullah'a (s.a.v) sorulan ve hakkında, *"İşte o apaçık imandır"*[51] buyurduğu şeytanın aşağılık vesveseleri cümlesindendir.

"Bakara sûresinde bulunan, ***'Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir, sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir'***[52] âyeti inince, bu durum müslümanlara çok ağır geldi.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz havâtırın da buna dahil olduğunu zannettiler. Bunun üzerine ondan sonraki, ***'Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı*** (hayır) ***kendine, yapacağı*** (şer) ***de kendinedir. Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme'***[53] meâlindeki âyet-i kerime indi."[54]

Böylece, kulların takati dışında olanların bağışlanmış olduğu ve onlardın sorumlu tutulmayacakları açıklanmış oldu. İbn Abbas (r.anhümâ) ve başkaları bu durumu nesih olarak isimlendirmektedir. Onların bununla söylemek istedikleri; sonra gelen 286. âyet, daha önce gelmiş olan âyetten anlaşılan, insanın gönlünden geçenlerden hesaba çekileceği yönündeki yanılgıyı izâle etmiş olduğudur. Böylece birinci âyette kastedilenlerin de, kişinin azmederek yapmaya kesin karar verdiği şeyler olduğu açıklığa kavuştu. Bu gibi durumları selef nesih olarak isimlendirmekteydi.

İkinci durum. İnsanın gönlüne gelip de azim ve kararlılık göstererek devam eden ve sahibinin gönlünde yerleşen düşüncelerdir. Bunlar da iki kısımdır:

---

[51] Müslim, İmân, 209, 211 (nr. 132, 133); Ebû Davud, Edeb, 118 (nr. 5111); Ahmed, *el-Müsned*, 2/297, 441, 456; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 145, 149.

[52] Bakara 2/284.

[53] Bakara 2/286.

[54] Müslim, İmân, 200 (nr. 126); Tirmizî, Tefsir, 3 (nr. 2992); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5069.

Birinci kısım. İnsanın içine gelen bu düşünce; Allah'ın birliği, peygamberlik, öldükten sonra dirilme konularında şüphe etmek yahut bunların yalan olduğuna inanmak vb. gibi küfür ve nifak sayılan hususlarda kalbin bağımsız işi sayılın türden bir düşünce ise, kul bütün bunlardan dolayı hesaba çekilir. Bu düşünce ile kişi kâfir ve münafık durumuna düşer.

Nitekim İbn Abbas'ın (r.anhümâ), ***"Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir, sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir"***[55] meâlindeki âyeti böyle yorumladığı rivayet edilmiştir.[56]

Yine onun şahitliği gizleme hakkındaki, ***"Şahitliği bildiklerinizi gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır"***[57] meâlindeki âyeti de böyle yorumladığı rivayet edilir.[58]

Bu kısma kalbi ilgilendiren diğer günahlar da girer. Allah'ın nefret ettiğine muhabbet beslemek, Allah'ın sevdiğine karşı nefret duygusu beslemek, kibir, kendini beğenmek, kıskançlık, yasak olan yerlerde müslümana kötü zan beslemek gibi günahlar bu kapsamdadır. Şu kadar var ki, kötü zan söz ve uygulama ile ortaya konmadıkça bağışlanmış olduğu Süfyân-ı Sevrî'den (rh.a) rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basrî'den de (rh.a) kıskançlık hakkında böyle dediği nakledilmiştir.

Herhalde bu ikisinin sözü şu kimseler hakkında geçerli olsa gerek: İçine suizan ve kıskançlık duygusu doğmakta, ama bundan hoşlanmadığı halde içinden bunu bertaraf etmeye gücü yetmemektedir. Bu düşünce bir türlü yok olup gitmemekte, ancak zaman zaman zayıflayıp gerilemekte ve daha sonra bu düşünceler tekrar gönlüne geri dönmektedir.

İkinci kısım. Kalbin amellerinden olmayan, aksine bedenin organları tarafından işlenen; zina, hırsızlık, içki içmek, öldürme, mâsum

---

55 Bakara 2/284.

56 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 6481.

57 Bakara 2/283.

58 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 6449, 6450.

kişiyi zina ile suçlamak vb. günahlardan olur; insan bunu isteme yönünde ısrarlı ve azimli bulunur fakat dışarıda buna yönelik bir eser görülmez ise; bundan dolayı kişinin hesaba çekilip çekilmeyeceğine dair âlimlerden gelen meşhur iki görüş vardır:

Birinci görüş. Kişi bundan dolayı hesaba çekilir.

İbnü'l-Mübârek (rh.a) şöyle der: "İnsan içinden geçirdiklerinden hesaba çekilecek mi?" diye Süfyân-ı Sevrî'ye (rh.a) sordum. Bana, "Eğer buna yönelik bir azim varsa, hesaba çekilir" diye cevap verdi.[59]

Hanbelî ve diğer mezheplerden çoğu fukaha, hadis ve kelâm âlimleri bu görüşü tercih etmişlerdir. Bu görüşlerine delil olarak da şu âyet-i kerimeleri göstermişlerdir:

"Bilin ki Allah, gönlünüzdekileri bilir. Bu sebeple Allah'tan sakının."[60]

"Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Fakat kalplerinizin kazandığı* (bile bile yaptığınız) *yeminlerden sorumlu tutar."[61]

Bu görüş sahipleri ayrıca Resûlullah'ın (s.a.v) şu hadislerini de delil gösterirler:

"İyilik güzel ahlâktır. Günah ise, senin içini tırmalayan ve insanların bilmesinden hoşlanmadığın şeydir."[62]

Ayrıca Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) şu hadisini de buna hamletmişlerdir: *"Şüphesiz dilleriyle söylemedikçe yahut bilfiil işlemedikçe, Allah Teâlâ ümmetimin gönüllerinden geçirdiklerini bağışlamıştır."*[63]

Onlar derler ki: Kulun gönlüne yerleşen ve kalbiyle tam olarak yöneldiği bir düşünce, kulun yaptığı ve işlediği bir amel sayılır. Bu dü-

---

59 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/328.

60 Bakara 2/235.

61 Bakara 2/225.

62 Müslim, Birr, 15 (nr. 2553); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 295, 302; Tirmizî, Zühd, 52 (nr. 2390); Ahmed, *el-Müsned*, 4/182; Dârimî, *es-Sünen*, 2/322; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 397. Bu hadis ikinci ciltte yer alan yirmi yedi numaralı hadistir.

63 Bu hadis bu bölümde "Kötülüğü Gönlünden Geçiren Fakat Yapmayan" başlığında geçti.

şünce affedilenler kapsamına girmez. Bu âlimlerden bazıları da şöyle der: Kişi bu düşünceleri sebebiyle dünyada gam ve keder ile cezalandırılır. Bu, Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden *merfû* ve *mevkuf* olarak rivayet edilmiştir, sıhhati üzerinde söz söylenebilir.[64]

Denilmiştir ki: Bilakis kul bundan dolayı kıyamet günü hesaba çekilecek, bundan dolayı Allah Teâlâ onu huzurunda durduracak ve sonra onu affedecek, bunun dışında bir takibata uğramayacaktır.

Bu durumda bu kişinin göreceği ceza, bundan dolayı hesaba çekilme olmaktadır. Bu görüş İbn Abbas, Rebî' b. Enes'ten rivayet edilmiş olup aynı zamanda İbn Cerîr'in de benimsediği görüştür.[65]

Onlar bu görüşlerine İbn Ömer'in (r.anhümâ) rivayet ettiği "fısıltı hadisi"[66] ile istidlâl etmişlerdir. Ancak bu hadisteki ifade edilen husus da genel anlamda değildir; insanın gönlüne gelen vesveseler hakkında değil, dünyada örtbas edilmiş günahlarla ilgilidir.

İkinci görüş. Bir kimse günaha sırf niyet etmekle mutlak olarak hesaba çekilmez. Bu söz İmam Şâfiî'ye nisbet edilmiştir. Bu aynı zamanda Hanbelîler'den İbn Hâmid'in de, nasların geneline dayanarak benimsediği görüştür. Ayrıca Avfî de İbn Abbas'tan (r.anhümâ) bu görüşe delâlet eden bir söz rivayet etmiştir.

---

64 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 6494.

65 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 6485, 6486.

66 Bu hadisin metni şöyledir: "Adamın biri İbn Ömer'e (r.anhümâ), 'Fısıltı hakkında Resûlullah'ın (s.a.v) ne söylediğini işittin?' diye sordu. O da, Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle söylediğini işittim dedi:

Kıyamet günü mümin kişi Rabb'ine yaklaşacak; öyle ki üzerine affını indirecek ve kendisine günahlarını itiraf ettirecektir. Rabbi kendisine,

'(Filan günahını) biliyor musun?' diyecek, o da,

'Evet yâ Rabbi, biliyorum' diyecek. Rabb'i,

'Ben senin için onu dünyada örtbas etmiştim. İşte bugün de ben senin bu günahını bağışlıyorum' diyecek.

Sonra kendisine iyiliklerinin bulunduğu sayfa verilecektir. Kâfirler ve münafıklara gelince, onlar için bütün yaratılmışların huzurunda,

'İşte bunlar Allah adına yalan söyleyenlerdir' diye ilân edilecektir." Bu lafız Müslim'e aittir.

bk. Buhârî, nr. 2441, 4685; Müslim, Tevbe, 52 (nr. 2858); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 6496; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 7355.

Bu konuda üçüncü bir görüş daha vardır: Bir kimse günahı gönlünden geçirdiğinden dolayı hesaba çekilmez. Ancak bunu Harem bölgesinde aynı şekilde gönlünden geçirirse, bundan dolayı hesaba çekilir.

Nitekim Süddî, Mürre'den Abdullah b. Mesud'un (r.anhümâ) şöyle dediğini rivayet eder: "Her kim bir günah işlemeyi isterse, onu işlemese bile aleyhine günah olarak yazılır. İsterse bu kişi Ebyen'e bağlı Aden'de oturup Kâbe'de bulunan birini öldürmek istemiş olsun."

Bu sözlerden sonra İbn Mesud (r.a),

"İnkâr edenler, Allah'ın yolundan ve** -yerli, taşralı- **bütün insanlara eşit** (kıble veya mâbed) **kıldığımız Mescid-i Harâm'dan** (insanları) **alıkoymaya kalkanlar** (şunu bilmeliler ki) **kim orada** (böyle) **zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı azaptan tattırırız"[67] âyetini okudu.

Bunu İmam Ahmed ve başkaları rivayet etmiştir. Bunu Süddî'den Şu'be ve Süfyân rivayet etmiş olup Şu'be'nin rivayeti *merfû*, Süfyân'ın rivayeti ise *mevkuf*tur. Bunlardan Süfyân'ın yapmış olduğu *mevkuf* rivayet daha doğrudur.[68]

Dahhâk der ki: "Bir kimse başka bir yerde olduğu halde Mekke'de bir günah işlemeyi isterse, onu işlemese bile o kendisine bir günah olarak yazılır."[69]

Daha önce İmam Ahmed ve İshak'ın buna benzer görüşleri geçmişti.[70] Kâdî Ebû Ya'lâ, İmam Ahmed'den böyle rivayet etmiştir. Mervezî'nin nakline göre, İmam Ahmed, İbn Mesud'un bu hadisini rivayet etmiş ve ardından şöyle demiştir: "İbn Mesud, 'Her kim orada (Mescid-i Harâm'da) haktan saparak zulüm yapmak isterse' derdi."

İmam Ahmed der ki: "Hatta bir kimse Ebyen'e bağlı Aden'de bulunduğu halde Harem'de bir kimseyi öldürmeyi istese bile, ***'Her kim***

---

67 Hac 22/25.

68 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/140-141; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 12/210.

69 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/141.

70 Bu görüş biraz yukarıda "Şerefli Zaman ve Mekânda İşlenen Günahlar" başlığında geçti.

orada** (Mescid-i Harâm'da) **zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı azaptan tattırırız"[71] âyetinin tehdidine muhatap olur. İbn Mesud (r.a) böyle söylemiştir."

Bazı âlimler bu kısmın, daha önce geçmiş olan kalple ilgili olarak işlenen günahlar kısmına girdiğini söyler. Bu âlimler şöyle der: "Harem bölgesine kalp ile hürmet ve saygı göstermek vâciptir. Gösterilmesi gereken bu hürmeti terkedenlerin cezalandırılması da vâciptir."

Bu görüş doğru değildir. Çünkü Harem bölgesine gösterilmesi gereken saygı, Allah Teâlâ'nın haram kıldığı şeylere gösterilmesi gereken saygıdan daha büyük değildir. Allah'a isyana yönelik azim de Allah'ın haram kıldığını çiğnemeye yönelik bir azimdir. Ancak bu azmi ile Harem bölgesine gösterilmesi gereken saygıyı çiğnemek ve ona gösterilmesi gereken saygıyı hafife almaya yönelik ise, bu kişinin durumu yüce Yaratıcı'nın haram kıldığını hafife alarak günah işleyenin durumuna benzer. Bu şekilde günah işleyen kişi küfre düşer. Fakat günaha girmekteki kastı; Allah Teâlâ'nın emrine muhalefet etme, O'nun heybetini ve kendisini gözetlediğini hafife alma maksadı olmaksızın sırf arzusuna ulaşmak ve nefsini tatmin etmek ise, bu takdirde küfre düşmekten kurtulur.

Her ne zaman isteme yapma ile birleşirse bundan dolayı mutlaka ceza görür. İstenileni yapma işi istemeye yakın da olsa daha sonra da gerçekleşse durum değişmez. Bir kimse bir defa bir haramı işlese, sonra eline geçen ilk fırsatta o günahı tekrar işleme azminde olsa; bu kimse günahta ısrar eden kişi durumuna düşer. Bu niyetinden dolayı hesaba çekilip cezalandırılır. İsterse o günahı işleme fırsatını yıllar geçtikten sonra bulabilsin. Abdullah b. Mübârek ve başkaları günahta ısrar etmeyi bu şekilde açıklamışlardır.

Bütün bunlara rağmen, her günah katlama yapılmaksızın misliyle yazılır. Buna göre ceza günahı işlemekten dolayı verilmekte, ayrıca günahı istemekten dolayı buna bir ilâve yapılmamaktadır. Eğer günahı istemiş olmak da günaha ilâve edilecek olsa, o zaman bir günahtan dolayı iki ceza verilmiş olurdu. Ancak iyilikler konusunda da

---

[71] Hac 22/25.

bunun benzerinin geçerli olması gerektiği ileri sürülemez. Çünkü bir kimse iyiliğe niyet ettikten sonra eğer onu bilfiil işlerse, niyetine ilâve olarak ayrıca sevap kazanır. Zira bir iyiliği işleyene on katı yazılmaktadır. Bu katlardan bir kısmının iyiliğe niyet etmenin karşılığı olması câizdir. Allah en doğrusunu bilir.

Müslim'in İbn Abbas'tan (r.anhümâ) rivâyet ettiği hadiste geçen Resûlullah'ın (s.a.v), *"Yahut onunla Allah Teâlâ siler"* sözünün anlamı şudur:

O kötülüğü işlemiş olan kişi için; ya onu bir kötülük olarak yazar yahut Allah Teâlâ onu tövbe, istiğfar ve iyilik işlemek gibi herhangi bir sebeple siler.

İyilikler sebebiyle kötülüklerin hasıl silindiği konusu, daha önce geçmiş olan Ebû Zer'in (r.a) rivayet ettiği,

"Nerede olursan ol, Allah'tan kork! Her kötülüğün ardından, onu silecek bir iyilik yap! İnsanlarla güzel ahlâk ile geçin"[72] hadisinde geçmişti.

Bunlardan sonra gelen, "Allah'a karşı isyana hırslı olanlardan başkası helâk olmaz" sözünün anlamı şudur:

Allah Teâlâ'nın bu kadar büyük lutfuna, iyiliklere kat kat karşılık vermesindeki rahmetinin genişliğine ve kötülükleri bağışlamasına rağmen; ancak Allah'a karşı isyanda hırslı olanlar, kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atanlar, kötülüklerin üzerine atlayanlar ve iyiliklerden yüz çevirip ona rağbet etmeyenler helâk olur.

Bundan dolayı İbn Mesud (r.a), "Birlikleri (kötülükleri) onluklarına (iyiliklerine) galip gelenler helâk oldu gitti" demiştir.[73]

Kelbî de Ebû Sâlih vasıtasıyla İbn Abbas'tan *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

"Birleri (kötülükleri) onlarına (iyiliklerine) galip gelen helâk olmuştur."

---

[72] Söz konusu hadis birinci ciltte yer alan on sekiz numaralı hadistir. Tahrîci ve geniş bilgi için ilgili yere bakılmalıdır.

[73] 'Birlikler' ile, işlendiğinde olduğu gibi yazılan kötülüklar, 'onluklar' ile de, işleyenin adına on katı ile yazılan iyilikler kastedilmektedir.

İmam Ahmed, Ebû Davud ve Tirmizî, Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

722- خَلَّتَانِ لاَ يُحْصِيهِمَا رَجُلٌ مُسْلِمٌ إلاَّ دَخَلَ الْجَنَّةَ، وَهُمَا يَسِيرٌ وَمَنْ يَعْمَلُ بِهِمَا قَلِيلٌ: تُسَبِّحُ اللهَ دُبُرَ كُلِّ صَلاَةٍ عَشْرًا وَتَحْمَدُهُ عَشْرًا وَتُكَبِّرُهُ عَشْرًا، قَالَ: فَذَلِكَ خَمْسُونَ وَمِائَةٌ بِاللِّسَانِ، وَأَلْفٌ وَخَمْسُمِائَةٍ فِي الْمِيزَانِ، فَإِذَا أَخَذْتَ مَضْجَعَكَ تُسَبِّحُهُ وَتُكَبِّرُهُ وَتَحْمَدُهُ مِائَةً، فَتِلْكَ مِائَةٌ بِاللِّسَانِ وَأَلْفٌ فِي الْمِيزَانِ، فَأَيُّكُمْ يَعْمَلُ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ أَلْفَيْنِ وَخَمْسَمِائَةِ سَيِّئَةٍ.

"Şu iki haslet kimde bulunursa cennete girer. Bunlar çok kolay olmakla birlikte onunla amel edenler azdır: Her namazın peşinden Allah'ı on defa tesbih etmek, on defa tahmîd etmek ve on defa tekbir getirmektir.

Bunların toplamı dil için 150[74]*, mîzanda ise 1500 eder. Yatağına uzandığın zaman da Allah Teâlâ'ya 100 tesbih, 100 tahmîd ve 100 tekbir ile zikredersin.*

Bunların toplamı da dil için 100 mîzanda ise 1000 eder. Hanginiz bir günün gündüz ve gecesinde 2500 kötülük işler?"[75]

Müsned'de Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

723- لاَيَدَعْ أَحَدُمِنْكُمْ أَنْ يَعْمَلَ لِلَّهِ أَلْفَ حَسَنَةٍ حِينَ يُصْبِحُ يَقُولُ: سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ مِائَةَ مَرَّةٍ، فَإِنَّهَا أَلْفُ حَسَنَةٍ، فَإِنَّهُ لَنْ يَعْمَلَ إِنْ شَاءَ

---

[74] Bu tesbihlerin dilde 150 olması şöyle hesaplanmıştır: Her farz namazın peşinden otuzar defa tesbih yapılmaktadır. Bir günde beş vakit namaz bulunduğundan, otuzun beş ile çarpılmasıyla 150 rakamı ortaya çıkar.

[75] Tirmizî, Daavât, 25 (nr. 3410); Nesâî, Sehv, 91 (3/74); *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 819; İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 32 (nr. 926); Ahmed, *el-Müsned*, 2/502; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2012, 2018.

اللهُ تَعَالَى مِثْلَ ذَلِكَ فِي يَوْمِهِ مِنَ الذُّنُوبِ، وَيَكُونُ مَا عَمِلَ مِنْ خَيْرٍ سِوَى ذَلِكَ وَافِرًا.

"Sizden biriniz sabaha varınca 100 defa, 'Sübhânellahi ve bi hamdihi' diyerek Allah için 1000 iyilik yapmayı sakın bırakmasın! Çünkü bunun karşılığı 1000 iyiliktir. İnşallah o kişi o gün içinde onun sayısı (1000) kadar günah işlemez. Bu tesbihler dışındaki işlediği hayırlar da kendisine fazlalık olarak kalır."[76]

[76] Ahmed, *el-Müsned*, 5/199, 6/440; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16989; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 967.

Otuz Sekizinci Hadis

YÜCE ALLAH'A YAKLAŞMANIN YOLLARI

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ اللهَ تَعَالَى قَالَ: مَنْ عَادَي لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَى عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَى مِمَّا افْتَرَضْتُهُ عَلَيْهِ، وَلاَ يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّي أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَلَئِنْ سَأَلَنِي لَأُعْطِيَنَّهُ وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِي لَأُعِيذَنَّهُ.

Ebû Hüreyre (r.a) der ki: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

Kim benim bir velîme düşmanlık ederse, ben ona savaş açarım. Kulum, kendisine farz kıldığım şeyden daha çok sevdiğim bir şeyle bana yaklaşmaz. Kulum nâfilelerle bana yakınlaşmayı sürdürür, nihayet ben onu severim. Onu sevdiğim zaman da işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isteğinde kendisine veririm ve bana sığındığı zaman mutlaka onu korurum."[77]

---

[77] Buhârî, Rikâk 38 (nr. 6502); Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/4; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/346; 10/219; *ez-Zühd*, nr. 690; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1248.

DİĞER RİVAYETLER

Bu hadis daha başka vecihlerden de rivayet edilmiştir. Urve b. Zübeyr'in mevlâsı (âzatlısı) Abdülvâhid b. Meymûn Ebû Hamza bu hadisi Urve b. Zübeyr vasıtasıyla Hz. Âişe'den (r.anhâ) şöyle rivayet etmiştir: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

724- مَنْ آذَى لِي وَلِيًّا فَقَدِ اسْتَحَلَّ مُحَارَبَتِي، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِمِثْلِ أَدَاءِ فَرَائِضِي، وَإِنَّ عَبْدِي لَيَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ عَيْنَهُ الَّتِي يُبْصِرُ بِهَا، وَيَدِهِ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا، وَرِجْلِهِ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَفُؤَادُهُ الَّذِي يَعْقِلُ بِهِ، وَلِسَانُهُ الَّذِي يَتَكَلَّمُ بِهِ، إِنْ دَعَانِي أَجَبْتُهُ، وَإِنْ سَأَلَنِي أَعْطَيْتُهُ، وَمَا تَرَدَّدْتُ فِي شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِي عَنْ مَوْتِهِ، وَذَلِكَ أَنَّهُ يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ.

"Kim benim bir velîme eza verirse, kuşkusuz kendisine savaş açmamı meşru kılmış olur. Kulum bana farzlarımı eda etmeye benzer bir amelle yakınlaşamaz.

Kulum, ben kendisini sevinceye kadar nâfilelerle bana yakınlaşmaya devam eder. Ben onu sevdiğim zaman onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı, anlayan kalbi ve konuşan dili olurum. Bana dua ettiği zaman icabet ederim, benden istediği zaman veririm.

Yapmayı irade ettiğim hiçbir şey karşısında, mümin kulumun ölümü karşısında tereddüt ettiğim kadar tereddüt etmedim. Çünkü kulum ölümden hoşlanmıyordu, ben de acı geleni sevmiyordum."[78]

Bunu İbn Ebü'd-Dünya ve başkaları rivayet etmiş, İmam Ahmed de benzer mânada rivayet etmiştir.

Taberânî ve başkaları, Ebû Ümâme'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

[78] Ahmed, *el-Müsned*, 6/256; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*, nr. 45; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/5; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 7087; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17950.

"Allah Teâlâ şöyle buyurur:

Kim benim bir velîmi aşağılarsa bana karşı savaş için meydan okumuş demektir.

Ey âdemoğlu! Benim katımdakileri ancak sana farz kıldıklarımı eda etmekle elde edebilirsin.

Kulum, ben onu sevinceye kadar nâfilelerle kendisini bana sevdirmeye devam eder.

Ben de onun idrak eden kalbi, konuşan dili, gören gözü olurum. Bana dua ettiği zaman kendisine icabet ederim. Benden istediği zaman kendisine veririm. Benden yardım dilediği zaman kendisine yardım ederim.

Kulumun benim nezdimdeki en hayırlı ibadeti nasihattir (ihlâs ve samimiyettir)."[79]

Taberânî ve başkaları, Enes'ten (r.a), o Resûlullah'tan (s.a.v), o Cibrîl'den (a.s), o da Rabb'inden şöyle buyurduğunu rivayet eder:

725– مَنْ أَهَانَ لِي وَلِيًّا فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمُحَارَبَةِ. وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ مَا تَرَدَّدْتُ فِي قَبْضِ نَفْسِ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ، يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ، وَلاَبُدَّ لَهُ مِنْهُ. وَإِنَّ مِنْ عِبَادِي الْمُؤْمِنِينَ مَنْ يُرِيدُ بَابًا مِنَ الْعِبَادَةِ فَأَكُفُّهُ عَنْهُ أَنْ لاَ يَدْخَلَهُ عُجْبٌ فَيُفْسِدَهُ ذَلِكَ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِمِثْلِ أَدَاءِ مَا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَلاَ يَزَالُ يَتَنَفَّلُ حَتَّى أُحِبَّهُ، وَمَنْ أَحْبَبْتُهُ، كُنْتُ لَهُ سَمْعًا وَبَصَرًا وَيَدًا وَمُؤَيِّدًا، دَعَانِي فَأَجَبْتُهُ، وَسَأَلَنِي فَأَعْطَيْتُهُ، وَنَصَحَ لِي فَنَصَحْتُ لَه، وَإِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ إِلاَّ الْغِنَي، وَلَوْ أَفْقَرْتُهُ لَأَفْسَدَهُ ذَلِكَ. إِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ إِلاَّ الْفَقْرُ. وَإِنْ بَسَطْتُ

[79] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7880; Sülemî, *el-Erbaûne's-Sûfiyye*, nr. 36; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/342; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 3499.

عَلَيْهِ أَفْسَدَهُ ذَلِكَ. وَإِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ إِلاَّ الصِّحَّةُ، وَلَوْ أَسْقَمْتُهُ لأَفْسَدَهُ ذَلِكَ. وَإِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ إِلاَّ السَّقَمُ، وَلَوْ أَصْحَحْتُهُ لأَفْسَدَهُ ذَلِكَ. إِنِّي أُدَبِّرُ أَمْرَ عِبَادِي بِعِلْمِي بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ، إِنِّي عَلِيمٌ خَبِيرٌ.

"Her kim benim bir velîmi aşağılarsa, bana karşı savaşmak için meydan okumuş demektir. Mümin kulumun ruhunu alırken tereddüt ettiğim kadar, yapacağım hiçbir işte tereddüt etmedim. (Bunun sebebi ise;) kulum ölümden hoşlanmıyordu, ben de ona kötü geleni sevmiyordum. Fakat onun bundan (ölümden) kurtulması mümkün değildir.

Mümin kullarım arasında bir çeşit ibadet yapmak isteyenler olur, ancak kendini beğenmişliğe düşerek bozulmasınlar diye onların bu isteğine engel olurum.

Kulum kendisine farz kıldıklarımı yerine getirmekle bana yaklaştığı kadar hiçbir şeyle bana yaklaşamaz. (Farzların yanında) kulum nâfilelerle de bana yakınlaşmaya devam eder; nihayet ben onu severim.

Ben her kimi seversem onun kulağı, gözü, eli ve destekçisi olurum. Bana dua eder, ben de icabet ederim. Benden ister, ben de veririm. Benim için nasihat eder (samimiyetle bağlanır), ben de ona nasihat ederim (samimi davranırım).

Kullarım arasında öyleleri vardır ki, ancak zenginlik ile imanları istikamete erişir. Eğer onu fakir duruma düşürecek olursam, bu durum onun bozulmasına sebep olur.

Yine kullarım arasında öyleleri de vardır ki, imanları ancak fakirlikle istikamet bulur. Şayet ona zenginlik verecek olursam, bu durum onun bozulmasına sebep olur.

Kullarım arasında öyleleri de vardır ki, ancak sıhhatli olduklarında imanları istikamet üzere olur. Eğer onları hastalandıracak olursam, bu onların bozulmasına sebep olur.

Kullarım arasında öyleleri de vardır ki, ancak hastalıkla imanları istikamet üzere olur. Şayet onlara sıhhat versem, bu onların bozulmasına sebep olur.

Ben, kullarımın kalplerine göre durumlarını düzene koyarım. Ben gerçekten alîm ve habîrim (her şeyi bilirim ve her şeyden haberdarım)."[80]

Taberânî, Huzeyfe'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah Teâlâ bana şöyle vahyetti:

Ey peygamber kardeşlerim ve uyarıcı kardeşlerim (kullarım)! Kavmini, birine haksızlık yapmış oldukları halde benim evlerimden (mescidlerimden) birine girmemeleri konusunda uyar. Zira ben, yaptığı o haksızlığı sahibine ödeyinceye kadar, o kişi huzurumda durup namaz kıldıkça ona lânet ederim. (Hakkı sahibine teslim edince) onun işiten kulağı ve gören gözü olurum. Benim velî ve seçkin kullarımdan olur. Cennette peygamberler, sıddîklar ve şehidlerle birlikte gezinti yapanlar arasına katılır."[81]

HADİSİN ŞERHİ

Şimdi artık biz, Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği hadisin şerhine girişelim. Bu hadisin, velîler (Allah dostları) hakkında rivayet edilen en değerli hadis olduğu söylenmiştir.

Allah Dostlarına Düşmanlık

Resûlullah'ın (s.a.v), **"Kim benim bir velîme düşmanlık ederse, ben ona savaş açarım"** sözünün anlamı şudur:

Benim ona savaş açtığımı bilmesini isterim. Çünkü o, benim velîme düşmanlık etmekle bana savaş açmış olmaktadır. Bundan dolayı Hz. Âişe (r.anhâ) validemizin rivayet ettiği hadis-i şerifte,

---

[80] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 613; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1456; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17951, 17953; Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, 2/93; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*, nr. 1; Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/318-319.

[81] Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/116; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/342.

"Onunla savaşmam helâl olur" sözü geçmiştir. Ebû Ümâme ve diğerlerinin rivayetinde ise,

"Benimle savaşmak için meydana çıkmış demektir" cümlesi geçmiştir.

İbn Mâce, *zayıf* bir isnad ile Muâz b. Cebel'in (r.a) Resûlullah'tan şunu işittiğini rivayet eder:

726- إِنَّ يَسِيرَ الرِّيَاءِ شِرْكٌ، وَإِنَّ مَنْ عَادَى لِلَّهِ وَلِيًّا فَقَدْ بَارَزَ اللهَ
بِالْمُحَارَبَةِ، وَأَنَّ اللهَ تَعَالَى يُحِبُّ الْأَبْرَارَ الْأَتْقِيَاءَ الْأَخْفِيَاءَ الَّذِينَ إِذَا غَابُوا
لَمْ يُفْتَقَدُوا وَإِذَا حَضَرُوا لَمْ يُدْعَوْا وَلَمْ يُعْرَفُوا، قُلُوبُهُمْ مَصَابِيحُ الْهُدَى.
يَخْرُجُونَ مِنْ كُلِّ غَبْرَاءَ مُظْلِمَةٍ.

"Riyanın azıcığı bile şirktir. Kim benim bir velî kuluma düşmanlık ederse, Allah ile savaşmak için meydana atılmış demektir.

Kuşkusuz Allah gizli olan (kendilerini gizleyen) takvâ sahibi ebrâr (iyiliğe ermiş) kulları sever. Onlar, bulunmadıkları zaman yoklukları hissedilmez, hazır bulundukларında davet edilmez ve tanınmazlar. Onların kalpleri, ışık saçan hidayet kandilleridir. Onlar bütün tozların ve karanlıkların (her türlü zorlukların, belaların, çetin meselelerin) arasından sıyrılıp çıkarlar."[82]

Allah Teâlâ'nın velî kullarını sevmek vâcip, onlara düşmanlık göstermek haramdır. Aynı zamanda O'nun düşmanlarına düşmanlık göstermek vâcip ve onları sevmek de haramdır. Nitekim Cenâb-ı Hak âyet-i kerimede şöyle buyurur:

"Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin."[83]

Başka bir yerde ise şöyle buyurur:

---

[82] İbn Mâce, Fiten, 16 (nr. 3989); Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/5; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/342.

[83] Mümtehine 60/1.

"***Sizin dostunuz* (velîniz) *ancak Allah'tır, Resûlü'dür, iman edenlerdir; onlar ki Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler. Kim Allah'ı, Resûlü'nü ve iman edenleri dost edinirse* (bilsin ki) *üstün gelecek olanlar şüphesiz Allah'ın tarafını tutanlardır.***"[84]

Cenâb-ı Hak, kendisinin sevdiği ve kendisini seven dostlarını müminlere karşı alçak gönüllü ve kâfirlere karşı da şiddetli olarak nitelemiştir.

Ahmed b. Hanbel *ez-Zühd*[85] isimli kitabında senediyle Vehb b. Münebbih'ten (r.a) şöyle rivayet eder: "Allah Teâlâ, Musa (a.s) ile konuştuğu vakit ona şöyle buyurdu:

İyi bil ki, her kim benim bir velîmi aşağılar veya korkutursa, benimle savaşmak için meydana çıkmış; benimle savaşmak için meydana adımını atmış ve savaşmak için beni kendisine karşı davet etmiş olur. Velîlerime yardım hususundan benden daha hızlısı yoktur. O kişi savaş için benim karşımda dayanabileceğini mi sanıyor? Yoksa bana karşı üstünlük sağlayıp beni âciz bırakacağını mı düşünüyor? Yahut o meydan okuyan kişi beni yeneceğini ya da benden kurtulabileceğini mi zannediyor? Kurtulması nasıl mümkün olabilir; ben hem dünyada hem de âhirette onların intikamını alırım. Onlara yardım işini hiç başka birine emanet etmem."

Şurası iyi bilinmelidir ki, bütün isyan ve günahlar Allah Teâlâ'ya karşı savaş açmak demektir. Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der:

"Ey insanoğlu! Allah Teâlâ ile savaşmaya senin gücün yeter mi? Zira kim Allah'a isyan ederse, O'na savaş açmış demektir."

Ancak günah ağırlaştığı ve çirkinleştiği oranda, Allah'a karşı savaş da şiddetlenmiş olur. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak faiz yiyen ve yol kesen eşkıyayı, insanlara yaptıkları zulüm ve haksızlığın şiddetinden ve yeryüzünde meydana getirdikleri bozgunculuğun büyüklüğünden dolayı, "Allah'a ve Resûlü'ne savaş açmış" diye isimlendirmiştir.

---

84 Mâide 5/55-56.

85 Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, s. 65.

İşte Allah'ın velî kullarına düşmanlık yapmak da böyledir. Allah Teâlâ hazretleri, dostlarına yardım işini bizzat kendi üzerine almıştır. Onları sever ve yardımıyla onları destekler. Her kim onlara düşmanlık ederse, Allah'a düşmanlık etmiş ve O'na savaş açmış olur.

Nitekim hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

727- اَللّٰهَ اَللّٰهَ فِي أَصْحَابِي! لاَ تَتَّخِذُوهُمْ غَرَضًا، فَمَنْ آذَاهُمْ فَقَدْ آذَانِي،
وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَي اللّٰهَ، وَمَنْ آذَي اللّٰهَ يُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ.

"Ashabım hakkında Allah'tan korkun, Allah'tan korkun! Onları hedef tahtası yapmayın! Onlara eza veren bana eza vermiş olur. Bana eza veren de Allah'a eza vermiş demektir. Allah'a eza veren kimsenin de yakalanması yakındır."[86]

ALLAH'A YAKLAŞMANIN YOLU

Farzları Eda ve Nâfilelere Devam

Hadisin devamında buyruluyor ki:

"Kulum kendisine farz kıldığım şeyden daha çok sevdiğim bir şeyle bana yaklaşmaz. Kulum nâfilelerle bana yakınlaşmayı sürdürür, nihayet ben onu severim."

Allah Teâlâ, velîlerine düşmanlığın kendisine savaş açmakla eşdeğer olduğunu açıkladıktan sonra, kendilerine düşmanlık edilmesi haram ve sevilmeleri vâcip olan velî kullarının vasıflarını saymaya başladı.

Öncelikle kendisine nasıl yakınlık sağlanacağını zikretti. Zira velâyetin aslı yakınlık (kurb) ve düşmanlığın aslı da uzaklıktır (bu'ddur). Öyleyse Allah'ın velî kulları da, O'na ne ile yakınlaşmak gerekiyorsa onunla yakınlaşırlar, düşmanları da kovulmayı ve uzaklaştırılmayı gerektiren işlerden dolayı uzaklaştırılırlar. Mukarreb (kendisine yakın kılınmış) velîlerini iki kısma ayırmıştır:

---

[86] Tirmizî, Menâkıb, 59 (nr. 3862); Ahmed, *el-Müsned*, 4/87; 5/54-55, 57; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 7256.

Birinci kısım velîler

Bunlar, Allah Teâlâ'ya farzları eda ederek yakınlaşanlardır. Vâcipleri yerine getirmek ve haramları terketmek de bu kapsama girer. Çünkü bütün bunlar Allah'ın farz kılıp kulları yükümlü tuttuğu hükümlerdir.

İkinci kısım velîler

İkinci kısmı oluşturan mukarreb velîler, farzları eda ettikten sonra nâfileleri de eda ederek Allah'a yakınlaşmaya çalışanlardır. Bu açıklamadan ortaya şu sonuç çıkmaktadır: Allah'a yakınlaşmak, velâyetini ve muhabbetini elde etmek için, Resûlü'nün diliyle ortaya koyduğu dinin hükümlerini yerine getirerek taat yolunda yürüme dışında başka bir yol yoktur.

Her kim bu yolun dışında Allah'a yakınlık, velâyet ve muhabbet iddiasında bulunursa, onun bu iddiasında yalancı olduğu açığa çıkar. Nitekim müşrikler de kendilerini Allah'a yakınlaştırması için O'nun dışında bazı şeylere ibadet etmekteydi. Bu durum Rabbimiz tarafından onların diliyle bizlere şöyle bildirilir:

"Dikkat et, hâlis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp kendilerine birtakım dostlar edinenler, 'Onlara, bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz' derler."[87]

Yahudi ve hıristiyanların da, Allah'ın peygamberlerini yalanlama, yasaklarını işleme ve farzları terketme konusunda ısrarlı olmalarına rağmen şöyle dediklerini bize bildirir:

"Yahudiler ve Hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz' dediler."[88]

İşte bundan dolayı hadis-i şerifte, velîlerin iki derecesinin bulunduğu bildirilmiştir:

Birinci derece

Farzları eda ederek Allah'a yakınlaşanlardır. Bu derecede olanlar, iyilik üzere olanların orta yolunda olanlardır. Farzları eda etmek,

---

[87] Zümer 39/3.

[88] Mâide 5/18.

Hz. Ömer'in (r.a) şu sözünde belirttiği gibi amellerin en faziletlisidir: "Amellerin en faziletlisi, Allah'ın farz kıldıklarını eda etmek, haram kıldıklarından sakınmak ve Allah'ın katındakileri isterken niyetinde sadakat üzere olmaktır."

Ömer b. Abdülaziz de (rh.a) bir hutbesinde şöyle demiştir:

"İbadetlerin en faziletlisi, farzları yerine getirmek ve haramlardan kaçınmaktır."[89]

Gerçekten de durum onların söylediği gibidir; zira Allah Teâlâ bunları, kulları kendisine yakınlaştırması, rızâsını ve rahmetini kazanmaları için farz kılmıştır.

Allah'a Yaklaştıran Farzlar

Kulu Allah'a yaklaştıran ve beden ile yapılan farzların en büyüğü namazdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, ***"Allah'a secde et ve yaklaş!"***[90] buyurur.

Resûl-i Ekrem de (s.a.v) şöyle buyurur: *"Kulun Allah'a en yakın olduğu durum secde halidir."*[91]

Yine buyurur ki:

"Sizden biriniz namaz kılarken, elbette Rabb'ine münâcâtta bulunur yahut Rabb'i onunla kıblesi arasındadır (kendisine çok yakındır)."[92]

Başka bir hadis-i şerif de şöyledir:

"Kul namaz kılarken Allah Teâlâ yüzünü kulunun yüzüne diker ve o başka şeyle ilgilenmedikçe bu hal devam eder."[93]

---

89 Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'z-Zühd*, s. 296.

90 Alak 96/19.

91 Müslim, Salât, 215 (nr. 482); Ebû Davud, Salât, 152 (nr. 875); Nesâî, nr. 226; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 540; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10014; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 2771; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 551; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 1348.

92 Buhârî, nr. 405.

93 Tirmizî, Emsâl, 3 (nr. 2863); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2287.

Allah'a yaklaştıran farzlardan biri de, yöneticinin yönetimi altındakilere adaletli olmasıdır. Yöneticinin göstereceği adalet, bütün halk üzerine yönetme yetkisine sahip olan devlet başkanı tarafından olabileceği gibi, tek tek her ferdin kendi ailesi içinde icra edilebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurur:

"Hepiniz çobansınız (yöneticisiniz) ve yönetiminiz altındakilerden sorumlusunuz."[94]

Müslim *Sahîh*'inde Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Hükümlerinde (kararlarında), aileleri içinde ve velâyeti altındakilere karşı adaletli olanlar, Rahmân'ın sağında -ki O'nun iki eli de sağdır- nurdan minberler üzerindedirler."[95]

Tirmizî de Ebû Saîd'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

728- إِنَّ أَحَبَّ الْعِبَادِ إِلَى اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَدْنَاهُمْ إِلَيْهِ مَجْلِسًا إِمَامٌ عَادِلٌ.

"Kıyamet günü kullar arasında Allah'a en sevimli ve meclis olarak O'na en yakın olanlar adaletli devlet başkanlarıdır."[96]

İkinci derece

Mukarreblerden öne geçenlerin derecesidir. Bunlar, farzları eda ettikten sonra nâfileler ve taatleri yerine getirmek için gayret göstererek Allah'a yakınlaşmaya çalışırlar. Sahip oldukları vera' hasleti ile en küçük ve hassas mekruhlardan bile kaçınmaya özen gösterirler. Bu da, o kulların Allah Teâlâ tarafından sevilmelerini sağlar. Nitekim hadis-i şerifte, *"Kulum nâfilelerle bana yakınlaşmaya devam eder, nihayet ben onu severim"* buyrulmuştur.

Allah her kimi severse, muhabbetini, taatini, zikriyle ve hizmetiyle meşgul olma nimetlerini ona tattırır. Bunlar da o kişinin Allah

---

94 Buhârî, nr. 893; Müslim, İmâre, 20 (nr. 1829); Ebû Davud, Harâc, 1 (nr. 2928); Tirmizî, Cihâd, 27 (nr. 1705); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4489.

95 Müslim, İmâre, 18 (nr. 1827).

96 Tirmizî, Ahkâm, 4 (nr. 1329); Ahmed, *el-Müsned*, 3/22, 55; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/88; Begavî, nr. 2472.

Teâlâ'ya yakınlaşmasını ve ünsiyet kurmasını temin eder. Tıpkı şu âyet-i kerimede buyrulduğu gibi:

"Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse** (bilsin ki) **Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü** (şefkatli), **kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir.** (Bunlar) **Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar** (hiçbir kimsenin kınamasına aldırmazlar). **Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği lutfudur. Allah'ın lutfu ve ilmi geniştir."[97]

Bu âyet-i kerimede şuna işaret edilmektedir: Her kim bizim muhabbetimizden yüz çevirirse, bize yakın olmaktan yüz çevirmiş olur. Biz de onun yerine, bize yakın olma lutfuna daha lâyık ve hak eden birini getiririz. Öyleyse, her kim Allah'tan yüz çevirirse, O'nun yerine koyacağı bir bedel yoktur, ama Allah'ın yüz çevirenlerin yerine koyacağı kimseler çoktur.

Bana ne mâsiva ile ilgilenmekten, bana ne
Arzusu kalbimi ondan çevirip paylayacak olandan!

İstemem eğer cefa verecek ve elimden gidecekse
Emelim, sonra kalacaksam elim bomboş onun yerine!

Bazı rivayetlerde gelen âsârda Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Ey âdemoğlu! Beni talep et, yanında bul! Eğer beni bulursan her şeyi buldun demektir. Beni kaybedersen, her şeyi kaybettin demektir. Ben sana her şeyden daha sevgiliyim."

Zünnûn-i Mısrî (rh.a) geceleri şu beyitleri çok tekrar ederdi:

Nefisleriniz için durmadan isteyin
Tıpkı benim bulduğumun aynısını.

Ben gerçekten huzuru buldum
Bunu talep etmekte hiçbir zorluk yok.

Uzakta da olsam o beni yakınlaştırır,
Şayet yakındaysam, daha yakınlaştırır.[98]

Allah Teâlâ'yı bulamamış, O'nu kaybetmiş olan kimse, içindeki bütün nimetleriyle birlikte cenneti elde etse bile aldanmış sayılır. Ta-

---

[97] Mâide 5/54.

[98] Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/344.

mamı sivrisineğin bir kanadı kadar etmeyen dünyanın çok değersiz ve hesaba katılmayacak kadar az bir miktarı karşılığında Allah'ı kaybetmiş olanların durumuna ya ne denilebilir!...

Onu bir gün göremeyen kimsenin hali,
Bütün vaktini kaybetmiş kişi gibidir kalbi.

Hangi beldeye gidersem gideyim ben,
Yüzüm hep dönüktür sana karşı.

Daha sonra Allah Teâlâ'nın sevdiği ve O'nu seven kimselerin vasıfları anlatılmaktadır: ***"... Müminlere karşı alçak gönüllü..."*** Yani müslümanlara karşı tevazu, yumuşaklık ve kanatlarını yerlere indirerek muamele ederler.

"... Kâfirlere karşı onurlu..." Kâfirlere karşı da onurlu ve kararlı biçimde davranır, onlara sertlik gösterirler. Onlar Allah'ı sevince O'nun muhabbetiyle dolu velîlerini de severler. Onlara karşı muhabbet, yumuşaklık ve rahmetle muamele eder; onlara düşmanlık gösterenlerden nefret eder, o kimselere karşı katı ve sert davranırlar.

Âyetin devamında, **"...** *(Bunlar)* **Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar** *(hiçbir kimsenin kınamasına aldırmazlar)*"[99] buyrulmaktadır.

Muhabbet, tamamlayan unsur, aynı zamanda sevgilinin yolunda cihad etmektir. Allah yolunda cihadın anlamı, Allah'tan yüz çevirmiş olanları, O'na dil ile ve delillerle davet ettikten sonra kılıçla ve silâhla çağırmak ve davet etmektir. Allah'ı seven kişi, bütün insanları O'nun kapısına çekmeyi arzular. İnsanlar şefkat ve yumuşaklıkla kendilerine yapılan bu davete karşılık vermezlerse, o zaman güç kullanılarak davetin yapılması durumu ortaya çıkar.

729- عَجِبَ رَبُّكَ مِنْ قَوْمٍ يُقَادُونَ إِلَى الْجَنَّةِ بِالسَّلَاسِلِ.

"Rabb'in, bir topluluğun zincirlere vurularak cennete doğru sevkedilmelerinden hoşlanır."[100]

---

[99] Mâide 5/54.

[100] Buhârî, nr. 3010; Ebû Davud, Cihâd, 124 (nr. 2677); Ahmed, *el-Müsned*, 2/302, İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 134.

"... Hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar."

Seven kişinin, sevdiğini razı etmekten başka bir gayesi ve arzusu bulunmaz. Onun razı olduğuna kendisi de razı olur, onun kızdığına kendisi de kızar. Sevgilisine duyduğu sevgiden dolayı kınanmaktan korkan kimse, muhabbetinde sadık biri değildir:

Sevgin uğrunda kınanmaktan alıyorum lezzeti,
Kınayan kınasın, seni anmakta buluyorum muhabbeti.

"Bu, Allah'ın lutfudur, onu dilediğine verir."

Yani yukarıda vasıfları sayılmış olan Allah'ı seven ve Allah tarafından sevilenlere verilen bir derecedir.

"Allah'ın lutfu ve ilmi geniştir."[101]

Lutuf ve ihsanları çok geniştir. Kimlerin bu ihsanlara lâyık ve hak sahibi olduğunu çok iyi bilir ve onlara bağışta bulunur, lâyık olmayanlardan da lutfunu esirger.

Allah Sevgisine Dair Peygamberlerin Duaları

Rivayet edildiğine göre Davud (a.s) şöyle derdi:

"Allahım! Beni sevdiğin kişilerden kıl! Zira sen bir kulu sevdiğinde, büyük de olsa günahını bağışlar, az da olsa amelini kabul edersin."

Yine Resûlullah (s.a.v) buyurur ki:

730- وَكَانَ دَاوُدُ يَقُولُ فِي دُعَائِهِ: اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ وَحُبَّ الْعَمَلِ الَّذِي يُبَلِّغُنِي حُبَّكَ. اَللَّهُمَّ اجْعَلْ حُبَّكَ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي وَأَهْلِي وَمَالِي وَمِنَ الْمَاءِ الْبَارِدِ.

"Davud (a.s) şöyle dua ederdi:

Allahım! Senden senin sevgini, seni sevenlerin sevgisini ve beni senin sevgine ulaştıracak amelin sevgisini isterim. Allahım! Senin

[101] Mâide 5/54.

sevgini bana kendi canımdan, ailemden ve buz gibi soğuk sudan daha sevimli kıl."[102]

Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

731- أَتَانِي رَبِّي ﷻ -يَعْنِي فِي الْمَنَامِ- فَقَالَ لِي: يَا مُحَمَّدُ! قُلْ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ وَالْعَمَلَ الَّذِي يُبَلِّغُنِي حُبَّكَ.

"Rabbim bana -rüyamda- şöyle buyurdu: Ey Muhammed! Şöyle de:

Allahım! Senden senin sevgini, seni sevenlerin sevgisini ve beni sana ulaştıracak amelin sevgisini isterim."[103]

Resûl-i Ekrem (s.a.v) şöyle dua ederdi:

732- وَكَانَ مِنْ دُعَائِهِ ﷺ: اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يَنْفَعُنِي حُبُّهُ عِنْدَكَ، اللَّهُمَّ مَا رَزَقْتَنِي مِمَّا أُحِبُّ فَاجْعَلْهُ قُوَّةً لِي فِيمَا تُحِبُّ، اللَّهُمَّ مَا زَوَيْتَ عَنِّي مِمَّا أُحِبُّ فَاجْعَلْهُ فَرَاغًا لِي فِيمَا تُحِبُّ.

"Allahım! Beni senin sevginle ve sevgisi senin yanında bana fayda verecek olanların sevgisiyle rızıklandır.

Allahım! Beni sevgisiyle rızıklandırdığın şeylerin, senin sevdiğin şeyler için bana güç vermesini sağla.

Allahım! Beni sevgisinden alıkoyduğun şeyleri, senin sevdiğin şeylere yönelme fırsatı kıl."[104]

Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle dua ettiği rivayet edilir:

---

102 Tirmizî, Daavât, 73 (nr. 3490); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/433; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/266-267.

103 Tirmizî, Tefsîr, 39 (nr. 3235); Ahmed, *el-Müsned*, 5/243 (nr. 22162);Taberânî, *el-Kebîr*, 20/216; İbn Huzeyme, *et-Tevhîd*, s. 218-219; Deylemî, *el-Firdevs*, nr. 4810; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/227; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 14/491; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 29592; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/521; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 4/44. Bu hadis, Muâz'ın (r.a) rivayet ettiği uzunca hadisin bir bölümüdür.

104 Tirmizî, Daavât, 74 (nr. 3491); Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 430.

733- اَللَّهُمَّ اجْعَلْ حُبَّكَ أَحَبَّ الْأَشْيَاءِ إِلَيَّ، وَخَشْيَتَكَ أَخْوَفَ الْأَشْيَاءِ عِنْدِي، وَاقْطَعْ عَنِّي حَاجَةَ الدُّنْيَا بِالشَّوْقِ إِلَى لِقَائِكَ، فَإِذَا أَقْرَرْتَ أَعْيُنَ أَهْلِ الدُّنْيَا مِنْ دُنْيَاهُمْ فَاقْرِرْ عَيْنِي مِنْ عِبَادَتِكَ.

"Allahım! Senin sevgini bana her şeyden daha sevgili ve senin korkunu da her şeyden daha korkulu kıl. Sana olan kavuşma şevki ile dünyaya olan ihtiyaçlardan beni kopar. Dünya ehlinin gözünü dünyaya yönelttiğin vakit benim gözümü sana ibadet etmeye (kulluğa) yönelt."[105]

Muhabbet Hakkında Sûfîlerin Sözleri

Bu mertebeyi kazanmış yakınlık ehli (mukarreb) kimselerin, sevdikleri ve sevildiklerine daha da yakınlaşmak dışında hiçbir gayret ve himmetleri olmaz.

Seleften biri şöyle der: "Korku (havf) hali üzere yapılan amel, ümit (recâ) hali ile değişikliğe uğrayabilir. Muhabbet üzere yapılan amele ise hiçbir surette gevşeme ve yılgınlık gelmez." Başka biri de şöyle der: "Bazı kimseler bıkkınlığa düşerek aylak aylak dururken, sizin muhabbet duyduğunuz zât sizin münâcât ve yaptığınız zikirden asla bıkmaz."

Ferkad es-Sebehî şöyle der:

"Bir kitapta şunu okumuştum: Her kim Allah'ı severse, o kimsenin yanında O'nun sevgisine tercih edeceği başka bir şey olmaz. Kim de dünyayı severse, onun yanında nefsinin arzusundan daha sevimli bir şey olmaz. Allah'ı seven kişi sultanlar üzerine emîr atanmıştır. Onların topluluğu kıyamet günü en başta giden topluluk, meclisleri orada Allah'a en yakın meclistir. Muhabbet yakınlık ve mücâhedenin zirvesidir.

Muhabbete sahip olanlar Allah Teâlâ için yaptıkları uzun mücâhedelerden asla bıkmazlar. Onlar Allah'ı sever, O'nun zikrini de sever

---

105 Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/282.

ve O'nu yaratılmışlara sevdirmeye çalışırlar, kulların arasında dolaşarak onlara hep nasihat ederler. Çirkinliklerin ve kötülüklerin birer birer ortaya çıkacağı gün için halk adına üzülür ve endişe duyarlar. İşte onlar Allah'ın velî kulları, sevdiği ve seçtiği kimselerdir. Onlar için sevgiliye kavuşmadıkça asla rahat yoktur."

Feth el-Mevsılî şöyle der: "Allah'ı gerçekten seven kişi o sevgiyle birlikte dünyadan ne bir lezzet alır ne de bir göz açıp kapayıncaya kadar zikrinden gafil olur."

Muhammed b. Nadr Hârisî de şöyle der: "Diyebilirim ki muhabbetullah sahibi kişi Allah'a yakınlaşmaktan hiç yorulmaz, bundan hiçbir zaman bıkkınlık duymaz."

Sûfîlerden biri de şöyle der: "Allah'ı seven kişinin kalbi sürekli uçmakta, dili hep zikir halindedir. Güç yetirebildiği bütün yollarla Allah'ın rızâsını kazandıracak vesileleri ve nâfileleri yerine getirmeye çalışır, bunları büyük bir şevkle kendisi için güzel bir âdet haline getirir."

Şairlerden biri şöyle der:

Rabb'ine hizmet edebilmek için muhabbet sahibi ol!
Sevenlerin sevgililerinin hizmetkârı olduğunu iyi bil!

Başka bir şair de şöyle der:

Sevenin muhabbetten başka ne isteği olur!
Gerçek seven bütün sadakatiyle boyun eğer.

Allah'a Yaklaştıran Nâfileler

Kulu Allah Teâlâ'ya yaklaştıran nâfilelerin en büyüğü Kur'ân-ı Kerîm tilâveti, tilâveti dinlemek, üzerinde düşünüp tefekkür etmek ve anlamaya çalışmaktır.

Sahâbe-i kirâmdan Habbâb b. Eret (r.a) adamın birine şöyle der: "Gücün yettiğince Allah Teâlâ'ya yakınlaşmaya çalış. İyi bil ki, sen O'na O'nun kelâmından daha sevimli gelen bir şeyle yakınlaşamazsın."[106]

Tirmizî, Ebû Ümâme'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

---

[106] Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/441.

"Kullar Allah Teâlâ'ya kendisinden gelene benzer bir şeyle yakınlaşamazlar."[107]

Hadis-i şerifte geçen "kendisinden gelen" sözü ile Kur'ân-ı Kerîm kastedilmektedir. Sevenlerin yanında sevdiklerinin sözünden daha tatlı bir şey olamaz. Bu onların kalplerinin aldığı bir lezzet ve taleplerinin son noktasıdır.

Hz. Osman (r.a), "Eğer kalpleriniz pak olsaydı, Rabb'inizin kelâmını okumaya doyamazdınız"[108] der.

İbn Mesud da (r.a) şöyle der: "Her kim Kur'ân-ı Kerîm'i severse Allah ve Resûlü'nü de sever."[109]

Âriflerden biri bir müride şöyle der: "Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzettin mi?" Mürid, "Hayır" deyince, ona der ki: "Allah sana yardım eylesin! Mürid Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetmemiş ise peki ne ile nimetlenebilir? Neyi terennüm eder? Ne ile Rabb'ine münâcâtta bulunur?"

Âriflerden biri çokça Kur'ân-ı Kerîm tilâvet ederdi. Bu tilâvet onu diğer bazı işlerinden alıkoydu. Sonra rüyasında şunları söylediğini gördü:

Eğer beni sevdiğini iddia ediyorsan,
Öyleyse neden kitabıma cefa ediyorsun?

Oysa durup düşünmen gerekmez miydi,
Onun içindeki ince ve latif itabımı.

Allah'a yaklaştıran diğer bir nâfile de, Allah Teâlâ'yı çokça zikretmektir. Zikri yaparken dil ile kalbin birbirinden haberdar ve anlaşarak yapması gerekir.

Bezzâr *Müsned*'inde Muâz'dan (r.a) şöyle rivayet eder:

"Dedim ki:

---

107 Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 17 (nr. 2911, 2912); Ahmed, *el-Müsned*, 5/268; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/555, 2/441; Taberânî, *el-Kebîr*, 8/151 (nr. 8658); Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 178; Deylemî, *el-Firdevs*, nr. 6200; Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, nr. 2109.

108 Ahmed b. Hanbel, *Zevâidü'z-Zühd*, s. 128; Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/300.

109 Taberânî, *el-Kebîr*, 8657; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 11666.

734- يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي بِأَفْضَلِ الأَعْمَالِ وَأَقْرَبِهَا إِلَى الله تَعَالَى؟ قَالَ: أَنْ تَمُوتَ وَلِسَانُكَ رَطْبٌ مِنْ ذِكْرِ الله تَعَالَى.

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana amellerin en faziletlisini ve Allah'a en çok yaklaştıranını bildirir misin?' Buyurdular ki:

Allah Teâlâ'yı zikrederek son nefesini vermektir."[110]

Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen sahih bir hadiste şöyledir:

"Allah Teâlâ buyuruyor ki:

Ben kulumun bana karşı olan zannı gibiyim. O beni zikrettiği vakit ben onunla beraberim. O beni gönülden (içinden) zikrederse, ben de onu gönlümden zikrederim. O beni bir topluluk içinde zikrederse, ben de onu topluluktan daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim..."[111]

Başka bir hadiste ise şöyle buyrulur:

735- أَنَا مَعَ عَبْدِي مَا ذَكَرَنِي وَتَحَرَّكَتْ بِي شَفَتَاهُ.

"Kulum beni zikrettiği ve benim için dudaklarını kıpırdattığı anda ben onun yanındayım."[112]

Nitekim Cenâb-ı Hak da âyet-i kerimede şöyle buyurur:

"Öyleyse siz beni** (ibadetle) **anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!"[113]

Bu konuda nakledilen hadislerden biri şöyledir:

---

[110] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3059; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/106, 107; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 818; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 2; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 935, 1141; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16747.

[111] Buhârî, nr. 7405; Müslim, Zikir, 2 (nr. 2675); Tirmizî, Daavât, 132 (nr. 3603); İbn Mâce, Edeb, 58 (nr. 3822); Ahmed, *el-Müsned*, 2/251; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 811, 812; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 613.

[112] İbn Mâce, Edeb, 53 (nr. 3792); Ahmed, *el-Müsned*, 2/450; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 815; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/496.

[113] Bakara 2/152.

736- وَلَمَّا سَمِعَ النَّبِيُّ ﷺ الَّذِينَ يَرْفَعُونَ أَصْوَاتَهُمْ بِالتَّكْبِيرِ وَالتَّهْلِيلِ وَهُمْ مَعَهُ فِي سَفَرٍ، قَالَ لَهُمْ: إِنَّكُمْ لاَ تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلاَ غَائِبًا إِنَّكُمْ تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا، وَهُوَ مَعَكُمْ.

Resûl-i Ekrem (s.a.v), bir yolculuk sırasında yanında yüksek sesle tekbir ve tehlil getirenlere şöyle buyurdu:

"Sizler ne sağır olan birine ne de gaib olan birine dua ediyorsunuz. Sizler, sizi işiten ve çok yakınınızda olan birine dua ediyorsunuz; O sizinle beraberdir."[114]

Diğer bir rivayet, *"O size, bineklerinizin boynundan daha yakındır"* şeklindedir.

Allah'a yaklaştıran nâfilelerden biri Allah'ın velî kullarını ve sevdiklerini sevmek ve düşmanlarına karşı düşmanlık göstermektir. Ebû Davud *Sünen*'inde Hz. Ömer'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

737- إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللهِ أُنَاسًا مَا هُمْ بِأَنْبِيَاءَ وَلاَ شُهَدَاءَ، يَغْبِطُهُمُ الأَنْبِيَاءُ وَالشُّهَدَاءُ بِمَكَانِهِمْ مِنَ اللهِ تَعَالَى. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ مَنْ هُمْ؟ قَالَ: هُمْ قَوْمٌ تَحَابُّوا بِرَوْحِ اللهِ عَلَى غَيْرِ أَرْحَامٍ بَيْنَهُمْ وَلاَ أَمْوَالٍ يَتَعَاطَوْنَهَا، فَوَ اللهِ إِنَّ وُجُوهَهُمْ لَنُورٌ، وَإِنَّهُمْ لَعَلَى مَنَابِرَ مِنْ نُورٍ، لاَ يَخَافُونَ إِذَا خَافَ النَّاسُ وَلاَ يَحْزَنُونَ إِذَا حَزِنَ النَّاسُ، ثُمَّ تَلاَ هَذِهِ الآيَةَ: ﴿أَلاَ إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللهِ لاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ﴾.

"Allah'ın kulları arasında öyle kimseler vardır ki, peygamber ve şehid olmadıkları halde, onların Allah katındaki derecelerine peygamberler ve şehidler gıpta ederler (imrenirler). Sahâbe-i kirâm,

---

[114] Buhârî, nr. 2992; Müslim, Zikir, 44 (nr. 2704); Ebû Davud, Salât, 361 (nr. 1526); Tirmizî, Dua, 3 (nr. 3374).

'Ey Allah'ın Resûlü! Onlar kimlerdir?' diye sordular. Buyurdular ki:

'Onlar aralarında akrabalık bağı, menfaat ilişkisi ve alışveriş olmadığı halde, Allah'ın verdiği mânevî bir bağla birbirlerini severler. Vallahi onların yüzleri nurdur ve nur üzerindedirler. İnsanlar korktuğunda onlar korkmaz, insanlar üzüldükleri zaman onlar üzülmezler.'

Bu sözlerden sonra Resûlullah (s.a.v), **'Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de'**[115] âyetini okudu."[116]

Buna benzer bir hadisi Ebû Mâlik el-Eş'arî (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet eder:

"Onların Allah Teâlâ'ya olan yakınlıkları ve katındaki dereceleri sebebiyle kendilerine peygamberler bile gıpta ederler."[117]

Müsned'de Amr b. Cemûh'tan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

738- لاَ يَجِدُ الْعَبْدُ صَرِيحَ الإِيْمَانِ حَتَّى يُحِبَّ لِلَّهِ وَيُبْغِضَ لِلَّهِ، فَإِذَا أَحَبَّ لِلَّهِ وَأَبْغَضَ لِلَّهِ فَقَدِ اسْتَحَقَّ الْوَلاَيَةَ مِنَ اللَّهِ، إِنَّ أَوْلِيَائِي مِنْ عِبَادِي وَأَحِبَّائِي مِنْ خَلْقِي الَّذِينَ يُذْكَرُونَ بِذِكْرِي وَأُذْكَرُ بِذِكْرِهِمْ.

"Kişi, Allah için sevip Allah için nefret etmedikçe gerçek imanı bulamaz. Allah için sevip Allah için nefret eder duruma gelince, Allah tarafından velîliği hak eder. Kullarım arasında benim dostlarım (velîlerim), mahlûkat arasında benim sevdiğim kimselerdir. Onlar benim zikrimle hatırlanır, ben de onların zikriyle hatırlanırım."[118]

---

[115] Yunus 10/62.

[116] Ebû Davud, Büyû', 78 (nr. 3527); Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/5; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 573; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4443.

[117] Ahmed, *el-Müsned*, 5/343; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/170; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 6110; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4448.

[118] Ahmed, *el-Müsned*, 3/430; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*, nr. 19; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 304.

Âriflerden birine sordular: "Muhabbet nasıl elde edilir?" Dedi ki: "Allah'ın velîlerini sevmek ve düşmanlarına düşmanlık etmekle. Muhabbetin aslı onlara (velîlere) muvafakat etmektir."[119]

İmam Ahmed *ez-Zühd*'de Atâ b. Yesâr'dan şöyle rivayet eder:

"Musa (a.s) dedi ki:

'Yâ Rabbi, arşının gölgesi altında gölgelendireceğin özel kişiler kimlerdir?' Buyurdu ki:

Ey Musa! Onların elleri suçsuz, kalpleri tertemizdir. Benim rızâm için birbirlerini severler. Onlar öyle kimselerdir ki, ben anılınca benimle birlikte onlar hatıra gelir, onlar anılınca onlarla birlikte ben hatıra gelirim. Onlar kötü şartlarda (soğuklarda) bile abdesti güzel bir şekilde alırlar. Kuşların yuvalarına sığındığı gibi onlar da benim zikrime sığınırlar. Çocukların ailesine düşkün olduğu gibi onlar da benim muhabbetime düşkün olurlar. Haramlarım çiğnendiği zaman, tıpkı savaşa tutuşan kaplanın öfkelendiği gibi öfkelenirler."[120]

ALLAH DOSTLARINA YAPILAN İHSANLAR

"Onu sevdiğim zaman da işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum."

Bazı rivayetlerde şu lafızlar yer alır: **"Kavrayan aklı ve konuştuğu dili olurum."**

Bu sözlerle anlatılmak istenen şudur: Her kim, öncelikle farzları yerine getirerek sonra da nâfilelerle Allah Teâlâ'ya yakınlaşmaya çalışırsa, o kimse Allah'a yakınlaştırılır. Bu kimse "iman" derecesinden "ihsan" derecesine yükseltilir. Artık, sanki Allah'ı görüyormuş gibi huzur ve murakabe halinde Allah'a ibadet eden biri mertebesine erişir. Kalbi mârifetullah ile, O'nun muhabbeti, azameti, korkusu, heybeti, celâli, ünsiyeti ve şevkiyle dolup taşar. Kalbi mârifetullah ile dolan bu kişi öyle bir duruma gelir ki, basiret gözüyle onu müşahede ediyor gibi olur. Tıpkı şu şiirde ifade edildiği gibi:

---

[119] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 351.

[120] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, s. 74; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*, nr. 37; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/222.

Kalpte mesken tutmuştur, imar eder orayı,
Hiç unutmuş değilim ki, hatırlayayım onu!
Gerçi gözüm ve kulağımın ötesindedir ama,
Kalbimdeki basiret sevdası hep görür onu!

Fudayl b. İyâz şöyle der:

"Allah Teâlâ şöyle buyurur: Bana muhabbet duyduğunu iddia edip de uykuya dalan kişi yalan söylemiştir. Her âşık sevgilisiyle baş başa kalmayı (halveti) istemez mi? Beni gerçekten sevenlerin durumuna ben âşinayım. Onlar, sanki gözlerinin önünde duruyormuşum gibi müşahede halinde bana hitap eder, huzurumdaymış gibi benimle konuşurlar. Yarın (kıyamet günü) bu müşahedelerini cennetlerimde gerçeğe dönüştüreceğim."

Mukarreb kulların kalplerindeki bu haslet sürekli güçlenmeye devam eder. Nihayet kalpleri Allah'ın muhabbeti ile dolup taşar, kalplerinden bunun dışında hiçbir şey kalmaz. Artık onların bütün organları sadece kalpteki bu muhabbete uygun düşen şekilde hareket edebilir. Bu hale erişmiş kimse için şöyle denilir: Kalbinde Allah'tan başka hiçbir şey kalmamıştır. Bu sözden maksat, kalpte mârifetullah, muhabbetullah ve zikirden başka bir şey kalmadığını belirtmektir. Bu anlamda İsrâiloğulları'ndan gelen meşhur bir rivayet vardır:

"Allah Teâlâ şöyle buyurur: Ben, ne göklere ne de yere sığarım; ben ancak mümin kulumun kalbine sığarım."[121]

Âriflerden biri şöyle der: "O'ndan (Allah'tan) sakının. Çünkü O çok kıskançtır; kulunun kalbinde başkasının sevgisini görmekten asla hoşlanmaz." Bu anlamda şair demiştir ki:

İnsanlara kalbimde hiç yer kalmadı,
Muhabbetin kapladı dört bir yanı.

Bu haslete, Resûlullah da (s.a.v) Medine'yi teşrif buyurduğunda şu sözleriyle işaret etmişti:

---

[121] İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ,* 18/122; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 990; Zerkeşî, *et-Tezkire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire,* s. 135; Fettenî, *Tezkiretü'l-Mevzûât,* s. 30; Süyûtî, *ed-Dürerü'l-Müntesire,* nr. 362. Bunun *merfû* hadis olarak aslı olmadığı söylenmiştir.

"Allah Teâlâ'yı bütün kalbinizle seviniz!"[122]

Bunu İbn İshak *Sîret*'inde belirtir. Kalp Allah Teâlâ'nın azametiyle dolunca, kalpte onun dışında ne varsa hepsini siler. Kulun nefsinden ve hevâsından bir iz kalmaz. Mevlâ Sübhânehû ve Teâlâ'nın kulu için irade buyurduğundan başka bir irade kalmaz. İşittiği zaman onunla işitir, baktığı zaman onunla bakar, tuttuğu zaman onunla tutar.

İşte, **"... Onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum"** sözünün anlamı budur. Bunun dışında hulûl ve ittihâd gibi bir mânaya işaret eden kişi, dinin sınırlarını aşarak dinsizlik sınırına girmiş olur. Allah ve Resûlü böyle bir şeyden berîdir.

İşte bu anlayıştan hareket eden seleften Süleyman et-Teymî, muhabbetullah ile dolu olan kişinin günah işlemeyi beceremeyeceğini söyler.

Yine seleften bir hanım evlâtlarına şöyle vasiyet eder: Allah'a muhabbeti ve taati kendinize alışkanlık edinin. Çünkü müttakiler ibadet ve taate ülfet ederler. Onların âzaları bunların dışındaki işleri garipser ve yabancı bulurlar. Lânetli şeytan onlara bir günah arzettiği zaman, kendilerine o günah utanılacak bir durum olarak görülür ve onu çirkin görürler.

Hz. Ali'nin (r.a) şu sözü de bu mânadadır: "Biz, şeytanın Ömer'e bir günah emretmekten çekindiğini düşünürdük."[123]

Nitekim biz de daha önce tevhide has sırlar bahsinde buna işaret etmiştik. Zira "lâ ilâhe illallah" (Allah'tan başka ilâh yoktur) sözünün anlamı şudur: Allah Teâlâ dışında hiçbir varlığı muhabbet, korku, umut ve taat yönünden ilâhlaştırmamaktır.

Kalp bu anlamda gerçek tevhidi elde ettiği zaman, onda Allah'ın sevdiklerinin dışındakilerin sevgisi ve yine O'nun çirkin gördüklerinin dışında nefret ettiği şeyler kalmaz. Bu mertebeye ulaşan kişinin vücut organları ancak Allah Teâlâ'ya taat için harekete geçer. Zaten günahların kaynağı da, Allah'ın çirkin bulduğu şeyi sevmekten yahut Allah'ın

---

[122] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/146-147; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 2/525.

[123] İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü Ömer b. el-Hattâb*, s. 246.

sevdiği şeyi çirkin bulmaktan kaynaklanır. Bunun asıl kaynağı da, nefsin hevâ ve arzularını Allah Teâlâ'ya karşı duyulan muhabbet ve korkunun önüne almaktır. Böyle bir hal tevhidin kemal noktada olmasını zedeler. Bundan dolayı kul bazı durumlarda bazı vâcipleri ve yükümlülükleri yerine getirmekte gevşeklik ve eksiklik gösterebilir. Yahut bazı yasakları işleme yanılgısına düşebilir.

Ancak tevhid inancını ve Allah'ın biricik ilâh olduğu düşüncesini kalbine gerçek anlamda yerleştirmiş ve bunun hakikatine varmış kişide, Allah'ın rızâsına uygun işler dışında hiçbir istek kalmaz. Nitekim *merfû* bir hadiste şöyle buyrulur:

739- مَنْ أَصْبَحَ وَهَمُّهُ غَيْرُ اللهِ فَلَيْسَ مِنَ اللهِ.

"Her kimin isteği Allah'ın (rızâsı) dışında ise, onun Allah ile bir bağı yoktur."[124]

İmam Ahmed de Übey b. Kâ'b'dan (r.a) *mevkuf* olarak şöyle rivayet eder:

"Bir kimsenin en büyük arzusu Allah'ın dışında bir şey ise, onun Allah ile bir bağı yoktur."

Âriflerden biri de şöyle der: "Kim sana kendi dostunun O'nun dışında bir şeyi istemek olduğunu söylerse ona güvenme."

Davud-i Tâî (rh.a) geceleri şöyle yalvarırdı: "Senin arzun bütün isteklerimi atıl bıraktı ve uykumla benim arama girdi. Benim için bütün lezzetlerden daha güçlü olan seni görmeye karşı duyduğum şevk, şehvetlerle aramda bir engel oluşturdu. Ey kerîm olan, ben senin zindanında seni talep ediyorum!"[125]

Allah'ın İhsanı ve Himayesi

Hadisin devamında, **"Benden bir şey isteğinde kendisine veririm ve bana sığındığı zaman mutlaka onu korurum"** buyrulmak-

---

[124] Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/320; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/48; Süyûtî, *el-Leâlî el-Masnûa*, 2/316-317.

[125] Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/356-357.

tadır. Bir rivayete göre, **"Bana dua ettiğinde icabet ederim, benden istediği zaman veririm"** şeklindedir.

Bu sözlerle şu husus anlatılmaktadır: Bu dereceye ulaşmış olan muhbûb (sevilen) ve mukarreb (yakınlaştırılan) kişinin Allah Teâlâ katında özel bir derecesi vardır. Sahip olduğu bu derece, Allah'tan bir şey istediğinde kendisine ihsan edilmesini, bir şeyden O'na sığındığında kendisinin himaye görmesini, dua ettiği zaman kabul edilmesini gerekli kılar. Rabb'i katındaki değerinden dolayı istekleri kabul gören biri derecesine yükselmiştir. Nitekim seleften pek çok kimsenin dualarının makbul olduğu bilinen bir husustur.

Sahîh olarak gelen bir hadis-i şerif şöyledir:

"Rübeyyi' bint Nadr, bir câriyenin ön dişini kırmıştı. Buna karşılık kendilerine diyet teklif edildi, fakat davacılar kabul etmediler. Bağışlamasını istediler, bunu da kabul etmediler. Resûlullah (s.a.v) aralarında kısas yapılmasına hükmetti. Bunun üzerine Enes b. Nadr,

'Hiç Rübbeyyi'in dişi (kısasen) kırılabilir mi? Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim (Allah'ın lutfundan umarım) ki Rübeyyi'in dişleri kırılmaz' dedi.

Gerçekten de davacılar sonunda diyete razı oldular. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

Allah'ın kulları arasında öyleleri vardır ki, o kimse Allah adına yemin etse, Allah onu yemininde yalan çıkarmaz."[126]

Duası Kabul Görenlerden Bazıları

Hâkim de *Sahîh*'inde Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Üstü başı eski, zayıf olan ve zayıf görülen nice kimseler vardır ki, eğer Allah adına yemin edecek olsalar, Allah onları yeminlerinde doğru çıkarır. Berâ b. Mâlik onlardan biridir."[127]

---

[126] Buhârî, nr. 2703; Müslim, Kasâme, 24 (nr. 1675); Ebû Davud, Diyât, 32 (nr. 4595); Nesâî, Kasâme, 17 (8/28); İbn Mâce, Diyât, 15 (nr. 2649); Ahmed, *el-Müsned*, 3/128; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6491.

[127] Tirmizî, Menâkıb, 55 (nr. 3854); Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/292.

Berâ (r.a) müşriklerle yapılan bir savaşta bulunuyordu. Müslümanlar ona, "Rabb'inin adına yemin et (yardım dile)!" dediler. O da, "Yâ Rabbi, sana yemin ediyorum, onların bize esir düşmesini sağla!" diye yemin etti. Allah Teâlâ da düşmanın onlara esir düşmesini sağladı.

Daha sonra ikinci bir defa düşmanla karşılaştılar. Müslümanlar yine Berâ'dan (r.a) yemin etmesini istediler. O da, "Yâ Rabbi, sana yemin ediyorum ki, düşmanlar bize esir düşsün ve beni de Resûlullah'a (s.a.v) kavuştur!" diye yeminle dua etti. Müslümanlar savaşı kazandılar, Berâ (r.a) da şehid oldu.

İbn Ebü'd-Dünya, senediyle şöyle rivayet eder:

"Nu'mân b. Kavkal (r.a) şöyle dedi:

'Allahım! Senin adına yeminle söylüyorum ki, yolunda öldürüleyim ve cennete gireyim.' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

Şüphesiz ki Nu'mân Allah adına yemin etti, Allah da onu yemininde doğru çıkardı."[128]

Ebû Nuaym da senediyle şöyle rivayet eder:

"Abdullah b. Cahş (r.a) Uhud Savaşı'nda şöyle dedi:

Yâ Rabbi! Yarın düşmanla karşılaştığımızda beni, kuvveti çok fazla ve öfkesi şiddetli biriyle karşılaştır; senin uğrunda onunla savaşayım ve beni öldürsün. Sonra beni tutsun burnumu, kulağımı doğrasın. Yarın sana kavuştuğumda,

'Ey Abdullah! Senin burnunu ve kulağını kim doğradı?' diye sorduğunda, ben de sana,

'Senin ve Resûlü'nün yolunda doğrandı' diye cevap vereyim. Sen de, 'Doğru söylüyorsun' diye beni tasdik edesin.

Hadisi nakleden Sa'd (r.a) der ki: Gerçekten de savaşın yapıldığı günün sonuna doğru onu gördüğümde burnu ve kulakları kesilmiş bir ipe asılmıştı."[129]

---

[128] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mücâbü'd-Da've*, nr. 22.

[129] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1/112.

Sa'd b. Ebû Vakkâs da (r.a) duası makbul olanlardan biriydi. Adamın biri kendisine iftira attı. O da,

"Allahım! Eğer bu adam yalan söylüyorsa gözlerini kör et!" diye beddua etti.

Adamın gözleri kör oldu, uzun süre yaşadı. Ömrünün sonuna doğru daha büyük belâ ve musibetlere uğradı. Yolda giderken herkes ona sataşır, onunla alay ederdi. O haliyle sokaklarda câriyelere sarkıntılık eder ve,

'Ben belâya uğramış yaşlı biriyim, bana Sa'd'ın bedduası isabet etti" derdi.[130]

Yine bir defasında Hz. Ali'ye söven bir adama beddua etmişti. Daha yerinden kalkmadan kaçkın bir deve geldi, ellerini ve ayaklarını çiğneyerek onun ölümüne sebep oldu.[131]

Kadının biri Saîd b. Zeyd (r.a) ile arazi yüzünden davalaştı. Kadın, Zeyd'in kendi arazisinden bir miktar alındığını iddia ediyordu. Bunun üzerine Zeyd (r.a),

"Allahım! Eğer bu kadın yalan söylüyorsa, onun gözlerini kör et ve onu kendi toprağı üzerinde öldür!" diye beddua etti. Kadının gözleri kör oldu. Derken bir gece gezinirken kadın kendi arazisinde bulunan bir kuyuya düşerek öldü.[132]

"Alâ b. Hadramî bir seriyyede bulunuyordu ve çok susamışlardı. Namaz kıldı ve şöyle dua etti:

'Ey alîm, halîm, aliyyü azîm olan Allahım! Biz senin kullarınız ve senin yolunda düşmanlarınla savaşıyoruz! Yağmurla bizi sula; ondan içelim ve abdest alalım. Bu yağmurdan, bizim dışımızda hiç kimseyi nasiplendirme!'

Derken biraz yürüdüler. Bir de baktılar ki yağmur suyundan oluşan bir dere şiddetle akmakta. Hemen ondan içtiler ve kaplarını doldurdular ve yollarına devam ettiler. Daha sonra bazı arkadaşları de-

---

130 Buhârî, nr. 755.

131 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mücâbü'd-Da've*, nr. 36; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 307; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 14855.

132 Müslim, Müsâkât ,139 (nr. 1610).

renin bulunduğu yere geri geldiğinde o sudan bir iz bulamadı. Sanki orada hiç su yok gibiydi."[133]

Enes b. Mâlik'e (r.a), Basra'da toprağının çok susuzluk çektiğini söylediler. Enes (r.a) kalktı abdest aldı ve iki rek'ât namaz kıldı ve dua etti. Derken bir bulut çıkıp geldi ve onun toprağının bulunduğu yeri sulayıp gitti. Onun toprağının bulunduğu yerin dışındaki yerlere çok az yağmur gitti.[134]

Ebû Musa el-Eş'arî'nin (r.a) zamanında Basra'daki kulübeler bir yangında yanmıştı. Bu kulübelerin ortasında bir kulübe yanmaktan kurtulmuştu. Ebû Musa (r.a) kulübe sahibine,

"Senin kulübenin yanmamasının sebebi ne?" diye sordu. Adam,

"Ben, onu yakmaması için Allah adına yemin etmiştim" dedi. Bunun üzerine Ebû Musa da (r.a),

"Ben de Resûlullah'ın (s.a.v), 'Ümmetim içinde saçı başı toz toprak içinde ve elbiseleri pejmürde kişiler vardır; onlar Allah adına yemin ettikleri vakit Allah onları yeminlerinde doğru çıkarır' diye buyurduğunu işittim" dedi.[135]

Ebû Müslim el-Havlânî, duasının icabet gördüğü herkesçe bilinen biriydi. Yanına bir ceylan gelmişti. Çocuklar ona, "Allah'a dua et de şu ceylan kaçamasın ve onu yakalayalım" dediler. O da ceylanın kaçamaması için Allah'a dua etti, çocuklar ceylanı elleriyle yakaladılar.[136]

Yine Ebû Müslim, hanımının aile hayatını ifsat eden bir kadına gözlerinin kör olması için beddua etti, kadının gözleri anında kör oldu. Kadın Allah adına yeminler vererek tekrar gözünün açılması için ona yalvarmaya başladı. Ebû Müslim kadının durumuna acıdı, gözlerinin geri verilmesi için Allah'a dua etti. Kadın daha yanından ayrılmadan anında gözleri tekrar açıldı.[137]

---

133 Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/7-8; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mücâbü'd-Da've*, nr. 40.

134 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/21; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mücâbü'd-Da've*, nr. 44.

135 İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*, nr. 42.

136 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mücâbü'd-Dâve*, nr. 84; Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/129,

137 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mücâbü'd-Da've*, nr. 85; Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/129.

Adamın biri Mutarrif b. Abdullah eş-Şehhîr adına yalan söyleyip iftirada bulundu. Mutarrif de ona, "Eğer yalan söylüyorsan Allah senin ölümünü âcil kılsın!" diye beddua etti. Adam bulunduğu yerde öldü.[138]

Hâricî mezhebinden bir kişi Hasan-ı Basrî'nin (rh.a) meclisine sıklıkla uğrar onlara eza verirdi. Onlara fazlasıyla eza vermeye başlayınca Hasan-ı Basrî,

"Allahım! Onun bize verdiği ezayı sen biliyorsun. Dilediğin şekilde bizi ondan kurtar" diye dua etti. Adam bulunduğu yerde boylu boyunca devrildi. Ailesinin yanına götürülüp yatağına konulduğunda ölmüştü.[139]

Sıla b. Eşîm bir seriyyede bulunuyordu, devesi üzerindeki ağırlıklarla birlikte gitti. İnsanlar da konakladıkları yerden hareket ettiler. O da kalkıp namaz kıldı ve şöyle dua etti:

"Allahım! Senin adına, devemin üzerindeki ağırlıklarıyla birlikte bana iade etmen için yemin veriyorum." Daha yerinden kalkmadan devesi gelip önünde durdu.[140]

Bir keresinde çöl ortasında çorak bir yerde bulunuyordu ve acıktı. Allah Teâlâ'ya kendisini doyurması için dua etti. Birden arkasından bir ses geldiğini işitti. Baktı ki bir bez yahut mendil içinde taze yeni koparılmış hurma duruyor. Hemen ondan yedi ve o bez parçasını düşmanlıklardan Allah'ın himayesine sığınması için hanımına bıraktı. Hanımı da sâliha kadınlardan biriydi.[141]

Muhammed b. Münkedir bir savaşta bulunuyordu. Arkadaşlarından biri kendisine, "Canım taze peynir çekiyor" dedi. İbnü'l-Münkedir de,

"Allah Teâlâ'dan hep birlikte isteyin bize versin! Çünkü o her şeye kadirdir" dedi. Orada bulunan kalabalık hep birlikte dua ettiler, çok fazla gitmeden örülmüş bir sepet gördüler. Bir de baktılar ki içinde taze peynir duruyor. İçlerinden biri,

---

[138] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mücâbü'd-Da've*, nr. 92.

[139] *a.g.e.*, nr. 93.

[140] *a.g.e.*, nr. 55.

[141] *a.g.e.*, nr. 56.

"Keşke bal da olsaydı!" dedi. İbnü'l-Münkedir de,

"Sizlere şu bulunduğunuz yerde peynir ikram etmeye kadir olan elbette bal yedirmeye de kadirdir" dedi.

Bunun üzerine hep birlikte dua ettiler. Biraz daha yürüyünce yolda bir kap dolusu bal buldular. Hemen orada konaklayıp yemeklerini yediler.[142]

Habîb-i Acemî Ebû Muhammed de duası makbul olarak bilinenlerden biriydi. Başı kel olan bir çocuk için dua etti. Ağlamaya başladı, gözünden akan yaşları çocuğun başına sürdü. Henüz yerinden kalkmadan çocuğun başından siyah saçlar çıkmaya başladı, çok güzel saçlı biri haline geldi.[143]

Yine onun yanına, tahtırevan üzerinde kötürüm bir adamı getirdiler. Adam için dua etti, adam yürüyerek gitti ve kendisini getirdikleri tahtırevanı da omuzuna alıp ailesinin yanına döndü.[144]

Habîb-i Acemî, kıtlık ve açlık bulunduğu bir sırada çok miktarda yemek satın aldı ve hepsini de yoksullara sadaka olarak dağıttı. Sonra bir kese dikti ve yatağının altına koydu, ardından da Allah'a dua etti. Tam o sırada yiyecekleri satan adamlar geldi ve satın aldığı yiyeceklerin parasını istediler. Yatağın altındaki keseyi çıkardı, bir de baktı ki kesenin içi parayla dolu! Parayı saydı, tam satın aldığı yemeklerin ücreti kadardı. Parayı olduğu gibi hak sahiplerine verdi.[145]

Kendisini çoğu zaman alaya alan biri vardı. Habîb ona beddua etti, adam alaca hastalığına yakalandı.[146]

Habîb bir defasında Mâlik b. Dînâr'ın yanında bulunuyordu. Onun yanına biri geldi ve Mâlik'in kendisine verdiği paradan dolayı ona ağır laflar etti. Bu iş çok fazla uzayınca, Habîb ellerini semaya kaldırdı, "Allahım! Eğer bu kişi bizleri senin zikrinden alıkoyduysa, biz-

[142] *a.g.e.*, nr. 67; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/151.

[143] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mücâbü'd-Da've*, nr. 96.

[144] *a.g.e.*, nr. 97.

[145] *a.g.e.*, nr. 99; Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/150.

[146] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mücâbü'd-Da've*, nr. 124.

leri bundan dilediğin şekilde kurtar!" diye dua etti. Adam yüzüstü düşerek öldü.[147]

Bir topluluk Allah yolunda savaşmak için yola çıkmışlardı. Katılanlardan birinin binek olarak eşeği vardı. Adamın eşeği öldü ve arkadaşları da yollarına devam edip gittiler. Adam kalktı, abdest aldı, namaz kıldı ve şöyle dua etti:

"Allahım! Ben senin yolunda cihad etmek ve rızânı kazanmak için yola çıktım. Ben şahitlik ederim ki sen ölülere can verir, kabirlerdekini diriltirsin! Benim için de şu merkebimi dirilt!"

Sonra kalkıp eşeğinin başına gitti ve ona şöyle bir vurdu. Eşek kulaklarını silkelemeye başladı. Merkebine bindi ve arkadaşlarına ulaştı. Daha sonra o eşeği Kûfe'de sattı.[148]

Allah yolunda savaşmak üzere bir seriyye yola çıkmıştı. Öylesine şiddetli bir soğuğa yakalandılar ki, neredeyse soğuktan telef olacaklardı. Hep birden Allah'a yalvarıp dua ettiler. Bir de baktılar ki yanlarında büyük bir ağaç duruyor ve ağaç alev saçıyor. Ateşte elbiselerini kuruttular ve güneş doğuncaya kadar onunla ısındılar. Sabah olunca oradan ayrıldılar, ağaç da eski şekline döndü.

Ebû Kılâbe oruçlu olduğu halde hac için yola çıkmıştı. Yol arkadaşları yaz gününde onu geçip gittiler. Şiddetli şekilde susamıştı. Şöyle dua etti:

"Allahım! Sen, hiçbir şey yedirmeden bu susuzluğumu gidermeye kadirsin!"

Derken bir bulut onu gölgelemeye başladı, sonra elbiseleri ıslanıncaya kadar üstüne yağmur yağdırdı ve böylece susuzluğu gitti. İndi yere bir gölet yaptı ve arkadaşları gelip ondan su içtiler. Çünkü arkadaşlarına bu yağmurdan herhangi bir şey isabet etmemişti.[149]

Buna benzer örnekler daha pek çoktur, onları sayacak olursak konu uzayıp gider. Selef içinde duaları makbul olan kişiler belâlara

---

147 *a.g.e.*, nr. 95.

148 *a.g.e.*, nr. 49.

149 *a.g.e.*, nr. 131; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*, nr. 63.

karşı sabır gösterir, sabrın sevabını kazanmayı tercih ederlerdi. Bu belâlardan kendi nefislerini kurtarmak için dua etmezlerdi.

Rivayet edildiğine göre Sa'd b. Ebû Vakkâs (r.a), duasının makbul olduğunu bildikleri için kendisinden dua isteyen insanlar için dua ederdi. Kendisine,

"Sen de kendi gözlerin için Allah'a dua etsen; senin gözlerinden dolayı sıkıntın var" dediklerinde,

"Allah Teâlâ'nın takdiri, bana benim gözümden daha sevimlidir" diye karşılık verdi.

Duası makbul olanlardan biri cüzzam hastalığına yakalanmıştı. Ona,

"Bildiğimiz kadarıyla sen ism-i a'zam duasını biliyormuşsun. Bu dua ile Allah'a dua edip seni bu dertten kurtarmasını istesen!" dediklerinde, onlara,

"Yeğenim! Bana bu derdi veren de zaten O'dur. Ben O'ndan gelen bir şeyi reddetmeyi çirkin bulurum" diye karşılık verdi.

Haccâc tarafından hapse atılmış olan İbrahim-i Teymî'ye, "Allah Teâlâ'ya seni kurtarması için dua etsen!" dediler. O da şöyle cevap verdi:

"Benim için ecir olan bir işten kurtarması için Allah'a yalvarmayı çirkin bulurum."

Aynı şekilde Saîd b. Cübeyr de, duası makbul olan kişilerden olmasına rağmen, ölünceye kadar Haccâc tarafından kendisine yapılan zulümlere sabretti. Onun bir horozu vardı. Her gece belli vakitte öter, onu gece namazına kaldırırdı. Bir gece her zamanki vaktinde ötmedi ve Saîd de gece namazına kalkamadı. Bu durum onun çok zoruna gitti. Bunun üzerine, "Ne oldu bu horoza? Allah onun sesini kessin!" dedi. O günden sonra horoz bir daha hiç ötmedi. Bundan dolayı annesi Saîd'e, "Oğlum, bundan sonra hiçbir şeye beddua etme!" dedi.[150]

Kadın velîlerden Râbia'ya, Allah katında yüksek derecesi bulunan bir kişinin, insanların evlerinden attıkları yemek kırıntılarını topla-

---

[150] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mücâbü'd-Da've*, nr. 122.

yarak yiyecek ihtiyacını giderdiği söz konusu edilir. Bunun üzerine orada bulunanlardan biri şöyle der:

"Bu adam, kendisini bu durumdan kurtaracak ve ihtiyacını giderecek şeyi Allah'tan istemiş olsa ne zarar eder ki?" Râbia ona şöyle karşılık verdi:

"Allah dostları, haklarında Allah tarafından bir şey takdir edildiğinde buna karşı hiçbir kızgınlık göstermezler."

Hayve b. Şüreyh gerçekten çok ciddi biçimde geçim sıkıntısı çekmekteydi. Kendisine,

"Seni zenginleştirmesi için Allah'a dua etsen!" dediler. O da yerden birkaç çakıl taşı aldı ve,

"Allahım! Bunları altına çevir!" diye dua etti. Elindekiler altına dönüştü. Sonra şöyle dedi:

"Dünyada hayır yoktur, hayır ancak âhirettedir. Kulları için neyin uygun olduğunu en iyi O bilir."[151]

Şurası da unutulmamalıdır ki, duası makbul olan bir kimse dua etmiş ve o kimse hakkında hayırlı olan Allah'ın bilgisi dahilinde dua ettiği şeyin dışında olabilir. Bu yüzden o kimsenin isteği kabul edilmez, bunun yerine kendisi için daha hayırlı olanı dünyada yahut âhirette bedel olarak verilir.

Nitekim daha önce Enes'in (r.a) rivayet ettiği *merfû* hadiste şöyle bir ifade geçmişti:

740- إِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ يَسْأَلُنِي بَابًا مِنْ الْعِبَادَةِ فَأَكُفُّهُ كَيْلاَ يَدْخُلُهُ الْعُجْبُ.

"Allah Teâlâ buyurur ki:

Kullarım arasında, kendisi için benden bir ibadet kapısı açmamı isteyenler vardır. Ben ise onların kendini beğenme (ucub) tehlikesine düşmemeleri için onların bu isteklerine engel olurum."[152]

---

[151] Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1/185; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 6/405; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7/481.

Taberânî, Sâlim b. Ebû Ca'd vasıtasıyla Sevbân'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

741- إِنَّ مِنْ أُمَّتِي مَنْ لَوْ جَاءَ أَحَدُكُمْ يَسْأَلُهُ دِينَارًا لَمْ يُعْطِهِ وَلَوْ سَأَلَهُ دِرْهَمًا لَمْ يُعْطِهِ وَلَوْ سَأَلَهُ فِلْسًا لَمْ يُعْطِهِ وَلَوْ سَأَلَ اللهَ الْجَنَّةَ لَأَعْطَاهُ إِيَّاهَا، ذُو طِمْرَيْنِ لاَ يُؤْبَهُ لَهُ، لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لَأَبَرَّهُ.

"Ümmetim içinde öyle kimseler vardır ki, biri gidip ondan altın para istese ona veremez, ondan gümüş para istese veremez, bakır para istese veremez.

Eğer bu kişi Allah'tan cenneti istese bu isteği yerine getirilir. İki elbisesi (hem altı hem üstü) de pejmürdedir, hiç kimse ona önem vermez. Şayet Allah adına yemin edecek olsa, Allah onu yemininde doğru çıkarır."[153]

Taberânî dışındaki hadisçiler bunu Sâlim'den *mürsel* olarak rivayet etmiştir. *Mürsel* rivayette şu fazlalık vardır:

"Eğer Allah'tan bir dünyalık istese, ona verdiği değerden dolayı Allah kendisine istediğini vermez."

HER NEFİS ÖLÜMÜ TADACAKTIR

"Yapmayı irade ettiğim hiçbir şey karşısında, müminin ölümü karşısında tereddüt ettiğim kadar tereddüt etmedim. Çünkü kulum ölümden hoşlanmıyordu, ben de acı geleni sevmiyordum."

Hadisin son kısmında geçen bu sözden maksat şudur: Allah Teâlâ, bütün kulların ölümü tadacağına hükmetmiştir. Nitekim bir âyet-i kerimede, ***"Her canlı ölümü tadacaktır"***[154] buyrulur.

---

[152] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 613; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1456; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17951, 17953; Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ,* 2/93; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*, nr. 1; Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/318-319.

[153] Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17920. Heysemî, hadisi Taberânî'nin, *el-Evsat*'ta rivayet ettiğin söyler.

[154] Bakara 2/185.

Ölümün Zorluğu

Ölüm, ruhun bedenden ayrılması demektir. Bu da gerçekten büyük bir elem ve acı ile gerçekleşir. Bu, kulun dünyada çektiği elemlerin en büyüğüdür.

Hz. Ömer (r.a) Kâ'b'a (r.a), "Bana ölüm hakkında bilgi ver!" der. O da şöyle der: "Ey müminlerin halifesi! Ölüm acısı tıpkı şuna benzer; sayısız dikenleri bulunan bir ağaç düşün. İnsanın ne kadar damarı, eklem yeri varsa her yerine kadar girmiştir. Pazuları çok güçlü ve kuvvetli bir kişinin bu dikenli ağacı insanın içinden çekip çıkardığını düşün (İşte ölüm acısı böyle bir şey)!" Bunları duyunca Hz. Ömer (r.a) ağlamaya başladı.[155]

Amr b. Âs (r.a), canını teslim etmek üzereyken oğlu, ölümün nasıl bir şey olduğunu sordu. Bunun üzerine dedi ki:

"Vallahi sanki beni iki yanımdan cendereyle sıkıştırıyorlar gibiyim. Sanki iğnenin deliğinden nefes alıyor gibiyim. Sanki dikenli bir dal parçası ayaklarımdan yukarıya çekiliyor gibi."[156]

Ölmek üzere olan birine, "Kendini nasıl hissediyorsun?" diye sordular. Adam şöyle cevap verdi: "Şiddetli bir şekilde çekildiğimi hissediyorum, sanki bir sürü hançer vücuduma saplanmış gibi. Vücudumun içinde kaynayan bir fırın varmış gibi içim kaynıyor."

Yine ölmek üzere olan birine, neler hissettiğini sordular. Şöyle cevap verdi:

"Hissettiğim şu; sanki bütün gökler tabaka halinde yere doğru üzerime dizilmiş gibi. Sanki canımın iğne deliğinden çıktığını duyuyor gibiyim."

Ölüm işte böylesine büyük musibettir. Allah Teâlâ bunu bütün kullarına tattıracaktır ve bundan kurtuluş yolu da bulunmamaktadır. Bu kesin hüküm ortada bulunduğundan ve Allah Teâlâ da mümin kullarına kötülük yapmaktan hoşlanmadığından, mümin hakkında verdiği ölüm hükmünü "tereddüt" olarak isimlendirmiştir. Ancak peygamberle-

---

155 Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/365.

156 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 4/360.

rin durumu bundan farklıdır; onlar kendi tercihleri ile ölümü seçmedikçe ruhları alınmaz.

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: Allah Teâlâ, peygamberler ölümü çirkin görmesinler diye her türlü hediye ve ikramlarla onların kendisine kavuşmalarını kolaylaştırır. Hatta Allah tarafından kendilerine sunulan ikramlardan dolayı peygamberlerden bazıları ruhunu teslim ederken bundan hoşnutluk duyar.

Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz demiştir ki:

742- مَا أَغْبِطُ أَحَدًا يَهُونُ عَلَيْهِ الْمَوْتُ بَعْدَ الَّذِي رَأَيْتُ مِنْ شِدَّةِ مَوْتِ رَسُولِ اللهِ ﷺ.

"Resûlullah'ın (s.a.v) ölüm anındaki çektiği şiddetli sıkıntıyı gördükten sonra, rahat bir şekilde can veren hiç kimseye imrenmedim!"[157]

743- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَتْ عِنْدَهُ قَدَحٌ مِنْ مَاءٍ، فَيُدْخِلُ يَدَهُ فِي الْقَدَحِ، ثُمَّ يَمْسَحُ وَجْهَهُ بِالْمَاءِ، وَيَقُولُ: اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى سَكَرَاتِ الْمَوْتِ. قَالَتْ: وَجَعَلَ يَقُولُ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ إِنَّ لِلْمَوْتِ لَسَكَرَاتٌ.

Yine Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz der ki:

"(Vefatı sırasında) Resûlullah'ın (s.a.v) yanında bir bardak vardı. Elini bardağa daldırıyor, sonra da su ile yüzünü siliyor ve şöyle diyordu:

'Allahım! Ölüm sarhoşluğuna (can vermenin şiddetli sancılarına) karşı bana yardım et!' Sonra da, 'Lâ ilâhe illallah, gerçekten ölümün bir sarhoşluğu (şiddetli sancıları) var!' demeye başladı."[158]

---

[157] Buhârî, nr. 4446; Tirmizî, Cenâiz, 8 (nr. 979); Nesâî, Cenâiz, 6 (4/6-7); Ahmed, *el-Müsned*, 6/64, 77.

[158] Buhârî, nr. 6510; Tirmizî, Cenâiz, 8 (nr. 978); İbn Mâce, Cenâiz, 6 (nr. 1623); Ahmed, *el-Müsned*, 6/64.

Yine ölüm hakkında gelen bir *mürsel* hadis şöyledir: Resûlullah (s.a.v) ölüm anında şöyle diyordu:

744- اَللَّهُمَّ إِنَّكَ تَأْخُذُ الرُّوحَ مِنْ بَيْنِ الْعَصَبِ وَالْقَصَبِ وَالْأَنَامِلِ. اَللَّهُمَّ فَأَعِنِّي عَلَى الْمَوْتِ وَهَوِّنْهُ عَلَيَّ.

"Allahım! Sen ruhu et ile sinirlerin arasından ve parmakların ucundan çekip alırsın. Allahım! Ölüm anında bana yardım et, onu bana kolay getir!"[159]

Seleften bazıları, ölüm anında zorluk çekmeyi hoş görürlerdi. Nitekim Ömer b. Abdülaziz (rh.a) der ki: "Ölüm sarhoşluğunun bana kolay gelmesini arzulamam. Çünkü bu ölüm acısı, mümin kulun günahları için kefâret olabilecek en son sıkıntıdır."[160] İbrahim Nehaî de, "Selef, ölüm anında sıkıntı çekmeyi hoş görürlerdi"[161] der.

Ölüm Herkes İçin Zor mudur?

Bazıları da ölüm anında şiddetli sıkıntıdan dolayı belâ ve fitneye uğramaktan çekinirdi. Allah Teâlâ bir kula ölümü kolaylaştırırsa, ona ölüm çok kolay gelir. Bu konuda nakledilen bir sahih hadiste

Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

745- إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا حَضَرَهُ الْمَوْتُ بُشِّرَ بِرِضْوَانِ اللَّهِ وَكَرَامَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ، وَأَحَبَّ لِقَاءَ اللهِ فَأَحَبَّ اللهُ لِقَاءَهُ.

"Mümin kişi öleceği zaman, kendisine Allah Teâlâ'nın rızâsı (rıdvân) ve ikramı müjde olarak verilir. O kimsenin önünde bunlardan daha sevimli bir şey olmaz. Bundan dolayı Allah'a kavuşmayı arzular, Allah da onun kavuşmasını ister."[162]

---

[159] Irâkî, *Tahrîcü Ehâdisi'l-İhyâ*, 4/462.

[160] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, s. 298; Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/317.

[161] Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/232.

[162] Buhârî, Rikâk, 41 (nr. 6507); Dârimî, *es-Sünen*, Rikâk 43.

İbn Mesud (r.a) şöyle der: "Ölüm meleği mümin kulun ruhunu almaya gelince ona, 'Rabb'inin sana selâmı var' der."

Muhammed b. Kâ'b da şöyle der:

"Ölüm meleği ölmek üzere olan kişiye, 'Sana selâm olsun ey Allah'ın velî kulu! Allah sana selâm söylüyor' der. Ardından, '***Onlar, meleklerin, «Size selâm olsun. Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin» diyerek tertemiz olarak canlarını aldıkları kimselerdir***'[163] âyetini okur."[164]

Zeyd b. Eslem (rh.a) şöyle der:

"Ölüm vakti eriştiğinde melekler mümin kişiye gelir ve ona şöyle derler:

'Korkma, -Allah onun korkusunu giderir- yanından geldiğin yere gitmektesin. Dünya ve orada kalanlar için üzülme. Seni cennetle müjdeliyoruz!' Bu gelen müjde üzerine kul canını teslim eder."

Bezzâr Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Şüphesiz Allah, sizden birinin en çok sevdiği malına gösterdiği özen gibi mümin kulun ölümünde çok titizlik gösterir, hatta onun canını yatağında alır."[165]

Zeyd b. Eslem (rh.a) şöyle der: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Allah'ın birtakım kulları vardır, onlar hem dünyada hem de âhirette âfiyet sahibidirler."[166]

Sâbit el-Bünânî der ki:

"Allah'ın bazı kulları vardır; onlar üzerinde titrer, onları kavga ve acılardan uzak tutar. Ömürlerini uzun tutar, rızıklarını güzel biçimde verir. Canlarını da yataklarında alır ve onları şehidlik derecesiyle damgalar."[167]

---

163 Nahl 16/32.

164 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/101.

165 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 42; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 268.

166 İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*, nr. 24. Bu hadis *mürsel*dir.

167 İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*, nr. 5.

İbn Ebü'd-Dünya ve Taberânî *merfû* olarak *zayıf* bir isnad rivayet ederler. Hadisin lafızlarından bir kısmı şöyledir:

746- إِنَّ لِلَّهِ ضَنَائِنَ مِنْ خَلْقِهِ يَأْبَى بِهِمْ عَنِ الْبَلاءِ، يُحْيِيهِمْ فِي عَافِيَةٍ، وَيُمِيتُهُمْ فِي عَافِيَةٍ، وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ فِي عَفِيَةٍ.

"Allah Teâlâ'nın, kulları arasında haklarında titizlik gösterdiği kimseler vardır. Onları belâlardan sakınır. Kendilerini âfiyet içinde yaşatır, âfiyet içinde öldürür ve âfiyet içinde cennete sokar."[168]

İbn Mesud ve başkaları şöyle der: "Âni ölüm, mümin için bir hafifletme ve kolaylıktır."

Ebû Sa'lebe el-Huşenî şöyle derdi:

"Ben Allah Teâlâ'dan, insanların ölürken boğazlarının sıkılarak ölüp gittiği gibi beni de o şekilde öldürmemesini umuyorum." Bir gece vakti evinden, "Ey Abdurrahman!" diye çağırdığını işittiler. Halbuki Abdurrahman Resûlullah'ın yanında vefat etmişti. Sonra evindeki namazgâha geçti ve namaz kılmaya başladı ve secde halinde ruhunu teslim etti.

Seleften pek çoğu namaz kılarken ve secde halinde ruhlarını teslim etmişlerdir. Onlardan biri dostlarına, "Ben sizin öldüğünüz gibi ölmem. Bize davet gelir, biz de icabet ederiz" dedi. Bir gün dostlarıyla birlikte oturuyordu. Birden bire, "Başım üstüne!" dedi ve sonra ruhunu teslim ederek yere yığıldı.

Allah dostlarından biri dostlarıyla birlikte otururken yanındakiler, "Ey filan, davete icabet et. Vallahi bu senin dünyadaki son anlarındır" diye bir ses işitti. Bunu duyunca, "Vallahi bu ölüm habercisidir" dedi ve dostlarıyla vedalaşıp selâmlaştıktan sonra sesin geldiği tarafa doğru hareket etti. Giderken de şöyle dedi: "Elçilere selâm olsun. Hamd âlemlerin Rabb'ine mahsustur." Sonra ses kesildi. Adamın gittiği yere doğru izini takip ettiler ve onu ölmüş halde buldular.

---

[168] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*, nr. 2, 3; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 13325; Ali b. Ca'd, *el-Müsned*, nr. 3571; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17928.

Allah dostlarından biri oturmuş mushaf yazıyordu. Elindeki kalemi bıraktı. Sonra,

"Eğer sizin ölüm dediğiniz şey böyleyse, vallahi bu çok hoş bir ölümdür" dedi ve ölmüş olarak yere düştü.

Başka biri de oturmuş hadis yazıyordu. Elindeki kalemi bıraktı, ellerini havaya kaldırıp dua etmeye başladı ve sonra vefat etti.

Otuz Dokuzuncu Hadis

UNUTMA, HATA ve BASKI ALTINDA YAPILANLAR

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ لِي عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنِّسْيَانَ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ.

İbn Abbas (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah Teâlâ ümmetimin hata, unutma ve zorlama altında yaptığını bana bağışladı."[169]

DİĞER RİVAYETLER

Bu hadisi Evzaî Atâ'dan, o Ubeyd b. Umeyr'den *mürsel* olarak İbn Abbas'ın (r.anhümâ) ismini anmadan rivayet etmiştir. Yahya b. Süleym bunu İbn Cüreyc'den rivayet etmiş ve demiştir ki: Atâ dedi ki: Bana ulaştığına göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Allah Teâlâ benim ümmetimin hata, unutma ve zorlanarak yaptıklarını bağışladı."

---

[169] İbn Mâce, Talâk, 16 (nr. 2043, 2045); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 7219; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/216; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/84, 7/356, 375, 8/235, 10/60; Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/170; Taberânî, *el-Kebîr*, 1/133; *el-Evsat*, nr. 8273; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/172; Tahâvî, *Şerhu Ma'âni'l-Âsâr*, 3/95; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/346, 347, 3/325; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 4/145.

Müslim b. Hâlid ez-Zencî, Saîd el-Allâf'tan, o İbn Abbas'tan Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

747- إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ لِأُمَّتِي عَنِ الْخَطَإِ وَالنِّسْيَانِ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ.

"Ümmetim için şu üç şey bağışlanmıştır: Hata, unutma ve baskı altında yaptıkları."[170]

Cûzecânî; Sevbân'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah Azze ve Celle ümmetime üç şeyi bağışlamıştır: Hata, unutma ve baskı altında yaptıkları." Yezîd b. Rebîa *zayıf* biridir.[171]

İbn Ebû Hâtim, Ümmü'd-Derdâ'dan (r.anhâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Şüphesiz Allah ümmetime şu üç şeyi bağışlamıştır: Hata, unutma, baskı altında yaptıkları."

Râvi Ebû Bekir der ki: "Bunu Hasan-ı Basrî'ye zikrettim. Bana:

Evet öyledir, sen Kur'an'daki şu; '***Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma***'[172] âyeti okumuyor musun?" dedi.[173] Ebû Bekir el-Hüzelî metrûkü'l-hadîstir.

Hadisi İbn Mâce[174] de rivayet etmiştir. Lafzı şöyledir:

"Allah bana ümmetimin hata, unutma ve baskı altında yaptıklarını bağışlamıştır." Hadisin sonunda Hasan-ı Basrî'nin sözünü zikretmemiştir.

Müslim *Sahîh*'inde Saîd b. Cübeyr'den İbn Abbas'ın (r.anhümâ) şöyle dediğini rivayet eder: "Cenâb-ı Hak, '***Rabbimiz! Unutursak ve-***

---

170 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11274.

171 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1430; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 10504; İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, 1/282.

172 Bakara 2/286.

173 Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, 2/65; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/1172; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/350.

174 İbn Mâce, Talâk, 16 (nr. 2043); İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, 1/282.

ya hataya düşersek bizi sorumlu tutma'[175] âyetini indirince, Allah Teâlâ, 'Öyle yaptım!' buyurdu."[176]

Alâ, Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet eder:

"Cenâb-ı Hak, ***'Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma'***[177] âyetini indirince; Allah Teâlâ, 'Peki (yaptım)' buyurdu."[178]

Dârekutnî, Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

748- إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسُهَا وَمَا أُكْرِهُوا عَلَيْهِ إِلاَّ أَنْ يَتَكَلَّمُوا بِهِ أَوْ يَعْمَلُوا.

"Allah ümmetimin gönüllerinden geçirdiklerini, baskı altında yaptıklarını bağışlamıştır, ancak söyledikleri ve işledikleri bunun dışındadır."[179]

Nesâî de bu hadisi tahrîc etmiş, fakat baskı (ikrâh) kelimesini zikretmemiştir.[180] Yine İbn Uyeyne de Ebû Hüreyre (r.a) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) bu hadisi tahrîc etmiştir. Onda şu fazlalık vardır: *"... Ve baskı altında yaptıklarını bağışladı."*

HADİSİN ŞERHİ

Şimdi biz asıl konumuza dönelim ve İbn Abbas'tan (r.anhümâ) rivayet edilen şu *merfû* hadisi açıklamaya başlayalım:

"Allah Teâlâ ümmetimin hata, unutma ve zorlama altında yaptığını bana bağışladı."

---

[175] Bakara 2/286.

[176] Müslim, İmân, 200 (nr. 126); Tirmizî, Tefsir, 3 (nr. 2992); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5046.

[177] Bakara 2/286.

[178] Müslim, İmân, 199 (nr. 125).

[179] Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/171.

[180] Nesâî, Talâk, 22 (6/156).

Yani, Allah Teâlâ benim için ümmetimden hatanın sorumluluğunu kaldırdı, yahut hatadan dolayı onları rahat bıraktı, hesaba çekmedi, demektir.

Hadis-i şerifte üç konu zikredilmiştir: Bunlar hata, unutma ve yapmaya zorlandıkları şeylerdir.

Hata ve unutmanın bağışlandığı hususunda Kur'ân-ı Kerîm'de âyetler mevcuttur. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma!"[181]

Başka bir âyet-i kerime de şöyledir:

"Yanılarak yaptıklarınızda size vebal yok, fakat kalplerinizin bile bile yöneldiğinde günah vardır. Allah bağışlayandır, esirgeyendir."[182]

Sahîhayn'de Amr b. Âs'tan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

749- إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ ثُمَّ اجْتَهَدَ فَأَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِذَا اجْتَهَدَ وَحَكَمَ فَأَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ.

"Hâkim hüküm verirken ictihadda bulunur ayrıca isabet de ederse onun için iki sevap vardır, eğer ictihadda bulunur, da hata ederse, onun için bir sevap vardır."[183]

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der:

Eğer Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şu iki kişinin -Davud (a.s) ile Süleyman (a.s)- durumunu zikretmemiş olsaydı, benim kanaatime göre kadı ve hâkimler helâk olmuşlardı. Allah Teâlâ âyet-i kerimede birinin ilmini överken, diğerinin ictihadında mâzur olduğunu şöylece beyan buyurmuştur:

---

181 Bakara 2/286.

182 Ahzâb 33/5.

183 Buhârî, nr. 7352; Müslim, Akzıye, 15 (nr. 1716); Ebû Davud, 3574; İbn Mâce, Ahkâm, 3 (nr. 2314); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5061.

"Davud ve Süleyman'ı da** (an)**. Bir zaman, bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı: bir grup insanın koyun sürüsü, geceleyin başıboş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz onların hükmünü görüp bilmekte idik."[184]

İkrah (baskıya mâruz kalma) konusuna gelecek olursak: Kur'ân-ı Kerîm bizlere bunun da bağışlanmış olduğunu beyan etmektedir. Yüce Rabbimiz şöyle buyurur:

"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse -kalbi iman ile dolu olduğu halde** (inkâra) **zorlanan başka- fakat kim kalbini kâfirliğe açarsa, işte Allah'ın gazabı bunlaradır; onlar için büyük bir azap vardır."[185]

"Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa, artık onun Allah nezdinde hiçbir değeri yoktur. Ancak kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmanız başkadır. Allah, kendisine karşı** (gelmekten) **sizi sakındırıyor. Dönüş yalnız Allah'adır."[186]

Allah izin verirse, biz bu hadis-i şerifi iki bölüm halinde inceleyeceğiz: Birinci bölümde **Hata** ve **Unutma** konusunu, ikinci bölümde ise **İkrah** (baskı) konusunu ele alacağız.

HATA ve UNUTMA

Hata: Bir işi yapmaya kastetmiş iken, fiilin sonucunda kastedilmemiş bir işin yapılmasıdır. Meselâ bir kâfiri öldürmeye kastetmiş iken bir müslümanın ölümüne sebep olmak gibi.

Unutma: Hatırında olan bir işi unutmak ve onu yapmamaktır. Hata ve unutmanın her ikisi de bağışlanmıştır. Bağışlanmış olması bundan dolayı bir günah kazanmadığı anlamına gelir. Ancak günahın kazanılmamış olması unutmadan dolayı unutulmuş fiil için bir hüküm gerekmediği mânasına gelmez.

---

[184] Enbiyâ 21/78.
[185] Nahl 16/106.
[186] Âl-i İmrân 3/28.

Unutmayla İlgili Meseleler

Meselâ bir kimse abdest almayı unutsa ve abdestli olduğunu zannederek namaz kılsa, bundan dolayı bir günah kazanmaz. Ancak daha sonra, abdestsiz namaz kıldığı ortaya çıkarsa, abdestsiz kıldığı bu namazı iade etmesi gerekir.

Bir kimse abdest alırken besmele çekmeyi unutsa, besmelenin vâcip olduğunu kabul eden görüşe göre, bu kimsenin abdestini iade etmesi gerekir mi gerekmez mi? Bu konuda İmam Ahmed'den iki rivayet vardır.

Yine, bir kimse hayvan keserken besmeleyi unutsa; bu konuda da İmam Ahmed'den iki rivayet vardır. Fukahanın çoğunluğuna göre bu hayvanın eti yenir.

Bir kimse unutarak namazı terketse, sonra kılmadığını hatırlasa, bu kimsenin namazı kazâ etmesi gerekir. Nitekim Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

750– مَنْ نَامَ عَنْ صَلاَةٍ أَوْ نَسِيَهَا فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا، لاَ كَفَّارَةَ لَهَا إِلاَّ ذَلِكَ، ثُمَّ تَلاَ: ﴿أَقِمِ الصَّلاَةَ لِذِكْرِي﴾

*"Her kim uyuyakalır veya bir namazı unutursa, hatırladığı zaman kılıversin. O namazın bundan başka kefâreti yoktur. (Râvi der ki:) Resûlullah (s.a.v) sonra, **'Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl'**[187] âyetini okudu."*[188]

Bir kimse üzerinde namazın câiz olmayacağı miktarda necâset (pislik) bulunduğu halde namaz kılmış olsa, namaz kıldıktan sonra yahut namaz kılarken bunun farkına varsa, sonra bu pisliği giderse; bu kimse namazını iade etmesi gerekir mi gerekmez mi?

Bu konuda iki görüş vardır, ikisi de İmam Ahmed'den rivayet edilmiştir. Nitekim rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) namazda iken (üzerinde pislik görmesi üzerine) ayakkabılarını çıkararak namazını tamamlamıştır. Namazdan sonra, *"Cibrîl bana onlarda (ayakka-*

---

[187] Tâhâ 20/14.

[188] Buhârî, nr. 597; Müslim, Mesâcid, 314 (nr. 684).

bılarda) eza (pislik) bulunduğunu bildirdi" buyurmuş ve namazını iade etmemiştir.[189]

Bir kimse namazda olduğunu unutarak namazın içinde konuşsa, namazın bozulup bozulmadığı konusunda iki görüş vardır. Bu iki görüş de İmam Ahmed'den rivayet edilmiştir. İmam Şâfiî'nin mezhebine göre bu durumda namaz bozulmaz.

Bir kimse oruçlu olduğunu unutarak bir şeyler yese, âlimlerin çoğunluğuna göre bu durumda oruç bozulmaz. Bozulmadığını söyleyenler Resûlullah'ın (s.a.v) şu hadisini delil alırlar:

751- مَنْ أَكَلَ أَوْ شَرِبَ نَاسِيًا فَلْيُتِمَّ صَوْمَهُ، فَإِنَّمَا أَطْعَمَهُ اللهُ وَسَقَاهُ.

"Her kim unutarak yiyip içerse orucunu tamamlasın. Çünkü onu Allah yedirmiş ve içirmiştir."[190]

İmam Mâlik'e göre bu kişinin orucunu iade etmesi gerekir. Çünkü bu kişinin durumu tıpkı unutarak namazı terkeden kişinin durumuna benzemektedir. Cumhur ise, kişinin oruca niyet etmiş olduğunu, bunun yanında unutarak bazı mahzurlu işler yaptığını ve bunun da bağışlanmış olduğunu söyler.

Oruçlu biri unutarak hanımıyla cinsel ilişkiye girse, acaba bunun hükmü de unutarak bir şey yiyen kişinin hükmü gibi midir yoksa değil midir?

Bu konuda iki görüş vardır: Birincisine göre -ki bu İmam Ahmed'den gelen meşhur görüştür- bunu yapmakla kişinin orucu bâtıl olur ve üzerine kazâ gerekir. Kefâret gerekip gerekmediği konusunda ondan iki rivayet vardır.

İkinci görüşe göre de, bu durumdaki kişinin orucu bozulmaz, tıpkı unutarak yiyip içen kişinin hükmü gibidir. Bu da İmam Şâfiî'nin mezhebidir. Ayrıcı İmam Ahmed'den de bu konuda bir rivayet vardır.

---

[189] Ebû Davud, Salât, 89 (nr. 650); Ahmed, *el-Müsned*, 3/20, 92; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/402, 431; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/260.

[190] Buhârî, nr. 1933; Müslim, Sıyâm, 171 (nr. 1155); Tirmizî, Savm, 26 (nr. 721); Ebû Davud, Savm, 39 (nr. 2398); İbn Mâce, Sıyâm, 15 (nr. 1673).

İhramlı olduğu halde unutarak eşiyle cinsel ilişkiye giren kişinin haccın rükünlerinin bâtıl olup olmadığı konusunda da buna benzer bir ihtilâf vardır.

Yeminler Konusunda Unutma

Biri bir işi yapmayacağına yemin etse, sonra da yeminini unutarak yahut o konuda bir yemin etmediğini zannederek hata ile o işi yapsa; yeminini bozmuş (hânis) olur mu olmaz mı?

Bu konuda üç görüş vardır. Bu aynı zamanda İmam Ahmed'den yapılan üç rivayettir:

Birinci görüş. Hiçbir halde yeminini bozmuş olmaz. İsterse yemin konusu talâk ve ıtâk (boşama ve âzat etme) konularında olsun. Hallâl ise, bu rivayetin İmam Ahmed'e aidiyetini reddetmiş, bunu, rivayeti nakleden kişinin yanlışı olarak değerlendirmiştir. Bu görüş aynı zamanda İmam Şâfiî'den gelen iki görüşten biri, İshak, Ebû Sevr ve İbn Ebû Şeybe'nin de görüşüdür. Atâ'nın rivayetine göre İshak, "Talâk ve ıtâk konusunda kişiden yeminini unuttuğuna dair yemin alınır" demiştir.

İkinci görüş: Her hâlükârda yeminini bozmuş olur. Bu görüş, seleften bir topluluğun ve Mâlik'in görüşüdür.

Üçüncü görüş. Yapılan yeminin talâk ve ıtâk konusunda olması ile bu ikisi arasında olmasına göre durum değişiklik gösterir. Bu İmam Ahmed'den gelin meşhur görüş, aynı zamanda Ebû Ubeyd ve Evzâî'nin de görüşüdür.

Evzâî der ki: Hata ve unutmanın bağışlandığı konusunda gelen hadis, bu unutma devam ettiği sürece geçerlidir. Bu şekilde hanımına uygulamasında kendisi için bir günah yoktur. Ancak hatırlayınca hanımından uzak durması gerekir, çünkü unutma artık ortadan kalkmıştır. İbrahim el-Harbî, unutanın talâkının gerçekleştiği konusunda tâbiînin icmâı bulunduğunu nakleder.

Bir kimse hata ile bir mümini öldürse, Kur'ân-ı Kerîm'de âyetin ifadesine göre kendisine kefâret ve diyet gerekir. Yine başkasına ait

bir malı kendi malı zannederek hata ile telef etmiş olsa hüküm aynen böyledir.

Yine cumhurun görüşüne göre ihramlı kişinin hata ile yahut ihramlı olduğunu unutarak bir av öldürmesi durumda o kişiye ceza gerekir.

Bazıları da öldürme taammüden olmadıkça o kimseye ceza gerekmediğini söyler. Bunun için de şu âyet-i kerimeyi delil gösterir:

"Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi *(ona)* ***cezadır.*** *(Buna)* ***Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder*** *(öldürülen avın dengini takdir eder).* ***Yahut*** *(avlanmanın cezası),* ***fakirleri doyurmaktan ibaret bir kefârettir, yahut onun dengi oruç tutmaktır. Tâ ki*** *(yasak av yapan)* ***işinin cezasını tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Kim bu suçu tekrar işlerse Allah da ondan karşılığını alır. Allah daima galiptir, öç alandır.*** "[191]

Bu görüş aynı zamanda İmam Ahmed'den rivayet edilmiştir. Cumhur ise bu görüşe şöyle cevap verir: Bu âyet-i kerime taammüden yapılan öldürmeye verilen ceza ve Allah'ın ondan intikam alması konusundadır. Âyetin tamamı kasten yapanları ilgilendirmektedir. Eğer kasıt ortadan kalkarsa, intikam da kalkmış olur, geriye başka delil ile sabit olan ceza bâki kalır.

Allah en doğrusunu bilir, ama zâhir olan; unutan ve hata eden kişinin bağışlanmış olmasıdır, yani bunlar için bir günah terettüp etmemesidir. Çünkü günah insanların kasıtlarına ve niyetlerine terettüp eder. Unutan ve hata eden kişide ise böyle bir kasıt bulunmaz, bundan dolayı günah da terettüp etmez.

Ancak bunlardan hükmün kaldırılması durumu, bu anlamda gelen âyet ve hadislerde ifade edilmiş bir durum değildir. Dolayısıyla bunlardan hükmün sabit olması veya kaldırılması için başka bir delile ihtiyaç vardır.

---

[191] Mâide 5/95.

İKRAH ve MÜKREHİN HÜKMÜ

Mükreh iki çeşittir:

Seçme Hakkı Bulunmayan Mükreh

Mükrehe, yani zorlanan kişiye hiçbir seçme hakkı bırakmayan ve zorlanan kişiye o işi reddetme kudreti de vermeyen zorlama çeşididir. Bir yere girmemeye yemin etmiş kişinin, baskı ve zorlama ile oraya götürülerek sokulması gibi. Yahut kendisinin o yere gitmesini sağlamak için başka birinin öldüresiye dövülmesi sebebiyle oraya girmesi ve kendisinin de bunu önleyecek güçte olmaması gibi. Ya da bir kadını zorla yere yatırarak ona tecavüz edilmesi (zinaya zorlanması) ve kadının buna karşı koyacak güçte olmaması gibi.

Bu gibi durumlarda âlimlerin ittifakla belirttiklerine göre kişiler zorlanan kişi için herhangi bir günah yoktur ve ulemânın cumhuruna göre zorlama sebebiyle yeminine aykırı hareket eden kişi yeminin bozmuş (hânis) olmaz.

Ancak seleften bazı kimselerden -meselâ İbrahim Nehaî gibilerden- bu görüşe aykırı görüş nakledilmiştir. Ayrıca Şâfiî ve Hanbelî mezhebine mensup bazı âlimlerden de buna benzer görüşler gelmiştir. Ancak o mezhep mensuplarına göre de sahih olan bu kimselerin yeminlerini bozmamış olduklarıdır.

Evzâî'den şöyle bir görüş nakledilmiştir: Bir kadın yemin ettiği bir konuda kocasının zorlaması ile yeminine aykırı hareket etmek zorunda kalırsa, bu kadının yemin kefâreti kocasına düşer. İmam Ahmed'den de oruçlu yahut ihramlı olan hanımı ile zorla cinsel ilişki kuran kişinin kadının kefâretini ödemesi gerektiği konusunda buna benzer bir rivayet gelmiştir. Ondan gelen meşhur rivayete göre, bu durumda kadının orucu da haccı da fâsit olur.

Bir Tür Seçme Hakkı Bulunan Mükreh

Mükrehin bu nevi, dayak vb. kötülüklerle kişinin bir işi yapmaya zorlanmasıdır. Zorlama yapılan iş teklife müteallik, yani hüküm terettüp eden bir fiil olmalı; kişinin seçme hakkı bulunduğu takdirde bunu yapmama imkânı bulunmalıdır. Fakat zorlandığı işi yaparken asıl

maksadı o işi yapmak değil kendisine gelecek zararı önlemek olmalıdır. Bu durumda olan kişi bir yönüyle seçme hakkına sahip (muhtâr), bir yönüyle seçme hakkı yok (gayri muhtâr) sayılır. Bu yüzden âlimler, bu kişinin sorumlu olup olmadığı hakkında ihtilâf etmişlerdir.

Âlimlerin ittifakla belirttiğine göre, bir kimse mâsum birini öldürmeye zorlansa, zorlanan kişinin mâsum kişiyi öldürmesi asla mubah olmaz. Eğer öldürürse, kendi seçimiyle ve canını kurtarmak için öldürmüş olur. Güvenilir âlimlerin icmaı bu yöndedir. Ancak İmam Ahmed'in zamanında, görüşlerine güven duyulmayacak bazıları bu görüşe muhalefet etmiştir.

Bu şekilde baskı altında kalan kimse mâsum birini öldürdüğü zaman, cumhurun görüşüne göre kısas hem mükreh (zorlanan) hem de mükrih (zorlayan) kişi üzerine müşterek olarak gerekli olur. Çünkü öldürme eylemine ikisi de ortak olmuştur. Bu İmam Mâlik, İmam Şâfiî'inin meşhur olan ve İmam Ahmed'in görüşüdür.

Bazı âlimler de kısasın sadece zorlayan kişiye gerekli olduğunu söyler. Çünkü onlara göre zorlanan kişi sadece bir alet konumundadır. Bu İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'nin iki görüşünden biridir.

İmam Züfer'den de birinci görüşe benzer bir görüş nakledilmiştir. Yine ondan rivayet edildiğine göre öldürme fiiline girişen kişi olması sebebiyle kısas zorlanan kişiye düşer ve o kişi bir alet konumunda değildir. Zira o kişi baskı altında da olsa ittifakla günahkârdır.

İmam Ebû Yusuf da, ne mükrehe ne de mükrih olan kişiye kısas gerektğini söyler. Hanbelîler'den bazısı, bir kişiye karşılık bir topluluğun (birden fazla kişinin) kısas yapılmayacağı konusunda bir rivayet nakleder, evla olan da budur.

Bir kimse dövme ve buna benzer şeylerle mâsum birinin malını telef etmeye zorlansa; bu malı telef etmesi mubah olur mu?

Bu konuda bizim ashabızımdan (Hanbelîler'den) nakledilen iki tevcih vardır. Eğer telef etmesinin mubah olduğunu söyleyecek olursak, mala mâlik olan onu tazmin eder ve sonra onu mükrihe (zorlayana) tazmin ettirir. Şayet mubah olmadığını söylersek, bu durumda kısas konusunda olduğu gibi zorlayan ile zorlanan kişi birlikte tazmin

ederler. Sadece telef eden kişinin ödemesi gerektiği şeklinde bir görüş var ise de bu zayıf bir görüştür.

Haram Fiillere Zorlanmak

Bir kimse şarap içmek veya buna benzer haram fiilleri işlemeye zorlansa, zorlanmış olduğu bu fiilin mubah olup olmadığı konusunda iki görüş vardır:

Birinci Görüş

Bu haram fiil zorlanan kişiye mubah olur. Bunun delili de şu âyet-i kerimedir:

"Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilinmelidir ki zorlanmalarından sonra Allah** (onlar için) **çok bağışlayıcı ve merhametlidir."[192]

Bu âyet-i kerime Abdullah b. Übey b. Selûl hakkında inmiştir. Bu kişinin iki tane câriyesi vardı ve istemedikleri halde onları zina yapmaya zorluyordu.[193]

Bu görüş cumhurun görüşüdür. Bunlar arasında İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî, İmam Ahmed -meşhur olan görüşü- gibi imamlar vardır. Bunun benzeri Hasan-ı Basrî, Mekhûl, Mesrûk ve Ömer b. Hattâb'dan da (r.a) rivayet edilmiştir.

Bu görüş sahipleri, bir kimsenin zinaya zorlanması durumunda gereken hüküm hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı şöyle der: Bu kişiye yapılan baskı geçerlidir ve kişi günahkâr olmaz.

Bu İmam Şâfiî'nin ve Hanbelîler'den de İbn Akîl'in görüşüdür.

Bir kısmı da şöyle der: Kişinin zinaya zorlanması geçerli değildir; bundan dolayı kişi günahkâr olur ve ona zina haddi gerekir. Bu da İmam Ebû Hanîfe ve İmam Ahmed'in görüşüdür. Aynı zamanda Hasan-ı Basrî'den de rivayet edilmiştir.

---

[192] Nûr 24/33.

[193] Müslim, Tefsîr, 26 (nr. 3029).

İkinci Görüş

Bu görüşe göre sakınma sadece sözlerde olur, fiillerde sakınma yoktur. Bundan dolayı zorlama da geçersizdir. Bu görüş İbn Abbas (r.anhümâ), Ebü'l-Âliye, Ebü'ş-Şa'sâ, Rebî' b. Enes ve Dahhâk'tan rivayet edilmiştir. Yine İmam Ahmed ve Sahnûn'dan da bu görüş rivayet edilmiştir. Bu görüşe göre bir kimse içki içmeye ve hırsızlık yapmaya zorlansa, bu fiilleri işlediği için kendisine had cezası uygulanması gerekir.

Birinci görüşe göre bir kimse önce içki içmeye zorlansa, sonra sarhoş olup hanımını boşasa veya kölesini âzat etse; bu kimse içkiyi içmede seçme hakkına sahip kişi hükmünde midir yoksa değil midir? Yoksa bu kişinin boşama ve âzat etmeleri geçersiz (lağv) olarak mı değerlendirilir? Bu konuda Hanbelîler'in iki tevcihi vardır.

Hasan-ı Basrî'den şöyle rivayet edilmiştir: "Birine, 'Puta secde et, yoksa seni öldürürüz!' denilse, eğer o kişinin yüzü kıbleye dönük ise secde eder; ancak secde ederken Allah'a secdeyi niyet eder. Eğer yüzü kıbleye dönük değilse, kendisini öldürseler bile secde etmemelidir." İbn Habîb el-Mâlikî, 'Bu çok güzel bir sözdür' der.

İbn Atıyye ise şöyle der: Yüzü kıbleye dönük olmasa bile, secde ederken Allah'a secdeye niyet etmesine engel olan nedir ki! Nitekim Cenâb-ı Hak kitabında, ***"Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü*** *(zâtı)* ***oradadır. Şüphesiz Allah'****(ın rahmeti ve nimeti)* ***geniştir, O her şeyi bilendir"***[194] buyurmaktadır. Zaten dinimiz de, yolculuk sırasında (binek üzerinde) nâfile namaz kılarken yolculuk gereği yüzün kıble dışına dönmesini mubah görmektedir.

Bir sözü söylemeye zorlanan kişi hakkında bu zorlamanın geçerli olduğu konusunda âlimlerin ittifakı vardır. Buna göre, bir kimse canını kurtarabilmesi için söylenmesi haram olan bir sözü söylemeye mubah kılacak biçimde zorlansa, bundan dolayı günahkâr olmaz. Nitekim şu âyet-i kerime bu hususa işaret etmektedir:

"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse -kalbi iman ile dolu olduğu halde *(inkâra)* ***zorlanan başka- fakat kim kalbini kâfir-***

---

[194] Bakara 2/115.

liğe açarsa, işte Allah'ın gazabı bunlaradır; onlar için büyük bir azap vardır."[195]

Hz. Peygamber de (s.a.v) Ammâr'a (r.a), *"Eğer onlar sana bir daha aynı şeyi yaparlarsa, sen de aynı şeyi yap!"*[196] buyurmuştu.

Çünkü Mekke müşrikleri, Allah'a şirk koşması ve putlarını övmesi için kendisine işkence etmiş, o da ölümden kurtulmak için müşriklerin istediği sözü söylemişti.

Ancak Hz. Peygamber (s.a.v) ashabından bir kesime tavsiyede bulunurken şöyle buyurmuştu:

752- لاَ تُشْرِكُوا بِاللهِ وَإِنْ قُطِّعْتُمْ وَحُرِّقْتُمْ.

"Paramparça doğransanız ve ateşte yakılsanız bile Allah'a ortak koşmayınız!"[197]

Resûlullah'ın (s.a.v) buradaki kastı, kalpten ortak koşmaktır. Nitekim şu âyet-i kerimelerde de buna işaret vardır:

"Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi *(körü körüne)* ***bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak banadır. O zaman size, yapmış olduklarınızı haber veririm."***[198]

"Fakat kim kalbini kâfirliğe açarsa, işte Allah'ın gazabı bunlaradır; onlar için büyük bir azap vardır."[199]

Bunun dışında kalan sözler için de zorlama bu şekilde tasavvur edilir. Haksız yere bir sözü söylemeye zorlanırsa, bu sözden dolayı kendisine bir hüküm terettüp etmez. Söylediği söz boş ve geçersiz

---

[195] Nahl 16/106.

[196] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/249; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/182; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/140; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/357.

[197] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 18; İbn Mâce, Fiten, 23 (nr. 4034); Ahmed, *el-Müsned*, 5/238; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 920; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/156, 24/479

[198] Lokmân 31/15,

[199] Nahl 16/106.

(lağv) hükmünde olur. Zorlanan kişiden razı olmadığı bir şey sâdır olursa, bundan dolayı bağışlanmıştır. Bundan dolayı ne dünyada ne de âhirette bir sorguya çekilir.

Bu konuda unutan ile bilgisiz cahil kişinin hükmü ayrılır. Bu hususta satış ve nikâh gibi akidler; hul', talâk, ıtâk gibi fesihler eşittir. Aynı şekilde yeminler ve nezirlerin durumu da böyledir. Bu, âlimlerin cumhurunun görüşüdür. Aynı zamanda İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed'in de görüşüdür.

İmam Ebû Hanîfe ise, fesih kabul edenlerle muhayyerlik hakkı bulunan satış vb. akidleri birbirinden ayırır. Şöyle der: Muhayyerlik ihtiva eden satış gibi akidler zorlama ile bağlayıcı olmaz. Ancak muhayyerlik bulunmayan nikâh, talâk, ıtâk ve yemin gibi konular zorlama ile birlikte bağlayıcı olur.

Bir kimse, bir işi yapmayacağına yemin etse, sonra onu zorlama ile yapsa; bu kişi İmam Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre yeminini bozmuş olur. Cumhura göre burada iki görüş vardır:

Birinci görüş. Bu kişi yeminini bozmuş olmaz. Tıpkı daha önce de geçtiği gibi, karşı koyamayacağı bir zorlama altında yapması ile yemini bozmuş olmaz. Cumhur içinde çoğunluğun görüşü budur.

İkinci görüş. Bu durumda kişi yeminini bozmuş olur. Çünkü karşı konulmaz biçimde zorla bir yere taşınma durumunun aksine burada kendi seçimiyle yapmış olmaktadır. Bu görüş İmam Ahmed'den gelen bir rivayet ve İmam Şâfiî'nin görüşüdür. Şâfiîler'den bir kısmı -Kaffâl bunlardandır- talâk ve ıtâk konusunda yapılan yeminler ile diğer konular arasında ayrım yapar. Nitekim unutma bahsini işlerken buna değinmiştik.

Birine malını satması için haksız yere baskı yapılsa, o kişi de bedelini ödemek için akarını satsa, bu kişinin sattığı malı satın almak sahih olur mu olmaz mı?

Bu konuda İmam Ahmed'den iki rivayet vardır. Üçüncü bir rivayet de şöyledir: Eğer malı piyasa fiyatı (ecr-i misl) ile satmış ise, satın alınabilir. Şayet düşük fiyattan satmış ise satın alınmaz.

Zorlanan kişi, zorlama devam ettiği halde, zorlamadan sonra oluşan bir rağbet sebebiyle zorlama altında yaptığı işleme rıza gösterirse, bu tavrından dolayı onun yapmış olduğu akid ve buna benzer işlemleri sahih olur. Hanbelîler nezdinde meşhur olan görüş budur. Bu konuda, bunun da sahih olmadığına dair diğer bir vecih daha vardır, ancak bu doğruya uzak bir görüştür.

Ancak haklı olarak yapılan zorlama (ikrah), zorlanan işin bağlayıcı olmasına engel değildir. Diyelim ki harbî olan biri müslüman olmaya zorlansa ve zorlama sonunda İslâm dinine girmiş olsa, bu kişinin İslâm'a girişi geçerli kabul edilir.

Yine, hâkim borcunu ödemesi için birine baskı yapması, yahut îlâ yapan kişiye îlâ süresi bittikten sonra talâk için baskı yapılması gibi.

Bir kimse borcunu ödemeyeceğine dair yemin etse, hâkim de onu borcunu ödemeye zorlasa, bunun sonucunda (borcunu ödeyen) kişi yeminini bozmuş olur. Çünkü bu kişi, kendisi için gerçekte bir mazeret olmayan sebeple yemin ettiği işin aksini yapmıştır.

Bizim ashabızımdan (Hanbelîler'den) buna aykırı olarak şu rivayet edilmiştir: Bu durumda kişi ödemekten kaçınır, onun adına hâkim ödeme yaparsa, o zaman kişi yeminini bozmuş olmaz. Zira kendisi yemin ettiği işi işlemiş olmamaktadır.

Kırkıncı Hadis

DÜNYADA KISA EMELLİ OLMAK

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِمَنْكِبَيَّ فَقَالَ: كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ. وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ: إِذَا أَمْسَيْتَ فَلاَ تَنْتَظِرِ الصَّبَاحَ وَإِذَا أَصْبَحْتَ فَلاَ تَنْتَظِرِ الْمَسَاءَ، وَخُذْ مِنْ صِحَّتِكَ لِمَرَضِكَ وَمِنْ حَيَاتِكَ لِمَوْتِكَ.

İbn Ömer (r.anhümâ) dedi ki:

"Resûlullah (s.a.v) iki omuzumdan tutup şöyle buyurdu□

Dünyada garip** (yurdundan uzakta olan) **biri gibi ya da bir yolcu gibi ol!"

İbn Ömer de (r.anhümâ) şöyle derdi:

Akşama eriştiğin vakit sabahı gözleme. Sabaha eriştiğin vakit de akşamı gözleme. Sağlığında hastalığın için bir şeyler hazırla, hayatında da ölüm için!"

Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir.[200]

---

[200] Buhârî, nr. 6416; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/369; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 13; Begavî, nr. 4029; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 644; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 698.

DİĞER RİVAYETLER

Bu hadisi Tirmizî[201] Mücâhid'den rivayet eder. Bu rivayette şu fazlalık vardır: *"Ve kendisini kabir ehlinden say."*

İbn Ömer'in sözüne de şunu ilâve eder: "Çünkü ey Abdullah, yarın sen isminin ne (bahtiyarlar arasında mı yoksa bedbahtlardan mı) olacağını kestiremezsin!"

Hadisi İbn Mâce de rivayet etmiş ancak İbn Ömer'in (r.anhümâ) sözünü zikretmemiştir.

Bunu İmam Ahmed ve Nesâî, İbn Ömer'den (r.anhümâ) şöyle rivayet eder:

753- أَخَذَ النَّبِيُّ ﷺ بِبَعْضِ جَسَدِي وَقَالَ: اعْبُدِ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ وَكُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ.

"Resûlullah (s.a.v) bedenimin bir kısmını tuttu ve şöyle buyurdu:

Allah'a, sanki sen O'nu görüyormuşsun gibi ibadet et. Dünyada sanki garip (bir yabancı) gibi, yahut yoldan geçen biri gibi ol!"[202]

GURBET ve YOLCULUK

Bir Yolcu Gibi Olmak

Bu hadis-i şerif, dünyada kısa emelli olma konusunda önemli bir esastır. Çünkü, dünyayı vatan ve konaklanacak yer olarak görmek ve onunla tatmin olmak mümin bir kişiye yaraşmaz. Ona yakışan tavır, dünyada yolculuğa çıkmak üzere bulunan ve sefer hazırlıkları yapan biri gibi olmaktır.

---

201 Tirmizî, Zühd, 25 (nr. 2333); İbn Mâce, Zühd, 3 (nr. 4114); Ahmed, *el-Müsned*, 2/24, 41; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 13537, 13538; *es-Sagîr*, nr. 63; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/312-313.

202 Ahmed, *el-Müsned*, 2/132; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 5/481; Zehebî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/408; İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 136. Mizzî, Nesâî'nin bu hadisi *Sünen-i Kübrâ*'sında rivayet ettiğini belirtir.

Bütün peygamberlerin ve onların takipçilerinin tavsiyeleri hep aynı noktada toplanmaktadır. Yüce Rabbimiz bize firavunun ailesinden birinin şöyle dediğini nakletmektedir:

"Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı, geçici bir eğlencedir. Ama âhiret, gerçekten kalınacak yurttur."[203]

Resûl-i Ekrem de (s.a.v) şöyle derdi:

754- مَالِي وَ لِلدُّنْيَا إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رَاكِبٍ، قَالَ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ ثُمَّ رَاحَ وَتَرَكَهَا.

"Dünya (rahatlığı) ile benim bir ilişiğim yok! Benim dünyaya karşı durumum, bir ağacın altında gölgelenen sonra oradan ayrılıp giden bir atlının durumu gibidir."[204]

İsâ Mesîh'in (a.s) arkadaşlarına yaptığı tavsiyede şunlar vardı:

"Dünyayı bir köprü gibi değerlendirin, onu imar etmeye kalkmayın!" Yine şu söz de ona aittir: "Denizin dalgası üzerine bina kurmaya kalkışan kişi dünyanın bitirici yumruğunu yer. Sakın dünyayı bir karar (kalıcı) yeri olarak görmeyin!"[205]

Adamın biri Ebû Zer'in (r.a) evine girdi. Evin içine şöyle bir göz attı ve, "Ey Ebû Zer! Sizin eşyalarınız nerede?" diye sordu. O da, "Bizim yönelip gitmekte olduğumuz bir evimiz var" diye karşılık verdi. Adam, "Ama burada kaldığınız sürece mutlaka eşyalara ihtiyacınız var" deyince, "Evin sahibi bizim burada kalmamıza izin vermiyor" diye karşılık verdi.

Bir kısım insan sâlihlerden birinin evine girdi. Eve şöyle bir göz gezdirdikten sonra,

"Bu ev göç hazırlığında olan birinin evine benziyor. Başka bir yere mi göçüyorsunuz?" diye sordular. Sâlih zat da onlara,

---

[203] Mü'min 40/39.

[204] Tirmizî, Zühd, 44 (nr. 2377); Ahmed, *el-Müsned*, 1/301, 391; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/310; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11898; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6352.

[205] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, s. 93.

"Hayır, geri gelmemek üzere kovuluyorum" diye cevap verdi.

Ali b. Ebû Tâlib de (r.a) şöyle derdi: "Şüphesiz dünya arkasını dönmüş kaçıyor, âhiret ise yüzünü dönmüş olarak geliyor. Bunlardan her ikisinin de ehli olanlar vardır. Öyleyse sizler âhiret ehli kimselerden olun, dünya ehli kimselerden olmayın. Zira bugün amel var fakat hesap yoktur, yarın ise hesap olacak ancak amel olmayacaktır."

Hikmet ehli bir zat şöyle der: Ben şuna hayret ederim; dünya kendisinden yüz çevirmiş, âhiret ise kendisine yönelmiş olduğu halde, bir kimse kalkar kendisine yönelene sırt çevirir de kendisine sırt çevirenle meşgul olur.

Ömer b. Abdülaziz (rh.a) bir hutbesinde şöyle dedi:

"Dünya, sizin karar kılıp kalacağınız bir yer değildir. Allah Teâlâ dünya için bir son ve içinde bulunanlar için bir ayrılık takdir etmiştir. Nice kimselerin güvenip de imar ettiği azıcık şeyler sonunda harap olmuş, niceleri mutlulukla ikamet ettiği dünyalıklardan sonunda ayrılmak zorunda kalmışlardır. Allah Teâlâ sizlere rahmet eylesin! Dünyadan âhirete olan yolculuğunuzu, yanınızda taşınması en güzel şeyleri alarak en iyi şekilde yapın. Azık edinin! İyi bilin ki en iyi azık takvâdır."[206]

Dünya Gurbeti

Dünya mümin kişi için sürekli ikamet yeri ve gerçek vatan olmadığına göre, mümin kişinin dünyadaki hali şu ikisinden biri olmalıdır: Ya gurbet elde bulunan garip bir kimse gibi olur. Bütün gayretiyle asıl vatanına dönüş için azık hazırlar. Yahut da hiçbir yerde mukim olmayan, sadece yolculuk halinde bulunan bir kimse gibi olur. Bütün günleri ve geceleri ikamet edeceği vatanına doğru yolculukla geçer. İşte bu yüzden Resûlullah (s.a.v) İbn Ömer'e (r.anhümâ) bu iki halden biri üzere bulunmasını tavsiye buyurmuştur.

Birincisine göre mümin kendisini şöyle düşünmelidir: Dünyada kendisini gurbette ikamet ediyor gibi hayal etmeli, kalbini içinde bulunduğu bu gurbet diyarına bağlamamalıdır. Bilakis kalbi asıl vatanına

[206] Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/292.

ve dönüp gideceği yere bağlı kalmalıdır. Onun bu gurbet elde kalmasının sebebi, asıl vatanına dönüş için gerekli olan hazırlığını yapmak ve ihtiyaç duyduğu gereçleri tamamlamaktır.

Fudayl b. İyâz (rh.a) şöyle der: Mümin kişi dünyada gayretli ve hazindir. Gayreti yol için gerekli hazırlıkları yapmaya yöneliktir.

Dünyadaki durumu bu şekilde olan kişinin bütün gayreti, asıl vatanına döndüğünde kendisine fayda verecek azık hazırlamaya yönelik olur. Bulunduğu ülke halkının üstünlük içinde, buna karşın kendisinin garip olmasına bakarak onlarla yarışa girmez, onların yanında değersiz olmasına bakarak feryat koparmaz.

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: Mümin kişi dünyada garip biri gibidir, orada kendisine değer verilmediği için yaygara koparmaz, dünya ehlinin değer verdiği şeyler için yarış yapmaz. Onun ayrı bir değeri, dünya ehli olanların da ayrı bir değeri vardır.

Âdem (a.s) yaratılınca eşiyle birlikte cennette iskan edildi. Sonra oradan dünyaya gönderildi. Ardından kendisine ve neslinden gelen sâlih kişilere tekrar cennete dönecekleri vaad edildi. Öyleyse mümin kişi her zaman için asıl vatanının özlemi içinde olmalıdır. İşte bu vatanı sevmek imanın bir gereğidir.

Nitekim şair şöyle der:

İnsanın alışıp ülfet ettiği nice evler vardır!
Ama onun özlemi hep ilk evi içindir!

Diğer bir şiirde[207] ise şu ifadeler geçer:

Haydi, koşun adn cennetlerine, orada
İlk eviniz var, hem içinde çadırlar kurulmuş!

Fakat düşman bizi esir etti, acaba mümkün mü?
Tekrar asıl vatana dönüş ve selâmete ermek!

Diyorlar ki, garip vatanından uzakta olur,
Bir de asıl hedefinden saparsa hüsrana uğrar!

Hangi gariplik daha ağır bir gurbet sayılabilir!
Düşmanın bize hükmetmeye başlamasından!

---

[207] Bu şiir İbnü'l-Kayyim'e aittir. Şiir *Hâdi'l-Ervâh* isimli kitabının mukaddimesinde geçmektedir (bk. s. 23).

Atâ es-Selîmî duasında şöyle derdi: "Allahım! Dünyadaki gurbetimde bana acı! Kabirdeki yalnızlığımda bana merhamet et! Yarın senin huzurunda durduğum zaman da bana merhamet eyle!"[208]

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: Bize ulaştığına göre, Resûlullah (s.a.v) ashabına şöyle demiştir:

755– إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُكُمْ وَمَثَلُ الدُّنْيَا كَقَوْمٍ سَلَكُوا مَفَازَةٍ غَبْرَاءَ حَتَّي إِذَا لَمْ يَدْرُوا مَا سَلَكُوا مِنْهَا أَكْثَرَ أَوْ مَا بَقِيَ، أَنْفَدُوا الزَّادَ وَحَسَرُوا الظَّهْرَ، وَبَقُوا بَيْنَ ظَهْرَانِي الْمَفَازَةِ لاَ زَادَ وَلاَ حَمُولَةَ، فَأَيْقَنُوا بِالْهَلَكَةِ. فَبَيْنَمَا هُمْ كَذَلِكَ إِذْ خَرَجَ عَلَيْهِمْ رَجُلٌ فِي حُلَّةٍ يَقْطُرُ رَأْسُهُ، فَقَالُوا: إِنَّ هَذَا قَرِيبُ عَهْدٍ بِرِيفٍ، وَمَا جَاءَكُمْ هَذَا إِلاَّ مِنْ قَرِيبٍ. فَلَمَّا انْتَهَى إِلَيْهِمْ، قَالَ: عَلاَمَ أَنْتُمْ؟ قَالُوا: عَلَى مَا تَرَي. قَالَ: أَرَأَيْتُكُمْ إِنْ هَدَيْتُكُمْ عَلَى مَاءٍ رِوَاءٍ، وَرِيَاضٍ خُضْرٍ مَا تَعْمَلُونَ؟ قَالُوا: لاَ نَعْصِيكَ شَيْئًا، قَالَ: عُهُودَكُمْ وَمَوَاثِيقَكُمْ بِاللهِ؟ قَالَ: فَأَعْطَوْهُ عُهُودَهُمْ وَمَوَاثِيقَهُمْ بِاللهِ لاَ يَعْصُونَهُ شَيْئًا، قَالَ: فَأَوْرَدَهُمْ مَاءً، وَرِيَاضًا خُضْرًا. فَمَكَثَ فِيهِمْ مَا شَاءَ اللهُ، ثُمَّ قَالَ: يَا هَؤُلَاءِ الرَّحِيلَ، قَالُوا: إِلَى أَيْنَ؟ قَالَ: إِلَى مَاءٍ لَيْسَ كَمَائِكُمْ وَإِلَي رِيَاضٍ لَيْسَتْ كَرِيَاضِكُمْ، فَقَالَ جُلُّ الْقَوْمِ –وَهُمْ أَكْثَرُهُمْ–: وَاللهِ مَا وَجَدْنَا هَذَا حَتَّي ظَنَنَّا أَنْ لَنْ نَجِدَهُ، وَمَا نَصْنَعُ بِعَيْشٍ خَيْرٍ مِنْ هَذَا؟ وَقَالَتْ طَائِفَةٌ –وَهُمْ أَقَلُّهُمْ–: أَلَمْ تُعْطُوا هَذَا الرَّجُلَ عُهُودَكُمْ وَمَوَاثِيقَكُمْ بِاللهِ لاَ تَعْصُونَهُ شَيْئًا؟ وَقَدْ صَدَقَكُمْ فِي أَوَّلِ حَدِيثِهِ، فَوَ اللهِ لَيَصْدُقَنَّكُمْ فِي آخِرِهِ. قَالَ: فَرَاحَ فِيمَنْ تَبِعَهُ وَتَخَلَّفَ بَقِيَّتُهُمْ. فَنَزَلَ بِهِمْ عَدُوٌّ فَأَصْبَحُوا بَيْنَ أَسِيرٍ وَقَتِيلٍ.

[208] Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/217.

"Benimle birlikte sizlerin dünyaya karşı durumu şu misale benzer:

Bir topluluk toz dumanla kaplı çöle dalmışlardır. Bu çöl yolunda yolun çoğunu mu gitmişler yahut ne kadar yolları kalmış, bilemezler. Bütün azıklarını bitirirler, (yorgunluklarından) bineğin hasretini çekerler. Çölün ortasında öylece azıksız ve bineksiz kalakalırlar. Helâk olacaklarına kesin olarak inanmaya başlarlar. Onlar tam bu ümitsizlik hali içinde ölümü beklerken, ansızın üzerinde muhteşem elbiseler olan ve üzerinden su damlayan bir adam çıkagelir. Bu adamı görünce,

'Bu adam yakınlarda bulunan bir köyden olmalı! Bu kişi mutlaka yakın bir yerden gelmektedir' derler. Adam yanlarına ulaşınca onlara,

'Ne haldesiniz?' diye sorar. Onlar da,

'Gördüğün gibi (helâk olmak üzereyiz)' derler. Adam onlara,

'Sizi suya kandıracak ve yeşil bahçelerin bulunduğu yere götürecek olsam ne dersiniz?' diye sorar. Onlar da,

'Asla sana karşı gelmeyiz ve isyan etmeyiz' derler. Adam onlara,

'Allah'ın adına ahid ve mîsâk verir misiniz?' diye sorar.

Onlar da, hiçbir konuda adama karşı gelmeyeceklerine ve isyan etmeyeceklerine dair Allah'ın adına ahid ve mîsâk verirler. Bunun üzerine adam onları suyun bulunduğu ve yeşilliklerle kaplı bahçelere götürür. Derken orada Allah'ın dilediği kadar bir süre kalırlar. Sonra adam onlara,

'Ey topluluk, artık yolculuk vakti!' der. Onlar da,

'Yolculuk nereye?' diye sorarlar. Adam da onlara der ki:

'Suyu şu sizin suyunuz gibi olmayan, bahçeleri şu bahçeleriniz gibi olmayan bir yere!' Toplulukta bulunanların çoğunluğunu oluşturanlar şöyle derler:

'Vallahi biz bunu buluncaya kadar böyle bir şeyin olabileceğini asla düşünmüyorduk! Biz bundan daha hayırlı bir hayatı ne yapalım?' Onların arasında bulunan bir topluluk da -ki bunlar da azınlığı oluşturmaktadır- şöyle derler:

'Sizler, hiçbir konuda bu adama karşı gelmeyeceğinize dair Allah'ın adına ahid ve mîsâk vermemiş miydiniz? Kaldı ki bu adam size verdiği birinci sözünü tuttuğuna göre, bundan sonraki sözünü de vallahi tutacaktır!'

Adam kendisine tâbi olanlarla birlikte oradan ayrılır, uymayanlar ise orada kalırlar. Nihayet düşman onların üzerine gelir, bir kısmı esir düşer, bir kısmı da öldürülür."

Bu hadisi İbn Ebü'd-Dünya[209] tahrîc etmiştir. İmam Ahmed[210] de Ali b. Zeyd b. Cüd'ân'dan, o Yusuf b. Mihrân'dan, o İbn Abbas'tan (r.anhümâ), o da Resûlullah'tan (s.a.v) bunu muhtasar olarak rivayet eder.

Bu misal, Resûlullah (s.a.v) ile ümmetinin haline son derece uygun düşmektedir. Efendimiz (s.a.v) peygamber olarak geldiğinde, Araplar insanların en zelili, sayı bakımından azınlık ve yaşayışları ise hem dünya hem de âhiret açısından en kötü durumda olanıydı.

Resûl-i Ekrem (s.a.v) onları kurtuluş yoluna davet etti. Davetinde doğru olduğuna dair onlara apaçık deliller ve burhanlar gösterdi. Tıpkı çölde bekleyen topluluğa gelen adam gibiydi. Çöldekiler her şeylerini bitirmişlerdi, bir damla suları bile yoktu. Birden biri muhteşem elbiseler içinde, hayat alâmeti olan sular üzerinden damlayarak çıkıp geldi.

Onlara hayat kaynağı olan suyun yerini, yeşilliklerle kaplı bahçelerin yolunu gösterdi. Onlar da onun duruşundan ve halinden söylediklerinin doğru olduğunu anladılar ve ona tâbi oldular. Kendisine tâbi olanlara Fars ve Rum diyarlarını fethedeceklerini ve hazinelerini ele geçireceklerini vaad etti.

Ancak bunlara kapılıp aldanmamaları ve bunların yanında kalacaklarını zannetmemeleri konusunda onları uyardı. Büyük bir ciddiyet ve gayretle âhiret için hazırlık yapmaları hususunda da ikaz etti. Onun

---

[209] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-Dünyâ*, nr. 88; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 507.

[210] Ahmed, *el-Müsned*, 1/267; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12940; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2407; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13957; Irâkî, *Tahrîcü Ehâdîsi'l-İhyâ*, 3/218.

vaad ettiği her şeyin gerçek ve hak olduğunu gördüler. Vaad ettiği gibi dünyanın kapıları onlara açılınca, insanların çoğu dünyalık biriktirmeye ve servet yığmaya başladılar. Dünyalık konusunda yarışa giriştiler. Dünyada yolcu olduklarını unutup orada ikamet etmeye ve arzularına göre dünyadan yararlanmaya razı oldular.

Fakat ciddiyetle ve gayretle hazırlık yapılması emredilen âhiret için hazırlık yapmayı terkettiler. İnsanların çok azı onun âhiret için ciddiyetle hazırlık yapılması yönündeki tavsiyelerini tuttu. İşte azınlıkta olan bu topluluk kurtuluşa erdi; dünyada iken yolunu takip ettikleri peygamberlerine âhirette kavuştular. Çünkü onun vasiyetini yerine getirmiş, emrine sımsıkı sarılmışlardı.

Ne yazık ki insanların çoğu dünya ile sarhoş olmuş ve daha çok dünyalık biriktirme peşinde koşmaktadır. Bu meşguliyet onların âhiret için hazırlık yapmalarına engel olmuş, nihayet ansızın gelen ölüm onları bu gaflet ve aldanış hali üzere yakalayıvermiştir. Bu yüzden onlar hadiste geçtiği gibi esir düşen ve öldürülenler arasına katılmışlardır.

Yahya b. Muâz er-Râzî'nin şu sözü ne kadar yerindedir: Dünya şeytanın şarabıdır; kim onunla sarhoş olursa, ancak ölülerin toplanma yerinde hüsrana uğrayanlarla beraber pişman bir halde ayılabilir.

Yolcu Gibi Davranmak

İkinci hal ise mümin kişinin kendisini dünyada bir yolcu yerine koyması, buranın ikamet yeri olmadığını kesin olarak bilmesidir. Mümin, menzilleri kat ederek yolculuk sona erinceye kadar seferine devam etmelidir. Buradaki menzillerin sonu ise ölümdür. Dünyada bu hale göre hareket eden kişinin bütün himmet ve gayreti, dünyalık biriktirmeye değil yolculuk için azık hazırlamaya yönelik olur. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v) ashabından bir topluluğa edinecekleri dünyalığın, bir süvariye yetecek kadar olmasını tavsiye buyurmuştur.[211]

---

[211] Bu tavsiyeler sahâbe-i kirâmdan farklı kimseler tarafından rivayet edilmiştir. Selmân-ı Fârisî'den yapılan rivayetler için bk. Ahmed, *el-Müsned*, 5/438; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 20632; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4104; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6069, 6160, 6182; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 728; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/195, 196, 197; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/417.

Muhammed b. Vâsi'e, "Nasıl sabahladın?" diye sordular. O da şöyle cevap verdi: "Her gün âhirete doğru bir merhale daha yaklaşan kişinin durumunun nasıl olmasını beklersin?"[212]

Hasan-ı Basrî de şöyle der: "Senin hayatın günlerden ibarettir. Her geçen gün hayatından eksilmekte ve sana şöyle demektedir:

Ey âdemoğlu! Bil ki sen, sana verilmiş iki binek arasında gidip gelmektesin. Gündüz bineği seni geceye kadar taşımakta, gece de gündüze kadar! Bu taşıma seni âhirete teslim edinceye kadar devam edecektir. Kim senden daha büyük bir tehlike üzerindedir ey âdemoğlu!"[213]

Şu söz de ona aittir: "Ölüm sizi perçeminizden yakalamış, dünya ise arkanızdan dürülmektedir."

Davud-i Tâî der ki:

"Kuşkusuz gündüz ve gece, insanın yolculuğu sona erinceye kadar merhale merhale konakladığı konaklardır. Eğer gücün yetiyorsa her bir merhalede bir sonraki merhale için azık hazırla! Çünkü seferin sona ermesi oldukça yakın, yapılması gereken işler ise bundan da acildir. Öyleyse yolculuğun için azık hazırla. Ne yapacaksan kararını hemen ver. Zira senin başına gelecek olan ansızın gelecektir."[214]

Seleften biri din kardeşine şunları yazar:

Ey kardeşim! Sen burada kalıcı olduğunu hayal ediyorsun. Hayır, tam tersine sen devam eden bir yolculuk üzeresin. Gayet süratli bir şekilde sevk-edilmektesin. Ölüm sana doğru yönelmiş geliyor, dünya ise ardından dürülmekte! Ömründen geçenler, aldanma günü olan kıyamet gününe kadar bir daha sana asla gelmeyecektir!

Hz. Âişe'den yapılan rivayetler için bk. Tirmizî, Libâs, 38 (nr. 1780); Ebû Nuaym, *Târîhu İsbahân*, 1/89; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/310.

Habbâb b. Eret'ten yapılan rivayetler için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 13/219; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 3295; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 7214; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/360.

212 Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/348.

213 Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/152.

214 Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/345-346.

Dünyadaki yolun yolcuların yoludur,
Her yolcuya mutlaka azık gerekir!
Mutlaka her insan hazırlığını yanında taşımalıdır,
Hele bu kişi kahhâr olanın savletinden korkuyorsa!

Ehl-i hikmetten biri şöyle der: Dünya ile nasıl bahtiyar olabilirsin; onun bir günü bir ayı, bir ayı bir seneyi, bir senesi ise bir ömrü yıkabilir! Ömrü kendisini eceline doğru sevkeden, hayatı kendisini ölüme doğru sürükleyen bir kişi nasıl sevinebilir?

Fudayl b. İyâz (rh.a) birine şöyle der:

"Üzerinden kaç yıl geçti?" Adam,

"Altmış yıl" diye cevap verir. Fudayl ona,

"Yani sen altmış seneden beri Rabb'ine doğru yol almaktasın ve O'na ulaşma konusunda şüphen var" der. Adam,

"Biz Allah'tan geldik ve O'na döneceğiz" deyince, Fudayl şöyle der:

"Söylediğinin ne anlama geldiğini biliyor musun? Biz Allah'a kulluk için varız ve tekrar O'na döneceğiz, demektir. Her kim Allah'a kulluk için var olduğunu ve tekrar O'na döneceğini bilirse, o kimse bir iş için tutulmuş demektir. Tutulmuş olduğunu bilen kişi sorguya çekilecek demektir. Sorguya çekileceğini bilen kişi ise sorulacak sorulara cevap hazırlamalıdır." Bunun üzerine adam der ki:

"Peki bunu çözmenin yolu nedir?" Fudayl,

"Çok kolay" der. Adam,

"Nedir o?" deyince Fudayl şöyle der:

"Ömrünün kalan kısmını güzel bir şekilde geçir, geçmiş olan kısmı sana bağışlansın! Eğer ömrünün bundan sonraki kısmını da kötülükle geçirirsen, ömrünün hem geçmiş olan kısmından hem de gelecek olan kısmandan dolayı sorgulanırsın."

Hikmet ehlinden biri der ki: Bineği gecelerle gündüzler olan kimse, kendisi seyir etmese de yolculuk etmektedir.

Şair şöyle der:

Şu günlerimiz yoldaki merhalelerden başka nedir ki!
Bunlarla kastı her an insanı ölüme doğu sevketmektir.

Düşünürsen eğer, bundan daha hayret verici olanı,
Menziller dürülüp toplanırken, yolcu hâlâ yerinde oturmaktadır!

Diğer bir şiir de şöyledir:

Eyvahlar olsun nefsime ki, gündüzler onu sürüklemede;
Ölülerin kampına, geceler ise onu saçıp dağıtmakta!

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der:

"Gece ve gündüz, senin ömrünü eksiltme ve ecelini yaklaştırma konusunda hızlarını eksiltmeden devam ediyor. Heyhat ki o gece ve gündüzler Nuh, Âd, Semûd ve bunlar arasında daha pek çok kavme arkadaşlık etti. Şimdi onlar Rab'lerinin huzuruna vardılar ve işledikleri amellere kavuştular. Gece ve gündüz tekrar gözlerini açtılar, geçmişte olanlar onları yıpratamadı. Onlar, daha önce geçmiş olanlara yaptıklarını geride kalanlara yapmak için hazır bekliyorlar."

Evzâî bir dostuna şunu yazar:

"Şunu bilesin ki sen dört bir yandan kuşatılmış durumdasın. Her geçen gün ve gece bir yöne doğru yolculuk yapmaktasın. Öyleyse Allah'tan ve O'nun huzurunda durmaktan kork. O'na verdiğin ahde sadık ol. Vesselâm."[215]

Her lahza ecelimize doğru durmadan akıyoruz,
Günlerimiz dürülüyor, onlar bizim merhalelerimiz.

Ben ölüm gibi gerçek olan bir şey görmedim,
Temenniler ise sanki onu yok saymakta.

Gençlik çağında bu düşünce bir çirkinlik olsa da,
Ya kafasında bunlar olan ihtiyara ne demeli!

Dünyadan takvâ azığıyla göçmeye bak!
Ömrün günlerle sınırlı, günler ise çok az!

---

[215] Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/140.

KISA EMEL

İbn Ömer'in (r.anhümâ) vasiyetine gelecek olursak: Bu tavsiye de rivayet etmiş olduğu bu hadisten alınmadır. Hadis-i şerif kısa emelli olmayı da ihtiva etmektedir.

Kısa emel ise akşama erişince sabahı gözetlememek, sabaha erişince akşamı gözetlememek, bunlara erişmeden ecelinin sona erebileceğini düşünmek demektir. Âlimlerin çoğu dünyaya karşı zühd sahibi olmayı hep bu şekilde açıklamıştır.

Mervezî şöyle der: Ebû Abdullah'a -yani Ahmed b. Hanbel'e- dedim ki: "Dünyaya karşı zühd sahibi olmak nasıl olur?" Bana şöyle cevap verdi: "Kısa emelli olmakla; sabaha eriştiğin zaman, akşama erişemeyeceğini düşünürsün. Süfyân-ı Sevrî de böyle demiştir." Ebû Abdullah'a, "Kısa emelli olma konusunda nereden yardım görebiliriz?" diye sordular. Dedi ki: "Bilemiyorum, bu Allah'ın tevfiki ve ihsanıdır."

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: Âlimlerden üç kişi bir araya geldi. Birine dediler ki:

"Senin emel konusunda tavrın nedir?" O da şöyle cevap verdi:

"Yeni bir aya girdiğim zaman, bu ay çıkmadan ölebileceğimi düşünürüm." Yanında bulunan diğer ikisi,

"Bu uzun emeldir" dediler. İkisinden biri diğerine,

"Kısa emel hakkında senin tavrın nedir?" dedi. O da şöyle dedi:

"Her cuma gününe eriştiğimde, bir sonrakine erişmeden ölebileceğimi düşünürüm." Diğeri,

"Bu da uzun emeldir" dedi. Bu sefer ona sordular:

"Kısa emel hakkında senin tavrın nasıl?" O da,

"Hayatı başkasının elinde olanın ne emeli olabilir?"diye cevap verdi.[216]

Davud-i Tâî şöyle der: Atvân b. Ömer et-Temîmî'ye,

"Kısa emelli olmayı açıklar mısın?" diye sordum. Dedi ki:

"Bir nefes alıp verecek kadar süredir."

---

[216] Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 253.

Davud-i Tâî bunu Fudayl b. İyâz'a söyleyince, ağlamaya başladı ve şöyle dedi: "Bir nefes aldığında, onu geri vermeden ölmekten korktuğunu söylüyor! Gerçekten Atvân ölümden hakkıyla sakınan biridir."[217]

Seleften bir zat şöyle der: "Her uykuya yatışımda, bu uykudan kalkabileceğimi düşündüğüm hiç olmamıştır."

Habîb Ebû Muhammed, her gün ölmek üzere olan kişinin yaptığı gibi kendisini yıkayacak ve diğer işlerini yapacak kişileri vasiyet ederdi. Her sabah ve akşam ağlardı. Hanımına bu ağlamasının sebebi sorulunca şöyle dedi: "Sabaha erişince akşama erişememekten, akşama erişince sabaha erişememekten dolayı Allah'tan korkardı."

Muhammed b. Vâsi', uyuyacağı zaman ailesine şöyle derdi: "Sizleri Allah'a emanet ediyorum. Belki ecelim bu uyku esnasında takdir edilmiştir, yattığım uykudan tekrar kalkmam mümkün olmaz." Her uykuya varışında bunları söylemek âdetiydi.

Ebû Bekir Müzenî der ki: "Eğer sizden biri, vasiyeti yazılmış olarak yastığın altında geceleme imkânına sahipse, bunu mutlaka yapsın. Çünkü o kişi, dünya ehli olarak akşamlayıp sabahleyin âhiret ehli olarak kalkıp kalkmayacağını bilemez."

Veysel Karanî'ye, "Halin nasıl, vaktin nasıl geçiyor?" diye sorulduğu zaman şöyle cevap verir:

"Sabaha eriştiği zaman akşama erişemeyeceğini, akşama eriştiği zaman da sabaha erişemeyeceğini düşünen ve cennetle mi yoksa cehennemle mi müjdeleneceğini bilemeyen bir kişinin hali nasılsa işte öyle."[218]

Avn b. Abdullah da şöyle derdi: "Ecelinin yarın geleceğini düşünen kişi ölümün künhüne gerçekten erişememiş demektir. Zira nice kimseler vardır ki başladıkları günü tamamlayamamış, yarına kavuşmayı emel ederken ona erişememiştir. Eğer sizler ecelinizin nerede son bulduğunu bilseydiniz, emellere ve onun aldatmacalarına karşı nefret ederdiniz."

---

[217] İbnü'l-Cevzî, *Safvetü's-Safve,* 3/127.

[218] Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/83.

Şu söz de ona aittir: "Mümin kişinin dünyada geçirdiği en hayırlı gün, sonuna erişemeyeceğini düşündüğü gündür."

Mekke'de kendisini ibadete vermiş bir hanım, akşama eriştiği zaman şöyle derdi:

"Ey nefsim! Bu gece senin gecen, senin için bundan başka bir gece yok! Öyleyse ona göre gayret göster, ibadet et!" Sabaha erişince de şöyle derdi:

"Ey nefsim! Bugün senin günün, senin için bundan başka gün yok! Öyleyse ona göre gayret göster ve ibadet et!"

Ebû Bekir Müzenî şöyle der:

"Eğer kıldığın namazın sana fayda vermesini istiyorsan, kendi kendine, 'Bu namaz benim son namazımdır, belki bundan sonra başka bir namaz kılamam!' deyiver!"

Bu sözler Resûlullah'ın (s.a.v), *"Veda edenin kıldığı gibi namaz kıl!"*[219] hadisinden alınmıştır.

Ma'rûf-i Kerhî (rh.a) namaz kılmak için kalktı ve birine, "Önümüze geç, bize namaz kıldır!" dedi. Adam, "Eğer size bu namazı kıldırırsam, bundan sonra size namaz kıldıramam" dedi.

Bunun üzerine Ma'rûf-i Kerhî, "Sen şu namazdan sonra bir namaz daha kılacağını mı umuyorsun? Uzun emelden Allah'a sığınırız! Çünkü uzun emel insanı en hayırlı amellerden alıkoyar" dedi.[220]

Biri dostlarından birinin kapısını çaldı. İçeriden, "Evde kimse yok" dediler. Adam, "Ne zaman gelir?" diye sorunca, içeride bulunan hizmetçilerden biri, "Eceli başka birinin elinde olan kişinin ne zaman geleceğini kim bilebilir?" diye karşılık verdi.

Şu beyitler Ebü'l-Atâhiye'ye aittir:

---

[219] İbn Mâce, Zühd, 15 (nr. 4171); Ahmed, *el-Müsned*, 5/412; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 35591; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, 1/381; *ez-Zühd*, s. 180; Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 946; Ebü'ş-Şeyh, *el-Emsâl*, nr. 226; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/462; Beyhakî, *ez-Zühd*, nr. 101, 102; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 846; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 952; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/326-327.

[220] Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/361.

Yaşamayı emel etsem de, bilemiyorum,
Belki sabaha eriştiğimde akşama erişemem!

Her günün sabahında şunu göremiyor musun?
Dünkü günden daha kısa olan senin ömrün!

Burada geçen ikinci beyit, Ebü'd-Derdâ (r.a) ve Hasan-ı Basrî'den (rh.a) rivayet edilen şu sözden alınmıştır:

"Ey âdemoğlu! Sen annenin karnına düştüğün günden beri ömrünü tüketmeye başladın."

Seleften biri de şu şiiri söylemiştir:

Bizler her gelen günle seviniyor, onları karşılıyoruz,
Oysa geçen her gün bizi ecelimize yaklaştırıyor!

Sıkı gayret göster, ölümden önce hayırlı iş yap!
Zira kâr da zarar da yapılan bu işlerdedir hep!

Sağlığı ve Hayatı Ganimet Bilmek

"Sağlığında hastalığın için bir şeyler hazırla, hayatında da ölüm için!"

Bu sözün anlamı şudur: Sağlık ve sıhhati, sâlih ameller işlemek için kendine verilmiş bir ganimet bil. Hastalıklar sağlığınla arana girip seni sâlih amellerden alıkoymadan onu iyi değerlendir. Ölüm gelip çatmadan hayatının kıymetini bil, onu sâlih amellerle donat.

Diğer bir rivayette şu ifadeler yer alır:

"Çünkü ey Abdullah, yarın sen isminin ne olacağını kestiremezsin!"

Yani, yarın ölüler arasında mı yoksa hayatta kalanlar arasında mı olacağını kestiremezsin, demektir.

Nitekim bu vasiyet değişik vecihlerden Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet edilmiştir. Buhârî *Sahîh*'inde İbn Abbas'tan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Şu iki nimet hakkında insanların çoğu aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit!"[221]

---

[221] Buhârî, nr. 6412.

Hâkim de *Sahîh*'inde Abdullah b. Abbas'tan (r.anhümâ) şöyle rivayet eder:

756- اِغْتَنِمْ خَمْسًا قَبْلَ خَمْسٍ: شَبَابَكَ قَبْلَ هَرَمِكَ، وَصِحَّتَكَ قَبْلَ سَقَمِكَ، وَغِنَاكَ قَبْلَ فَقْرِكَ، وَفَرَاغَكَ قَبْلَ شُغْلِكَ، وَحَيَاتَكَ قَبْلَ مَوْتِكَ.

"*Resûlullah (s.a.v), nasihat* ettiği birine şunları söylüyordu:

Beş şey gelmeden önce şu beş hususu ganimet bil! İhtiyarlığından önce gençliğinin, hastalığından önce sağlığının, fakir düşmeden önce zenginliğin, meşguliyetinden önce boş vaktinin ve ölümünden önce hayatının!"[222]

Ganîm b. Kays (r.a) der ki: "İslâm'ın ilk zamanlarında bizler birbirimize şöyle nasihat ederdik:

Ey âdemoğlu! Meşguliyete düşmeden önce boş vakitlerinde, ihtiyarlamadan önce gençliğinde, hastalanmadan önce sağlığında, âhirete gitmeden önce dünyanda, ölmeden önce hayatında sâlih ameller işle!"[223]

Müslim *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

757- بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ سِتًّا: طُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا، أَوِالدُّخَانَ، أَوِالدَّجَّالَ، أَوِالدَّابَّةَ، أَوْخَاصَّةَ أَحَدِكُمْ أَوْأَمْرَ الْعَامَّةِ.

"Şu altı şeyden; güneşin battığı yerden doğmasından, Dûhân'dan (dumandan), dâbbeden, birinizin başına özel olarak musibet gelmeden ve hepinizin başına musibet (kıyamet) gelmezden önce hayırlı ameller işlemeye girişin!"[224]

Tirmizî de Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

[222] Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/306; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 2; Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/148; Hatîb, *İktizâü'l-İlmi'l-Amel*, nr. 170.

[223] Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/97; 6/200; Hatîb, *İktizâü'l-İlmi'l-Amel*, nr. 171.

[224] Müslim, Fiten, 128 (nr. 2947); Ahmed, *el-Müsned*, 2/228, 372; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6790.

758- بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ سَبْعًا: هَلْ تُنْظَرُونَ إِلاَّ إِلَى فَقْرٍ مُنْسٍ، أَوْ غِنًى مُطْغٍ، أَوْ مَرَضٍ مُفْسِدٍ، أَوْ هَرَمٍ مُفَنِّدٍ، أَوْ مَوْتٍ مُجْهِزٍ، أَوِ الدَّجَّالِ فَشَرُّ غَائِبٍ يُنْتَظَرُ، أَوِ السَّاعَةِ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ؟

"Şu yedi şeyden önce hayırlı amel işlemeye hemen girişin! Yoksa siz (ameli) unutturan yoksulluğu yahut azdıran zenginliği yahut ifsat eden hastalığı yahut bunaklık getiren ihtiyarlığı yahut ansızın gelen ölümü yahut gelmesi beklenen belâların en şerlisi deccâli ya da kıyameti mi bekliyorsunuz? Kuşkusuz kıyametin musibeti daha ağır ve daha acıdır!"[225]

Bütün bunlardan maksat, bunların insanı hayırlı işlerden alıkoyduğunu ifade etmektir. Bunlardan bazısı özel olarak kişiyi hayırlı amellerden alıkoyar. Fakirlik, zenginlik, hastalık, ihtiyarlık ve ölüm böyledir. Bir kısmı da genel olarak herkesi amellerden alıkoyar. Kıyametin kopması, deccâlin çıkması, insanları zor durumda bırakan büyük fitneler de bu kısma dahildir. Nitekim başka bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur:

"Zifiri karanlık gecelerden birer parça gibi olan fitneler çıkmadan hemen amele yönelin!"[226]

Amelin Fayda Vermediği Zaman

Burada belirtilen hususlardan genel nitelikte olanlarından bazıları zuhur ettikten sonra amel işlemenin bir faydası olmaz. Tıpkı şu âyet-i kerimede belirtildiği gibi:

"Rabb'inin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imandan bir hayır kazanmamış olan kimseye artık iman bir fayda sağlamaz."[227]

---

[225] Tirmizî, Zühd, 3 (nr. 2306); İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/2434; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 4/230; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 3/443; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/321; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 7; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 4022.

[226] Müslim, İmân, 186 (nr. 118); Tirmizî, Fiten, 29 (nr. 2195); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6704.

Sahîhayn'de Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

759- لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا، فَإِذَا طَلَعَتْ وَرَآهَا النَّاسُ آمَنُوا أَجْمَعُونَ فَذَلِكَ حِينَ لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا.

"Güneş battığı yerden doğmadıkça kıyamet kopmaz! Güneş battığı yerden doğunca bütün insanlar onu görecek ve toptan iman edecekler. Ancak o zaman, daha önce iman etmemiş ya da imandan bir hayır kazanmamış (imanın gereği olan hayırlı ameller işlememiş) kimseye iman bir fayda vermeyecektir."[228]

Müslim *Sahîh*'inde Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Şu üç şey çıkınca, daha önce iman etmemiş ya da imandan bir hayır kazanmamış kimselere iman etmeleri bir fayda vermez: Güneşin battığı yerden doğması, deccâl ve dâbbetü'l-arz."[229]

Yine Müslim Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Her kim, güneşin battığı yerden doğmadan önce tövbe ederse Allah Teâlâ onun tövbesini kabul eder."[230]

Ebû Musa (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah Teâlâ gündüz günah işleyenlerin tövbesini kabul etmek için gece ellerini açar, gece günah işleyenlerin tövbesini kabul etmek

---

227 En'âm 6/158.

228 Buhârî, nr. 4635, 4636, 6506, 7121; Müslim, İmân, 248 (nr. 157); Ebû Davud, Melâhim, 12 (nr. 4312); İbn Mâce, Fiten, 32 (nr. 4068); Nesâî, *el-Kübrâ*, 10/442; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6838.

229 Müslim, İmân, 249 (nr. 158).

230 Müslim, Zikir, 43 (nr. 2703); Ahmed, *el-Müsned*, 2/427; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4068.

için de gündüz ellerini açar. Bu durum güneşin battığı yerden doğmasına kadar devam eder."[231]

İmam Ahmed, Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce, Safvân b. Assâl'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah Teâlâ güneşin battığı yerde yetmiş yıllık mesafe genişliğinde tövbe için bir kapı açar. Güneş buradan (battığı yerden) doğmadıkça bu kapıyı kapatmaz."[232]

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Amr ve Muâviye'den (r.anhüm) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

760- لاَ تَزَالُ التَّوْبَةُ مَقْبُولَةً حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنَ الْمَغْرِبِ، فَإِذَا طَلَعَتْ طُبِعَ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ بِمَا فِيهِ، وَكُفِيَ النَّاسُ الْعَمَلَ.

"Güneş batıdan doğuncaya kadar tövbeler kabul edilir. Batıdan doğunca her kalbin içinde bulunanlar mühürlenir ve insanlar artık amel işleyemez."[233]

Hz. Âişe (r.anhâ) validemizin şöyle dediği rivayet edilir:

"Kıyametin ilk alâmetleri çıktığı zaman kalemler atılır, koruyucu melekler hapsedilir ve bedenler yaptıkları amellere şahit tutulur."

Bunu İbn Cerîr et-Taberî tahrîc etmiştir.[234]

Kezâ seleften Kesîr b. Mürre, Yezîd b. Şürehy ve daha başkaları şöyle der:

"Güneş battığı yerden doğunca, kalplerde bulunanlar o şekilde mühürlenir. Koruyucu melekler ve ameller kaldırılıp yükseltilir, meleklere artık hiçbir şey yazmamaları emredilir."

---

[231] Müslim, Tevbe, 31 (nr. 2759).

[232] Tirmizî, Daavât, 99 (nr. 3536); İbn Mâce, Fiten, 32 (nr. 4070); Ahmed, *el-Müsned*, 4/240; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 4/192. Mizzî, Nesâî'nin bunu es-*Sünenü'l-Kübrâ'*sında rivayet ettiğini belirtir.

[233] Ahmed, *el-Müsned*, 1/192; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1054; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 14212; Taberânî, *el-Kebîr*, 19895.

[234] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 14246.

Süfyân-ı Sevrî (rh.a) şöyle der: "Güneş battığı yerden doğunca, yazıcı melekler sayfaları dürer ve kalemleri bırakırlar."

Öyleyse mümin kişinin yapması gereken şey, amel işleyemeyecek duruma düşmeden ve amel ile kendisi arasına bir engel girmeden önce hemen hayırlı işlere girişmektir. Bu engel hastalık yahut ölüm ya da ortaya çıktığı takdirde amellerin kabul edilmeyeceği belirtilen kıyametin alâmetleri olabilir.

Ebû Hâzim şöyle der: "Âhiret malları kesattır (ona yönelen pek yoktur), tükenmesinden korkulur. Ona çok az kimseler ulaşabilir, çokları ulaşamaz!"[235]

Kişi ile işlemek istediği amel arasında bir engel oluştuğu zaman, onun elinde hasret ve üzüntüden başka bir şey kalmaz. Tekrar amel işleyebilecek duruma ve imkâna kavuşmak ister, ama bu temenniler ona hiçbir fayda sağlamaz. Nitekim Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur:

"Size azap gelip çatmadan önce Rabb'inize dönün, O'na teslim olun, sonra size yardım edilmez. Siz farkında olmadan, ansızın başınıza azap gelmezden önce, Rabb'inizden size indirilenin en güzeline *(Kur'an'a)* ***tâbi olun. Kişinin, 'Allah'a karşı aşırı gitmemden dolayı bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim'*** *(diyeceği günden sakının).*

Yahut şöyle demesinden: 'Allah bana hidayet verseydi, elbette sakınanlardan olurdum.' Veya azabı gördüğünde, 'Keşke benim için bir kez *(dönmeye)* ***imkân bulunsa da iyilerden olsam!' demesinden*** *(önce Kur'an'a tâbi olun).* ***"***[236]

"Nihayet onlardan birine ölüm gelip çattığında, 'Rabbim! Beni geri gönder; tâ ki boşa geçirdiğim dünyada sâlih amel işleyeyim' der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş bir laftan ibarettir. Onların gerisinde, yeniden dirilecekleri güne kadar *(süren)* ***bir berzah vardır."***[237]

---

[235] Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/242.

[236] Zümer 39/54-58.

[237] Mü'minûn 23/99-100.

"Herhangi birinize ölüm gelip de, 'Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!' demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcayın. Allah, eceli geldiğinde hiç kimseyi** (ölümünü) **ertelemez. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."[238]

Tirmizî, Ebû Hüreyre'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

761- مَا مِنْ مَيِّتٍ يَمُوتُ إِلاَّ نَدِمَ، قَالُوا: وَمَا نَدَامَتُهُ؟ قَالَ: إِنْ كَانَ مُحْسِنًا نَدِمَ أَنْ لاَ يَكُونَ ازْدَادَ، وَإِنْ كَانَ مُسِيئًا نَدِمَ أَنْ لاَ يَكُونَ اسْتَعْتَبَ.

"Ölümü tadan her kişi mutlaka pişmanlık duyar! Sahâbe-i kirâm, *'Onun pişmanlığı nedendir?' diye sordular. Buyurdu ki:*

Eğer iyilerden idiyse, daha fazla iyilik yapamadığı için pişmanlık duyar. Şayet kötülerden ise, Allah'ı hoşnut etmediği için pişmanlık duyar."[239]

Hal böyle olunca, mümin kişinin mutlaka yapması gereken iş, ömrünün kalan kısmını ganimet bilmektir. Bundan dolayı denilmiştir ki: Mümin kişinin kalan ömrünün bir kıymeti yoktur.

Saîd b. Cübeyr de şöyle der: Müminin yaşadığı her gün, kendisi için bir ganimettir.

Bekir b. Abdullah el-Müzenî ise şöyle der: Allah Teâlâ'nın dünya üzerine getirmiş olduğu her gün şöyle der: Ey âdemoğlu! Beni ganimet bil, benden sonra senin başka bir günün olmayabilir! Her gece de şöyle seslenir: Ey âdemoğlu! Beni ganimet bil, benden sonra senin için başka bir gece olmayabilir!

Bir zat[240] da şu şiiri söylemiştir:

Boş vaktini fazladan rükûlarla ganimet bil!
Bilemezsin, ölüm ansızın geliverir!

---

[238] Münâfikûn 63/10-11.

[239] Tirmizî, Zühd, 58 (nr. 2403); Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/178; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 4309.

[240] Bu şiir İmam Buhârî'ye aittir. Beyitler için bk. Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, 2/235.

Nice sağlam kişiler gördüm, hasta değillerdi,
Beklemedikleri anda sağlıkları ellerinden gitti!

Muhammed Verrâk da şöyle der:

Dünkü günün sana âdil bir şahit olarak geçip gitti!
Ondan sonra senin için yeni bir gün başladı!

Eğer dünkü gün kötülükler işlediysen,
Hemen iki iyilik yap ki övülenlerden olasın!

Bugününü razı edersen faydası sana döner geri,
Fakat geçen günün asla sana dönmez geri!

Bugünü bırakıp da yarın hayır işlemeyi umma sakın!
Bakarsın yarın gelir ama o gün sen bulunmazsın!

Kırk Birinci Hadis

İMANIN GEREĞİ: PEYGAMBER'E TÂBİ OLMAK

عَنْ عَبْدِاللهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّي يَكُونَ هَوَاهُ تَبَعًا لِمَا جِئْتُ بِهِ.

Abdullah b. Amr b. Âs (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Sizden biriniz, hevâsı benim getirdiğime tâbi olmadıkça iman etmiş olmaz."

DİĞER RİVAYETLER

Şeyh (Nevevî) der ki: Bu, *hasen* sahih hadis olup biz onu *el-Hücce* isimli kitapta sahih bir isnad ile rivayet ettik.

Burada kastedilen kişi *el-Hücce* isimli kitabın müellifi Şeyh Ebü'l-Feth Nasr b. İbrahim el-Makdisî eş-Şâfiî'dir. Zâhid ve fakih bir kimse olup Dımaşk şehrine yerleşmişti.[241] Bu kitabın ismi ise, *el-Hücce alâ Tarîki'l-Mehacce*'dir. Bu kitabında dinin esaslarını, hadis ve sünnet ehline göre oluşturulan kaideleri anlatmaktadır.

Hâfız Ebû Nuaym bu hadisi *el-Erbaûn* isimli kitabında rivayet etmiştir. Kitabının başında da haberlerin sahih ve âsârların *ceyyid* olmasını, hadis nakledenlerin adaleti üzerinde ittifak ettiği kimselerden rivayet etmeyi şart koşmuştur.

---

241 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 19/136.

Taberânî, Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Sizden biriniz, hiç sapmadan hevâsı (arzusu) benim getirdiğime tâbi olmadıkça iman etmiş olmaz."[242]

HADİSİN ŞERHİ

Gerçek İmanın Gereği

Hadisin anlamına gelecek olursak: İnsanın kâmil anlamda ve istenildiği şekilde mümin olabilmesi için, Resûlullah'ın (s.a.v) getirdiği emir, yasak ve buna benzer hususlara tam bir muhabbetle tâbi olması, emrettiklerini sevmesi ve yasakladıklarından nefret etmesi gerekir.

Nitekim bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de birden çok yerde açık biçimde ifade edilir:

"Hayır, Rabb'ine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam mânasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar."[243]

"Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlü'ne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığı düşmüş olur."[244]

Başka bir âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak, kendisinin sevdiklerini çirkin bulan ve çirkin bulduklarını sevenleri şöylece kınar:

"Bunun sebebi, Allah'ın indirdiğini beğenmemeleridir. Allah da onların amellerini boşa çıkarmıştır."[245]

---

[242] Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 4/369; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 104.

[243] Nisâ 4/65.

[244] Ahzâb 33/36.

[245] Muhammed 47/9.

"Bunun sebebi, onların Allah'ı gazaplandıran şeylerin ardınca gitmeleri ve O'nu razı edecek şeylerden hoşlanmamalarıdır. Bu yüzden Allah onların işlerini boşa çıkarmıştır."[246]

Buna göre her müslüman için gerekli olan, kendisine vâcip olanları yerine getirmeyi sağlayacak biçimde Allah'ın sevdiklerini sevmektir. Bu muhabbeti arttığı takdirde, mendup olanları da yerine getirir ki bu da onun için büyük bir fazilettir.

Bunun yanında, kendisine haram kılınanlardan el çekecek biçimde, Allah'ın çirkin bulduğu şeyleri çirkin görmesi ve ondan nefret etmesi gerekir. Bu konudaki hassasiyeti arttığı takdirde helâle yakın olan mekruhları da terketmiş olur, bu da kendisi için büyük bir fazilet demektir.

Sahîhayn'de sabit olduğuna göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

762- لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّي أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ نَفْسِهِ وَوَلَدِهِ وَأَهْلِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ.

"Sizden herhangi biriniz, ben ona kendi canından, çocuğundan, babasından ve bütün insanlardan daha sevimli olmadıkça gerçekten iman etmiş olmaz."[247]

Mümin bir kimse, Resûlullah'a (s.a.v) duyduğu muhabbeti bütün mahlûkattan üstün tutmadıkça gerçek anlamda mümin olamaz. Çünkü elçiye duyulan muhabbet elçiyi gönderene duyulan muhabbete tâbidir.

Geçerli olan muhabbet, sevilen kişinin sevdiklerini sevmede ve hoşlanmadıklarından nefret etmede ona tâbi olmayı ve uygun hareket etmeyi gerekli kılar.

---

[246] Muhammed 47/28.

[247] Buhârî, nr. 15; Müslim, İmân, 69 (nr. 44); Nesâî, İmân, 19 (8/114, 115); İbn Mâce, Mukaddime, 9 (nr. 67); Ahmed el-Müsned, 3/177, 207, 275, 278; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 179; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3411.

Nitekim Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur:

"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, bozulmasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlü'nden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez."[248]

Başka bir âyet-i kerimede ise şöyle buyrulur:

"(Resûlüm!) ***De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir."***[249]

Hasan-ı Basrî (rh.a) bu âyet-i kerime ile ilgili olarak şunu nakleder:

"Sahâbe-i kirâm Resûlullah'a (s.a.v),

'Ey Allah'ın Resûlü! Bizler Allah Teâlâ'yı büyük bir muhabbetle seviyoruz, Allah da kendisini sevmek için bir alâmet koymaktan hoşlanır (bize bir alâmet bildirse)' dediler.

Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i kerimeyi indirdi."[250]

Sahîhayn'de Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

763- ثَلاَثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلاَوَةَ الْإِيمَانِ: أَنْ يَكُونَ اللهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءُ لاَ يُحِبُّهُ إِلاَّ لِلَّهِ، وَأَنْ يَكْرَهَ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الْكُفْرِ بَعْدَ أَنْ أَنْقَذَهُ اللهُ مِنْهُ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ.

"Şu üç haslet kimde bulunursa imanın tatlılığını hisseder: Allah ve Resûlü'nün kendisine her şeyden daha sevimli olması; bir kimseyi sadece Allah rızâsı için sevmek; Allah Teâlâ kendisini küfürden kur-

---

[248] Tevbe 9/24.

[249] Âl-i İmrân 3/31.

[250] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 6845, 6846.

tardıktan sonra tekrar küfre dönmeyi, ateşe atılmaktan daha kötü kabul etmek."[251]

Allah ve Resûlü'ne Duyulan Gerçek Muhabbet

Her kim Allah ve Resûlü'nü gönülden ve sadık bir muhabbet ile severse; bu sevgi ona Allah ve Resûlü'nün sevdiklerini kalpten sevmeyi, Allah ve Resûlü'nün çirkin gördüklerini çirkin görmeyi, Allah ve Resûlü'nün razı olduğuna rıza göstermeyi, Allah ve Resûlü'nün kızdıklarına kızgınlık göstermeyi gerekli kılar. Ayrıca vücudunun bütün organlarıyla bu muhabbet ve nefretin gereklerine göre davranmayı da gerektirir.

Eğer bedeninin herhangi bir organı ile buna aykırı bir harekette bulunursa; Allah ve Resûlü'nün çirkin bulduğu (kerih gördüğü) bir şeyi işlerse, ya da gücü yettiği halde Allah ve Resûlü'nün sevdiği bir şeyi terkederse, bu durum onun için gerekli olan muhabbetin eksik olduğuna delâlet eder. Bundan tövbe etmesi ve üzerine vâcip olan muhabbeti kemale erdirmesi gerekir.

Ebû Yakub en-Nehrecûrî şöyle der: "Her kim Allah'ı sevdiğini ileri sürer, fakat Allah'ın emrine uygun hareket etmezse, onunki bâtıl bir iddiadır. Allah'ı sevip de O'ndan korkmayanlar aldanmış kimselerdir."[252]

Yahya b. Muâz er-Râzî şöyle der:

"Allah Sübhânehû ve Teâlâ'yı sevdiğini iddia eden, fakat O'nun hududunu muhafaza etmeyen kişi sevgisinde sadık değildir."

Rüveym'e muhabbeti sordular. Dedi ki: "Her hâlükârda O'na muvafakat etmektir." Sonra şu şiiri okudu:

Eğer bana "öl" desen, başım gözüm üstüne der ölürüm!
Beni ölüme davet için gelene de hoş geldin, merhaba, derim!

Başka biri de şöyle demiştir:

---

[251] Buhârî, nr. 16, 21, 6041, 6941; Müslim, İmân, 67 (nr. 43); Tirmizî, İmân 10 (nr. 2624); Nesâî, İmân 2, 3, 4 (8/94, 96, 97); İbn Mâce, Fiten 33 (nr. 4033); Ahmed, *el-Müsned*, 3/103, 113, 172; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 237, 238.

[252] Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/356.

Allah'ı sevdiğini ileri sürer fakat O'na isyan edersin!
Ömrüm üzerine yemin olsun ki, bu kıyas çok çirkin!
İtaatkâr olurdun O'na sevginde sadık olsaydın eğer,
Zira seven her kişi mutlaka sevdiğine itaat eder!

Bütün isyan ve günahlar, insanın nefsinin arzularını Allah ve Resûlü'nün sevgisinin önüne geçirmesinden kaynaklanır. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de değişik yerlerde hevâlarına tâbi olmakla niteler:

"Eğer sana cevap veremezlerse, bil ki onlar, sırf heveslerine uymaktadırlar. Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir! Elbette Allah zalim kavmi doğru yola iletmez."[253]

Aynı şekilde bid'atların kaynağı da, hevâyı dinin emirlerinin önüne geçirmektir. İşte bu yüzden bid'at ehline hevâ ehli denilmiştir. Günahların durumu da böyledir. Bunlar da, hevâyı Allah sevgisine ve O'nun sevdiği şeylere üstün tutmak sebebiyle işlenir.

İnsanlara karşı duyulan sevgi de böyledir. Bu hususta vâcip olan, kişileri sevmedeki ölçünün Resûlullah'ın (s.a.v) getirdiklerini sevmeye tâbi olmasıdır. Bu yüzden mümin kişinin; Allah'ı, Allah'ın sevdiği melekleri, nebî ve resulleri, sıddîkları, şehidleri ve sâlih kimseleri genel anlamda sevmesi vâciptir. Bundan dolayıdır ki bir kimseyi sırf Allah için sevmek ve genel anlamda Allah düşmanları ve O'nun çirkin bulduğu kimselere dostluktan uzak durmak, imanın tadını almış olmanın alâmeti sayılmıştır.

Bu hususu daha önce ilgili yerlerde geniş olarak açıklamıştık. Böylelikle din bütünüyle Allah Teâlâ'ya tahsis edilmiş olur.

764- مَنْ أَحَبَّ لِلَّهِ وَأَبْغَضَ لِلَّهِ وَأَعْطَى لِلَّهِ وَمَنَعَ لِلَّهِ فَقَدِ اسْتَكْمَلَ الإِيمَانَ.

253. Kasas 28/50.

"Her kim Allah için sever, Allah için buğz (nefret) eder, Allah için verir ve Allah için vermekten uzak durursa, imanını kemale erdirmiş olur."[254]

Her kimin sevgisi, buğzu, vermesi, vermeyip tutması nefsinin hevâsına bağlı olursa, bu durum onun için vâcip olan imanda bir eksiklik bulunduğunu gösterir. Bu durumda ona vâcip olan; bundan tövbe etmek, Resûlullah'ın (s.a.v) getirdiğine tâbi olmak ve bunun gereği olarak Allah ve Resûlü'nün muhabbetini öne almak, bunların rızâsını nefsinin bütün arzu ve isteklerinden üstün tutmaktır.

Vüheyb b. Verd şöyle der:

"Bize ulaştığına göre -Allah (c.c) en doğrusunu bilir- Musa (a.s) şöyle demiştir:

Yâ Rabbi, bana tavsiyede bulun! Buyurdu ki:

Sana muhabbetlimi tavsiye ederim.

Bunu üç defa tekrar etti. Üçüncüsünde şöyle buyurdu:

Sana muhabbetimi tavsiye ederim. Bir işle karşılaştığın zaman, benim muhabbetimi her şeyden üstün tutmalısın. Her kim böyle yapmazsa onu temize çıkarmam ve ona merhamet etmem."[255]

Hevânın Anlamı ve Hevâya Uymak

Bilindiği gibi hevâ kelimesi mutlak olarak zikredildiği zaman, bununla hakka aykırı olan şeye meyletme anlaşılır. Şu âyet-i kerimelerde olduğu gibi:

"Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır."[256]

---

[254] Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâmet 60 (nr. 2521); Ebû Davud, Sünnet 16 (nr. 4681); Ahmed, *el-Müsned*, 3/440; 5/247; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/164.

[255] Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/141-142; Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, s. 69.

[256] Sâd 38/26.

"Rabb'inin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştırmış kimse için, şüphesiz cennet** (onun) **yegâne barınağıdır."[257]

Bazan hevâ kelimesi mutlak mânada muhabbet ve meyil için de kullanılır. Buna hakka ve diğer şeylere meyletmek de girer. Hatta bazı durumlarda özellikle hak sevgisi ve ona bağlanma anlamında kullanıldığı da olur.

Safvân b. Assâl'a (r.a) sorarlar:

"Resûlullah'ın (s.a.v) hiç hevâ kelimesini zikrettiğini duydun mu?" O da şöyle dedi:

Bedevînin biri Resûlullah'a (s.a.v), bir topluluğu seven, fakat onların yanında bulunamayan birinin durumunu sordu. Resûl-i Ekrem de, (s.a.v),

"Kişi sevdiğiyle beraberdir"[258] buyurdu.

"Allah Teâlâ, 'Onlardan dilediğini geriye bırakır, dilediğini de yanına alırsın. Boşadığın hanımlarından arzu ettiğini tekrar yanına almanda, senin üzerine bir günah yoktur'[259] meâlindeki âyet-i kerime inince Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz şöyle dedi:

Bakıyorum, Rabb'in senin arzunu (hevânı) hemen yerine getiriyor!"[260]

Hz. Ömer (r.a), Bedir Gazvesi'nde esir alınanlara uygulanacak muamele hakkında yapılan istişare hakkında şunu nakleder:

"Resûlullah (s.a.v) Ebû Bekir'in dediğine meyletti, benim dediğimi beğenmedi."[261]

Bu hadis-i şerifte kullanılan "hevâ" (meyletmek, beğenmek) kelimesi övülen sevgi anlamındadır. Buna benzer ifadeler İsrâil kaynaklı

---

[257] Nâziât 79/40-41.

[258] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7359; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 562; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 1579, 1959, 15967.

[259] Ahzâb 33/51.

[260] Buhârî, nr. 4788; Müslim, Radâ', 49 (nr. 1464).

[261] Müslim, Cihâd, 58 (nr. 1763); Ahmed, *el-Müsned*, 1/31; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4793.

haberlerde sıklıkla yer almaktadır. O topluluğun önderleri ve âlimlerinin nazım ve nesir türündeki eserlerinde bu şekilde çok fazla kullandıkları görülür. Şurada kullanılan ifadeler de hadiste kullanılan ifadeye uygun düşmektedir:

Kalbimi dolduran senin sevgin
Beni sana bağlı ve köle eyledi.

Kalbimi aldı, gözlerimi kapattı,
Uykuyu ve açlığı kenara fırlattı!

Uykumu al da bari kalbimi bana ver!
Dedi ki: Onların ikisi beraber olur!

Kırk İkinci Hadis

ALLAH'IN BAĞIŞLAMASININ GENİŞLİĞİ ve YOLU

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: قَالَ اللهُ تَعَالَى: يَا ابْنَ آدَمَ، إِنَّكَ مَا دَعَوْتَنِي وَرَجَوْتَنِي غَفَرْتُ لَكَ عَلَى مَا كَانَ مِنْكَ وَلاَ أُبَالِي. يَا ابْنَ آدَمَ، لَوْ بَلَغَتْ ذُنُوبُكَ عَنَانَ السَّمَاءِ ثُمَّ اسْتَغْفَرْتَنِي غَفَرْتُ لَكَ. يَا ابْنَ آدَمَ، إِنَّكَ لَوْ أَتَيْتَنِي بِقُرَابِ الأَرْضِ خَطَايَا ثُمَّ لَقِيتَنِي لاَ تُشْرِكُ بِي شَيْئًا، لأَتَيْتُكَ بِقُرَابِهَا مَغْفِرَةً.

Enes b. Mâlik'ten (r.a), dedi ki: Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

"Allah Teâlâ buyurdu ki

Ey âdemoğlu! Sen bana dua ettiğin ve benden umduğun sürece, işlediğin günaha aldırmadan seni bağışlarım!

Ey âdemoğlu! İşlediğin günahlar gökteki bulutlara erişse bile, benden bağışlanma dilediğinde seni bağışlarım!

Ey âdemoğlu! Yeryüzünü dolduracak kadar hatayla bana gelsen, sonra şirk koşmadan huzuruma çıktığın takdirde ben de sana yeryüzü dolusunca bağışlamayla gelirim!"[262]

---

[262] Tirmizî, Daavât, 99 (nr. 3540).

DİĞER RİVAYETLER

Bu hadis Tirmizî'nin *teferrüd* ettiği bir hadistir. Hadisi şu tarikten rivayet etmiştir: Kesîr b. Fâid, bize Saîd b. Ubeyd tahdîs etti, Bekir b. Abdullah el-Müzenî'nin şöyle dediğini işittim, bize Enes tahdîs etti: Bu hadisi zikreder.

Ben derim ki:

Ondan (Enes'ten) *merfû* ve *mevkuf* olarak rivayet edilmiştir. Hâşimoğulları'nın mevlâsı Ebû Saîd de bu *merfû* rivayeti destekler bir rivayet yapmıştır. Hadis ayrıca Saîd b. Ubeyd'den de *merfû* olarak rivayet edilmiştir. Yine Sâbit tarafından Enes'ten *merfû* olarak rivayet edilmiştir. Ancak Ebû Hâtim bu rivayetin *münker* olduğunu söylemiştir.

Hadis ayrıca Ebû Zer'den de (r.a) rivayet edilmiştir. İmam Ahmed bunu Şehr b. Havşeb'den, o Ma'dîkerib'den, o Ebû Zer'den, o da Hz. Peygamber'den (s.a.v), o da Rabb'i Sübhânehû ve Teâlâ'dan bu mânada rivayet etmiştir.[263]

Hadisin bir bölümü daha başka vecihlerden rivayet edilmiştir. Müslim *Sahîh*'inde Ebû Zer'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

765- مَنْ تَقَرَّبَ مِنِّي شِبْرًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ ذِرَاعًا، وَمَنْ تَقَرَّبَ مِنِّي ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ بَاعًا، وَمَنْ أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً، وَمَنْ لَقِيَنِي بِقُرَابِ الْأَرْضِ خَطِيئَةً لاَ يُشْرِكُ بِي شَيْئًا لَقِيتُهُ بِقُرَابِهَا مَغْفِرَةً.

"Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. Kim bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kim bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim. Kim bana şirk koşmadan dünya dolusunca hata ile karşıma çıkarsa, ben de onu dünya dolusunca bağışlama ile karşılarım."[264]

---

[263] Ahmed, *el-Müsned*, 5/172; Dârimî, *es-Sünen*, 2/322.

[264] Müslim, Zikir, 22 (nr. 2687).

İmam Ahmed, Ahşen es-Sedûsî'den şöyle rivayet eder: Enes'in yanına girdim, dedi ki: Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

766- وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَوْ أَخْطَأْتُمْ حَتَّى تَمْلأَ خَطَايَاكُمْ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ ثُمَّ اسْتَغْفَرْتُمُ اللهَ لَغَفَرَ لَكُمْ.

"Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki, sizler günah işleseniz ve işlediğiniz günahlar gök ile yer arasını doldursa, sonra Allah'tan bağışlanma dileseniz, sizi bağışlar!"[265]

DUA ve UMUT

Enes'in (r.a) rivayet ettiği baştaki hadis-i şerif, günahların bağışlanmasının şu üç sebebe bağlı olarak gerçekleştiğini bildirmektedir:

Birinci şart: Bağışlanma ve kabul edilmesini umut ederek dua etmek. Çünkü bizlere dua etmemiz emredilmiş ve kabul edileceği vaad edilmiştir. Bu meâlde Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Rabb'iniz şöyle buyurdu: Bana dua edin kabul edeyim. Çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir."[266]

Dört *Sünen* sahibi (Tirmizî, Ebû Davud, Nesâî ve İbn Mâce) Nu'mân b. Beşîr'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

767- اَلدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ، ثُمَّ تَلاَ هَذِهِ الآيَةَ.

"Dua ibadetin ta kendisidir."[267]

---

[265] Ahmed, *el-Müsned*, 3/238; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4226; Heysemî, *ez-Zevâid*, 17624.

[266] Mü'min 40/60.

[267] Ebû Davud, Salât, 358 (nr. 1479); Tirmizî, Tefsir, 42, Dua, 1 (nr. 3247, 3372); İbn Mâce, Dua, 1 (nr. 3247); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 11464; Ahmed, *el-Müsned*, 4/267, 271, 276; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 9/30; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/490, 491; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 890. Mizzî, Nesâî'nin bunu *Kübrâ*'sında rivayet ettiğini belirtir.

Sonra Resûlullah (s.a.v) yukarıda geçen âyet-i kerimeyi okudu.

Taberânî'nin tahrîc ettiği diğer bir *merfû* hadis ise şöyledir:

768- مَنْ أُعْطِيَ الدُّعَاءَ أُعْطِيَ الْإِجَابَةَ، لِأَنَّ اللهَ تَعَالَى يَقُولُ: ﴿ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾

"Kime dua verilmiş ise icabet de verilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, **'Bana dua edin kabul edeyim'**[268] *buyurmaktadır."*[269]

Diğer bir hadis de şöyledir:

"Allah Teâlâ bir kula dua kapısını açmış ise icabet kapısını kapamaz."[270]

Duanın Âdâbı ve Şartları

Ancak dua etmek, şartları tam olarak yerine getirilmesi ve kabulü önündeki engellerin kaldırılmış olması durumda kabul edilmeyi gerektirici bir sebeptir. Bazı şartların yerine getirilmemesi ya da kabulü önünde bazı engellerin bulunması durumunda icabet gerçekleşmeyebilir. Nitekim duanın kabulünün bazı şartları, kabulü önündeki engeller ve duanın âdâbı konusu onuncu hadisin şerhinde açıklanmıştı.

Duanın en önemli şartlarından biri, kalp huzuru ve duanın kabul edileceğini Allah Teâlâ'dan ummaktır. Tirmizî Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

769- اُدْعُوا اللهَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ، وَإِنَّ اللهَ تَعَالَى لَا يَقْبَلُ دُعَاءً مِنْ قَلْبٍ غَافِلٍ لَاهٍ.

"Kabul edileceğine kesin olarak inanarak Allah'a dua edin. Çünkü Allah, gafletle ve umursamadan yapılan duayı kabul etmez."[271]

---

[268] Mü'min 40/60.

[269] Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 1022; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 1/247-248; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, 2/839; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 4/77.

[270] İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/735; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 1/242.

Müsned'de Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

770- إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ أَوْعِيَةٌ، فَبَعْضُهَا أَوْعَي مِنْ بَعْضٍ، فَإِذَا سَأَلْتُمُ اللهَ فَاسْأَلُوهُ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ، فَإِنَّ اللهَ لَا يَسْتَجِيبُ لِعَبْدٍ دُعَاءً مِنْ ظَهْرِ قَلْبٍ غَافِلٍ.

"Kuşkusuz bu kalpler idrak kaplarıdır ve bazıları diğerlerinden daha uyanıktır (anlayışlıdır). Sizler Allah'tan bir şey istediğiniz zaman, size icabet edileceğine gönülden inanarak isteyin. Zira Allah Teâlâ, bir kulun kalbinin dışından gafletle yaptığı duaya icabet etmez."[272]

Bu yüzden "Resûl-i Ekrem (s.a.v), herhangi bir kimsenin dua ederken, "Allahım! Dilersen beni affet!" demesini yasaklamış, duada kesinlik gösterilmesini söylemiştir. Çünkü Allah Teâlâ'yı bir şey yapmaya zorlayacak güç yoktur.[273]

Duanın kabulü için acele edilmesi ve icabetin gecikmesinden dolayı duayı terketmek yasaklanmıştır. Zira bu durum duanın kabulü önünde bir engel oluşturmaktadır. Bundan sakınılmalıdır ki, süre uzasa bile, kul duasının kabul edileceğinden umudunu kesmesin. Çünkü Hak Sübhânehû ve Teâlâ duada ısrarcı davrananları sever.

Bu konuda gelen bir *eser* şöyledir: "Rabb'i tarafından sevilen bir kul Allah'a yalvarıp dua edince, Allah Teâlâ, 'Ey Cibrîl! Kulumun hacetini yerine getirmede acele etme! Çünkü ben onun sesini işitmekten hoşlanıyorum!" buyurur.'

Nitekim bir âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur:

---

[271] Tirmizî, Daavât, 66 (nr. 3479); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/293; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 4/356; İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/62; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/342.

[272] Ahmed, *el-Müsned*, 2/177; Taberânî, *el-Kebîr*, 10/148; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2459; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17203.

[273] Bu mânada Ebû Hüreyre ve Enes'ten (r.anhümâ) rivayet edilen hadis için bk. Buhârî, nr. 6338, 6339; Müslim, Zikir, 7, 9 (nr. 2678, 2679); Ahmed, *el-Müsned*, 2/243; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 976.

"Allah'a korkarak ve** (rahmetini) **umarak dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."[274]

Kul duada ısrarcı olup yalvarmaya devam eder ve umudunu kesmeden duasının kabul edileceğini umarsa, bu durumdaki kimsenin duası kabul görmeye yakındır. Kapıyı çalmaya devam eden kişiye kapının açılması beklenebilir ve yakındır.

Hâkim'in *Sahîh*'inde Enes'ten (r.a) *merfû* olarak Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

771- لَا تَعْجَزُوا عَنِ الدُّعَاءِ فَإِنَّهُ لَنْ يَهْلِكَ مَعَ الدُّعَاءِ أَحَدٌ.

"Dua konusunda âcizlik göstermeyin! Şurası kesindir ki, dua etmekte olan bir kimse asla helâk olmaz!"[275]

Dua ederken kulun Rabb'inden isteyecekleri arasında en önemli olanlardan biri günahlarının mağfiret edilmesini dilemektir. Ya da mağfiretin bir sonucu olan cehennemden kurtulmak ve cennete girmek istenmelidir. Bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v), *"Zaten bizler de onun (cennete girmek ve cehennemden kurtulmak) için dua ediyoruz"*[276] buyurmuştur. Bu sözle, bütün dua ve isteğinin cehennemden kurtulmak ve cenneti kazanmak olduğunu belirtmiştir.

Ebû Müslim el-Havlânî şöyle der: Her ne zaman dua etme düşüncesi doğsa, mutlaka cehennemi hatırlarım ve her seferinden ondan kurtulmak için cehennemden Allah'a sığınırım.

Duaya İcabetin Tezahürleri

Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişlini gösteren hususlardan biri de şudur: Kul dünyaya yönelik bir haceti için dua eder, fakat Allah Teâlâ kulun buna icabette değişiklik yapar. Ona istediğine bedel olarak kendisi için daha hayırlı olanı verir. İsteğe verilen karşılık istenenden da-

---

274 A'râf 7/56.

275 Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/493-494; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 3/188; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 871.

276 İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 26, Dua, 4 (nr. 910, 3847); Ebû Davud, Salât, 127 (nr. 792); Ahmed, *el-Müsned*, 3/474; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 868.

ha büyük olabildiği gibi eşit seviyede de olabilir. Ya da bunun karşılığını âhirete saklar. Yahut istediğine bedel olarak onun bir günahını bağışlar.

Nitekim İmam Ahmed ve Tirmizî, Câbir'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

772- مَا مِنْ أَحَدٍ يَدْعُو بِدُعَاءٍ إِلاَّ آتَاهُ اللهُ مَاسَأَلَ أَوْ كَفَّ عَنْهُ مِنَ السُّوءِ مِثْلَهُ، مَا لَمْ يَدْعُ بِإِثْمٍ أَوْ قَطِيعَةِ رَحْمٍ.

"Bir kul Allah'a yalvarıp dua ettiği zaman, eğer yaptığı dua akrabalık bağını kesme ve günaha yönelik değilse, Allah Teâlâ mutlaka ya istediğini kendisine verir ya da ona denk bir kötülükten onu kurtarır."[277]

Yine *Müsned* ve Hâkim'in *Sahîh*'inde Ebû Saîd'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

773- مَامِنْ مُسْلِمٍ يَدْعُو بِدَعْوَةٍ لَيْسَ لَهُ فِيهَا إِثْمٌ أَوْ قَطِيعَةُ رَحْمٍ إِلاَّ أَعْطَاهُ اللهُ بِهَا إِحْدَي ثَلاَثٍ: إِمَّا أَنْ يُعَجِّلَ لَهُ دَعْوَتَهُ، وَإِمَّا أَنْ يَدَّخِرَهَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ، وَإِمَّا أَنْ يَكْشِفَ عَنْهُ مِنَ السُّوءِ مِثْلَهَا. قَالُوا: إِذًا نُكْثِرُ؟ قَالَ: اللهُ أَكْثَرُ.

"Bir kul Allah'a yalvarıp dua ettiği zaman, eğer yaptığı dua akrabalık bağını kesme ve günaha yönelik değilse, duasına karşılık Allah Teâlâ ona şu üçünden birini mutlaka verir:

Ya dua ettiği şeyi acil olarak kendisine verir. Yahut bunun karşılığını kendisi için âhirete saklar. Ya da duasına bedel onu bir kötülükten kurtarır. Dediler ki:

'Öyleyse biz (duayı) çokça yapalım mı?' Buyurdu ki:

---

[277] Tirmizî, Daavât, 9 (nr. 3381); Ahmed, *el-Müsned*, 3/360.

Allah Teâlâ'nın katındaki (vereceği karşılık sizin istediklerinizden) daha çoktur."[278]

Bu hadisi Taberânî[279] de rivayet etmiştir. Ancak onun rivayetinde, *"Ya da duasına bedel onu bir kötülükten kurtarır"* cümlesi yerine, *"Ya da duasına bedel onun daha önce işlediği bir günahı bağışlar"* cümlesi yer alır.

Ebû Saîd'in (r.a) rivayet ettiği hadisi Tirmizî Ubâde b. Sâmit'ten (r.a) benzer lafızlarla rivayet eder.[280]

Bütün bunların yanında şurası iyi bilinmelidir ki, Allah Teâlâ'dan umudunu kesmeden dua ve mağfiret talebinde ısrarcı olmak, kulun bağışlanmasını gerektiren bir husustur. Çünkü bir hadis-i kudsîde buyrulmaktadır ki:

"Ben kulumun bana karşı olan zannı gibiyim. Öyleyse kulum beni dilediği gibi zannetsin."

Başka bir rivayet, *"Allah Teâlâ hakkında hayır dışında bir düşünceye kapılmayın"*[281] şeklindedir.

Saîd b. Cübeyr, İbn Ömer'den (r.anhümâ) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

774- يَأْتِي اللهُ بِالْمُؤْمِنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُقَرِّبُهُ حَتَّى يَجْعَلَهُ فِي حِجَابِهِ مِنْ جَمِيعِ الْخَلْقِ. فَيَقُولُ لَهُ: أَقْرَأْ صَحِيفَتَكَ، فَيُعَرِّفُهُ ذَنْبًا ذَنْبًا: أَتَعْرِفُ أَتَعْرِفُ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ، نَعَمْ. ثُمَّ يَلْتَفِتُ الْعَبْدُ يَمْنَةً وَيَسْرَةً، فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى: لاَ بَأْسَ عَلَيْكَ يَاعَبْدِي أَنْتَ فِي سَتْرِي مِنْ جَمِيعِ خَلْقِي، لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ الْيَوْمَ

---

[278] Ahmed, *el-Müsned*, 3/18; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/493; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1019; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3143, 3144; Heysemî, ez-Zevâid, nr. 17210.

[279] Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17210. Heysemî, Taberânî'nin bu hadisi *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ta rivayet ettiğini belirtir.

[280] Tirmizî, Daavât, 116 (nr. 35873); Ahmed, *el-Müsned*, 5/329; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1387; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/493; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/96.

[281] Buhârî, nr. 7405; Müslim, Zikir, 2 (nr. 2675); Tirmizî, Daavât, 132 (nr. 3603); İbn Mâce, Edeb, 58 (nr. 3822); Ahmed, *el-Müsned*, 2/251; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 811, 812; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 613.

أَحَدٌ يَطَّلِعُ عَلَى ذُنُوبِكَ غَيْرِي، اذْهَبْ فَقَدْ غَفَرْتُهَا لَكَ بِحَرْفٍ وَاحِدٍ مِنْ جَمِيعِ مَا أَتَيْتَنِي بِهِ. قَالَ: مَاهُوَ يَارَبِّ؟ قَالَ: كُنْتَ لاَ تَرْجُو الْعَفْوَ مِنْ أَحَدٍ غَيْرِي.

"Kıyamet günü Allah Teâlâ mümin kulunu yanına alacak, o kişi Rabb'ine yaklaşacak; öyle ki onu hicabıyla diğer bütün insanlardan saklayacaktır. Sonra, 'Oku (sayfanı)!' buyuracak ve kendisine günahlarını itiraf ettirecektir. Rabb'i kendisine,

'(Filan günahını) biliyor musun? (Filan günahını) biliyor musun?' diyecek, o da,

'Evet yâ Rabbi, biliyorum! Evet yâ Rabbi, biliyorum!' diyecek. Sonra kul sağına soluna bakınacak. Allah Teâlâ buyuracak ki:

'Senin için üzüntü yok! Ey kulum! Sen bütün insanlara karşı benim örtüm altındasın. Bugün benimle senin aranda bu günahlarına muttali olan hiç kimse yoktur. Gidebilirsin! Huzuruma getirmiş olduğun bir harf (inanış, hal) karşılığında bütün bu günahlarını bağışlıyorum' diyecek. Kul da,

'O nedir yâ Rabbi?' diyecek. Allah Teâlâ da,

'Sen benim dışımda hiç kimseden günahları bağışlamasını umut etmezdin' buyuracaktır."[282]

Kulun mağfiret edilmesini sağlayan en önemli sebeplerden biri de bir günah işlediğinde Rabb'inden başka hiç kimsenin bunu bağışlayacağını ummaması; Allah'tan başka hiç kimsenin günahları bağışlama ve ondan dolayı hesaba çekme yetkisinin bulunmadığını bilmesidir. Nitekim biz bu konuyu, Ebû Zer'in (r.a) rivayet ettiği, *"Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram kıldım..."* hadisini şerh- ederken yeterince açıklamıştık.[283]

---

282 Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 11077. Heysemî, bu hadisi Taberânî'nin rivayet ettiğini belirtir. Benzer lafızlarla rivayeti için bk. Buhârî, nr. 2441, 4685; Müslim, Tevbe, 52 (nr. 2768); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 6496; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 7355;

283 Söz konusu hadis-i şerif ikinci ciltte yer alan yirmi dördüncü hadistir. Hadisin tahrîci ve konu hakkında ayrıntılı bilgi için ilgili yere bakılmalıdır.

Hadis-i şerifte geçen, *"Sen bana dua ettiğin ve benden umduğun sürece, işlediğin günaha aldırmadan seni bağışlarım!"* sözünün anlamı şudur:

Senin işlediğin günah ve hatalar ne kadar çok ve büyük olursa olsun, onlar benim affımdan ve mağfiretimden daha büyük ve daha çok olamazlar. Nitekim Resûlullah'tan (s.a.v) gelen sahih bir hadis şöyledir:

"Sizden biri dua ettiği zaman rağbet ve isteğini mümkün olduğunca büyük tutsun. Çünkü (sizlerin büyük ve imkânsız saydığınız) hiçbir şey Allah için büyük (imkânsız) gelmez."[284]

Demek ki kulun günahları büyük olsa da Allah Teâlâ'nın affı ve mağfireti ondan daha büyük ve daha geniştir. Günahlar Allah'ın affı ve bağışlaması yanında çok küçük kalır.

Hâkim *Sahîh*'inde Câbir'den (r.a) şöyle rivayet eder:

775– أَنَّ رَجُلاً جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ يَقُولُ: وَاذُنُوبَاهُ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: قُلِ اللَّهُمَّ مَغْفِرَتُكَ أَوْسَعُ مِنْ ذُنُوبِي وَرَحْمَتُكَ أَرْجَى عِنْدِي مِنْ عَمَلِي، فَقَالَهَا، ثُمَّ قَالَ لَهُ: عُدْ، فَعَادَ ثُمَّ قَالَ لَهُ: عُدْ، فَعَادَ، فَقَالَ لَهُ: قُمْ قَدْ غَفَرَ اللهُ لَكَ.

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve, 'Vah günahlarım! Vah günahlarım!' diye iki ya da üç defa tekrar etti. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) ona buyurdu ki:

'Şöyle de: Allahım! Senin mağfiretin benim günahlarımdan daha geniş, rahmetin ise benim için amelimden daha umut vericidir!'

Adam bunu söyledi. Adam söyleyince, Peygamber Efendimiz, 'Tekrarla!' buyurdu. Adam bir daha tekrarladı. Bunun üzerine adama buyurdu ki:

Kalk, artık Allah Teâlâ seni bağışlamıştır!"[285]

---

[284] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 607; Müslim, Zikir, 8 (nr. 2679); Ahmed, *el-Müsned*, 2/457; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 896.

Bu anlamda şair demiştir ki:

Ey büyük günahlar işlemiş olan kişi!
Allah'ın affı senin günahından daha büyük!
İyi bil ki, en büyük saydığın şeyler,
Allah'ın affı yanında çok küçük kalır!

Diğer bir şiir de şöyledir:

Yâ Rabbi! Günahlarım çok ve büyük ama,
Biliyorum ki senin affın daha da büyüktür!
Eğer senden bağışlama umacaksa sadece iyi kullar,
Kime dua etsin, bağışlanma umsun günahkâr kullar?
Sana karşı bir vesilem yok; var olan sadece umudum,
Affının güzelliği ve buna ilâve olarak müslümanlığım!

İSTİĞFARA DEVAM

Kulun mağfiretini ve bağışlanmasını sağlayan ikinci sebep istiğfardır. Günahlar büyüse, çoğalıp bulutlara değecek düzeye gelse bile istiğfardan vazgeçilmemelidir. Hadisteki ifadede, **"günahlar bulutlara yetişse bile"** cümlesi yer almaktadır.

Başka bir rivayette şu lafız yer alır: *"Eğer göklerle yeryüzü arasına dolduracak kadar günah işleseniz, sonra da Allah'a istiğfar etseniz sizi bağışlar."*

İstiğfarın Anlamı ve Faydası

İstiğfarın anlamı, mağfiret talep etmektir. Mağfiret ise günahı örtmekle birlikte onun kötülüğünden kişiyi korumak demektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde istiğfar geçmektedir. Bazı yerlerde istiğfar emredilir. Şu âyetler buna örnektir:

"Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir."[286]

---

[285] Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/543-544; Muttakî-i Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 3737; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2417.

[286] Bakara 2/199.

"Ve Rabb'inizden mağfiret dilemeniz, sonra da ona tövbe etmeniz için (indirildi)."[287]

Bazı âyetlerde ise istiğfar ehli kimseler övülür. Şu âyet-i kerimelerde olduğu gibi:

"Sabreden, dürüst olan, huzurda boyun büken, hayra harcayan ve seher vaktinde Allah'tan bağış dileyenler (içindir)."[288]

"Seher vakitlerinde de istiğfar ederlerdi."[289]

"Onlar, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından hemen tövbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülükte bile bile ısrar etmezler."[290]

Bir kısım âyetlerde ise Allah Teâlâ'ya istiğfarda bulunan kimselerin bağışlandığı zikredilir. Şu âyet-i kerime bunu anlatır:

"Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok yarlığayıcı ve esirgeyici bulacaktır."[291]

Pek çok yerde ise istiğfar kelimesi tövbe ile birlikte zikredilir. Bu durumda istiğfarın anlamı, dil ile mağfiret talep etmek olur. Tövbe de, günahı ve günah işleme arzusunu kalpten ve bedenin âzalarından söküp atmak anlamına gelir.

Bazan da istiğfar kelimesi tek başına zikredilir. Bu istiğfar ile, konumuz olan hadiste ve buna benzeyen diğer hadislerde olduğu gibi, bununla mağfiretin gerçekleşmesi kastedilir. Bazıları bununla, istiğfarla birlikte tövbenin kastedilmiş olduğunu söyler.

Bazıları da istiğfar kelimesinin tek başına zikredildiği bütün âyetlerin mutlak olduğunu, bunların Âl-i İmrân sûresinde geçen "ısrarın

---

287 Hûd 11/3.

288 Âl-i İmrân 3/17.

289 Zâriyât 51/18.

290 Âl-i İmrân 3/135.

291 Nisâ 4/110.

bulunmaması" şartını getiren âyet-i kerime ile sınırlandırılmış (takyîd edilmiş) olduğunu söyler.[292]

Bu âyette Cenâb-ı Hak, kendisine tövbe-istiğfarda bulunan ve günah işlemede ısrar etmeyenlere bağışlama vaad etmektedir. Dolayısıyla istiğfar konusundaki genel anlamdaki bütün âyet ve hadisler (mutlak naslar), bu sınırlamaya (takyîde) göre anlamlandırılır.

Bir kimsenin mücerret, "Allahım, beni mağfiret et!" demesi, Allah'tan mağfiret talebi ve bunun için dua anlamındadır. Hükmü de diğer duaların hükmü gibidir. Allah dilerse ona icabet eder ve sahibini bağışlar. Özellikle de yapılan bu dua işlenen günahtan dolayı kırılmış ve pişmanlık duyan bir kalple, duaların kabul edildiği seher vakti ve namaz sonrası gibi vakitlere denk düşerse kabul edilmesi daha fazla umulabilir.

Lokman'ın (a.s) oğluna şöyle vasiyet ettiği rivayet edilir: "Yavrucuğum! Dilini, 'Allahım, beni bağışla!' demeye alıştır. Çünkü Allah Teâlâ'nın kendisinden yapılan istekleri geri çevirmediği vakitleri vardır."

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Nerede olursanız olunuz; evlerinizde, sofralarınızda, yollarınızda, çarşılarınızda ve meclislerinizde istiğfarı çokça yapınız. Çünkü siz ne zaman mağfirete erişeceğinizi bilemezsiniz."

İbn Ebü'd-Dünya *Hüsnü'z-Zan* isimli eserinde Ebû Hüreyre'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

"Adamın biri uzanmış yatarken semaya ve orada bulunan yıldızlara bakar. Sonra, 'Ben iyi biliyorum ki sizleri yaratan bir Rab ve hâlik var. Allahım! Beni mağfiret et!' der ve bağışlanır."[293]

Müverrık'ın şöyle dediği nakledilir: Sürekli kötülük işleyen biri vardı. Çıkıp çöllere gitti. Toprağı bir yığın haline getirdi ve ona doğru

---

[292] Söz konusu âyet-i kerime Âl-i İmrân sûresinin 135. âyeti olan şu meâldeki âyet-i kerimedir: ***"Onlar, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından hemen tövbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülükte bile bile ısrar etmezler."***

[293] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Hüsnü'z-Zan*, nr. 107.

uzanarak şöyle dedi: "Yâ Rabbi, günahlarımı bağışla!" Allah Teâlâ da, "Bu kimse kendisini bağışlayacak ve azap edecek bir Rabb'i olduğunu biliyor" der ve onu bağışlar.

Mugîs b. Sümey'den şöyle nakledilir: "Kötülüklere batmış biri vardı. Yaptığı kötülüklerin farkına vardı ve, 'Allahım, bağışını isterim! Allahım, bağışını isterim! Allahım, bağışını isterim!' dedi ve sonra ruhunu teslim etti. Bundan dolayı bağışlandı."[294]

Tövbe Edip Tekrar Dönmek

Sahîhayn'de Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen şu hadis-i şerif buna şahitlik eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

776- إِنَّ عَبْدًا أَذْنَبَ، فَقَالَ: رَبِّ أَذْنَبْتُ ذَنْبًا فَاغْفِرْ لِي، قَالَ اللهُ تَعَالَى: عَلِمَ عَبْدِي أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذَّنْبَ وَيَأْخُذُ بِهِ، غَفَرْتُ لِعَبْدِي، ثُمَّ مَكَثَ مَا شَاءَ اللهُ، ثُمَّ أَذْنَبَ ذَنْبًا آخَرَ، فَذَكَرَ مِثْلَ الْأَوَّلِ مَرَّتَيْنِ أُخْرَتَيْنِ. وَ فِي رِوَايَةٍ لِمُسْلِمٍ: أَنَّهُ قَالَ فِي الثَّالِثَةِ: قَدْ غَفَرْتُ لِعَبْدِي فَلْيَعْمَلْ مَا شَاءَ.

"Bir kul günah işler ve,

'Yâ Rabbi, bir günah işledim, sen beni mağfiret et!' der. Cenâb-ı Hak da,

'Kulum, günahları bağışlayan ve ondan dolayı hesaba çeken bir Rabb'i bulunduğunu bildi, ben de kulumu bağışladım!' buyurur. Sonra Allah'ın dilediği kadar bekler. Ardından başka bir günah işler. Bundan sonra ilk sözü iki defa daha tekrar eder."

Müslim'in rivayetinde şunlar vardır:

"Allah Teâlâ üçüncü seferinde şöyle buyurur: Kulumun günahını bağışladım, dilediğini yapsın!"[295]

---

[294] Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/68.

[295] Buhârî, nr. 7507; Müslim, Tevbe, 29 (nr. 2758); Ahmed, *el-Müsned*, 2/296; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 622, 625.

Yani bu hal üzere olmaya, her günah işlediğinde istiğfara devam ettiği sürece bağışlanır. Buradan anlaşılması gereken, istiğfarın günahta ısrar düşüncesinden arınmış olarak yapılmış olmasıdır. Bundan dolayı Hz. Ebû Bekir-i Sıddîk'ın (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği hadiste şu ifade geçer:

777- مَا أَصَرَّ مَنِ اسْتَغْفَرَ وَإِنْ عَادَ فِي الْيَوْمِ سَبْعِينَ مَرَّةً.

"İstiğfar eden kişi bir gün içinde yetmiş defa günaha dönse bile günahta ısrar etmiş sayılmaz."

Bu hadisi Ebû Davud ve Tirmizî rivayet etmiştir.[296]

Ancak dil ile istiğfar yaparken kalbinden günahta ısrar etmek, mücerret duadan ibarettir; Allah Teâlâ bunu dilerse kabul eder, dilerse reddeder.

Günahta ısrar edilmesi duasının kabulüne engel olabilir. *Müsned*'de Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) rivayet edilen *merfû* bir hadis şöyledir:

778- وَيْلٌ لِلَّذِينَ يُصِرُّونَ عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ.

"Bildikleri halde işlediklerinde (günahlarda) ısrar edenlere yazıklar olsun!"[297]

İbn Ebü'd-Dünyâ, İbn Abbas'tan (r.anhümâ) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

779- اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لاَ ذَنْبَ لَهُ، وَالْمُسْتَغْفِرُ مِنْ ذَنْبٍ وَهُوَ مُقِيمٌ عَلَيْهِ كَالْمُسْتَهْزِي بِرَبِّهِ.

"Tövbe eden kişi hiç günah işlememiş gibidir. Günah işlemeyi sürdürdüğü halde istiğfar eden kişi Rabb'i ile alay eden kimse gibidir."[298]

---

[296] Ebû Davud, Salât, 361 (nr. 1514); Tirmizî, Daavât, 107 (nr. 3559).

[297] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 380; Ahmed, *el-Müsned*, 2/165, 219; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 8/265-266; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/112.

Ancak bunun *merfû* olduğunu söylemek doğru olmaz, *mevkuf* olması daha güçlüdür.

Dahhâk şöyle der: Şu üç kimsenin duası kabul edilmez. Sonra bu kimseler arasında şunları sayar: Sürekli bir kadının yanına giderek zina eden kişi. Şehvetini tatmin ettikten sonra her seferinde, "Yâ Rabbi, filan kadına giderek işlediğim günahı bağışla!" der. Rabb'i de ona şöyle cevap verir: "O günahı işlemekten vazgeç, seni bağışlayayım! Ancak sen bu günahı işlemeye devam ettiğin sürece seni bağışlamam."

Duası kabul edilmeyen diğer bir kimse de ailesini gözettiği birinin malına bakan kimsedir. Bu kimse de, "Yâ Rabbi, falancanın malından yemiş olduğumu bağışla!" der. Allah Teâlâ da ona şöyle der: "Onların malını kendilerine geri ver, seni bağışlayayım. Eğer mallarını iade etmezsen seni bağışlamam."

Bir kimsenin, "estağfirullah" demesinin anlamı şudur: Allah'tan beni bağışlamasını istiyorum. Bunu söyleyen kimse, "Allahım, beni bağışla!" demiş gibidir. Tam olarak yapılan istiğfar kişinin bağışlanmasını gerekli kılar. Tam istiğfar ise günahta ısrar etmekten kaçınmakla gerçekleşir. Allah Teâlâ böyle yapanları metheder ve onlara bağışlanma vaad eder.

Âriflerden biri şöyle der: İstiğfar kişinin bu istiğfarı tövbe ettiği şeyden vazgeçmesini sağlamıyorsa, o kişi bu istiğfarında yalancıdır. Başka biri de şöyle der: Bizlerin yaptığı istiğfar, çok sayıda istiğfara muhtaç.

Bu anlamda şu şiir söylenmiştir:

Allah'a yaptığım istiğfardan istiğfar ederim!
Sözü söylerim ama mânasına muhalefet ederim!

---

[298] İbn Mâce, Zühd, 30 (nr. 4250); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10281; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/154; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/141; Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/210; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 3385; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, s. 15; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17526, 17527; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 15/295/2; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4603.

Münzirî, hadisin ikinci kısmını İbn Ebü'd-Dünyâ ve Beyhakî'nin *Şuabü'l-İmân*'da rivayet ettiğini, bunun *mevkuf* olmasının daha güçlü olduğunu söyler.

Duaya icabet edilmesini nasıl umabilirim?
Kabul yolunu günahlarla kendin kaparım!

İstiğfar ve Tövbe İçin Kullanılacak Sözler

En faziletli istiğfar, günahta ısrar etmekten uzaklaşmakla birlikte yapılan istiğfardır. Bu durumda yapılan istiğfar nasûh tövbesi, yani içtenlikle ve samimiyetle yapılan tövbe niteliğinde olur. Bir kimse günah işleme düşüncesini kalbinden söküp atmadan, sırf diliyle "Estağfirullah" dese; bununla sadece bağışlanması için Allah'a dua etmiş olur. Tıpkı, "Allahım, beni bağışla!" demiş gibidir. Bu güzel bir sözdür, icabet edilmesi umulur. Ancak bir kimse, yalancıların yaptığı gibi tövbe ediyor -bazıları bunun tövbe olmadığını söyler ve doğrusu da budur-, ancak günahta ısrarla birlikte tövbe olmaz.

Bir kimse, "Allah'tan istiğfar diliyor ve O'na tövbe ediyorum" dese, bunun için şu iki durum söz konusudur:

Birincisi. Günahta ısrar düşüncesinin kalpte bulunması. Bu durumdaki kişi, "Ben O'nun emrine dönüyorum" sözünde yalancıdır. Çünkü gerçekten Allah'a ve O'nun emrine dönmüş değildir. Bu kimsenin, tövbe etmediği halde kendisinin tövbe ettiğini bildirmesi câiz olmaz.

İkincisi. Günahı kalbinden tamamen söküp atmış olması. Âlimler bu kişinin, "Ben O'nun emrine döndüm" (ve etûbu ileyh) sözünü söylemesinin cevazı konusunda ihtilâf etmiştir. Seleften bazıları bunu kerih görmüştür. Bu, İmam Ebû Hanîfe ve ashabının görüşüdür. Bu görüşü onlardan Tahâvî nakletmiştir.

Rebî' b. Haysem şöyle der: Kişinin söylediği, "Ben O'nun emrine döndüm" bir yalan ve kendisi için bir günah olur. Bu söz yerine, "Allahım! tövbemi kabul et!" yahut, "Allahım, senden bağışlanmamı diliyorum, tövbemi kabul et!" demelidir. Eğer günah işleme hali kişinin kalbinden tamamen sökülüp atılmamış ise bu durum onun haline daha uygun düşmektedir.

Muhammed b. Sevka istiğfar ederken şöyle derdi: "Yüce, kendisinden başka ilâh bulunmayan, diri ve varlığı başkasına muhtaç ol-

mayan olan Allah'tan bağışlanmamı diliyor ve O'ndan nasûh tövbesi niyaz ediyorum."

Huzeyfe'nin (r.a) şöyle dediği rivayet edilir: "Bir kimseye günah olarak 'estağfirullah' dedikten sonra tekrar günah işlemeye dönmesi yeter."

Mutarrif, birinin, "Allah'tan bağışlanmamı diliyorum ve O'nun emrine döndüm" dediğini işitir ve ona kızarak, "Belki bu söylediğini tutamazsın!" der.

Bu söylenenlerden anlaşıldığı kadarıyla, "Ben O'nun emrine döndüm" sözünü söylemek kerih görülmektedir. Çünkü nasûh tövbesi, yani samimiyetle yapılan tövbe, bir daha günaha asla dönmemeyi gerektirir. Bu durumda kişi her ne zaman tekrar günah işlerse, "Ben O'nun emrine döndüm" sözünde yalancı durumuna düşer.

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'ye, bir daha hiç günah işlememek üzere Allah'a ahid vermiş olan kişinin durumunu sorduklarında şöyle der:

"Bu kişiden daha büyük günah sahibi kim olabilir? Allah Teâlâ'ya karşı yerine getiremeyeceği bir şeyi yapmaya yemin ediyor."

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî de bu görüşü tercih etmiş, Süfyân-ı Sevrî'den de bunun benzeri rivayet edilmiştir.

Âlimlerin cumhuru ise, "O'nun emrine döndüm" sözünü söylemenin ve bir daha günah işlememek üzere Allah'a ahid vermenin câiz olduğunu söyler. Günaha dönmeme konusunda bir azim bulunması kişi için vâciptir. Bu durumda kişi azmettiği durumu haber vermiş olmaktadır. Bundan dolayı denilmiştir ki:

"İstiğfar eden kişi, bir günde yetmiş defa günaha geri dönse bile, günahta ısrar edenlerden sayılmaz."[299]

Bu durumda olup da sonra tekrar günah işleyen kişi için, *"Kulumu bağışladım. Dilediğini işlesin!"*[300] buyrulmuştur.

---

[299] Ebû Davud, Salât, 361 (nr. 1514); Tirmizî, Daavât, 107 (nr. 3559).

[300] Buhârî, nr. 7507; Müslim, Tevbe, 29 (nr. 2758); Ahmed, *el-Müsned*, 2/296; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 622, 625.

Mecliste işlenenlerin kefâreti hakkında rivayet edilen hadis-i şerifte ise, *"Allahım, senden bağışlanmamı dilerim ve ben sana döndüm (tövbe ettim)!"*[301] denilmesi tavsiye buyrulmuştur.

Resûlullah (s.a.v), hırsızlık yapan birine el kesme cezası vermiş ve sonra ona, "Allah'a istiğfarda bulun ve O'na tövbe et!" demiştir. Adam da, "Allahım! Senden bağışlanmamı dilerim ve sana tövbe ettim" demiş; bunun üzerine Resûl-i Ekrem de (s.a.v), "Allahım! Onun tövbesini kabul buyur!" diye dua etmiştir. Bu hadisi Ebû Davud tahrîc etmiştir.[302]

Seleften bir topluluk da istiğfar yapılırken, "Estağfirullaha ve etûbu ileyh" sözüne şunu ilâve etmenin müstehap olduğunu söyler: Rivayet edildiğine göre İbn Ömer (r.anhümâ), adamın birinin, "estağfirullaha ve etûbu ileyh" dediğini işitir. Adama der ki: Ey aklı kıt adam: "Estağfirullaha ve etûbu ileyh, tövbete men lâ yemlikü darran velâ nef'an velâ mevten velâ hayâten velâ nüşûrâ" (Allahım! Senden bağışlanmamı diliyorum. Ve sana, ne fayda vermeye ne yarar vermeye ne öldürmeye ne hayatta tutmaya ne de yeniden diriltmeye gücü yetmeyen bir kişinin tövbesiyle tövbe ediyorum), deyiversene!"

Evzâî'ye, "Estağfirullaha'llezî lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyü'l-kayyûm ve etûbu ileyh sözlerini mi söylemeliyiz?" diye istiğfarı sorarlar. Der ki: "Bu güzel bir sözdür, ancak şöyle söylenmelidir: Rabbi'ğfirlî istiğfar tamamlanıncaya kadar bunu söylemek gerekir."

İstiğfar ve Dualardan Örnekler

En faziletli istiğfarlardan biri de şudur: Kul öncelikle Rabb'ine hamd ve senâ ederek söze başlar. Sonra ikinci olarak işlediği günahını itiraf eder. Daha sonra da bu günahının bağışlanmasını Allah Teâlâ'dan niyaz eder.

Nitekim bu husus Şeddâd b. Evs'in (r.a) rivayet ettiği hadiste şöyle geçer.

---

301 Tirmizî, Daavât, 39 (nr. 3433); Dârimî, *es-Sünen*, 2/283; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 594; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/536, 537; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 426.

302 Ebû Davud, Hudûd, 8 (nr. 4380); Nesâî, Kat'u's-sârik, 3 (8/67); İbn Mâce, Hudûd, 30 (nr. 2597).

Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

780- سَيِّدُ ٱلإِسْتِغْفَارِ أَنْ يَقُولَ الْعَبْدُ: اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ، أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ، وَأَبُوءُ بِذَنْبِي، فَاغْفِرْ لِي، فَإِنَّهُ لاَيَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ.

"İstiğfarların seyyidi (efendisi) kulun şöyle söylemesidir:

Allahım! Sen benim Rabbim'sin, senden başka bir ilâh yoktur. Beni sen yarattın, ben ise senin kulunum. Ben senin ahdini ve vaadini elimden geldiğince yerine getirmeye çalışıyorum. İşlediklerimin şerrinden sana sığınırım. Bana ihsan buyurduğun nimetleri itiraf ederim. Günahımı da itiraf ederim. Sen beni bağışla! Çünkü günahları bağışlama senden başka hiç kimsenin haddi değildir."

Bu hadis-i şerifi Buhârî tahrîc etmiştir.[303]

Sahîhayn'de Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) şöyle rivayet edilir:

781- يَا رَسُولَ اللهِ: عَلِّمْنِي دُعَاءً أَدْعُوبِهِ فِي صَلاَتِي. قَالَ: قُلِ اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا، وَلاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ، فَاغْفِرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ، وَارْحَمْنِي إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ.

"Ebû Bekir-i Sıddîk (r.a) dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana bir dua öğret de onunla namazımda dua edeyim.' Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

'Şöyle de: Allahım! Ben nefsime çok zulüm ettim, günahları ise ancak sen affedersin. Öyleyse tarafından bir bağışlamayla beni affet

---

303 Buhârî, nr. 6306, 6323; Nesâî, İstîâze, 57 (8/279); *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 19; Tirmizî, Daavât, 15 (nr. 3393); Ahmed, *el-Müsned*, 4/122; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 932, 933.

ve bana acı. Çünkü gerçekten affeden ve bağışlayan ancak sensin."[304]

Diğer bir istiğfar çeşidi de kişinin şöyle söylemesidir:

782- أَسْتَغْفِرُ اللهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ.

"Kendisinden başka ilâh bulunmayan, diri ve kayyûm olan Allah'tan istiğfar (bağışlanma) diliyor ve O'na tövbe ediyorum."

Bu sözü söyleyen kimsenin, savaş meydanından kaçmış olsa bile bağışlanacağını Resûlullah (s.a.v) söylemiştir. Bu hadisi Ebû Davud ve Tirmizî rivayet etmiştir.[305]

Nesâî *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle* isimli eserinde Habbâb b. Eret'ten (r.a) şöyle rivayet eder:

783- يَا رَسُولَ اللهِ: كَيْفَ نَسْتَغْفِرُ؟ قَالَ: قُلِ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا، وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ.

"Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Nasıl istiğfar edelim?' Buyurdular ki:

Şöyle de: Allahım! Bizi bağışla, bize merhamet et ve tövbemizi kabul buyur! Çünkü tövbeleri kabul eden ve merhametli olan ancak sensin!"[306]

Yine Nesâî, Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder:

784- مَارَأَيْتُ أَحَدًا أَكْثَرَ أَنْ يَقُولَ: أَسْتَغْفِرُ اللهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ مِنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ.

[304] Buhârî, nr. 834; Müslim, Zikir, 48 (nr. 2705); Tirmizî, Daavât, 97 (nr. 3531); Nesâî, Sehv, 59 (3/53); İbn Mâce, Dua, 2 (nr. 3835); Ahmed, *el-Müsned*, 1/4, 7; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1976.

[305] Ebû Davud, Salât, 361 (nr. 1517); Tirmizî, Daavât, 118 (nr. 3577); Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2414; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/511, 2/118.

[306] Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 461; İbnu's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 373.

"Ben, Resûlullah'tan daha fazla, 'Allah'tan bağışlanmamı diler ve O'na tövbe ederim' sözünü söyleyen birini görmedim."[307]

İstiğfarın Önemi

Dört *Sünen*'de (Ebû Davud, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî) İbn Ömer'den (r.anhümâ) şöyle dediği rivayet edilir:

"Bizler bir tek mecliste Resûlullah'ın (s.a.v) yüz defa, 'Allahım! Beni bağışla ve tövbemi kabul et. Muhakkak ki sen tövbeleri kabul eden ve çok merhametli olansın!' dediğini sayardık."[308]

İmam Buhârî *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

785- وَاللهِ إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ أَكْثَرَ مِنْ سَبْعِينَ مَرَّةً.

"Vallahi ben günde yetmiş defadan fazla Allah'tan istiğfar diliyor ve tövbe ediyorum."[309]

Müslim de *Sahîh*'inde Ağar el-Müzenî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

786- إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ.

"Gerçek şu ki bazan kalbime gevşeklik çöküyor, ama ben günde yüz defa tövbe ediyorum."[310]

İmam Ahmed, Huzeyfe'den (r.a) rivayet eder:

"Dedim ki:

---

307 Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 454; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 928.

308 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 618; Ebû Davud, Salât, 361 (nr. 1516);Tirmizî, Daavât, 39 (nr. 3434); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 458-460; İbn Mâce, Edeb 57, (nr. 3814); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 927.

309 Buhârî, nr. 6307; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 434-437; İbn Mâce, Edeb, 57 (nr. 3815); Ahmed, *el-Müsned*, 2/282; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 925.

310 Müslim, Zikir, 41 (nr. 2702); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 621; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 444-447; Ahmed, *el-Müsned*, 4/260; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 929.

'Ey Allah'ın Resûlü! Benim dilimde aileme karşı bir sivrilik var ve bundan kurtulamıyorum.' Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

İstiğfar nerede kaldı ey Huzeyfe? Ben her gün yüz defa Allah'a istiğfar ediyorum."[311]

Ebû Davud *Sünen*'inde İbn Abbas'tan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

787- مَنْ أَكْثَرَ مِنَ الاِسْتِغْفَارِ جَعَلَ اللهُ لَهُ مِنْ كُلِّ هَمٍّ فَرَجًا وَمِنْ كُلِّ ضِيقٍ مَخْرَجًا، وَرَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لاَ يَحْتَسِبُ.

"Her kim istiğfarı çoğaltırsa, Allah Teâlâ onun için her tasadan kurtuluş, her sıkıntıdan bir çıkış yolu yaratır ve onu ummadığı yerden rızıklandırır."[312]

Ebû Hüreyre (r.a) şöyle der: "Ben her gün 1000 defa Allah'a istiğfarda bulunuyor ve O'na tövbe ediyorum. Bu miktar benim diyetime tekabül eden miktardır."[313]

Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz de şöyle der: "Amel defterinin sayfaları arasında çok miktarda istiğfar bulunan kişiye ne mutlu!"[314]

Ebü'l-Minhâl der ki: Bir kul için, kabrinde çok istiğfar getiren birine komşu olmaktan daha sevimli gelen bir şey yoktur.

Sözün özü, günahların devası istiğfardır. Nitekim Ebû Zer'den (r.a) rivayet edilen *merfû* bir hadiste şöyle buyurur:

788- إِنَّ لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءً، وَإِنَّ دَوَاءَ الذُّنُوبِ الاِسْتِغْفَارُ.

---

311 Ahmed, *el-Müsned*, 5/396, 397; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 926; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/511; 2/457.

312 Ebû Davud, Salât, 361 (nr. 1518); İbn Mâce, Edeb, 57 (nr. 3819); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 456; Ahmed, *el-Müsned*, 4/262; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10665; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1926.

313 Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/383.

314 İbn Mâce, Edeb, 57 (nr. 3818); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 455; Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/359; *Ahbâru İsbahân*, 1/330; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 9/111; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 647; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, 2408.
Bu hadis hem *mevkuf* hem de *merfû* olarak rivayet edilmiştir.

"Her derdin bir devası vardır, günahların devası da istiğfardır."[315]

Katâde (rh.a) şöyle der: "Şu Kur'ân-ı Kerîm sizlere hastalığınızın ne olduğunu ve bunun devasını da göstermektedir. Sizin hastalığınız günahlarınız, bunun devası da istiğfardır."

Bir zat da şöyle der: Günahkârların dayanağı ve ağıtları istiğfar olmalıdır. İşlediği günahlar bir kişiyi ilgilendiriyorsa, o kişinin çokça istiğfar etmesi gerekir.

Riyâh el-Kaysî der ki: "Kırk küsur günahım var; her bir günahım için Allah'a 100.000 defa istiğfar ettim."[316]

Bunlardan biri de kendisini bulûğ çağından itibaren hesaba çekmeye başlamıştır. İşlediği zellelerin (sürçmelerin) sayısı otuz altı olduğunu tesbit etmiştir. Her bir zelle için 100.000 defa istiğfar getirmiştir. Ve yine her bir zelle için 1000 rek'at namaz kılmış ve her bir rek'atta Kur'an'ı hatmetmiştir. Bütün bunlardan sonra şöyle demiştir:

'Bunları yapmış olmakla birlikte, bu işlediğim zellelerden dolayı beni hesaba çekmeyeceğinden emin değilim. Tövbemin kabul edilip edilmediği endişesi benden gitmiş değildir.'

Bir kimse işlediği günahları önemserse, bu durum günahı az olan kişilerin peşine takılmasına ve günahlarına tövbe ederek onlardan kurtuluş yolu aramasına yol açar. Hz. Ömer (r.a), "Sizler günahsızsınız" diyerek küçük çocuklardan kendisi için istiğfarda bulunmalarını isterdi. Ebû Hüreyre de (r.a), eğitim çağındaki çocuklara, "Allahım! Ebû Hüreyre'yi bağışla, deyin!" derdi. Onların dualarının makbul olduğuna inanırdı.

Bekir el-Müzenî şöyle der: Bir kimse, yoksulların yaptığı gibi kapı kapı dolaşarak, "Benim için istiğfarda bulunun" dese; bunun karşılığında elde edeceği kazanç, yaptığı işe değer.

Bir kimse çokça günah işlemiş, bunların sayısını ve miktarını bilemeyecek durumda ise, Allah'ın bildiği kadar istiğfarda bulunsun. Zi-

---

315 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/242.

316 Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/194.

ra Allah Teâlâ her şeyi bilmekte ve saymaktadır. Şu âyet-i kerime bu hususu haber verir:

"O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Allah onları bir bir saymıştır. Onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye şahittir."[317]

Şeddâd b. Evs'in (r.a) rivayet ettiği hadiste ise Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

789- أَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا تَعْلَمُ، وَ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا تَعْلَمُ، وَأَسْتَغْفِرُكَ لِمَا تَعْلَمُ، إِنَّكَ أَنْتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ.

"Senden, senin bildiklerinin hayırlarını istiyorum! Senin bildiklerinin şerrinden de sana sığınıyorum! (Hakkımda) bildiklerini (kusurlarımı) bağışlamanı diliyorum. Çünkü sen bütün gaybları bilensin!"[318]

Bu anlamda şair şöyle der:

Allah'ın bildiği günahlarımdan O'na istiğfar ederim!
Bedbaht kimse, Allah'ın merhamet etmediği kişidir.

Sınırlarını gözetmeyenlere karşı Allah ne kadar halîmdir!
Herkes günah işler, O halîmdir hemen ceza vermez!

Ayağınız sürçtüğünde hemen istiğfara yönelin!
Allah'ın hoşlanmadığından el çekene ne mutlu!

---

[317] Mücâdile 58/6.

[318] Tirmizî, Daavât, 23 (nr. 3407); Nesâî, Sehv, 61 (3/54); Ahmed, *el-Müsned,* 4/123, 125; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 1974; Hâkim, *el-Müstedrek,* 1/688; *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs,* s. 27; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* nr. 29358; Taberânî, *el-Kebîr,* 2/25, 7/279, 293, 294; Deylemî, *el-Firdevs,* nr. 1853.

Hadis-i şerifin tam metni şöyledir:

Şeddâd b. Evs (r.a) rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) namazında şöyle derdi: *"Allahım! Senden işte sebat etmeyi, doğru olanda azimli olmayı isterim. Yine senden, nimetlerine şükreden ve sana hakkıyla ibadet eden bir kul olmayı dilerim. Senden selim bir kalp, doğru söyleyen dil isterim. Senden, senin bildiğin bütün hayırları isterim. Yine senin bildiğin bütün kötülüklerden sana sığınırım. Senin bildiğin her şeyden dolayı mağfiretimi dilerim. Çünkü sen bütün gaybları (bilinmeyenleri) bilirsin."*

Güzel bir gidişata sahip olan kişiye ne mutlu!
Allah'ın yasaklarına yaklaşmayanlara ne mutlu!

TEVHİDİN ÖNEMİ

Kişinin bağışlanmasını sağlayan üçüncü sebep tevhiddir. Bu, bağışlanmayı sağlayan en büyük sebeptir. Bu esası kaybeden kişi mağfireti de kaybetmiş olur. Bunu elde eden kişi, mağfiretin en önemli sebebini de elde etmiş olur. Allah Teâlâ (c.c) şöyle buyurur:

"Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını,** (günahları) **dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah** (ile) **iftira etmiş olur."[319]

Bir kimse tevhid inancına sahip olduğu halde, yeryüzünü dolduracak miktarda günahlarla Allah'ın huzuruna gelmiş olsa, Allah Teâlâ da onu yeryüzü dolusunca mağfiretle karşılar. Ancak bu bağışlama Allah Teâlâ'nın irade ve dilemesine bağlıdır. Eğer dilerse o kimseyi bağışlar, dilerse işlediklerinden dolayı hesaba çeker. Ancak bu kimse ebedî olarak cehennemde kalmaz. Sonuç olarak oradan çıkar ve cennete girer.

Denilmiştir ki: Tevhid ehli kimseler, cehenneme kâfirlerin atıldığı gibi atılmazlar, cehenneme kâfirlerin girdiği gibi girmezler ve yine kâfirlerin kaldığı gibi cehennemde kalmazlar. Eğer kul kâmil mânada tevhidi elde eder, tam olarak ihlâsı kazanır; bunun bütün şartlarını kalbi, dili ve vücudun diğer organları ile yerine getirir, ya da ölümü esnasında dili ve kalbi ile bütün şartları yerine getirirse, bu durum daha önce işlemiş olduğu günahların bağışlanmasını ve cehennemden bütünüyle kurtulmasını gerektirir.

Bir kimse kelime-i tevhidi kalbinde tam anlamıyla gerçekleştirdiği takdirde; kalbinde Allah Teâlâ dışında her şeyin muhabbeti, tâzimi, yüceliği, heybeti, korkusu, umudu ve tevekkülü çıkıp kaybolur. Bu vasfı kazanan kişinin işlediği bütün hata ve günahlar denizlerin köpüğü kadar olsa bile, yanıp kül olur. Hatta belki de bu kötülükleri iyiliklere dönüştürülür. Nitekim kötülüklerin iyiliklere dönüşmesi bahsi in-

---

[319] Nisâ 4/48.

celenirken bu konu da geçmişti. Demek ki bu tevhid inancına sahip olmak eşsiz bir iksire sahip olmak demektir. Bunun bir zerresi, dağlar kadar günah ve hataların üzerine konulmuş olsa, onların hepsini iyiliği dönüştürür. Nitekim Ümmü Hâni' (r.anhâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

790- لَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ لَا تَتْرُكُ ذَنْبًا وَلَا يَسْبِقُهَا عَمَلٌ.

"Lâ ilâhe illallah sözü geriye hiçbir günah bırakmaz ve hiçbir amel de bunun önüne geçemez."[320]

Müsned'de Şeddâd b. Evs, Ubâde b. Sâmit'ten rivayet eder:

791- اِرْفَعُوا أَيْدِيَكُمْ وَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ. فَرَفَعْنَا أَيْدِينَا سَاعَةً ثُمَّ وَضَعَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَدَهُ، ثُمَّ قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ، اللَّهُمَّ بَعَثْتَنِي بِهَذِهِ الْكَلِمَةِ، وَأَمَرْتَنِي بِهَا، وَوَعَدْتَنِي الْجَنَّةَ عَلَيْهَا، وَإِنَّكَ لَاتُخْلِفُ الْمِيعَادَ، ثُمَّ قَالَ: أَبْشِرُوا فَإِنَّ اللهَ قَدْ غَفَرَ لَكُمْ.

"Resûlullah (s.a.v) sahâbe-i kirâma buyurdu ki:

'Ellerinizi kaldırın ve lâ ilâhe illallah deyin.'

Bizler de ellerimizi belli bir süre kaldırdık (bunu söyledik). Sonra Resûlullah (s.a.v) elini indirdi ve şöyle dedi:

'Hamd Allah'a mahsustur. Allahım! Sen beni bu kelime ile gönderdin, bana bu kelimeyi emrettin ve bu kelimeye karşılık olarak cenneti vaad ettin. Sen vaadinden asla dönmezsin!' Sonra şöyle buyurdu:

Müjdeler olsun size, Allah sizleri bağışlamış bulunuyor!"[321]

Şiblî şöyle der:

---

[320] İbn Mâce, Edeb, 54 (nr. 3797); Ahmed, *el-Müsned*, 6/425. Hadisin lafzı İbn Mâce'ye aittir.

[321] Ahmed, *el-Müsned*, 4/124; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 10; Taberânî, *el-Kebîr*, 7163; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 23; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2259.

"Her kim dünyaya meylederse, dünya, ateşiyle onu yakar. O kimse rüzgârın savurduğu bir küle döner. Her kim de âhirete meylederse, âhiret de onu nuruyla yakar. O kişi, kendisinden istifade edilen saf altına dönüşür. Her kim de Allah'a meylederse, tevhid nuru onu yakar. Bu kişi de paha biçilemeyen bir cevhere dönüşür."

Bir defa kalp muhabbet nuruna takılınca, o nur Allah Teâlâ dışında ne varsa hepsini yakar. O zaman kalp ağyârdan temizlenmiş olur ve tevhide arş vazifesi yapar:

"Ben ne semalara ne de yeryüzüne sığarım; ben ancak mümin kulumun kalbine sığarım!"[322]

Bu hadis ile Nevevî'nin kitabında nakletmiş olduğu son hadisi de açıklayıp bitirmiş olduk. Biz de Allah'ın izni ve dilemesiyle bu hadisleri elliye tamamlamaya çalışacağız. Tıpkı onun yaptığı ve kitabın başında da belirttiğimiz gibi geniş ve derin anlamı olan, hikmet ve edep hazinesi hadisleri almaya çalışacağız. Doğruda başarı ihsan edecek olan Allah Teâlâ'dır.

---

[322] İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ,* 18/122; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 990; Zerkeşî, *et-Tezkire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire,* s. 135; Fettenî, *Tezkiretü'l-Mevzûât,* s. 30; Süyûtî, *ed-Dürerü'l-Müntesire,* nr. 362. Bunun *merfû* hadis olarak aslı olmadığı söylenmiştir.

Kırk Üçüncü Hadis

MİRASI HAK SAHİPLERİNE VERMEK

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَلْحِقُوا الْفَرَائِضَ بِأَهْلِهَا، فَمَا أَبْقَتِ الْفَرَائِضُ فَلأَوْلَي رَجُلٍ ذَكَرٍ.

İbn Abbas (r.anhümâ), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Miras hisselerini hak sahiplerine verin. (Mirastan) **geriye kalan en yakın erkeğindir."**

Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.[323]

İSLÂM MİRAS HUKUKUNUN ESASI

Bu hadis-i şerif, Nevevî'nin kırk hadisini şerheden bazı âlimlerin belirttiğine göre Nevevî'nin (rh.a) farkına varamayıp dışarıda bıraktığı hadislerden biridir. Zira bu hadis-i şerif bütün miras hükümlerini içinde toplayan özlü ve kapsamlı bir hadistir.

Âlimler, **"Miras hisselerini hak sahiplerine verin"** cümlesinin anlamı üzerinde ihtilâf etmişlerdir.

Bir kesim şöyle der: Hadiste geçen "ferâiz" kelimesinden maksat, Allah Teâlâ'nın kitabında miktarları belirlenmiş olan miras payla-

---

323 Buhârî, nr. 6732; Müslim, Ferâiz, 2 (nr. 1615); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6028.

rıdır. Buna göre hadisin anlamı şöyle olmaktadır: Miras paylarını Allah'ın belirttiği ölçülere göre hak sahiplerine verin. Belirlenmiş paylardan sonra geriye ne kalırsa, o da miras bırakan kişiye en yakın olan erkeğe aittir. Buradaki yakınlıktan maksat akrabalık yönünden en yakın olma durumudur. Meselâ, şu kimse şundan sonra gelir, cümlesinde geçtiği gibi. Yani bununla bir kimsenin diğerinden daha yakın olduğu ifade edilmektedir. Kişinin en yakın erkek akrabası, asabesi içinde en yakın olan erkektir. Böylece asabe olması hasebiyle geriye kalan kısmı hak eder.

İmamlardan bir topluluk hadisi bu şekilde tefsir etmişlerdir. Bunlar arasında İmam Ahmed ve İshak b. Râhûye gibi imamlar vardır. Onlardan bu görüşü nakleden kişi İshak b. Mansûr'dur. Buna göre; kız, kız kardeş, amca yahut amca oğlu ya da erkek kardeş oğlu birlikte mirasçı olması durumunda, kızın miras hakkını almasından sonra geriye kalan yarıyı asabesi (erkek akrabası) alır. Bu İbn Abbas'ın (r.anhümâ) görüşüdür. Bütün insanlar bunun aksini kabul etmesine rağmen İbn Abbas bu hadisi esas alırdı. Zâhirî mezhebi mensupları da onun görüşünü esas almıştır.

İshak şöyle der: Kız ve kız kardeşle birlikte asabenin mirasçı olması durumunda, öncelik asabenindir. Kız ve kız kardeşin dışında başkalarının bulunmaması durumunda kız kardeş geriye kalanı alır. İbn Mesud'un (r.a) şöyle dediği nakledilmiştir: "Kız evlât, asabesi olmayanın asabesidir." Bazıları da İbn Mesud'un böyle bir sözünün bulunmadığını söyleyerek bunu reddeder.

Abdullah b. Zübeyr ve Mesrûk da, önceleri İbn Abbas'ın görüşünü benimsemişler fakat sonra bu görüşten dönmüşlerdir.

Âlimlerin cumhuru ise şu görüşü benimsemiştir:

Kız kardeş ile kız birlikte olunca asabe olur ve miras paylarından geriye kalan ona ait olur. Bu görüşü benimseyenler arasında Hz. Ömer, Hz. Âişe, Hz. Ali, Zeyd, İbn Mesud, Muâz b. Cebel (r.anhüm) vardır. Diğer âlimler de bu konuda onları izlemişlerdir.

Abdürrezzâk şöyle rivayet eder: İbn Cüreyc anlatır: "Tâvûs'a, kız ile kız kardeşin birlikte mirasçı olmasını sordum. Dedi ki: Babam İbn Abbas'tan (r.anhümâ) bir adam vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v)

bir şeyler nakletmiştir." Tâvûs, bu adam vasıtasıyla nakledileni beğenmiyor gibiydi. Derdi ki: "Babam bu konuda bir şek içindeydi, bu konuda kendisine soru sorulunca bir şey söylemezdi." Buradan anlaşıldığı kadarıyla -en doğrusunu Allah bilir-, Tâvûs'un kastetmiş olduğu bu hadis olsa gerektir. Çünkü İbn Abbas'ın (r.anhümâ) yanında kız ile kız kardeşin mirasçılığı hakkında bu hadis dışında Resûlullah'tan (s.a.v) gelen sarih bir nas bulunmamaktadır. O bu hadisin genel anlamına bağlı kalmıştır.

Ancak Tâvûs'un, İbn Abbas'ın (r.anhümâ) rivayet ettiği kişiden razı olmadığını belirtmesi konusuna gelecek olursak: İbn Abbas'ın hadis rivayetlerinin çoğu sahâbe-i kirâmdandır. Sahâbe-i kirâm ise bütünüyle adalet vasfını taşıyan, Allah'ın rızâsına ermiş ve övgüsüne mazhar olmuş kimselerdir. Bu gerçek ortada olunca, Tâvûs'un ona rıza göstermemiş olmasının bir değeri olmaz.

Buhârî *Sahîh*'inde Ebû Kays el-Evdî'den, o Hüzeyl b. Şürahbîl'den şöyle rivayet eder:

"Adamın biri Ebû Musa'ya (r.a) geldi ve kız, kızın kızı ve anne baba bir kız kardeşin mirasçı olması durumunu sordu. Ebû Musa dedi ki: 'Kızı yarısını, kız kardeş de geriye kalanı alır. İbn Mesud'a git o da beni destekleyecektir.'

İbn Mesud'a gittiler ve durumu ona anlattılar. O da şöyle dedi: 'Onu desteklediğim takdirde doğrudan sapmış olurum ve doğruyu bulanlardan olamam. Ben bu konuda Resûlullah'ın (s.a.v) hükmettiği gibi hükmediyorum: Kız evlât için yarısı, kızın kızı için üçte ikiyi tamamlayacak biçimde altıda bir ve geriye kalan da kız kardeş içindir.'

Sonra tekrar Ebû Musa'ya gittik ve İbn Mesud'un söylediklerini kendisine bildirdik. Ebû Musa da onlara, 'Bu hadis sizin yanınızda dururken bana bu konuda soru sormayın' dedi."[324]

Yine Buhârî'de şu rivayet vardır: A'meş İbrahim'den, o Esved b. Yezîd'den şöyle dediğini rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) zamanında Muâz b. Cebel (r.a) miras konusunda bize şöyle hüküm verdi: Kız için mirasın yarısı, kız kardeş için

---

[324] Buhârî, nr. 6736.

de yarısı vardır." Daha sonra A'meş, "Resûlullah'ın (s.a.v) zamanında" sözünü söylemeyi terketmiş, bunu zikretmez olmuştur.[325]

Ebû Davud[326] ise bu hadisi başka bir vecihten Esved'den rivayet etmiştir. Bu rivayette şu fazlalık vardır: "O zaman Resûlullah (s.a.v) henüz hayatta idi."

Çocuğu Olmayanların Mirası

İbn Abbas (r.anhümâ), kendi görüşüne şu âyet-i kerimeden delil getirmiştir:

"De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur."[327]

İbn Abbas (r.anhümâ) şöyle derdi: Siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı daha iyi bilir? Yani bu sözüyle şöyle demek istiyordu: Allah Teâlâ, ölen kişinin evlâdı bulunmadığı takdirde kız kardeşe mirasın yarısını veriyor. Halbuki siz, ölen kişinin çocuğu bulunduğu halde, yani kızı bulunduğu halde kız kardeşe mirasın yarısını veriyorsunuz.[328]

Doğru olan Hz. Ömer (r.a) ve cumhurun görüşüdür. Bu âyet-i kerimede söz konusu görüşe aykırı bir delâlet de bulunmamaktadır. Çünkü, ***"Bıraktığının yarısı bunundur"*** âyetinden maksat, kız kardeşe mirastan miktarı belli bir pay (farz) verilmesi değildir. Ona miras verilmesinin şartı ölenin hiç çocuğunun bulunmamasıdır. İşte bundan dolayı âyetin devamında, ***"Kız kardeşler iki tane olursa** (erkek kardeşlerinin) **bıraktığının üçte ikisi onlarındır"***[329] buyrulmuştur.

Bu ifade onların mirastaki payını belirlemektedir. Ölen kişinin kız ya da erkek evlâdı bulunmaması durumunda kız kardeş mirasın yarı-

---

325 Buhârî, nr. 6741.

326 Ebû Davud, Ferâiz, 4 (nr. 2893).

327 Nisâ 4/176.

328 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 19023; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/233; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/339.

329 Nisâ 4/176.

sını almaktadır. Aynı şekilde, ölenin erkek ve kız evlâdı bulunmaması durumunda kız kardeşlerin sayısı iki olunca payları da artmakta ve üçte ikiye çıkmaktadır. Eğer bu halde ölenin bir çocuğu geriye kalır ve bu da erkek olursa; bu durumda evlât miras konusunda, kız olsun erkek olsun kardeşlerden öne geçer. Şayet ölen kişinin çocuğu erkek olmaz da kız olursa; evlât mirastaki payını aldıktan sonra geriye kalan kısma erkek ve kız kardeş ortaktır. Bu hususta ittifak vardır.

Ölenin erkek kardeşi kız kardeşini mirastan düşüremezken, bu kız kardeşi asabesinden daha uzak olan amca ya da amca oğlu nasıl düşürebilir? Uzak olan asabenin kız kardeşi mirastan düşürmediğine göre, bu kız kardeşin onlara takdim edilmesi gerektiği ortaya çıkmış olur. Çünkü ikisinin birlikte mirasa ortak olması imkânsızdır. Âyetin mefhumuna göre, ölenin çocuğu, kız kardeşin mirasın yarısını belirlenmiş pay olarak almasına mani olmaktadır. Bu doğrudur. Ancak kız evlâdın bulunması ile kız kardeşin mirastan düşürülmüş olması ve mirastan geriye kalanı alamayacağı hususu âyetin mefhumunun bir gereği değildir. Bu hususa âyetin şu kısmı delâlet etmektedir:

"Kız kardeş ölüp çocuğu olmazsa erkek kardeş de ona vâris olur."[330]

İslâm ümmeti şu konuda icmâ etmiştir: Ölen kız kardeşin geride bir ya da birden fazla kız çocuğu bırakması, ölen kadının erkek kardeşinin ona mirasçı olmasına ve kızlar mirastaki paylarını aldıktan sonra erkek kardeşin kalanı almasına mani değildir. Ancak ölen kız kardeşin kız evlâtlarının bulunması, erkek kardeşin mirasın tamamını almasına engel olur.

Diğer taraftan ölen kadının erkek evlâdı da erkek kardeşin mirastan pay almasına engel olur. Ancak kız olması durumunda, mirastan artan kısmın erkek kardeşin almasına engel olamaz. Aynı şekilde, çocuğun erkek olması durumunda, kız kardeşi bütünüyle mirasçı olmaktan düşürür. Çocuğun kız olması durumunda ise kız kardeşin mirastan yarım hisse olmasına engel olur, fakat mirasta payı olanlar aldıktan sonra kalanı almasına engel olamaz.

---

[330] Nisâ 4/176.

Yakın Olan Erkeklerden Maksat

Şimdi hadisin, "(Mirastan) **geriye kalan en yakın erkeğindir"** cümlesine gelelim.

Bu ifade ile yakın olan asabenin değil özellikle uzak olan asabenin kastedildiği söylenmiştir. Bunlar da kız kardeş oğlu, amcalar ve amca oğullarıdır. Bunun delili de şudur: Mirasta payları belirlenmiş kişiler paylarını aldıktan sonra geriye kalan kısma erkek ve kadınlar ortak olmaktadır. Halbuki asabenin evlât ve erkek kardeş gibi yakın asabe olması durumunda ittifak bulunmakta, ayrıca kız evlât ile birlikte kız kardeşin bulunması durumuna da nassın delâleti bulunmaktadır.

Aynı zamanda burada anlatılan hususlar da ittifakla tahsis edilmiştir. Yine efendisi tarafından âzat edilmiş olan köle de ittifakla tahsise dahildir. Kız kardeşin kız evlâtla birlikte mirasçı olması durumu da nas ile tahsis edilmiştir.

Âlimlerin bir kısmının görüşü de şöyledir:

"Miras hisselerini hak sahiplerine verin" sözü ile şu kastedilmektedir: Genel anlamda mirastan pay sahibi olanlara haklarını veriniz. Miras alan kişinin bunu belirlenmiş bir hisse ile ya da asabe durumu sebebiyle almış olması eşittir. "(Mirastan) **geriye kalan en yakın erkeğindir"** cümlesinden maksat da, hiçbir halde mirastan pay alamayan kimsedir.

Bu anlama diğer bir lafızla rivayet edilen hadis delâlet etmektedir ki lafzı şöyledir: *"Mirası, Allah'ın kitabına göre belirlenmiş hak (pay, farz) sahipleri arasında taksim ediniz."*

Bu ifadenin kapsamına herhangi bir yolla mirastan pay alan herkes girer. Bu takdirde, miras paylaşımına dahil olduğu halde kız kardeş erkek kardeşi ile birlikte ya da amcası oğlunun asabe olması durumunda mirastan ne alacaktır? Aynı şekilde kız kardeş, ölenin kızı olması durumunda mirastan ne alacaktır?

Bir kesimin görüşü de şöyledir:

"Miras hisselerini hak sahiplerine verin" sözü ile, *"Mirası, Allah'ın kitabına göre belirlenmiş pay (farz) sahipleri arasında taksim edi-*

niz" cümlesinde geçen pay sahiplerinden maksat, mirasçılar arasında Allah Teâlâ'nın kitabında belirlemiş olduğu farz (belli pay) sahipleri ile asabe yoluyla mirasçı olanların tamamıdır. Mirastan alınan her pay Allah'ın tayin edip belirlediği bir paydır. Mirastan alınan payın belirlenmiş olması ile belirlenmemiş olması eşittir. Nitekim evlât ile anne ve babanın mirastaki payları zikredildikten sonra, **"Bunlar Allah tarafından konmuş farzlardır** *(paylardır)*"[331] buyrulmuştur. Halbuki bunlar arasında farz sahibi olanlar ile asabe olanlar bulunmaktadır.

Ayrıca diğer bir âyet-i kerimede de şöyle buyrulur:

"Anne-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; anne babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından, gerek çoğundan belli bir hisse ayrılmıştır."[332]

Bu ifadeler de, mirasçı olanların hem farz sahiplerini hem de asabe olanları kapsamaktadır. Aynı şekilde, *"Mirası, Allah'ın kitabına göre belirlenmiş pay (farz) sahipleri arasında taksim ediniz"* hadisi de, miras malının Allah'ın kitabında belirlenmiş olan farz (belli pay) sahipleri ile asabe olanlar arasında paylaştırılmasını ifade etmektedir.

Eğer miras bu esasa göre taksim edildikten sonra geriye bir şey kalırsa, geriye kalan bu kısım mirasçılar arasındaki en yakın erkek akrabanın hakkıdır. Aynı şekilde, ölen kişinin mirasçıları arasında Allah'ın kitabında payları belirlenmiş hak sahiplerinden kimse bulunmaz ise, bu durumda miras ölen kişiye en yakın olan erkek akrabanın olur.

Bu hadis, mirasın Allah'ın kitabında payları belirlenmiş vârisler arasında nasıl paylaşılacağını açıklamaktadır. Ayrıca mirasın bu esasa göre paylaşılmasından sonra kalan kısmın, Kur'ân-ı Kerîm'de nasıl dağıtılacağının belirlenmediği durumlarda dağıtımın neye göre yapılacağını beyan etmektedir.

Yine bu hadis, Kur'ân-ı Kerîm'de belirlenmemiş olan asabenin nasıl vâris olacağını da açıklığa kavuşturmaktadır. Bu hadis miras âyetleri ile birlikte değerlendirildiği zaman, mirasın farz sahipleri ile

331 Nisâ 4/11.

332 Nisâ 4/7.

asabe olanlar arasında dağıtılmasıyla ilgili olarak her şey düzene girmekte ve anlaşılmaktadır.

Çocukların Mirastaki Durumu

Biz burada, Allah Teâlâ'nın Nisâ sûresinin başında açıklamış olduğu şekilde evlât ve ebeveynin mirasçı olmalarını, yine aynı sûrenin son kısmında açıklanmış olan anne baba bir kardeşler ile baba bir kardeşlerin mirastaki hükümlerini açıklayacağız.

Evlâtlarin mirasçı olmalarıyla ilgili olarak Allah Teâlâ (c.c) şöyle buyurur:

"Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli** (miras vermenizi) **emreder."[333]

Bu hüküm, erkek evlâtlar ile kızların bir arada mirasçı olması hakkındadır ve erkek çocuklara kızların payının iki katı verilmesi emredilmektedir. Bu hükme evlâtlar dahil olduğu gibi âlimlerin ittifakıyla erkek evlâtların çocukları da dahildir. Ölenin evlâtları ile kız ve erkek kardeşlerinin mirasçı olması durumunda, çoğunluğa göre miras bu esasa göre taksim edilir. Ölenin bir ya da iki sulbî kızı olsa, bunun yanında oğlun oğlu kız kardeşiyle birlikte bulunsa; onlar da kalan üçte biri kendi aralarında bu esasa göre paylaşırlar. Çünkü onlar da bu umumi ifadenin kapsamına girmektedir.

Bu görüş ulemânın cumhurunun görüşüdür. Bunlar arasında Hz. Ömer, Hz. Ali, Zeyd ve İbn Abbas (r.anhüm) vardır. Âlimlerin geneli bu görüşü benimsemiş, dört mezhep imamı da bunu kabul etmiştir.

İbn Mesud (r.a) ise şu görüşü benimsemiştir: Sulbî kızlar mirasın üçte ikisini tamamladıktan sonra, kalan kısmın tamamı oğlun oğlu alır, kız kardeşi bir şey alamaz. Bu Alkame, Ebû Sevr ve Zâhirîler'in görüşüdür. Onlara göre kız kardeş, ancak tek başına bulunduğu durumda mirastan pay alabiliyorsa erkek kardeşi ile birlikte mirastan pay alabilir. Yine onlar derler ki; ölenin kızı ile birlikte oğlunun erkek ve kız çocukları mirasçı olduğunda; mirastan arta kalanın tamamı oğlun evlâtlarına, erkeklere kızların payının iki katı verilmek suretiyle taksim edilir.

---

333 Nisâ 4/11.

İbn Mesud (r.a), ölenin kızı, oğlunun kızları ve oğlunun oğulları mirasçı olması durumunda şöyle der: Kızı mirasın yarısını alır. Mirastan geriye kalan oğlun evlâtları arasında erkeklere kızların iki katı verilerek taksim edilir. Ancak oğlun kızlarının payı altıda biri geçmemelidir. Çünkü onların payı altıda birdir. Bundan fazla olan kısım oğlun oğullarına verilir. Bu Ebû Sevr'in görüşüdür.

Cumhurun görüşü ise şöyledir:

Kızı mirasın yarısını aldıktan sonra kalan yarısını oğlun evlâtları alır ve erkekler kızların iki katı alacak şekilde taksimat yapılır. Âyetin umumu ile amel bunu gerektirir. Onlara göre evlât her hâlükârda bulunduğu derecedeki kadınlar ile birlikte, bu kadınlar kendisi olmadan mirastan pay alsın almasın asabe durumuna inmektedir. Ancak derece olarak kendisinden yukarıda olan kadınları asabe durumuna getiremez. Fakat kendisinin bulunmadığı durumda onun mirastan bir payı yok ise bu durum müstesnadır. Kendisinden daha aşağıda olanları ise hiçbir halde asabe durumuna getiremez.

Sonra Allah Teâlâ (c.c) âyet-i kerimenin devamında buyurmaktadır ki:

"(Çocuklar) ***ikiden fazla kadın iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur."***[334]

Âyet-i kerimenin bu kısmı kadınların tek başına (erkekler olmaksızın) mirasçı olmasını düzenlemektedir. Eğer mirasçı olan kız evlât bir tane ise mirasın yarısını, ikiden fazla ise mirasın üçte ikisini almaktadır. Buna sulbî kızları ve bunların bulunmaması durumunda oğlun kızları da dahildir.

Şayet bunlar hep birlikte bulunurlarsa; sulbî kızların aldığı miras üçte ikiyi tamamlarsa, tek başına mirasçı olan oğlun kızları mirastan 0bir şey alamazlar. Kızlar üçte ikiyi tamamlamamış ise, sulbî oğlun tek bir kızı ve bunun yanında oğlun kızları birlikte bulunurlarsa; kız evlât mirasın yarısını, oğlun kızları da altıda birini alır ve kızların payı olan üçte ikiyi tamamlamış olurlar. Böylece mirastaki kadınların payı nas ile belirlenmiş olan üçte ikinin üzerine çıkmamış olur.

---

[334] Nisâ 4/11.

Nitekim daha önce geçmiş olan İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte geçtiği gibi Resûlullah (s.a.v) de bu şekilde hüküm vermiştir. Bu aynı zamanda âlimlerin genelinin görüşüdür. Ancak Ebû Mesud ve Selmân b. Rebîa'dan gelen bir rivayete göre, oğlun kızları için mirastan bir pay yoktur. Fakat Ebû Musa, İbn Mesud'un görüşü kendisine ulaşınca kendi görüşünden dönerek İbn Mesud'un görüşüne katılmıştır.[335]

Âlimler iki kız evlâdın mirası konusunda müşkilat yaşamışlardır. Çünkü İbn Münzir[336] ve başkalarının nakline göre, iki kızın üçte ikiyi alacağına dair icmâ vardır. İbn Abbas'tan (r.anhümâ) ise, iki kızın mirasın yarısını alacağı nakledilmiştir. Bu rivayetin isnadının sahih olmadığını söyleyenler çıkmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'deki ifade de buna aykırıdır. Buyrulmaktadır ki: ***"Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur."***[337] Bir kadın yarısını alırken birden fazla olan kadın nasıl mirasın yarısını alır?

İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiği, *"Kız mirasın yarısını alır, oğlun kızı da altıda biri alır ve böylece kızların toplamı üçte ikiye tamamlanır"* hadisi, iki kadının öncelikle üçte iki miras alacaklarına delâlet eder.

İmam Ahmed, Ebû Davud ve Tirmizî, Câbir'den (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) Sa'd b. Rebî'in iki kızına mirastan üçte iki pay verdiğini rivayet etmiştir.[338] Ancak bu anlamı Kur'ân-ı Kerîm'den çıkarmak müşkil olmuştur. Çünkü âyette geçen, ***"(Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler..."*** cümlesinden bu anlamı çıkarmak oldukça zordur. Bu yüzden insanlar bu konuda sıkıntı çekmişler. Pek çok kimse de anlama uzak sözler sarfetmiştir.

Bunlardan bazıları şöyle der: İki kızın mirastaki hükmü, iki kız kardeşin mirastaki hükmünden yararlanılarak öğrenilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, ***"Kız kardeşler iki tane olursa** (erkek kardeşlerinin) **bı-***

---

[335] Bunu rivayet için bk. Ebû Davud, Ferâiz, 4 (nr. 2890).

[336] İbnü'l-Münzir, *el-İcmâ'*, s. 79.

[337] Nisâ 4/11.

[338] Ebû Davud, Ferâiz, 4 (nr. 2891, 2892); Tirmizî, Ferâiz, 4 (nr. 2093); İbn Mâce, Ferâiz, (nr. 2720); Ahmed, *el-Müsned*, 3/352.

raktığının üçte ikisi onlarındır"[339] buyurmaktadır. İkinin üzerindeki kız kardeşlerin mirastaki hükmü de, ikiden fazla olanların mirası hakkındaki hükümden öğrenilmiştir.

Bazıları da şöyle der: Kız evlâdın erkek kardeşi ile birlikte bulunması durumunda mirastaki payı Kur'an'ın nassı ile üçte birdir. Öyleyse kız evlâdın kız kardeşi ile beraber üçte bir alması daha evlâdır.

Bazıları da bu konuda daha farklı bir yol tutmuştur. Şöyle ki:

Allah Teâlâ, erkek çocukların kız çocuklarla birlikte bulunması durumundaki miras hükmünü açıklamıştır. Dolayısıyla kız çocukların tek başına mirasçı olması durumundaki hükmü ve erkek çocukların tek başına mirasçı olması durumundaki hükmü açıklanmamıştır. İkisinin beraber bulunması durumunda ise, erkeklerin payının kızların payının iki katı olduğunu beyan etmiştir. Eğer bir erkek çocuğu ile birlikte iki ya da daha fazla kız evlât mirasçı olursa, bu durumda kız evlâtların mirastaki payı iki kızın payı kadardır.

Şayet erkek çocuk ile birlikte sadece bir tek kız mirasçı olursa, erkek üçte iki ve kız da üçte birini alır. Nitekim Cenâb-ı Hak erkeğin hakkının mutlak olarak kızın iki katı olduğunu belirtmiştir. İki kız erkek ile beraber mirasçı olduklarında üçte iki alamazlar. Bu durumda kızların payı mirasın yarısıdır. Buradan da anlaşılmaktadır ki kız çocukların mirastan üçte iki nisbetinde pay alması tek başına mirasçı olmaları durumundaki paylarıdır.

Geriye Kur'ân-ı Kerîm'de durumu açıklanmayan üçüncü bir kısım kalmıştır. O da erkek çocukların tek başına mirasçı olması durumudur. Aslında bu durum da İbn Abbas'ın (r.anhümâ) rivayet ettiği, *"(Mirastan) geriye kalan en yakın erkeğindir"* hadisinin hükmüne sokulabilir. Çünkü bu durumda miras geriye kalmış ve bunun hükmü de Kur'ân-ı Kerîm'de beyan edilmemiş olmaktadır. Öyleyse kalan mirasın en yakın erkek akrabanın olması gerekir, zaten mirastaki durum da böyledir.

Eğer oğul ile birlikte oğlun oğlu da mirasçı olursa, malın tamamı oğlun olur (oğlun oğluna bir şey düşmez). Eğer oğlun oğlu ile birlikte

---

339 Nisâ 4/176.

oğlun oğlunun oğlu mirasçı olursa, mirasın tamamını oğlun oğlu alır (oğlun oğlunun oğlu bir şey alamaz). İbn Abbas'ın (r.anhümâ) rivayet ettiği hadis bunu gerektirmektedir. Allah Teâlâ en doğrusunu bilir.

Ebeveynin Mirastaki Durumu

Âyet-i kerimenin devamında ebeveynin mirastaki durumu beyan buyrularak şöyle denilmektedir: "Ölenin çocuğu varsa, anne babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır."[340]

Âyet-i kerimenin bu kısmı, ölen kişinin evlâdı bulunduğu durumda ebeveynin mirastaki durumu açıklanmıştır. Müteveffanın evlâtlarının kız ya da erkek, sulbî çocuğu ya da oğlunun oğlu olması durumu değiştirmez. Bu konuda sanki âlimler arasında bir icmâ var gibidir. Ancak Mücâhid'den bunun hilâfına bir rivayet gelmiştir.

Ölen kişinin evlâdı ya da oğlunun evlâdı ve bununla birlikte ebeveyni mirasçı olursa; anne babadan her birine belirlenmiş pay (farz) olarak altıda bir verilir. Sonra eğer ölenin evlâdı erkek ise mirasın altıda ikisinden geriye kalanın tamamını alır. Yine buradaki hükmü de İbn Abbas'ın (r.anhümâ) rivayet ettiği, *"(Mirastan) geriye kalan en yakın erkeğindir".* hadisin hükmüne sokmak mümkündür.

Kişiye en yakın asabesi oğludur. Müteveffanın çocuğu kız olup bunların sayısı da iki ya da daha fazla ise, onların mirastaki payı üçte ikidir ve onların payı bunun üstüne çıkamaz. Eğer kız tek bir kişi ise mirastaki payı da yarısıdır. Bu durumda geriye kalan altıda biri de, *"Miras hisselerini hak sahiplerine verin. (Mirastan) geriye kalan en yakın erkeğindir"* hadisinin gereği olarak asabe olması sebebiyle ölenin babası alır. Oğlun bulunmadığı yerde baba en yakın erkek akrabadır. Baba, kişiye kardeşinden ve kardeşi oğlundan, amcasından ve amcası oğlundan daha yakındır.

Ebeveynin mirastaki durumunu beyan için âyetin devamında buyrulmaktadır ki:

***"Eğer çocuğu yok da anne babası ona vâris olmuş ise, annesina üçte bir** (düşer)."*[341]

[340] Nisâ 4/11.

Burada, ölenin çocuğu bulunmadığı takdirde ebeveyninin mirasçı olması durumu anlatılmaktadır. Bu durumda annenin hakkı üçte birdir. Buradan üçte birden geriye kalan kısmın babaya ait olduğu anlaşılır. Çünkü âyet, mirasın ebeveyne ait olduğunu tesbit etmiş, annenin payının da üçte bir olduğunu açıklamıştır. Bu açıklamalar ışığında kalan kısmın babaya ait olduğu anlaşılır. Burada ebeveynin durumuyla ilgili olarak, erkek ve kızların karışık olduğu hallerde mirası çocuklar ve kardeşlerin asabe yoluyla paylaştıkları gibi paylaştıkları vehmine düşülmemesi için, "Baba için annenin aldığı kadarı vardır" denilmemiştir.

İbn Abbas (r.anhümâ), "umriyyeteyn" denilen, yani insanı ömür boyu ilgilendiren iki meseleyi ihtiva etmesi sebebiyle bu âyetin hükmüne sıkı sıkıya sarılmıştır. Bu iki mesele ise, koca ile ebeveynin durumu ve hanım ile ebeveynin durumudur. Hz. Ömer (r.a), bu durumda eşlerin (ölenin hanımı ya da kocasının) mirastaki payını almasına, eşlerin paylarını aldıktan sonra kalan kısmın üçte birinin anneye, geriye kalanın da babaya ait olduğuna hükmetmiştir.[342] İmamların cumhuru bu konuda ona tâbi olmuşlardır.

İbn Abbas (r.anhümâ) ise şöyle der: "Anne bütünün üçte birini alır."[343] Bu konuda o, ***"Eğer çocuğu yok da anne babası ona vâris olmuş ise, annesine üçte bir** (düşer)"*[344] âyetine dayanır.

Onun bu görüşüne şöyle cevap verilmiştir:

Allah Teâlâ, anneye üçte biri iki şartla vermiştir. Birincisi, ölen kişinin çocuğunun bulunmaması. İkincisi ise, ebeveyninin kendisine mirasçı olmasıdır. Yani ebeveynin ona tek başına mirasçı olmasıdır. Eğer ebeveyn tek başına mirasçı olmamış ise, ölen kişinin çocuğu bulunmasa dahi anne mirastan üçte bir pay alamaz.

---

341 Nisâ 4/11.

342 Dârimî, *es-Sünen*, 2/344-345; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 19015; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 11/239, 240, 241; Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, nr. 6-8; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/228.

343 Dârimî, *es-Sünen*, 3/346; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 19018; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 11/240; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/228.

344 Nisâ 4/11.

Cevap olarak şöyle de denilebilir ki, bu da güzel bir görüştür:

"Eğer anne babası ona vâris olmuş ise, annesine üçte bir düşer"[345] âyetindeki üçte bir kısmı, malın tamamının değil ebeveynin mirastaki payının üçte biridir. Çünkü âyette daha önceki altıda birini alacağını bildiren hükümde geçtiği gibi, "Malın tamamının üçte biri annenindir" denilmemiştir. Buna göre anlam şöyle olmaktadır: Bir kimsenin çocukları bulunmaz ve ebeveyni ona mirasçı olursa, mirastan ebeveyne düşen payın üçte biri anneye düşer. Geriye kalan kısım da babanın olur.

İşte bu sırra binaen olsa gerek -Allah Teâlâ en doğrusunu bilir- Allah Teâlâ mirastan belli payları (farzları) olanları zikrettikten sonra onların paylarıyla ilgili olarak ***"müteveffanın bıraktığı maldan..."*** ifadesini ya da buna bu anlama delâlet eden, *"(Bütün bu paylar ölenin)* ***yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır"***[346] ifadelerini buyurmuştur.

Bu ifadeler, farz sahibi kimselerin haklarının, müteveffanın vasiyeti ve borçları yerine getirildikten sonra malın tamamından olduğunu açıklamak için söylenmiştir. Ancak, kızlarla erkeklerin birlikte asabe yoluyla mirasçı olması, ya da evlâtlar ile erkek kardeşlerin birlikte mirasçı olması gibi malın asabe olanlar arasında paylaşıldığı durumlarda buna benzer herhangi bir kayıt konulmamıştır.

Böylesi durumlarda taksime konu olan mal bazan malın tamamı olur. Bazı durumlarda ise payları belirlenmiş kişiler aldıktan sonra kalan kısım üzerinden paylaşım yapılır. Buradaki durum farklıdır. Burada, çocuğu bulunmayan kişiye ebeveyninin mirasçı olması durumu söz konusudur. Dolayısıyla burada ebeveynin mirası paylaşımı, çocuklarla birlikte mirasçı olması durumunda olduğu gibi sırf belirlenmiş paylara göre değildir. Mirasçı olmaları, erkekle kadının beraber mirasçı olduğu ve erkeğin kadının iki katı pay aldığı sırf asabe yoluyla da değildir. Aksine anne belirlenmiş payını almakta, baba da asabe yoluyla mirasçı olmaktadır. Çünkü, ***"Eğer anne babası ona vâris***

[345] Nisâ 4/11.

[346] Nisâ 4/11.

olmuş ise, annesine üçte bir düşer"[347] buyrulmuştur. Yani, ebeveynin hakkı olan kısmın üçte birini anne kendisi için belirlenmiş pay olarak alır. Geriye kalanı da baba asabe yoluyla alır. Bu bana Allah Teâlâ'nın lutfettiği bir izah şeklidir. Bundan önce böyle bir açıklama yapıldığını bilmiyorum. Bundan dolayı Allah Teâlâ'ya hamdeder, minnet duyarım.

Ebeveyn ve Kardeşler

Mirasla ilgili âyet-i kerime şöyle devam etmektedir:

"Eğer ölenin kardeşleri varsa, annesine altıda bir *(düşer. Bütün bu paylar ölenin)* yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır."[348]

Burada annenin payı, müteveffanın geriye bıraktığı ve mirasçıların paylaştıkları bütün malın altıda biridir. Ancak burada anneyle beraber babanın payı belirtilmemiştir. Hiç kuşku yoktur ki annenin kardeşlerle birlikte bulunduğu bu durumda baba yoktur. Mirasın altıda biri annenin, geriye kalan da kardeşlerindir. Cumhura göre iki ya da daha fazla erkek kardeş anneyi mirastan düşürür.

Şayet anne ve kardeşlerle birlikte baba da bulunacak olursa, bu konuda çoğunluk şöyle der: Baba kardeşleri mirastan düşürür, onlar mirasçı olamazlar. İbn Abbas'tan (r.anhümâ) rivayet edildiğine göre; onlar anneyi hacb ettikleri altıda bir paya farz olarak vâris olurlar; tıpkı anne bir çocuğun annesiyle birlikte belirlenmiş payla vâris olması gibi.

Ancak denilmiştir ki: Bu durum, âyette belirtilen "kelâle" kelimesinin özellikle evlâdı olmayan kişi anlamına gelmesine göredir; "kelâle" için babasının bulunmaması şartı yoktur. Böylece kardeşler baba ile birlikte farz yoluyla mirasçı olurlar.

Sonraki âlimlerden bazıları şöyle der: Kardeşler baba ile mirastan mahrum bırakıldığına göre onlar anneyi mirastan mahrum bırakamazlar. Aksine anne kardeşlerle birlikte üçte bir alır. Bu görüşü Ebü'l-Abbas İbn Teymiyye de (rh.a) tercih etmiştir. Bu görüş, Hz. Ömer (r.a) ve onun dışındaki selefin, "Mirasçı olamayan başkasını mi-

---

347 Nisâ 4/11.

348 Nisâ 4/11.

rastan mahrum bırakamaz" sözünün genel ifadesinden çıkarılmıştır. Ahmed el-Hırakî de buna benzer bir ifade kullanır. Ancak âlimlerin çoğunluğu bu ifadeyi; daha yakın bir kimsenin varlığı sebebiyle mirastan mahrum olanlara değil, hiçbir şekilde mirasçı olamayan küfür ve kölelik gibi durumlara hamletmişlerdir. Allah Teâlâ doğru olanı en iyi bilir.

Kardeşlerin mirastan mahrum olduklarında anneyi mirastan mahrum bırakmadıklarına şu âyet-i kerime şahittir:

"Eğer ölenin kardeşleri varsa, annesine altıda bir düşer."[349]

Burada baba zikredilmemiştir. Bu da bu hükmün kardeşler ile annenin tek başına bulunmasıyla ilgili olduğuna delâlet eder. Bu durumda annenin aldığı altıda bir paydan geriye kalanın tamamı kardeşlere ait olur. Bu görüş zayıftır. Çünkü kardeşler de anneden olmadır ve onların üçte birin dışında payı olamaz. Allah Teâlâ doğru olanı en iyi bilir.

Dede ve Ninenin Durumu

Bilinmelidir ki Allah Teâlâ ebeveynin mirastaki durumunu açıklamış, ancak dede ve ninenin durumu açıklanmamıştır. Ninenin durumu hakkında Ebû Bekir-i Sıddîk ile Ömer b. Hattâb (r.anhümâ) demiştir ki: "Bunun hakkında Allah'ın kitabında herhangi bir şey yoktur."[350] Âlimlerden bazıları bu konuda icmâ bulunduğunu nakletmiştir.

Nineye mirasta verilen pay sünnet ile sabit olmuştur. Bazıları ise, Resûlullah'ın (s.a.v) nineye mirastan verdiği altıda birin, onun için belirlenmiş bir farz olmadığını, onu mirastan nasiplendirmeye yönelik olduğunu söylemişlerdir. İbn Mesud (r.a) ve Saîd b. Müseyyeb'den böyle rivayet edilmiştir.

İbn Abbas'tan (r.anhümâ) gelen zayıf bir rivayette, annenin bulunmadığı durumda ninenin anne yerinde olduğu ve annenin payı kadar mirastan pay aldığı; bazı durumlarda üçte bir ve bazı durumlarda

349 Nisâ 4/11.

350 Ebû Davud, Ferâiz, 5 (nr. 2894); Tirmizî, Ferâiz, 10 (nr. 2101); İbn Mâce, Ferâiz, 4 (nr. 2724); Ahmed, *el-Müsned*, 4/225; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6031.

da altıda bir pay alacağı belirtilmiştir. Ancak bu şâz bir rivayettir. Nineyi dedenin hükmüne ilhak etmek sahih değildir. Dede asabe olması sebebiyle mirasa ulaşabilmektedir. Nine ise pay sahibi olduğu için uzanmakta ve bu sebeple zayıf kalmaktadır.

Bir görüşe göre de denilmiştir ki: Ninenin mirasta belirlenmiş herhangi bir payı yoktur. Ona verilen altıda bir hisse, mirastan onun da nasiplenmesi için Resûlullah'ın (s.a.v) verdiği bir rızıktır. Bundan dolayı, farz sahiplerine reddin yapılması konusunda gelen rivayete göre, nineye red yapılmaz. Çünkü onun payı zayıftır. Bu İmam Ahmed'den rivayet edilmiştir.

Dedenin durumuna gelecek olursak: Âlimlerin ittifakıyla, daha önce zikredilmiş olan yerlerde dede babanın yerine kaim olur. Evlât ile birlikte altıda bir mirastan pay alır. Evlâdın bulunmadığı durumlarda asabe yoluyla mirasçı olur. Şayet kız evlâtlarla birlikte mirasçı olursa yine geriye kalanı alır. Bu durum, *"(Mirastan) geriye kalan en yakın erkeğindir"* hadisinin gereğidir.

Ancak anne, dede ve eşlerden birinin bulunduğu durum hakkında ihtilâf vardır. Sahâbe-i kirâmın bir kesiminden gelen rivayete göre; daha önce de geçtiği gibi baba ile birlikte bulunması durumunda olduğu gibi, anne için geriye kalan kısmın üçte biri verilir. Bu görüş Hz. Ömer ve İbn Mesud'dan (r.anhümâ) rivayet edilmiştir. Bazıları da demiştir ki: Koca, anne ve dede mirasçı olduğunda anneye kalanın üçte biri verileceği Hz. Ömer ve İbn Mesud'dan rivayet edilmiştir.

İbn Mesud'dan (r.a) başka bir rivayet daha gelmiştir: Artan yarı dede ile anne arasında yarı yarıya paylaşılır. Hanım, anne ve dedenin mirasçı olması durumunda, İbn Mesud'dan gelen şâz rivayete göre anne kalanın üçte birini alır. Ondan gelen sahih rivayet cumhurun görüşüne uygun olan bütünün üçte birini alacağı görüşüdür. Bu durum İbn Sîrîn'in (rh.a), anne baba ile birlikte kocanın bulunması durumunda anneye kalanın üçte birini vermesi, ebeveynle birlikte hanımın bulunması durumunda da anneye üçte bir vererek iki halde annenin durumunda ayrım yapmasına benzemektedir.

Âlimlerin cumhuruna göre, anne dede ile birlikte bulunduğunda mutlak olarak üçte bir alır. Bu Hz. Ali ve İbn Abbas'ın görüşüdür. An-

nenin baba ve dede ile beraber bulunması arasındaki fark, baba ile birlikte bulunduğunda tek bir başlık altında anılmaktadır. O da ölüye olan eşit yakınlıktır. Bu durumda evlâtlarda ve kardeşlerde olduğu gibi erkek kadının iki katı pay alır. Fakat anne dede ile beraber bulunduğunda; bunlar tek başlık altında değildir. Çünkü dede babadan daha uzaktadır. Bu yüzden onların eşitlenmesi gerekmez.

Dede ile birlikte erkek kardeşlerin bulunması durumunda, eğer bu kardeşler anne bir kardeşler ise dede ile mirastan düşerler. Çünkü onlar "kelâle"ye mirasçı olmuşlardır. "Kelâle" ise, çocuğu ve babası bulunmayan kişidir. Ancak İbn Abbas'tan (r.anhümâ) gelen şâz bir rivayet buna muhaliftir.

Eğer kardeşler anne baba bir ya da baba bir kardeşler ise, bunların mirasçılığı hakkında eski âlimler ile sonraki âlimler arasında ihtilâf vardır. Âlimlerden kimisi, babanın düşürdüğü dedenin de kardeşleri mirastan düşürdüğünü söylemektedir. Bu görüş Ebû Bekir-i Sıddîk, Muâz b. Cebel, İbn Abbas (r.anhüm) ve diğerlerinin görüşüdür.

Bunlar, görüşlerine delil olarak Allah'ın kitabında dedenin baba yerine geçtiğini gösterirler ve miras konusunda da dedenin durumunun babanınki gibi olduğunu söylerler. Tıpkı oğlun oğlunun oğul yerinde olduğu ve oğlun bulunmadığı durumlarda ittifakla onun yerini tutması gibi. Öyleyse kelâleye mirasçı olan kardeşler, tıpkı baba ile kardeşlerin mirastan mahrum olduğu gibi dede ile de mirastan mahrum olurlar. Çünkü dedenin akrabalık bağı kardeşlerin bağından daha güçlüdür. Dede hem farz sahibi hem de asabe olmaktadır ve onun durumu tıpkı babanın durumu gibidir. Bundan dolayı *"(Mirastan) geriye kalan en yakın erkeğindir"* hadisinin genel kapsamına dahil olmaktadır.

Âlimlerden bazıları da kardeşler ile dedeyi mirasa ortak etmektedir. Bu da sahâbe-i kirâmdan çoğunun görüşü olup, onlardan sonra gelen fukahanın pek çoğu da bu görüşü benimsemiştir. Ancak dede ile kardeşlerin mirasa nasıl ortak olacakları arasında uzayıp giden ihtilâfları mevcuttur. Seleften bir kısmı da bu konuda tevakkuf etmiş ve bir görüş belirtmemiştir. Konunun kapalı ve müşkil olması sebebiyle

bu konuda gelen soruları cevapsız bırakmışlardır. Eğer bizde de konuyu uzatma korkusu olmasaydı, bu konudaki görüşleri geniş biçimde ele alırdık. Ancak bunu ele almak cidden konuyu gereğinden fazla uzatacağından bundan vazgeçtik.

Anne Baba Bir ve Baba Bir Kardeşler

Şimdi de anne baba bir ve baba bir kardeşlerin mirastaki durumunu ele alÂlim. Allah Teâlâ Nisâ sûresinin sonundaki şu âyet-i kerimede bunu açıklamaktadır:

"Senden fetva isterler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur."[351]

Kelâle kelimesi, kişinin yukarı (baba) ve aşağı (oğul) taraftan mirasçısı olmaksızın ölmesi anlamına gelen "tekellül" kelimesinden alınmıştır.

Bu durum ölen kişinin mutlak olarak dikey biçimde yukarı ve aşağı doğru nesebinin sona ermesi demektir. Bu kimsenin çocuğunun bulunmadığının Allah Teâlâ tarafından belirtilmiş olması, babasının bulunmadığına öncelikle dikkat çekme niteliğindedir. Zira kişinin nesep yönünden babasına olan bağlılığı oğluna olan bağlılığından daha âşikârdır. Bu durumda evlâdın bulunmadığını belirtmek, evleviyetle babanın bulunmadığı anlamına gelir.

Nitekim Ebû Bekir-i Sıddîk (r.a) demiştir ki: "Kelâle, evlâdı ve babası bulunmayan kişidir."[352] Sahâbe-i kirâmın cumhuru ve onlardan sonra gelen âlimler de bu görüşe tâbi olmuşlardır.

Bu tarif Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği *mürsel* hadisler arasında *merfû* olarak rivayet edilmiştir.

---

351 Nisâ 4/176.

352 Dârimî, *es-Sünen*, 2/365-366; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 11/415-416; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 19190, 19191; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8745, 8746; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/224.

Ebû Davud bunu *el-Merâsîl* isimli eserinde rivayet etmiştir.[353] Hâkim de bunu Ebû Seleme'nin Ebû Hüreyre'den rivayeti şeklinde *merfû* olarak rivayet etmiştir. Bu hadisin, Ebû Hüreyre'nin (r.a) ismiyle vasledilmesi zayıftır.[354]

"Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur."[355]

Yani ölen kişi gerek erkek gerek kız olsun tamamen çocuktan yoksun ise, bu durumda kız kardeşi için bir farz olarak mirasın yarısı verilir. Bu âyetin mefhumuna göre, ölenin çocuğu bulunursa, kız kardeşe takdir edilen pay mirasın yarısı değildir. Ayrıca çocukların erkek olması durumunda, erkek çocuk malın tamamını almaya daha evlâdır. Nitekim bu husus erkek çocukların tek başına mirasçı olması durumunda izah edilmişti. Çünkü erkek evlâtlar en yakın asabedir. Onlar erkek kardeşleri bile mirastan mahrum bırakırken, kız kardeşleri nasıl olur da mirastan mahrum bırakamazlar?

Diğer taraftan âyet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır:

"Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş mevcut ise erkeğin hakkı, iki kadın payı kadardır."[356]

Bu hükme kızlar ve onların dışındaki farz sahiplerinin bulunması durumu da dahildir. Erkek kardeşler kız kardeşler ile birlikte bulunduklarında kalan fazlalığı almaya hak kazandıklarına göre, tek başına bulundukları durumda bunu hak etmeleri daha evlâ olur. Eğer çocuk kız ise, bu durumda kız kardeşin aldığı yarım farz olarak yarım hisse değildir. O zaman âlimlerin cumhuruna göre asabe olması sebebiyle kalanı alır. Bu konu ve üzerindeki ihtilâf daha önce geçmişti.

Eğer mirasçı olan erkek evlât ve kız kardeş malın tamamını alamıyorsa, meselâ evlâdın yarısını alıp mirasın diğer yarısını da ser-

---

[353] Ebû Davud, *el-Merâsîl*, nr. 371; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/224.

[354] Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/336.

[355] Nisâ 4/176.

[356] Nisâ 4/176.

best bırakması gibi durumu böyledir ve İmam Ahmed ile diğer bazı âlimlerin görüşü bu yöndedir; bu durumda, erkek evlât burada kız kardeşin yarım olan farz hissesini düşürmektedir, denilebilir mi?

Yahut da şöyle denilebilir mi: Erkek evlâdın durumu kız evlât gibidir ve kız kardeş kız kardeş ile birlikte asabe olduğu gibi onunla beraber de asabe olur. Ancak o erkek evlât kız kardeşin asabe olarak yarısını almasını ıskat eder ve kız kardeş onunla birlikte kalanı asabe olarak alırlar. Bu konu üzerinde Hanbelî mezhebinin iki görüşü vardır.

"Kız kardeş ölüp çocuğu olmazsa erkek kardeş de ona vâris olur."[357]

Âyet-i kerimenin bu kısmı, ölenin kız ya da erkek evlâdı yok ise erkek kardeşin kız kardeşine tek başına mirasçı olduğunu beyan etmektedir. Eğer ölenin erkek evlâdı varsa, onun erkek kardeşten daha evlâ olduğunda herhangi bir tereddüt yoktur. Çünkü erkek evlât kişiye en yakın erkektir. Şayet ölenin kız evlâdı kalmış ise, belirlenmiş olan payını aldıktan sonra kalanı erkek kardeşindir. Çünkü bu durumda en yakın erkek odur. Ancak erkek kardeş, kız kardeşinin evlâdının bulunmadığı durumda mirasın tamamını tek başına alamaz.

"Kız kardeşler iki tane olursa (erkek kardeşlerinin) nın üçte ikisi onlarındır."[358]

Buna göre iki kız kardeşin belirlenmiş payı üçte ikidir. Nitekim tek kız kardeşin payı da yarımdır. Bütün bu hükümler erkek ve kız kardeşlerin tek başına mirasçı olmaları durumunda geçerlidir.

Ancak erkek ve kız kardeşler birlikte bulunurlarsa, bunun hakkında, ***"Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş mevcut ise erkeğin hakkı, iki kadın payı kadardır"***[359] buyrulmuştur. Bu hükme tek başlarına bulunmaları durumu da dahildir. Ancak kardeşlerin dışında, evlât ve onlara benzeyen eşlerden birinin, annenin ve anne bir erkek kardeş gibi payları belirlenmiş başka mirasçılar bulunursa, bu durumda

---

357 Nisâ 4/176.

358 Nisâ. 4/176.

359 Nisâ 4/176.

mirastan geriye kalan miktar kız kardeşler ile erkek kardeşler arasında erkeğe kızların iki katı pay verilmek suretiyle paylaştırılır.

Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre, evlâdın bulunması, anne baba bir ya da baba bir kız kardeşlerin farz yoluyla mirastan pay almasını engellemekte, ancak kız kardeşlerin asabe yoluyla birlikte mirasçı olmalarına engel olmamaktadır. Bu konuda icmâ vardır. Ancak âlimlerin cumhuruna göre tek kız evlât ile birlikte bulunmaları onların asabe olmalarına imkân vermemektedir.

Kız kardeşlerin mirastan belirlenmiş pay (farz) alabilmesi için ölenin kelâle olması (evlâdının ve babasının bulunmaması) şarttır, fakat tıpkı erkek kardeşlerde olduğu gibi mirasçı olabilmeleri değildir. Bu konuda da icmâ vardır. Anne bir kardeşlerin durumu bunun hilâfınadır. Kelâle olmadığı zaman onların mirastaki belli payı düşer. Mirastaki belirlenmiş payları düşünce mirasçı olma nitelikleri de düşer. Çünkü akrabalık bağı kadın vasıtasıyla geldiğinden onların herhangi bir şekilde asabe olmak yolları yoktur. Halbuki anne baba bir kız kardeşler ya da baba bir kız kardeşlerin akrabalık bağı erkek vasıtasıyla sağlanmaktadır. Bundan dolayı bu kız kardeşler erkek kardeşlerle birlikte ittifakla, tek başına bulunmaları durumunda da cumhura göre mirasçı olurlar.

Çocuk, anne baba bir evlâdın (kardeşin) ya da baba bir evlâdın (kardeşin) miktarı belli (farz) olan hissesini düşürmekte ama bu farz dışında mirasçı olmasına engel olamamaktadır. Çünkü âyet-i kerimede, ***"... çocuğu bulunmayan..."*** denilerek sadece çocuğun bulunmadığı zikredilmiş, baba ya da atası denilmemiştir. Zira "ata" tabirinin içine dede de girer. Dede ise erkek kardeşleri mirastan tamamıyla düşüremez; kardeşler dede ile mirasa ortak olurlar. Bu ortaklık bazan miktarı belirlemiş olarak bazan da başka şekilde olur. Bu ifade, "Dedenin erkek kardeşleri mirastan düşürmediği zahirdir" diyenlerin görüşüne göredir ve bunu diyenler de cumhurdur.

Bütün bu hükümler anne baba bir evlâdın (kardeşin) ya da baba bir evlâdın (kardeşin) tek başına bulunması durumuna göredir. Eğer başkalarıyla birlikte bulunurlarsa; anne baba bir kardeşten asabe olanlar bütün baba bir kardeşleri mirastan düşürür, bunda bir ihtilâf

yoktur. Hatta anne baba bir kız kardeşler kız ile birlikte bulunduğunda, kızları asabe sayan kimselere göre bununla beraber bulunan anne baba bir erkek kardeş de mirastan düşer.

İmam Ahmed, Tirmizî ve İbn Mâce Hz. Ali'den (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v), baba bir kardeşlerin değil anne baba bir kardeşlerin birbirine mirasçı olmasına hükmetti. Baba bir kardeşe bu hakkı vermemiştir. Kişi, anne baba bir kardeşine mirasçı olur fakat baba bir kadeşine mirasçı olamaz."[360]

Amr b. Şuayb (r.a) şöyle der:

Resûlullah (s.a.v) şöyle hükmetmiştir: Kelâleye mirasçı olma konusunda anne baba bir kardeş evlâdır. Ondan sonra baba bir kardeş gelir. Bu konu aynı zamanda Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), *"(Mirastan) geriye kalan en yakın erkeğindir"* hadisinin hükmüne de girer.

Konunun tahkiki:

Kur'ân-ı Kerîm'in, işaret ve tembih yoluyla da olsa yaptığı delâlete göre, maksadı farzları sabit tutup bu şekilde bâki kılmak değil, bu farzlara göre yapılan miras taksimini ehline ve sahibine ulaştırmaktır. Erkek ve kız evlâtlara farzlardan arta kalanın erkeğe kızın iki katı verilerek aralarında paylaştırılması gibi. Erkek ve kız kardeşlerin birlikte mirasçı olmaları durumu da böyledir. Bu durum tembih yoluyla şuna da delâlet eder: Bu durumlarda tek başına mirasçı olmuş ise kalanı alması daha evlâdır. Aynı şekilde, kız kardeş ile birlikte kalanı alır, tıpkı erkek kardeşi ile beraber kalanı aldığı gibi. Onlardan daha uzak olan erkek kardeşin oğlu, amca ve amca oğlu gibi akrabalar onların önüne geçirilemezler. O halde bir kadını kendi erkek kardeşi mirastan mahrum bırakamazken, nasıl olur da ondan daha uzak olan biri kendisini mirastan mahrum bırakabilir? Bütün bu anlatılanlar, mirasları

---

[360] Tirmizî, Ferâiz, 5 (nr. 2095); İbn Mâce, Vesâyâ, 7, Ferâiz, 10 (nr. 2715, 2739); Ahmed, *el-Müsned*, 1/79, 131, 144; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/373, 380 (nr. 7967, 7994); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 12108, 12155, 12342; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 29054, 31556; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 839; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 55; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 625; Mervezî, *es-Sünne*, nr. 264, 265.

hak sahiplerine verme ve miras malını pay sahipleri arasında taksim işlemine dahildir.

Erkek kardeş oğlu, amca ve amca oğlu gibi Kur'ân-ı Kerîm'de ismi anılmayan asabe olanlara gelecek olursak, bunlar da şu âyetlerin genel ifadesine dahildir:

"Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine** (vâris olmaya) **daha uygundur."[361]

*"(Erkek ve kadından) **her biri için, anne, baba ve akrabanın bıraktığından** (hisselerini alacak olan) **vârisler kıldık."***[362]

İşte bunların mirasçı olabilmeleri için İbn Abbas'ın rivayet ettiği konumuz olan hadis-i şerife ihtiyaç vardır. Eğer miras kalan mal için onların dışında mirasçı bulunmaz ve onlar da tek başına bulunursa; bunlar içinden yakınlık derecesine göre en yakın olan öncelik hakkına sahip olur. Bu şekilde yakından uzağa doğru miras dağıtılır. Çünkü miras en yakın olan erkek akrabanın hakkıdır.

Mirasçılar arasında farz sahibi biri bulunur; eşlerden biri, anne, anne bir evlât, tek başına kız evlâtlar, tek başına kız kardeşlerin mirasçı olması gibi bu kimseler mirasın tamamını alma hakkına sahip olmazsa; bu durumda mirasın kalan kısmı bütünüyle en yakın olan erkeğe aittir. Bundan dolayı, söz konusu olan bu mirasçılar kardeş olarak erkek kadın karışık olduklarında, mirası sadece erkekler alır, kadınlar alamazlar.

Halbuki evlâtların ve erkek kardeşlerin durumu bunun hilâfınadır ve onlar kalan kısma Kur'an'ın nassı ile erkek kadın karışık olarak ortak olurlar. Hadis ise kadınları dışarıda bırakarak asabe içinden sadece erkeklerin mirasçı olacağını belirtmektedir. Bunlar da evlât ve kardeşler dışında kalanlardır. İşte Allah'ın kitabında ve İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadiste hükümleri bildirilen asabenin durumu bundan ibarettir.

---

[361] Enfâl 8/75.

[362] Nisâ 4/33.

Eşler, Anne Bir Kardeş ve Zevi'l-Erhâm

Farz sahibi olanların mirastaki hükümlerini de açıkladık. Geriye sadece karı koca ile anne bir kardeşin durumu kaldı.

Eşlerin mirasçı olmalarının sebebi nikâh akdidir. Eşler arasında ülfet, sevgi, yardımlaşma, birbirine destek olma gibi akraba arasında gerçekleşen özelliklerin oluşması sebebiyle, bunlar da akrabalar gibi birbirine mirasçı kılınmıştır. Eşlerden erkek olana, masrafı yapmakla yükümlü olması ve daha çok katkıda bulunması sebebiyle kadınların iki katı pay verilmiştir.

Anne bir kardeşler ise kişinin kabilesinden ve aşiretinden sayılmaz. Bunlar zevi'l-erhâm, yani anne tarafından akraba olmuş kimsedir. Allah Teâlâ bunların biri için mirasta altıda bir pay takdir etmiştir. Birden çok olduklarında ise akrabalık bağından dolayı üçte iki alabilirler. Bunların erkek olanları ile kadınları aynı oranda pay alır. Çünkü bunların erkek olanı hayatta iken kadınlardan daha fazla bir yardım ve destek yapacak durumda değildir. Ancak kişinin kendi kabilesinden ve aşiretinden olan bir kişinin durumu böyle değildir. Bu yüzden anne bir kardeşlerde erkek ile kadınların payları eşit kılınmıştır. Bundan dolayı yabancılar için yapılan vasiyetin üçte birden fazla olması meşru görülmemiştir. Hatta onlar için yapılan üçte birlik miktar bile fazladır. Zira yabancı olan kimse, kişiye anne bir kardeşten çok daha uzaktır. Öyleyse yabancıya yapılacak olan vasiyetin, anne bir kardeşe akrabalığından dolayı verilen miktardan fazla olmaması, aksine daha az olması gerekir.

Bazı kimseler hadiste geçen, *"(Mirastan) geriye kalan en yakın erkeğindir"* sözünden, zevi'l-erhâma mirasın düşmediğine delil getirmişlerdir. Çünkü bu ifade, Kur'ân-ı Kerîm'de miras hakkı verilmeyenlerden sadece erkek akrabalara miras hakkı tanımaktadır. Erkek akrabalar ise sadece asabe olanları içine alır, zevi'l-erhâm bunun içine girmez. Zira zevi'l-erhâmı mirasçı kabul eden kişi onların erkek ve kadınlarını birilikte mirasçı etmiş olur.

Zevi'l-erhâmın mirasçı olduğunu söyleyenler, bu görüşe şöyle cevap verir: Bu hadis-i şerif, asabe dışında olanların mirasçılıklarını iptal için söylenmiş olmayıp asabeye dahil olanların nasıl mirasçı ola-

caklarını açıklamaktadır. Zevi'l-erhâmın mirasçı olmaları ise başka bir delilden alınmıştır. Bu delil de İbn Abbas'ın rivayet etmiş olduğu hadisin delâlet ettiği hususa bir ziyade olmaktadır.

Hadis-i şerifte geçen, *"(Mirastan) geriye kalan en yakın erkeğindir"* cümlesindeki "recül" kelimesinin mutlaka erkek anlamına geldiği söylenecek olursa, buna verilecek doğru cevap şudur:

Bilinmektedir ki "recül" kelimesi mutlak olarak kullanıldığında bununla kişi kastedildiği olağan işlerdendir. Meselâ, "Bir kimse malını bir recülün yanında bulursa..." cümlesindeki ifadeye göre kişinin malını bir erkek ya da kadının yanında bulması arasında fark yoktur.

Eğer "recül" kelimesini sırf erkeklere tahsis edecek olursak bu ihtimali ortadan kaldırmış oluruz. O zaman sadece erkeklerin yanında bulması durumu söz konusu edilmiş olur. İbn (oğul) kelimesi de böyledir. Bu kelime de mutlak olarak kullanıldığında erkek evlâttan daha geniş anlam kastedilir. Meselâ "İbnü's-sebîl" (yol oğlu, yolcu) denildiğinde bu geniş mânada kullanılmıştır.

Süheylî, hadisin aslına uygun olmayan gerçek dışı birtakım zorlama ve yorumlarda bulunmuş olup, bunun sağladığı hiçbir yarar yoktur. Bir topluluk da onun bu iddialarını reddederek cevaplandırmıştır.[363] Allah Teâlâ doğru olanı en iyi bilir.

---

363 Bunun için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 12/13.

Kırk Dördüncü Hadis

SÜT KARDEŞLİĞİ ve HÜKÜMLERİ

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: اَلرَّضَاعَةُ تُحَرِّمُ مَا تُحَرِّمُ الْوِلَادَةُ.

Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Süt emme, doğumun haram kıldığını haram kılar."[364]

DİĞER RİVAYETLER

Bu hadis, Buhârî ve Müslim'in Amre vasıtasıyla Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden rivayet ettiği bir hadistir.

Ayrıca Müslim bu hadisi Urve vasıtasıyla Hz. Âişe'den (r.anhâ) şu lafızla rivayet etmiştir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Nesep ile haram olanlar süt emme ile de haram olur."

Bu hadis ayrıca Urve'den Hz. Âişe'nin (r.anhâ) sözü (*mevkuf* hadis) olarak da rivayet edilmiştir. Buhârî ve Müslim, bu hadisi İbn Abbas'tan (r.anhümâ) Resûlullah'ın sözü olarak rivayet etmiştir.[365]

---

364 Buhârî, nr. 2646, 3105, 5099; Müslim, Radâ', 2 (nr. 1444); Ebû Davud, Nikâh, 7 (nr. 2055); Tirmizî, Radâ', 1 (nr. 1147); Nesâî, Nikâh, 49 (6/98-99); İbn Mâce, Nikâh, 34 (nr. 1937); Ahmed, *el-Müsned*, 6/44, 51, 66, 102; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4223.

365 Buhârî, nr. 2645; Müslim, Radâ', 12 (nr. 1447).

Tirmizî de Hz. Ali (r.a) vasıtasıyla Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) rivayet etmiştir.[366]

NİKÂHI HARAM OLANLAR

Âlimler bu hadisin genel anlamıyla amel edileceğinde icmâ etmişler ve nesep ile haram olan evliliklerin süt emme ile de haram olduğuna hükmetmişlerdir. Biz burada nesep yönünden nikâhlanması haram olan bütün kısımları sayacağız. Böylece süt emme ile nelerin haram kılınmış olduğu da ortaya çıkmış olacaktır.

Deriz ki: Nesep ve doğum, haram olan evlilikler üzerinde iki etkendir. Bu da iki kısma ayrılır:

Birinci kısım. Tek başına ebedî olarak evliliği haram kılanlar. Bu da iki nevidir:

Nesep ile Haram Olanlar

Birinci nevi. Sırf nesep ile haram olanlar. Bir kimseye, ne kadar yukarıya kadar gidilirse gidilsin bütün usulü (atası) ve ne kadar aşağıya doğru gidilirse gidilsin yine bütün fürûu (evlâtları) haramdır. Aynı şekilde, ne kadar aşağı gidilirse gidilsin aslının fürûu haramdır. Usulün uzak fürûu kadınların fürûu dışındadır.

Kişinin usulüne, babası ve annesi yönünden ne kadar yukarıya çıkılırsa çıkılsın bütün anneler girer. Fürûuna da, kızları ile ne kadar aşağı gidilirse gidilsin evlâtlarının (oğullarının ve kızlarının) kızları girer. Usulünün yakın fürûuna şunlar da girer; anne baba bir kız kardeşler, anne bir ve baba bir kız kardeşler, ne kadar aşağı inilirse inilsin bunların kızları, erkek kardeşlerin kızları.

Kişinin usulünün uzak fürûuna ise şunlar girer; halalar, teyzeler ile ne kadar yukarı gidilirse gidilsin ebeveynin hala ve teyzeleri. Erkek için usulünün uzak fürûu dışında nikâhı helâl olan akraba yoktur. Bunlar da amca kızları, hala kızları, dayı kızları ve teyze kızlarıdır.

[366] Tirmizî, Radâ', 1 (nr. 1146).

Nesep ve Musâhere Yoluyla Haram Olanlar

İkinci nevi. Nesep dışında başka bir sebeple daha haram olanlar. Bu da evlilikten doğan akrabalık olan musâheredir. Musâhere ile haram olanlar şunlardır: Erkek için babasının evlendiği (kendi annesi dışındaki diğer) kadınlar, oğlunun evlendiği kadınlar, hanımlarının anneleri, zifafa girdiği hanımlarının başkasından olan kızları (üvey kızın kızları).

Buna göre erkek için hanımının annesi ile hanımın anne ve baba yönünden yukarıya doğru bütün anneleri. Ayrıca erkek için hanımının yanında bulunan diğer erkeklerden olan kızları ve aşağıya doğru bunların bütün kızları haramdır. Aynı şekilde hanımının başka kocadan olan oğlunun kızları da erkek için haramdır. Bunlar üvey oğlun kızlarıdır. İmam Şâfiî ve İmam Ahmed bunu açıkça belirtmiştir. Bu konuda herhangi bir ihtilâf olduğu bilinmemektedir.

Yine bir erkeğin, ne kadar yukarı gidilirse gidilsin babasının[367] hanımı (üvey annesi) ile ve ne kadar aşağı inilirse inilsin oğlunun[368] hanımları kişi için haramdır. Bu kadınlarla evlenmenin haramlığının nesep yönüyle olduğu zâhirdir. Çünkü bunların haramlığı, musâhere ile birlikte erkeğin nesebi yönünden olmaktadır.

Ancak kişinin hanımının anneleri ve üvey kızları ile evlenmesinin haramlığının sebebi musâhere ve bununla birlikte bulunan kadının nesebi sebebiyle olmaktadır. Böyle olmakla haramlığın sebebi nesep ile beraber ona eklenen musâhere yoluyla oluşmuş olmaktan çıkmaz. Çünkü nesep yoluyla haramlık mücerrettir. Fakat musâhereye dayanan nesebe erkekler ile kadınlar ortak olmaktadır.

Buna göre kadının, ne kadar yukarı çıkılırsa
yine ne kadar aşağı inilirse inilsin fürûu ile evlenmesi haramdır. Aynı şekilde yakın usulün fürûunu oluşturan erkek kardeşleri ile ne kadar aşağı inerse insin bunların fürûu oluşturan evlâtları da haramdır. Bu-

---

[367] Yani babası, babasının babası, babasının babasının babası... şeklinde ne kadar yukarı çıkılırsa çıkılsın bunların evlendiği üvey anne ve üvey nineler... erkek için haramdır.

[368] Yani oğlu, oğlunun oğlu, oğlunun oğlunun oğlu... şeklinde aşağıya doğru giden bütün oğulların evlendiği kadınlar kişi için haramdır.

na ilâve olarak uzak usulün fürûu da haramdır. Bunlar da ne kadar yukarı çıkılırsa çıkılsın amcalar ve dayılardır. Ancak amca ve dayıların oğulları haram değildir. Bütün bu haramlığın sebebi mücerret neseptir.

Musâhereye dayalı nesep ile haram olanlara gelecek olursak: Ne kadar yukarı çıkılırsa çıkılsın kocanın babasıyla evlenmek kadın için haramdır. Aynı şekilde ne kadar aşağıya inilirse inilsin kocanın oğlu (üvey oğlu) ile evlenmesi mücerret nikâh akdi ile (zifaf gerçekleşmese bile) kadın için haram olur. Yine ne kadar aşağı inilirse inilsin kızının kocası ile evlenmesi de kadına mücerret nikâh akd olur. Keza ne kadar yukarı çıkılırsa çıkılsın annesinin kocası da kadın için haramdır. Ancak haramlığın oluşması için zifafın gerçekleşmesi şarttır.

Başkasıyla Birlikte Nikâhı Haram Olanlar

İkinci kısım. Tek başına haram olmayıp başka biriyle birlikte ebedî olarak haram olanlardır. Bu haramlık da erkeklere yöneliktir. Çünkü birden fazla kadın ile aynı anda evlenmek erkekler için mubah iken, birden fazla erkek ile evlenmek kadınlar için imkansızdır. Buna göre aralarında haram kılıcı bir sebep bulunan iki kadını aynı anda nikâh altında bulundurmak haramdır. Yani iki kadından biri erkek olarak düşünüldüğü takdirde birbiriyle evlenmesi haram ise, bu iki kadını bir nikâh altında bulundurmak da haramdır.

İmam Şâfiî (rh.a) şöyle der:

Resûlullah'ın (s.a.v) ashabı şöyle derlerdi: Bir erkek şu durumdaki iki kadını bir nikâh altında bulunduramaz: Eğer kadınlardan biri erkek olsaydı diğeri ile evlenmesi câiz olmazdı. Bu durum haramlığın sebebinin nesep olmasına göredir.

Süfyân-ı Sevrî ve âlimlerin çoğunluğu bunu böyle açıklamıştır. Şayet haramlığın sebebi, bir erkeğin hanımı ile o erkeğin başka kadından olan kızını bir nikâh altında toplamak gibi nesep dışında bir etken ise, bu durumda bu iki kadını bir nikâh altında bulundurmak çoğunluğa göre mubahtır. Seleften bazıları ise bunları bir nikâh altında toplamayı mekruh saymıştır.

Emzirme ile Haram Olanlar

Nesep yoluyla haram olanlar bilindiğinde, bu yolla kimlerin haram olduğu anlaşıldığında, bunların süt kardeşliği ile oluşan karşılıkları da aynı şekilde haram olduğu anlaşılmış olur. Buna göre, ne kadar yukarıya doğru gidilirse gidilsin kişinin sütannesi ve aynı şekilde ne kadar aşağıya doğru inilirse inilsin sütkızları, sütkız kardeşleri, sütkardeşinin kızları ve ne kadar yukarı gidilirse gidilsin sütamcaları ile sütdayıları haramdır. Ancak sütamca ve sütdayıların kızları haram değildir.

Bu, şu anlama gelmektedir: Bir kadın muteber bir emzirme ile muteber bir sürede bir çocuğu emzirdiği zaman, Kur'ân-ı Kerîm'in nassı ile onun annesi olur. Bu emzirme ile kendisi ve yukarıya doğru hem süt emme hem de nesep yönünden bütün anneleri emen kişiye haram olur. Kadının bütün kızları süt emen kişinin kız kardeşleri olur. Bunları nikâhlamak Kur'ân-ı Kerîm'in nassı ile haram kılınmıştır. Bunun dışında kalan süt emme ile ilgili haramlık sünnetten çıkarılmıştır. Nitekim iki kadını bir erkeğin nikahı altında birleştirmenin haramlığının sadece iki kız kardeşi nikâhlamaktan ibaret olmadığı konusu da sünnetten yararlanılarak tesbit edilmiştir.

İki kız kardeşi birlikte nikâhlamaya ilâve olarak, kadın ile halasını ve kadın ile teyzesini birlikte nikâhlamak da sünnet ile haram kılınmıştır. Eğer süt emen kişi, emzirenin evlâtları ile süt ve nesep yönünden kardeş ise, bu durumda kendisine erkek kardeşinin kızları da haram olur. Nitekim Resûlullah (s.a.v) amcası Hamza'nın (r.a) kızı ve Ebû Seleme'nin (r.a) kızı ile evlenmeyi reddetmiştir. Buna, her ikisinin babasının da kendisi ile sütkardeş olmasını gerekçe göstermiştir.[369]

Aynı zamanda ona süt emzirenin kız kardeşleri de haram olur. Çünkü onlar da süt teyzeleridir. Bu haramlık aynı zamanda süt emziren kadının ve sütün sahibi olan erkek taraf için geçerlidir. Böylece emziren kadının kocası süt emen kişinin sütbabası olur. Ayrıca o babanın süt emme, nesep ya da başka yolla çocukları olanların hepsi de kendisine sütkardeş olur. Sütbabanın erkek kardeşleri de sütamcası

---

[369] bk. Buhârî, nr. 2645, 5101; Müslim, Radâ', 12 (nr. 1447).

olur. Bu seleften olan âlimlerin cumhurunun görüşüdür. Dört mezhep imamı ve onlardan sonra gelenler de bunun üzerinde görüş birliği oluşturmuştur. Sünnetten Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden gelen şu rivayet bu hususa delâlet eder:

792- أَنَّ أَفْلَحَ أَخَا أَبِي الْقُعَيْسِ اسْتَأْذَنَ عَلَيْهَا بَعْدَ مَا أُنْزِلَ الْحِجَابُ، قَالَتْ عَائِشَةُ: فَقُلْتُ: وَاللهِ لاَ آذَنُ لَهُ حَتَّى أَسْتَأْذِنَ رَسُولَ اللهِ ﷺ، فَإِنَّ أَبَا الْقُعَيْسِ لَيْسَ هُوَ أَرْضَعَنِي وَلَكِنْ أَرْضَعَتْنِي امْرَأَتُهُ. قَالَتْ: فَلَمَّا دَخَلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ، ذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ: ائْذَنِي لَهُ، فَإِنَّهُ عَمُّكِ تَرِبَتْ يَمِينُكِ.

"Hicap (örtü) âyeti indikten sonra Ebü'l-Kuays'in kardeşi Eflah, Hz. Âişe'nin yanına girmek için izin istemişti. Hz. Âişe (r.a) validemiz dedi ki:

'Vallahi bu konuda Resûlullah'tan (s.a.v) izin almadıkça ona izin vermeyeceğim! Çünkü beni emziren Ebü'l-Kuays değil onun hanımı idi.'

Hz. Âişe (r.anhâ) der ki: Resûlullah (s.a.v) gelince durumu kendisine bildirdim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v),

'Ona izin ver. Zira o senin (süt) amcandır, eli hayır ile dolasıca! buyurdu.'"[370]

Ebü'l-Kuays, Hz. Âişe'yi emziren kadının kocası idi. Hadisi bu anlamda Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

İbn Abbas'a (r.anhümâ) şöyle sorarlar: Bir adamın iki câriyesi olsa, câriyelerden biri bir kızı emzirse, diğeri de bir erkek çocuğu emzirse, kız çocuk ile erkek çocuğun evlenmesi câiz olur mu? O da şöyle cevap verdi: Hayır, onlar aynı sudandır.[371]

---

370 Buhârî, nr. 2646; Müslim, Radâ', 3 (nr. 1445).

371 "Onlar aynı sudandır" sözü ile şu kastedilmektedir: O iki câriyenin süt vermesinin sebebi, doğum yapmalarıdır. Doğum yapmalarının sebebi de ikisinin sahibi olan tek efendileridir. Böylece iki câriye de aynı erkeğin suyu ile hamile olmuş ve bundan dolayı süt emzirmişlerdir. Bu iki ayrı câriyeden süt emen kişi de dolayısıyla aynı sudan sayılmıştır (bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 4/262, "l-k-h" maddesi) (çev.).

Eğer çocuğun emdiği süt, kadının bir erkekle birleşmesi (ve bundan oluşan doğum) sonucu değil de kendiliğinden gelmiş ise, yani kadın kocasız biri olup dul, bâkire ya da çocuk doğurma ümidi kalmayan (hayızdan kesilmiş) durumda bir kadından ise, âlimlerin çoğunluğuna göre böyle bir kadından süt emmek aynı şekilde haramlığı gerektirir ve emziren kadın süt emen çocuğun sütannesi olur. Nitekim İbnü'l-Münzir, bu konuda bir icmânın bulunduğunu nakletmiştir. Bu aynı zamanda İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî, İshak b. Râhûye ve diğer imamların görüşüdür.

İmam Ahmed'den gelen meşhur görüşe göre kadının sütü erkek ile birleşmesinden gelmemiş ise bundan dolayı haramlık doğmaz. İmam Şâfiî'den de bunun benzeri bir söz nakledilmiştir.

Veled-i zinada olduğu gibi, doğuma neden olan erkek (sâhib-i leben) sebebiyle çocuğun nesebi kesintiye uğramaktaysa; bu durumda haramlık zina eden sahib-i lebene geçer mi? Yine buna dayalı olarak, zinadan doğan kız zina eden kişiye haram olur mu?

Bu konuda İmam Ebû Hanîfe, İmam Ahmed ve bir rivayete göre İmam Mâlik, haram olduğuna hükmetmişlerdir. İmam Şâfiî ise buna muhalif görüş bildirmiştir. İmam Ahmed de buna muhalefet edenleri çok aşırı ve ağır biçimde reddetmiştir.

Haramlığı kabul edenlere göre doğuma sebep olan kişi, doğum yapan kadının sütünü emenlere sütbabası olur mu, haramlık ona da geçer mi yoksa geçmez mi?

Bu konuda iki görüş vardır, bizim Hanbelî mezhebinin de iki görüşü mevcuttur. Ebû Hamid, bu haramlığın ona sirayet etmediği görüşünü seçmiştir. Ebû Bekir ve Kâdî Ebû Ya'lâ ise, haramlığın zina eden kişiye geçtiği görüşünü tercih etmiştir. İmam Ahmed'in belirttiği görüş de budur. Bunu İbn Abbas'tan (r.anhümâ) nakletmiştir. Ayrıca İshak b. Râhûye'nin görüşü de budur, ondan bu görüşü Harb nakletmiştir.

Süt emme ile neseple birlikte musâhere yoluyla haram olanlara da haramlık sirayet eder. Bu haramlık ya erkeğin nesebi cihetinden olur. Kişiye babasının ve oğlunun hanımlarının haram olması gibi. Yahut da haramlık hanımın nesebi cihetinden olur. Erkeğe, hanımının

annesinin ve başka kocadan olan kızının haram olması gibi. Yine haramlık kadının nesebi yönünden bir arada bulunmaları haram olanlara da sirayet eder. İki kız kardeşi, kadın ile halasını ve kadın ile teyzesini bir arada nikâhlamak gibi. Bütün bunlar, nesep ile haram olduğu gibi süt emme ile de haram olur. Çünkü bunların hepsi de Resûlullah'ın (s.a.v), *"Süt emme, doğumun haram kıldığını haram kılar"* hadisinin kapsamına girmektedir.

Bütün bunların haramlığının sebebi neseptir. Bir kısmı erkeğin nesebi sebebiyle, bir kısmı da kadının nesebi sebebiyle haram olmaktadır. Nitekim bu hususa daha önce de değinmiştik. Bu konuda bir ihtilâfın varlığı bilinmemektedir. İmam Ahmed bunu açıkça belirtir ve bunlara da, *"Süt emme, doğumun haram kıldığını haram kılar"* hadisini delil gösterir.

Âyet-i kerimede geçen, ***"... ve kendi sulbünüzden olan oğullarınızın hanımları da haramdır..."***[372] cümlesi hakkında şöyle denilmiştir: Bu cümlenin maksadı, sütoğulların hanımlarını haramlığın dışında tutmak değildir. Bununla, evlâtlık edinilenlerin ve nesep yönünden oğul olmayanların hanımları hükmün dışına çıkarılmak istenmiştir. Nitekim Resûlullah da (s.a.v) evlât edinmiş olduğu Zeyd b. Hârise'nin (r.a) boşadığı hanımı ile evlenmiştir.

Emzirme ile oluşan haramlık emenin nefsi için sabit olur ve evlâtlarına da sirayet eder. Ancak süt emen kişinin aynı derecede bulunan erkek ve kız kardeşlerine sirayet etmez. Yine emen kişiden daha yukarı derecede bulunan babalarına, annelerine, amcalarına, halalarına, dayılarına ve teyzelerine sirayet etmez. Emziren kadının kendisinin, emen kişinin nesep yönünden babası ve kardeşi ile nikâhlanması mubahtır. Yine süt emen kişinin nesep yönünden annesinin ve kız kardeşinin, süt emen kişinin sütbabası ve onun kardeşi ile evlenmesi mubahtır. Bu, âlimlerin cumhurunun görüşüdür. Onlar derler ki: Kişinin, sütkardeşinin (üvey) kız kardeşi ile ve sütkızının (üvey) kız kardeşi ile evlenmesi mubahtır.

---

[372] Nisâ 4/23.

Hatta Şa'bî şöyle der: Bunlarla evlenmek Kades nehrinin suyu gibi mubahtır. Bunun mubah olduğunu Habîb b. Ebû Sâbit ve Ahmed sarahatle belirtmiştir.

Eş'as'ın rivayetine göre Hasan-ı Basrî, bir kimsenin kendi oğlunun sütannesinin kızı ile evlenmesini mekruh sayardı. Ve, "O, oğlunun kız kardeşidir" derdi. Ancak onun, yani oğlunun sütannesinin annesi ile evlenmesinde beis görmezdi.

Süleymen Teymî şöyle rivayet eder: Hasan-ı Basrî'ye, bir erkeğin kendi erkek kardeşinin sütkardeşi ile evlenmesini sordular. Bu konuda bir şey söylemedi. Hasan-ı Basrî'nin bu tevakkufu (bir şey söylememiş olması), bunun harama yakın mekruh değil de helâle yakın mekruh olmasından kaynaklanmış olabilir.

Hanbelî mezhebinden ve diğer mezheplerden çok sayıda fukaha, nesep ile haram olan iki hali istisna etmiş ve, "Bunların benzerleri emzirme ile haram olmaz" demişlerdir.

Birincisi. Kız kardeşin annesi, nesep ile haram olur. Ancak emzirme ile haram olmaz.

İkincisi. Oğlun kız kardeşi, nesep ile haram olur, fakat emzirme ile haram olmaz. Bu iki durumu istisna etmeye ihtiyaç yoktur.

Kız kardeşin annesi nesep yoluyla haram olur. Çünkü bu kadın mücerret kız kardeşin annesi olmakla babanın ya annesi ya da eşidir. Haramlık, Allah Teâlâ'nın ilişkilendirmediği kimselerle ilişkilendirilemez. O zaman kız kardeşin annesi olan kadının, babanın annesi ya da eşi olmadığı görülür ve haram olmaz. Çünkü burada süt ile sabit olan durum, nesep ile sabit olan durumuna benzemez.

Oğlun kız kardeşine gelecek olursak: Allah Teâlâ, bir kadının başkasından olan kızı ile evlenmeyi, annesi ile zifafın gerçekleşmiş olması şartıyla haram kılmıştır. Üvey kız ile evlenmek, oğlunun üvey kız kardeşi olması sebebiyle değil, annesi ile zifafın gerçekleşmesi sebebiyle haramdır. Süt emzirmede zifafın gerçekleşmesi imkânsızdır. Bundan dolayı süt emzirenin çocukları ona haram olmaz.

"Süt emme, doğumun haram kıldığını haram kılar" hadisinin kapsamına şu husus da girer: Bir kimse hanımına zıhâr yapsa ve ha-

nımını süt emmeyle gerçekleşen haramlığa nisbet ederek yemin etse ve, "Sen benim için sütannem gibisin" dese, bu söz ile zıhârdan doğan haramlık sabit olur mu olmaz mı? Bu konuda iki görüş vardır:

Birinci görüş. Bu söz ile zıhârın gereği olan haramlık sabit olur. Bu, cumhurun görüşüdür. Bunlar arasında İmam Mâlik, Süfyân-ı Sevrî, İmam Ebû Hanîfe, Evzâî, Hasan b. Sâlih, Osman el-Bettî gibi fakihler vardır. İmam Ahmed'den gelen meşhur görüş de budur.

İkinci görüş. Bu söz ile zıhârın gereği olan haramlık sabit olmaz. Bu da İmam Şâfiî'nin görüşüdür. İbn Mansûr'un rivayetine göre İmam Ahmed bu konuda tevakkuf etmiştir (bir görüş belirtmemiştir).

Kırk Beşinci Hadis

İÇKİ, LEŞ, DOMUZ ve PUTLARIN HARAMLIĞI

عَنْ جَابِرٍ ﷺ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَامَ الْفَتْحِ وَهُوَ بِمَكَّةَ يَقُولُ: إِنَّ اللهَ ﷻ وَرَسُولَهُ حَرَّمَ بَيْعَ الْخَمْرِ وَالْمَيْتَةِ وَالْخِنْزِيرِ وَالْأَصْنَامِ. فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ شُحُومَ الْمَيْتَةِ، فَإِنَّهُ يُطْلَى بِهَا السُّفُنُ وَيُدْهَنُ بِهَا الْجُلُودُ وَيَسْتَصْبِحُ بِهَا النَّاسُ؟ قَالَ: لاَ هُوَ حَرَامٌ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: عِنْدَ ذَلِكَ: قَاتَلَ اللهُ الْيَهُودَ إِنَّ اللهَ حَرَّمَ عَلَيْهِمْ الشُّحُومَ فَأَجْمَلُوهُ ثُمَّ بَاعُوهُ فَأَكَلُوا ثَمَنَهُ.

Câbir (r.a), fethin gerçekleştiği yıl Resûlullah'ın (s.a.v) Mekke'de şöyle buyurduğunu işittiğini rivayet eder:

"Kuşkusuz Allah ve Resûlü şarap (içki), **leş, domuz ve put satışını yasaklamıştır. Denildi ki**

'Ey Allah'ın Resûlü! Murdar hayvanların yağları hakkında ne buyurursunuz? Bununla gemiler boyanır, deriler yağlanır ve insanlar onlardan kandil yakar.' Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki

'Hayır! O haramdır!' Sonra Resûlullah (s.a.v) şöyle devam etti

Allah yahudileri kahretsin! Allah Teâlâ onlara (murdar hayvanların) yağını haram kılınca, onlar bu yağları erittiler, sonra onu satıp parasını yediler." [373]

DİĞER RİVAYETLER

Bu hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim, Yezîd b. Ebû Habîb'den, o Atâ'dan, o da Câbir'den (r.a) rivayet etmiştir.

Sahîhayn'de şöyle bir rivayet vardır: "Hz. Ömer'e (r.a), bir adamın şarap sattığı bilgisi ulaşır. Bunun üzerine Ömer (r.a), Allah onun belâsını versin! Bu kişi Resûlullah'ın, '*Allah yahudileri kahretsin! Murdar hayvanın yağı onlara haram kılınmıştı. Onlar o yağları erittiler ve sattılar. -Bir rivayete göre, ücretini yediler*' buyurduğunu bilmiyor mu?"[374]

Ebû Davud İbn Abbas (r.anhümâ) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) bunun benzerini rivayet eder. Bu rivayette şu fazlalık vardır:

"Allah Teâlâ bir şeyin yenilmesini haram kıldığında, onun ücretini de haram kılmıştır."[375]

Hadisi İbn Ebû Şeybe de tahrîc etmiştir. Onun lafzı şöyledir: *"Allah Teâlâ bir şeyi haram kılınca onun ücretini de haram kılar."*

Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

793- قَاتَلَ اللهُ الْيَهُودَ، حُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُومَ، فَجَمَلُوهَا فَبَاعُوهَا وَأَكَلُوا أَثْمَانَهَا.

"Allah yahudileri kahretsin! Kendilerine iç yağı haram kılınmıştı, onlar da yağları satarak parasını yediler."[376]

---

[373] Buhârî, nr. 2236, 4633; Müslim, Müsâkât, 71 (nr. 1581); Ebû Davud, Büyû', 66 (nr. 3486); Tirmizî, Büyû', 61 (nr. 1297); Nesâî, Fer', 8, Büyû', 93 (7/177, 309); İbn Mâce, Ticârât, 11 (nr. 2167); Ahmed, *el-Müsned*, 3/324, 326, 340.

[374] Buhârî, nr. 2223; Müslim, Müsâkât, 72 (nr. 1582).

[375] Ebû Davud, Büyû' 66 (nr. 3488).

Yine *Sahîhayn*'de Hz. Âişe'den (r.anhâ) gelen bir rivayet şöyledir: Hz. Âişe (r.anhâ) dedi ki:

794- لَمَّا أُنْزِلَتِ الْآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ خَرَجَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فَاقْتَرَأَهُنَّ عَلَى النَّاسِ، ثُمَّ نَهَى عَنِ التِّجَارَةِ فِي الْخَمْرِ.

"Allah Teâlâ Bakara sûresinin sonundaki (faiz) âyetlerini indirince, Resûlullah (s.a.v) insanların yanına çıktı ve o âyetleri okudu. Sonra da şarap (içki) ticaretini yasakladı."

Müslim'in bir rivayeti ise şöyledir: *"Bakara sûresinin son kısmındaki faiz âyetleri inince, Resûlullah (s.a.v) mescide çıktı ve şarap ticaretini haram kıldı."*[377]

Müslim, Ebû Said'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

795- إِنَّ اللهَ حَرَّمَ الْخَمْرَ فَمَنْ أَدْرَكَتْهُ هَذِهِ الْآيَةُ وَعِنْدَهُ مِنْهَا شَيْءٌ فَلَا يَشْرَبْ وَلَا يَبِعْ. قَالَ: فَاسْتَقْبَلَ النَّاسُ بِمَا كَانَ عِنْدَهُمْ مِنْهَا فِي طَرِيقِ الْمَدِينَةِ فَسَفَكُوهَا.

"Allah Teâlâ gerçekten şarabı haram kılmıştır. Şimdi her kimin yanında şarap bulunduğu halde bu âyet kendisine erişirse, artık onu ne içsin ne de satsın!

Râvi der ki: Bazı insanlar bu âyeti Medine yolunda öğrendiler ve (yanlarındaki şarabı) hemen döktüler."[378]

Yine Müslim İbn Abbas'tan (r.anhümâ) şöyle rivayet eder:

796- أَنَّ رَجُلاً أَهْدَى لِرَسُولِ اللهِ ﷺ رَاوِيَةَ خَمْرٍ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ: هَلْ عَلِمْتَ إِنَّ اللهَ قَدْ حَرَّمَهَا؟ قَالَ: لَا، قَالَ: فَسَارَّ إِنْسَانًا، فَقَالَ لَهُ

---

376 Buhârî, nr. 2224; Müslim, Müsâkât, 73, 74 (nr. 1582).

377 Buhârî, nr. 459, 2084; Müslim, Müsâkât, 69, 70 (nr. 1580).

378 Müslim, Müsâkât, 67 (nr. 1578).

رَسُولُ اللهِ ﷺ: بِمَ سَارَرْتَهُ؟ قَالَ: أَمَرْتُهُ بِبَيْعِهَا، قَالَ: إِنَّ الَّذِي حَرَّمَ شُرْبَهَا حَرَّمَ بَيْعَهَا. قَالَ: فَفَتَحَ الْمَزَادَ حَتَّي ذَهَبَ مَا فِيهَا.

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) bir tulum şarap hediye etti. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

'Allah Teâlâ'nın bunu haram kıldığını biliyor musun?' Adam,

'Hayır' dedi. Bunun üzerine adam birine bir şeyler fısıldadı. Resûlullah (s.a.v),

'Ona ne fısıldadın?' diye sordu. Adam,

'Onu satmasını emrettim' dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v),

'İçilmesini haram kılan (Allah) satılmasını da haram kılmıştır' buyurdu. Bunun üzerine adam tulumun ağzını açarak içini boşalttı."[379]

HARAM KILINANIN TİCARETİ DE HARAMDIR

Bütün bu hadis-i şeriflerden çıkan sonuç şudur: Allah Teâlâ bir şeyden yararlanmayı haram kılmış ise, onun satılmasını ve yenilmesini de haram kılmış demektir. Nitekim bu husus yukarıda geçen rivayetlerde, "**Allah Teâlâ bir şeyi haram kıldığında onun parasını da haram kılmıştır"** cümlesi ile açık biçimde ifade buyrulmuştur. Bu cümle çok özlü, geniş kapsamlı bir cümle olup yararlanma ile kastedilen her şeyin haram olduğu anlamına gelir. Yararlanma ise iki kısımdır.

Aslını Değiştirmeden Yararlanma

Birinci kısım yararlanma. Kendisiyle yararlanılan şeyin aynı bâki kaldığı halde ondan faydalanmak. Putların durumu böyledir. Çünkü putların varlığından kastedilen faydalanma, onu Allah'a ortak koşmadır. Şirk ise mutlak anlamda en büyük günahtır. Dolayısıyla bunun vasıtasıyla elde edilmek istenen menfaat de haram kılınmış olmakta-

---

[379] Müslim, Müsâkât, 68 (nr. 1579); Nesâî, Büyû', 90 (7/307-308); Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/846.

dır. Şirk, sihir, bid'at ve sapıklık içeren kitaplar bu kısma girer. Aynı şekilde haram kılınan sûretler (heykeller) ve tambur gibi haram kılınan eğlence aletleri ile şarkıcı câriyelerin satışı da bu kısma dahildir.

Müsned'de Ebû Ümâme'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

797- إِنَّ اللهَ بَعَثَنِي رَحْمَةً وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ وَأَمَرَنِي أَنْ أَمْحَقَ الْمَزَامِيرَ وَالْكَنَّارَاتِ -يَعْنِي الْبَرَابِطَ وَالْمَعَازِفَ- وَالأَوْثَانَ الَّتِي كَانَتْ تُعْبَدُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَأَقْسَمَ رَبِّي بِعِزَّتِهِ: لاَ يَشْرَبُ عَبْدٌ مِنْ عَبِيدِي جُرْعَةً مِنْ خَمْرٍ إِلاَّ سَقَيْتُهُ مَكَانَهَا مِنْ حَمِيمِ جَهَنَّمَ مُعَذَّبًا أَوْ مَغْفُورًا لَهُ، وَلاَ يُسْقِيهَا صَبِيًّا صَغِيرًا إِلاَّسَقَيْتُهُ مَكَانَهَا مِنْ حَمِيمِ جَهَنَّمَ مُعَذَّبًا أَوْ مَغْفُورًا لَهُ، وَلاَ يَدَعُهَا عَبْدٌ مِنْ عَبِيدِي مِنْ مَخَافَتِي إِلاَّ سَقَيْتُهَا إِيَّاهُ فِي حَظِيرَةِ الْقُدْسِ، وَلاَ يَحِلُّ بَيْعُهُنَّ وَلاَ شِرَاؤُهُنَّ وَلاَ تَعْلِيمُهُنَّ وَلاَ تِجَارَةٌ فِيهِنَّ وَأَثْمَانُهُنَّ حَرَامٌ.

"Allah Teâlâ beni âlemlere rahmet ve hidayet rehberi olarak gönderdi. Bana kaval (mizmar), tambur, ud gibi çalgıları ve câhiliye devrinde tapılan putları yok etmemi emir buyurdu. Rabbim, izzeti üzerine yemin ederek şöyle buyurmuştur:

'Kullarım içinden kim bir yudum şarap içerse, mutlaka ben de ona azap için cehennemin kaynar suyundan içiririm ya da onu bağışlarım. Yine her kim bir çocuğa ondan (şaraptan) içirirse, ben de mutlaka onun yerine kendisine azap olarak cehennemin kaynar suyundan içiririm. Yahut onu affederim. Her kim benim korkumdan onu içmeyi bırakırsa, ben de mutlaka onu cennette sularım.'

Bunların satılması, satın alınması, öğretilmesi ve ticaretinin yapılması helâl değildir. Onların paraları da haramdır."[380]

Son paragraf ile şarkıcı kadınlar kastedilmektedir.

---

[380] Ahmed, *el-Müsned*, 5/257, 268; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7803, 7804, 7852; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 8179; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, 3500.

Bu hadisi Tirmizî de rivayet eder. Onun lafzı şöyledir:

798- لاَ تَبِيعُوا الْقَيْنَاتِ وَلاَ تَشْتَرُوهُنَّ وَلاَ تُعَلِّمُوهُنَّ وَلاَ خَيْرَ فِي تِجَارَةٍ فِيهِنَّ وَثَمَنُهُنَّ حَرَامٌ. فِي مِثْلِ ذَلِكَ أَنْزَلَ اللهُ: ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِى لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللهِ﴾

*"Şarkıcı kadınları satmayınız, onları satın da almayınız. Onlara (şarkı ve türkü de) öğretmeyin. Onlar üzerinden yapılan ticarette hayır yoktur ve onların parası haramdır. İşte bu gibi kimseler hakkında Allah Teâlâ, '**İnsanlardan öylesi var ki boş lafı satın alır**'[381] âyetini indirmiştir."*[382]

Bu hadisi İbn Mâce de tahrîc etmiştir. Hadisin isnadı hakkında söz söylenmiştir. Bu hadisin benzeri Hz. Ömer ve Hz. Ali'den de (r.anhümâ) rivayet edilmiştir. Ancak her iki rivayetin isnadında zayıflık vardır.[383]

Şarkı söylemeyi haram sayan İmam Şâfiî ve İmam Ahmed gibileri şöyle der:

Şarkıcı bir câriye satıldığı zaman, sadece câriye olarak satılır ve şarkıcılığından dolayı ayrıca bedel alınmaz. İsterse bu câriye yetim birine ait olsun. İmam Ahmed bunu açıkça belirtmiştir. Şarkıcı olmaları câriye ve kölelerin satılmaları için engel değildir. Çünkü onlardan şarkıcılık dışında hizmet ve benzeri yollarla faydalanmak mümkündür. Zaten bu hizmetler de kölelerden istifade edilecek en önemli yönleridir. Evet, eğer müşterinin onu sırf haram olan menfaatinden yararlanmak için aldığı biliniyorsa, İmam Ahmed'e ve onun dışındaki âlimlere göre bu kölenin o müşteriye satılması câiz değildir. Bu durum tıpkı, üzüm suyunu şarap yapan kişiye satmanın câiz olmamasına ve fitne zamanında silâh satmanın yasak olmasına benzer. Yine içki içi-

---

381 Lokman 31/6.

382 Tirmizî, Büyû', 51 (nr. 1282), Tefsîr, 32 (nr. 3195); İbn Mâce, Ticârât, 11 (nr. 2168).

383 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 87; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 6419; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 527.

leceğini bildiği kişiye reyhan ve bardak satmaz. Kötü yolda (fuhuşta) kullanacağını bildiği kişiye de köle satılmaz.

Aslını Değiştirerek Yararlanma

İkinci kısım. Bu kısma aslı değiştirilerek ve telef edilerek kendisinden yararlanılanlar girer. Eğer bu yararlanmanın büyük kısmı haram şekilde yararlanma maksadına yönelikse domuzun, şarabın ve leşin satışı gibi onun satışı haramdır. Ancak bunlardan haram olmayan yollarla bir miktar yararlanma bulunmaktadır. Meselâ zorda kalan kişinin ölmeyecek kadar leş yemesi, ölmek üzere olan kişinin susuzluğunu gidermek için şarap içmesi yahut şarabı yanmış bir şeyi söndürmede kullanması böyledir.

Yine bir kesime göre domuzun kılını iğne yerine kullanmak, yine bazılarına göre onun kılından ve derisinden faydalanmak bu mubah görülen yararlanmalar arasına girer. Fakat bunlardaki asıl maksat mubah olan bu yönleri değilse onların hiçbir değeri yoktur. O zaman domuz ve leş için asıl maksadın büyük kısmı onları yemek ve şarap için de onu içmek olduğundan bunların satışları haram olur. Onlarda bulunan azıcık mubah faydalara itibar olmaz. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v) de, "Leşlerin yağları için ne buyurursunuz? Onunla gemiler boyanır, deriler yağlanır, halk ona kandillerde aydınlatma için kullanır" şeklinde sorulan soruya verdiği, *"Hayır! O haramdır"* cevabı ile bu hususa işaret buyurmuştur.

Âlimler, Resûlullah'ın (s.a.v), *"Hayır! O haramdır"* sözü ile ne kastettiği konusunda ihtilâf etmiştir.

Bir kısmı ademiştir ki: Resûl;i Ekrem (s.a.v) bu sözü ile, leşlerin yağları ile faydalanmanın haram olduğunu kastetmiştir. O zaman bu ifade, leşin satılmasının haramlığını güçlendirme niteliğinde olmaktadır. Çünkü leşin hiçbir şeyinden yararlanmak mubah değildir.

Âlimlerin bir kısmı da şöyle der: Resûlullah (s.a.v) aslında bu sözüyle leşin satışının haramlığını belirtmiştir. Her ne kadar hayvanın yağlarından hadiste sayılan yollarla yararlanılmakta ise de yağlardan istifade etmedeki asıl maksat onu yemektir. Dolayısıyla yağları yemek maksadıyla satmak mubah değildir.

Leşlerden Yararlanma

Âlimler, leşlerin yağından yararlanma konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Atâ buna ruhsat vermiştir. İbn Mansûr da İmam Ahmed ve İshak'tan bu şekilde nakletmiştir. Ancak İshak, bu mubahlığın ona ihtiyaç bulunması halinde geçerli olduğunu, başka seçenek varsa mubah olamayacağını söyler. İmam Ahmed ise şöyle der: Eliyle ona dokunmaz ise câizdir.

Âlimlerden bir kısmı da câiz olmadığını söyler. Bunlar arasında İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî vardır. İbn Abdülber, Atâ dışında bu konuda icmâ bulunduğunu söyler.

Aslen temiz olan yağ, içine pislik düşmesi sebebiyle pislendiği takdirde, bunları kandil yağı ve buna benzer yollarla kullanarak yararlanmanın cevazı hakkında Şâfii, Hanbelî ve diğer mezheplerde herkesin bildiği meşhur ihtilâf vardır. Bu konuda İmam Ahmed'den iki rivayet nakledilir.

Bu durumdaki yağın satılması konusuna gelecek olursak, çoğunluğa göre bunun satışı câiz değildir. İmam Ahmed'den gelen bir rivayete göre, bunun pis olduğunu bildirerek kâfirlere satmak câizdir. Bu görüş Ebû Musa el-Eşârî'den (r.a) rivayet edilmiştir.

Hanbelîler'den bazıları, bu yağın aydınlatmada kullanılmasının câiz olmasından satışının da câiz olduğu hükmünü çıkarmıştır. Ancak bu görüş zayıf ve İmam Ahmed'in görüşüne de aykırıdır. Çünkü leşin yağından yararlanmaya cevaz verilse bile onun yağını satmak câiz değildir.

Bir kısmı ise, yıkamakla temizleneceği görüşüne dayanarak satışına cevaz vermiştir. Onlara göre, bu durumda o yağ tıpkı pisliğe bulaşmış elbise gibi olmaktadır. Ancak İmam Ahmed'in sözünün zâhiri, mutlak anlamda onun satışını yasaklamaktadır. Zira o içinde leş bulunan bir yağ ile gerekçelendirilmiştir. Oysa leşin parası yenmez.

Ancak leşin geriye kalan organları içinde temiz olduğuna hükmedilenlerin satışı câizdir. Çünkü bunlarla yararlanmak câizdir. Bunlar, temizliğini kabul edenlerin görüşüne göre leşin kılı ve boynuzu, yine tabaklanmadan temiz olduğunu kabul edenlerin görüşüne göre

derisidir. Nitekim bu husus Zührî'den nakledilmiştir. İmam Buhârî'nin koyduğu bab başlığı da buna delâlet etmektedir. Bu hükme Resûlullah'ın (s.a.v), *"Leşi yemek haramdır"* sözünden delil getirmiştir.

Ancak cumhurun görüşüne göre, leşin derisi tabaklanmadan önce pistir. Çoğunluk derinin tabaklanmadan satılmasını yasaklamıştır. Çünkü o haliyle leşin bir parçası hükmündedir. Bazıları çoğunluğun görüşünden ayrılarak, pislenmiş bir elbisenin satışı gibi bunun da satışına cevaz vermiştir. Fakat elbise aslında temiz iken pislik ona sonradan bulaşmış bir vasıftır. Oysa leşin derisi onun bir parçasıdır. Leş ise aslı itibariyle pistir.

Sâlim b. Abdullah b. Ömer şöyle der: "Leşlerin derisini satmak onun etini yemekten farklı bir şey midir ki?"[384] Tâvûs ve İkrime ise bunu mekruh sayar.[385] Nehaî ise şöyle der: "Bunu (leşin derisini) satıp parasını yemeyi mekruh sayarlardı."[386]

Leşin derisi tabaklandığı takdirde, tabaklanmakla temizlendiğini söyleyenlere göre bunu satmak câizdir. Ancak tabaklanmakla temizlendiğini kabul etmeyenlere göre satmak câiz değildir. Nitekim İmam Ahmed, içinde merkep idrarı bulunan buğdayın yıkanmadan satılmasını menettiği belirtilmiştir. Herhalde onun satışı menetmekten kastettiği, buğdayın bu halini bilmeyen kişinin onun pislenmiş olduğunu bilmeden yeme korkusudur.

Köpeğin Satışı

Köpeğin durumuna gelirsek: *Sahîhayn*'de Ebû Mesud el-Ensârî'den (r.a) gelen bir hadis-i şerif şöyledir:

"Resûlullah (s.a.v) köpeğin parasını yasaklamıştır."[387]

Müslim *Sahîh*'inde Râfi' b. Hadîc'in (r.a) Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittiğini nakleder:

---

[384] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/100.

[385] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/100.

[386] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/100.

[387] Buhârî, nr. 2237; Müslim, Müsâkât, 39 (nr. 1567).

"Kazancın en şerlisi fahişenin mehri (bedeli), köpeğin parası ve hacamatçının kazancıdır."[388]

Yine Müslim, Ma'kıl el-Cerî'den o da Ebü'z-Zübeyr'den şöyle rivayet eder: "Câbir'e (r.a) köpek ile kedinin paralarını sordum. Bana, 'Resûlullah (s.a.v) bunu menetti' dedi."[389]

Âlimler köpeğin satışı konusunda ihtilâf etmiştir. Çoğunluğu bunu haram saymıştır. Bunlar Evzâî, meşhur rivayete göre İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Ahmed, İshak ve başka imamlar vardır. Ebû Hüreyre (r.a), "O faizdir"[390] der. İbn Sîrîn ise, "O kazançların en pisidir"[391] der. Abdurrahman b. Ebû Leylâ ise şöyle der: "Köpeğin parasını yemek domuzun parasını yemek gibidir."[392]

Bu görüşü benimseyenlerin bazı dayanakları vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Birincisi. Bunun satışı pis olduğu için yasaklanmıştır. Bunlar da, aslen pis olan her şeyin satışının yasak olduğu hükmünü benimsemişlerdir. Bu, İmam Şâfiî, İbn Cerîr et-Taberî ve Hanbelî mezhebinden İbn Akîl vb. gibi bir kısım âlimlerdir. Bunlar, katır ve eşeğin de satışına bunların pis olmadıkları söylendiği takdirde cevaz verileceğini söyler. Bu ise icmâya aykırıdır.

İkincisi. Köpeklerden yararlanmak mubah değildir. Köpekleri mutlak olarak tedarik ederek katır ve merkep gibi kullanmak ancak özel ihtiyaçlardan doğmaktadır. Bundan dolayı, tıpkı zorunlu hallerde ihtiyaç duyulan leş ve kanın satışının mubah olmadığı gibi onların satışı da câiz değildir. Bu görüş Hanbelî mezhebinden ve diğer mezheplerden bazılarına aittir.

Üçüncüsü. Bunun satışının yasaklanmasının sebebi aşağılık ve adiliğinden kaynaklanmaktadır. Zira bunun cimri ve aşağılık kimseler nezdinde bile bir kıymeti yoktur. Kolayca elde edilebilecek bir

---

388 Müslim, Müsâkât, 40 (nr. 1568).

389 Müslim, Müsâkât, 42 (nr. 1569).

390 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/243.

391 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/245.

392 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/245-246.

nesnedir. İnsanları iyiliğe ve güzel işlere teşvik etmek maksadıyla ve buna ihtiyaçları kalmasın diye onun parasının alınması yasaklanmıştır. Bu da seleften Hasan-ı Basrî ve diğerlerinin görüşünün dayanağıdır. Yine Hanbelîler'den bazıları da kedinin parasını yasaklama konusunda bu görüşü dile getirir.

Âlimlerden bazıları da köpeklerin tedarik edilmesi ve elde tutulmasına ruhsat vererek bunların av köpeği şeklinde satışını mubah sayar. Bu görüş Atâ, Nehaî, İmam Ebû Hanîfe ve ashabının görüşüdür. İmam Mâlik'ten gelen bir görüş de bu yöndedir. Bunlar şöyle der: Bunun haram olarak elde bulundurulması ve satılması yasaklanmıştır. Hammâd b. Seleme, Ebü'z-Zübeyr'den, o da Câbir'den (r.a) şöyle rivayet eder:

799- نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ ثَمَنِ الْكَلْبِ وَالسِّنَّوْرِ إِلاَّ كَلْبَ صَيْدٍ.

"Resûlullah (s.a.v) av köpeği dışında köpek ve kedilerin parasını yasaklamıştır."[393]

Bu hadisi Nesâî rivayet etmiş ve *münker* bir hadis olduğunu söylemiştir. Ayrıca hadisin sahih olmadığını da söylemiştir. Dârekutnî[394] ise, sahih olan rivayetin, Câbir'den *mevkuf* olarak gelen rivayet olduğunu söylemiştir.

İmam Ahmed ise şöyle der: "Resûlullah'tan (s.a.v) av köpeği hakkında sahih bir hadis gelmemiştir." Beyhakî ve başkaları da, bazı râvilerin buradaki istisna konusunda şüpheye düştüklerini, istisnanın satış hakkında olduğunu zannettiklerini, oysa istisnanın köpeği bulundurmak hakkında olduğuna işaret eder.[395]

Sonraki âlimlerden bazılarının zannettiği gibi, bu hadisin Müslim'in şartına uygun olduğunu söyleyen kimseler hata etmiştir. Çükü Müslim, Hammâd b. Seleme'den Ebü'z-Zübeyr yoluyla hiç hadis rivayet etmemiştir. Nitekim *et-Temyîz* isimli kitapta, onun şeyhlerinin çoğundan yapılan rivayetlerin güçlü olmadığı belirtilmiştir.

---

[393] Nesâî, Büyû, 92 (7/309); Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 9454, 9455.

[394] Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/73.

[395] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/7.

Kedinin Satışı

Kedinin satışının kerâheti konusunda âlimler ihtilâf etmiştir. Bir kısmı bunu mekruh saymıştır. Bu görüş Ebû Hüreyre, Câbir, Atâ, Tâvûs, Mücâhid, Câbir b. Zeyd, Evzâî ve bir rivayete göre İmam Ahmed'den rivayet edilmiştir. İmam Ahmed, bunun yırtıcı hayvanların derisinden daha hafif olduğunu söyler. Hanbelîler'den Ebû Bekir'in tercihi de bu görüştür. İbn Abbas, bir rivayete göre Atâ, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn ve Hakem b. Hammâd kedi satışına ruhsat vermiştir. Bu aynı zamanda Süfyân-ı Sevrî, İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed'den gelen meşhur görüştür. İshak'tan bu konuda iki rivayet vardır. Hasan-ı Basrî'nin de bunu satmayı kerih gördüğü ve ondan yararlanmak için satın almaya ruhsat verdiği nakledilir.

Bu görüş sahipleri arasında, kedi satışıyla ilgili yasağı sahih saymayanlar da vardır. İmam Ahmed şöyle der: Bu konuda sabit olan ya da sahih olarak gelen bir şey (hadis) olduğunu bilmiyorum. Yine İmam Ahmed, bu konudaki hadislerin *muztarib* olduğunu belirtir.

Bazıları da bu konudaki yasağın yaban kedileri gibi faydası olmayanlar hakkında olduğunu belirtir.

Bir kısmı da şöyle der: Kedinin satışı yasaklanmıştır; çünkü bu değersiz ve aşağılık bir iş olup kişinin mürüvvetini de düşüren bir durumdur. İhtiyaç duyulduğu takdirde bu hayvanı kolaylıkla bulmak mümkündür. İnsanların olduğu her yerde bulunan ve değeri olmayan bir hayvandır. Böylesine değersiz bir hayvanın parasına tamah etmek, kötü ahlâkın en çirkin örneklerinden biridir. İşte bundan dolayı kedinin ücretinin alınması engellenmiştir.

Yenilmeyen Yabani Hayvanlar

Bunların dışında kalan ve yenilmeyen diğer hayvanlara gelince; bunlar arasında haşarat gibi bir faydası bulunmayanların satışı da câiz değildir. Bazıların bunlar hakkında zikrettikleri faydalar çok az olup, bu kadarı onların satışını mubah kılacak nitelikte değildir.

Nitekim Resûlullah da (s.a.v), bir kısım yararlanma yolları bulunmasına rağmen leşin satışına izin vermemiştir. Bundan dolayı, sahih olan görüşe göre sülüğün satışı mubah değildir. Çünkü bu hayvan

kan emmek-tedir. Avlanmak ve buna benzer maksatlarla solucan satışı da mubah değildir.

Ancak avlanılmasında fayda bulunan aslan, şahin ve doğun gibi hayvanların satışına gelince; Hanbelîler'in çoğu bunun cevazı hakkında İmam Ahmed'den iki rivayet nakletmiştir. Bunlar arasında bunların satışına izin veren, bu konuda icmâ bulunduğunu söyleyen ve Kâdî Ebû Ya'lâ'nın *el-Mücerred*'de yaptığı gibi kerahetle ilgili rivayetleri tevil edenler de vardır.

Bazıları da aslan ve kaplanın satışının câiz olmadığını söyler. Bu konuda cevaz veren başka bir vecih daha nakledilmiştir. Buna göre şahin ve doğanın satışına izin verilmiş ve buna karşı çıkanların olmadığı belirtilmiştir. Bu görüşü nakleden İbn Ebû Musa'dır.

Âlimlerin çoğu şahin, doğan, kartal ve buna benzer hayvanların satışına izin vermiştir. Bunlar arasında Süfyân-ı Sevrî, Evzâî, İmam Şâfiî ve İshak vardır.

İmam Ahmed'den gelen rivayetlerin çoğunluğunda belirtilen görüş de bunların satışına cevaz verdiği yönündedir. Ondan gelen bir rivayette ise, bu hayvanların öğretilmiş olmadığı durumlarda satışı hakkında tevakkuf ettiği şeklindedir. Hallâl şöyle der: Bir topluluğun ondan rivayetine göre, uygulama her hâlükârda bunun satışının câiz olduğu yönündedir.

Hanbelî mezhebi mensuplarından bazıları filin hükmünün de aslan ve benzerlerinin hükmü gibi olduğunu kabul etmiştir. Ancak bu görüş söz götürür. Hanbel'in rivayetine göre İmam Ahmed bunların alımsatımını helâl saymamış, onları yırtıcı hayvanlar gibi kabul etmiştir. Hasan-ı Basrî'den, fillerin sırtına binilmeyeceğini söylediği ve bu hayvanın meshe uğradığını belirttiği nakledilir. Bütün bu ifadeler ondan yararlanılamayacağına delâlet eder.

Ayının satışı da câiz değildir. Bunu Kâdî Ebû Ya'lâ *el-Mücerred*'de söylemiştir. İbn Ebû Musa da, maymunun satışının câiz olmadığını söyler. İbn Abdülber, bu konuda âlimler arasında bir ihtilâfın bulunmadığını belirtir.

Kâdî Ebû Ya'lâ *el-Mücerred*'de şöyle der:

Eğer bir yerde eşyaların korunması için ondan yararlanılıyorsa, bu durumda onun hükmü de şahin ve doğanın hükmü gibi olur. Şayet böyle bir yararlanma söz konusu değilse, o takdirde hükmü aslanın hükmü gibidir ve satışı câiz değildir.

Sahîh olan mutlak olarak satışının yasaklığıdır. Çünkü bu yarar çok küçük ve değersizdir. O hayvan için dikkate alınacak değerde değildir. Tıpkı leşin yararı gibi olduğundan satışı mubah değildir.

Satışı yasaklanan bir husus da, öldürülmüş olan kâfirin leşinin satılmasıdır. İmam Ahmed, İbn Abbas'tan (r.anhümâ) şöyle rivayet eder:

800- قَتَلَ الْمُسْلِمُونَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ رَجُلاً مِنَ الْمُشْرِكِينَ، فَأَعْطَوْا بِجِيفَتِهِ مَالاً، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: ادْفَعُوا إِلَيْهِمْ جِيفَتَهُ فَإِنَّهُ خَبِيثُ الْجِيفَةِ، خَبِيثُ الدِّيَةِ.

"Hendek Savaşı'nda müslümanlar kâfirlerden birini öldürdü. Kâfirler onun cesedi karşılığında mal verdiler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

O cesedi onlara verin. Çünkü o pis bir leştir, karşılığında alınan da pistir."[396]

Hz. Peygamber (s.a.v) o kâfirin ölüsü karşılığında bir şey kabul etmemiştir. Bu hadisi Tirmizî de tahrîc etmiştir. Lafzı şöyledir:

"Müşrikler, öldürülmüş olan bir müşrikin cesedini satın almak istediler. Ancak Resûl-i Ekrem (s.a.v) cesedin onlara satılmasını kabul etmedi."[397]

Bunu Vekî' de kitabında başka bir vecihten İkrime'den *mürsel* olarak rivayet etmiştir. Vekî', hadisin sonunda, "Ceset satılamaz" der.

Harb şöyle der: İshak'a,

---

[396] Ahmed, *el-Müsned*, 1/248.

[397] Tirmizî, Cihâd, 35 (nr. 1715).

"Müşrik birinin cesedinin müşriklere satışı hakkında ne dersin?" diye sordum. Bana,

"Hayır, olmaz!" diye karşılık verdi.

Ebû Amr eş-Şeybânî şöyle rivayet eder:

"Hz. Ali, Müstevrid el-Acelî'nin yanına vardı. Bu kişi Hıristiyanlığa geçmişti. Onu tövbe ederek tekrar İslâm'a dönmeye çağırdı, fakat o kabul etmedi. Bunun üzerine onu öldürdü. Hıristiyanlar 3000 dirhem teklif ederek onun cesedini istediler. Ancak Hz. Ali (r.a) bunu kabul etmedi ve onu yaktı."[398]

---

[398] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 18710; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/254.

Kırk Altıncı Hadis

SARHOŞLUK VEREN HER ŞEY HARAMDIR

عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ، فَسَأَلَهُ عَنِ الْأَشْرِبَةِ تُصْنَعُ بِهَا، فَقَالَ: وَمَا هِيَ؟ قَالَ: اَلْبِتْعُ وَالْمِزْرُ، فَقِيلَ لِأَبِي بُرْدَةَ: مَا الْبِتْعُ؟ قَالَ: نَبِيذُ الْعَسَلِ وَالْمِزْرُ نَبِيذُ الشَّعِيرِ. فَقَالَ: كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ.

Ebû Bürde babasından, o da dedesi Ebû Musa el-Eş'arî'den (r.a) rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) kendisini Yemen'e gönderince, orada (Yemen'de) **yapılan içecekleri sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v), 'Onlar nedir?' diye sordu. O da, 'Bit' ve mizr (bira)' dedi.** -(Hadisin râvisi) **Ebû Bürde'ye, 'Bit' ve mizr nedir?' diye soruldu. O da, 'Bit', baldan yapılan nebiz** (bir tür içecek), **mizr de arpadan yapılan nebizdir' dedi.- Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v),**

'Sarhoşluk veren her şey haramdır' buyurdu." [399]

DİĞER RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim de tahrîc etmiştir. Onun lafzı şöyledir:

---

[399] Buhârî, Megâzî, 60, Cihâd, 164, Edeb, 80, Ahkâm, 22; Müslim, Cihâd, 7 (nr. 1733), Eşribe, 70; Ebû Davud, Eşribe, 5 (nr. 3684); Nesâî, Eşribe, 23, 24 (8/298-299) ; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5373, 5377.

"Resûlullah (s.a.v) Muâz ile beni Yemen'e gönderdi. Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bizim memlekette yapılan içecekler var. Birine bira derler ve arpadan yapılır. Diğerine de bit' derler ve baldan yapılır.' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

Sarhoş eden her şey haramdır."

Müslim'in diğer bir rivayeti şöyledir: *"... Sarhoş edip namazdan alıkoyan her şey haramdır."*

Diğer bir rivayetin lafzı ise şöyledir: *"... Resûlullah'a, özlü söz söyleme mührü verilmişti. Buyurdu ki: Ben, namazdan alıkoyan her sarhoşluk veren şeyi yasak ediyorum."*

HADİSİN ŞERHİ

Bu hadis-i şerif, sarhoşluk veren ve aklı gideren bütün maddelerin haramlığı konusunda temel bir asıl olan hadistir. Allah Teâlâ yüce kitabında, sarhoşluk veren maddelerin haram olmasını gerektiren illeti (gerekçeyi) açıklamıştır.

Şarap ilk olarak, sarhoş halde namaz kılınmasını yasaklar mahiyette haram kılındı. Muhacirlerden bir kısmı sarhoş olarak namaz kılmış, namazda okudukları sûreyi karıştırmışlardı. Bunun üzerine şu âyet-i kerime indi:

"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın."[400]

Bu âyet-i kerime inince, Resûlullah (s.a.v) bir tellal çıkararak, sarhoş olarak namaz kılınmaması gerektiğin ilân ettirdi.[401]

Daha sonra Allah Teâlâ içkiyi mutlak olarak haram ederek şu âyet-i kerimeyi indirdi:

"Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar* (putlar), *fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kur-

---

[400] Nisâ 4/43.

[401] Tirmizî, Tefsîr, 4, 5 (nr. 3026, 3053); Ebû Davud, Eşribe, 1 (nr. 3670); Nesâî, Eşribe, 1 (8/286, 287).

tuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık** (bunlardan) **vazgeçtiniz değil mi?"[402]

İçki ve Kumarın Kötülüğü

Allah Teâlâ bu âyet-i kerimede içki ve meysiri haram kıldığını açıklamıştır. Meysir ise kumardır. Yasaklanmasının sebebi ise, şeytanın bunlar vasıtasıyla düşmanlık ve kin duygularını yerleştirmesidir. Zira sarhoş olan kişi aklını kaybetmekte ve insanlara musallat olarak onlara eza verebilmektedir.

Hatta bazı durumlarda sarhoşluk adam öldürmeye bile sebep olabilmektedir. Bu yüzden içki bütün kötülüklerin anasıdır. Bunu içen kişi adam öldürmekte, zina yapmakta, hatta küfre bile düşmektedir.

Bu mânadaki bir söz Hz. Osman (r.a) ve başkalarından nakledilmiştir. Bu söz aynı zamanda *merfû* hadis olarak da rivayet edilmiştir.[403]

Kumar oynayan kişi kumarda kaybeder. Kaybedince elindeki malı kendisinden zorla alınır. Elinde hiçbir şeyi kalmaz. Malını alan kişiye karşı kin ve nefret ile dolar. İnsanlar arasında düşmanlık ve nefrete sebep olan her şey haram kılınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, şeytanın içki ve kumar ile insanları Allah'ı anmaktan (zikirden) ve namazdan alıkoyduğunu haber vermektedir. Çünkü sarhoş olan kişi aklını kaybetmekte ya da aklı sağlıklı çalışmamaktadır. Bu durumdaki kişinin Allah'ı zikredebilmesi ve namaz kılabilmesi mümkün olmaz.

Bundan dolayı seleften bir kesim şöyle demiştir: İçki içen kişi, sarhoş olunca üzerinden Rabb'ini tanıyamayacağı bir zaman dilimi geçer. Halbuki Allah Teâlâ bütün mahlûkatı kendisini tanımaları, zikretmeleri, kendisine kulluk ve itaat etmeleri için yaratmıştır. Bu yaratılış sebebine engel olan her şey; kulun Rabb'ini tanıması, zikretmesi ve münâcâtta bulunması önünde engel olan hususlar haramdır. Bu da sarhoşluktur.

---

402 Mâide 5/90-91.

403 Nesâî, Eşribe, 44 (8/315); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5324. Nesâî, Hz. Osman'dan *mevkuf* olarak, İbn Hibbân ise *merfû* olarak rivayet etmiştir.

Ancak uyku, insanı zikir, mârifet ve ibadetten alıkoysa da onun durumu sarhoşluk gibi değildir. Çünkü Allah Teâlâ insanları uyumaya muhtaç nitelikte yaratmıştır. Bu bakımdan uyku insanlar için bir zorunluluktur. Zinde ve ayakta kalabilmeleri için uykuya ihtiyaç vardır. Çalışıp yorulduktan ve güçsüz duruma düştükten sonra uyku, insan için bir rahatlık ve dinlenme olmaktadır.

Bu bakımdan uyku, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına ihsan ettiği en büyük nimetlerden biridir. Mümin bir kul yeteri kadar uykusunu uyur, sonra kalkıp Allah'ı zikreder, dua ve münâcâtta bulunursa, onun uykusu kendisi için namaz kılmaya ve zikre yardımcı bir etken olur. Bundan dolayı sahâbe-i kirâmdan bazıları şöyle demiştir: Ben uykumu da ibadetim gibi değerlendiriyorum.

Kumar da tıpkı içki gibi zikir ve namazdan alıkoyar. Çünkü kumarbaz kişi kalbi ile kumara takılıp kalır. Bütün işlerini ve görevlerini ihmal edecek şekilde kumar kendisini meşgul eder. Kumara öylesine dalar ki görev ve sorumluluklarını neredeyse hiç aklına getirmeyecek duruma gelir. İşte bu yüzden Hz. Ali (r.a) satranç oynayanlara rastlayınca, "Kendisine bağlanıp kaldığınız bu heykelcikler nedir?" demiştir.[404] Onların durumunu heykellerden yapılmış putlara tapan kimselerin durumuna benzetmiştir. Nitekim bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

801- إِنَّ مُدْمِنَ الْخَمْرِ كَعَابِدِ الْوَثَنِ.

"İçkiye devam eden kişi, puta tapan kimse gibidir."[405]

İçmeyi alışkanlık haline getirmiş kişi, tıpkı puta tapmaya alışmış kimseler gibi kendisini bu durumdan kolay kolay kurtaramaz.

Bütün bu kötülükler, insanın kalbini yaratılış maksadına tahsis etmeye aykırı düşmektedir. Halbuki insanın yaratılış maksadı kalbi mârifetullaha, O'nun muhabbetine, haşyetine, zikrine, münâcâtına, duaya ve yakarmaya hasretmektir. Kulun Allah Teâlâ'ya karşı yerine

---

[404] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8/738; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/212.

[405] İbn Mâce, Eşribe, 3 (nr. 3375); Ahmed, *el-Müsned*, 1/372; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5323; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2925; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 8187.

getirmesi gereken bu görevlere engel olan ve kul için zorunlu olmayan, bilakis onun sırf zararına olan her şey kendisi için haramdır. Nitekim Hz. Ali'nin (r.a) satranç oynayanları görünce şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sizler bunun için yaratılmadınız!"[406]

Buradan da kumarın, ister bir bedel ile isterse bedelsiz oynansın haram olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Satranç da tıpkı tavla gibidir yahut ondan daha kötüdür.[407] Çünkü bu oyun oynayan kişileri tavladan daha çok Allah'ın zikrinden ve namazdan alıkoymaktadır.

Her Sarhoşluk Veren Haramdır

Şimdi Resûlullah'ın (s.a.v), **"Sarhoşluk veren her şey haramdır. Namazdan alıkoyan her şey haramdır"** sözündeki maksadın ne olduğu konusuna gelelim.

Bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.v) *tevâtür* derecesine ulaşmış olan hadisler gelmiştir. Bu anlamda *Sahîhayn'de* İbn Ömer'den (r.anhümâ) Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

---

406 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/212.

407 Muhakkik der ki: Müellif (İbn Receb) bunu nasıl söyleyebilir? Zira satrancın haram ya da mekruh olduğu konusunda sabit olmuş bir hadis yoktur. Ayrıca tâbiînden önemli kişiler bu oyunu oynamışlardır. Bunlar arasında Saîd b. Cübeyr, Muhammed b. Sîrîn, Hişâm b. Urve, Şa'bî ve daha başkaları vardır. Bunun için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/211-212.

Hâfız Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb* (4/49) isimli esinde şöyle der: Âlimlerin cumhuru tavlanın haram olduğuna hükmetmiştir. Şeyhlerimizden bazıları bu konuda icmâ bulunduğunu nakletmiştir. Satranç oynama konusunda ise ihtilâf etmiştir. Âlimlerden bazıları bunun mubah olduğunu kabul etmiştir. Çünkü satranç ile harp oyunları ve hilelerini öğrenmeye destek olunmaktadır. Ancak bunun üç şartı vardır. Birincisi: Satranç sebebiyle namazı vaktinden sonraya geciktirmemek. İkincisi: Bunda kumarın bulunmaması. Üçüncüsü: Satranç oynarken dilini çirkin, kötü ve ahlâksız sözlerden uzak tutmak. Zira kişi ne zaman bu oyunu ya da buna benzer oyunları oynarsa, şahsiyeti ve kişiliği zedelenir. Şahitliği reddedilen kimseler durumuna düşer. Bunun mubah olduğunu kabul edenler arasında Saîd b. Cübeyr, Şa'bî gibileri vardır. İmam Şâfiî ise bunun tenzîhen mekruh olduğunu söylemiştir. Âlimlerin bir kesimi de bunun tıpkı tavla gibi haram olduğuna hükmetmiştir. Satranç hakkında hadis zikredilmiş olmakla birlikte, bu hadislerin içinde *sahîh* ya da *hasen* bir isnada sahip olanın bulunduğunu bilmiyorum.

802- كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ وَكُلُّ خَمْرٍ حَرَامٌ.

"Sarhoşluk veren her şey şaraptır (şarap kapsamındadır) ve her şarap haramdır."

Müslim'in lafzı ise şöyledir: *"Her sarhoşluk veren şaraptır ve sarhoşluk veren haramdır."*[408]

Hz. Âişe (r.anhâ) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah'a (s.a.v) bit' içkisinin hükmü soruldu. Buyurdu ki: Sarhoşluk veren her içecek haramdır."

Müslim'in rivayetindeki lafız şöyledir: *"Sarhoş eden her içecek haramdır."*[409]

Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn bu hadisi sahih kabul etmiş ve delil olarak kullanmışlardır. İbn Abdülber ise, ilim ehlinin bu hadisin sıhhati üzerinde icmâ ettiklerini ve Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet edilen hadisler içinde en sağlam rivayetin sarhoşluk veren maddelerin haramlığı konusundaki rivayet olduğunu nakletmiştir.

Bazı Hanefî fukahasının, bu hadis hakkında İbn Maîn'den naklettiği ta'na gelince, bu konuda ondan hiçbir şey gelmiş değildir.[410] Nitekim Müslim, Ebü'z-Zübeyr vasıtasıyla Câbir'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Her sarhoşluk veren haramdır."[411]

---

408 Buhârî, nr. 5575; Müslim, Eşribe, 73, 74, 75 (nr. 2003); Ebû Davud, Eşribe, 5 (nr. 3679); Tirmizî, Eşribe 1 (nr. 1861); Nesâî, Eşribe 22 (8/296-297); Ahmed, *el-Müsned*, 2/16; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/287.

409 Buhârî, nr. 242, 5585, 5586; Müslim, Eşribe, 67 (nr. 2001); Ebû Davud, Eşribe, 5 (nr. 3682); Tirmizî, Eşribe, 1 (nr. 1863); İbn Mâce, Eşribe, 9 (nr. 3386); Ahmed, *el-Müsned*, 6/36.

410 Bu konudaki görüşler için bk. Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, 4/295; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/44.

411 Müslim, Eşribe, 72 (nr. 2002); Nesâî, Eşribe, 49 (8/327). Ayrıca bk. Buhârî, nr. 4087, 4088, 5773, 6751; Müslim, Eşribe, 70 (nr. 1733); Tirmizî, (nr. 1864, 1866); İbn Mâce, Eşribe, 9, 13, 14 (nr. 3387-3391, 3401, 3406; Nesâî, Eşribe, 22, 23, 24, 48, 49, 53 (8/296-299, 324, 327, 331); Ebû Davud, Eşribe, 5 (nr 3684, 3685); Ahmed, *el-Müsned*, 2/16, 91, 137, 185, 429, 501, 3/112, 119, 360, 4/410, 415, 6/314, 333; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5360, 5368, 5369, 5375, 5377, 5383, 5408,

Sahâbe-i kirâm, tâbiîn ve onlardan sonra gelmiş olan ve bütün beldelerde bulunan müslüman âlimlerin cumhuru, sarhoşluk veren her şeyin haram olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüş aynı zamanda İmam Mâlik, İmam Şâfiî, Leys, Evzâî, İmam Ahmed, İshak, Muhammed b. Hasan ve daha başkalarının tuttuğu yoldur. Medineli âlimlerin tamamı bunun üzerinde icmâ etmiştir.

Yalnız buna Kûfe ehlinden olan bazı âlimler muhalefet etmiştir. Onlar şöyle demişlerdir: "Hamr" sadece üzümden yapılan şaraptır. Bunun dışında kalan içeceklerin ancak sarhoşluk veren miktarı haramdır ve sarhoş etmeyen miktarı haram değildir.

Onlar bu ictihadlarından dolayı Allah katında bağışlanmış olsalar bile, İslâm beldelerinde yaşayan bütün âlimler onların bu görüşlerini şimdi bile reddetmeye devam etmektedir. Ayrıca o görüşü benimseyen Kûfeli âlimler arasında ilimde ve dinde imam olan kişiler bulunmaktadır.

Abdullah b. Mübârek (rh.a) şöyle der: "Hiç kimseden, nebîze ruhsat veren sahih bir rivayet bulamadım. İbrahim'den gelen rivayet bunun dışındadır." Kastettiği kişi Nehaî'dir.[412]

Ancak İmam Ahmed bunu da reddetmiş ve sahih olmadığını söylemiştir. Nitekim İmam Ahmed içecekler hakkında *el-Eşribe* isimli bir kitap yazmış ve bu kitabında seleften buna ruhsat veren hiçbir isim zikretmemiştir. Ayrıca mestler üzerine mesh ile ilgili olarak başka bir kitap daha yazmıştır. Bu eserinde, seleften bazılarının bunu reddettiğini nakletmiştir. Kendisine, "Neden içeceklerle alâkalı kitabına da mestlerle ilgili kitabında olduğu gibi ruhsat verenleri zikretmedin?" diye soranlara şöyle cevap vermiştir:

"Sarhoşluk veren şeylerin içilmesine ruhsat verme konusunda gelmiş sahih bir hadis yoktur."

7203; Tahâvî, *Şerhu Ma'âni'l-Âsâr*, 4/215-217, 219, 220, 226; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 497, 498; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 3589, 3954, 3966, 4360, 5079, 5466, 5816, 5944; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/531; Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/248-251; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 23738-23741; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/77, 8/291-293, 296, 298, 305, 10/213, 221.

[412] Bu konudaki rivayet için bk. Nesâî, Eşribe, 57 (8/335).

Sarhoşluk veren her şeyin "şarap" gibi olduğuna delâlet eden bir husus şudur: Şarabın haramlığı konusundaki âyet, Medineliler'in yanlarında bulunan içecekle ilgili hükmü sormaları üzerine inmiştir. Halbuki Medineliler'in yanında üzüm şarabı bulunmuyordu. Eğer şarabı haram kılan âyet-i kerime Medineliler'in yanında bulunan içkiyi de kapsamamış olsaydı, inen âyet sordukları soruya açıklık getirmemiş olurdu. Ve âyetin inmesine sebep olan asıl konu âyetin genel kapsamı dışında kalırdı. Böylesi bir durum ise imkânsızdır. Şarabı haram kılan âyet-i kerime inince Medineliler yanlarında bulunan içkileri döktüler. Bu da onların, şarap kelimesinden kendilerinin yaptıkları işten kaçınmaları gerektiğini anladıklarına delâlet eder.

Şarap Dışındaki İçkiler

İmam Buhârî *Sahîh*'inde Enes'ten (r.a) şöyle rivayet eder: "Bizlere şarap haram kılındı. Haram kılındığı zaman yanımızda üzümden yapılmış çok az şarap vardı. Şaraplarımızın çoğu koruk ve kuru hurmadan idi."[413]

Yine Enes'in (r.a) şöyle dediği rivayet edilir: "Ben Ebû Talha, Ebû Dücâne ve Süheyl b. Beyzâ'ya taze ve kuru hurma karışımından yapılmış içki verirdim. Şarap haram kılınınca onları döktüm. İçkileri onlara ben veriyordum, çünkü onların en küçüğü ben idim. Biz o gün o içkileri şarap gibi kabul etmiştik."[414]

Sahîhayn'de yine ondan şöyle rivayet edilir: "Enes'e fadîh[415] denilen içkinin hükmünü sordular. Şu cevabı verdi: Bizim, sizin fadîh ismini verdiğiniz fadîhten başka şarabımız yoktu."[416]

Müslim *Sahîh*'inde yine Enes'ten (r.a) şöyle rivayet eder: "Allah Teâlâ, şarabın haram kılındığını belirten âyeti indirdiğinde Medine'de kuru hurmadan yapılandan başka içilen içki yoktu."[417]

---

[413] Buhârî, nr. 5580.

[414] Buhârî, nr. 5600.

[415] Fadîh: Aslında koruk olan hurmaya verilen isimdir. Ancak koruk ile olgun hurma, koruk ile kuru hurma karışımından yapılan içkiye bu isim verilir (çev.).

[416] Buhârî, nr. 4617; Müslim, Eşribe, 4 (nr. 1980).

[417] Müslim, Eşribe, 10 (nr. 1982).

Buhârî *Sahîh*'inde İbn Ömer'den (r.anhümâ) şöyle rivayet eder: "Şarabı haram kılan âyet indi. O zaman Medine'de beş tür içki vardı ve bunlar arasında üzümden yapılan içki yoktu."[418]

Sahîhayn'de Şa'bî vasıtasıyla İbn Ömer'den (r.anhümâ) şöyle rivayet edilir: "Ömer (r.a) minbere çıktı ve şöyle dedi: Bundan (hamd ve salavattan) sonra. Şarabı haram kılan âyet indi. O (şarap) beş şeyden yapılır: Üzüm, kuru hurma, bal, buğday ve arpa. Hamr (şarap) ise aklı örten şeydir."[419]

Ayrıca bu hadisi İmam Ahmed, Ebû Davud ve Tirmizî, Şa'bî vasıtasıyla Nu'mân b. Beşîr'den (r.a), o da Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet eder.[420]

Tirmizî der ki: Şa'bî vasıtasıyla İbn Ömer'den nakledilen Hz. Ömer'in sözü daha sahihtir. İbnü'l-Medînî de böyle demiştir.

Ebû İshak, Ebû Bürde'den nakleder: "Hz. Ömer (r.a) şöyle dedi: Mayalandırıp beklettiğin şey şaraptır. Üzümden yapılan şarap bizde nereden bulunsun!"[421]

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Muhtâr b. Fülfül'ün şöyle dediği nakledilir:

803- سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ عَنِ الشُّرْبِ فِي الْأَوْعِيَةِ، قَالَ: نَهَي رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنِ الْمُزَفَّتَةِ فَقَالَ: كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ. قُلْتُ لَهُ: صَدَقْتَ السَّكْرُ حَرَامٌ، فَالشُّرْبَةُ وَالشُّرْبَتَانِ عَلَى طَعَامِنَا؟ قَالَ: الْمُسْكِرُ قَلِيلُهُ وَكَثِيرُهُ حَرَامٌ، وَقَالَ: الْخَمْرُ مِنَ الْعِنَبِ وَالتَّمْرِ وَالْعَسَلِ وَالْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ وَالذُّرَّةِ، فَمَا خَمَّرْتَ مِنْ ذَلِكَ فَهُوَ الْخَمْرُ.

"Enes b. Mâlik'e (r.a) kaplarda içilen içkileri sordum. Dedi ki:

---

[418] Buhârî, nr. 4616.

[419] Buhârî, nr. 4619, 5581; Müslim, Tefsîr, 32, 33 (nr. 3032).

[420] Ebû Davud, Eşribe, 4 (nr. 3676); Tirmizî, Eşribe 8 (nr. 1872); Ahmed, *el-Müsned*, 4/267; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5398.

[421] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 17051; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8/105.

Resûlullah (s.a.v) katranlanmış (ziftlenmiş) kapları yasakladı ve buyurdu ki:

'Her sarhoşluk veren haramdır.' Enes'e dedim ki:

'Doğru söylüyorsun, sarhoşluk veren haramdır. Peki, yemeğin üzerine bir iki yudum içtiklerimiz hakkında ne dersin?' Dedi ki:

'Sarhoşluk verenin azı da çoğu da haramdır.' Sonra şöyle devam etti:

Şarap üzümden, hurmadan, kuru hurmadan, baldan, buğdaydan, arpadan ve darıdan olur. Bunlardan yapılıp da köpürenler şarap (gibi haram) sayılır."[422]

Yine İmam Ahmed, Abdullah b. İdris'ten şöyle rivayet eder: "Muhtâr b. Fülfül'ün şöyle dediğini işittim..." Bundan sonra aynı hadisi zikreder. Bu hadisin isnadı Müslim'in şartına uygundur.

Müslim *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Şarap şu iki ağaçtan (meyvesinden) yapılır: Hurma ve üzüm."[423]

Çoğu sarhoş edenin azının da yasaklandığını açıkça belirten hadis-i şerifi Ebû Davud, İbn Mâce ve Tirmizî, Câbir'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

804- مَاأَسْكَرَ كَثِيرُهُ فَقَلِيلُهُ حَرَامٌ.

"Çoğu sarhoş edenin azı da haramdır."[424] Tirmizî bu hadisin *hasen* olduğunu söyler.

Ebû Davud ve Tirmizî, Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

[422] Ahmed, *el-Müsned*, 3/112; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 3966; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2920; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/44-45; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 8101.

[423] Müslim, Eşribe, 13 (nr. 1985); Ebû Davud, Eşribe, 4 (nr. 3678); Tirmizî, Eşribe, 8 (nr. 1875); Nesâî, Eşribe, 19 (8/294); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5344.

[424] Ebû Davud, Eşribe, 5 (nr. 3681); Tirmizî, Eşribe, 3 (nr. 1865); İbn Mâce, Eşribe, 10 (nr. 3394); Ahmed, *el-Müsned*, 2/167, 3/343; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5372.

805- كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ وَمَاأَسْكَرَ الْفَرْقُ فَمِلْءُ الْكَفِّ مِنْهُ حَرَامٌ.

"Her sarhoş eden haramdır. Bir farak[425] *içildiğinde sarhoş edenin avuç dolusu kadarı da haramdır."*[426]

Nitekim İmam Ahmed bu hadisi hüccet olarak kullanmış ve bu görüşü benimsemiştir. İmam Ahmed'e, bu hadisin sahih olmadığını söyleyenlerin durumu sorulunca, "Bunu söyleyen kişi haddini aşmış biridir" demiştir. Öte yandan Nesâî bu hadisi Sa'd b. Ebû Vakkâs ile Abdullah b. Amr vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet etmiştir.[427]

Daha bunun dışında pek çok vecihten Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) rivayet edilmiştir. Bunların hepsini nakletmek konumuzu oldukça uzatır.

İbn Aclân, Amr b. Şuayb'dan rivayet eder: Bana Ebû Vehb el-Ceyşânî tahdîs etti:

"Yemen'den Resûlullah'ın (s.a.v) yanına bir heyet geldi. Yemen'de bulunan içecekleri sordular. Der ki: O içkilerin baldan yapılanına bit', arpadan yapılanına da mizr diyorlardı. Resûl-i Ekrem (s.a.v),

'Bunlardan (içince) sarhoş oluyor musunuz?' diye sordu. Onlar da,

'Çok içince sarhoş oluyoruz' dediler. Bunun üzerine,

'Çoğu sarhoşluk verenin azı da haramdır' buyurdu." Bunu Kâdî İsmail tahrîc etmiştir.

Sahâbe-i kirâm, Resûlullah'ın (s.a.v), **"Her sarhoş eden haramdır"** sözünden, sarhoş eden şeylerin Hz. Peygamber'in (s.a.v) devrinde mevcut olan ve daha sonra ortaya çıkan bütün türlerinin haram olduğunu hükmünü çıkarmışlardır. Nitekim İbn Abbas'a (r.anhümâ) "bâzik"[428] (الباذق) denilen bir tür içkinin hükmü sorulunca, "Bunun

---

[425] Farak: Medineliler'in kullandıkları ve yaklaşık 16 litre (12 müd, 16 rıtıl) hacminde bir kap.

[426] Tirmizî, Eşribe, 3 (nr. 1866); Ebû Davud, Eşribe, 5 (nr. 3687); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5359.

[427] Nesâî, Eşribe, 25 (8/300, 301).

[428] Bâzik kelimesi Farsçadaki "bâze" kelimesinden gelerek Arapçalaşmıştır. Bâze şarabın Farsçadaki ismidir. Bk. İbn Esîr, *Garîbu'l-Hadîs*, 1/111.

hükmünü daha önce Muhammed (s.a.v) vermiştir; sarhoşluk veren her şey haramdır"[429] demiştir.

Bunu Buhârî rivayet etmiştir. Bu sözü ile, eğer söz konusu içki sarhoşluk veriyorsa, Resûlullah'ın (s.a.v) bu kapsamlı ve toplayıcı sözünün hükmüne girdiğine işaret etmiştir.

Keyif Veren Maddeler

Bilmek gerekir ki sarhoşluk vererek aklı gideren içecekler iki türlüdür:

Birincisi. Zevk ve neşe veren türüdür. İşte içilmesi haram kılınmış olan şarap budur.

İmam Ahmed, Talk el-Hanefî'den (r.a) şöyle rivayet eder:

806- يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَا تَرَى فِي شَرَابٍ نَصْنَعُهُ بِأَرْضِنَا مِنْ ثِمَارِنَا؟ فَقَالَ ﷺ: مَنْ سَائِلٌ عَنِ الْمُسْكِرِ؟ فَلاَ تَشْرَبْهُ، وَلاَ تُسْقِهِ أَخَاكَ الْمُسْلِمَ، فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ -أَوْبِالَّذِي يُحْلَفُ بِهِ- لاَيَشْرَبُهُ رَجُلٌ ابْتِغَاءَ لَذَّةِ سُكْرِهِ فَيَسْقِيهِ اللّٰهُ الْخَمْرَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

"Bu zat Resûlullah'ın (s.a.v) yanında otururken adamın biri şöyle der:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bizim topraklarda meyvelerimizden yaptığımız içecekler hakkında ne buyurursunuz?' Resûl-i Ekrem (s.a.v) buyurdu ki:

Müskirat (sarhoşluk veren şeyler) hakkında soru soran kimdi? Sakın onu içme, müslüman kardeşine de içirme! Nefsimi elinde tutana -yahut adı üzerine yemin edilene- yemin ederim ki her kim onu sar-

---

[429] Buhârî, nr. 5598.

Bu hadis yukarıda verilen anlamın yanında şu anlama da gelebilir: "Muhammed (s.a.v) bâzik denilen içki çıkmadan önce vefat etmiştir; sarhoşluk veren her şey haramdır."

hoşluk zevkini tatmak için içerse, Allah Teâlâ da onu kıyamet günü sarhoş eder."[430]

Âlimlerin bir kısmı şöyle der:

Sarhoşluk verenin katı veya sıvı olması eşittir. Aynı şekilde bunun yenilen ya da içilen bir nesne olması da aynıdır. Yine bunun tahıldan, meyveden, sütten ya da buna benzer şeylerden yapılmış olması da aynı derecededir. Kenevir yaprağından yapılan haşhaşı ve bunun dışında sarhoşluk tadını almak için yenilen şeyleri de bunun kapsamına sokmuşlardır.

Ebû Davud *Sünen*'inde Şehr b. Havşeb'den Ümmü Seleme'nin (r.anhâ) şöyle dediğini nakleder:

807- نَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ كُلِّ مُسْكِرٍ وَمُفَتِّرٍ.

"Resûlullah (s.a.v) sarhoşluk veren ve durgunlaştıran (müfettir) bütün şeyleri yasakladı."[431]

Hadiste geçen "müfettir", sarhoşluk derecesine varacak kadar olmasa da bendeni uyuşturan şeydir.

Anestezi Olarak Kullanılan Maddeler

İkincisi: Aklı giderip sarhoş ettiği halde zevk ve neşe vermeyen şeylerdir. Anestezi ve buna benzeyen şeyler gibi. Hanbelîler şöyle der: Eğer bu, tedavi ihtiyacına dönük olarak alınırsa ve çoğunlukla bunun yararı görülürse bunu almak câizdir.

Urve b. Zübeyr'den nakledildiğine göre, bacağı kangren olmuştu. Bacağını kesmek istedikleri zaman doktorlar ona, "Sana bir ilâç içirelim, bu sayede aklını kaybedersin ve kesmenin acını duymazsın" dediklerinde, onlara şöyle karşılık verdi:

"Ben bunun, insanların içerek aklını kaybettiği ve Rab'lerini tanımaz hale geldikleri içkiden farklı olduğunu zannetmiyorum."[432]

---

430 Ahmed, *el-Eşribe*, nr. 32; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8259; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8/102-103; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 8182.

431 Ebû Davud, Eşribe, 5 (nr. 3686); Ahmed, *el-Müsned*, 6/309; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8/103-104; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/296.

Yine onun şöyle dediği rivayet edilir: "Ben, Rabbim'i zikretmeme engel olacak hiçbir şeyi içmem."

Eğer bu gibi uyuşturucular ihtiyaç olmadığı halde alınırsa, bunlar hakkında Kâdî, İbn Akîl ve *el-Mugnî* müellifi gibi Hanbelîler'in çoğu şöyle der: Bu durumda uyuşturucuyu almak haramdır. Çünkü bu hal, ihtiyaç bulunmadığı halde aklın izalesine sebep olduğundan tıpkı şarap içmek gibi haramdır. Nitekim Haneş er-Rahabî İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.anhümâ) zayıf bir isnad ile *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

808- مَنْ شَرِبَ شَرَابًا يَذْهَبُ بِعَقْلِهِ، فَقَدْ أَتَى بَابًا مِنْ أَبْوَابِ الْكَبَائِرِ.

"Her kim aklını gideren bir içki içerse büyük günahlardan birinin kapısını açmış olur."[433]

Bunlardan bir kısmı, meselâ İbn Akîl *el-Fünûn* isimli eserinde şöyle der: Bunlar haram değildir, çünkü bunlarda bir keyif bulunmamaktadır. Halbuki şarabın haram kılınmasının sebebi, aşırı şekilde keyif verici olmasıdır. Fakat anestezi ve benzerlerinde ne keyif ne de aşırı keyif vardır.

Çoğunluğun görüşüne göre: Bir kimse ihtiyaç olmadığı halde bunu alır, sarhoş olur ve hanımını boşarsa bu kimsenin boşamasının hükmü sarhoş kişinin boşamasının hükmü gibidir (yani boşama geçerlidir). İbn Hâmid, Kâdî, Hanbelîler'in çoğu ve Şâfiî mezhebi âlimleri bu görüştedir.

Hanefîler ise şöyle der: Bu kimsenin boşaması geçerli olmaz. Buna gerekçe olarak da alınan uyuşturucuda keyif verici özelliğin bulunmamasını gösterirler. Bu görüş de onların bu maddeleri haram kabul etmediklerine delâlet eder.

Şâfiîler ise şöyle der: Bunlar haramdır. Ancak bunu alan kişilerin boşamasının gerçekleşmesi konusunda iki vecih vardır. İmam Ahmed'in sözünün zâhirinden anlaşıldığına göre, bu kimsenin boşaması

---

432 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/430.

433 Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2348, 2751; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1356; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11538; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 7037.

gerçekleşmemektedir. Halbuki sarhoşun boşamasındaki hüküm bunun tersine gerçekleşmektedir. Kâdî bunu te'vil ederek şöyle der: İmam Ahmed bunu Hanefîler gibi düşündüğü için değil onları ilzam etmek için söylemiştir. İfadenin akışı da bu anlama gelmeye muhtemeldir.

İçki Haddi Uygulanacak Kimseler

Had (miktarı belirlenmiş ceza) konusuna gelecek olursak: Aşırı derecede keyif verici olan sarhoş edici maddelerin kullanımından dolayı had gerekir. Çünkü bu maddeleri kullanmaya iten etken bu keyif verici özelliğidir. Had ise onları bundan alıkoyacak bir engel olarak konulmuştur.

Sarhoş ettiği halde keyif ve zevk vermeyenler hakkında ise ta'zîr dışında bir ceza yoktur. Çünkü insanların bunu kullanmaya karşı bir eğilimi bulunmadığından, onları bundan alıkoyacak bir hadde (miktarı belirlenmiş cezaya) ihtiyaç duyulmamıştır. Bundan dolayı bunun hükmü de leş ile domuz eti yemek ve kanı içmek gibi kabul edilmiştir.

Çoğu sarhoş edenin azının da haram olduğu görüşünü benimseyen âlimlerin çoğunluğu şu görüştedir: Bir kimse te'vil ederek helâl olduğuna inanmış olsa bile, çoğu sarhoş eden şeyi (azıcık) içtiği zaman da kendisine had uygulanması gerekir. Bu, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed'in görüşüdür. Ebû Sevr'in görüşü ise buna aykırıdır. O şöyle der: Bu kimseye had uygulanmaz. Bu kimsenin durumu tıpkı velisiz yapılan nikâhın durumuna benzer. Ayrıca velisiz gerçekleşen nikâhtan dolayı zina haddi gerekip gerekmediği konusunda da ihtilâf vardır. Fakat sahih olan görüşe göre velisiz nikâhta zina haddi gerekmez.

Ancak velisiz nikâh ile nebîz içen kişinin durumu arasında bazıları fark olduğunu söylemiştir. Çünkü üzerinde ihtilâf bulunan nebîzi içmek, kişiyi haramlığı üzerinde icmâ bulunan şarap içmeye götürebilir. Halbuki velisiz kıyılan nikâhın durumu böyle değildir. Bu nikâh kişiyi haramlığı üzerinde icmâ bulunan zinadan korur ve kişinin iffetini muhafaza etmesini sağlar.

İmam Ahmed'in ifadesine göre; te'vil ederek nebîz içen kimseye had uygulanır. Çünkü bu konudaki te'vil zayıftır ve haddi düşürmek için yeterli değildir. Esrem'in rivayetine göre İmam Ahmed şöyle der:

"Te'vil ederek nebîz içen kişiye had uygulanır. Üç talâkla hanımını boşamış biri, bunun bir talâk olduğunu te'vil ederek tekrar hanımına dönmüş olsa ve bu durumda hâkimin huzuruna getirilse, hâkim de üç talâkın gerekli olduğun görüşünde olsa, bu durumda karı ile kocanın arası ayrılmaz.

Ancak nebîzi te'vil ederek içen kişinin durumu ile bu durum birbirinden farklıdır. Bu durum Allah'ın kitabı ve Resûlü'nün sünnetinde açıkça ortaya konulmuştur. Şarabın haram kılınması hakkındaki âyet-i kerime indiğinde Medineliler'in içkisi fadîh isimli bir içkiydi. Resûlullah da (s.a.v), *"Her sarhoş eden haramdır"* buyurmuştur. Bu durum gayet açıktır. Üç talâk ile boşama konusuna gelince, bu konu âlimlerin ihtilâf ettikleri bir konudur."

Kırk Yedinci Hadis

İHTİYAÇ KADAR YEMEK

عَنِ الْمِقْدَامِ بْنِ مَعْدِي كَرِبَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: مَامَلَأَ آدَمِيٌّ وِعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنٍ، بِحَسْبِ ابْنِ آدَمَ أُكُلاَتٌ يُقِمْنَ صُلْبَهُ، فَإِنْ كَانَ لاَ مُحَالَةَ فَثُلُثٌ لِطَعَامِهِ، وَثُلُثٌ لِشَرَابِهِ، وَثُلُثٌ لِنَفَسِهِ.

Mikdâm b. Ma'dîkerîb (r.a) anlatır: Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

"Âdemoğlu karnından daha şerli bir kap doldurmamıştır. Âdemoğluna, belini doğrultabilecek birkaç lokma kâfi gelir. Eğer (yemesi) **kaçınılmaz ise o takdirde** (midesinin) **üçte birini yiyeceğe, üçte birini içeceği ve üçte birini de nefes için ayırsın."** [434]

DİĞER RİVAYETLER

Bu hadisi İmam Ahmed, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce rivayet etmiştir.

---

[434] Tirmizî, Zühd, 47 (nr. 2380); İbn Mâce, Et'ıme, 50 (nr. 3349); Ahmed, *el-Müsned*, 4/132; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 8/509, 512; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 603; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/644, 646; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5236; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1340, 1341; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/121, 331-332. Mizzî, Nesâî'nin bunu *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da rivayet ettiğini söyler.

Ayrıca bu hadis-i şerif, söyleniş sebebiyle (sebeb-i vürûduyla) birlikte de rivayet edilmiştir. Ebü'l-Kasım Begavî *Mu'cem*'inde Abdurrahman b. Marakka'dan (r.a) şöyle rivayet eder:

809- فَتَحَ رَسُولُ اللهِ ﷺ خَيْبَرَ وَهِيَ مُخَضَّرَةٌ مِنَ الْفَوَاكِهِ، فَوَقَعَ النَّاسُ الْفَاكِهَةَ فَمَغَثَتْهُمُ الْحُمَّى، فَشَكَوْا إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّمَا الْحُمَّى رَائِدُ الْمَوْتِ وَسِجْنُ اللهِ فِي الأَرْضِ، وَهِيَ قِطْعَةٌ مِنَ النَّارِ، فَإِذَا أَخَذَتْكُمْ فَبَرِّدُوا الْمَاءَ فِي الشِّنَانِ، فَصُبُّوهَا عَلَيْكُمْ بَيْنَ الصَّلاَتَيْنِ، يَعْنِي الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ. قَالَ: فَعَلُوا ذَلِكَ، فَذَهَبَتْ عَنْهُمْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَمْ يَخْلُقِ اللهُ وِعَاءً إِذَا مُلِئَ شَرًّا مِنْ بَطْنٍ، فَإِنْ كَانَ لاَبُدَّ، فَاجْعَلُوا ثُلُثًا لِلطَّعَامِ، وَثُلُثًا لِلشَّرَابِ، وَثُلُثًا لِلرِّيحِ.

"Resûlullah (s.a.v) Hayber'i fethettiği zaman meyveler henüz yeşil (tam olgunlaşmamış) idi. İnsanlar meyvelerin başına üşüştüler. Bundan dolayı hummaya yakalandılar. Hallerini Resûl-i Ekrem'e *şikâyet ettiler. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:*

'Kuşkusuz humma ölümün öncüsü (habercisi), yeryüzünde Allah'ın zindanı ve ateşten bir parçadır. Buna yakalandığınızda, suyu eski küçük tulumlarda soğutun. Sonra bu suyu iki namaz -yani akşam ile yatsı- arasında üzerinize serpin.'

Râvi der ki: Söylendiği gibi yaptılar ve hummadan kurtuldular. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) dedi ki:

Allah Teâlâ, doldurulduğu zaman karından daha şerli olan bir kap yaratmamıştır. Eğer bu (mideyi doldurmak) kaçınılmaz ise bari üçte birini yemeğe, üçte birini içeceklere ve üçte birini de havaya ayırın."[435]

---

[435] Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 6/160-161; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 59.
Hadisin kısmen Hasan-ı Basrî'den *mürsel* olarak yapılan rivayeti için bk. Hennâd, *ez-Zühd*, nr. 407; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 9870; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 58; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 3845; Müttakî-i Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 6744.

HADİSİN ŞERHİ

Bu hadis-i şerif koruyucu tıpta önemli bir temel niteliğindedir. Ünlü tabip Mâseveyh, Ebû Hayseme'nin kitabında bu hadisi okuyunca şöyle der: "Eğer insanlar bu sözlerin gereğini yerine getirseler bütün hastalıklardan ve illetlerden kurtulmuş olurlar; hastahane ve eczaneler de âtıl kalırdı."

Tabip bu sözü söylemekte haklıydı. Çünkü bütün hastalıkların temeli fazla yemek ve aşırı tokluktur. Bundan dolayı denilmiştir ki: "Bütün hastalıkların temeli tokluktur." Bu söz *merfû* olarak da rivayet edilmiştir, ancak *merfû* olarak sahih değildir.[436]

Devânın Başı Perhiz ve Az Yemek

Araplar'ın meşhur tabibi Hâris b. Kelde şöyle der: "Perhiz ilâçların başı, oburluk ise bütün hastalıkların başıdır." Bazıları bu sözü de *merfû* olarak rivayet etmişlerdir ki bu da sahih değildir.[437]

Yine tabip Hâris şöyle der: "Canlıları öldüren ve vahşi hayvanları helâk eden şey, yediğini hazmetmeden üstüne bir daha yemektir."

Başka biri de şöyle der: Eğer kabirde bulunanlara, "Sizlerin ölümüne ne sebep oldu?" diye sorulsa onlar, "Oburluk" diye karşılık verirlerdi.

Bu anlattıklarımız, gıdayı azaltmanın ve mideyi tıka basa doldurmayı terketmenin insan bedeni ve sağlığı üzerindeki olumlu etkilerden bazılarıdır.

Bunun kalbe sağladığı yarar ve maslahatlara gelecek olursak: Hiç kuşkusuz yemeği azaltmak kalbin incelmesine, anlayışının güçlenmesine, nefsin kırılmasına, hevâ ve gazabının zayıflatılmasına katkı sağlar. Gıda ve yiyecekleri çoğaltmak ise bunun tersi yönünde etkide bulunur.

---

436 *Merfû* rivayet için bk. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/204; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/513; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 1/169. Dârekutnî, bunun Hasan-ı Basrî'ye ait *mevkuf* hadis olmasının daha doğru olduğunu söyler.

437 İki hadis hafızı Sehâvî ile Irâkî, bunun *merfû* olarak aslının olmadığını söyler.

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: Ey âdemoğlu! Karnının üçte birini dolduracak kadar ye, üçte biri kadar iç, üçte birini de nefes ve tefekkür için bırak!

Açlık ve Tokluk Hakkında Selefin Sözleri

Mervezî şöyle der: Ebû Abdullah -yani Ahmed b. Hanbel- açlık ve fakrı çok üstün tutmaktaydı. Kendisine dedim ki:

"İnsan şehvetlerini terkettiği için ecir alır mı?" Şöyle cevapladı:

Nasıl ecir almaz! İbn Ömer (r.anhümâ), "Dört aydan beri karnımı doyurmadım!" demiştir.

Ebû Abdullah'a,

"Bir kimse karnı tok olduğu halde kalp inceliğini elde edebilir mi?" diye sordum. Bana bunu mümkün görmediğini söyledi.

Mervezî, İbn Ömer'in bu sözünü değişik vecihlerden rivayet etmiştir. İsnadıyla İbn Sîrîn'den şöyle rivayet edilir:

"Adamın biri İbn Ömer'e,

'Sana öğütücü (hazmettirici) getireyim mi?' dedi. İbn Ömer,

'O nedir?' diye sordu. Adam,

'Yemek yediğinde onu hazmetmeye yarayan şey!' diye karşılık verdi. Bunun üzerine İbn Ömer dedi ki:

Ben dört aydan beri karnımı doyurmadım. Bunu, karnımı doyurmaya muktedir olmadığım için yapmış değilim. Ancak ben öyle bir toplulukla birlikte bulundum ki onlar sizin tokluğu tercih ettiğiniz gibi onlar da aç kalmayı tercih ederlerdi."[438]

Nâfi'den rivayet edilir: "Adamın biri hazmettirici şeylerle birlikte İbn Ömer'in yanına geldi. O,

'Bu nedir?' diye sordu. Adam,

'Hazmı kolaylaştırır, yediğin yemeğin hazmedilmesini sağlar' dedi. İbn Ömer,

---

[438] Ahmed, *ez-Zühd*, s. 189.

Ben bunu ne yapayım? Öyle olur ki bir ay geçmesine rağmen karnımı yemeğe doyurmadığım olur."[439]

Yine isnadıyla şöyle rivayet edilir: "Adamın biri İbn Ömer'e şöyle dedi:

'Ey Ebû Abdurrahman! Yiyeceklerin inceldi, yaşın ilerledi. Meclisinde bulunanlar ise senin hakkını ve şerefine idrak edemiyorlar. Ailene emretsen de sana hazmı kolay ve latif şeyler hazırlasalar!' İbn Ömer ona şöyle karşılık verdi:

Yazıklar olsun sana! Vallahi on bir senedir, on iki senedir, on üç senedir tek bir kere karnımı doyurmuş değilim. Şunun şurasında geriye azıcık bir ömrüm kalmışken, bundan sonrası için nasıl yapabilirim?"[440]

Amr b. Esved el-Anbesî de kötü durumlara düşme korkusundan, çok fazla tok durmaktan uzak dururdu.[441]

İbn Ebü'd-Dünyâ *el-Cû'* isimli kitabında senediyle Nâfi'den İbn Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: "İslâm'a girdiğimden beri hiç tam olarak doymadım."[442]

Yine senediyle Muhammed b. Vâsi'in şöyle dediği rivayet edilir: "Bir kimse yiyecek ve lezzetleri azalttığında kavrayışı artar, daha anlayışlı olur. İçi arınır ve iyice rikkat kazanır. Yemeği çoğalttığı zaman, bu durum sahibine ağırlık verir, istediği pek çok şeyi yapamaz."[443]

Ebû Ubeyde el-Havvâs şöyle der: "Felâketin tokluğunda, hazzın ise açlığındadır. Tok olduğun zaman üzerine ağırlık çöker ve uyuyup kalırsın. O zaman düşmanların sana karşı fırsat ele geçirmiş olur ve üzerine çullanır. Aç olduğun zaman düşmanına karşı tetikte olursun."

Amr b. Kays der ki: "Mideyi tıka basa doldurmaktan sakının. Zira bu durum kalbi katılaştırır."[444]

---

[439] Ahmed, *ez-Zühd*, s. 191.
[440] Ahmed, *ez-Zühd*, s. 194; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/299.
[441] Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/156.
[442] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 13044.
[443] Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/351.
[444] Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/36, 78. Benzerini Süfyân-ı Sevrî'den rivayet eder.

Seleme b. Saîd ise şöyle.der: "İnsan, tıpkı işlediği günahtan dolayı kınandığı gibi oburluktan dolayı da kınanır."

Âlimlerden biri şöyle der: "Eğer obur biriysen, miden boşalıncaya kadar kendini kötürüm olmuş say."

İbnü'l-Arabî de der ki: "Araplar şöyle derler: Karnı tıka basa dolu olarak geceleyen kişi tam azimkâr olamaz."

Ebû Süleyman ed-Dârânî şöyle der: "Dünya ve âhirete ait bir hâcetinin yerine gelmesini istediğin zaman, bu hâcetin yerine gelinceye kadar doyasıya yeme. Çünkü yemek aklı olumsuz etkiler."

Mâlik b. Dînâr der ki: "Mümin bir kulun midesinin himmetinden daha önde olması ve şehvetine mağlup düşmesi yakışık almaz." Yine der ki: Bana Hasan b. Abdurrahman şunu nakletti: Hasan-ı Basrî ya da başka biri dedi ki: Babanız Âdem'in (a.s) başına gelen musibet yemekten dolayı geldi. Bu konu kıyamet gününe kadar sizin için musibettir.

Yine şöyle der: "Derler ki: Her kim midesine hâkim olursa, bütün sâlih amelleri işlemeye muktedir olur. Yine derler ki: Hikmet, dolu duran midenin yanında durmaz."

Abdülaziz b. Ebû Revvâd şöyle der: "Derler ki: Az yemek, hayır yolunda hızlanmaya yardımcıdır."

Âbid Kasım der ki: "Denilmiştir ki: Yiyeceği azalan bir kulun mutlaka kalbi incelik kazanır ve gözleri yaşlı olur."

Abdullah b. Merzûk şöyle der: "Bizler açlığa devam etmek gibi zindelik ve canlılık görmedik!" Zâhidlerden Ebû Abdurrahman Ömerî kendisine, "Size göre açlığa devam nedir?" diye sordu. Şöyle cevapladı: "Açlığa devam, asla doymamak demektir." Ebû Abdurrahman, "Dünyada bulunan bir kimse buna nasıl muktedir olabilir?" diye sordu. Dedi ki: "Ey Ebû Abdurrahman, bu durum O'nun velâyetinde olan ve taate muvaffak kıldığı kimseler için ne kadar da kolaydır! Onlar doymayacak kadar yerler. Bu da açlığa devam demektir."

Bu durum Hasan-ı Basrî'nin şu sözüne benzemektedir. "Dostlarından birine yemek ikram edildi. İkram edilen kişi, 'Bir lokma yiyemeyecek kadar yemiş bulunuyorum!' dedi. Bu söz üzerine Hasan-ı Basrî

de, 'Sübhânellah! Müslüman bir kişi, bir lokma daha yiyemeyecek kadar yiyebilir mi?' diye karşılık verdi."[445]

Yine senediyle Ebû İmrân el-Cüvenî'den nakledilir: "Derler ki: Kalbinin nurlanmasını arzulayan kişi tokluğunu azaltsın."

Osman b. Zâide'den nakledilir: "Süfyân-ı Sevrî bana şunları yazmıştı: Eğer bedeninin sıhhatli ve uykunun az olmasını istiyorsan, yemeği azalt."[446]

İbnü'l-Mübârek şöyle der: "Adamın biri din kardeşi ile baş başa kalınca ona şöyle dedi: Ey kardeşim! Bizlerin açlığı Allah Teâlâ için çok kolay bir iştir. Ancak O sadece dostlarını aç bırakır!"

Abdullah b. Ferec der ki: Ebû Saîd et-Temîmî'ye, "Korkuyla dolu olan bir kişi tok olur mu?" diye sordum. "Hayır!" dedi. "Peki, aşk sahibi kimse tok olur mu?" diye sordum, yine "Hayır!" diye karşılık verdi.

Riyâh el-Kaysî'den nakledilir: "Kendisinin önüne yemek koydular ve ondan yedi. Dediler ki: 'Biraz daha ye, henüz doymadığını biliyoruz!' Bunun üzerine bir çığlık attı ve dedi ki: 'Zakkum ağacı günahkârların yiyeceği olarak önümde dururken, dünya hayatında nasıl karnımı doyurabilirim?' Bunun üzerine adam yemeği önünden aldı ve, 'Sen farklı bir yol üzeresin, biz ise farklı bir yoldayız' dedi."[447]

Mervezî şöyle der: "Adamın biri bana, Ahmed b. Hanbel'i kastederek, 'Şu nimet ehli kimse nasıldır?' diye sordu. Ben adama, 'O nasıl nimet sahibidir?' diye sordum. Adam, 'Yiyecek ekmek bulabiliyor ve evinde de birlikte olabileceği bir hanımı bulunmuyor mu?' dedi. Bu durumu Ebû Abdullah'a söyledim. O da istircâ getirerek şöyle dedi: 'Bizler tok kimseleriz'."

Bişr b. Hâris, "Elli yıldır hiç tokluk tatmadım." der. Yine der ki: "Bir kulun bu zamanda helâl ile karnını doyurması yakışık almaz. Çünkü helâl ile karnını doyurması durumunda nefsi onu harama doğru yöneltir. Acaba şu pisliklerle onu doldurduğu zaman durumu nice olur?"

---

445 Ahmed, *ez-Zühd*, s. 268.

446 Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/7.

447 Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/194.

İbrahim b. Edhem der ki: "Bir kimse midesini denetime alırsa, dinini de sağlama almış olur. Açlığa sahip olan kişi güzel ahlâka da sahip olur. Sevinç, mutluluk ve tebessüm de bundan oluşur."

Sâbit el-Bünânî de şöyle der: "Bize ulaşan bilgilere göre, Hz. Yahya (a.s) bir gün İblîs'e rastlar, yanında bazı çengeller vardır. Yahya (a.s) ona,

'Ey İblîs! Senin üzerinde bulunan bu çengeller nedir?' diye sorar. İblîs der ki:

'Bunlar, insanları avlamama yarayan isteklerdir.' Yahya (a.s) sorar:

'Onların arasında beni avlamaya yarayacak bir şey var mıdır?' İblîs şöyle der:

'Hayır, fakat bir gün fazlaca yemiştin, namazda ve zikirde sana ağırlık vermiştik!' Yahya (a.s),

'Bunun dışında bir şey var mı?' diye sorar. İblîs de,

'Hayır!' diye karşılık verir. Yahya da (a.s),

'Öyleyse bundan sonra ben de doyasıya yemem' der. İblîs şöyle karşılık verir:

O halde ben de bundan sonra asla bir müslümana nasihat etmem."[448]

Ebû Süleyman ed-Dârânî şöyle der: "Nefis acıkıp susayınca, kalp saflaşır ve incelir. Tokluğa erişip suya kanınca da kalp körleşir."

Yine şöyle der: "Dünyanın anahtarı tokluk, âhiretin anahtarı ise açlıktır. Dünya ve âhiretteki bütün hayırların aslı Allah Teâlâ'dan korkmaktır. Bilinmelidir ki Allah Teâlâ dünyayı sevdiğine de sevmediği kimselere de verir. Açlık da O'nun katında saklı bir hazinedir ve bu hasleti sadece özel olarak sevdiği kimselere verir. Benim için akşam yemeğini bir lokma eksik yemek, onu yiyip de gecenin başından sonuna kadar ibadetle geçirmekten daha sevimlidir."[449]

---

[448] Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/328-329.

[449] Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/259.

Hasan b. Yahya el-Haşenî şöyle der: "Göz yaşlarının artmasını ve kalbinin incelmesini isteyen kişi, midesinin yarısı dolacak kadar yesin ve içsin." Ahmed b. Ebü'l-Havârî der ki: Bu sözü Ebû Süleyman'a anlattım. Bana şöyle karşılık verdi: Bu konuda gelen hadis-i şerif, "Üçte birini yemeğe, üçte birini de içeceğe ayırsın" buyurmaktadır. Ancak bence bu zâhidler nefislerini hesaba çekmişler ve altıda bir daha kazançlı duruma geçmişlerdir.[450]

Muhammed b. Nasr el-Hârisî der ki: "Oburluk nasıl insanı hoyratlığa sevkederse tokluk da insanı hayra sevkeder."[451]

İmam Şâfiî der ki: "On üç seneden beri sadece bir defa azıcık doydum, onu da elimin tersiyle ittim. Çünkü tokluk bedeni ağırlaştırır, kavrayışı izale eder, uykuyu davet eder ve insanın ibadete karşı zaafa uğramasına sebep olur."[452]

Yemekte Ölçülü Olmak

Resûl-i Ekrem de (s.a.v) Mikdâm'ın (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte yiyeceği azaltmaya teşvik etmiş ve, *"Âdemoğluna, belini doğrultabilecek birkaç lokma kâfi gelir"* buyurmuştur.

Sahîhayn'de yine ondan gelen bir rivayette Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Mümin bir bağırsak içine, kâfir ise yedi bağırsak içine yer."[453]

Bundan maksat şudur: Mümin kişi şeriatın edebine göre yer ve tek bağırsak içini dolduracak kadar yer. Kâfir ise şehveti, oburluğu ve iştahı gereği yer. Bundan dolayı yedi bağırsağı tıka basa doldurasıya yer.

Resûlullah (s.a.v) yemeği azaltmanın ve yemeğin bir kısmıyla yetinmenin yanında, geriye kalan kısmını da başkalarına vermeye ve diğer kimseleri tercih etmeye teşvik ederek şöyle buyurmuştur:

---

450 Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/318.

451 Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/222.

452 Beyhakî, *Âdâbü'ş-Şâfiî*, s. 106; Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/127.

453 Buhârî, nr. 5391, 5393; Müslim, Eşribe, 182, 183, 184, 185 (nr. 2060, 2061, 2062).

810- طَعَامُ الْوَاحِدِ يَكْفِي الاِثْنَيْنِ، وَطَعَامُ الاِثْنَيْنِ يَكْفِي الثَّلاَثَةَ، وَطَعَامُ الثَّلاَثَةِ يَكْفِي الأَرْبَعَةَ.

"Bir kişinin yemeği iki kişiye, iki kişinin yemeği üç kişiye ve üç kişinin yemeği de dört kişiye yeter."[454]

Mümin kişi için yeme konusunda en güzel yol, Mikdâm'ın (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği hadis-i şerifte geçtiği gibi midenin üçte biri kadar yemektir. Üçte birini de içeceğe ayırmak ve kalan üçte birlik kısmını da nefes için ayırmaktır. Çünkü çok fazla içmek de uykuyu çeker ve yemeklerin bozulmasına sebep olur. Süfyân şöyle der: Dilediğini ye fakat üstüne bir şey içme. İçmediğin takdirde uykun gelmez.[455]

Seleften biri şöyle der: İsrâiloğulları içinde gençler kendilerini ibadete vermişlerdi. İftar vakti gelince biri kalkarak şöyle dedi: Çokça yemeyin. Eğer çok yerseniz çok su içersiniz. Çok su içince çokça uyursunuz ve çok fazla zarara uğrarsınız.

Efendimizin Yemesi ve Açlığı

Hz. Peygamber ve sahâbe-i kirâm da çoğu zaman açlık çeker, arzuladıkları şeyleri yemeyi azaltırlardı. Bu durum yiyecek maddelerinin azlığından dolayı olsa bile, Allah Teâlâ elçilerini en mükemmel ve en faziletli hal üzere olanlardan seçer.

İşte bu sebepten dolayı İbn Ömer (r.anhümâ), yemeye kudreti olduğu halde bu konuda tıpkı Resûlullah'a (s.a.v) benzemeye çalışırdı. Nitekim kendisinden önce babasının durumu da böyleydi.

Sahîhayn'de Hz. Âişe (r.anhâ) validemizin şöyle dediği rivayet edilir:

---

[454] Buhârî, nr. 5392; Müslim, Eşribe, 178, 179 (nr. 2058, 2059); Tirmizî, Et'ıme, 21 (nr. 1820); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5237.

[455] Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/17.

811- مَا شَبِعَ آلُ مُحَمَّدٍ ﷺ مُنْذُ قَدِمَ الْمَدِينَةَ مِنْ خُبْزِ بُرٍّ ثَلاَثَ لَيَالٍ تِبَاعًا حَتَّي قُبِضَ.

"Muhammed'in (s.a.v) ailesi Medine'ye geldiğinden beri vefatına kadar üç gün peş peşe buğday ekmeğinden doya doya yememişlerdir."

Müslim'in lafzı şöyledir:

812- مَا شَبِعَ آلُ مُحَمَّدٍ ﷺ مِنْ خُبْزِ شَعِيرٍ يَوْمَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ حَتَّي قُبِضَ رَسُولُ اللهِ ﷺ.

"Muhammed'in (s.a.v) ailesi, Resûlullah (s.a.v) vefat edinceye kadar iki gün peş peşe arpa ekmeğini doya doya yememişlerdir."[456]

Buhârî, Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder: *"Resûlullah (s.a.v) vefat edinceye kadar yemeğe üç gün doymamıştır."*

Yine ondan şöyle dediği rivayet edilir: *"Resûlullah (s.a.v) arpa ekmeğine karnı doymadan dünyadan göçüp gitmiştir."*[457]

Müslim *Sahîh*'inde şöyle rivayet eder: "Hz. Ömer hutbe okudu ve insanların dünyada elde ettiklerini anlattı, sonra şöyle dedi: Gerçekten ben Resûlullah'ı şu halde gördüm: Bütün gün açlıktan kıvranıyor, karnını doyuracak bir - iki kötü hurma bulamıyordu."[458]

Tirmizî ve İbn Mâce, Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

813- لَقَدْ أُوذِيتُ فِي اللهِ وَمَا يُؤْذَي أَحَدٌ، وَلَقَدْ أُخِفْتُ فِي اللهِ وَمَا يُخَافُ أَحَدٌ، وَلَقَدْ أَتَتْ عَلَيَّ ثَلاَثٌ مِنْ بَيْنِ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ وَمَالِي طَعَامٌ إِلاَّ مَا وَارَاهُ إِبْطُ بِلاَلٍ.

---

[456] Buhârî, 5416, 6454; Müslim, Zühd, 20, 21, 22, 23, 24, 25 (nr. 2970, 2971); Tirmizî, Zühd, 38 (nr. 2356); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/47.

[457] Buhârî, nr. 5414.

[458] Müslim, Zühd, 36 (nr. 2978).

"Gerçek şu ki Allah yolunda eziyet gördüğüm kadar kimse eziyet görmedi. Allah yolunda korkutulduğum kadar kimse korkutulmadı. Hakikaten gecesi ve gündüzüyle birlikte üzerimden üç gün[459] *geçerdi, fakat benim için Bilâl'in koltuğunun altını kapatacak kadarından başka yiyecek bulunmazdı."*[460]

İbn Mâce, Süleyman b. Surad'dan (r.a) rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) bize geldi ve bizimle birlikte üç gece kaldı ve (bu süre zarfında) biz hiç yemek yiyemedik (yahut Resûlullah (s.a.v) yemek yiyemedi)."[461]

İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet eder:

814- أُتِيَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَوْمًا بِطَعَامٍ سُخْنٍ، فَأَكَلَ، فَلَمَّا فَرَغَ، قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ مَا دَخَلَ بَطْنِي طَعَامٌ سُخْنٌ مُنْذُ كَذَا وَ كَذَا.

"Resûlullah'a (s.a.v) sıcak bir yemek getirildi. Yemeği yedi ve bitirince şöyle dedi:

Allah'a hamdolsun! Şu kadar zamandan beri mideme sıcak yemek girmemişti."[462]

Allah Teâlâ ve Resûlü, şehvetlerine tâbi olanları kınamıştır:

"Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki bunlar namazı bıraktılar; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler. Ancak tövbe edip iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler hariçtir. Bunlar, cennete girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır."[463]

Resûlullah'tan (s.a.v) gelen sahih bir rivayette ise şöyle buyurur:

---

[459] Tirmizî'de "otuz gün", İbn Mâce'nin rivayetinde ise "üç gün" şeklinde geçmektedir.

[460] Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 34 (nr. 2472); İbn Mâce, Mukaddime, 11 (nr. 151); Ahmed, *el-Müsned*, 3/120; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6526, 6560.

[461] İbn Mâce, Zühd, 10 (nr. 4149).

[462] İbn Mâce, Zühd, 10 (nr. 4150).

[463] Meryem 19/59-60.

815- خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ يَأْتِي قَوْمٌ يَشْهَدُونَ وَلاَ يُسْتَشْهَدُونَ، وَيَنْذِرُونَ وَلاَ يُوفُونَ، وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ.

"En hayırlı nesil benim neslimdir. Sonra onları izleyenler, sonra da onları izleyenler. Bunların ardından şahitlikleri istenmediği halde şahitlik eden ve söz verdikleri halde vefa göstermeyen bir topluluk gelir. Bunlar arasında şişmanlık yaygınlık kazanır."[464]

Müsned'de şöyle rivayet edilir: *"Resûlullah (s.a.v) şişman bir adam gördü ve eliyle karnına işaret ederek buyurdu ki: Eğer şu buradan başka bir yerde olsaydı senin için daha hayırlı olurdu!"*[465]

Müsned'de Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

816- إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمُ الشَّهَوَاتُ الْغَيِّ فِي بُطُونِكُمْ وَفُرُوجِكُمْ، وَمُضِلاَّتُ الْهَوَي.

"Sizin hakkınızda en çok korktuğum şey, midelerinizle cinsel organlarınızın arzuları ve hevânın saptırmalarına uyarak günahlara dalmanızdır."[466]

Bezzâr *Müsned*'inde Hz. Fâtıma'dan (r.anhâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

817- شِرَارُ أُمَّتِي الَّذِينَ غُذُوا بِالنَّعِيمِ يَأْكُلُونَ أَلْوَانَ الطَّعَامِ وَيَلْبَسُونَ أَلْوَانَ الثِّيَابِ وَيَتَشَدَّقُونَ فِي الْكَلاَمِ.

---

464 Buhârî, Şehâdât, 9, Fezâilü'l-Ashâb, 1, Rikâk, 7, Eymân, 27; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 214 (nr. 2535); Tirmizî, Fiten, 45 (nr. 2221), Şehâdât, 4 (nr. 2303); Ebû Davud, Sünnet, 10 (nr. 4657); Nesâî, Eymân, 29 (7/17, 18).

465 Ahmed, *el-Müsned*, 4/339; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 2184, 2185; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 5666; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/121-122, 317; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3163.

466 Ahmed, *el-Müsned*, 4/420, 423; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 132; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 890; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 81.

"Ümmetimin en şerlileri, nimetlerle beslenen, türlü türlü yemekleri yiyen, çeşit çeşit elbiseleri giyen ve sözü de yapmacık söyleyenlerdir."[467]

Tirmizî ve İbn Mâce, İbn Ömer'den (r.anhümâ) şöyle rivayet eder:

818- تَجَشَّأَ رَجُلٌ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ، فَقَالَ: كُفَّ عَنَّا جُشَاءَكَ، فَإِنَّ أَكْثَرَهُمْ شِبَعًا فِي الدُّنْيَا أَطْوَلُهُمْ جُوعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

"Adamın biri Resûlullah'ın (s.a.v) yanında geğirdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v) buyurdu ki:

Geğirmeni bizden uzak tut. Zira dünyada iken tokluğu en fazla olan kimseler kıyamet günü açlığı en uzun olacak kimselerdir."[468]

İbn Mâce[469] de Selmân-ı Fârisî'den (r.a) aynı şekilde buna yakın bir mânâda, Hâkim[470] de Ebû Cühayfe'den (r.a) rivayet etmiştir. Ancak bunların senedi üzerinde söz söylenmiştir.

Yahya b. Mende *Menâkıbü İmam Ahmed* isimli kitabında senediyle İmam Ahmed'den şöyle rivayet eder:

"İmam Ahmed'e, Resûlullah'ın (s.a.v) *'Midenin üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe ve üçte birini de nefese ayırın'* hadisini sordular. Dedi ki: Üçte birinin yemek için olması, kişiyi ayakta tutacak gıda demektir. Üçte birinin içecek için olması kuvvettir. Üçte birinin nefes için olması da ruh içindir. En doğrusunu Allah bilir."

---

[467] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, s. 77; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3616; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'l-Gıybe*, nr. 10; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/1956; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 5669; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/568; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 758; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3096.

[468] Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 37 (nr. 2478); İbn Mâce, Et'ime, 50 (nr. 3350); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 5646; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 7960; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3159.

[469] İbn Mâce, Et'ime, 50 (nr. 3351).

[470] Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/121; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 5642, 5644; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/126-127, 132; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 7959; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3158.

Kırk Sekizinci Hadis

MÜNAFIĞIN ALÂMETLERİ

عَنْ عَبْدِاللهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا، وَإِنْ كَانَتْ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ فِيهِ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا: مَنْ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ.

Abdullah b. Amr (r.anhümâ), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Şu dört haslet kimde bulunursa münafık olur. Bu hasletlerden biri kendisinde bulunan kişide, onu bırakıncaya kadar kendisinde nifakla ilgili bir haslet var demektir:

Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, kavga edince baştan çıkar (günaha dalar) **ve sözleşme yapınca ihanet eder."**[471]

DİĞER RİVAYETLER

Yine *Sahîhayn*'de Ebû Hüreyre (r.a) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) şu lafızla rivayet edilmiştir:

---

[471] Buhârî, İmân, 24, Mezâlim 17, Cizye 17; Müslim, İmân, 106 (nr. 58); Ebû Davud, Sünnet, 16 (nr. 4688); Tirmizi, İmân, 14 (nr. 2632); Nesâî, İmân, 20 (8/116); Ahmed, *el-Müsned*, 6/189; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8/59; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 254, 255.

"Münafığın alâmeti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiğinde sözünden döner ve bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder." Müslim'in bir rivayetinde, *"... Oruç tutsa, namaz kılsa ve müslüman olduğunu iddia etse bile"* ilâvesi vardır.

Yine Müslim'in bir rivayetinde, *"Şu üç şey münafıklığın alâmetlerindendir"*[472] ifadesi vardır.

Bu hadis-i şerif Resûlullah'tan (s.a.v) daha başka vecihlerden de rivayet edilmiştir.

HADİSİN ŞERHİ

Bu hadis-i şerifi Mürcie'nin görüşüne meyleden bazıları şöyle yorumlamışlardır:

Burada söz konusu olan münafıklar Hz. Peygamber (s.a.v) devrinde yaşayanlardır. Çünkü onlar Resûlullah'tan (s.a.v) söz naklettikleri zaman yalan söylemişler, kendilerine emanet edilen onun sırrına ihanet etmişler, kendisiyle birlikte savaşa çıkma sözü vermişler, fakat verdikleri sözde durmamışlardır.

Muhammed b. Muhrim bu yorumu Atâ'dan rivayet eder ve, "Bunu bana Câbir (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) nakletti" der. Sonra şunu söyler: "Atâ'nın bu sözü kendisine ulaşınca Hasan-ı Basrî bu söze dönmüştür."[473] Bu bir yalandır. Burada adı geçen Muhammed b. Muhrim ise *kezzâb* (yalancı) olup yalancılığıyla tanınmış biridir.

Nifak ve Münafığın Anlamı

Bunun yanında, Hasan-ı Basrî'nin, "Üç haslet kimde bulunursa münafık olur" şeklindeki sözünü reddettiğine dair Atâ'dan, yukarıdakinin dışında yine zayıf olan iki ayrı vecihten gelen rivayet vardır. Bu ri-

---

[472] Buhârî, nr. 33; Müslim, İmân, 107, 108, 109, 110 (nr. 59); Tirmizî, İmân, 14 (nr. 2631); Nesâî, İmân, 20 (8/117); Ahmed, *el-Müsned*, 2/357; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 257.

[473] İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/2454.

İbn Adî bunu naklettikten sonra şöyle der: Muhammed b. Muhrim hiçbir şey değildir. Ebû Hâtim böyle demiştir. Buhârî ise bunun *münkerü'l-hadîs* olduğunu söyler. Nesâî ise onu terketmiştir. Ebû Davud da onun *sika* olmadığını söyler.

vayete göre Atâ demiştir ki: "Yusuf'un (a.s) kardeşleri konuştuklarında yalan söylemişler, söz vermişler fakat sözlerinde durmamışlar, kendilerine verilen emanete hıyanet etmişler; bütün bunlara rağmen münafık olmamışlardır."

Bu sözün Atâ'ya aidiyeti sahih değildir. Hasan-ı Basrî ise o sözü kendi yanından söylemiş değildir. O söz kendisine Resûlullah'tan (s.a.v) ulaşmıştır. Bu sözün Resûl-i Ekrem (s.a.v) tarafından söylenmiş olduğu sabittir ve bunun sübûtunda ve sıhhatinde bir kuşku yoktur. İlim ehlinden sözüne itibar edilenlerin açıklamasına göre, nifak kelimesi sözlükte "bir tür hile ve aldatma" demektir. "Dışından hayrı gösterip içinde bunun tam zıddını gizlemektir."

Münafıklığın Kısımları

Nifak dinde iki kısma ayrılır:

Birincisi. Büyük nifaktır. Bu da bir kimsenin dışından Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe iman ettiğini açıklaması, fakat içinde bunların tamamını ya da bir kısmı ile çelişen inancı taşımasıdır.

İşte Resûlullah'ın (s.a.v) devrinde var olan nifak budur. Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'de haklarında kınama ve küfürlerine hükmeden âyetlerin indiği kesim de bunlardır. Ayrıca bu münafıkların cehennemin en alt tabakasında bulundukları Rabbimiz tarafından bizlere bildirilmiştir.

İkincisi. Küçük nifaktır. Bu da amellerde ortaya çıkan nifaktır. Kişinin açıkta sâlih amelleri sergilemesi, buna karşılık içinde buna aykırı durumları gizlemesi demektir.

Yalan Söylemek

Bu nifakın kökleri de aslında bu hadis-i şerifte zikredilen hasletlere dayanır. Bunlar da beş tanedir:

Birincisi. Kendisiyle konuşan ve doğru sözlü olduğuna inanan bir kimseye, yalan söz söylemektir.

Müsned'de Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

819- كَبُرَتْ خِيَانَةً أَنْ تُحَدِّثَ أَخَاكَ حَدِيثًا هُوَ لَكَ مُصَدِّقٌ وَأَنْتَ بِهِ كَاذِبٌ.

"Kardeşin sana güvenip inandığı halde, onunla konuştuğun zaman kendisine yalan söylemen çok büyük bir hıyanettir."[474]

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: Derler ki nifak, insanın söz, amel, eylem ve davranışlarda içi ile dışının birbirine muhalif olmasıdır. Yine derler ki: Nifakın üssü ve nifakın üzerine bina edildiği şey yalandır.

Sözünde Durmamak

İkincisi. Söz verdiği zaman sözünde durmamaktır. Bu da iki türlüdür.

Birincisine göre: Kişi söz verir, fakat verdiği sözü tutma niyetinde değildir. Sözünde durmamanın en çirkin biçimi budur. Bir kimse, içinden yapmaya niyeti olmadığı halde, "İnşallah şunu yapacağım" derse, yalan söylemiş ve sözünde durmamış olur. Bunu Evzâî söylemiştir.

İkincisine göre: Kişi, yerine getirme niyetiyle söz verir. Fakat sonra ortaya çıkan bir fikirle ve mazereti olmadan verdiği sözde durmaz.

Ebû Davud ve Tirmizî, Zeyd b. Erkam'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

820- إِذَا وَعَدَ الرَّجُلُ وَنَوَى أَنْ يَفِيَ بِهِ، فَلَمْ يَفِ، فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ.

"Bir kimse, yerine getirme düşüncesiyle söz verir de yerine getiremezse, onun için bir günah yoktur."[475]

---

[474] Ebû Davud, Edeb, 79 (nr. 4971); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 393; Ahmed, *el-Müsned*, 4/183; Taberânî, *el-Kebîr*, 24/166-167; Kudâ'î, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 611, 612, 613; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/199; İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/1422; Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/99; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 612, 13170; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4335, 4336.

Tirmizî, bu hadisin senedinin güçlü olmadığını söyler.

İsmâilî, Selmân-ı Fârisî'den (r.a) şöyle rivayet eder:

821- أَنَّ عَلِيًّا لَقِيَ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، فَقَالَ: مَالِي أَرَاكُمَا ثَقِيلَيْنِ؟ قَالاَ: حَدِيثٌ سَمِعْنَاهُ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ ذَكَرَ خِلاَلَ الْمُنَافِقِ: إِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ، فَأَيُّنَا يَنْجُو مِنْ هَذِهِ الْخِصَالِ؟ فَدَخَلَ عَلِيٌّ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَذَكَرَ لَهُ ذَلِكَ، فَقَالَ: قَدْ حَدَّثْتُهُمَا، وَلَمْ أَضَعْهُ عَلَى الْوَضْعِ الَّذِي تَضَعُونَهُ، وَلَكِنَّ الْمُنَافِقَ: إِذَا حَدَّثَ وَهُوَ يُحَدِّثُ نَفْسَهُ أَنْ يَكْذِبَ، وَإِذَا وَعَدَ وَهُوَ يُحَدِّثُ نَفْسَهُ أَنْ يَخْلِفَ، وَإِذَا اؤْتُمِنَ وَهُوَ يُحَدِّثُ نَفْسَهُ أَنْ يَخُونَ.

"Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e (r.anhüm) rastlar. Onlara, *'Neden üzerinize bir ağırlık çöktüğünü görüyorum?' diye sorar. Onlar da derler ki:*

'Resûlullah'tan (s.a.v) işitmiş olduğumuz münafığın alâmetleri hakkındaki şu hadistir: Söz verdiğe zaman sözünde durmaz, konuştuğu zaman yalan söyler ve emanete hıyanet eder. Hangimiz bu sıfatlardan kurtulmayı başarabilir?'

Sonra Hz. Ali Resûlullah'ın (s.a.v) yanına girer, durumu anlatır. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

Ben bu sözleri onlara söyledim ama, kastettiğim mâna onların anladığı gibi değil! Lâkin asıl münafık şudur:

Konuştuğu zaman içinden yalan söylemeyi geçirir. Söz verdiği zaman içinden sözünde durmamayı düşünür. Emanet edildiği zaman içinden emanete hıyanet etmeyi geçirir."[476]

---

[475] Tirmizî, İmân, 14 (nr. 2633); Ebû Davud, Edeb, 90 (nr. 4995); Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 894.

[476] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6186; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 415; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/90.

Ebû Hâtim er-Râzî şöyle der: Bu hadis, Zeyd b. Erkam ve Selmân-ı Fârisî'den (r.anhümâ) gelen *muztarib* iki rivayettir. Her iki isnadda da meçhul kişiler vardır. Dârekutnî bu hadisin sağlam olmadığını söyler.

Taberânî ve İsmâilî, Hz. Ali'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

822- الْعِدَةُ دَيْنٌ وَيْلٌ لِمَنْ وَعَدَ ثُمَّ أَخْلَفَ، وَيْلٌ لِمَنْ وَعَدَ ثُمَّ أَخْلَفَ، وَيْلٌ لِمَنْ وَعَدَ ثُمَّ أَخْلَفَ.

"Söz vermek borçtur. Söz verip de sonra sözünde durmayan kimselere yazıklar olsun! Söz verip de sonra sözünde durmayan kimselere yazıklar olsun! Söz verip de sonra sözünde durmayan kimselere yazıklar olsun!"[477] Resûlullah (s.a.v) bu sözü üç defa tekrarladı. Bunun senedinde de meçhul biri vardır.

İbn Mesud'un (r.a) hadisi de şöyledir:

"Sizden biriniz, çocuğuna yerine getirmeyeceği sözü vermesin. Zira Resûlullah (s.a.v), *'Söz vermek hediye gibidir (verilen hediyen dönülemediği gbi verilen sözden de dönülemez)'* buyurmuştur."[478] Bunun senedi hakkında söz söylenmiştir. Ancak hadisin ilk kısmı İbn Mesud'un (r.a) sözü olarak sahihtir.

Hasan-ı Basrî'nin *mürsel* olarak yaptığı rivayetleri arasında Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Söz vermek bağış sayılır."[479]

Ebû Davud *Sünen*'inde, Abdullah b. Âmir b. Rebîa'nın âzatlısı Abdullah b. Âmir b. Rebîa'dan şöyle rivayet eder:

---

[477] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 3538; *es-Sagîr*, nr. 419; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 7; Ebû Nuaym, *Târîhu İsfahân*, 2/270; Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 4228; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 2/490.

[478] Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 6; Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/259; Ebü'ş-Şeyh, *el-Emsâl*, nr. 249; Deylemî, *el-Firdevs*, nr. 4227; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, nr. 1719.

[479] Ebû Davud, *el-Merâsîl*, nr. 522; Harâitî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, s. 34; İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 453.

823- جَاءَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى بَيْتِنَا وَأَنَا صَبِيٌّ فَخَرَجْتُ لأَلْعَبَ، فَقَالَتْ أُمِّي: يَاعَبْدَ اللهِ، تَعَالَ أُعْطِكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَا أَرَدْتِ أَنْ تُعْطِيَهُ؟ قُلْتُ: أَرَدْتُ أَنْ أُعْطِيَهُ تَمْرًا، فَقَالَ: أَمَّا إِنْ لَمْ تَفْعَلِي كُتِبَتْ عَلَيْكِ كِذْبَةً.

"Hz. Peygamber (s.a.v), ben küçük çocukken evimize geldi. Ben oynamak için dışarı çıktım. Annem bana,

'Abdullah, gel sana bir şey vereyim!' diye beni çağırdı. Bu söz üzerine Resûlullah (s.a.v),

'Ona ne vermek istemiştin?' diye sordu. Annem de,

'Ona bir hurma vermek istemiştim' dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz,

'Eğer öyle yapmasaydın (vermeyeceğin halde vereceğim dediğin için) o söz senin aleyhine bir yalan olarak yazılacaktı' buyurdu."[480]

Bu rivayetin isnadında tanınmayan biri vardır.

Zührî Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle dediğini nakleder: "Bir kimse çocuğa, 'Gel sana bir hurma vereceğim!' der, sonra ona hiçbir şey vermezse, bu kendisi için bir yalan olur."[481]

Âlimler verilen söze vefa göstermenin vücûbu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı verilen sözde durmanın mutlak olarak vâcip olduğunu söyler. Buhârî *Sahîh*'inde şunu zikreder: İbn Eşva', verilen söz üzerine hüküm vermiştir. Bu aynı zamanda zâhir ehlinden bir kesimin ve daha başkaların görüşüdür. Bir kısmı da eğer söz verileni borçlu duruma düşürüyorsa tutulmasının vâcip olduğunu söylemiştir. Bu görüş İmam Mâlik'ten nakledilmiştir. Âlimlerin çoğunluğu ise verilen sözü yerine getirmenin mutlak olarak vâcip olmadığını söyler.

Husumette Haddi Aşmak

Üçüncüsü. Husumet ve kavga ettiği zaman haddi aşmaktır. Haddi aşmaktan maksat, kasten hakkın dışına çıkmak; hakkı bâtıl ve

---

480 Ebû Davud, Edeb, 88 (nr. 4991); Ahmed, *el-Müsned*, 3/447.

481 Ahmed, *el-Müsned*, 2/452. İmam Ahmed, Zührî tariki ile Ebû Hüreyre'den *merfû* olarak rivayet eder.

bâtılı da hak durumuna getirmektir. Bu da yalanın yol açtığı kötülüklerden biridir. Nitekim Resûlullah da (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

824- إِيَّاكُمْ وَالْكَذِبَ، فَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ.

"Yalandan kaçının! Zira yalan haddi aşmaya (günaha) sebep olur, haddi aşma da cehenneme götürür."[482]

Sahîhayn'de Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Gerçekten insanlar içinde Allah'a en sevimsiz olanı şiddetle düşmanlık yapan hasımdır."[483]

Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

825- إِنَّكُمْ لَتَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَلْحَنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ، وَإِنَّمَا أَقْضِي عَلَى نَحْوِ مِمَّا أَسْمَعُ، فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِشَيْءٍ مِنْ حَقِّ أَخِيهِ فَلاَ يَأْخُذْهُ، فَإِنَّمَا أَقْطَعُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ.

"Sizler davalarınız hakkında hüküm vermem için huzuruma geliyorsunuz. Belki bazılarınız delilini diğerlerinden daha iyi anlatabilir. Ben ise dinlediklerim doğrultusunda hüküm veririm. Şimdi, bir kimse lehinde din kardeşinin hakkını vererek hükmetmiş isem, sakın onu almasın. Çünkü onun için ateşten bir parça bölüp vermiş olurum."[484]

Yine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Muhakkak ki beyanın sihir olanı vardır."[485]

---

[482] Buhârî, nr. 6094. Müslim, Birr, 103 (nr. 2607); Ebû Davud, Edeb, 88 (nr. 4989); Tirmizî, Edeb, 46 (nr. 1971); Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4321.

[483] Buhârî, nr. 2457; Müslim, İlim, 5 (nr. 2668); Tirmizî, Tefsir, 3 (nr. 2976); Nesâî, Âdâbü'l-kuzât, 28 (8/247-248); Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 239.

[484] Buhârî, Şehâdât, 27, Ahkâm, 30, Hiyel, 10; Müslim, Akzıye, 4 (nr. 1713); Ebû Davud, Akzıye, 7 (nr. 3583); Tirmizî, Ahkâm, 11; Nesâî, Kadâ, 13, 33; İbn Mâce, Ahkâm, 5; Mâlik, *el-Muvatta'*, Akzıye 1; Ahmed, *el-Müsned*, 6/203, 290, 308, 320.

[485] Buhârî, Tıb, 51, Nikâh, 47; Müslim, Cuma, 47 (nr. 869); Ebû Davud, Edeb, 86, 87; Tirmizî, Birr, 79; Dârimî, *es-Sünen*, Salât, 199; Mâlik, *el-Muvatta'*, Kelâm, 7;

Bir kimse davalaştığı zaman -bu davanın din ya da dünya konusunda olması farketmez- bâtıl olan görüşünü başarı ile savunabiliyor, dinleyicilerin onu hak olarak görmesini sağlayabiliyor ve hakka ihanet ederek bâtılı hak mevkiine çıkarabiliyorsa, bu durum en çirkin haramlardan ve nifakın en kötü alâmetlerinden biridir.

Nitekim Ebû Davud *Sünen*'inde İbn Ömer'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

826- مَنْ خَاصَمَ فِي بَاطِلٍ وَهُوَ يَعْلَمُهُ، لَمْ يَزَلْ فِي سَخَطِ اللهِ حَتَّى يَنْزِعَ.

"Bir kimse kendisinin bâtıl (haksız) olduğunu bildiği halde davalaşırsa, ölünceye kadar Allah Teâlâ'nın öfkesi onun üzerinde olur."[486]

Yine Ebû Davud'un yaptığı bir rivayet şöyledir:

"Her kim bir davada haksız olana yardım ederse, Allah'ın öfkesiyle geri döner."[487]

Sözleşmeye İhanet Etmek

Dördüncüsü. Sözleşme yaptığı zaman ona ihanet etmek, ahdine vefa göstermemektir. Halbuki Allah Teâlâ (c.c) ahde vefa göstermeyi emir buyurmuştur:

"Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumlu-luğu gerektirir."[488]

"Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin ve Allah'ı üzerinize şahit tutarak, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Şüphesiz Allah, yapacağınız şeyleri pek iyi bilir."[489]

Ahmed, *el-Müsned*, 1/269, 273, 303, 306, 313, 337, 332, 367, 454; 2/16, 59,62, 94; 3/470; 4/263.

486 Buhârî, Mezâlim, 16; Ebû Davud, Akzıye, 14 (nr. 3597); İbn Mâce, Ahkâm, 6; Ahmed, *el-Müsned*, 2/70; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/27.

487 Ebû Davud, Akzıye, 14 (nr. 3598); İbn Mâce, Ahkâm, 6 (nr. 2320); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/99; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3320.

488 İsrâ 17/34.

489 Nahl 16/91.

"Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların âhirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır."[490]

Sahîhayn'de İbn Ömer'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

827- لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، يُعْرَفُ بِهِ.

"Kıyamet günü ahdine vefa göstermeyen her kişi için bir sancak olacak ve onunla bilinecektir."

Diğer bir rivayet şöyledir:

828- إِنَّ الْغَادِرَ يُنْصَبُ لَهُ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَيُقَالُ: أَلاَ هَذِهِ غَدْرَةُ فُلاَنٍ.

"Vefasızlar için kıyamet günü sancak dikilecek ve, 'Dikkat edin, bu falan kişinin vefasızlığıdır' denilecektir."[491]

Buhârî ve Müslim bu hadis-i şerifi ayrıca Enes'ten de rivayet etmiştir.[492]

Müslim ayrıca Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kıyamet günü her vefasızın arkasında bir sancak olacaktır."[493]

Gerek müslümanlarla yapılsın gerekse başkalarıyla yapılmış olsun, ahde vefasızlık göstermek haramdır. Anlaşmalı (muâhid) bir kâfir ile sözleşme yapılmış olsa bile durum böyledir.

Bundan dolayı Resûlullah (s.a.v) Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği hadis-i şerifte şöyle buyurur:

---

490 Âl-i İmrân 3/77.

491 Buhârî, nr. 3188, 6177, 6178, 6966, 7111; Müslim, Cihâd, 12, 13 (nr. 1736); Ebû Davud, Cihâd, 162 (nr. 2756); Tirmizî, Siyer, 28 (nr. 1581); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 7341, 7399.

492 Buhârî, nr. 3187; Müslim, Cihâd, 14 (nr. 1737).

493 Müslim, Cihâd, 15 (nr. 1738).

829- مَنْ قَتَلَ نَفْسًا مُعَاهَدَةً بِغَيْرِ حَقِّهَا لَمْ يَرَحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ، وَإِنَّ رِيحَهَا لَيُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا.

"Her kim anlaşmalı (muâhid) birini haksız yere öldürürse cennetin kokusunu koklayamaz. Halbuki cennetin kokusu kırk yıllık mesafeden hissedilir."[494] Bu hadisi Buhârî tahrîc etmiştir.

Allah Teâlâ yüce kitabında, müşrikler kendileriyle yapılan sözleşmeye uydukları ve onu bozmadıkları sürece onlarla yapılan ahde vefa gösterilmesini emir buyurmuştur.

Müslümanların kendi aralarında yaptıkları sözleşmelere gelecek olursak, bunlara daha fazla vefa göstermek ve gereklerini yerine getirmek icap eder. Zira bunu bozmanın günahı daha büyüktür.

Vefasızlık örneklerinden biri, imama yaptığı biatı ve kendi rızâsıyla kabul ettiği ahdi bozmaktır. *Sahîhayn*'de Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Üç kişi vardır, kıyamet günü Allah Teâlâ onlarla konuşmaz ve onları temize çıkarmaz."

Bunlar arasında şunu da saymıştır: *"Bir imama (yöneticiye) yalnız dünyalık için biat eden, istediği verilince ahdine vefa gösteren, verilmeyince ahdine vefa göstermeyen kişidir."*[495]

Bağlı kalınması vâcip olan ve vefasızlık gösterilmesi haram olan ahidlere, müslümanlar arasında yapılmış olan ve karşılıklı rızaya dayanın şu sözleşmeler de girer: Alışverişler, evlenme akidleri ve bunun dışındaki bağlayıcı nitelikteki bütün sözleşmeler. Aynı şekilde kulun Allah Teâlâ'ya karşı vermiş olduğu söz demek olan adak (nezir) vb. hususlar da yerine getirilmesi ve kulun kendisini temize çıkarması gereken konulardandır.

---

[494] Buhârî, nr. 3166, 6914; Ebû Davud, Cihâd, 165 (nr. 2760); Nesâî, Kasâme, 14, 15 (8/24, 25); İbn Mâce, Diyât, 32 (nr. 2686); Ahmed, *el-Müsned*, 2/186, 5/36; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4881, 4882, 7340; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 1/44.

[495] Buhârî, nr. 2672; Müslim, İmân, 173 nr. 108); Tirmizî, Siyer, 35 nr. 1595; İbn Mâce, Ticârât, 30 (nr. 2207); Nesâî, Büyû', 6 (7/247); Ebû Davud, Büyû', 62 (nr. 3474); Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2666.

Emanete Hıyanet

Beşincisi. Emanete hıyanet etmektir. Bir kimseye güvenilerek bir emanet verildiği zaman, onun hakkını gözetmesi kişi üzerine düşen bir yükümlülüktür. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Allah size, mutlaka emaneti ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işiten, görendir."[496]

Resûlullah da (s.a.v) şöyle buyurur:

"Emaneti, sana güvenip de veren kişiye geri ver."[497]

Veda haccındaki hutbesinde ise şöyle buyurmuştur:

"Her kimin yanında bir emanet varsa onu kendisine emanet verene ulaştırsın."[498]

Allah Teâlâ da (c.c) şöyle buyurur:

"Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin; *(sonra)* ***bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz."***[499]

İbn Mesud'dan *mevkuf* ve *merfû* olarak rivayet edilen bir hadis şöyledir:

830- اَلْقَتْلُ فِي سَبِيلِ اللهِ يُكَفِّرُ كُلَّ ذَنْبٍ إلاَّ ٱلأَمَانَةَ. يُؤْتَي بِصَاحِبِ ٱلأَمَانَةِ، فَيُقَالُ لَهُ: أَدِّ أَمَانَتَكَ. فَيَقُولُ: مِنْ أَيْنَ يَارَبِّ، وَقَدْ ذَهَبَتِ الدُّنْيَا؟ فَيُقَالُ: اذْهَبُوا بِهِ إِلَى الْهَاوِيَةِ. فَيَهْوِي حَتَّي يَنْتَهِيَ إِلَى قَعْرِهَا، فَيَجِدُهَا هُنَاكَ كَهَيْئَتِهَا، فَيَحْمِلُهَا فَيَضَعُهَا عَلَى عُنُقِهِ، فَيَصْعَدُ بِهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ، حَتَّي إِذَا رَأَي أَنَّهُ قَدْ خَرَجَ مِنْهَا زَلَّتْ فَهَوَتْ، فَهُوَ فِي إِثْرِهَا أَبَدَ ٱلآبِدِينَ.

---

496 Nisâ 4/58.

497 Ebû Davud, Büyû', 81 (nr. 3534, 3535); Tirmizî, Büyû', 38 (nr. 1264); Dârimî, *es-Sünen*, 2/264; Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/35; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/46; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/271; Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 475.

498 Ahmed, *el-Müsned*, 5/73.

499 Enfâl 8/27.

قَالَ: وَالْأَمَانَةُ فِي الصَّلَاةِ وَالْأَمَانَةُ فِي الصَّوْمِ وَالْأَمَانَةُ فِي الْحَدِيثِ، وَأَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ الْوَدَائِعُ.

"Allah yolunda ölmek, emanet dışındaki bütün günahlara kefârettir. Kendisine emanet verilmiş kişi getirilir ve kendisine,

'Aldığın emaneti sahibine ver!' denilir. Kul,

'Nasıl vereyim yâ Rabbi, dünya hayatı sona erdi!' der.

'Onu hâviye cehennemine götürün!' diye emredilir.

Cehennemin zeminine ulaşıncaya kadar onu aşağı doğru indirirler. Emaneti asıl şeklinde orada bulur. Emnaneti yüklenir ve omuzuna koyar, cehennemden yukarıya doğru yükselmeye başlar. Tam çıkacağı anda ayağı kayar ve tekrar aşağı düşer. Sonsuza kadar sürekli bu işlemi yapmaya devam eder." Der ki: Namaz emanettir, oruç emanettir, söz emanettir ve bu emanetlerin en ağır olanı geri verilmek üzere alınan (ve sahibine geri verilmeyen) emanettir.[500]

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den nakledildiğine göre, o bu hadisi -yani münafığın alâmeti üçtür hadisini- Kur'ân-ı Kerîm'den istinbat ettiğini söyler. Der ki: Bu hadisteki ifadeleri tasdik eden âyet-i kerimelerde şöyle buyrulur:

"Münafıklar sana geldiklerinde, 'Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın peygamberisin' derler. Allah da bilir ki sen elbette, O'nun peygamberisin. Allah, münafıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir."[501]

"Onlardan kimi de, 'Eğer Allah lutuf ve kereminden bize verirse mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz sâlihlerden olacağız!' diye Allah'a and içti. Fakat Allah lutfundan onlara** (zenginlik) **verince, onda cimrilik edip** (Allah'ın emrinden) **yüz çevirerek söz-

---

[500] Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/101; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 3/531; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/571; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 5266; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10537; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 9515; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2624, 4406. Heysemî'nin rivayeti muhtasardır.

[501] Münâfikûn 63/1.

lerinden döndüler. Nihayet, Allah'a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak *(iki yüzlülük)* ***soktu."***[502]

"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, *(sorumluluğundan)* ***korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.*** *(Allah bu emaneti insana vermek suretiyle),* ***münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap edecek, inanan erkeklerin ve inanan kadınların da tövbesini kabul buyuracaktır. Allah bağışlayandır, merhamet edendir."***[503]

Hadisteki mâna bu âyetlerde ifade edilmektedir.[504]

İbn Mesud'dan (r.a) buna benzer sözler nakledilmiştir. Peşinden de, ***"Nihayet, Allah'a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak*** *(iki yüzlülük)* ***soktu"***[505] âyet-i kerimesini okumuştur.[506]

Sözün özü, küçük nifak Hasan-ı Basrî'nin de dediği gibi insanın içi ile dışının birbirine ters olmasıdır. Yine o şöyle der: Nifak kalp ile dilin, açığa vurulan ile içeride gizlenenin, yapılan ile içinde saklananın birbirine ters olmasıdır.[507]

Selefin bir kısmı şöyle der: Huşû konusunda nifak, kalbin huşû üzere olmadığı halde bedende huşû halinin gözlenmesidir. Bu mâna Hz. Ömer'den (r.a) rivayet edilmiştir.

Yine onun minberden şöyle dediği nakledilmiştir: "Sizin için en çok korktuğum şey bilgin münafıktır. 'Münafık biri nasıl bilgin olabilir?' diye sordular. Dedi ki: Hikmetli söz söyler fakat yanlış -yahut kötü-

---

[502] Tevbe 9/75-77.

[503] Ahzâb 33/72.

[504] Harâitî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, s. 33.

[505] Tevbe 9/77.

[506] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 9075; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 417; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/274.

[507] Ca'fer el-Firyâbî, *Sıfâtü'l-Münâfık*, nr. 49.

olanı yapar." Huzeyfe'ye (r.a) münafığın kim olduğunu sordular. Şöyle dedi: İmanın vasıflarını taşıyan ancak onunla amel etmeyen kişi.

Selefin Nifak Hakkındaki Korkuları

Buhârî *Sahîh*'inde şöyle rivayet eder: "İbn Ömer'e (r.anhümâ), 'Bizler sultanın yanına giriyoruz, fakat onun yanından dışarı çıktığımızda söylediğimizin tersini söylüyoruz?' dediler. O da, 'Bizler bu durumu münafıklık sayardık' diye karşılık verdi."[508]

Müsned'de yine Huzeyfe'den (r.a) şöyle dediği rivayet edilir: "Sizler öyle sözler söylüyorsunuz ki biz onları Resûlullah'ın (s.a.v) zamanında münafıklık sayardık."

Diğer bir rivayet ise şöyledir: "Eğer bir kimse şu sözleri Resûl-i Ekrem (s.a.v) zamanında söylemiş olsaydı, bundan dolayı münafık olurdu. Halbuki ben bu tür sözleri sizden birinin günde on kez söylediğini işitiyorum."[509]

Bilâl b. Sa'd şöyle der: "Münafık iyi olanı söyler ama kötü olanı işler."

Bundan dolayı sahâbe-i kirâm kendi nefisleri için nifaktan korkardı. Hz. Ömer (r.a) kendisinin münafıklardan olup olmadığını Huzeyfe'ye (r.a) sorardı.[510]

Ebû Recâ el-Utâridî'ye sorarlar: "Sahâbe-i kirâm içinde kendilerine eriştiklerin arasında nifaktan korkanlar var mıydı?" Şöyle cevap verir: "Evet, Allah'a hamdolsun ben onların güzel olan ilk nesline yetiştim. Evet çok korkarlardı, evet çok korkarlardı."[511]

Buhârî *Sahîh*'inde şöyle rivayet eder: "İbn Müleyke der ki: Resûlullah'ın (s.a.v) ashabından otuz kişiye eriştim. Hepsi de kendileri hakkında nifaktan korkarlardı."[512]

---

[508] Buhârî, nr. 7178.

[509] Ahmed, *el-Müsned*, 5/386, 390.

[510] Ebû Ca'fer el-Firyâbî, *Sıfâtü'l-Münâfık*, nr. 81.

[511] Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/307.

[512] İbn Hacer, *Tağlîku't-Tağlîk*, 1/52; *Fethu'l-Bârî*, 1/110; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 5/137. Buhârî bunu *Kitâbü'l-İmân*'da, "Farkına varmadan amelleri boşa çıkarmak

Hasan-ı Basrî de şöyle der: "Bundan (nifaktan) ancak mümin olan korkar ve münafık olanlar emin olur."

Yine Hasan-ı Basrî'nin yemin ederek şöyle dediği rivayet edilir: "Şimdiye kadar geçmiş olan ve kalan bütün müminler mutlaka nifaktan korkar. Şimdiye kadar geçmiş ve hayatta olan bütün münafıklar ise nifak konusunda kendilerini güvende sayarlar."

Yine şu söz de ona aittir: "Kim nifaktan korkmuyorsa işte o kişi münafıktır."[513]

Adamın biri, Ebü'd-Derdâ'nın (r.a) namazında nifaktan Allah'a sığındığını işitir. Selâm verince kendisine şöyle sorar: "Münafıklığın seninle ne ilgisi var?" Bunun üzerine şöyle der: Allahım! Senin bağışlamanı dilerim. -bunu üç defa söyledi ve şöyle devam etti:- Belâdan emin olma! Vallahi insan bir anda belâya uğrar ve dininden yüz üstü dönüverir!

Nifaktan sakınma ve bu konuda taşıdıkları korkulara dair haber ve bilgiler gerçekten oldukça çoktur.

Süfyân-ı Sevrî (rh.a) şöyle der: Bizim (Ehl-i sünnet) ile mürcie arasında üç tane ihtilâf noktası var. Bunlardan biri de biz nifakın olduğunu söylüyoruz, onlar ise nifakın bulunmadığını söylüyorlar.

Evzâî de (rh.a) şöyle der: Hz. Ömer (r.a) kendi nefsi hakkında nifaktan korkardı. Kendisine dediler ki: "Bazıları, Hz. Ömer'in, Huzeyfe'ye (r.anhümâ) soruncaya kadar o anda münafık olmaktan korkmadığını, fakat ölmeden önce böyle bir şeyle belâya uğrayabileceği için korktuğunu söylüyorlar." Buna şöyle karşılık verdi: "Bu söz bid'at ehline aittir."

Evzâî bu sözüyle Hz. Ömer'in bulunduğu an için nifaktan korktuğuna işaret etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ömer'in nefsi hakkında korktuğu husus küçük nifak idi. Küçük nifak ise büyük nifak için bir vesile ve aracıdır. Tıpkı isyan ve günahların insanı küfre doğru götüren bir vasıta olması gibi.

---

babı"nda *muallak* olarak rivayet eder. İbn Hacer, Mervezî, İbn Ebû Hayseme ise bunu *mevsûl* olarak rivayet ederler.

[513] Ca'fer el-Firyâbî, *Sıfâtü'l-Münâfık*, nr. 87.

Nitekim günahta ısrar edenlerin son nefeste imansız gitmesinden de korkulur. İşte bütün bunlar gibi, münafıklığın alâmetleri kendisinde bulunan bir kimsenin, bu halini ısrarla sürdürmesi halinde, nifak hasletlerinin imanını kaybetmesine ve sonuçta halis bir münafık durumuna düşmesinden korkulur.

İmam Ahmed'e, "Nefsi hakkında nifaktan korkmayan kişi hakkında ne dersiniz?" diye sorarlar. Şöyle der: Kim nifak konusunda nefsinden emin olabilir? Halbuki Hasan-ı Basrî, kendisinde amelle ilgili nifak alâmetleri görülen kişiyi münafık sayardı. Buna benzer bir söz Huzeyfe'den (r.a) rivayet edilmiştir.

Şa'bî, yalan söyleyen kişinin münafık olduğunu söyler. Muhammed b. Nasr el-Mervezî, bu sözü hadis ehli bir kesimden nakleder. Nitekim bu kitabın başlarında, büyük günah işleyenler hakkında İmam Ahmed ile diğer âlimler arasındaki ihtilâfı zikretmiştik. İhtilâf konusu şu idi:

Büyük günah işleyen kimseler, bundan dolayı kendilerini İslâm milletinden çıkarmayan küfürle isimlendirilebilir mi yoksa isimlendirilemez mi? Küfürle isimlendirmek nifaktan daha büyük bir suçlamadır. Eğer Atâ'dan nakledilen söz doğru ise Hasan-ı Basrî'nin reddettiği sözünden kastedilen husus da budur.

Amelle ilgili nifakın en büyük alâmetlerinden biri şudur: İnsan bir amel işler ve bu amelden maksadının hayır olduğunu izhar eder. Halbuki gerçekte o ameli kötü bir maksadı elde etmek için vasıta edinir. Amelini yapar ve aldatmaca sonucu asıl maksadına erişir. Sonra da kurduğu hile ve oyunun başarıya ulaşmasından, açığa vurduğu hayırlı görüntüden dolayı da insanların kendisini övmesinden dolayı sevinir. Böylece içinde gizlemiş olduğu kötü maksada ulaşmış olur. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de yahudi, hıristiyan ve münafıkların vasfı olarak anlatılmaktadır:

"*(Münafıklar arasında)* ***bir de*** *(müminlere)* ***zarar vermek,*** *(hakkı)* ***inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlü'ne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid kuranlar ve,*** *'(Bununla)* ***iyilikten başka bir şey istemedik'***

diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır. Halbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder."[514]

Şu âyet-i kerime de yahudiler hakkında inmiştir:

"Sanma ki ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övülmek isteyenler; evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır. Onlar için elem verici bir azap vardır."[515]

Bu âyet-i kerime yahudiler hakkında inmiştir. Resûlullah (s.a.v) onlara bir şeyi sormuştu, onlar da asıl sorulanı gizleyerek başka bir şeyi haber verdiler ve çıkıp gittiler. Böylece Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) kendilerine sormuş olduğu soruya cevap vermiş gibi davranmak istediler. Bundan dolayı da övülmeyi arzuladılar. Ayrıca kendilerine verilmiş olup da hakkında soru sorulan asıl meseleyi gizledikleri için de sevindiler. İbn Abbas (r.anhümâ) bu âyeti böyle açıklamıştır. Konuyla ilgili hadis-i şerif *Sahîhayn*'de tahrîc edilmiştir.[516]

Yine Buhârî ve Müslim'in Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) yaptığı bir rivayete göre bu âyet-i kerime münafıklardan bir kesim hakkında inmiştir. Bu münafıklar Resûlullah (s.a.v) bir savaşa çıktığı zaman geride kalır ve evlerinde oturdukları için sevinirlerdi. Resûl-i Ekrem (s.a.v) savaştan geri dönünce ondan özür diler, yemin eder ve yapmadıkları işten dolayı övülmek isterlerdi.[517]

İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Bizi aldatan bizden değildir. Hile ve aldatma cehennemdedir."[518]

Ebü'l-Atâhiye münafıkları şurada aldatma nitelikleriyle ne güzel nitelemiştir:

---

514 Tevbe 9/107.

515 Âl-i İmrân 3/188.

516 Buhârî, nr. 4568; Müslim, Sıfâtü'l-Münâfikîn, 8 (nr. 2778).

517 Buhârî, nr. 4567; Müslim, Sıfât'l-Münâfikîn, 7 (nr. 2777).

518 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10234; *es-Sagîr*, nr. 738; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 253; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5559.

Dünya ancak din ile var olabilir.
Din ise güzel ahlâkla hayat bulur.
Gerçek şu ki hile ve aldatmanın yeri ateştir.
Bunlar münafıklara haslet olabilir ancak.

Sahâbe-i kirâm arasında, dışın iç dünya ile farklı olması nifak alâmeti olarak anlaşıldığı için onlar nefisleri hakkında şu durumda nifaka düşmekten çok korkardı: Zikir yaparken ve dinlerken elde ettiği kalp huzuru, inceliği ve huşû halinden sonra, dünya işlerine dönüp ailesi, evlâtları ve malı ile ilgilenmeye başlayınca o güzel hallerinin değişmesinden dolayı nifak haline düşmekten fazlasıyla korkarlardı.

Nitekim Müslim *Sahîh*'inde Hanzale el-Üseydî'den (r.a) şöyle rivayet eder:

831- عَنْ حَنْظَلَةَ الْأَسَدِيِّ، أَنَّهُ مَرَّ بِهِ أَبُو بَكْرٍ ﷺ وَهُوَ يَبْكِي، فَقَالَ: مَا لَكَ؟ قَالَ: نَافَقَ حَنْظَلَةُ يَا أَبَا بَكْرٍ، نَكُونُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ ﷺ يُذَكِّرُنَا بِالْجَنَّةِ وَالنَّارِ كَأَنَّا رَأْيُ عَيْنٍ، فَإِذَا رَجَعْنَا، عَافَسْنَا الْأَزْوَاجَ وَالضَّيْعَةَ فَنَسِينَا كَثِيرًا. قَالَ أَبُو بَكْرٍ: فَوَ اللهِ إِنَّا لَكَذَلِكَ. فَانْطَلَقَا إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ، فَقَالَ مَا لَكَ يَا حَنْظَلَةُ؟ قَالَ: نَافَقَ حَنْظَلَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَذَكَرَ لَهُ مِثْلَ مَا قَالَ لِأَبِي بَكْرٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَوْ تَدُومُونَ عَلَى الْحَالِ الَّتِي تَقُومُونَ بِهَا مِنْ عِنْدِي، وَ فِي الذِّكْرِ، لَصَافَحَتْكُمُ الْمَلَائِكَةُ فِي مَجَالِسِكُمْ وَفِي طُرُقِكُمْ، وَلَكِنْ يَا حَنْظَلَةُ سَاعَةً وَسَاعَةً.

"Hanzale (r.a) Ebû Bekir (r.a) ile karşılaştı.

'Nasılsın Hanzale? diye sorunca, Hanzale şöyle dedi:

'Hanzale münafık oldu ey Ebû Bekir! Resûlullah'ın (s.a.v) yanında bulununca bize cenneti ve cehennemi hatırlatıyor. Sanki onları görüyormuş gibi oluyoruz. Döndüğümüz zaman da hanımlarımızla, çocuklarımızla ve geçim işlerine dalıyoruz. Bu sebeple çok şeyi unutuyoruz.' Bu sözler üzerine Ebû Bekir (r.a),

'Vallahi biz de böyle şeyler yaşıyoruz' dedi. Birlikte Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) yanına gittiler. Resûlullah (s.a.v)

'Bu ne hal ey Hanzale?' diye sordu.

'Hanzale münafık oldu' dedi ve Ebû Bekir'e (r.a) anlattıklarını aynen anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

Nefsimi kudret elinde tutana yemin ederim ki siz benim yanımdaki halinize ve zikre devam etmiş olsanız, sizinle melekler meclislerinizde ve yollarınız üzerinde musafaha ederlerdi. Fakat ey Hanzale, bazan öyle bazan böyle!"[519]

Bezzâr *Müsned*'inde Enes'ten (r.a) şöyle rivayet eder:

832- يَا رَسُولَ اللّٰهِ، إِنَّا نَكُونُ عِنْدَكَ عَلَى حَالٍ، فَإِذَا فَارَقْنَاكَ كُنَّا عَلَى غَيْرِهِ، قَالَ: كَيْفَ أَنْتُمْ؟ قَالُوا: اللّٰهُ رَبُّنَا فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ. قَالَ: لَيْسَ ذَاكُمْ مِنَ النِّفَاقِ.

"Dediler ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Senin yanında iken bir hal üzere oluyoruz, yanından ayrıldığımızda ise başka bir hale geçiyoruz?' *Buyurdu ki:*

'Rabb'inize karşı kendinizi nasıl buluyorsunuz?'

'Allah Teâlâ gizli ve açık her halde Rabbimiz olarak görüyoruz' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v),

'Sizin bu haliniz nifak değildir buyurdu."[520]

Hadis başka bir vecihten yine Enes'ten (r.a) şöyle rivayet edilmiştir:

"Resûlullah'ın (s.a.v) ashabından bazıları Peygamber Efendimiz'in yanına vardılar ve,

---

[519] Müslim, Tevbe, 12 (nr. 2750); Ahmed, *el-Müsned*, 3/175; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3234; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 3035; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 344; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18202.

[520] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 52; Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/332; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 3369; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 86.

'Helâk olduk' dediler. Resûl-i Ekrem (s.a.v),

'Ne oldu?' diye sordu.

'Nifak, nifak!' dediler. Resûl-i Ekrem Efendimiz,

'Sizler Allah Teâlâ'dan başka ilâh bulunmadığına ve Muhammed'in (s.a.v) onun peygamberi olduğuna şahitlik etmiyor musunuz?' diye sorunca,

'Evet, ediyoruz' dediler. Resûlullah Efendimiz,

'Sizin bu durumunuz nifak değildir' buyurdu." Bundan sonra tıpkı Hanzale'nin hadisinde geçen şeyleri söyledi.[521]

---

[521] Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 3/334.

Kırk Dokuzuncu Hadis

RIZIK ve TEVEKKÜL

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: لَوْ أَنَّكُمْ تَوَكَّلُونَ عَلَى اللهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ، تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا.

Ömer b. Hattâb (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Eğer sizler gerçek anlamda Allah'a tevekkül etmiş olsaydınız, tıpkı sabahleyin kursakları boş olarak çıkıp akşam dolu olarak dönen kuşları rızıklandırdığı gibi sizleri de rızıklandırırdı."

Bu hadisi İmam Ahmed, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Hibbân ve Hâkim rivayet etmiştir.[522] Tirmizî hadisin *hasen sahih* olduğunu söylemiştir.

HADİSİNİN ŞERHİ

Bu hadis-i şerif tevekkül konusunda asıl niteliğinde bir hadistir. Tevekkül ise rızkı celbeden en büyük sebeplerdendir.

---

522 Tirmizî, Zühd, 33 (nr. 2344); İbn Mâce, Zühd, 14 (nr. 4164); Ahmed, *el-Müsned*, 1/30, 52; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 8/79; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 559; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/318; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 4108; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1444; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 730; Yakub el-Fesevî, *et-Târîh*, 2/488; İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevekkül*, nr. 1; Mizzî, Nesâî'nin bu hadisi *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da rivayet ettiğini söyler.

Nitekim Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur:

"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Kim Allah'a tevekkül ederse O, ona kâfidir."[523]

Resûlullah (s.a.v) bu âyet-i kerimeyi Ebû Zer'e (r.a) okur ve sonra şöyle buyurur: *"Eğer bütün insanlar bu âyetin gereklerine sarılsalar onlara kâfi gelirdi."*[524]

Resûlullah (s.a.v) bu sözüyle şunu kastetmiştir: Eğer insanlar hakiki anlamda takvâ ve tevekkülün gereklerini yerine getirmiş olsalar, bu durum onların din ve dünya işlerinde kendileri için yeterli olurdu. Nitekim bu konu üzerinde daha önce İbn Abbas'ın (r.anhümâ) rivayet etmiş olduğu, *"Allah'ın emirlerini koru ki o da seni korusun..."*[525] hadisi şerhederken yeterli açıklamayı yapmıştık.

Tevekkülün Önemi

Seleften biri şöyle der: Allah Teâlâ'ya karşı kalbinden güzel bir şekilde tevekkül etmiş olduğunu bilmen vesile olarak sana yeterlidir. Zira senden önce Allah'ın kulları arasından nice kimseler işlerini O'na ısmarlamışlar (tefvîz etmişler), O da bütün işlerinde kullarına kâfi gelmiştir. Sonra şu âyeti okur:

"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Kim Allah'a tevekkül ederse O, ona kâfidir."[526]

Gerçek tevekkül, kalbin içten bir inanışla Allah Teâlâ'nın dünya ve âhiretini ilgilendiren bütün işlerinde kendi hayrına olanları celbedeceğini ve zararına olanları defedeceğine inanmak ve bütün işlerine vekil olduğuna güvenmektir. Hakiki iman, O'ndan başka hiç kimsenin ne vermeye ne engel olmaya ne yarar vermeye ne de zarar vermeye kadir olduğuna iman etmektir.

---

523 Talâk 65/2.

524 İbn Mâce, Zühd, 24 (nr. 4220); Ahmed, *el-Müsned*, 5/178-179; Dârimî, *es-Sünen*, 2/392, nr. 2725; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6669; Hâkim, *el-Müstedrek*, nr. 3819; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1330; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/166.

525 Bu hadis-i şerif, birinci ciltte yer alan on dokuz numaralı hadistir.

526 Talâk 65/2.

Saîd b. Cübeyr (rh.a) şöyle der: Tevekkül, imanın bütün özelliklerini kendisinde toplayan bir haslettir.[527]

Vehb b. Münebbih (rh.a) şöyle der: Elde edilebilecek en yüksek gaye tevekküldür.

Hasan-ı Basrî (rh.a) der ki: "Kul Rabb'ine tevekkül ederse asıl güvenilecek merciin Allah Teâlâ olduğunu anlar."

İbn Abbas (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

833- مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَكُونَ أَقْوَى النَّاسِ فَلْيَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ.

"İnsanların en güçlüsü olmayı arzulayan kişi Allah Teâlâ'ya tevekkül etsin!"[528]

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) yaptığı dualarda şunları söylediği rivayet edilir:

834- اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ صِدْقَ التَّوَكُّلِ عَلَيْكَ.

"Allahım! Sana karşı sadakatle tevekkül sahibi olmayı dilerim!"[529]

Yine Resûlullah (s.a.v) şöyle dua ederdi:

835- اَللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِمَّنْ تَوَكَّلَ عَلَيْكَ فَكَفَيْتَهُ.

"Allahım! Beni sana tevekkül eden ve senin de kendilerine kâfi geldiğin kimselerden eyle!"[530]

Gerçek Tevekkül

Şurası iyi bilinmelidir ki gerçek tevekkül, Allah Teâlâ'nın takdir ettiği sebepleri elde etmek için çalışmaya aykırı bir durum değildir. Bu

[527] İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevekkül*, nr. 35; Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/274.

[528] İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevekkül*, nr. 9; Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'z-Zühd*, s. 295; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/275; Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahân*, 2/363; *Hilye*, 3/218.

[529] İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevekkül*, nr. 3; Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/224.

[530] İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevekkül*, nr. 4.

sünnetullahın bir gereği ve dünyada hadiselerin oluşumunda temel bir esastır. Zira Allah Teâlâ tevekkülü emir buyurduğu gibi sebepleri elde etmek için gayret göstermeyi de emir buyurmuştur. Bunun için şu âyet-i kerimelere bakmak yeterlidir:

"Ey iman edenler! Tedbirinizi alın; bölük bölük savaşa çıkın yahut** (gerektiğinde) **topyekün savaşın."[531]

"Onlara** (düşmanlara) **karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği** (düşman) **kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız."[532]

"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lutfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz."[533]

Selh et-Tüsterî (rh.a) şöyle der: "Her kim harekette bulunmayı -yani kazanmak için çalışmayı- ayıplarsa, sünneti ayıplamış olur. Tevekkülü ayıplayan kişi de imanı ayıplamış olur."[534]

Öyleyse tevekkül Resûlullah'ın (s.a.v) hali, çalışmak ise onun sünnetlerinden biridir. Onun hali üzere amel edenler asla onun sünnetini terketmezler.

İnsanların işledikleri ameller üç kısımdır:

Birinci kısım ameller

Taat olan amellerdir. Allah Teâlâ bunların yapılmasını emir buyurmuş, bu amelleri cehennemden kurtulmak ve cennete girmek için bir sebep kılmıştır. Bunlar Allah'a tevekkül edenlerin yapması zorunlu olan işlerdir. Ancak bunları yapmak için O'ndan yardım istemek gerekir. Zira O istemeden ne bir güç ne de kuvvet vardır. O'nun dilediği olur, dilemediği şey asla olmaz. Bir kimse üzerine düşen sorumluluk-

---

[531] Nisâ 4/71.

[532] Enfâl 8/60.

[533] Cuma 62/10.

[534] Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/195.

larda bir kusur gösterirse, hem dünya ve hem de âhirette dinin belirlediği cezayı hak eder.

Yusuf b. Esbât şöyle der: "Ancak ameliyle kurutulabilecek bir adam gibi amel işle! Takdir edilenden başka hiçbir şeyin kendisine isabet etmeyeceği kimsenin tevekkülü gibi tevekkül et!"[535]

İkinci kısım ameller

Allah Teâlâ'nın dünyada koyduğu genel kurallar ve kulların kendi aralarında gerçekleştirmesini emrettiği işlerdir. Acıkınca yemek yemek, susayınca su içmek, sıcak havadan bunalınca gölgede serinlemek, üşüyünce sıcağa yönelmek gibi eylemler sünnetullah gereği eylemlerdir. Bu gibi işlerde de kulun sebeplere sarılması üzerine vâcip olan bir yükümlülüktür. Bir kimse gücü yettiği halde bu gibi işlerden birinde kendisine zarar verecek bir ihmalde bulunursa, bundan dolayı ceza görmeyi hak eder. Ancak Allah Teâlâ bu konularda bazılarını diğer bazılarından daha güçlü kılmıştır. Bu durumdaki bir kişi, başkasının yapamayacağı, fakat kendi gücüne göre davrandığında sorumlu tutulmaz. İşte bundan dolayı Resûlullah (s.a.v) iftar etmeden peş peşe oruç tutar (savm-ı visâl), ancak ashabını bundan menederdi. Onlara şöyle derdi:

836- إِنِّي لَسْتُ كَهَيْئَتِكُمْ، إِنِّي أُطْعَمُ وَأُسْقَى

"Ben sizlerle aynı yapıda değilim. Ben (Rabbim tarafından) yedirilirim ve içirilirim."[536]

Başka bir rivayet şöyledir: *"Ben Rabbim'in huzurunda kalırım, beni yedirir ve içirir."*[537]

Diğer bir rivayet de şöyledir: *"Beni yediren biri var, doyurur ve sulayan biri var, susuzluğumu giderir."*[538]

---

[535] Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/239-240.

[536] Buhârî, nr. 1922; Müslim, Sıyâm, 55 (nr. 1102); Ebû Davud, Savm, 24 (nr. 2360, 2361); Ahmed, *el-Müsned*, 2/128, 153, 3/8, 87; Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/300, 301; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/281, 282, 7/61.

[537] Buhârî, nr. 1961, 1964, 1966; Müslim, Sıyâm, 57, 60, 61 (nr. 1103, 1104, 1105).

[538] Buhârî, nr. 1936; Ebû Davud, Savm, 24 (nr. 2361).

Anlaşıldığına göre Resûlullah (s.a.v) bu sözleri ile, Allah Teâlâ'nın kalbine özel olarak ikram ve ihsanda bulunduğu ilâhî lutuflar, kudsî fetihlerle ve rabbânî mârifetlerle kendisini güçlendirip beslediğini, bu sayede belli zaman dilimi içinde yeme ve içme ihtiyacından kurtulduğunu belirmek istiyordu. Tıpkı şairin söylediği gibi:

Onun sözleri var, sana kendini hatırlatacak,
Ve seni yemekten kesip içmeden alıkoyacak!

Yüzünde ona ait nur; onunla aydınlanırsın!
Gece yürürken ve geri döndüğün zaman!

Şikâyet edersen eğer yolculuğun yorgunluğundan,
Güç vaad eder, verdiği sözle hayat bulursun!

Gerçekten seleften pek çok kimsenin de yiyecek ve içecekleri terk konusunda başkalarının sahip olmadığı bir güce sahip oldukları ve bundan bir zarar görmedikleri görülmektedir.

İbnü'z-Zübeyr sekiz gün iftar etmeden oruç tutardı. Ebü'l-Cevzâ ise yedi gün iftar etmeden oruç tutar, sonra gençleri kolundan tutup sıkar ve neredeyse onu ezecek bir güçte olduğu görülürdü. İbrahim et-Teymî ise iki ay süreyle bir şey yemeden kalır, sadece helva şerbeti içmekle yetinirde. Haccâc b. Ferâfisa da on günden fazla süreyle bir şey yiyip içmeden ve hiç uyumadan kalabilirdi.

Bazıları da sıcak ve soğuktan etkilenmezdi. Nitekim Hz. Ali de (r.a) yaz mevsiminde kışlık elbiseler ve kış mevsiminde de yazlık elbiseler giyerdi. Resûlullah (s.a.v), sıcak ve soğuktan etkilenmemesi için kendisine dua etmişti.[539]

Bir kimseye buna benzer şekilde bir güç verilmiş ve o da Allah Teâlâ'ya karşı taatini zaafa uğratmayacak şekilde bunun gereği ile amel ediyorsa, bundan dolayı kendisi için bir sorumluluk yoktur. Ancak kişi nefsini zora sokuyor ve bu yüzden bazı görevlerini yerine getirmede zaafa uğruyorsa, bu kimsenin yaptığı doğru bir iş değildir. Nitekim selef, Abdurrahman b. Ebû Nuaym'ın yaptığı işi kötülemiş ve

---

[539] İbn Mâce, Mukaddime, 11 (nr. 117); Ahmed, *el-Müsned*, 1/99, 133; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 14707.

reddetmiştir. Çünkü bu zat hasta düşüp yakınları tarafından ziyaret edilecek duruma gelinceye kadar yiyip içmeyi terkederdi.

Üçüncü kısım ameller

Allah Teâlâ'nın dünyadaki yaygın ve genel işleyişe aykırı olarak meydana getirdiği işlerdir. Bunlara âdetullahın dışında hadiseler anlamında hârikulâde olaylar denir. Bunları da kullarından diledikleri için gerçekleştirir. Hârikulâde hadiselerin türleri vardır:

Bunun bir türü, çoğunlukla cereyan eden ve kullarından pek çoğunu da buna muhtaç bırakmadığı durumlardır. Pek çok belde, kırsal alan ve çölde yaşayan kimselere göre ilâçların durumu böyledir.

Bu yüzden âlimler şu konuda ihtilâf etmişlerdir: Gerçek anlamda tevekkülü elde etmiş bir kişi hastalandığında tedavi için ilâç kullanması mı yoksa terketmesi mi daha faziletlidir?

Bu konuda meşhur iki görüş vardır. İmam Ahmed'in görüşü güçlü kimselerin tevekkül etmesinin daha faziletli olduğu yönündedir. Çünkü Resûlullah'tan (s.a.v) gelen sahih bir hadiste şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Ümmetimden 70.000 kişi hesapsız olarak cennete girecektir." Sonra şöyle buyurdu: *"Onlar bir şeyi uğursuz saymayan, rukye (muska) yaptırmayan, dağlanmayan ancak Rab'lerine tevekkül eden kimselerdir."*[540]

Tedavi yolunu tercih edenler ise şöyle der: Tedavi olmak Resûlullah'ın (s.a.v) devam ettiği bir haldi. Hz. Peygamber ise daima en faziletli olan yapardı. Rukyeyi kerih gören hadisi de şirke düşme korkusuna hamletmişlerdir. Bunun delili ise rukyenin, her ikisi mekruh görülen uğursuzluk ve dağlanma ile birlikte zikredilmiş olmasıdır.[541]

---

[540] Müslim, İmân, 371 (nr. 218).

[541] İbnü'l-Cevzî şöyle der: Tedavinin mubah olduğu icmâ ile sabit ve bazı âlimlerin de bunu teşvik ettikleri bilindikten sonra, bazı kimselerin tedaviyi tevekkülün dışında görmelerine hiçbir şekilde iltifat edilmez. Çünkü icmâya göre tedavi olmak tevekküle aykırı değildir. Nitekim sahîh olarak gelen rivayetlere göre Resûlullah (s.a.v) tedavi olmuş ve tedavi olmayı da emir buyurmuştur. Bu davranışı ile Hz. Peygamber tevekkülün dışına çıkmadığı gibi, tedavi emri ile başkalarını da tevekkülün dışına çıkarmış değildir (İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 287-288).

Hârikulâde hadiselerin bir türü de halktan çok azı için gerçekleşen çeşididir. Çalışmayı terkettiği halde rızkın hâsıl olması gibi. Allah Teâlâ bir kimseyi iman ve tevekkülündeki sadakatinden dolayı rızıklandırır, bu kimse de Cenâb'ı Hakk'ın kendisini sünnetullahın dışına çıkarak rızıklandırdığını ve rızık talebi konusunda herkesin alışkın olduğu sebeplere muhtaç olmadığını bilirse, o zaman sebepleri terketmesi câiz olur. Onun bu davranışı kınanmaz ve reddedilmez.

Şerhini yapmakta olduğum Hz. Ömer'in rivayet ettiği hadis-i şerif de zaten buna delâlet etmektedir. Aynı zamanda şuna delâlet etmektedir: İnsanlar içinde gerçek anlamda tevekkülü gerçekleştirenlerin sayısı oldukça azdır. Kalpleriyle zâhirî sebeplere bağlanmaları ve bunlara takılıp kalmaları yaygın olarak gözlenen bir durumdur. Bundan dolayı kendilerini bu sebepler içinde yormakta, son haddine kadar çalışarak bitkin düşmektedirler. Sonuçta eline geçecek olan kendisi için takdir edilenden başkası değildir. Eğer kalplerinde Allah Teâlâ'ya karşı gerçek biçimde tevekkülü gerçekleştirmiş olsalar, en basit sebeple rızıkları kendilerine doğru sevkedilirdi. Tıpkı kuşlara sabah çıkıp akşam geri dönmeleri ile rızıklarının sevkedilmesi gibi. Bu da isteme ve çalışmanın bir türüdür, ancak bu çak basit bir çabadır.

İşlemiş olduğu günahlar sebebiyle insanın rızkından ya da bir kısmından mahrum bırakılmış olması mümkündür. Nitekim Sevbân'ın (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

İbnü'l-Kayyim ise şöyle der: Sahîh hadislerde tedavi olunması emredilmektedir. Bu durum tevekküle aykırı değildir. Tıpkı açlık, susuzluk, soğuk, sıcak gibi şeyleri bunların zıtlarını gidermenin tevekküle aykırı olmadığı gibi. Aksine gerçek anlamda tevhid inancı, ancak sebeplere sarılmakla gerçekleşir. Çünkü bu, Allah Teâlâ sebeplerin gerekleri olan sonuçları bu sebeplere bağlamayı takdir etmiştir. Asıl bu sebeplere bağlanmayı terketmek tevekkülün kendisini zedeler ve ilâhî hikmete aykırı düşer. Sebeplere bağlanmayı terketmenin tevekkül bakımından daha güçlü olmaya işaret olduğunu düşünmek zayıf bir görüştür. Eğer aczinden dolayı sebeplere bağlanmayı terkediyorsa, bu da tevekkülün hakikatine aykırıdır. Çünkü gerçek tevekkül, din ve dünyayı ilgilendiren bütün konularda yarar sağlayan ve zararı önleyenin sadece Allah Teâlâ olduğuna kalbin itimat etmesidir. Kalp bu inancı elde ettikten sonra, sebeplere de sarılmak bir zorunluluktur. Böyle yapmadığı takdirde ilâhî hikmeti ve şeriatın emirlerini âtıl bırakmış olur. Kul kendi aczini tevekkül, tevekkülünü de âcizlik saymamalıdır (İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, 4/15).

837- إِنَّ الْعَبْدَ لَيُحْرَمُ الرِّزْقَ بِالذَّنْبِ يُصِيبُهُ.

"Gerçek şu ki kul işlediği günah sebebiyle rızıktan mahrum olur."[542]

Câbir de (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

838- لَنْ تَمُوتَ نَفْسٌ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا، فَاتَّقُوا اللهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ، خُذُوا مَا حَلَّ وَدَعُوا مَا حَرُمَ.

"Bir nefis kendisine ait rızkı tamamlamadan ölmez. Öyleyse Allah'tan korkun ve rızkınızı güzel yollardan talep edin; helâl yoldan olanı alın, haram olanı bırakın!"[543]

Hz. Ömer (r.a) şöyle der: Kul ile rızkı arasında perde vardır. Eğer kanaat eder ve nefsi razı olursa rızkı gelmeye devam eder. İleri fırlayıp perdeyi yırtsa, rızkında bir artma olmaz.

Sebepleri Terketmek

Seleften biri şöyle der: Tevekkül et, yorulmadan ve zorlanmadan rızkın sana doğru aksın!

Sâlim b. Ebû Ca'd şöyle der: Bize nakledildiğine göre Hz. İsâ (a.s) şöyle demiştir: Allah için amel işleyin, mideniz için değil! Fazlalık olan dünyalıklardan sakının. Fazla olan dünyalıklar Allah katından bir cezadır. Gökteki şu kuşlara bir bakın; sabahleyin çıkar akşam geri dönerler. Yanlarında rızık namına bir şeyleri yoktur. Ne ziraat yapar ne de hasat ederler, ama Allah onları rızıklandırır. Eğer, "Bizim midelerimiz onların midelerinden daha büyüktür" diyecek olursanız; o zaman şu vahşi sığır, merkep ve diğer hayvanlara bakın. Onlar da sa-

542 Ahmed, *el-Müsned*, 5/277, 280, 282; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 3418; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 872.

543 İbn Mâce, Ticârât, 2 (nr. 2144); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/264-265; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/2, 325; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3239, 3241; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 3012.

bah çıkıp akşam döndüklerinde yanlarında rızık namına bir şeyleri yoktur. Ekin ekip hasat da yapmazlar, fakat Allah Teâlâ onları da rızıklandırır. Bunu İbn Ebü'd-Dünyâ tahrîc etmiştir.

Senediyle İbn Abbas'ın (r.anhümâ) şöyle dediği nakledilir: Bir mağarada kendisini ibadete vermiş bir âbid vardı. Bir karga ona her gün için bir pide getirir, bu pidede her şeyin lezzetini bulurdu. Ölünceye kadar böyle devam etti.

Saîd b. Abdülaziz, Şamlı şeyhlerin birinden şunu nakleder: İlyas (a.s) kavminden kaçtığında dağda on -yahut kırk- gece geçirdi. İki karga ona her gün rızkını getirirdi.

Süfyân-ı Sevrî şöyle der: Allah dostlarından biri Kur'ân-ı Kerîm'i okurken,

"Semada da rızkınız ve size vaad edilen başka şeyler vardır. Göğün ve yerin Rabb'ine andolsun ki bu vaad, sizin konuşmanız gibi kesin ve gerçektir *(Sizin birbirinizle konuşmanız nasıl gerçekse bu da öyle gerçektir. Buna kendi sözünüz gibi güvenebilirsiniz)"*[544] âyetine ulaşır.

Bu âyeti okuyunca kendi kendine, "Ben rızkımı yerde arıyorum, halbuki rızkım gökteymiş!" der. Bir harabeye girer ve bir şey yapmadan üç gün geçirir. Dördüncü gün olunca bir de bakar ki bir sepet taze hurma ortalıkta duruyor. Bu zatın ondan daha iyi niyetli bir kardeşi de varmış. O da gelir onun yanına girer. Bu sefer sepetin sayısı da ikiye çıkar. Ölüm aralarını ayırıncaya kadar bu âdetlerini devam ettirirler.

Allah Teâlâ'ya karşı tevekkül sahibi ve tam bir güvenle bağlı olan kişilerin çöllere azıksız olarak girmesi de bu konuyla ilgili bir husustur. Bu dereceye ulaşmış kişilerin bunu yapması câizdir. Ancak bu nitelikleri taşımayanların yapması câiz olmaz.

Hz. İbrahim (a.s) bu konuda güzel bir örnektir. Hanımı Hacer ile oğlu İsmail'i (a.s) hiçbir yeşilliğin bulunmadığı bir vadide bırakmıştı. Yanlarına da sadece içinde hurma bulunan bir torba ile içinde su bulunan bir kırba koymuştu. Onlardan ayrılıp giderken Hacer peşine düştü ve, "Bizleri kime emanet edip gidiyorsun?" diye sordu. O da,

---

[544] Zâriyât 51/22.

"Allah'a emanet ediyorum" diye karşılık verdi. Bunun üzerine o da, "Allah'a emanet edilmeye razıyım" dedi. İbrahim (a.s) bunu Allah'ın emri ve vahyi ile yapmıştı.

Bazan Allah Teâlâ velî kullarının kalbine de hakkı ilham eder. Onlar bunun hak olduğunu bilir ve ona sarılırlar. Mervezî şöyle der: Ebû Abdullah'a (İmam Ahmed'e), "Allah'a sıdk ile tevekkülün alâmeti nedir?" diye sordum. Şöyle dedi: "Kalbinde, insanların hiçbirinden bir şey istemeyecek duruma gelecek biçimde Allah Teâlâ'ya tevekkül etmektir. Kişi bu haslete eriştiğinde Allah onu rızıklandırır ve tevekkül sahibi kimselerden olur."

Mervezî der ki: Ebû Abdullah'a tevekkül konusunda söylediklerini zikrettim. Bu konuda sadakat sahibi olanlar için bunun câiz olduğunu söyledi. Yine Ebû Abdullah'a, bir meslek icra etmeye gücü yettiği halde, "Ben evimde oturur sabrederim ve bu durumumu hiç kimseye açıklamam" diyen bir kimsenin durumunu sordum. Şöyle dedi: "Dışarı çıkıp bir meslek icra etmesi bana göre daha güzel olur. Oturduğu takdirde korkarım ki dışarı çıkmaya mecbur olur ya da başkalarının ona bir şeyler göndermesiyle yüz yüze kalır." Ben, "Eğer kendisine bir şey gönderildiğinde onu almazsa?" diye sorunca, "Bu güzel olur" dedi.

Ebû Abdullah'a dedim ki: Mekke'de bulunan bir kimse, "Rabbim bana yedirmeden bir şey yemeyeceğim" dese ve Ebû Kubeys dağına çıksa. Sonra yanına üzerlerinde hırka bulunan iki kişi gelse. Ona bir elbise verseler ve elinden tutup kendisine giydirseler. Ardından önüne bir şeyler koysalar. Adam da o iki kişi demirden bir anahtarı ağzına koyuncaya kadar yemese. İki kişi adamın ağzına bir şeyler sokuşturmaya başlasalar... Bu sözler üzerine Ebû Abdullah gülmeye başladı, söylediklerim hoşuna gitmişti.

Ebû Abdullah'a dedim ki: Adamın biri alışverişi bırakmış. Eline altın ve gümüş (yani para) namına bir şey almamaya karar vermiş. Evini barkını terketmiş ve içinde bir şey bırakmamış. Sokaklarda ve yollarda dolaşıyor, atılmış bir şey görürse bunları alıyor. Mervezî der ki: Adama dedim ki: "Bunun Muâviye el-Esved olmadığına dair delilin nedir?" dedim. Dedi ki: Hayır Veysel Karanî'dir. Çöplüklere gider, kumaş parçalarını toplardı. Onun bu sözünü Ebû Abdullah da tasdik etti

ve dedi ki: Nefsine karşı çok katı ve acımasız biriydi. Sonra şöyle dedi: Benim yanıma buna benzer manavla birlikte kendisi gibi birkaç kişi gelmişti. Çalışıp insanlara kendilerini tanıtmalarını söyledim. Bana, "Tanınmaya neden aldırış edelim ki?" dediler.

Ahmed b. Hüseyin b. Hassân şöyle rivayet eder: Ahmed b. Hanbel'e, bir kimsenin azıksız olarak Mekke'ye doğru yolu çıkmasını sordular. Dedi ki: Buna dayanabilecek güçte ise olur. Dayanabilecek durumda değilse mutlaka azık ve binekle çıkmalı, kendisini tehlikeye atmamalıdır.

Ebû Bekir el-Hallâl der ki: Bu söz şu anlama gelmektedir: Eğer kişi dayanıklıysa, kendisinin buna güç yetirebileceğini biliyorsa, kimseden bir şey istemeyecekse, kendisini bir şey alıp vermeye mâruz bırakmayacaksa, bu kişi sadakat üzere tevekkül sahibi demektir. Zaten âlimler de bu şekilde tevekkül sahibi kimseler için bunu câiz görmüşlerdir. Nitekim Ebû Abdullah hac yapmış ve hac esnasında kendisine 14 dirhem kâfi gelmiştir.

İshak b. Râhûye'ye şöyle sordular: Bir kimse çöle azıksız girebilir mi? Dedi ki: Eğer bu kişi Abdullah b. Münîr[545] gibi bir zat ise çöle azıksız olarak girebilir. Değilse giremez. Kişi eğer zayıf biri ise sabredemeyeceğinden ya da başkalarından bir şey istemek zorunda kalacağından yahut şüpheye düşüp öfkeleneceğinden korkuyorsa, bu durumdaki kişinin sebepleri terketmesi câiz olmaz.

İshak b. Râhûye de tıpkı İmam Ahmed gibi, başkalarından istemek zorunda kalmaktan korkan kişinin azıksız olarak çöllerde yolculuk yapmasını şiddetle eleştirir ve reddeder.

Nitekim İbn Abbas'tan (r.anhümâ) şöyle rivayet edilmiştir: "Yemenliler azık almadan hac yolculuğuna çıkıyorlar ve, 'Bizler tevekkül eden kimseleriz' deyip öylece hac yapıyorlardı. Mekke'ye geliyorlar, orada insanlardan bir şeyler istiyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ***'Azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri!***

---

545 Bu zat büyük bir imam, önder, velî, hafız ve hüccet biri olan Ebû Abdurrahman el-Mervezî'dir. 241 (855) yılında vefat etmiştir. Hayatı hakkında bilgi için bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/316-317.

Benden** (emirlerime muhalefetten) **sakının[546] meâlindeki âyet-i kerimeyi indirdi."[547]

Mücâhid, İkrime, Nehaî ve seleften daha pek çok kimse bu görüştedir. Sebepleri bütünüyle terketmeye ruhsat vermemişlerdir. Sebepleri tamamıyla terketmek ancak bütünüyle mahlûkattan kalbini koparmış kişiler için câiz olabilir.

Ahmed b. Hanbel'e tevekkülü sorarlar. Şöyle der: "Umutsuzluk halinde insanlara yönelmeyi terketmektir." Kendisine, "Bu konuda bir delilin var mı?" diye sorduklarında der ki: "Ateşe atılacağı sırada Cibrîl'in (a.s) 'Bir ihtiyacın var mı?' sorusuna, Hz. İbrahim'in (a.s), "Sana bir ihtiyacım yoktur" diye karşılık vermesidir."[548]

Ahmed b. Hanbel'in sözünün zâhirinden anlaşılan, çalışıp kazanmanın her hâlükârda daha faziletli olduğudur. Çünkü, oturup çalışmayan ve Allah'a tevekkül ettiğini söyleyen kişinin durumu kendisine sorulunca, "Bütün insanların Allah'a tevekkül etmesi gerekir. Ancak kişi kendisini çalışmaya alıştırmalıdır" demiştir.

Hallâl senediyle şöyle rivayet eder:

Fudayl b. İyâz'a (rh.a) sorarlar: "Bir kimse Allah'a güvenerek evinde otursa ve O'nun kendisine rızkını göndereceğini söylese, bunun hakkında ne dersiniz?"

Fudayl şöyle der: Bu kimse herkes tarafından bilinen bir tevekküle sahipse yapmak istediği şey için bir engel yoktur. Ancak peygamberler ve diğerleri böyle yapmamıştır. Peygamberler ücretle çalışmışlardır. Resûlullah da (s.a.v) ücretle çalışmıştır.

Aynı şekilde Ebû Bekir ve Ömer (r.anhümâ) çalışmış, hiçbiri, "Bizler oturuyoruz, Allah bizi oturduğumuz yerde de rızıklandırır" dememişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ, ***"Namaz kılınınca artık yeryüzüne***

---

[546] Bakara 2/197.

[547] Buhârî, nr. 1523; Ebû Davud, Menâsik, 4 (nr. 1730).

[548] Buhârî, nr. 4564; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1745.

Yukarıdaki rivayet Taberî'ye aittir. Buhârî'nin İbn Abbas'tan (r.anhümâ) yaptığı rivayet şöyledir: *"İbrahim'in (a.s.) ateşe atılırken en son söylediği, 'Allah bana yeter, O ne güzel vekildir!' sözü idi."*

dağılın ve Allah'ın lutfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz"[549] buyurmaktadır. O halde mutlaka çalışmak ve maişeti talep etmek gerekir.

Ancak Bişr'den bunun tersine işaret eden bir ifade rivayet edilmiştir. Ebû Nuaym, *Hilye*'de şöyle rivayet eder:

"Bişr'e tevekkülü sordular. Dedi ki:

Sükûn olmadan zorluk, zorluk olmadan sükûndur. Soruyu soran kişi, "Bunu biraz açıkla da anlayalım!" deyince Bişr şöyle dedi:

Sükûn olmadan zorluk şudur: Kişinin organları zorluk içinde çalışır. Kalbi ise Allah ile sakindir, işlerle meşgul değildir. Zorluk olmadan sükûn ise şudur: Kişi hareket etmeden Allah ile sükûn halindedir. Bu çok değerli bir haldir ve abdalların vasıflarıdır."[550]

Her hâlükârda bu yüce makam ve derecelere ulaşamamış kişilerin mutlaka sebeplere yapışması gerekir. Özellikle de tahammül sahibi bulunmayan çoluk çocuk sahibi kimselerin buna dikkat etmesi zorunludur.

Çünkü Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

839- كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُضَيِّعَ مَنْ يَقُوتُ.

"Sahip (sorumlu) olduğu kişilerin yiyeceğini vermemesi kişiye günah olarak yeter."[551]

Bişr şöyle derdi: "Eğer benim ailem olsaydı, onların geçimi için çalışıp kazanırdım."

---

549 Cuma 62/10.

550 Ebû Nuaym, *Hilye*, 8351.

551 Müslim, Zekât, 40 (nr. 996); Ebû Davud, Zekât, 45 (nr. 1692); Ahmed, *el-Müsned*, 2/160; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4240, 4241; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/575; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/467, 9/25; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 2281; Taberânî, *el-Kebîr*, 12/382.

Müslim ve İbn Hibbân şu lafızla rivayet eder:

"Bir kimseye günah olarak sahip bulunduğu (sorumluluğu altında olan) kimselerin yiyeceğini vermemesi yeter!"

Tevekkül ve İhmal

Hakkının kaybolmasına razı olmadığı halde sebepleri terketmesi sebebiyle kendine ait bir hakkı zayi eden kişinin durumu da böyledir. Bu kişi âcizlik gösterip ihmalkâr davranmıştır. Bu gibi kimseler hakkında Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

840- الْمُؤْمِنُ الْقَوِيُّ خَيْرٌ وَأَحَبُّ إِلَى اللهِ مِنَ الْمُؤْمِنِ الضَّعِيفِ، وَفِي كُلٍّ خَيْرٌ، احْرِصْ عَلَى مَا يَنْفَعُكَ وَاسْتَعِنْ بِاللهِ، وَلاَ تَعْجِزْ، فَإِنْ أَصَابَكَ شَيْءٌ فَلاَ تَقُولَنَّ: لَوْ أَنِّي فَعَلْتُ كَذَا لَكَانَ كَذَا، وَلَكِنْ قُلْ: قَدَّرَ اللهُ وَمَا شَاءَ فَعَلَ، فَإِنَّ لَوْ تَفْتَحُ عَمَلَ الشَّيْطَانِ.

"Kuvvetli mümin Allah katında zayıf müminden daha hayırlı ve sevimlidir. Ama her ikisinde de hayır vardır. Sana fayda verecek şeye çaba göster. Allah'tan yardım dile ve âcizlik gösterme. Sakın ola, "Keşke şöyle yapsaydım şöyle olurdu!" deme. Çünkü 'keşke' sözü şeytanın ameline kapı aralar."[552]

Hadisi bu anlamda Müslim Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet etmiştir.

Ebû Davud *Sünen*'inde Avf b. Mâlik'ten (r.a) şöyle rivayet eder:

841- أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَضَى بَيْنَ رَجُلَيْنِ، فَقَالَ الْمَقْضِيُّ عَلَيْهِ لَمَّا أَدْبَرَ: حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ اللهَ يَلُومُ عَلَى الْعُجْزِ، وَلَكِنْ عَلَيْكَ بِالْكَيْسِ، فَإِذَا غَلَبَكَ أَمْرٌ فَقُلْ: حَسْبِيَ اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ.

"Resûlullah'ın (s.a.v) davalı iki kişi arasında hüküm verdi. Aleyhinde hüküm verilen kişi dönüp giderken,

'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

---

552 Müslim, Kader, 64 (nr. 2664).

Allah Teâlâ ihmalkâr davrananları kınar.[553] *Üzerinize düşen, akıllıca hareket etmektir. Ancak buna rağmen bir işte başarılı olamadığın zaman, 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' demelisin."*[554]

842- يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَعْقِلُهَا وَأَتَوَكَّلُ أَوْ أُطْلِقُهَا وَأَتَوَكَّلُ؟ قَالَ: اعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ.

"Adamın biri,

'Ey Allah'ın Resûlü! (Devemi) bağlayıp da mı tevekkül edeyim, yoksa salıverip de mi tevekkül edeyim?' diye sordu. Resûlullah da (s.a.v);

'Deveni bağla öyle tevekkül et!' buyurdu."[555]

Yahya el-Kattân hadis hakkında, "Bana göre *münker* bir hadistir" der. Bu hadisi Taberânî de Amr b. Ümeyye (r.a) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet eder.[556]

Vadîn b. Atâ, Mahfûz b. Alkame'den, o da İbn Âiz'den Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

843- إِنَّ التَّوَكُّلَ بَعْدَ الْكَيْسِ.

"Tevekkül, akıllı şekilde hareket ettikten sonra yapılır."[557] Ancak bu rivayet *mürsel*dir.

---

553 Hadis-i şerifte, aleyhinde hüküm verilen kişi, kendisinin mazlum olduğu intibaını verecek şekilde, "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir" deyince Resûlullah da (s.a.v) ona, işi sağlam tutmasını ve akıllıca hareket ederek hakkını kaybedecek ihmalkârlıktan kaçınmasını tavsiye etmiş, buna rağmen bir başarısızlık söz konusu olunca, "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir" demesini tavsiye buyurmuştur (çev.).

554 Ebû Davud, Akzıye, 29 (nr. 3627); Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 1940.

555 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâmet, 60 (nr. 2517); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 731; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1210; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 2/8; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, 5/180; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/206; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, nr. 418.

556 Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 633; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 731; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/623; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18097, 18187. Heysemî, Taberânî'nin bunu *el-Kebîr*'de rivayet ettiğini söyler.

Bu hadis ile anlatılmak istenen şudur: İnsanın öncelikle akıllı ve dikkatli hareket etmesi, mubah olan sebeplere bağlanarak çalışması gerekir. Bu çalışmasından sonra da Allah'a tevekkül etmelidir.

Bütün bu rivayetler ve yapılan açıklamalar şuna işaret etmektedir:

Tevekkül hiçbir zaman için sebeplere sarılmaya aykırı bir durum değildir. Aksine faziletli olan hem çalışıp hem de tevekkül etmektir.

Muâviye b. Kurre şöyle der: Hz. Ömer (r.a) Yemen halkından bazı kimselerle karşılaşır. Onlara,

"Siz kimsiniz?" diye sorar. Onlar da,

"Bizler tevekkül edenleriz (mütevekkilleriz)" derler. Ömer de (r.a) onlara,

"Aksine sizler hazır yiyenlersiniz (müteekkillersizin). Gerçek şu ki tevekkül edenler tohumu toprağa atar ve ondan sonra Allah'a tevekkül ederler" der.[558]

Hallâl şöyle der: Muhammed b. Ahmed b. Mansûr bize şöyle nakletti: Mâzinî, Bişr b. Hâris'e tevekkülü sordu. O da dedi ki:

Tevekkül eden kişi, Allah Teâlâ'nın kendisine yeterli olması için tevekkül etmez. Eğer bu durum tevekkül eden kişinin kalbine yerleşmiş olursa, o zaman pişmanlık ve tövbe ile Allah'a karşı sızlanır. Fakat tevekkül eden kişinin kalbine Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın kâfi olduğu anlayışı yerleşmeli ve kişi kalbiyle Allah'ın kefil olduğu şeyi tasdik etmelidir.

Bu sözün anlamı şudur: Allah Teâlâ'ya hakiki biçimde tevekkül eden kişi, tevekkülü Cenâb-ı Hakk'ın kullar için rızık ve diğer konularda kâfi gelmesi konumunu elde etmeye bir sebep kabul ettiği için tevekkül etmez. Eğer böyle yapacak olursa, o da rızkı ve diğer hususları temin için sebeplere sarılan kişiler gibi yapmış olur. Bu ise gerçek tevekkülü elde etme konusunda bir eksikliktir.

---

[557] Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 2435; Münâvî, *Künûzü'l-Hakâik*, nr. 3103; Müttakî-i Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5696.

[558] İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevekkül*, nr. 10.

Hakiki anlamda tevekkül eden kişi, Allah Teâlâ'nın, kulunun rızkına ve diğer konularda kendisine yeterli olacağına dair kefil olduğunu bilir. Cenâb-ı Hakk'ı kefil olduğu hususta tasdik eder ve kalbiyle de buna tam olarak güvenir. O'nun kefil olduğu rızka olan itimadını gerçek biçimde ortaya koyar; kendisi için belirlenen rızkı celbetmek için tevekkül dairesinin dışına çıkarak sebeplere dayanmaz. Çünkü rızık iyi olsun günahkâr olsun, mümin olsun kâfir olsun herkes için belirlenmiş ve miktarı tayin edilmiştir.

Nitekim Hak Teâlâ (c.c) şöyle buyurur:

"Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın üzerinedir."[559]

Ayrıca pek çok canlı rızkını temin konusunda âciz ve zaaf sahibidir. Bunlar için de şöyle buyrulur:

"Nice canlı var ki rızkını** (yanında) **taşımıyor. Onlara da size de rızık veren Allah'tır. O, her şeyi işitir ve bilir."[560]

Demek ki insan hayatta olduğu sürece rızkı Allah Teâlâ'ya aittir. Cenâb-ı Hak bu rızkı kendisine çalışarak veya çalışmadan nasip edebilir. Rızkı talep etmek için Allah'a tevekkül eden kişi, bu tevekkülünü rızkı için bir sebep ve kazanma yolu yapmış olur. O'nun kefil olduğu şeye gönülden bağlanarak tevekkül eden kişi de O'na gerçek anlamda bağlanarak ve tasdik ederek tevekkül etmiş olur.

İmam Ahmed'in seçkin takipçilerinden olan Müsennâ el-Enbârî'nin şu sözü ne kadar güzeldir:

"Sakın kefil olunan şey konusunda şüpheye düşmeyiniz. Bu durum sizin kefil olanı töhmet altında bırakmanıza ve verdiği rızka razı olmamaya sebep olabilir."[561]

İbn Ebü'd-Dünyâ şöyle nakleder:

"Hikmet ehli bir zat şöyle der:

---

[559] Hûd 11/6.

[560] Ankebût 29/60.

[561] *Tabakâtü'l-Hanâbile,* 1/336.

Tevekkülün üç derecesi vardır. Birincisi şikâyeti terketmek, ikincisi rıza ve üçüncüsü de muhabbettir. Şikâyeti terk, sabır derecesidir. Rıza ise Allah Teâlâ'nın kendisi için takdir ettiği şeyi kalbin içtenlikle benimsemesidir. Bu durum birinci dereceden daha yüksektir. Muhabbet ise Allah Teâlâ'nın kendisi için yaptığı şeyi sevmesidir. Birinci derece zâhidlerin, ikinci derece sıddîkların ve üçüncü derece de peygamberlerin derecesidir."[562]

Allah Teâlâ'ya tevekkül eden kişi, Cenâb-ı Hakk'ın kendisi için takdir ettiği rızık ve diğer hususlara karşı sabır gösterirse bu kimse sabreden biridir. Takdir edilen gerçekleştikten sonra buna sabır gösterirse razı olmuş demektir. Eğer bütünüyle kendi seçimini terketmiş ve ancak kendisi için takdir edilene rıza gösteriyorsa, bu da muhabbet ehli âriflerin derecesidir.

Nitekim Ömer b. Abdülaziz (rh.a) şöyle der: Öyle bir duruma geldim ki ancak kazâ ve kaderin tecellileri bana sürur veriyor!

562 İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevekkül*, nr. 46.

Ellinci Hadis

ZİKRİN ÖNEMİ ve FAZİLETİ

عَنْ عَبْدِاللَّهِ بْنِ بُسْرٍ ﷺ قَالَ: أَتَي النَّبِيَّ ﷺ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ شَرَائِعَ الْإِسْلَامِ قَدْ كَثُرَتْ عَلَيْنَا، فَبَابٌ نَتَمَسَّكُ بِهِ جَامِعٌ؟ قَالَ: لَا يَزَالُ لِسَانُكَ رَطْبًا مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ.

Abdullah b. Büsr (r.a) anlatır:

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve,

'Ey Allah'ın Resûlü! İslâm şeriatının hükümleri oldukça çok. Sen bize hapsini toplayan bir konu söyle!' dedi. Buyurdular ki:

Dilin sürekli olarak Allah Teâlâ'nın zikrini yapmaya devam etsin!"[563]

Bu hadisi İmam Ahmed bu lafızla rivayet etmiştir.

DİĞER RİVAYETLER

Bu hadis-i şerifi Tirmizî, İbn Mâce ve İbn Hibbân *Sahîh*'inde bu mânada rivayet etmişlerdir.

İbn Hibbân *Sahîh*'inde ve daha başkaları Muâz b. Cebel'den (r.a) şöyle rivayet eder:

---

[563] Tirmizî, Dua, 4 (nr. 3375); İbn Mâce, 3793; Ahmed, *el-Müsned*, 4/188, 190; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/301; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 935; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/371; Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/51; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 814; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/495.

"Resûlullah'tan son ayrılışımda kendisine şöyle sordum:

'Hangi amel daha hayırlı ve Allah katında daha sevimlidir?' Buyurdular ki:

Dilin Allah'ın zikrine devam ettiği halde ölmendir!'"[564]

HADİSİN ŞERHİ

Bu kitabın değişik yerlerinde parçalar halinde zikrin fazileti konusu geçmişti. Biz burada zikre devam etmenin ve zikri çokça yapmanın fazileti üzerinde duracağız.

Zikrin Önemi

Allah Teâlâ müminlere kendisini çokça zikretmelerini emir buyurmuş ve kendisini çokça zikredenleri övmüştür. Konuyla ilgili bazı âyetler şöyledir:

"Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin!"[565]

"Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz."[566]

"... Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."[567]

"Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken** (her vakit) **Allah'ı zikrederler..."[568]

Müslim *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder:

844- أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ مَرَّ عَلَى جَبَلٍ يُقَالُ لَهُ جُمْدَانُ، فَقَالَ: سِيرُوا، هَذَا جُمْدَانُ. سَبَقَ الْمُفَرِّدُونَ. قَالُوا: وَمَنِ الْمُفَرِّدُونَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الذَّاكِرُونَ اللهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتُ.

---

[564] İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 918.

[565] Ahzâb 33/41.

[566] Cuma 62/10.

[567] Ahzâb 33/35.

[568] Âl-i İmrân 3/191.

"Resûlullah (s.a.v) Mekke yolunda Cümdân dağının yanından geçiyordu. Buyurdu ki:

'Yürüyün, bu Cümdân'dır. Müferridler (öne) geçmiştir.' Sahâbe-i kirâm,

'Müferridler kimdir ey Allah'ın Resûlü?' diye sordular. Peygamber Efendimiz de buyurdular ki:

Allah'ı çokça zikreden erkekler ve kadınlar."

Hadisi İmam Ahmed de tahrîc etmiştir. Lafzı şöyledir:

"Müferridler geçtiler. Dediler ki:

'Müferridler kimdir Ey Allah'ın Resûlü!' Buyurdu ki:

Her şeyleriyle Allah'ın zikrine dalmış kimselerdir."

Hadisin Tirmizî'nin rivayetindeki lafzı şöyledir:

"Dediler ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Müferridler kimdir?' Buyurdu ki:

Bütünüyle Allah'ın zikrine dalmış kimselerdir. Zikir onların üzerinden bütün ağırlıkları alır. Kıyamet günü hafiflemiş olarak (günahsız) gelirler."[569]

Öne Geçenler

Musa b. Ubeyde, Ebû Abdullah el-Karrâz'dan, o da Muâz b. Cebel'den (r.a) şöyle rivayet eder:

"Bizler Resûlullah (s.a.v) ile birlikte Cümdân dağının yan tarafında yürüyorduk. Birden uyarırcasına buyurdu ki:

'Ey Muâz! Sâbikûn (öne geçenler) nerede?' Ben de,

'Geçip gittiler! Şu insanlar geriye kaldı' dedim. Bunun üzerine,

'Ey Muâz! Her şeyleri ile Allah'ın zikrine dalmış olan sâbikûn (öne geçenler) nerede?' buyurdu."[570]

---

[569] Müslim, Zikir, 4 (nr. 2676); Tirmizî, Daavât, 129 (nr. 3596); Ahmed, *el-Müsned*, 2/323; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 858; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/495.

[570] Taberânî, *el-Kebîr*, 20/326; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16758; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 5/242, "h-t-r" (حتر) md.

Bunu Ca'fer el-Firyâbî rivayet etmiştir.

Hadis-i şerifteki bu ifadeden öne geçenlerin kimler olduğu anlaşılmaktadır. Orada binekli olanlar önden geçip gitmişler, insanların bir kısmı da geride kalmıştı. İşte Resûlullah (s.a.v) burada gerçek anlamda öne geçenlerin kim olduğuna dikkat çekmiştir. Asıl önde olanlar Allah'ın zikrine devam edenler, zikirle boyanan ve O'ndan başka bir şey düşünmeyen kimselerdir.

Hadisin metninde geçen **"he-te-re"** (هتر) kelimesi, "bir şeye dalmak, içinde kaybolmak, onun dışında bir şey düşünememek" anlamına gelmektedir.

İbn Kuteybe ise bu kelimeyi, "konuşurken saçmalamak" mânasında açıklamıştır. Nitekim şu hadiste de bu anlamda geçmektedir:

"Birbirine söven iki kişi iki şeytan olup yalan söyler ve saçmalar."[571]

Hadisteki ifadeden maksat, ömrünü Allah'ın zikrinde ve taatinde geçirmek ve kendisini bunların içinde kaybetmektir. Bu rivayete göre "müferrid" kelimesinin anlamı da, yaşadığı çağdaki kimselere göre ömrü ve nitelikleri bakımından farklı ve biricik (münferid) olmaktır. Fakat ilk rivayete göre "müferrid" kelimesinden kastedilen anlam, Allah'ın zikrine dalarak insanların arasından ayrılmak ve bir kenara çekilmektir. Ancak her iki rivayette geçen müteferrid yani münferid kelimesinin anlamının -ki zâhir olan anlam da budur- bu zikir amelinde tek olmak ve zikri çokça yapmak olması muhtemeldir. Yani kastedilen husus çağdaşları içinde ya da insanlara karışmayarak hissî yönden tek olmak değildir. Allah en doğrusunu bilir.

Ömer b. Abdülaziz'in (rh.a) arefe gecesi Arafat tepesinden Mina'ya doğru insanlar akarken söylediği şu söz de bu anlamdadır: "Bugün öne geçen kişiler, bineği önde olanlar değil, günahları bağışlanan kimselerdir."

Aynı isnad ile Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet edilir:

---

[571] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 427; Ahmed, *el-Müsned*, 3/162, 266; Taberânî, *el-Kebîr*, 17/1001, 1002; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5726, 5727.

845- مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَرْتَعَ فِي رِيَاضِ الْجَنَّةِ فَلْيُكْثِرْ ذِكْرَ اللهِ.

"Cennet bahçelerinde gönlünce dolaşmak isteyen kişi Allah Teâlâ'yı çokça zikretsin!"[572]

İmam Ahmed, Nesâî ve İbn Hibbân *Sahîh*'inde, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

846- اِسْتَكْثِرُوا مِنَ الْبَاقِيَاتِ الصَّالِحَاتِ. قِيلَ: وَمَا هُنَّ يَا رَسُولَ اللّٰهِ؟ قَالَ: التَّكْبِيرُ وَالتَّسْبِيحُ وَالتَّهْلِيلُ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ.

" 'Bâki kalan sâlih amelleri çoğaltın!' Dediler ki:

'Onlar nedir ey Allah'ın Resûlü!' Buyurdu ki:

'Tekbir, tesbih, tehlîl, elhamdülillâh ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh sözleridir.' "[573]

Müsned'de ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde yine Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

847- أَكْثِرُوا ذِكْرَ اللهِ حَتَّى يَقُولُوا مَجْنُونٌ.

"Allah'ın zikrini öylesine çokça yapın ki size mecnûn desinler."[574]

Ebû Nuaym da *Hilye*'de İbn Abbas'tan (r.anhümâ) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

"Allah'ı öylesine zikredin ki münafıklar, 'Sizler gösteriş yapıyorsunuz' desinler."[575]

---

[572] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/302.

[573] Ahmed, *el-Müsned*, 3/75; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 840; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1384; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 3/362; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16836. Mizzî, Nesâî'nin bu *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da rivayet ettiğini söyler.

[574] Ahmed, *el-Müsned*, 3/68, 71; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 817; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1376; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 526; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16761.

[575] Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/80-81; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12786; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 1022; Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'z-Zühd*, s. 108; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16762.

Zikredenlerin Üstünlüğü

İmam Ahmed ve Tirmizî, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) şöyle rivayet eder:

848- أَنَّهُ سُئِلَ: أَيُّ الْعِبَادِ أَفْضَلُ دَرَجَةً عِنْدَ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ: الذَّاكِرُونَ اللهَ كَثِيرًا. وَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمِنَ الْغَازِي فِي سَبِيلِ اللهِ؟ قَالَ: لَوْ ضَرَبَ بِسَيْفِهِ فِي الْكُفَّارِ وَالْمُشْرِكِينَ حَتَّى يَنْكَسِرَ وَيَتَخَضَّبَ دَمًا لَكَانَ الذَّاكِرُونَ لِلَّهِ أَفْضَلُ مِنْهُ دَرَجَةً.

"Resûlullah'a (s.a.v) sordular:

'Kıyamet günü Allah katında kulların hangisi daha faziletlidir?' Buyurdular ki:

'Allah'ı çokça zikredenler!'

'Ey Allah'ın Resûlü! Allah yolunda savaşa katılan gazilerden de mi faziletlidir?' diye sordular. Peygamber Efendimiz buyurdular ki:

Elindeki kılıcı parçalanıncaya kadar düşmanla savaşsa ve kızıl kanlara boyansa bile, Allah'ı zikredenler derece bakımından ondan daha faziletlidir."[576]

İmam Ahmed, Sehl b. Muâz'dan, (o da babasından) şöyle rivayet eder:

849- أَيُّ الْجِهَادِ أَعْظَمُ أَجْرًا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: أَكْثَرُهُمْ لِلَّهِ ذِكْرًا. ثُمَّ قَالَ: أَيُّ الصَّائِمِينَ أَعْظَمُ؟ قَالَ: أَكْثَرُهُمْ لِلَّهِ ذِكْرًا. ثُمَّ ذَكَرَ لَنَا الصَّلاَةَ وَالزَّكَاةَ وَالْحَجَّ وَالصَّدَقَةَ كُلٌّ وَرَسُولُ اللهِ ﷺ يَقُولُ: أَكْثَرُهُمْ لِلَّهِ ذِكْرًا. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: ذَهَبَ الذَّاكِرُونَ بِكُلِّ خَيْرٍ! فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَجَلْ.

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v),

---

[576] Tirmizî, Dua 5 (nr. 3376); Ahmed, *el-Müsned*, 3/75; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1246.

'Hangi cihadın ecri daha büyüktür ey Allah'ın Resûlü?' diye sordu. Buyurdu ki:

'Allah Teâlâ'nın en çok zikredildiği cihad!' Adam,

'Hangi oruç tutanların ecri daha büyük?' diye sordu. Resûlullah Efendimiz,

'Allah Teâlâ'nın en çok zikredildiği oruç!' buyurdu.

Sonra adam namaz, zekât, hac ve sadaka hakkında da aynı soruları sordu. Soruların hepsine de Resûlullah (s.a.v), 'Allah Teâlâ'nın en çok zikrinin yapılmış olanı' diye karşılık verdi. Bunun üzerine orada bulunan Hz. Ebû Bekir (r.a) Hz. Ömer'e,

'Ey Ebû Hafs! Zikredenler bütün hayırları alıp götürdüler' dedi. Resûlullah da (s.a.v) ona tasdik ederek,

'Evet, öyle!' buyurdu."[577]

Bu hadisi İbnü'l-Mübârek ve İbn Ebü'd-Dünyâ da başka vecihlerden *mürsel* olarak rivayet etmişlerdir.[578]

Müslim *Sahîh*'inde Hz. Âişe (r.anhâ) validemizin şöyle dediğini rivayet eder: *"Resûlullah (s.a.v) bütün hallerde Allah'ı zikrederdi."*[579]

Ebü'd-Derdâ (r.a) şöyle der: "Diller Allah Teâlâ'nın zikriyle sürekli meşgul olan kimselerden olanların her biri cennete gülerek girer."[580] Kendisine dediler ki: Adamın biri 100 köle âzat etmiş olsa? Dedi ki: 100 kişiyi âzat etmek elbette bir kişinin malına görü çok büyük meblağdır. Ancak bundan daha faziletli olanı, gece gündüz kişiden ayrılmayan iman ve sizden birinin dilinin Allah'ın zikriyle sürekli meşgul olmasıdır."[581]

---

[577] Ahmed, *el-Müsned*, 3/438; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/407; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16748.

[578] Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 1429.

[579] Müslim, Hayız, 117 (nr. 373); Ebû Davud, Tahâret, 9 (nr. 18); Tirmizî, Dua, 9 (nr. 3384); İbn Mâce, Tahâret, 11 (nr. 302); Ahmed, *el-Müsned*, 6/80, 153; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 207; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 801, 802.

[580] Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 1126; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/303; Ahmed, *ez-Zühd*, s. 136; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/219.

[581] Ahmed, *ez-Zühd*, s. 136; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/219.

Muâz b. Cebel (r.a) der ki: "Sabahtan akşama kadar Allah Teâlâ'yı zikretmek, benim için sabahtan akşama kadar en güzel atlar üzerinde sabahtan akşama kadar cihad etmekten daha sevimlidir."[582]

İbn Mesud (r.a), ***"Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun"***[583] âyeti hakkında şöyle der:

"O'na itaat edin ve isyan etmeyin, O'nu zikredin ve unutmayın, O'na şükredin nankörlük etmeyin, demektir. Hâkim bunu *merfû* olarak rivayet eder ve sahih olduğunu söyler. Meşhur olan rivayet ise *mevkuf* olanıdır."[584]

Zeyd b. Eslem şöyle der: Musa (a.s) dedi ki:

'Yâ Rabbi! Bana hesapsız nimetler verdin; sana hesapsız biçimde nasıl şükredeceğimi bana göster? Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

Beni çokça zikret. Beni çokça zikredersen bana şükretmiş olursun. Eğer beni unutursan bana karşı nankörlük etmiş olursun!

Hasan-ı Basrî şöyle der: Kulları içinde Allah Teâlâ'ya en sevimli olanı, O'nu en çok zikreden ve kalbi en ziyade takvâ sahibi olandır.

Ahmed b. Ebü'l-Havârî der ki: Ebü'l-Mehârık bana Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etti:

850- مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي بِرَجُلٍ مُغَيَّبٍ فِي نُورِ الْعَرْشِ، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ أَمَلَكٌ؟ قِيلَ: لاَ، قُلْتُ: أَنَبِيٌّ؟ قِيلَ: لاَ، قُلْتُ: مَنْ هُوَ؟ قَالَ: هَذَا رَجُلٌ كَانَ لِسَانُهُ رَطْبًا مِنْ ذِكْرِ اللهِ وَقَلْبُهُ مُعَلَّقٌ بِالْمَسَاجِدِ، وَلَمْ يَسْتَسِبَّ وَالِدَيْهِ قَطُّ.

"İsra (Mi'rac) gecesi arşın nurunda görülmemiş bir adama rastladım.

'Kim bu? Bir melek mi?' dedim.

---

582 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/302; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/235.

583 Âl-i İmrân 3/102.

584 Hâkim, *el-Müstedrek*, 5/294; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8503.

'Hayır!' dediler.

'Bir peygamber mi?' dedim, yine,

'Hayır!' denildi.

'Peki, kimdir?' dedim.

'Bu adam, dili sürekli Allah'ın zikriyle meşgul, *kalbi mescide takılı ve ebeveynine asla sövdürmemiş bir kişidir' dediler."*[585]

İbn Mesud (r.a) der ki: Musa (a.s) dedi ki: Yâ Rabbi! Senin katında hangi amel daha sevimlidir, onu işleyeyim! Denildi ki: Beni zikredip hiç unutmaman!

Ebû İshak, Mîsem'den nakleder: Bize ulaşan bilgilere göre Musa (a.s) dedi ki: Yâ Rabbi! Kulların içinde sana en sevimli olanı hangisidir? Allah Teâlâ buyurdu ki: Beni en çok zikredeni!

Kâ'b (r.a) der ki: "Allah'ı çok zikreden kişi nifaktan uzak olur." Bu sözü Hammâd b. Seleme, Süheyl b. Ebû Sâlih'ten, o babasından, o da Ebû Hüreyre'den (r.a) *merfû* olarak rivayet eder.[586]

Taberânî de aynı isnad ile şu lafızla *merfû* olarak rivayet eder:

851- مَنْ لَمْ يُكْثِرْ ذِكْرَ اللهِ فَقَدْ بَرِئَ مِنَ الْإِيمَانِ.

"Allah'ı çokça zikretmeyen kişi imandan uzak olur."[587]

Allah Teâlâ'nın münafıklar hakkındaki, Allah'ı çok zikrettikleri yönündeki vasıflandırması da bu mânanın doğruluğuna şahittir. Öyleyse Allah'ı çok zikredenler, münafıklara ait özellikten uzaklaşmış olmaktadır. İşte bu yüzden Münâfikûn sûresi de Allah'ı zikretme emriyle bitirilmiş ve mal ile evlâdın müminleri zikirden alıkoymaması gerektiği belirtilmiştir. Evlât, mal ve buna benzer şeylerin kişiyi Allah'ın zikrinden alıkoyması durumunda bu kimselerin hüsranda olduğu beyan edilmiştir.

---

585 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 6927; *es-Sagîr*, 2/77; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 1/576; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 8509; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2202.

586 İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 5/195.

587 Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 974; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2223; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16785.

Zikredenlerde Görülen Haller

Rebî' b. Enes, bir dostunun şöyle dediğini nakleder: "Allah Teâlâ'yı sevmenin alâmeti, O'nu çok zikretmektir. Zira kişi sevdiği bir şeyi mutlaka çokça zikreder."[588]

Feth el-Mevsılî şöyle der: "Allah'a karşı muhabbet duyan kişi, göz açıp kapayıncaya kadar Allah'ın zikrinden gafil olmaz."

Zünnûn-i Mısrî de şöyle der: "Bir kimsenin dili ve kalbi Allah'ın zikriyle meşgul olunca, Allah da onun kalbine kendisine karşı aşk nurunu atar."

İbrahim b. Cüneyd şöyle der: "Derler ki: Allah'a âşık olan kişinin alâmeti kalbi ve diliyle zikre devam etmesidir. Zaten insan azıcık da olsa Allah'ın zikrine dalsa, Allah mutlaka ona sevgisini verir."

Seleften biri münâcâtında şöyle der: "Tembeller tembellikleri sebebiyle bıksalar da sana âşık olanlar sana münâcât ve zikirden asla bıkmazlar."

Ebû Ca'fer el-Muhavvelî şöyle der:

"Allah'ın velî kulu, Allah'a muhabbet duyan, kalbi bir an olsun zikirden ayrı kalmayan ve O'nun hizmetinde olmaktan bıkmayan kişidir."

Nitekim biz de daha önce Hz. Âişe (r.anhâ) validemizin şu sözünü nakletmiştik:

"Resûlullah (s.a.v) bütün hallerde Allah'ı zikrederdi."[589]

Bunun anlamı şudur: Resûl-i Ekrem (s.a.v) ayakta, yürürken, otururken ve uzanmışken bütün hallerde, ister abdestli olsun isterse abdestsiz (buna cünüplük hali de dahildir) hep Allah'ı zikrederdi.

Mis'ar şöyle der: "Denizde yaşayan bir canlı ancak deniz içinde olunca rahat eder ve sükûna kavuşur. Yusuf da (a.s) zindanda ancak Allah'ı zikirle huzur ve sükûna kavuşurdu."

---

[588] Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/129.

[589] Müslim, Hayız, 117 (nr. 373); Ebû Davud, Tahâret, 9 (nr. 18); Tirmizî, Dua, 9 (nr. 3384); İbn Mâce, Tahâret, 11 (nr. 302); Ahmed, *el-Müsned*, 6/80, 153; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 207; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 801, 802.

Ebû Hüreyre'nin (r.a) bir ipi vardı ve bunun üzerinde 1000 tane düğüm bulunuyordu. Bunların sayısınca tesbih çekmeden uyumazdı.[590]

Hâlid b. Ma'dân da okuduğu Kur'ân-ı Kerîm tilâveti dışında bir günde 40.000 tesbih çekerdi. Vefat ettiğinde yıkanmak üzere uzatıldığı vakit, parmakları ile işaret ederek tesbih çekmeye başladı.[591] Yani yaptığı tesbihi parmakları ile sayıyordu.

Abdülaziz b. Ebû Davud şöyle der: "Mekke'de yanımızda bir kadın vardı. Her gün 12.000 tesbih çekerdi. Vefat etti, kabre getirilince insanların elleri arasında kayıplara karıştı.

Hasan-ı Basrî (rh.a), eğer hadis rivayet etmiyorsa ve bir meşgalesi de yoksa çoğunlukla "sübhânellâhi'l-azîm" (yüce olan Allah'ı tesbih ederim) derdi. Bu sözünü Mekkeli fakihlerden birine aktardılar. O da dedi ki: Sizin dostunuz gerçekten fakih biriymiş. Çünkü bu sözü kim yedi defa söylerse, o kimse için cennette mutlaka bir köşk bina edilir.

İbn Sîrîn'in söylediği sözler genellikle, "sübhânellâhi'l-azîm" ve "sübhânellâhi ve bihamdihi" tesbihlerinden ibaretti.

Mugîre b. Hakîm es-San'anî, herkes gözlerini yumup uykuya daldığında denize iner ve orada denizdeki canlılarla birlikte Allah'ı zikretmeye başlardı.[592]

Adamın bir İbrahim b. Edhem'in yanında misafir olmuş ve evinde yatmıştı. Dedi ki: Gece vakti ne zaman kalksam onu Allah'ı zikrederken gördüm. Beni bir üzüntü kapladı. Sonra kendimi şu âyet-i kerime ile teselli ettim: ***"Bu Allah'ın bir lutfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lutuf sahibidir."***[593]

Seven kişi sevdiğinin ismini kalbinden hiç çıkarmaz. Hatta onu unutması için kendisini zorlasa bile bunu başaramaz. Eğer onun ismini diline almamak için zorlansa buna sabredemez.

---

590 Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/383.

591 Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/210.

592 Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/141.

593 Mâide 5/54; Cuma 62/4.

Âşık olan sevgilisini nasıl unutabilir!
Onun ismi tâ kalbinin derinliklerine yazılmıştır!

Bilâl (r.a), müşrikler kendisine ramazan gününde işkence yaptıklarında tevhid inancını haykırarak, "Allah bir, Allah bir!" diyordu. Kendisine, "Lât ve Uzzâ putlarının ismini de an!" dediklerinde, "Onu yapamıyorum" diye karşılık veriyordu.[594]

Kalbe, onu unutması söylenir,
Ancak tabiatı bundan yüz çevirir.

Kişide mârifetullah güçlendikçe, zikir zikredenin dilinden hiçbir zorluk olmadan akmaya başlar. Bu öyle bir dereceye gelir ki bazı kimseler uykularında bile zikrederek "Allah Allah" derler. İşte bundan dolayı, nefes almaları insanlara nasıl ilham ediliyorsa cennet ehline Allah'ı zikretmeleri ilham edilir. Cennet ehli için "lâ ilâhe illallah" sözü, tıpkı dünya ehli için sıcak yaz gününde soğuk suyun verdiği lezzeti verir.

Süfyân-ı Sevrî bir şiirinde şöyle der:

Bunca çok zikretmeme sebep unutmam değil O'nu!
Ne yapayım, dilim kendiliğinden anıyor O'nu!

Âşık kişi sevgilisinin ismini başkasından duyduğu zaman neşesi artar, heyecanı daha da katlanır. Resûlullah (s.a.v) İbn Mesud'a (r.a) buyurdu ki:

"Bana Kur'an oku! O da,

'Kur'an sana indirilmiş iken onu sana ben mi okuyayım?' dedi. Resûlullah Efendimiz de,

'Ben onu başkasından dinlemekten hoşlanırım!' buyurdu. O da okudu. Peygamber Efendimiz'in gözlerinden yaşlar boşandı."[595]

Şiblî, bir kişinin, "Ey Allahım! Ey cömert olan!" dediğini işitir. Heyecana kapılır ve şöyle der:

---

[594] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/232.

[595] Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân 32, 33, 35; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 247 (nr. 800); Tirmizî, Tefsîr, Nisâ, nr. 3027, 3028; Ebû Davud, İlim, 13 (nr. 3668).

Dua ediyor biri, bizim korkumuzu düşünmüyor,
Kalbimizdeki korku denizini coşturmaya aldırmıyor!

Başkasını Leylâ diye çağırıyor, fakat Leylâ sanki,
Kanat çırpıp benim gönlümde uçuyor gibi!

Sevgilinin ismi anılınca nabız atışı artmaya başlar:

Mâşuk sevgilisinin yanında anıldığı zaman
Kaybeder kendini, özlem kaplar benliğini!

Âşıkların zikri gafillerin zikri gibi değildir:

"Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rab'lerine dayanıp güvenen kimselerdir."[596]

Sırf ismini hatırlamak bile derinden sarsar beni!
Tıpkı tek bir su damlasının serçeyi silkelediği gibi!

O'nun gölgesinden başka gölgenin bulunmadığı günde, Allah Teâlâ'nın gölgelendireceği yedi sınıf insandan biri de tenhada tek başına Allah'ı zikreden ve gözleri yaşla dolan kişidir.

Ebü'l-Celd şöyle der: "Allah Teâlâ Musa'ya (a.s) şöyle vahyetti:

Beni zikrettiğinde, organların titreyerek zikret. Zikir esnasında huşû ve itminan üzere ol. Zikrettiğin vakit dilin de kalbinin arkasında bulunsun."[597]

Hz. Ali (r.a) bir gün sahâbe-i kirâmı şöyle vasfetti: "Onlar, Allah'ın ismi zikredildiği zaman, fırtınalı bir günde ağaçların rüzgârdan etkilendikleri gibi sarsılırlar, göz yaşları elbiselerinin üzerine süzülürdü."[598]

Züheyr el-Bâbî şöyle der: Allah'ın öyle kulları vardır ki O'nu zikrederler; O'na olan tâzim ve iştiyaktan canlarını verirler. Allah'ın öyle kulları vardır ki O'nu zikrederler; korku ve heybetinden kalpleri ürperir. Ateşte yakılmış olsalar, ateşin kendilerini yaktığını hissetmezler. Öyleleri de vardır ki kışın soğuğunda O'nu zikrederler; korkudan tere bo-

---

[596] Enfâl 8/2.

[597] Ahmed, *ez-Zühd*, s. 67.

[598] Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/76.

ğulurlar. Öyleleri de vardır ki zikrettikleri zaman renkleri solar. Bir kısmı da vardır, zikrettikleri zaman göz pınarları kurur, uykusuz kalırlar.

Ebû Yezîd, Zahr namaz kılıyordu. Tekbir alacağı zaman, Allah'ın isminin celâlinden dolayı buna güç yetiremedi. Kasları titremeye başladı, öyle ki kemiklerinin çıkardığı sesleri duyuyordu.

Ebû Hafs en-Nîsâbûrî, Allah'ı zikrettiği zaman hali değişir, hatta bu değişikliği yanında bulunan herkes rahatlıkla görürdü. O şöyle derdi: "Ben peygamberler dışında başka kimselerin gafletten uzak olarak ve hakkını vererek Allah'ı zikredip de hayatta kalabileceklerini zannetmiyorum. Peygamberler nübüvvet gücüyle, seçkin velîleri de velâyet kuvvetiyle desteklendikleri için hayatta kalırlar.[599]

Sevgilinin ismini duyunca dehşetle sarsılır,
Hatırladığı şeyin korkusundan bağları çözülür!

Ebû Yezîd bir gece sabaha kadar "lâ ilâhe illallah" diyebilmek için durdu. Ama Allah Teâlâ'nın celâl ve heybetinden bunu söyleyemedi. Sabah olunca çöktü ve kanlı idrar yaptı.

Benim zikrettiğim sadece sizin unuttuğunuz!
İhmal unutması değil, celâlini unuttunuz!

Düşündüğümde; kendimi de sizler gibi,
O zaman tehlike ve korku kaplar kalbimi!

Zikir, âriflerin kalplerinin neşesi ve lezzetidir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."[600]

Mâlik b. Dînâr şöyle der: Allah'ın zikrindeki lezzet hiçbir lezzette bulunmaz ve tadılamaz!

Geçmiş dönemlerde yazılmış kitaplardan birinde Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Ey sıddıklar topluluğu! Benimle sevinin ve zikrimle ni-

---

[599] İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 4/119.

[600] Ra'd 13/28.

metlere dalın! Yine daha önce ismi geçmiş olan bir eserde şöyle denilir: Onlar, tıpkı kartalların yuvalarına döndüğü gibi benim zikrime yönelirler."[601]

İbn Ömer (r.anhümâ) şöyle der: Bana Ehl-i kitap şöyle haber verdi: Bu ümmet, tıpkı güvercinlerin yuvalarına dönmek için can attıkları gibi zikirden hoşlanır. Onlar susayan develerin suya koşmalarından daha hızlı biçimde zikre koşarlar.

Muhabbet ehlinin kalbi ancak zikirle sükûnet ve huzur bulur. Âşıkların ruhu ise sadece onun rü'yeti ile itminana erer.

Zünnûn-i Mısrî der ki: "Dünya ancak O'nun zikriyle hoştur. Âhiret de ancak O'nun affı ile hoş olur. Cennet ise yalnız O'nun rü'yeti ile güzel olur."[602]

Âşıkların ruhları ebediyete kadar hep,
Sizin izlerinize bakıp özlem duyacak!

Keza bütün kalpler de sizleri anarak,
Kararsızlıktan sonra sükunet bulacak!

Senin aşkınla çılgına döndüm ben!
Sevgiliyi arzular da çıldırmaz mı insan?

Nitekim daha önce, *"Allah'ı öylesine zikredin ki size deli desinler!"*[603] hadisini nakletmiştik.

Seni öylesine çok zikrettim ki,
Dediler ki bu adam deli!

Ebû Müslim el-Havlânî çok zikir yapan biriydi. Biri onun bu halini gördü ve hoşuna gitmeyerek onun dostlarına, "Sizin bu dostunuz mecnûn mu?" diye sordu. Onun bu sözlerini Ebû Müslim duydu ve, "Hayır, ey kardeşim! Fakat mecnûnların ilâcı budur!" dedi:

Sevgimin itibarı gereği sizden bedel istemem,
Ey efendiler, size iyiliktir tek maksadım benim!

---

601 Ahmed, *ez-Zühd*, s. 74; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*, nr. 37; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/222.

602 Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/372.

603 Ahmed, *el-Müsned*, 3/68, 71; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 817; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1376; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16761.

Şart koşmuştum ben, dost olduğum herkese
Kalbim sizlerledir, hiç ummadığınız yerlerde!
Dediler ki: Bunda vardır mutlaka bir hastalık!
Dedim ki: Benden hiç geçmez bu hastalık!

Muhabbet ehli kimseler, kendilerini zikirden alıkoyan ve meşgul eden her şeyden tedirgin olur, uzaklaşmak isterler. Onlar için sevdikleri ile halvetten ve onunla baş başa kalmaktan daha sevimli gelen bir şey yoktur.

İsâ (a.s) şöyle der:

"Ey havâriler! Allah Teâlâ ile çok konuşun, fakat insanlarla az konuşun!" Dediler ki:

"Allah Teâlâ ile nasıl çok konuşalım?" Dedi ki:

"Bir köşeye çekilin, tek başınıza münâcâtta bulunun. Bir kenara çekilin dua edin!"

Seleften bir zat her gün 1000 rek'at namaz kılardı. Nihayet ayakta duramayacak duruma gelir ve oturmak zorunda kalırdı. Oturduğu yerde de 1000 rek'at namaz kılardı. İkindi namazını kılınca kendisini toparlayarak kıbleye doğru oturur ve şöyle derdi: Mahlûkatın senden başkasına nasıl ünsiyet kurduklarına şaşarım! Fakat, insanlar senden başkasının zikrine kalplerinde nasıl yer verebiliyorlar asıl buna şaşarım!

Seleften biri de bütün yılı oruçlu olarak geçirir, iftar vakti olunca şöyle derdi: Yemek yemeyi, kendim için sanki zikirden uzaklaşma gibi hissediyorum.

Muhammed b. Nadr'a,

"Tek başına yalnızlık çekip tedirgin olmuyor musun?" diye sordular. O da,

"Allah Teâlâ, 'Ben beni zikredenin meclisindeyim' buyururken nasıl yalnızlık çekerim?" diye karşılık verdi.[604]

---

[604] İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 3/159-160; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 8/175; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, s. 95.

Sevdiğimin ismini insanlardan gizledim.
Aşk ve özlemimi kalbime gömdüm.

Seven kişide sevgiliye ait hal ve mârifet güçlenince, hiçbir meşgale onu kalp ve dil ile zikirden geri koyamaz. O, bedeniyle insanların arasında bulunur, fakat kalbi en yüce makamla ilgili ve oraya bağlıdır. Nitekim Hz. Ali (r.a) bu kimseleri şöyle vasfeder:

"Bedenleriyle dünya ehli ile dostluk kurarlar, ruhları ise en yüce makamla ilişki halindedir."

Bu anlamda şair der ki:

Bedenim benimledir, ancak ruhum sizin yanınızda,
Beden burada gurbette, ruh ise asıl vatanında!

Başka bir şair de şöyle der:

Asıl söyleştiğim sırdaşımı kalbime yerleştirdim,
Bedenimi de meclisimde bulunanlara adadım!
Bana göre beden, meclisindekilerle ünsiyet eder,
Kalbimin sevgilisi ise gönlümle ünsiyet eder.

Bu hasletler peygamberlerin ve sıddıkların vasıflarıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişesiniz."[605]

Tirmizî *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

852- إِنَّ عَبْدِي كُلَّ عَبْدِيَ الَّذِي يَذْكُرُنِي وَهُوَ مُلاَقٍ قِرْنَهُ.

"Allah Teâlâ şöyle buyurur: Benim kulum, (savaş meydanında) hasmı ile karşılaştığı halde beni zikreden bütün kullarımdır."[606]

Yine yüce Rabbimiz şöyle buyurur:

"Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken** (daima) **Allah'ı anın."[607]

---

[605] Enfâl 8/45.

[606] Tirmizî, Daavât, 119 (nr. 3580). Bu hadiste savaş esnasında Allah'ı zikretmekten bahsedilmektedir. Çünkü savaş sırasında kulun Allah'a kavuşması çok yakındır.

[607] Nisâ 4/103.

Bu âyet-i kerimede korku halinde kılınan namazdan ve bu esnada yapılan zikirden bahsedilmektedir. Sonra şöyle buyurmaktadır:

"Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır."[608]

Cuma namazı hakkındaki âyet-i kerimede ise şöyle buyurur:

"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lutfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz."[609]

Bu âyet-i kerime bizlere, Allah'ın lutfunu aramayı ve zikrini çokça yapma işini birlikte yapmayı emretmektedir. Biri yapılıp diğeri terkedilmemelidir.

Çarşı Pazar Yerlerinde Zikir

İşte bundan dolayı çarşı pazar yerlerinde ve insanların çoğunlukla gaflet içinde bulundukları mekânlarda zikir yapmanın fazileti hakkında hadisler vârid olmuştur.

Bu anlamda *Müsned*'de, Tirmizî'de ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde Hz. Ömer'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet edilir:

853- مَنْ دَخَلَ سُوقًا يُصَاحُ فِيهِ وَيُبَاعُ فِيهِ، فَقَالَ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لاَ يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، كَتَبَ اللهُ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ حَسَنَةٍ، وَمَحَا عَنْهُ أَلْفَ أَلْفِ سَيِّئَةٍ، وَرَفَعَ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ دَرَجَةٍ.

"Her kim işi için ya da alışveriş için çarşıya girdiğinde, 'lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerîkeleh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yühyî ve yümîtü ve hüve hayyun lâ yemûtü bi-yedihi'l-hayru ve hüve alâ külli şeyin kadîr' (Allah'tan başka ilâh yoktur, tektir, ortağı yoktur, mülk ve hamd O'na aittir. Hayatı O verir, ölümü de O verir. Kendisi diridir, ölümsüzdür. Hayırlar O'nun elindedir. O her şeye kadirdir) derse Allah

---

[608] Nisâ 4/103.

[609] Cuma 62/10.

Teâlâ onun için bir milyon iyilik yazar, bir milyon kötülüğünü siler ve onu bir milyon derece yükseltir."[610]

Başka bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur:

854- ذَاكِرُ اللهِ فِي الْغَافِلِينَ كَمَثَلِ الْمُقَاتِلِ عَنِ الْفَارِّينَ، وَذَاكِرُ اللهِ فِي الْغَافِلِينَ كَشَجَرَةٍ خَضْرَاءَ فِي وَسَطِ شَجَرٍ يَابِسٍ.

"Gafiller arasında Allah'ı zikreden kişinin durumu, savaştan kaçanlar ile savaşan arasındaki fark gibidir. Yine gafiller arasında Allah'ı zikreden kişinin durumu, kurumuş ağaçlar arasında yemyeşil duran ağaç gibidir."[611]

Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Mes'ûd şöyle der:

"Kişinin kalbi Allah'ı zikrettiği sürece, çarşıda bulunsa bile o kimse namazda sayılır. Zikir esnasında dudaklarını kıpırdatması daha faziletlidir.[612]

Seleften bazı kimseler, gaflet ehli arasında Allah'ı zikretmek maksadıyla çarşılara giderlerdi.

İki kişi çarşıda karşılaştılar. Biri arkadaşına,

"Gel insanların gaflet içinde bulunduğu şu yerde Allah'ı zikredelim" dedi.

Birlikte bir kenara çekildiler, Allah'ı zikrettiler ve sonra birbirinden ayrılıp gittiler. Bunlardan biri vefat etti. Diğer arkadaşı onu rüyasında gördü. Ölen kişi arkadaşına,

"Biliyor musun, Allah Teâlâ çarşıda yapmış olduğumuz zikirden dolayı bizi bağışladı" dedi.

---

[610] Tirmizî, Daavât, 36 (nr. 3428, 3429); İbn Mâce, Ticârât, 40 (nr. 2235); Ahmed, *el-Müsned*, 1/47; Dârimî, *es-Sünen*, 2/293; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1338; Taberânî, *ed-Dua*, nr. 972, 973; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/538; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2523.

[611] İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/1745; Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/181, 6/181; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 9797; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3060; Ahmed, *ez-Zühd*, s. 328; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2526; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 569; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 4311.

[612] Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/204.

HER GÜNE BELLİ MİKTARDA ZİKİR

Herkes tarafından bilinmektedir ki Allah Teâlâ bir gün içinde belirlenmiş vakitlerde beş defa namaz kılarak kendisini zikretmelerini müslümanlar üzerine farz kılmıştır. Bununla birlikte beş vakit namazın yanında nâfile olarak kendisini zikretmelerini de emir buyurmuştur. Buradaki nâfilenin anlamı fazlalıktır. Yani beş vakit namazın üzerine eklenen fazlalık demektir. Bu da iki çeşittir:

Nâfile Namazlar

Birincisi. Namaz cinsinden olan nâfilelerdir. Müslümanlar için beş vakit farz namazın öncesinde ya da sonrasında namaz kılmak sünnet olarak teşrî kılınmıştır. Sünnet ile teşrî kılınan bu nâfileler farz üzerine ziyade yani fazlalık olmaktadır. Eğer farzlarda bir eksiklik bulunursa, onların eksikliği bu nâfilelerle onarılmış olur. Şayet farzlarda eksiklik bulunmazsa, o takdirde bu nâfileler farzlar üzerine bir fazlalık olur.

Beş vakit namaz içinde aralarında farz bir namaz bulunmayan birbiri arasında en uzun fasıla bulunan namazlar yatsı ve sabah namazları ile sabah ve öğle namazlarıdır. İşte birbiri arasında uzun fasıla bulunan bu her iki kısım namaz arasında nâfile namazlar belirlenmiştir.

Böylece uzun olan vaktin gafletle ve zikirsiz geçmesi önlenmiş olmaktadır. Yatsı namazı ile sabah namazı arasında vitir ve gece (teheccüd) namazları belirlenmiştir.[613] Sabah namazı ile öğle namazı arasında ise kuşluk namazı vardır.

Bu nâfile namazlardan bazıları diğer bazılarından daha güçlüdür. Bunlar içinde en güçlü olanı vitir namazıdır. Bundan dolayı âlimler onun vâcip olup olmadığı konusunda ihtilâf etmiştir. Bunun ardından en güçlü olan gece namazıdır. Resûlullah (s.a.v) gece namazına hem yolculukta hem de mukim bulunduğu hallerde devam ederdi.

Bunların ardından kuşluk (duha) namazı gelir. Âlimler bu namazın müstehaplığı konusunda ihtilâf etmiştir. Buna teşvik eden pek çok

---

[613] Hanefî mezhebine göre vitir namazı nâfile (sünnet) değil vâciptir.

sahih hadis vardır. Ayrıca güneşin zevalinden sonra namaz kılınması yönünde de teşvik bulunmaktadır.

Dille Yapılan Zikirler ve Vakitleri

Dil ile zikir yapmaya gelecek olursak: Bu zikir bütün vakitlerde yapılabilir, meşrudur. Fakat bazı vakitlerde yapılaması diğerler vakitlerden daha güçlü olarak tavsiye edilmiştir. Bunların en güçlü olanı, farz namazların peşinden yapılan zikirlerdir. Her farz namazdan sonra tesbih, tahmîd, tekbir ve tehlîl zikirleri 100 defa Allah Teâlâ zikredilir.

Ayrıca, hemen akabinde nâfile namaz bulunmayan iki vakit namazdan sonra zikir yapmak da müstehaptır. Bu iki vakit sabah ve ikindi namazlarıdır. Bundan dolayı sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar ve ikindi namazından sonra da güneş batıncaya kadar zikir yapılması meşru kılınmıştır.

Bu iki vakit, yani sabah ve ikindi vakitleri, gündüz yapılan zikirler için en faziletli vakitlerdir. Bu sebeple dolayı Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde bu vakitlerde kendisini zikretmemizi emir buyurmuştur:

"Ve O'nu sabah akşam tesbih edin!"[614]

"Sabah akşam Rabb'inin ismini yâd et."[615]

"Ayrıca Rabb'ini çok an, sabah akşam tesbih et."[616]

"Bunun üzerine Zekeriyya, mâbedden kavminin karşısına çıkarak onlara, 'Sabah akşam tesbihte bulunun' diye işaret verdi."[617]

"Akşama ulaştığınızda ve sabaha kavuştuğunuzda Allah'ı tesbih edin."[618]

---

[614] Ahzâb 33/42.

[615] İnsân 76/25.

[616] Âl-i İmrân 3/41.

[617] Meryem 19/11.

[618] Rûm 30/17.

"(Resûlüm!) Şimdi sen sabret. Çünkü Allah'ın vaadi gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Akşam sabah Rabb'ini hamd ile tesbih et."[619]

"Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabb'ini an. Gafillerden olma."[620]

"Güneşin hem doğmasından hem de batmasından önce Rabb'ini övgü ile tesbih et."[621]

"Güneşin doğuşundan önce de batışından önce de Rabb'ini hamd ile tesbih et."[622]

Bu vakitler içinde zikrin en faziletli olduğu vakitler sabah ve ikindi namazlarının vaktidir. Bu iki vakit aynı zamanda namazlar içinde de en faziletli olanıdır. Nitekim bu namazlardan her ikisi için de "orta namazı" (salât-ı vustâ) denilmiştir. Bu vakitler insanların gevşediği ve rehavete kapıldığı vakitlerdir. Her kim bu iki namaza dikkat eder ve onları korursa cennete girer. Bu iki vakitten sonra gece zikri gelir. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de bu iki vakitten sonra hep gece tesbihi ve namazı zikredilir.

Zikir Kapsamına Girenler

Mutlak anlamda zikir kapsamına namaz, Kur'ân-ı Kerîm tilâveti, öğrenimi ve öğretimi, faydalı ilim gibi hususlar girer. Tesbih, tekbir ve tehlîl de zikir kapsamı içindedir. Hanbelîler'den bazıları, sabah ve ikindi namazından sonra tesbih ve benzerleri yerine Kur'ân-ı Kerîm tilâvetini tercih ederler. Evzâî'ye bu konu sorulunca şöyle der: "Öncekilerin yolu Allah'ı zikretmekti. Kur'ân-ı Kerîm tilâvet edilirse bu da güzel olur."

Bu sözlerden açıkça anlaşıldığına göre, bu vakitlerde zikir yapmak daha faziletlidir. İshak da, farz namazlardan sonra yapılan 100

---

619 Mü'min 40/55.

620 A'râf 7/205.

621 Tâhâ 20/130.

622 Kâf 50/39.

tesbih hakkında şöyle der: "Bu vakitte tesbihat Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinden daha faziletlidir."

Resûlullah'tan (s.a.v) bize nakledilen sabah ve akşam vakitlerinde yapılan zikir ve dualar gerçekten oldukça fazladır.

Akşam ile yatsı namazının arasını namaz ve zikirlerle ihya etmek de aynı şekilde müstehaptır. Nitekim daha önce, ***"Korkuyla ve umutla Rab'lerine yalvarmak üzere** (ibadet ettikleri için), **vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar"***[623] âyetinin bunlar hakkında indiğine dair Enes'ten (r.a) rivayet edilen hadisi nakletmiştik.[624]

Gece Yapılacak İbadet ve Zikirler

Yatsı namazını gecenin ilk üçte birlik kısmına ertelemek müstehaptır. Sahîh hadisler bu hususa delâlet etmektedir. Bu, İmam Ahmed ve diğer imamların da görüşüdür. Böylece yatsı namazı, bu namaz için en faziletli vakitte kılınmış olur. Bu vakit gecenin ilk üçte birlik kısmının son vakitleridir. Bu namazı gecenin ilk üçte birlik kısmında cemaatle kılmak isteyen kişi, o zamana kadar namazla ya da zikirle meşgul olur. Namazı beklemek mescid içinde yapılır. Sonra yatsı namazını kılınca, ardından bu vakte ait belirlenmiş olan sünnet namazları kılar. Dilerse yatmadan önce vitir namazını da kılabilir.

Bunlardan sonra dinlenmek için yatağına girdiğinde, abdestli olarak ve zikir yaparak uyuması müstehaptır. Burada yapılacak zikir toplam 100 defa tesbih, hamd ve tekbir getirmektir. Nitekim Resûlullah (s.a.v), Hz. Fâtıma ve Hz. Ali'ye (r.anhümâ) uyumadan önce bunu yapmalarını öğretmişti.[625]

Uyurken, Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) bize ulaşan zikirlerden yapabildiği kadarını yapar: Bunların da Kur'ân-ı Kerîm tilâveti, Allah'ı zikretmek gibi çeşitleri vardır. Sonra bu hal üzere uyur.

---

623 Secde 32/16.

624 Ebû Davud, Salât, 312 (nr. 1321).

625 Bu konudaki rivayetler için bk. Buhârî, nr. 3113; Müslim, Zikir ve Dua, 80 (nr. 2727); Ebû Davud, Harâc, 20, Edeb, 109 (nr. 2988, 5062); Tirmizî, Daavât, 24 (nr. 3408).

Uykudan uyandığında ve yatağının içinde döndüğünde, her dönüşünde Allah'ı zikretmelidir. İmam Buhârî *Sahîh*'inde Ubâde'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

855- مَنْ تَعَارَّ مِنَ اللَّيْلِ فَقَالَ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ، ثُمَّ قَالَ: رَبِّ اغْفِرْ لِي، أَوْ قَالَ: ثُمَّ دَعَا اسْتُجِيبَ لَهُ، فَإِنْ عَزَمَ فَتَوَضَّأَ ثُمَّ صَلَّى قُبِلَتْ صَلاَتُهُ.

"Kim gece uykudan uyanıp, 'Lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerîkeleh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şeyin kadîr. Sübhânellâhi ve'l-hamdülillâhi ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber. Ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm' (Allah'tan başka ilâh yoktur, tektir ve ortağı yoktur. Allah'ı tesbih (tenzih) ederim, hamd Allah'a aittir. Allah'tan başka ilâh yoktur ve Allah en büyüktür. Allah'ın yardımı olmadan ne bir hareket ne de güç vardır) dedikten sonra, 'Allahım! Beni bağışla!' der yahut dua ederse yaptığı dua kabul edilir. Eğer azimli olur, abdest alır sonra kalkar namaz kılarsa, kıldığı namaz makbul olur."[626]

Tirmizî, Ebû Ümâme'den Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

856- مَنْ أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ طَاهِرًا يَذْكُرُ اللهَ حَتَّى يُدْرِكَهُ النُّعَاسُ لَمْ يَتَقَلَّبْ سَاعَةً مِنَ اللَّيْلِ يَسْأَلُ اللهَ شَيْئًا مِنْ خَيْرَيِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ إِلاَّ أَعْطَاهُ إِيَّاهُ.

"Bir kimse temiz (abdestli) olarak yatağına girer ve uyuyuncaya kadar Allah'ı zikrederse, gece uyanıp Allah'tan dünya ve âhirete ait bir hayır istese istediği şey kendisine mutlaka verilir."[627]

---

626 Buhârî, nr. 1154; Tirmizî, Daavât, 26 (nr. 3414); Ahmed, *el-Müsned*, 5/313; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 861; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2596.

627 Tirmizî, Daavât, 93 (nr. 3526); Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 869.

Bu mânadaki hadisi Ebû Davud Muâz b. Cebel'den[628] (r.a), Nesâî ise Amr b. Abese'den (r.a) rivayet etmiştir.

İmam Ahmed'in Amr b. Abese'den (r.a) rivayet ettiği bu hadiste şu lafızlar yer alır: "*... ve uyandığında ilk sözü, 'Sübhâneke lâ ilâhe illâ ente, iğfir lî' (Seni bütün noksanlıklardan tenzih ederim, senden başka bir ilâh yoktur; beni bağışla) olursa, o kişi tıpkı yılanın gömleğinden sıyrılıp çıktığı gibi hatalarından kurtulur.*"[629]

Resûlullah (s.a.v), uykudan uyandığı zaman şöyle derdi:

857- اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَحْيَانِي بَعْدَ مَا أَمَاتَنِي وَإِلَيْهِ النُّشُورِ.

"*Beni öldürdükten (uyuttuktan) sonra tekrar dirilten Allah'a hamdolsun. Dönüş O'nadır.*"[630]

Hz. Peygamber'in (s.a.v) gece abdest almaya ve teheccüd namazına kalktığı zaman yukarıda sayılanların hepsini yaptığı rivayetlerle sabit olmuştur. Ayrıca Resûlullah (s.a.v) teheccüd namazını seher vakti yaptığı istiğfar ile noktalardı.

Nitekim Cenâb-ı Hak (c.c) seher vakti istiğfar yapanları övmektedir. Fecir doğduğu (sabah namazı vakti girdiği) zaman, sabah namazının iki rek'at sünnetini kılar, farzı da kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar daha önce geçmiş olan me'sûr duaları zikir ile vakit geçirirdi.

Burada anlattığımız hal ile hallenen kişinin dili sürekli Allah'ın zikriyle meşgul olur. uyanıklığı boyunca uykuya dalıncaya kadar zikir onunla arkadaş durumuna gelir. Uykusundan uyandığında yine hayata zikirle başlar. Bu hal, o kişinin Allah Teâlâ'ya karşı duyduğu muhabbetteki sadakatin bir delilidir. Bu muhabbet ehlinden biri demiştir ki:

---

628 Ebû Davud, Edeb, 105 (nr. 5042); İbn Mâce, Dua, 16 (nr. 3881); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 805.

629 Harâitî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, s. 80.

630 Buhârî, nr. 6312, 6325; Müslim, Zikir, 59 (nr. 2711); Tirmizî, Daavât, 28 (nr. 3417); Ebû Davud, 5049; İbn Mâce, Dua, 16 (nr. 3880); Nesâî, *el-Kübrâ*, nr. 10591; *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, s. 229; Ahmed, *el-Müsned*, 4/294, 5/154; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 6539.

Her uykuya varışta son meşgalem sensin,
Uyandığımda da hep sen ilk meşgalemsin!

Dua ve Zikir Yapılması Tavsiye Edilen Zamanlar ve Hadiseler

İnsanın gece ve gündüz boyunca din ve dünyası ile ilgili işleri hakkında yaptığı ilk iş Allah Teâlâ'nın ismini anarak (besmele ile) başlaması meşru kılınmıştır. Yine mümin kişinin yemeye, içmeye, giyinmeye, ailesiyle birlikte olmaya, evine giriş ve çıkışta, helâya giriş ve çıkışta, bineğine binişte, kurban ve diğer hayvanları boğazlarken bütün işlerine Allah'ın ismini anarak ve hamd ile başlaması meşru kılınmıştır.

Yine aksırınca, bir kimsenin din ve dünya yönünden belâya uğradığını görünce, iki dostun karşılaşması ve birbirlerinin halini hatırını sordukları anda, hoşlandığı nimetlerin yenilendiği vakitlerde, hoşuna gitmeyen kötülüklerden kurtulduğu hallerde Allah Teâlâ'ya hamdetmek gerekir. Bütün bu haller içinde en mükemmel olanı bollukta ve darlıkta, sıkıntılı ve rahat hallerde, kısacası bütün hallerde Allah'a hamdetmektir.

Başına üzücü bir hadise geldiğinde, dünyevî bir belâya uğradığında, yolculuğa çıkarken, yolculuktan dönüşte ve yolculuk sorası eve varış esnasında da Allah'a hamd ve dua etmek tavsiye edilmiştir.

Öfke anında, uyku esnasında rüyada hoşlanmadığı bir şey gördüğünde ve gece vakti köpek ve eşek sesi işittiğinde şeytandan Allah'a sığınılmak gerekir.

Dinimiz, kesin olarak hayırlı olduğuna dair işaret bulunmayan bir işe girişmek isteyen kişinin, bunun hayırlı olup olmadığı hususunda kendisine Allah tarafından bir işaret vermesi için istihâre yapılmasını tavsiye etmiştir.

Küçük büyük bütün günahlardan dolayı Allah'a tövbe etmek ve istiğfarda bulunmak gerekir. Nitekim Cenâb-ı Hak (c.c) şu âyet-i kerimede bu hususa işaret buyurmaktadır:

"Onlar, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından hemen tövbe-istiğfar

ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülükte bile bile ısrar etmezler."[631]

İşte bir kimse burada sayılan hususlara dikkat eder ve bu hal üzere olmaya çalışırsa, o kimse tıpkı hadis-i şerifte işaret buyrulduğu gibi dili sürekli Allah'ın zikriyle meşgul demektir.

ÖZLÜ ZİKİR ve DUALAR

Kitabın baş kısmında Resûlullah'ın (s.a.v) özlü sözler (cevâmiu'l-kelim) ile gönderilen bir peygamber olduğunu belirtmiştik. Hz. Peygamber (s.a.v) özlü zikirlerden hoşlanır, bu tür zikirleri diğerlerine tercih ederdi.

Özlü Zikirler

Nitekim Müslim *Sahîh*'inde İbn Abbas'tan (r.anhümâ), o da Cüveyriye bint Hâris (r.anhâ) validemizden şöyle rivayet eder:

858- عَنْ جُوَيْرِيَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَرَجَ مِنْ عِنْدِهَا بُكْرَةً حِينَ صَلَّى الصُّبْحَ وَهِيَ فِي مَسْجِدِهَا، ثُمَّ رَجَعَ بَعْدَ أَنْ أَضْحَى وَهِيَ جَالِسَةٌ. فَقَالَ: مَازِلْتِ عَلَى الْحَالِ الَّتِي فَارَقْتُكِ عَلَيْهَا؟ قَالَتْ: نَعَمْ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَقَدْ قُلْتُ بَعْدَكِ أَرْبَعَ كَلِمَاتٍ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ لَوْ وُزِنَتْ بِمَا قُلْتِ مُنْذُ الْيَوْمَ لَوَزَنَتْهُنَّ: سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ عَدَدَ خَلْقِهِ، وَرِضَا نَفْسِهِ، وَزِنَةَ عَرْشِهِ، وَمِدَادَ كَلِمَاتِهِ.

"Resûlullah (s.a.v), bir defasında sabah namazını kılınca onun yanından erkenden çıktı. Cüveyriye (r.anhâ) namazgâhında oturuyordu. Kuşluk vakti geçip Resûl-i Ekrem (s.a.v) geri döndüğünde o hâlâ oturuyordu. Hz. Peygamber (s.a.v) ona,

Sen hâlâ benim seni bıraktığım hal üzere misin? diye sordu. O da,

---

631 Âl-i İmrân 3/135.

'Evet!' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

Ben senden sonra şu dört kelimeyi üç defa söyledim. Eğer bunlar senin bugün o vakitten beri söylediklerine karşılık tartılsa, onlara ağır basar (o dört kelime şudur): 'Sübhânellâhi ve bi-hamdihî adede halkihî ve rızâ nefsihi ve zinete arşihî ve midede kelimâtihî' (Allah'ı yaratıklarının sayısınca, nefsinin rızâsınca, arşının ağırlığınca ve kelimelerinin mürekkebi kadar hamd ile birlikte bütün noksanlıklardan tenzih ederim)."[632]

Nesâî de bu hadisi tahrîc etmiştir. Onun lafzı şöyledir:

859- سُبْحَانَ اللهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ، وَاللهُ أَكْبَرُ عَدَدَ خَلْقِهِ، وَرِضَا نَفْسِهِ، وَزِنَةَ عَرْشِهِ، وَمِدَادَ كَلِمَاتِهِ.

"Sübhânellâhi, ve'l-hamdü lillâhi, ve lâ ilâhe illallâhu, vallâhu ekberu adede halkihî ve rızâ nefsihi ve zinete arşihî ve midede kelimâtihî (Yaratıklarının sayısınca, nefsinin rızâsınca, arşının ağırlığınca ve kelimelerinin mürekkebi kadar Allah'ı bütün noksanlıklardan tenzih ederim, Allah'a hamdederim, Allah'tan başka ilâh yoktur ve Allah en büyüktür)."[633]

Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî, Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan (r.a) şöyle rivayet eder:

860- أَنَّهُ دَخَلَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَلَى امْرَأَةٍ وَبَيْنَ يَدَيْهَا نَوًى أَوْ قَالَ حَصًى تُسَبِّحُ بِهِ، فَقَالَ: أَلاَ أُخْبِرُكِ بِمَا هُوَ أَيْسَرُ مِنْ هَذَا وَأَفْضَلُ؟ سُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ فِي السَّمَاءِ وَسُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ فِي الأَرْضِ وَسُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مَا بَيْنَ ذَلِكَ، وَسُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مَا هُوَ خَالِقٌ، وَاللهُ أَكْبَرُ مِثْلَ ذَلِكَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ مِثْلَ ذَلِكَ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ مِثْلَ ذَلِكَ.

---

[632] Müslim, Zikir, 79 (nr. 2726); Ebû Davud, Salât, 359 (nr. 1503); Ahmed, *el-Müsned*, 1/258; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 832.

[633] Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 161.

"Sa'd (r.a) Resûlullah (s.a.v) ile birlikte bir kadının yanına girdi. Kadın elinde hurma çekirdekleri yahut çakıl taşları ile tesbih çekiyordu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v) buyurdu ki:

Sana bundan daha kolay ve daha faziletli olanını bildireyim mi? (Şöyle de:) Gökte yarattıkları sayısınca Allah'ı tesbih ederim. Yerde yarattıkları sayısınca Allah'ı tesbih ederim. Bu ikisinin arasındakilerin sayısınca Allah'ı tesbih ederim. Sonra yaratacaklarının sayısınca Allah'ı tesbih ederim. Bütün bunların sayısınca Allah'ı tekbir ederim. Yine bütün bunların sayısınca Allah'a hamdederim. Yine bütün bunların sayısınca Allah'tan başka ne bir güç ne de kuvvet vardır, derim."[634]

Tirmizî de Safiyye'den (r.anhâ) şöyle rivayet eder:

861- دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَبَيْنَ يَدَيَّ أَرْبَعَةُ آلاَفِ نَوَاةٍ أُسَبِّحُ اللهَ بِهَا، فَقُلْتُ: لَقَدْ سَبَّحْتُ بِهَذِهِ، فَقَالَ: أَلاَ أُعَلِّمُكِ بِأَكْثَرَ مِمَّا سَبَّحْتِ؟ فَقُلْتُ: عَلِّمْنِي، فَقَالَ: قُولِي سُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ خَلْقِهِ.

"Resûlullah (s.a.v) yanıma girdi. Benim önümde 4000 adet hurma çekirdeği vardı, onlarla Allah'ı tesbih ediyordum.

'Bunlarla Allah'ı tesbih ediyorum' dedim. Resûlullah (s.a.v),

'Senin yaptığın bu tesbihten daha fazlasını sana öğreteyim mi?' buyurdu. Ben de,

'Öğret!' dedim. Bunun üzerine buyurdu ki:

'Sübhânellâhi adede halkihî (Yaratıkları sayısınca Allah'ı tesbih ederim)' de."[635]

Nesâî ve İbn Hibbân *Sahîh*'inde Ebû Ümâme'den (r.a) şöyle rivayet eder:

---

[634] Ebû Davud, Salât, 359 (nr. 1500); Tirmizî, Daavât, 114 (nr. 3568); Taberânî, *ed-Dua*, nr. 1739; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 3/325; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1279; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 837; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/547-548. Mizzî, Nesâî'nin bu hadisi *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*'de rivayet ettiğini söyler.

[635] Tirmizî, Daavât, 104 (nr. 3554); Taberânî, *el-Kebîr*, 24/195; *ed-Dua*, nr. 1740; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/547.

862- مَا ذَا تَقُولُ يَا أَبَا أُمَامَةَ؟ قَالَ: أَذْكُرُ رَبِّي، قَالَ: أَلاَ أُخْبِرُكَ بِأَكْثَرَ وَأَفْضَلَ مِنْ ذِكْرِكَ اللَّيْلِ مَعَ النَّهَارِ وَالنَّهَارِ مَعَ اللَّيْلِ؟ تَقُولُ: سُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ، وَسُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مِلْءَ مَا خَلَقَ، وَسُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مَا فِي الْأَرْضِ وَالسَّمَاءِ، وَسُبْحَانَ اللهِ مِلْءَ مَا فِي الْأَرْضِ وَالسَّمَاءِ، وَسُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مَا أَحْصَى كِتَابُهُ، وَسُبْحَانَ اللهِ مِلْءَ مَا أَحْصَى كِتَابُهُ، وَسُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ كُلِّ شَيْءٍ، وَسُبْحَانَ اللهِ مِلْءَ كُلِّ شَيْءٍ، وَتَقُولُ: الْحَمْدُ لِلَّهِ مِثْلَ ذَلِكَ.

"Dudaklarım kıpırdadığı halde Resûlullah (s.a.v) yanıma geldi. Bana,

'Ne söylüyorsun ey Ebû Ümâme?' diye sordu. Ben de,

'Rabbim'i zikrediyorum' dedim. Dedi ki:

Gece ile birlikte gündüz ve gündüzle birlikte gece yaptığın zikirden daha fazla ve daha faziletli olanı sana öğreteyim mi?

Şöyle dersin:

Yaratıklarının sayısınca Allah'ı tesbih ederim. Yeri ve göğü dolduranların sayısınca Allah'ı tesbih ederim. Kitabındaki saydıklarının sayısınca Allah'ı tesbih ederim. Kitabında saydıklarının dolusunca Allah'ı tesbih ederim. Her şeyin sayısınca Allah'ı tesbih ederim. Her şeyin dolusunca Allah'ı tesbih ederim. Sonra bunların misli kadar Allah'a hamdederim dersin."[636]

Bezzâr da bu hadisin benzerini Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) rivayet etmiştir.[637]

İbn Ebü'd-Dünyâ, senediyle Resûlullah'ın (s.a.v) Muâz b. Cebel'e (r.a) şöyle dediğini rivayet eder:

---

[636] Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 166; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 830; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7987; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16872.

[637] Bezzâr, *el-Müsned*, 3080; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16874.

863- يَا مُعَاذُ، كَمْ تَذْكُرُ رَبَّكَ كُلَّ يَوْمٍ؟ تَذْكُرُهُ كُلَّ يَوْمٍ عَشَرَةَ آلاَفِ مَرَّةٍ؟ قال: كُلُّ ذَلِكَ أَفْعَلُ. قال: اَفَلاَ اَدُلُّكَ عَلَي كَلِمَاتٍ هُنَّ اَهْوَنُ عَلَيْكَ مِنْ عَشَرَةِ آلاَفٍ وَ عَشَرَةِ آلاَفٍ اَنْ تَقُولَ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ عَدَدَ مَا اَحْصَاهُ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ عَدَدَ كَلِمَاتِهِ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ عَدَدَ خَلْقِهِ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ زِنَةَ عَرْشِهِ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ مِلْءَ سَمَاوَاتِهِ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ مِلْءَ اَرْضِهِ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ مِثْلَ ذَلِكَ مَعَهُ، وَاللهُ أَكْبَرُ مِثْلَ ذَلِكَ مَعَهُ.

"Ey Muâz! Her gün içinde Rabb'ini kaç defa zikrediyorsun? Her gün Allah'ı 10.000 defa zikrediyor musun? Muâz dedi ki:

'Bütün bunları yapıyorum.' Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

Ben sana 10.000'den ve bir 10.000'den daha kolay olan zikri öğreteyim mi? Şöyle söyle: 'O'nun saydıklarının sayısı kadar lâ ilâhe illallah. O'nun kelimeleri sayısınca lâ ilâhe illallah. Arşının ağırlığı kadar lâ ilâhe illallah. Göklerin dolusunca lâ ilâhe illallah. Yerin dolusunca lâ ilâhe illallah. Bütün bunların bir misli kadar lâ ilâhe illallah. Bunun yanında bütün bunların misli kadar Allahüekber. Yine bunun yanında bunların misli kadar elhamdülillâh."[638]

Yine isnadıyla İbn Mesud'dan (r.a) şöyle rivayet edilir: "Kendisine, kadının birinin düğüm atılmış ip ile tesbih yaptığı söylenir. Kadına der ki: Sana bundan daha hayırlı olanı öğreteyim mi? (Şöyle de:) Karaların ve denizlerin dolusunca Allah'ı tesbih ederim. Göklerin ve yerin dolusunca Allah'ı tesbih ederim. Yaratıklarının sayısınca ve nefsinin rızâsınca Allah'ı tesbih ederim. (Böyle dersen) bu takdirde karalar, denizler, gökler ve yerin dolusunca iyilik kazanmış olursun."

Mu'temir'in Tesbihi

Yine isnadıyla Mu'temir b. Süleyman et-Teymî'den şöyle rivayet edilir:

---

[638] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, 1/39.

"Babam beş hadis rivayet eder ve sonra şöyle derdi: Şu sözlerle vaktinizi değerlendirin:

864- سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ وَمَا هُوَ خَالِقٌ، وَ زِنَةَ مَا خَلَقَ وَ زِنَةَ مَا هُوَ خَالِقٌ، وَ مِلْءَ مَا خَلَقَ، وَ مِلْءَ مَا هُوَ خَالِقٌ، وَ مِلْءَ سَمَاوَاتِهِ، وَ مِلْءَ اَرْضِهِ، وَ مِثْلَ ذَلِكَ وَ اَضْعَافَ ذَلِكَ، وَ عَدَدَ خَلْقِهِ، وَ زِنَةَ عَرْشِهِ، وَمُنْتَهَي رَحْمَتِهِ، وَمِدَادَ كَلِمَاتِهِ، وَمَبْلَغَ رِضَاهُ حَتَّي يَرْضَي وَإِذَا رَضِيَ، وَعَدَدَ مَا ذَكَرَهُ بِهِ خَلْقُهُ فِي جَمِيعِ مَا مَضَي، وَعَدَدَ مَا هُمْ ذَاكِرُوهُ فِيمَا بَقِيَ، فِي كُلِّ سَنَةٍ وَشَهْرٍ وَ جُمْعَةٍ وَيَوْمٍ وَلَيْلَةٍ وَسَاعَةٍ مِنَ السَّاعَاتِ، وَتَنَسَّمَ وَ تَنَفَّسَ مِنْ اَبَدٍ إِلَي الْاَبَدِ أَبَدِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ اَمَدٍ مِنْ ذَلِكَ لاَ يَنْقَطِعُ أُولاَهُ، وَلاَ يَنْفَدُ أُخْرَاهُ.

Rüzgârın esmeye ve nefes alınmaya başlandığı zamandan, dünya ve âhiretin sonuna kadar olan zaman dilimi içinde başlangıç ve sonu bulunmayacak bir biçimde; her yıl, her ay, her cuma, her gün, her gece ve her anda; yaratıklarının sayısınca ve yaratılacakların adedince, yaratıklarının ağırlığınca ve yaratacaklarının ağırlığınca, yaratıklarının dolusunca ve yaratacaklarının dolusunca, göklerin dolusunca ve yerin dolusunca, bütün bunların defalarca mislince, yaratıkların sayısınca, arşının ağırlığınca, rahmetinin son noktasına kadar, kelimelerinin sayısınca, razı olup rızâsı elde edilinceye kadar, geçmişte yaratıklarının O'nu zikrettiğinin sayısınca, gelecekte O'nu zikredeceklerin sayısınca; 'sübhânellâhi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh' (Allah'ı tesbih ederim, hamd Allah'a aittir, Allah'tan başka ilâh yoktur, Allah en büyüktür. Allah'ın yardımı olmadan ne güç ne de kuvvet vardır)."

Yine isnadıyla Mu'temir b. Süleyman'dan rivayet edilir: "Abdülmelik b. Hâlid'i vefatından sonra rüyamda gördüm. 'Nasıl muamele gördün?' diye sordum. 'Hayırla!' diye karşılık verdi. 'Günahkârların ne yapmasını tavsiye edersin?' diye sordum. 'Tesbihlerle ilgili bilgileri

araştır ey Ebû Süleyman! Onlar ne kadar değerli iyiliklerdir!' diye karşılık verdi."

İbn Ebü'd-Dünyâ der ki: Bana Basralılar'dan biri nakletti: Yunus b. Ubeyd, tıpkı bir kimsenin rüyasında gördüğü gibi Rum diyarında adamın birinin başına musibet geldiğini görmüş. O da, "Orada bu belâdan kurtulmak için yapılması gereken en faziletli amel sence nedir?" diye sormuş. Yunus da, "Kanaatimce Ebû Süleyman'ın tesbihlerini bulunduğun yerde yapmak" demiş.

Özlü Dualar

Resûlullah (s.a.v) aynı zamanda özlü şekilde dualar yapmaktan da hoşlanırdı. Ebû Davud *Sünen*'inde Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden şöyle rivayet eder:

865- كَانَ النَّبِيُّ الله ﷺ يُعْجِبُهُ الْجَوَامِعَ مِنَ الدُّعَاءِ، وَ يَدَعُ مَا سِوَى
ذَلِكَ.

"Resûlullah (s.a.v) özlü biçimde dua etmekten hoşlanır ve böyle olmayanları bırakırdı."[639]

Firyâbî ve başkaları Hz. Âişe (r.a) validemizden, Resûlullah'ın kendisine şöyle buyurduğunu rivayet eder:

866- يَا عَائِشَةُ، عَلَيْكِ بِجَوَامِعِ الدُّعَاءِ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ
عَاجِلِهِ وَآجِلِهِ، مَا عَلِمْتُ مِنْهُ وَ مَا لاَ أَعْلَمُ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الشَّرِّ كُلِّهِ
عَاجِلِهِ وَآجِلِهِ، مَا عَلِمْتُ مِنْهُ وَ مَا لاَ أَعْلَمُ، اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا
سَأَلَكَ مِنْهُ مُحَمَّدٌ عَبْدُكَ وَنَبِيُّكَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا عَاذَ مِنْهُ عَبْدُكَ
وَنَبِيُّكَ، اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ، وَأَعُوذُ

[639] Ebû Davud, Salât, 358 (nr. 1482); Ahmed, *el-Müsned*, 1/148, 149; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 867; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/538.

بِكَ مِنَ النَّارِ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ، وَأَسْأَلُكَ مَا قَضَيْتَ لِي مِنْ قَضَاءٍ، أَنْ تَجْعَلَ عَاقِبَتَهُ رُشْدًا.

"Ey Âişe! Şu özlü dua ile dua et:

Allahım! Senden çabuk ve geç, bildiğim ve bilmediğim bütün hayırları diliyorum. Allahım! Çabuk ve geç, bildiğim ve bilmediğim bütün şerlerden de sana sığınırım.

Allahım! Senden, kulun ve peygamberin Muhammed'in (s.a.v) istediklerinin hayrını isterim. Kulun ve peygamberinin sığındığı şeylerin şerrinden de sana sığınırım.

Allahım! Senden, beni cennete yaklaştıracak söz ve amelleri dilerim. Yine cehennemden ve ona yaklaştıran söz ve amellerden de sana sığınırım. Senden, başıma gelmesini takdir ettiğin şeylerin sonunun hayır olmasını dilerim."

Bunu İmam Ahmed, İbn Mâce, İbn Hibbân *Sahîh*'inde ve Hâkim rivayet etmiştir. Onlarda "özlü dua" ifadesi yoktur. Hâkim'in rivayetinde "sana kâmil duayı öğreteyim" ifadesi vardır. Ayrıca bunu Ebû Bekir el-Esrem de rivayet etmiştir. Onun rivayetinde şu ifade vardır:

"Resûlullah (s.a.v) Hz. Âişe'ye (r.anhâ) şöyle dedi:

Özlü sözleri ve onun anahtarlarını almana engel olan nedir?"

Sonra yukarıda geçen hadisi zikretti.[640]

Tirmizî, Ebû Ümâme'den (r.a) şöyle rivayet eder:

867– دَعَا رَسُولُ اللهِ ﷺ بِدُعَاءٍ كَثِيرٍ لَمْ نَحْفَظْ مِنْهُ شَيْئًا، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ، دَعَوْتَ بِدُعَاءٍ كَثِيرٍ لَمْ نَحْفَظْ مِنْهُ شَيْئًا، فَقَالَ: أَلاَ أَدُلُّكُمْ عَلَى مَا يَجْمَعُ ذَلِكَ كُلَّهُ؟ تَقُولُونَ: اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا سَأَلَكَ مِنْهُ نَبِيُّكَ

---

640 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 639; İbn Mâce, Dua, 4 (nr. 3846); Ahmed, *el-Müsned*, 6/134, 146-147; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 869; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/521-522.

مُحَمَّدٌ، وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا اسْتَعَاذَ مِنْهُ نَبِيُّكَ مُحَمَّدٌ، وَأَنْتَ الْمُسْتَعَانُ،
وَعَلَيْكَ الْبَلاَغُ، وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ.

"Resûlullah (s.a.v) pek çok dua yaptı, biz onları ezberleyemedik. Dedik ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Sen pek çok dua yaptın, biz onların hiçbirini ezberleyemedik.' Buyurdu ki;

Bütün bunların hepsini toplayan özlü duayı size göstereyim mi? Şöyle deyin: Allahım! Senden, peygamberin Muhammed'in (s.a.v) istediği hayırları isteriz. Peygamberin Muhammed'in (s.a.v) sığındığı kötülüklerden de sana sığınırız. Yardım istenecek olan sensin, ulaştıracak olan da! Allah'ın yardımı olmadan ne güç ne de kuvvet vardır.'"[641]

Taberânî ve başkaları Ümmü Seleme'den (r.anhâ) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) uzun dualarında şöyle derdi: Allahım! Senden hayırların başlangıçlarını ve sonlarını, toplayıcı olanları, başını ve sonunu, açığını ve gizlisini isterim."[642]

Müsned'de Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan (r.a) şöyle rivayet edilir:

"Sa'd (r.a), evlâtlarından birinin şöyle dua ettiğini işitir: 'Allahım! Senden cenneti, nimetlerini, atlaslarını ve buna benzer şeyleri isterim. Cehennemden, onun zincirlerinden ve bukağılarından da sana sığınırım.' Bunun üzerine Sa'd dedi ki:

Gerçekten Allah Teâlâ'dan pek çok hayır istedin ve pek çok kötülükten de O'na sığındın. Ancak ben Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle dua ettiğini işittim: Şüphesiz sizden sonra duayı âdet edinen topluluklar gelecek! Sonra, **'Rabb'inize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez'**[643] *âyetini okudu. Şüphesiz bir*

---

[641] Tirmizî, Daavât, 89 (nr. 3521).

[642] Taberânî, *el-Kebîr*, 23/717; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/520; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/238.

[643] A'râf 7/55.

kişinin, 'Allahım! Senden cenneti ve ona yaklaştıran söz ve amelleri isterim. Cehennemden ve ona yaklaştıran söz ve amellerden de sana sığınırım' demesi ona yeter.'[644]

Sahîhayn'de İbn Mesud'dan (r.a) şöyle rivayet edilir:

"Bizler Resûlullah'ın (s.a.v) arkasında namaz kılarken (teşehhüdde), 'Allah'a selâm, Cebrâil ve Mîkâil'e selâm, falana selâm, filana selâm' derdik. Bu sözler üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v) bize bir gün dedi ki:

İyi bilin ki Allah selâmın kendisidir. Biriniz namazda (teşehhüde) oturduğu zaman şöyle desin: 'Bütün tahiyyeler (selâmlar), salavatlar (dualar) ve tayyibât (temiz olan şeyler) Allah'a aittir. Selâm sana ey Peygamber! Allah'ın rahmeti ve bereketleri de senin üzerine olsun. Selâm bize ve Allah'ın sâlih kullarına olsun!' Böyle dediği zaman, bu söz gökte ve yerde olan bütün sâlih kullara isabet eder. Bundan sonra, 'Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadet ederim. Muhammed'in de (s.a.v) Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna şehadet ederim' desin. Bundan sonra dilediğini istemekte serbesttir."[645]

Müsned'de İbn Mesud'dan (r.a) şöyle rivayet edilir:

"Gerçekten Resûlullah'a (s.a.v) bütün hayırların başlangıçları ve sonları yahut hayırların toplamı, başları ve sonları öğretilmişti. Bizler, Hz. Peygamber (s.a.v) bizlere öğretinceye kadar namaz kıldığımızda ne söyleyeceğimizi bilemezdik. Buyurdu ki:

'Tahiyyeler... Allah içindir' deyin." Yukarıdaki hadisi sonuna kadar zikreder. En doğrunu Allah Teâlâ bilir.

Kitap burada sona ermiştir. Hamd sadece Allah'a mahsustur. Allah Teâlâ Efendimiz Muhammed'e (s.a.v), ailesine ve ashabına salât ve selâm eylesin. Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!

---

644 Ahmed, *el-Müsned*, 1/172, 183.

645 Buhârî, nr. 835; Müslim, Salât, 55 (nr. 402); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1948-1951, 1955, 1965.

KİTABIN ASIL METNİNİ OLUŞTURAN
ELLİ HADİS-İ ŞERİFE AİT

***

TAHRÎC BÖLÜMÜ

NİYETİN ÖNEMİ ve YERİ

Hz. Ömer (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"**Muhakkak ki yapılan işler niyetlere göredir** (değer kazanır, geçerli olur). **Şüphesiz, herkese** (yaptığı iş için) **niyetinin karşılığı vardır. Kimin hicreti Allah ve Resûlü'ne ise, hicreti gerçekten Allah ve Resûlü'nedir. Kim de, elde edeceği bir dünyalık veya evlenmek istediği bir kadın için hicret etmişse, onun hicreti de uğrunda hicret ettiği şey içindir.**"[646]

TAHRÎC

Hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir. Hadisi Yahya b. Saîd el-Ensârî, Muhammed b. İbrahim et-Teymî'den, o Alkame b. Vakkâs el-Leysî'den, o da Ömer b. Hattâb'dan (r.a) rivayet etmiş ve Yahya b. Saîd bu rivayetinde *teferrüd* etmiştir. Ali b. Medînî ve diğerlerinin söylediğine göre bu hadis-i şerifin bundan başka sahih bir rivayet tariki yoktur.

---

646 Buhârî, Bed'ü'l-vahy 1, İmân 41, Nikâh 5, Menâkıbü'l-ensâr 45, İtk 6, Eymân 23, Hiyel 1 (nr. 1, 54, 2529, 3898, 5070, 6689); Müslim, İmâret 155 (nr. 1908); Ebû Davud, Talâk 11 (nr. 2201); Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd 16 (nr. 1647); Nesâî, Tahâret 60; Talâk 24, Eymân 19 (1/58-60; 6/158); İbn Mâce, Zühd 26 (nr. 4227); Ahmed, *el-Müsned*, 1/25, 43; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 28; Tayâlisî, *el-Müsned*, 9; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, s. 62 (nr. 188); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 388, 389; İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, s. 27, (nr. 64); Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/96; Dârekutnî, *es-Sünen*, 10/50; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1171, 1172; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1/41, 298; 2/14, 4/112, 235; 5/39; 6/331; 7/341.

Hattâbî[647] ise şöyle der: Bu hadis Ebû Saîd'den (r.a) rivayet edilmiş olmakla birlikte bu görüşe muhalefet eden birinin bulunduğunu bilmiyorum.[648]

Bunun yanında şöyle de denilmiştir: Hadis pek çok tarikten rivayet edilmiştir, fakat bu tariklerin hiçbiri hadis âlimlerine göre sahih değildir.

Daha sonra bu hadisi Yahya el-Ensârî'den pek çok kesim ve büyük bir kalabalık rivayet etmiştir. Hatta denilir ki, bu hadisi ondan 200'den fazla râvi nakletmiştir.[649] Bir görüşe göre de ondan 700 râvi rivayet etmiştir. Bu râvilerin başında gelenler Mâlik, Sevrî, Evzâî, İbnü'l-Mübârek, Leys b. Sa'd, Hammâd b. Zeyd, Şu'be, İbn Uyeyne ve diğerleri gelir.

[647] bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/11; Irâkî, *Tarhu't-Tesrîb*, 2/3; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 15.

[648] Buna muhalif görüler için bk. Irâkî, *Tarhu't-Tesrîb*, 2/4; Dârekutnî, *el-İlel*, 2/193; İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 1/131.

[649] Hafız İbn Hacer *et-Telhîsü'l-Habîr*'de (1/131) şöyle der: Ebû İsmail el-Herevî der ki: "Bu hadisi Yahya b. Saîd'den hadis alan 700 kişiden yazdım." Ben (İbn Hacer) derim ki: "Hadis kitaplarını ve cüzlerini araştırdım. Bu maksatla 3000 cüzden fazla eseri gözden geçirdim, ancak bu hadisin rivayet tariklerini yetmişe tamamlayamadım."

İkinci Hadis

CİBRÎL HADİSİ

Ömer b. Hattâb (r.a) şöyle rivayet eder:

"Bizler bir gün Resûlullah'ın (s.a.v) yanında idik. Birdenbire elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah, üzerinde yolculuk izi bulunmayan ve bizlerden de hiç kimsenin tanımadığı bir adam çıkageldi. Gelip Resûlullah'ın (s.a.v) yanına oturdu, dizlerini Efendimiz'in dizlerine dayadı ve ellerini de dizlerinin üzerine koydu. Sonra şöyle dedi

'Ey Muhammed (s.a.v), bana İslâm'ın ne olduğunu açıkla?' Resûlullah buyurdular ki

'İslâm, Allah'tan başka bir ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, ramazan orucunu tutmak ve eğer maddî gücü yeterli ise Beytullah'ı haccetmektir.' Soruyu soran,

'Doğru söyledin' dedi. Bizler, hem soruyu sorup hem de verilen cevabı tasdik etmesine hayret etmiştik. Sonra şöyle dedi

'Bana imanın ne olduğunu açıkla?' Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki

'Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe iman etmek, kadere; hayır ve şerrin O'ndan olduğuna iman etmektir.'

'Doğru söyledin' dedi ve şöyle devam etti.

'Bana ihsanın ne olduğunu bildir?' Resûlullah (s.a.v),

'İhsan, Allah Teâlâ'ya O'nu görüyormuş gibi ibadet etmendir; her ne kadar sen O'nu göremiyorsan da O seni görmektedir.'

'Bana kıyametin ne zaman olacağını bildir?'

'Bu konuda soru sorulan kişi soruyu sorandan daha fazla bir bilgiye sahip değildir.'

'Peki, kıyametin alâmetlerini haber verir misin?'

'Câriyenin efendisini doğurması. Yalın ayaklı, çıplak ve fakir davar çobanlarının bina yapmak için yarışmalarını görmen.'

Sonra birden ayrılıp gitti. Biraz geçtikten sonra Resûlullah (s.a.v) bana,

'Ey Ömer, soru soranın kim olduğunu biliyor musun?' diye sordu. Ben,

'Allah ve Resûlü daha iyi bilir' dedim. Buyurdular ki:

O gelen Cibrîl (a.s) idi, size dininizi öğretmek için geldi."[650]

TAHRÎC

Hadisi Müslim rivayet etmiştir. Bu hadis-i şerif, Müslim'in Buhârî'ye *teferrüd* ettiği (Müslim'in rivayet edip Buhârî'nin rivayet etmediği) hadislerden biridir. Müslim bu hadis-i şerifi Kehmes tarikiyle Abdullah b. Büreyde'den ve Yahya b. Ya'mer'den rivayet eder.

Yahya der ki:

"Basra'da kader hakkında ilk konuşan (kaderi inkâr eden) kişi Ma'bed el-Cühenî[651] adında biriydi. Ben ve Humeyd b. Abdurrahman

---

[650] Müslim, İmân, 1,5 (nr. 8, 10); Buhârî, *Halku Ef'âli'l-İbâd*, s.57; Ebû Davud, Sünnet 17 (nr. 4695); Tirmizî, İmân 4 (nr. 2610); Nesâî, İmân 5 (8/97-101); İbn Mâce, Mukaddime 9 (nr. 63); Ahmed, *el-Müsned*, 8/28, 51-52, 53; İbn Mende, *el-İmân*, 1, 2, 4, 7, 11-14, 157; Tayâlisî, nr. 24; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 168, 173; Âcurrî, *eş-Şerîa*, s. 188-189; Taberânî, *el-Kebîr*, 12/430; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 242; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 7/69-70; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 2; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 363, 367.

[651] Bu kişi Ma'bed b. Abdullah b. Uveymir veya İbn Abdullah b. Ukeym el-Cühenî'dir. İbn Eş'as ile birlikte ayaklananlar arasındaydı ve hicrî 80 yılında Haccâc tarafından öldürüldü (Hal tercümesi için bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/185.

el-Himyerî birlikte hac veya umre yapmak niyetiyle yola çıktık. Kendi kendimize dedik ki:

'Keşke Resûlullah'ın (s.a.v) ashabından biriyle karşılaşsak da kader hakkında ileri geri konuşan şu kişiler hakkında ona soru sorsak!'

Tam bu esnada Abdullah b. Ömer'in (r.anhümâ) mescide girdiğini gördük. Arkadaşımla ben, birimiz sağına ve birimiz de soluna geçerek onu aramıza aldık. Arkadaşımın sözü bana bıraktığını düşünerek söze başladım ve,

'Ey Ebû Abdurrahman, bizim bulunduğumuz yerde birtakım insanlar ortaya çıktı. Bunlar Kur'ân-ı Kerîm'i okuyor, ilmin peşine düşüp onu araştırıyor, fakat kaderin varlığını inkâr ediyorlar. Olayların bir kadere göre değil, kendiliğinden meydana geldiğini iddia ediyorlar' dedim. Bana şöyle dedi:

'Eğer bu gibi kimselerle karşılaşırsan, onlara benim kendilerinden ve kendilerinin de benden berî olduklarını haber ver. Abdullah b. Ömer'in üzerine yemin ettiği şeye yeminle söylerim ki şayet o inançta olanlardan birinin Uhud dağı kadar altını olsa ve onu infak etse, kadere iman etmedikçe Cenâb-ı Hak onu asla kabul etmez.' Bunları söyledikten sonra şöyle devam etti:

Bana babam Ömer b. Hattâb şu hadisi nakletti:

'*Bir gün Resûlullah'ın (s.a.v) huzurunda iken ...*' diye yukarıdaki hadisi nakletti."

Müslim hadisi başka yollarla da rivayet etmiştir. Bunlardan bazıları Abdullah b. Büreyde tarikine bazıları da Yahya b. Ya'mer tarikine dayanır. Bu rivayet tariklerinden bazılarında birkaç lafız fazlalık ve bazılarında da eksiklik vardır.

Bu hadisi İbn Hibbân *Sahîh*'inde[652] Süleyman et-Teymî, Yahya b. Ya'mer tarikiyle rivayet eder. Müslim de bu tarikle rivayet etmiş, fa-

---

[652] İbn Hibbân, *es-Sahîh* nr. 173. İbn Hibbân hadisin peşinden şunu ekler: Süleyman et-Teymî: "Ondan dininizi öğreniniz" ve "umre yapmak, gusül yapmak, abdesti tam olarak almak" lafızlarında *teferrüd* etmiştir.

kat onun lafızlarıyla nakletmemiştir. İbn Hibbân'ın rivayetinde bazı fazlalıklar vardır:

İslâm'ın tarifinde,

"Haccetmek, umre yapmak, cünüp olunca gusül abdesti almak, abdesti tam yapmak, (ramazan orucunu tutmak). Soruyu soran,

'Bunları yaptığım takdirde ben müslüman sayılır mıyım?' dedi. Resûlullah (s.a.v),

Evet, dediler."

İmanı tarif ederken de şu fazlalıklar vardır:

"Cennetin, cehennemin ve mîzanın varlığına iman etmektir. Soruyu soran,

'Bu söylenenlere inandığım takdirde ben mümin olur muyum?' diye sorunca Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

Evet."

Hadisin sonunda da şu fazlalık vardır:

"Bu Cibrîl (a.s) idi, size dininizi öğretmek için geldi. Dininizi ondan öğreniniz. Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki Cibrîl'i tanımak hususunda, bana geldiği zamandan beri bu seferkinden daha fazla zorlanmadım; arkasını dönüp gidinceye kadar onu tanımadım."

Buhârî ve Müslim Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet ederler:

"Resûlullah (s.a.v) bir gün çıkmış insanların arasında duruyordu. Bu esnada bir adam çıkageldi ve,

'Ey Allah'ın Resûlü, iman nedir?' dedi. Resûlullah (s.a.v),

'İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, ona kavuşmaya (âhirete), peygamberlere inanmak ve ikinci bir defa diriltilmeye iman etmektir' buyurdular. Sonra dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü, İslâm nedir?' Resûlullah (s.a.v),

'İslâm; hiçbir şeyi ona ortak koşmadan yalnızca Allah'a ibadet etmek, farz olan namazları kılmak, farz olan zekâtı vermek ve ramazan orucunu tutmaktır' buyurdular. Sonra,

'Ey Allah'ın Resûlü, ihsan nedir?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v),

'İhsan; Allah Teala'ya, sanki O'nu görüyormuş gibi ibadet etmektir. Sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir' buyurdular.

'Ey Allah'ın Resûlü, kıyametin vakti ne zaman?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v),

'Bu konuda soru sorulan kişi soru sorandan daha fazla bir bilgiye sahip değildir. Fakat ben size kıyametin alâmetlerini haber vereceğim: Câriyenin efendisini doğurması kıyametin alâmetlerindendir. Ayakları yalın, baldırları çıplak kişilerin insanlara baş (lider) olduklarını görürseniz bu da kıyametin alâmetlerindendir. Davar çobanlarının bina yapmakta yarıştıklarını görürseniz bu da kıyametin alâmetlerindendir. Şu beş şeyi Allah Teâlâ'dan başka kimse bilemez' buyurdular ve şu âyet-i kerimeyi okudular:

'Kıyametin kopacağı vaktin bilgisi Allah katındadır. O yağmuru indirir, rahimlerde olanları bilir. Hiçbir nefis yarın ne kazanacağını bilemez ve yine hiçbir nefis hangi toprak parçasında öleceğini bilemez. Allah, her şeyi bilir ve her şeyden haberdardır.'[653]

Sonra adam dönüp gitti. Resûlullah (s.a.v),

'O adamı bana geri getirin!' buyurdular, onu geri getirmek için kalktılar fakat hiçbir şey göremediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v),

'Bu gelen Cibrîl (a.s) idi, insanlara dinlerini öğretmek için geldi' buyurdular.'[654]

Müslim hadisi yukarıdakinden daha tam olarak rivayet eder.[655] O rivayette imanın özellikleri arasında, *"Kaderin tamamına iman et-*

---

653 Lokman 31/34.

654 Buhârî, nr. 50, 4777; Müslim, İmân, 5 (nr. 9); Nesâî, İmâ, 5 (8/101); İbn Mâce, Mukaddime, 1 (nr. 9); Ahmed, *el-Müsned*, 2/426; İbn Mende, *el-İmân*, nr. 15, 16; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 159; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 11/5-6; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, 378-380. Hadisin lafzı Müslim'e aittir.

655 Müslim, İmân, 7 (nr. 10).

mektir" ve ihsanın tarifinde, *"Allah Teâlâ'dan, sanki O'nu görüyormuş gibi haşyet (ürperme) duymandır"* lafızları vardır.

İmam Ahmed *Müsned*'inde bu hadisi Şehr b. Havşeb, İbn Abbas tarikiyle ve aynı zamanda Şehr b. Havşeb, İbn Âmir veya Ebû Âmir veya Ebû Mâlik tarikiyle Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet eder. Onun rivayet ettiği hadis-i şerifte şu ifadeler de yer alır: "Resûlullah'ın (s.a.v) verdiği cevapları işitiyor, fakat ona soru sorup konuşturan kişiyi ne görebiliyoruz ne de sözlerini işitebiliyorduk!"[656]

Bu hadis de Müslim'in Hz. Ömer'den (r.a) rivayet ettiği hadise aykırıdır ve Müslim'in rivayeti daha sahihtir.

Bu hadis-i şerif Resûlullah'tan (s.a.v) Enes b. Mâlik[657], Cerîr b. Abdullah el-Becelî[658] ve daha başkaları vasıtasıyla da rivayet edilmiştir.

---

656 Ahmed, *el-Müsned*, 4/381.

657 Buhârî, *Halku Ef'âli'l-İbâd*, nr. 191; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 22; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 381; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 114; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/116.

658 Âcurrî, *eş-Şerîa*, s.189-190; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/116.

Üçüncü Hadis

İSLÂM'IN BEŞ ŞARTI

Abdullah b. Ömer'den (r.anhümâ), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir. Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmek; namazı kılmak; zekâtı vermek; beyti (Kâbe'yi) haccetmek; ramazan orucunu tutmak."[659]

TAHRÎC

Hadis-i şerif, *Sahîhayn* tarafından İkrime b. Hâlid, İbn Ömer tarikiyle rivayet edilir. Müslim bu hadis-i şerifi İbn Ömer dışında iki tarikle daha rivayet eder. Yine Müslim'de, İbn Ömer'den (r.a) gelen başka tarikler de vardır.[660]

Hadis-i şerif ayrıca Cerîr b. Abdullah el-Becelî tarikiyle de rivayet edilmiştir. İmam Ahmed hadis-i şerifi bu tarikten rivayet eder[661].

Ahmed'in rivayet ettiği hadis-i şerif ikinci hadiste İslâm konusu izah edilirken geçmişti.

---

659 Buhârî, nr. 8; Müslim, İmân 19, 20, 21, 22 (nr. 16); Tirmizî, İmân 3 (nr. 2609); Nesâî, İmân 13 (8/107); Ahmed, *el-Müsned*, 2/26, 93, 120, 143; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 308, 309; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 703; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 157, 1446; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 6770; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5788; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 823; Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 414, 415, 417, 419; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7013.

660 bk. İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 157.

661 Ahmed, *el-Müsned*, 4/363, 364; Taberânî, *el-Kebîr*, 2363, 2364; *es-Sagîr*, 782; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, 419-422; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 137. Heysemî, hadisi Ahmed, Ebû Ya'lâ, Taberânî'nin *Kebîr* ve *Sağir*'de rivayet ettiğini söyler.

Dördüncü Hadis

YARATILIŞIN EVRELERİ ve KADER

Abdullah b. Mesud (r.a) anlatıyor:

"Doğru ve doğruluğu tasdik edilmiş olan Resûlullah (s.a.v) bize şöyle anlattı:

Sizden birinin yaratılışı, annesinin karnında kırk günde toplanır. Sonra bu kadar müddetle 'alaka' (aşılanmış yumurta) **olur. Sonra bu kadar müddette 'mudga'** (embriyo) **olur.**

Sonra Allah bir melek gönderir: (Bu melek) **rızkını, ecelini, amelini, şakî** (cehennemlik) **veya saîd** (cennetlik) **olacağını yazar, sonra ona ruh üflenir.**

Kendinden başka ilâh olmayan zâta yemin olsun, sizden biri, (hayatı boyunca) **cennet ehlinin ameliyle amel eder. Öyle ki, kendisiyle cennet arasında bir kulaçlık mesafe kaldığı zaman ona yazısı üstünlük sağlar ve cehennem ehlinin ameliyle amel ederek cehenneme girer.**

Aynı şekilde sizden biri (hayatı boyunca) **cehennem ehlinin amelini işler. Kendisiyle cehennem arasında bir kulaçlık mesafe kalınca yazısı ona üstünlük sağlar ve cennet ehlinin amelini işleyerek cennete girer."**[662]

---

[662] Buhârî, Kader, 1, Bed'ü'l-Halk, 6, Enbiya, 1, Tevhid, 28; Müslim, Kader, 1 (nr. 2643); Ebû Davud, Sünnet, 17 (nr. 4708); Tirmizî, Kader, 4 (nr. 2137); İbn Mâce, Mukaddime 10 (nr. 76); Ahmed, *el-Müsned*, 1/382, 414, 430, İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6174; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 126; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5157; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, nr. 175; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/421, 10/266.

TAHRÎC

Hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

Bu hadis-i şerif, Buhârî ve Müslim'in sıhhati üzerinde ittifak ettiği, ümmetin de kabul ile benimseyip aldığı hadis-i şeriflerdendir. Hadisi A'meş, Zeyd b. Vehb'den, o da İbn Mesud'dan rivayet etmiş, şeyhayn da (Buhârî ve Müslim) *Sahîh*'lerinde bu senedle tahrîc etmişlerdir.

Muhammed b. Yezîd el-Asfatî'den şöyle nakledilir:

"Rüyamda Nebî'yi (s.a.v) gördüm. Ona dedim ki: Ey Allah'ın Resûlü! Sana İbn Mesud'un rivayet ettiği şu, *'Doğru ve doğruluğu tasdik edilmiş olan Resûlullah (s.a.v) bize anlattı...'* hadisini merak ediyorum. Buyurdular ki:

'Kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah'a yemin ederim ki onu ben söyledim!' Bu sözü üç defa tekrarladı.

Muhammed sonra şöyle dedi: Allah Teâlâ A'meş'e mağfiret etsin, hadis aynen onun rivayet ettiği gibi. Bu hadis-i şerifi A'meş'ten önce rivayet edenleri de ondan sonra rivayet edenleri de Allah mağfiret eylesin."[663]

Hadis-i şerif, İbn Mesud'dan diğer bir vecihle daha rivayet edilmiştir.

---

[663] Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikâd*, nr. 1043.

Beşinci Hadis

BİD'AT REDDEDİLİR

Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kim, şu işimizde (dinimizde) **olmayan yeni bir şey uydurursa o reddedilir, kabul edilmez."**

Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir. Müslim'in bir rivayeti şöyledir:

"Kim dinimizde olmayan bir ameli işlerse o reddedilir."[664]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi *Sahîhayn*, Kâsım b. Muhammed, halası Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz kanalıyla rivayet eder. Hadisin lafızları farklı olmakla birlikte mânaları birbirine yakındır. Bazı rivayetlerde şu lafızlar vardır:

"Kim dinimizde olmayan bir şey uydurursa o reddedilir."

---

[664] Buhârî, nr. 2697; Müslim, Akzıye, 17 (nr. 1718); Ebû Davud, Sünnet, 6 (nr. 4606); İbn Mâce, Mukaddime, 2 (nr. 14); Ahmed, *el-Müsned*, 6/73, 240, 270; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 26, 27; İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, nr. 1002; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/150, 251; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4594.

Altıncı Hadis

HELÂL, HARAM ve ŞÜPHELİ

Nu'mân b. Beşîr (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

"Helâller açık, haramlar da açıktır. Bu ikisi arasında şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu onları bilmezler. Her kim bu şüpheli olanlardan sakınırsa dinini ve ırzını temize çıkarmış olur. Tıpkı girilmesi yasak olan koruluğa sürüsünün girme tehlikesi olan çobanın sürüsünü koruluğun etrafında otlatması gibi; kim şüpheli olanları işlerse o kişi harama düşer.

Dikkat edin, her sultanın bir koruluğu vardır. Dikkat edin, Allah Teâlâ'nın koruluğu da haramlarıdır. İyi bilin ki vücut içinde bir et parçası vardır, o düzelirse bütün vücut düzelir, o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin, o et parçası kalptir."[665]

TAHRÎC

Hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

Bu hadis-i şerifin Şa'bî tarafından Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) yapılan rivayetin sıhhati üzerinde ittifak vardır. Farklı rivayetlerde bazı fazlalık ve eksiklikler olmakla birlikte mâna aynı veya birbirine çok yakındır.

---

665 Buhârî, İmân, 39, Büyû', 2; Müslim, Müsâkât, 107 (nr. 1599); Ebû Davud, Büyû', 3 (nr. 3329, 3330); Tirmizî, Büyû', 1 (nr. 1205); Nesâî, Büyû', 2 (7241/); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 721.

Hadis-i şerifi ayrıca Abdullah b. Ömer,[666] Ammâr b. Yâsir,[667] Câbir,[668] İbn Mesud ve İbn Abbas[669] (r.anhüm) gibi sahâbîler de Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet etmişlerdir. Fakat en sahih rivayet Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) rivayet ettiği hadis-i şeriftir.

---

666 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 2889; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 6306.

667 Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1653; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 1756; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 6305, 18113; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/127.

668 Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 9/70.

669 Taberânî, *el-Kebîr*, 10824; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18114.

Yedinci Hadis

DİN NASİHATTİR

Temîm ed-Dârî (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Din nasihattir. Resûlullah (s.a.v) bunu üç defa tekrarladı. Dedik ki:

'Kimin için Ey Allah'ın Resûlü!' Buyurdular ki:

Allah için, kitabı için, Resûlü için, müslümanların imamları (yöneticileri) **için ve bütün müslümanlar için."** [670]

TAHRÎC

Hadis-i şerifi Müslim rivayet etmiştir.

Müslim bu hadis-i şerifi Süheyl b. Ebû Sâlih, Atâ b. Yezîd el-Leysî, Temîm ed-Dârî isnadıyla rivayet eder. Süheyl ve daha başkalarından, Ebû Sâlih, Ebû Hüreyre isnadıyla da rivayet edilmiştir.

---

[670] Müslim, İmân, 95 (nr. 55); Ebû Davud, Edeb, 67 (nr. 4944); Nesâî, Bey'at, 31 (7/156); Tirmizî, Birr, 17, 18 (nr. 1927-1930); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4574, 4575.

Ayrıca bk. Ahmed, *el-Müsned*, 1/351, 2/297, 4/102; Dârimî, *es-Sünen*, 2/402; Rûyânî, *el-Müsned*, nr. 657; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 837; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2372, 7164; İbn Ca'd, *el-Müsned*, nr. 2681; Taberânî, *el-Kebîr*, 2/52-54, 11/108; *el-Evsat*, nr. 1184, 3769; Kudâ'î, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 16, 17, 19; Deylemî, *el-Firdevs*, nr. 3095; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/180, 2/412, 3/394; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, nr. 1091, 1093-1095; Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 747; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/163, 10/209; *Şuabü'l-İmân*, nr. 5265.

Tirmizî de hadisi bu yolla tahrîc eder. Âlimlerden bazıları bu iki rivayet tarikini de sahih kabul etmiş, bazısı ise Temîm'in rivayetinin sahih diğerinin senedinde ise *vehm* (hata) olduğunu söylemişlerdir.

Bu hadis-i şerif Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) İbn Ömer, Sevbân, İbn Abbas ve diğerleri (r.anhüm) vasıtasıyla rivayet edilir.[671]

---

[671] Ahmed, *el-Müsned*, 1/351; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 61, 62; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11198; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 290.

Sekizinci Hadis

TEVHİD İNANCINI YERLEŞTİRMEK

İbn Ömer (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın peygamberi olduğuna şehadet getirinceye, namazı kılıp zekâtı verinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunları yerine getirirlerse kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak İslâm'ın hakkı bunun dışındadır ve hesapları da Allah'a aittir."[672]

TAHRÎC

Hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir. Buhârî ve Müslim hadisi, Vâkıd b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer babasından, o dedesi Abdullah b. Ömer isnadıyla tahrîc eder.

"İslâm'ın hakkı bunun dışındadır" lafzında Buhârî Müslim'e karşı *teferrüd* eder (yalnız kalır).

Bu mânada çok sayıda hadis-i şerif Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) değişik yollarla rivayet edilmiştir.

---

[672] Buhârî, nr. 25; Müslim, İmân, 36 (nr. 22); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 175.

Dokuzuncu Hadis

TAKAT-SORUMLULUK DENGESİ ve ÇOK SORUDAN KAÇINMAK

Ebû Hüreyre'den (r.a): Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

"Size neyi yasakladıysam ondan uzak durunuz ve size neyi emrettiysem ondan gücünüz yettiği kadarını yapınız. Hiç şüphe yok ki sizden öncekiler çok soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri sebebiyle helâk olmuşlardır."[673]

TAHRÎC

Hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

Hadis-i şerifi bu lafızla sadece Müslim, Zührî vasıtasıyla Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme'den (r.a) rivayet eder. Bu rivayetler de Ebû Hüreyre'ye dayanır.

[673] Buhârî, nr. 7288; Müslim, Hac, 412, İmâre, 24 (nr. 1337, 1831); Nesâî, Menâsik, 1 (5/110-111); Ahmed, *el-Müsned*, 2/258, 428, 517; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 18-21.

Onuncu Hadis

İBADET ve DUANIN KABULÜNDE TEMEL ESAS: HELÂL KAZANÇ

Ebû Hüreyre (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Şüphesiz ki Allah temizdir ve ancak temiz olanı kabul eder. Elbette Allah Teâlâ, peygamberlere emrettiğini müminlere de emretmiştir. Yüce Allah (peygamberlere),

'Ey peygamberler! Temiz *(helâl)* ***olanlardan yiyin ve sâlih*** *(güzel)* ***amel işleyin!'***[674] **buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak** (müminlere),

'Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiklerimizin temiz *(helâl)* ***olanlarından yiyin!'***[675] **buyurmuştur. Daha sonra uzun yolculuk yapmış olan kişi hakkında şöyle dedi:**

Bu kişi saçı sakalına karışmış, toz toprak içinde elini semaya kaldırarak,

'Ey Rabbim, ey Rabbim!' diye dua eder.

Halbuki yediği haram, içtiği haram, giydiği haram ve beslendiği şeyler hep haramdır. Böyle birinin duası nasıl kabul edilsin?"[676]

---

674 Mü'minûn 23/51.

675 Bakara 2/172.

676 Müslim, Zekât, 65 (nr. 1015); Tirmizî, Tefsir, 3 (nr. 2989); Ahmed, *el-Müsned*, 2/328; Dârimî, *es-Sünen*, 2/300.

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Müslim rivayet etmiştir. Buhârî ve Müslim hadisi, "Fudayl b. Merzûk, Adî b. Sâbit, Ebû Hâzim, Ebû Hüreyre" senediyle rivayet eder. Tirmizî de aynı hadisi rivayet eder ve hadisin *hasen-garîb* olduğunu belirtir. Fudayl b. Merzûk, vasat derecede *sika* bir râvi olup Müslim kendisinden hadis rivayet etmiş, ancak Buhârî rivayet etmemiştir.

Resûlullah'ın (s.a.v), **"Şüphesiz ki Allah temizdir..."** sözü, aynı zamanda Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte de şu şekilde geçer:

"Şüphesiz ki Allah temizdir, temiz olanı sever, naziftir nezafeti sever, cömerttir, cömertliği sever."[677]

Bu hadisi de Tirmizî rivayet etmiş, ancak hadisin senedi hakkında söz söylenmiştir.

---

[677] Tirmizî, Edeb, 41 (nr. 2799); Ahmed, *el-Müsned*, 1/71; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 790, 791; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1114; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/6, 5/291; İbnu'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, 2/712; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, nr. 687, 688, 922.

On Birinci Hadis

ŞÜPHELİDEN UZAK DURMAK

Hz. Peygamber'in (s.a.v) torunu ve cennetin reyhanı olan Hasan b. Ali (r.anhümâ) der ki: Resûlullah'tan (s.a.v) şunu öğrendim:

"Seni şüpheye düşüreni bırak, şüpheye düşürmeyene yönel!"[678]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Nesâî ve Tirmizî rivayet etmiş, Tirmizî hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir.

İmam Ahmed, Tirmizî, Nesâî, İbn Hibbân ve Hâkim hadis-i şerifi, "Büreyd b. Ebû Meryem, Ebü'l-Havrâ, Hasan b. Ali" tarikiyle rivayet etmiştir. Tirmizî, bu rivayetin sahih olduğunu söylemiştir.

Hadisin senedinde bulunan Ebü'l-Havrâ es-Sa'dî'nin isminin Rebîa b. Şeybân olduğu söylenmiştir.

Nesâî ve İbn Hibbân bu râvinin *sika* olduğunu söylemiş, Ahmed b. Hanbel ise bu râvinin isminin Rebîa b. Şeybân olduğu hakkında bir şey söylemeyip tevakkuf etmiştir. Bu tutumuyla Ebü'l-Havrâ es-Sa'dî ile Rebîa b. Şeybân isimli kişilerin farklı kişiler olduğu yönünde bir te-

---

678 Tirmizî, Kıyâmet, 61 (nr. 2518, 2520); Nesâî, Eşribe, 50 (8/327, 328); Ahmed, *el-Müsned*, 1/200; Dârimî, *es-Sünen*, 2/254; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 2708, 2711; Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/264; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 2032; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 722; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/13; 4/44; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 4984; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 1178.

mayül benimsemiştir. Cûzecânî de Ebü'l-Havrâ'nın bilinmeyen (meçhûl) biri olduğunu söylemiştir.[679]

İmam Ahmed, bu hadis-i şerifi senedinde meçhul birinin bulunduğu bir isnad ile Enes b. Mâlik'ten (r.a) *merfû* olarak rivayet etmiştir.

Bu rivayetin lafzı, *"Seni şüpheye düşüreni bırak, şüpheye düşürmeyene yönel!"* şeklindedir.

Ayrıca *ecved* bir sened ile aynı hadisi *mevkuf* (sahâbî sözü) olarak yine Enes b. Mâlik'ten (r.a) rivayet etmiştir.[680]

Taberânî[681] de, "Mâlik, Nâfi', İbn Ömer" tarikiyle rivayet eder. Bu rivayet hakkında Dârekutnî şöyle der: "Bu söz İbn Ömer ve Ömer b. Hattâb'ın sözü olarak rivayet edilmiştir. Ayrıca Mâlik'ten de onun sözü olarak rivayet edilmiştir."

Bu söz sahâbe-i kirâmdan bir topluluktan mevkuf olarak da rivayet edilmiştir. Bunlar arasında, Ömer b. Hattâb, İbn Ömer, Ebü'd-Derdâ, İbn Mesud gibi sahâbîler vardır. Allah hepsinden razı olsun.

---

679 İclî, İbn Halfûn, Zehebî ve İbn Hacer ise Ebü'l-Havrâ'nın sika olduğunu söyler.

680 bk. *merfû* rivayet için, Ahmed, *el-Müsned*, 3/153; mevkuf rivayet için, 3/112.

681 Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 284; Ebü'ş-Şeyh, *el-Emsâl*, nr. 40; Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahan*, 2/243; *Hilye*, 6/352; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 645; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/220, 387; 6/386.

On İkinci Hadis

FAYDASIZ ve GEREKSİZ İŞLERİ TERKETMEK

Ebû Hüreyre (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi, Müslümanlığının güzelliğindendir."[682]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Tirmizî ve daha başkaları rivayet etmiştir. Hadisin hasen olduğunu söylemiştir. Tirmizî ve İbn Mâce hadis-i şerifi, "Evzâî, Kurre b. Abdurrahman, Zührî, Ebû Seleme, Ebû Hüreyre" isnadıyla tahrîc etmiştir.

Tirmizî, bu rivayetin *garîb* olduğunu söylemiş, merhum musannif Nevevî ise hadisin *hasen* olduğunu belirtmiştir. Çünkü hadisin isnadındaki kişiler *sika* kişilerdir.

Hadisin senedinde bulunan Kurre b. Abdurrahman hakkında bazı hadis âlimleri *sika* olduğunu söylerken bazıları da *zayıf* olduğunu belirtmişlerdir.

---

682 Tirmizî, Zühd, 11 (nr. 2317); İbn Mâce, Fiten, 12 (nr. 3976); Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/903 (nr. 1604); Ahmed, *el-Müsned*, 1/201; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 229, Taberânî, *el-Kebîr*, 3/128; *el-Evsat*, nr. 359, 2881, 8402; Hennâd, *ez-Zühd*, nr. 1117; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 191-194; İbn Ca'd, *el-Müsned*, nr. 2925; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, nr. 4986, 4987, 10804-10806; İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 108; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/37, 4/277, 6/54, 341; Heysemî, *Mecme'u'z-Zevâ'id*, nr. 123636, 12638; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4247.

İbn Abdülber şöyle der:

"Bu hadis, bu isnad ile *sika* râvilerin rivayeti olarak bize kadar ulaşmıştır." İbn Abdülber'in bu görüşü, müellif Nevevî'nin hadis hakkında söylediği *hasen* hükmüne uygun düşmektedir.

Hadis âlimlerinin çoğunluğuna göre de hadis-i şerif Zührî'den bu isnâd ile bize ulaşmış değildir. Onlara göre hadis, "Zührî, Ali b. Hüseyin, Resûlullah (s.a.v)" isnadıyla *mürsel* olarak bize ulaşmıştır. *Sika* râviler hadis-i şerifi bu isnad ile Zührî'den rivayet etmişlerdir. Bunlar arasında *el-Muvatta*'da[683] İmam Mâlik, Yunus, Ma'mer ve İbrahim b. Sa'd'ın rivayetleri vardır.

Ancak İbrahim b. Sa'd'ın rivayeti şöyledir:

"Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi imanının güzelliğindendir."

Hadis âlimleri arasında bu hadisin sadece Ali b. Hüseyin tarikiyle *mürsel* olarak gelen rivayetin sahih olduğunu söyleyenler de mevcuttur. Bunlar arasında İmam Ahmed, Yahya b. Maîn, İmam Buhârî, Dârekutnî gibi hadis âlimleri vardır.

Hadis yönünden zayıf bazı kimseler, Zührî'den gelen isnadı karıştırarak fahiş hatalar yapmışlardır. Zührî'den gelen sahih rivayet *mürsel* olan rivayettir.

Abdullah b. Ömer el-Ömerî, "Zührî, Ali b. Hüseyin, babası Hüseyin, Resûlullah (s.a.v)" isnadıyla hadisi *mevsûl* olarak rivayet etmiştir. Bu rivayeti ile hadis-i şerif sanki Hüseyin b. Ali'nin rivayet ettiği hadis gibi kabul edilmiştir.

Hadisi aynı yolla İmam Ahmed de *Müsned*'inde rivayet etmiştir.[684] Ömerî ise hadis bakımından *hâfız* biri değildir.

Yine İmam Ahmed başka bir tarikle aynı hadisi Hz. Hüseyin'in Resûlullah'tan rivayeti olarak kayda geçirmiştir.[685]

---

[683] Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/903.

[684] Ahmed, *el-Müsned*, 1/201; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 2886; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 194; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12636.

[685] Ahmed, *el-Müsned*, 1/201; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12637.

İmam Buhârî ise *et-Târîhu'l-Kebîr*'de bu tarikten gelen rivayetin de zayıf olduğunu belirtir ve şöyle der:

"Bu hadisin, sadece Ali b. Hüseyin tarikiyle *mürsel* olarak gelen rivayeti sahihtir. Hz. Peygamber'den daha başka tariklerle rivayet edilmiştir, ama onların hepsi de zayıftır."[686]

[686] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/220.

On Üçüncü Hadis

İSLÂM KARDEŞLİĞİNDE TEMEL ÖLÇÜ

Enes b. Mâlik (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Sizden biriniz kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe, (mükemmel) **iman etmiş olamaz."**[687]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir. Bu hadis-i şerif Buhârî ve Müslim'de Katâde'nin Enes b. Mâlik'ten rivayeti şeklinde yer almıştır.

Müslim'in lafzı *"... komşusu veya kardeşi için sevmedikçe..."* şeklinde tereddütlü olarak geçmektedir.

Hadisi İmam Ahmed de rivayet etmiştir. Onun lafzı şöyledir:

"Kul, kendi nefsi için sevdiği hayrı insanlar için de sevmedikçe, imanın hakikatine erişemez."

---

[687] Buhârî, İmân, 6; Müslim, İmân, 71 (nr. 45); Nesâî, İmân, 19 (3/115); Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 60 (nr. 3517); İbn Mâce, Mukaddime, 9 (nr. 66); Ahmed, *el-Müsned*, 3/176, 251, 272, 289; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 234, 235.

On Dördüncü Hadis

İSLÂM'DA CAN KORUMA ALTINDADIR

Abdullah b. Mesud (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Bir müslümanın kanı ancak şu üç husustan biri sebebiyle helâl olabilir: Zina eden evli, cana karşılık can ve dinini terkederek cemaatten ayrılan kişi."[688]

TAHRÎC

Hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

Bu hadis-i şerif *Sahîhayn*'de, "A'meş, Abdullah b. Mürre, Mesrûk, İbn Mesud" senediyle rivayet edilmiştir.[689]

Müslim'in rivayetinde, *"... dinini terkeden"* lafzı yerine *"... İslâm'ı terkeden"* lafzı yer alır.

---

[688] Buhârî, nr. 6878; Müslim, Kasâme, 25 (nr. 1676); Ebû Davud, Hudûd, 1 (nr. 4352); Tirmizî, Diyât, 10 (nr. 1402); Nesâî, Tahrîmü'd-dem, 5 (7/90-91); İbn Mâce, Hudûd, 1 (nr. 2534); Ahmed, *el-Müsned*, 1/382, 428, 444; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4408.

[689] Müslim, Kasâme, 26 (nr. 1676); Ebû Davud, Hudûd, 1 (nr. 4353); Nesâî, Tahrîmü'd-dem, 5, 12 (7/90-91, 101-102).

On Beşinci Hadis

GÜZEL SÖZ, KOMŞU HAKKI ve MİSAFİR AĞIRLAMA

Ebû Hüreyre (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Allah'a ve âhiret gününe inanan kişi ya hayır konuşsun ya da sussun! Allah'a ve âhiret gününe inanan kişi komşusuna ikramda bulunsun! Allah'a ve âhiret gününe inanan kişi misafirine ikram etsin!"[690]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir. Hadis, değişik isnadlarla Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilmiştir.

Bu rivayetlerin bazılarında, *"... komşusuna eziyet etmesin!"* lafzı, bazılarında, *"... misafiri ağırlama işini güzelce yapsın!"* lafzı, bazılarında ise komşu yerine, *"... akrabalık bağını gözetsin!"* lafzı geçer.

Aynı mânada bir hadisi yine Ebû Şüreyh el-Huzâî (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet eder.[691]

---

[690] Buhârî, nr. 6018, 6136, 6475; Müslim, İmân, 74 (nr. 47); Ebû Davud, Edeb, 132 (nr. 5154); Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâmet, 50 (nr. 2500); Ahmed, *el-Müsned*, 2/267, 433, 463; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 506, 516.

[691] Buhârî, nr. 6019, 6175, 6476; Müslim, İmân, 77 (nr. 48); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 52778.

Yine bu hadis-i şerif Resûlullah'tan (s.a.v) Hz. Âişe,[692] İbn Mesud,[693] Abdullah b. Amr,[694] Ebû Eyyûb el-Ensârî,[695] İbn Abbas[696] ve bunlar dışındaki pek çok sahâbeden rivayet edilmiştir. Allah Teâlâ hepsinden razı olsun.

---

692 Ahmed, *el-Müsned*, 6/69; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13552.

693 Taberânî, *el-Kebîr*, 10442; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr.13551.

694 Ahmed, *el-Müsned*, 2/174; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13553.

695 Taberânî, nr. 3873; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/309; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5597; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/289.

696 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10843; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1926.

On Altıncı Hadis

ÖFKEYE HÂKİM OLMAK

Ebû Hüreyre (r.a) şöyle rivayet eder:

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v),

'Bana tavsiyede bulun!' dedi, Resûlullah da (s.a.v) ona,

'Öfkelenme!' dedi.

Adam aynı soruyu defalarca tekrarladı, Hz. Peygamber (s.a.v) her defasında, 'Öfkelenme!' diye karşılık verdi."[697]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Buhârî *Sahîh*'inde rivayet etmiştir. İmam Buhârî hadisi, "Ebû Hasîn el-Esedî, Ebû Sâlih, Ebû Hüreyre" isnadıyla rivayet etmiştir.

Hadis Müslim tarafından rivayet edilmemiştir. Çünkü hadisi A'meş, Ebû Sâlih'ten rivayet etmiştir.

Burada hadisin isnadı üzerinde ihtilâf vardır. Bazıları demiştir ki, A'meş Ebû Sâlih'ten, o da Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet etmiştir. Ebû Hasîn'den gelen rivayet böyledir.

Bazılarına göre, A'meş Ebû Sâlih'ten, o da Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet etmiştir. Yahya b. Maîn'e göre sahih olan rivayet budur.

---

697 Buhârî, Edeb, 76 (nr. 6116); Ahmed, *el-Müsned*, 2/362, 466.

Bazılarına göre, A'meş Ebû Sâlih'ten, o da Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.anhümâ) rivayet etmiştir.

Yine bazılarına göre, A'meş Ebû Sâlih'ten, o da Ebû Hüreyre veya Câbir'den (r.anhümâ) rivayet etmiştir. Bazılarına göre de A'meş Ebû Sâlih'ten, o da ismi belli olmayan sahâbeden bir zattan rivayet etmiştir.

On Yedinci Hadis

İHSAN: HER ŞEYİ İYİ ve GÜZEL YAPMAK

Ebû Ya'lâ Şeddâd b. Evs (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah Teâlâ hazretleri, her şeyde ihsanı emretmiştir. Öyleyse öldürdüğünüz zaman öldürmeyi güzel bir biçimde yapın. (Hayvanı) boğazladığınızda boğazlamayı güzel yapın. Bıçağın ağzını bileyin, kesilecek hayvanı rahat ettirin."[698]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Müslim rivayet etmiştir. Hadis, Müslim'in rivayet edip İmam Buhârî'nin rivayet etmediği (Müslim'in *teferrüd* ettiği) hadislerdendir.

Hadisin isnadı şöyledir: Ebû Kılâbe, Ebü'l-Eş'as es-San'ânî, Şeddâd b. Evs. İmam Buhârî, *Sahîh*'inde Ebü'l-Eş'as es-San'ânî'den hiç rivayette bulunmamıştır. Bu zat Şamlı olup sika biridir.

[698] Müslim, Sayd, 57 (nr. 1955); Tirmizî, Diyât, 14 (nr. 1409); Ebû Davud, Edâhi, 12 (nr. 2815); Nesâi, Dahâyâ, 22 (7/227); İbn Mâce, Zebâih, 3 (nr. 3170); Ahmed, *el-Müsned*, 4/123, 124, 125; Dârimî, *es-Sünen*, 2/82; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 9/421; İbnü'l-Cârûd, *el-Münteka*, nr. 839, 899; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 1119; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/184-185; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/60.

On Sekizinci Hadis

TAKVÂ, SÂLİH AMEL ve GÜZEL AHLÂK

Ebû Zer ve Muâz b. Cebel (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Nerede olursan ol, Allah'tan kork! Her kötülüğün ardından, onu silecek bir iyilik yap! İnsanlarla güzel ahlâk ile geçinmeye bak."[699]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Tirmizî rivayet etmiş ve hadisin *hasen* olduğunu söylemiştir. Bazı nüshalarda ise hadisin *hasen-sahih* olduğu belirtilir.

Bu hadisi Tirmizî, "Süfyân-ı Sevrî, Habîb b. Ebû Sâbit, Meymûn b. Ebû Şebîb, Ebû Zer" isnadıyla rivayet etmiştir.

Yine Tirmizî, "Süfyân-ı Sevrî, Habîb b. Ebû Sâbit, Meymûn b. Ebû Şebîb, Muâz b. Cebel" isnadıyla da rivayet eder. Tirmizî, şeyhi Mahmud b. Gaylân'ın, "Ebû Zer'in rivayeti daha sahihtir" dediğini nakleder.

---

[699] Müslim, Sayd, 57 (nr. 1955); Tirmizî, Diyât 14, nr. 1409, Ebû Davud, Edâhi, 12 (nr. 2815); Nesâi, Dahâya, 22 (7/227); İbn Mâce, Zebâih, 3 (nr. 3170); Ahmed, *el-Müsned*, 4/123, 124, 125; Dârimî, *es-Sünen*, 2/82; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 9/421; İbnü'l-Cârûd, *el-Münteka*, nr. 839, 899; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 1119; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/184-185; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/60.

Hadis-i şerifin isnadı üzerinde ihtilâf vardır. Bazıları bu hadisi, Habîb'in Meymûn'dan, onun da Resûlullah'tan (s.a.v) *mürsel* olarak rivayet ettiğini söyler. Dârekutnî bu *mürsel* rivayeti tercih eder.

Tirmizî, bu hadis-i şerifin *hasen* olduğunu söyler, bazı nüshalarda ise sahih olduğunu söylediği nakledilir. Bu uzak bir ihtimaldir.

Ancak Hâkim bu hadisi rivayet eder ve der ki: "Bu hadis-i şerif, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir."

Hâkim'in bu görüşü iki yönden hatalıdır.

Birincisi. Kendisine İbn Şebîb de denilen Meymûn b. Ebû Şebîb'den İmam Buhârî *Sahîh*'inde hiç rivayette bulunmadığı gibi Müslim de kendisinden hiç rivayet etmemiştir.

Yalnız Müslim *Sahîh*'inin mukaddimesinde Mugîre b. Şu'be'den nakledilen bir hadiste bundan rivayette bulunmuştur.

İkincisi. Meymûn b. Ebû Şebîb'in sahâbeden herhangi birinden hadis dinlediği sabit olmamıştır.

Fellâs şöyle der: "Onun sahâbeden yaptığı rivayetlerin hiçbiri "semi'tu" (ben işittim) şeklinde değildir. Hiç kimsenin, onun Resûlullah'ın ashabından birinden hadis işitmiş olduğuna dair görüşü bana ulaşmış değildir."

Ebû Hâtim er-Râzî de şöyle der:

"Meymûn'un Ebû Zer ve Hz. Âişe'den yaptığı rivayetler muttasıl değildir." Ebû Davud da, "Hz. Âişe'ye ulaşamamış, Hz. Ali'yi görmemiştir. Bu durumda Muâz b. Cebel'e ulaşamamış olması daha öncelikli olarak ortaya çıkar" der.

İmam Buhârî ve şeyhi Ali b. Medînî, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim ve daha başka hadis âlimlerine göre, bir hadis, hadisi rivayet eden kişilerin birbiriyle buluşmuş olmaları şartıyla *muttasıl* olur.[700]

---

[700] Bu konudaki ihtilâf "mu'an'an" hadislere münhasırdır. Bu tür hadisler de, "an fülân, an fülân" şeklinde rivayet edilen hadislerdir. Müslim, *Sahîh*'inin mukaddimesinde; önceki ve sonraki bütün muhaddislerin şu konu üzerinde ittifak ettiklerini söyler: Mu'an'an hadisin râvileri, yaşadıkları asır ile doğum ve ölüm tarihleri itibariyle birbirlerini görmeleri imkân dahilinde ve *tedlîs* yapmadıkları bilinen kişilerden ise, bu

İmam Ahmed b. Hanbel'in sözleri de bu yöndedir. İmam Şâfiî de bu hususu *er-Risâle* isimli eserinde açıkça belirtir. Bütün bu ifadeler, İmam Müslim'in görüşüne aykırı düşmektedir.

---

hadisin *muttasıl* olduğuna ve râvilerin birbirinden hadisi dinlemiş olduklarına hükmedilir.

Ancak Müslim'e, bu ilmin imamı olan Ali b. Medînî, Buhârî ve daha başkaları karşı çıkar ve derler ki: İsnadda bulunan kişilerin bir defa veya daha fazla görüşmüş oldukları kesin olarak sabit olmamış ise, bu hadisin *muttasıl* olduğu kabul edilmez; sadece buluşmalarının mümkün olması yeterli olmaz (bk. *Şerhu Müslim, 1/127; Tavzîhu'l-Efkâr,* 1/330, 335).

On Dokuzuncu Hadis

ALLAH'IN SINIRLARINI KORUMAK ve KADERE İMAN

Abdullah b. Abbas (r.anhümâ) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah'ın (s.a.v) terkisinde idim, buyurdular ki:

Ey oğul! Sana bazı kelimeler öğreteceğim: Allah'ı koru ki O da seni korusun. Allah'ı koru ki onu karşında (yanında) **bulasın. İstediğin zaman Allah'tan iste. Yardım dileyeceğin zaman Allah'-tan dile.**

Şunu iyi bil ki eğer bütün insanlar bir konuda sana faydalı olmak için bir araya gelseler, Allah'ın senin lehine yazmış olduğu dışında bir fayda veremezler. Yine eğer sana bir konuda zarar vermek için toplanacak olsalar, Allah'ın senin aleyhine yazmış olduğu dışında bir zarar veremezler. (Çünkü) kalemler kaldırılmış ve sayfalar kurumuştur."[701]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Tirmizî rivayet etmiş ve hadisin hasen-sahih olduğunu söylemiştir. Tirmizî hadisi, Haneş es-San'ânî, İbn Abbas tarikiyle rivayet etmiştir. İmam Ahmed de aynı şekilde Haneş'ten ve bunun dışında iki farklı isnad ile rivayet etmiştir.

---

[701] Tirmizî, Kıyâmet, 59 (nr. 2516); Ahmed, *el-Müsned*, 1/293; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2556.

Ancak bu iki isnad da inkıtâ (kopukluk) olup, hadisin lafızları arasında bir fark yoktur. İmam Ahmed'in rivayet ettiği hadisin lafzı şöyledir:

"Ey oğul! -veya yavrucuğum!- Allah'ın seni yararlandıracağı bazı kelimeleri sana öğreteyim mi? Ben,

'Evet' deyince buyurdular ki:

Allah'ı koru (emirlerini tut) ki O da seni korusun. Allah'ı koru ki O'nu önünde bulasın. Bolluk zamanında Allah ile tanış (emirleri yerine getir) ki darlık anında sana iyilikte bulunsun. İstediğin zaman Allah'tan iste. Yardım dilediğin zaman Allah'tan dile.

Bil ki neler olacaksa (hepsi yazılmış) kalem kurumuştur. Eğer bütün insanlar, Allah'ın senin lehine yazmadığı bir konuda sana faydalı olmak için toplansalar, Allah ona geçit vermez ve insanlar da buna güç yetiremezler. Yine bütün insanlar, Allah'ın senin aleyhine yazmadığı bir konuda sana zarar vermek için bir araya gelseler, buna da güç yetiremezler.

Şunu da iyi bilmelisin ki hoşlanmadığın şeye sabretmekte pek çok hayır vardır. Yardım ve başarı sabırla birlikte, düzlüğü çıkış da sıkıntılarla birliktedir. Şüphesiz zorlukla birlikte kolaylık vardır."

Bu hadis-i şerifin lafzı, müellifin[702] zikrettiği ve Tirmizî'den başkalarına nisbet ettiği hadisten daha tamdır.

Hadisi, müellifin zikrettiği lafızla Abd b. Humeyd *Müsned*'inde[703] *zayıf* bir isnad ile Atâ'dan İbn Abbas vasıtasıyla rivayet etmiştir.

İbnü's-Salâh da bu hadisi, müellifin kırk hadisinin temelini oluşturan *el-Ehâdîsü'l-Külliyye* isimli eserinde Abd b. Humeyd ve başkalarına nisbet etmiştir.

Bu hadis, İbn Abbas'tan oğlu Ali, mevlâsı İkrime[704], Atâ b. Ebû Rebâh[705], Amr b. Dînâr, Ubeydullah b. Abdullah[706], Gufre'nin âzatlısı

---

702 İbn Receb'in, müellif ile kastettiği, şerhini yaptığı bu eserin metnini telif eden, yani kırk hadisi derleyen İmam Nevevî'dir.

703 Abd b. Humeyd, *Müsned*, nr. 636.

704 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11560.

Ömer[707], İbn Ebû Müleyke[708] ve bunların dışında daha başkaları vasıtasıyla pek çok yoldan rivayet edilmiştir.[709]

Bütün bu rivayet tarikleri içinde en sahih olanı, Tirmizî'nin rivayet tariki olan Haneş es-San'ânî tarikidir. İbn Mende ve başkaları böyle söyler.

Resûlullah'ın (s.a.v) İbn Abbas'a yaptığı bu vasiyet Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Saîd el-Hudrî[710], Sehl b. Sa'd[711] ve Abdullah b. Ca'fer[712] tarafından da rivayet edilmiştir, ancak bütün bu rivayetlerin isnadlarında zayıflık vardır.

Ukaylî şöyle der: Bu hadisin bütün senedleri *leyyin*dir. Senedlerden bazıları diğerlerinden daha üstündür.

Her hâlükârda Tirmizî'nin rivayet ettiği Haneş tariki *hasen* ve *ceyyid*dir[713].

---

705 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11416; Âcurrî, *eş-Şerîa*, s. 198; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 3/53.

706 Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/314; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 318.

707 Bu zat, Gufre'nin mevlâsı olan Ebû Hafs Ömer b. Abdullah el-Medenî'dir. İbn Abbas'tan yaptığı rivayet *mürsel*dir. Taberânî, *el-Kebîr*'de ondan rivayet etmiştir.

708 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11243; Beyhakî, *el-Âdâb*, nr. 1073; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/542.

709 Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/541-542.

710 Âcurrî, *eş-Şerîa*, s. 199; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1099; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 14/125; İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/2683.

711 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/159-160.

712 İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 315; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 11795.

713 Ukaylî, *ed-Duafâ*, 3/54.

Yirminci Hadis

HAYÂ İMANDANDIR

Ebû Mesud el-Bedrî (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"İnsanlığın eriştiği ilk nübüvvetin sözlerinden biri de, 'Utanmazsan dilediğini yap!' sözüdür."[714]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Buhârî rivayet etmiştir. Buhârî hadis-i şerifi, "Mansûr b. Mu'temir, Rib'î b. Hırâş, İbn Mesud, Resûlullah (s.a.v)" tarikiyle rivayet etmiştir.

Müslim'in bu hadisi rivayet etmediğini zannediyorum. Çünkü bunu bir topluluk rivayet etmiş ve isnadının, "Rib'î, Huzeyfe, Resûlullah (s.a.v)"[715] şeklinde olduğunu söyleyerek, hadisin isnadı üzerinde ihtilâf etmişlerdir.

---

[714] Buhârî, nr. 3483, 3484, 6120; *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 597, 1316; Ebû Davud, Edeb, 6 (nr. 4797); İbn Mâce, Zühd, 17 (nr. 4183); Ahmed, *el-Müsned*, 4/121, 122; 5/273; Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'l-Müsned*, 5/273; Tayâlisî, nr. 621; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-Ahlâk*, nr. 83; Taberânî, *el-Evsat*, 2332; Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/370; 8/124; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/192; Begavî, nr. 3597; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 607.

[715] Huzeyfe'den (r.a) yapılan bu rivayet şu kaynaklarda yer alır: Ahmed, *el-Müsned*, 5/383, 405; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2028; Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/371; *Ahbâru İsfahân*, 2/78; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/135, 136; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12711. Hadisin isnadı Müslim'in şartına göre sahîhtir.

Ancak hadis hafızlarının çoğunluğu, bu hadisin İbn Mesud'dan (r.a) rivayet edildiğine hükmetmişlerdir. Bunlar arasında Buhârî, Ebû Zür'a er-Râzî[716], Dârekutnî[717] ve daha başkaları vardır.

Bu da hadis-i şerifin İbn Mesud'dan Mesrûk'un rivayeti şeklinde gelen diğer sahih bir rivayet tarikinin bulunduğuna delâlet etmektedir.[718]

Taberânî, bu hadisi aynı lafızlarla Ebü't-Tufeyl'in Resûlullah'tan (s.a.v) rivayeti olarak nakleder.[719]

---

716 İbn Ebû Hâtim bunu *İlel*'inde Ebû Zür'a'dan nakleder (bk. İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 2/338).

717 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 6/523.

718 Bu isnad ile Abdürrezzâk rivayet etmiş olup isnadı sahîhtir (bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 20149).

719 Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12713.

Yirmi Birinci Hadis

İMAN ve İSTİKAMET

Süfyân b. Abdullah es-Sekafî (r.a) şöyle rivayet eder:

"Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! İslâm hakkında bana öyle bir söz söyle ki bu konuda senden başka birine soru sormayayım.' Buyurdular ki:

Allah'a iman ettim, de sonra dosdoğru ol."[720]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Müslim rivayet etmiştir. Müslim hadis-i şerifi, "Hişâm b. Urve, babası, Süfyân" tarikiyle rivayet etmiştir. Süfyân ise, Abdullah es-Sekafî et-Tâifî'nin oğludur. Resûlullah (s.a.v) ile görüşmüş ve sahâbî olma şerefine ermiştir. Hz. Ömer'in Tâif'te görevlendirdiği bir kişiydi.

Hadis-i şerif, Süfyân b. Abdullah'tan başka yollarla ve ilâvelerle de rivayet edilmiştir.

İmam Ahmed, Tirmizî ve İbn Mâce, bu hadisi "Zühri, Muhammed b. Abdurrahman b. Mâiz" tarikiyle rivayet eder.

---

[720] Müslim, İmân, 62 (nr. 38); Tirmizî, Zühd, 61 (nr. 2410); İbn Mâce, Fiten, 13 (nr. 3972); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 11489; Ahmed, *el-Müsned*, 3/413, 4/384; Taberânî, *el-Kebîr*, 7/69; Tayâlisî, nr. 1231; Dârimî, *es-Sünen*, 2/298; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 942, 5698, 5699, 5700, 5702.

Yirmi İkinci Hadis

CENNETE GİDEN YOL

Câbir b. Abdullah'tan (r.anhümâ):

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) şöyle sordu:

'Farz namazları kılsam, ramazan orucunu tutsam, helâlleri helâl bilip haramları da haram kabul etsem, bunlara bir şey ilâve etmesem, ne dersiniz cennete girer miyim?' Peygamber Efendimiz (s.a.v),

'Evet' diye karşılık verdi."[721]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Müslim rivayet etmiştir. Müslim hadis-i şerifi, "Ebü'z-Zübeyr, Câbir" tarikiyle rivayet etmiştir. Hadisin sonunda şu ilâve vardır:

"Ben de bunlara bir şey ilâve etmeyeceğim."

Bunun dışında, "A'meş, Ebû Sâlih ve Ebû Süfyân, Câbir" isnadıyla da rivayet etmiştir. Bunun lafzı şöyledir:

"Ey Allah'ın Resûlü! Farz namazları kılsam, helâlleri helâl kabul etsem ve buna bir şey ilâve etmesem, ne buyurursunuz cennete girer miyim? Resûlullah (s.a.v),

'Evet' buyurdular."

---

[721] Müslim, İmân, 16 (nr. 15); Ahmed, *el-Müsned*, 3/316, 348; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr.1940, 2295.

Yirmi Üçüncü Hadis

TEMİZLİK ve TESBİHLERİN ÖNEMİ, AMELLERDEKİ NUR, KUR'AN'IN HÜCCET OLMASI

Ebû Mâlik el-Eş'arî'den (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Temizlik imanın yarısıdır. Elhamdülillâh mîzanı doldurur. Sübhânellâh ve elhamdülillâh (her biri) göklerle yerin arasını doldururlar -veya (ikisi) doldurur-. Namaz nurdur. Sadaka burhandır. Sabır ziyadır (aydınlıktır). Kur'ân-ı Kerîm ise ya lehine ya da aleyhine bir delildir. Bütün insanlar sabahleyin giderler; kimisi nefsini satın alır ve onu âzat eder yahut onu helâke sürükler."[722]

TAHRÎC

Bunu Müslim rivayet etmiştir. Müslim hadisi, "Yahya b. Ebû Kesîr, Zeyd b. Sellâm, Ebû Sellâm, Ebû Mâlik el-Eş'arî" isnadıyla rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Temizlik (abdest) imanın yarısıdır. Elhamdülillâh mîzanı doldurur..." Hadisin tamamını rivayet eder.

---

722 Müslim, Taharet, 1 (nr. 223); Tirmizî, Daavât, 91 (nr. 3512); Nesâî, Zekât, 1 (5/5-8); *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 168, 169; İbn Mâce, Tahâret, 5 (nr. 280); Ahmed, *el-Müsned*, 5/342, 343; Dârimî, *es-Sünen*, 1/167; Beyhakî, *es-Sünne*, 1/42; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 3423, 3424; İbn Mende, *İmân*, s. 211; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 844.

Müslim nüshalarının çoğunda lafız "sabır ziyadır" şeklinde, bazılarında ise "oruç ziyadır" şeklindedir.

Yahya b. Ebû Kesîr'in bu hadisi Zeyd b. Sellâm'dan dinleyip dinlemediği hakkında ihtilâf vardır. Yahya b. Maîn işittiğini reddeder, Ahmed b. Ḥanbel ise işitmiş olduğunu kabul eder.

Bu hadisi Nesâî ve İbn Mâce, "Muâviye b. Sellâm, kardeşi Zeyd b. Sellâm, dedesi Ebû Sellâm, Abdurrahman b. Ganem, Ebû Mâlik" isnadıyla rivayet etmiş ve isnadına Abdurrahman b. Ganem'i ilâve etmiştir. Hadis hafızlarından bazıları bu rivayeti tercih eder ve şöyle der:

Muâviye b. Sellâm, kardeşinin hadisini Zeyd b. Yahya b. Kesîr'den daha iyi bilir. Bu rivayeti güçlendiren bir husus da bu hadisin "Abdurrahman b. Ganem, Ebû Mâlik" isnadıyla başka bir vecihten daha rivayet edilmiş olmasıdır. Bu durumda Müslim'in rivayeti *münkatı'* olmaktadır.

Muâviye'nin rivayet ettiği hadiste, Yahya b. Ebû Kesîr'in rivayetine muhalif bazı kısımlar vardır. Muâviye'nin rivayet ettiği hadisin lafzı şöyledir:

"Abdesti mükemmel şekilde almak imanın yarısıdır. Elhamdülillâh mîzanı doldurur. Tesbih ve tekbir (sübhânellâh ve Allahüekber) göğü ve yeri doldurur. Namaz nurdur, zekât burhandır, sabır ziyadır. Kur'ân-ı Kerîm ise lehine veya aleyhine bir delildir. Bütün insanlar sabahleyin giderler, nefislerini satın alır onu ya âzat eder ya da helâke sürüklerler."

Yirmi Dördüncü Hadis

ZULMÜN HARAMLIĞI ve YÜCE ALLAH'IN LUTUFLARININ ENGİNLİĞİ

Ebû Zer (r.a) rivayet eder: "Resûlullah (s.a.v) Rabb'inden rivayetle buyurdular ki:

"Ey kullarım! Şurası kesindir ki ben kendime zulmü haram ettim ve onu sizlerin arasında da haram kıldım. Öyleyse birbirinize zulmetmeyin.

Ey kullarım! Benim hidayete erdirdiklerim dışında hepiniz sapmış durumdasınız. Öyleyse benden doğru yola iletmemi isteyin ki sizleri doğru yola ileteyim.

Ey kullarım! Benim doyurduklarım dışında hepiniz açsınız. Benden doyurmamı isteyin, ben de sizleri doyurayım. Ey kullarım! Benim giydirdiklerim dışında hepiniz çıplaksınız. Öyleyse benden giydirmemi isteyin, ben de sizleri giydireyim.

Ey kullarım! Sizler gece ve gündüz günah işliyorsunuz. Ben ise bütün günahları bağışlarım. Öyleyse benden bağışlanma dileyin, sizleri bağışlayayım.

Ey kullarım! Sizler bana zarar verebilecek durumda değilsiniz ki zarar verebilesiniz. Bana bir fayda verebilecek durumda da değilsiniz ki fayda verebilesiniz.

Ey kullarım! Eğer sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz, sizin içinizdeki en takvâ sahibi kişinin kalbi gibi bir kalbe sahip olsa, bu durum benim mülkümde hiçbir

şey artırmaz. Ey kullarım! Şayet sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz, sizin içinizdeki en günahkâr kişinin kalbi gibi bir kalbe sahip olsa, bu durum benim mülkümden hiçbir şey eksiltmez.

Ey kullarım! Eğer sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz hep birlikte bir düzlükte toplansa ve benden dilekte bulunsalar, ben de her insana istediğini versem, bu durum benim katımda olandan, denize batırılan iğnenin (çıkarıldığında) eksilttiğinden başka hiçbir şey eksiltmez.

Ey kullarım! Bunlar sizlerin amellerinizdir, ben onları sizin için bir bir sayıyorum. Sonra da onları size eksiksiz vereceğim. Öyleyse her kim hayır bulursa Allah'a hamdetsin. Her kim de bundan başka bir şey bulursa, kendi nefsinden başkasını kınamasın."[723]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Müslim rivayet etmiştir. Müslim hadisi, "Saîd b. Abdülaziz, Rebîa b. Yezîd, Ebû İdris el-Havlânî, Ebû Zer" isnadıyla rivayet etmiştir. Hadisin sonunda Müslim şöyle der: Ebû İdris el-Havlânî bu hadis-i şerifi rivayet ettiği zaman diz üstü çökerdi.

Yine Müslim bu hadisi, "Katâde, Ebû Kılâbe, Ebû Esmâ er-Rahabî, Ebû Zer, Resûlullah (s.a.v)" isnadıyla rivayet etmiş, ancak hadisi olduğu gibi lafzıyla nakletmemiştir.

Râvi der ki: Bu hadisi yukarıdaki Ebû İdris'in rivayet ettiği hadis gibi nakletmiştir. Ebû İdris'in hadisi bundan daha tamamdır.

Bu hadisi Müslim, "Saîd b. Abdülaziz, Rebîa b. Yezîd, Ebû İdris el-Havlânî, Ebû Zer" isnadıyla rivayet etmiştir. Hadisin sonunda Müslim şöyle der: Ebû İdris el-Havlânî bu hadis-i şerifi rivayet ettiği zaman diz üstü çökerdi.

---

[723] Müslim, Birr, 55 (nr. 2577); Tirmizî, Kıyâmet, 49 (nr. 2495); İbn Mâce, Zühd, 30 (nr. 4257); Ahmed, *el-Müsned*, 5/154, 160, 177; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 20272; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 7/203-204; Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/125-126; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, s. 65, 159, 213-214, 227, 285.

Yine Müslim bu hadisi, "Katâde, Ebû Kılâbe, Ebû Esmâ er-Rahabî, Ebû Zer, Resûlullah (s.a.v)" isnadıyla rivayet etmiş, ancak hadisi olduğu gibi lafzıyla nakletmemiştir. Râvi der ki: Bu hadisi yukarıdaki Ebû İdris'in rivayet ettiği hadis gibi nakletmiştir. Ebû İdris'in hadisi bundan daha tamamdır.

İmam Ahmed, Tirmizî ve İbn Mâce de bu hadisi, "Şehr b. Havşeb, Abdurrahman b. Ganem, Ebû Zer" isnadıyla lafızla rivayet etmiştir.

Bu mânadaki bir hadisi Taberânî de Ebû Musa el-Eş'arî, Resûlullah (s.a.v) isnadıyla tahrîc etmiştir. Ancak bunun isnadı zayıftır.[724]

Ebû Zer'in bu hadisi hakkında İmam Ahmed şöyle der: Bu hadis-i şerif Şam ehli nezdinde en değerli hadistir.[725]

---

[724] Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17218. Heysemî, bunu Taberânî'nin *Evsat* ve *Kebîr*'inde rivayet ettiğini belirtir.

[725] İmam Nevevî (rh.a.) bu hadis-i şerifi *Ezkâr*'ında isnadıyla rivayet eder. Kendisi ile Resûlullah (s.a.v) arasındaki bütün râvilerin isimlerini saydıktan sonra şöyle der: Bu sahîh bir hadistir. Biz bunu İmam Müslim'den rivayet ettik. Benim ile Resûl-i Ekrem (s.a.v) arasında bulunan râvilerin hepsi de Şamlı'dır. İmam Ahmed de Şam halkı nezdinde bundan daha şerefli bir hadis bulunmadığını söyler.

Yirmi Beşinci Hadis

ALLAH'IN RAHMETİNİN GENİŞLİĞİ ve BUNU KAZANMA YOLLARI

Ebû Zer (r.a) rivayet eder:

"Resûlullah'ın (s.a.v) ashabından bazı kimseler oturuyordu. Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) şöyle dediler:

'Ey Allah'ın Resûlü! Servet sahipleri bütün ecirleri alıp gittiler! Bizim kıldığımız gibi namaz kılıyorlar, bizim oruç tuttuğumuz gibi onlar da oruç tutuyorlar ve mallarının fazlasıyla sadaka da veriyorlar.'

Resûlullah da (s.a.v) buyurdu ki:

'Allah Teâlâ sizler için de sadaka olacak bazı imkânlar sunmamış mıdır? Her bir tesbih (sübhânellâh demek) **sadakadır. Her bir tekbir** (Allahüekber demek) **sadakadır. Her bir hamd** (elhamdülillâh demek) **sadakadır. Her bir tehlîl** (lâ ilâhe illallah demek) **sadakadır.**

Her bir iyiliği emretmek sadakadır. Her bir kötülükten alıkoymak sadakadır.

Hatta sizin birinizin eşiyle birlikte olması sadakadır.' Bunun üzerine sahâbe-i kirâm,

'Ey Allah'ın Resûlü! Birimiz cinsel arzusunu giderdiği halde onun için mükâfat mı vardır?' diye sordular. Buyurdu ki:

Ne dersiniz, eğer o kişi arzusunu haram yolla giderseydi onun için günah söz konusu olmaz mıydı? İşte arzusunu helâl yoldan giderdiği takdirde de onun için sevap hâsıl olur."[726]

TAHRÎC

Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir. Müslim bu hadisi, "Yahya b. Ya'mer, Ebü'l-Esved ed-Deylemî, Ebû Zer" isnadıyla tahrîc etmiştir.

Bu meâlde pek çok hadis bazı ilâve ve noksanlıklarla değişik vecihlerden Ebû Zer'den (r.a) rivayet edilmiştir.

---

[726] Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 84, Zekât, 53, (nr. 720, 1006); Ebû Davud, Edeb, 172 (nr. 5243, 5244); Ahmed, *el-Müsned*, 5/167, 168; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 838.

Yirmi Altıncı Hadis

NİMETLERE KARŞILIK SADAKA ve ŞÜKÜR

Ebû Hüreyre (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"İnsanın sahip olduğu her ekleminden dolayı, güneşin doğduğu her günde bir sadaka vermesi gerekir. İki kişinin arasını düzeltmen bir sadakadır. Birinin bineğine binmesi için yardım ederek üzerine çıkmasını sağlaman yahut yerdeki eşyasını adama uzatman bir sadakadır. Güzel söz sadakadır. Namaza (mescide) giderken attığın her adım bir sadakadır. Yoldaki rahatsızlık verici şeyi gidermen bir sadakadır."[727]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim tahrîc etmiştir. Hadisi Hemmâm b. Münebbih, Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet etmiştir.

Bezzâr da bunu, Ebû Sâlih'in Ebû Hüreyre'den rivayeti olarak tahrîc eder.[728]

---

[727] Buhârî, nr. 2707, 2891, 2989; Müslim, Zekât, 56 (nr. 1009); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3381.

[728] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 928.

Yirmi Yedinci Hadis

İYİLİK ve GÜNAH

Nevvâs b. Sem'ân (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"İyilik güzel ahlâktır. Günah ise senin içini tırmalayan ve insanların bilmesinden hoşlanmadığın şeydir."[729]

Vâbisa b. Ma'bed'den (r.a):

"Resûlullah'ın (s.a.v) yanına gelmiştim, buyurdu ki:

'İyilik ve günahın ne olduğunu sormaya mı geldin?' Ben, 'Evet' deyince şöyle buyurdu:

Kalbine danış! İyilik, kişinin huzur bulduğu ve kalbin tatmin olduğu şeydir. Günah ise insanın içini tırmalayan ve göğüste tereddüt uyandıran şeydir. İnsanlar sana fetva verse ve nice nice fetvalar verseler bile."[730]

TAHRÎC

İmam Nevevî (rh.a) der ki: Bu *hasen* bir hadistir, biz bunu iki hadis imamı olan Ahmed b. Hanbel'den ve Dârimî'nin *Müsned*'inde *hasen* bir isnad ile rivayet ettik.

---

[729] Müslim, Birr, 15 (nr. 2553); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 295, 302; Tirmizî, Zühd, 52 (nr. 2390); Ahmed, *el-Müsned*, 4/182; Dârimî, *es-Sünen*, 2/322; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 397.

[730] Ahmed, *el-Müsned*, 4/228; Dârimî, *es-Sünen*, 2/245-246; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1586, 1857; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/403.

Nevvâs b. Sem'ân'ın (r.a) hadisini Müslim şu isnad ile rivayet etmiştir: "Muâviye b. Sâlih, Abdurrahman b. Cübeyr b. Nüfeyr, babası, Nevvâs" Muâviye ve Abdurrahman'dan hadis tahrîc etme konusunda Müslim *teferrüd* etmiş, Buhârî bunlardan rivayet etmemiştir.

Vâbisa'nın (r.a) hadisini de İmam Ahmed[731] şu tarikle rivayet etmiştir: "Hammâd b. Seleme, Zübeyr b. Abdüsselâm, Eyyûb b. Abdullah b. Mikrez, Vâbisa b. Ma'bed."

İmam Ahmed'in naklettiği diğer bir rivayetin isnadında bulunan Zübeyr, Eyyûb'dan hadis işitmemiş, hadisi onun meclisinde bulunan birinin kendisine rivayet ettiğini söylemiştir. Bu hadisin isnadında, hadisin zayıf sayılmasına sebep olan iki husus vardır.

Birincisi. Senedinde Zübeyr ile Eyyûb arasında kopukluk (inkıtâ) bulunmasıdır. Zübeyr, işitmediği bir topluluktan rivayet etmiştir.

İkincisi. İsnadda bulunan bu Zübeyr'in zayıf biri olmasıdır. Dârekutnî, onun *münker* hadisler rivayet ettiğini söylemiştir.

İbn Hibbân da onun zayıf olduğunu söylemiş, ancak ismini Eyyûb b. Abdüsselâm şeklinde belirterek isminde hata etmiştir.

Bunun Vâbisa'dan rivayet edilen başka bir tariki daha vardır. Bunu da İmam Ahmed tahrîc etmiş ve isnadı şöyledir: Muâviye b. Sâlih, Ebû Abdullah es-Sülemî, Vâbisa. Bu hadis muhtasar olup lafzı şöyledir:

"İyilik, göğsünün genişlik ve rahatlık bulduğu şeydir. Günah ise insanlar onun hakkında fetva verse bile, senin göğsünü tırmalayan şeydir."[732]

Burada ismi geçen Sülemî hakkında Ali b. Medînî, *meçhûl* olduğunu söylemiştir.

Bezzâr ve Taberânî de tahrîc etmiş olup, onların rivayetindeki ismi Ebû Abdullah el-Esedî şeklindedir. Bezzâr, "Kimsenin onu bu şe-

---

[731] Ahmed, *el-Müsned*, 4/227. Hadisin metni için yirmi yedinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

[732] Ahmed, *el-Müsned*, 4/227.

kilde isimlendirdiğini bilmiyoruz" demiştir. Bazı rivayetlerde Muhammed olarak isimlendirilmiştir.

Hafız Abdülganî b. Saîd şöyle der:

Eğer bu kişinin, asılmış olan Muhammed b. Saîd ismindeki kişi olduğu söylenirse, bu görüşü şöyle reddederim: Asılmış olan o kişi zındıklardan olup yalancılık ve hadis uydurmakla meşhur biri olduğundan Mansûr tarafından asılmıştır. Ancak Vâbisa'ya ulaşmamıştır. En doğrusun Allah Teâlâ bilir.

Yirmi Sekizinci Hadis

SÜNNETE SARILMAK ve BİD'ATTAN KAÇINMAK

"Resûlullah (s.a.v) bize öylesine bir vaaz etti ki, ondan dolayı kalpler ürperdi, gözlerden yaşlar aktı. Dedik ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bu, veda eden birinin öğüdüne benziyor. Bizlere vasiyette bulunsan!' Şöyle buyurdu:

Sizlere Allah Teâlâ'ya karşı takvâ sahibi olmanızı, başınıza bir köle bile emîr tayin edilmiş olsa dinleyip itaat etmenizi tavsiye ederim. Benden sonra yaşayanlarınız gerçekten pek çok ihtilâf görecek. (Bu ihtilâflar karşısında) **siz benim sünnetime ve hidayet rehberi olan râşid halifelerimin sünnetine uyun; buna azı dişlerinizle sımsıkı sarılın! Sonradan çıkma işlerden kaçının. Çünkü her bid'at sapıklıktır."**[733]

TAHRÎC

Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiş ve hasen-sahih bir hadis olduğunu söylemiştir. Hadis-i şerif İmam Ahmed, Ebû Davud, Tirmizî ve

733 Tirmizî, İlim, 16 (nr. 2676); Ebû Davud, Sünnet, 6 (nr. 4607); İbn Mâce, Mukaddime, 6 (nr. 43, 44); Ahmed, *el-Müsned*, 4/126-127; Dârimî, *es-Sünen*, 1/44; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 27; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 2/69; Begavî, nr. 102; Âcurrî, *eş-Şerîa*, s. 46; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/541; Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikâd*, nr. 81; Mervezî, *es-Sünne*, nr. 69, 72; Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/220; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/95-96; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5.

İbn Mâce tarafından tahrîc edilmiş olup isnadı şöyledir: Sevr b. Yezîd, Hâlid b. Ma'dân, Abdurrahman b. Amr es-Sülemî.

Ahmed ve Ebû Davud rivayetinde isnadına Hucr b. Hacer el-Kilâî'yi ilâve etmiştir. Her iki rivayet de İrbâd b. Sâriye'den (r.a) yapılmıştır. Tirmizî bunun için hasen-sahih der.

Hafız Ebû Nuaym da şöyle der: "Bu hadis, Şamlılar'ın sahîh hadisinden daha iyidir. Buhârî ve Müslim bunu (Hucr b. Hacer'i) reddettiği için terketmiş değildir."

Hâkim ise Buhârî ve Müslim'in, bu râviyi terketmesinin sebebinin Hâlid b. Ma'dân'dan Sevr b. Yezîd'den başkasının rivayet etmediğini vehmetmelerine dayandığını ileri sürmüştür. Halbuki ondan Buhayr b. Sa'd, Muhammed b. İbrahim et-Teymî ve başkaları rivayet etmiştir.

Ben derim ki: Durum onun (Hâkim'in) zannettiği gibi değildir. Ve hadis de Buhârî ve Müslim'in şartlarını taşımamaktadır. Onlar ne Abdurrahman b. Amr es-Sülemî'den ne de Hucr el-Kilâî'den hadis rivayet etmişlerdir. Onlar ilim ve rivayetle şöhret bulmuş kişilerden değillerdi.

Diğer taraftan Hâlid b. Ma'dân hakkında da ihtilâf edilmiştir. Yukarıda geçtiği gibi kendisinden rivayet edenler olmuştur. Yine kendisinden İbn Ebû Bilâl, İrbâd b. Sâriye isnadıyla rivayet edilmiştir. İmam Ahmed de kendisinden bu vecihten rivayet etmiştir. Yine onun vasıtasıyla Damre b. Habîb, Abdurrahman b. Amr es-Sülemî, İrbâd b. Sâriye isnadıyla rivayet edilmiştir.

Bu vecihten İmam Ahmed ve İbn Mâce rivayet etmiş ve hadiste şu ilâveyi zikretmiştir:

"... Sizleri, gecesi de gündüz gibi bembeyaz olan bir hal üzere bırakmış bulunuyorum. Benden sonra bundan ancak helâk olan kişiler sapar."

Hadisin sonunda ise şu ilâve vardır:

"... Mümin kişi uysal bir deve gibidir; nereye yönlendirilirse oraya gider."

Hadis hafızlarından bir kısmı, hadisin sonunda ilâve olarak rivayet edilen kısmı reddeder ve şöyle der: Bu kısım *müdrecdir* (sonradan eklenmiştir), hadisin aslından değildir. Ahmed b. Sâlih ve başkaları bunu söylemiştir. Hâkim bu hadisi tahrîc eder ve şöyle der: Esed b. Vedâa bu hadisi naklettikten sonra şunu ilâve olarak söylerdi: "Mümin kişi uysal bir deve gibidir, nereye yönlendirilirse oraya gider."

İbn Mâce de bu hadisi şu isnad ile rivayet etmiştir: Abdullah b. Alâ b. Zübeyr, Yahya b. Ebû Mutâ', İrbâd b. Sâriye. Zâhirine bakılınca bu isnad *muttasıl* ve *ceyyid* olarak görünmektedir. Râvileri sika ve *meşhur* râvilerdir. Rivayet esnasında, hadisi râvilerden bizzat duyduklarını tasrih etmişlerdir.

İmam Buhârî *Târih*'inde şöyle der: "Yahya b. Ebû Mutâ', bu rivayete göre hadisi İrbâd'dan işitmiştir. Ancak Şam hafızları bunu reddederek şöyle derler: Yahya b. Ebû Mutâ', hadisi İrbâd b. Sâriye'den işitmemiş ve onunla buluşmamıştır. Bu rivayet de *galat*tır."[734]

Bunu söyleyenler arasında Ebû Zür'a ed-Dımaşkî de vardır. Bunu Duhaym'den nakleder.[735] Onlar kendi şeyhlerini başkalarından daha iyi tanırlar. Buhârî (rh.a) ise *et-Târîhu'l-Kebîr*'de Şamlılar hakkında verdiği bazı haberlerde yanıldığı olmuştur.

Bu hadis İrbâd b. Sâriye'den başka vecihlerden de rivayet edilmiştir. Hadis aynı zamanda Büreyde (r.a) vasıtasıyla da Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet edilmiştir. Ancak Büreyde'nin rivayetinin isnadı *sabit* değildir. Allah Teâlâ en doğrusunu bilir.

---

734 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 8/306.

735 bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, Yahya b. Ebû Kattân'ın terceme-i hali.

Yirmi Dokuzuncu Hadis

CENNETİN YOLLARI İSLÂM'IN BAŞI, ZİRVESİ ve DİREĞİ

Muâz b. Cebel'den (r.a) rivayet edilir:

"Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana, cennete girmemi sağlayacak ve cehennemden uzaklaştıracak bir amel bildir!' Buyurdular ki:

'Büyük bir iş hakkında soru sordun! Bununla birlikte, Allah Teâlâ'nın kolaylaştırdığı kimseler için bu gerçekten çok kolaydır! Hiçbir şeyi O'na ortak koşmadan Allah'a ibadet edersin, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirsin, ramazan orucunu tutar ve beyti haccedersin.'

Sonra şöyle buyurdu:

'Sana hayır kapılarını göstereyim mi? Oruç kalkandır, suyun ateşi söndürdüğü gibi sadaka da günahları söndürür. Bir de gecenin ortasında kişinin kalkıp namaz kılması.'

Sonra şu âyeti okudu: 'Korkuyla ve umutla Rab'lerine yalvarmak üzere (*ibadet ettikleri için*), vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar. Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.'[736]

Ardından şöyle buyurdu:

---

[736] Secde 32/16-17.

'Sana işin başını, direğini ve en zirve noktasını bildireyim mi?' Ben,

'Evet bildir ey Allah'ın Resûlü!' deyince buyurdu ki:

'İşin başı İslâm, direği namaz ve zirve noktası cihaddır.' Sonra buyurdu ki:

'Sana bütün bunların temelini bildireyim mi?' Ben,

'Evet, bildir ey Allah'ın Resûlü!' deyince, eliyle dilini tuttu ve,

'Buna sahip ol' buyurdu. Ben,

'Ey Allah'ın Resûlü! Konuştuklarımızdan dolayı da sorgulanacak mıyız?' dedim. Buyurdu ki:

Hay anası seni kaybedesice! İnsanların yüzüstü yahut burunları üzeri cehenneme sürüklenmelerinin sebebi dilleriyle kazandıklarından başka bir şey midir ki?"[737]

TAHRÎÇ

Bunu Tirmizî rivayet etmiş ve hadisin *hasen*-sahih olduğunu söylemiştir.

Hadis-i şerif Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve İmam Ahmed tarafından, "Ma'mer, Âsım b. Ebû Nücûd, Ebû Vâil, Muâz b. Cebel" isnadıyla rivayet edilmiştir. Tirmizî hadis hakkında *hasen*-sahih demiştir.

Onun (Tirmizî'nin) bu sözü üzerinde iki yönden söz söylenebilir:

Birincisi. Ebû Vâil, yaşı itibariyle Muâz b. Cebel'e (r.a) yetişmiş olsa bile, ondan hadis dinlediği (semâı) sabit değildir. Muâz (r.a) Şam'da yaşamaktaydı, Ebû Vâil ise Kûfe'de bulunuyordu. Hadis imamları -İmam Ahmed ve başkaları- böylesi durumlarda hadisin dinlenilmiş olmasını kabul etmezler.

---

737 Tirmizî, İmân, 8 (nr. 2616); İbn Mâce, Fiten, 12 (nr. 3973); Ahmed, *el-Müsned*, 5/230, 236, 237, 245; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 20303; İbn Ebû Şeybe, *el-İmân*, nr. 1, 2; Hennâd, *ez-Zühd*, nr. 1090; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 560; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/20; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/200, 291, 304, 305; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/412-413; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 214.

Nitekim Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Vâil'in Ebü'd-Derdâ'dan hadis semâı (dinlemesi) hakkında şöyle der: "Ebü'd-Derdâ'nın yaşadığı devre yetişmiştir. Ancak o Kûfe'de Ebü'd-Derdâ ise Şam'da idi." Bu sözlerle, Ebû Vâil'in Ebü'd-Derdâ'dan hadis semâının sahîh olmadığını söylemek istemiştir.[738]

Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, Ebû Vâil'in Hz. Ömer'den semâı hakkında tevakkuf ettiklerini yahut bunu reddettiklerini bir topluluktan nakleder. Bu durumda Ebû Vâil'in Ebü'd-Derdâ'dan hadis semâı daha uzak bir durumdur.

İkincisi. Bu hadis, Hammâd b. Seleme, Âsım b. Ebû Nücûd, Şehr b. Havşeb, Muâz b. Cebel isnadıyla rivayet edilmiştir. İmam Ahmed, hadisi bu isnad ile muhtasar olarak tahrîc etmiştir.[739] Dârekutnî, daha doğru olan rivayetin bu olduğunu söyler. Çünkü, Şehr'in durumu hakkında ihtilâf olmakla birlikte bu hadis onun rivayeti olarak bilinmektedir.

Ben derim ki: Şehr'in Muâz b. Cebel'den (r.a) yaptığı rivayetin *mürsel* olduğu kesindir. Ayrıca Şehr'in *sika* veya *zayıf* olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır.

İmam Ahmed hadisi, Şehr, Abdurrahman b. Ganem, Muâz b. Cebel isnadıyla rivayet etmiştir. Yine İmam Ahmed bu hadisi, Urve b. Nezzâl veya Nezzâl b. Urve ve Meymûn b. Ebû Şebîb vasıtasıyla da tahrîc etmiştir. Her iki rivayet de Muâz b. Cebel'den yapılmıştır. Halbuki ne Meymûn ne de Urve Muâz b. Cebel'den hadis dinlemiş değildir. Hadis, Muâz b. Cebel'den daha başka yollarla da rivayet edilmiştir, bu rivayetlerde za'f vardır.

---

[738] bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 88.

[739] Ahmed, *el-Müsned*, 5/248.

Otuzuncu Hadis

ALLAH'IN SINIRLARINA UYMAK

Ebû Sa'lebe el-Huşenî (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Muhakkak ki Allah Teâlâ birtakım işleri farz kılmıştır, onları zayi etmeyiniz. Birtakım sınırlar da çizmiş, onları da aşmayınız. Bazı şeyleri da haram kılmıştır, onları çiğnemeyiniz. Bazı konularda ise unuttuğu için değil de sizlere rahmet olması için susmuştur. Onları da araştırmayınız."[740]

TAHRÎC

Bunu Dârekutnî ve başkaları rivayet etmiştir. Hadis, Mekhûl'ün Ebû Sa'lebe el-Huşenî'den rivayetidir ve iki *illeti* vardır.

Birincisi. Mekhûl'ün Ebû Sa'lebe'den semâı sahih değildir. Ebû Misher ed-Dımaşkî, Hâfız Ebû Nuaym ve bu ikisi dışındakilerin durumu da böyledir.

İkincisi. Bu hadisin *merfû* mu yoksa Ebû Sa'lebe'nin sözü olarak *mevkuf* mu olduğu hususundan ihtilâf vardır. Bazıları bu hadisi Mekhûl'den Ebû Sa'lebe'nin sözü (*mevkuf* hadis) olarak rivayet etmiştir. Ancak Dârekutnî şöyle der: Doğruya daha yakın olanı bu hadisin *merfû* şeklindeki rivayettir ve bu rivayet daha çok şöhret bulmuştur.

---

[740] Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/183-184; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/589; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/9; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/12-13; Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/12. Beyhakî, bunu Sa'lebe'den *mevkuf* olarak da rivayet eder (Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/12).

Müellif Nevevî (rh.a) bu hadis-i şerifi *hasen* olarak değerlendirmiştir. Yine kendisinden önce Hâfız Ebû Bekir es-Sem'ânî de *el-Emâlî*'de bu hadisin *hasen* olduğunu söylemiştir.

Bu hadis aynı mânada başka vecihlerden de *merfû* olarak rivayet edilmiştir. Bezzâr *Müsned*'inde, Hâkim de *Sahîh*'inde Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) bu hadisin benzerini rivayet eder.[741]

Hâkim bu hadisin isnadının sahih, Bezzâr da isnadının *sâlih* olduğunu söyler.

Bu hadisi Taberânî ve Dârekutnî, başka bir vecihten Ebü'd-Derdâ (r.a) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v), Ebû Sa'lebe'nin rivayet ettiği hadisin mislini rivayet eder. Hadisin sonunda şu lafızlar vardır:

"... Allah'tan bir rahmettir, siz de onları kabul edin!"[742] Ancak bunun isnadı zayıftır.

Tirmizî ve İbn Mâce, Seyf b. Harun, Süleyman et-Teymî, Ebû Osman, Selmân isnadıyla şöyle rivayet eder:

"Resûlullah'a (s.a.v), eritme yağ, peynir ve yaban eşeğinin hükmünü sordular. Bunun üzerine buyurdu ki:

Helâl, Allah'ın kitabında helâl kıldığı şeylerdir, haram ise Allah'ın kitabında haram kıldığı şeydir. Sükût ettiği şeyler de affettiği şeylerdir."[743]

Tirmizî şöyle der: "Bu hadisi Süfyân -yani İbn Uyeyne-, Süleyman'dan, o Osman'dan, o da Selmân'dan kendi sözü olarak rivayet etmiştir. Sanki bu rivayet daha sahîh gibidir."

Yine Tirmizî *İlel*'inde, Buhârî'nin *merfû* olarak rivayet edilen hadiş hakkında, "Ben bu rivayeti *mahfûz* olarak görmüyorum" dediğini

---

741 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 123; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/375; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/12; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 794. Hadisin metni için otuzuncu hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

742 Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 1111; Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/298; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/295; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 795.

743 Tirmizî, Libâs, 6 (nr. 1726); İbn Mâce, Et'ıme, 60 (nr. 3367); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/115; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/12; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6124, 6159; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 2/174.

nakleder. Ahmed de bu hadisin *münker* olduğunu yine İbn Maîn de bunun *münker* olduğunu söyler.

Ebû Hâtim er-Râzî ise şöyle der: Hadis hakkındaki bu (*mevkuf* ve *münker* olduğu yönündeki) değerlendirmeler hatalıdır. Çünkü bu hadisi sika râviler Teymî'den, Ebû Osman vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) *mürsel* olarak rivayet etmişlerdir. Bunların isnadında Selmân (r.a) yoktur.[744]

Ben derim ki: Bu hadis değişik vecihlerden Selmân'ın (r.a) sözü olarak rivayet edilmiştir.

İbn Adî, bu hadisi İbn Ömer'den (r.a) *merfû* olarak rivayet etmiş ve isnadının zayıf olduğunu söylemiştir.[745]

Sâlih el-Meriy de bunu, Cüreyrî, Ebû Osman en-Nehdî, Âişe (r.anhâ) isnadıyla *merfû* olarak rivayet etmiş, ancak isnadında hata etmiştir.

Bu hadis ayrıca Hasan-ı Basrî'den de *mürsel* olarak rivayet edilmiştir.[746]

---

744 İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 2/10.

745 İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/2481.

746 Ukaylî, *ed-Duafâ*, 2/174.

Otuz Birinci Hadis

GERÇEK ZÜHD

Sehl b. Sa'd es-Sâidî (r.a) şöyle rivayet eder:

"Adamın biri geldi ve şöyle dedi:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana öyle bir iş göster ki onu işlediğim zaman beni hem Allah sevsin hem de insanlar.' Resûlullah Efendimiz buyurdular ki:

Dünyaya karşı zâhid ol ki Allah seni sevsin. İnsanların elinde bulunanlara karşı zâhid ol ki insanlar seni sevsin."[747]

TAHRÎC

Bu *hasen* bir hadistir, İbn Mâce ve başkaları *hasen* sened ile rivayet etmişlerdir.

İbn Mâce bu hadisi, Hâlid b. Amr el-Kuraşî, Süfyân-ı Sevrî, Ebû Hâzim, Sehl b. Sa'd isnadıyla tahrîc etmiştir. Müellif Nevevî (rh.a) bunun isnadının *hasen* olduğunu söylemiştir.

Bu görüş üzerinde söz söylenebilir. Zira Hâlid b. Amr el-Kuraşî el-Emevî hakkında İmam Ahmed "münkerü'l-hadis" demiş, bir yerde de, "*Sika* değildir, bâtıl hadisler rivayet eder" demiştir.

---

[747] İbn Mâce, Zühd, 1 (nr. 4102); İbn Hibbân, *Ravzatü'l-Ukalâ*, s. 141; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 5972; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 643; Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/252-253, 7/136; *Târihu İsfahân*, 2/244-245; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/902; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 2/11; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/313.

İbn Maîn de onun hakkında, "Hadisi bir şey değildir", başka bir yerde ise, "Kezzâbdır, yalan söyler, Şu'be'den *mevzû* hadisler rivayet etmiştir" der.

Buhârî ve Ebû Zür'a ise onun için "münkerü'l-hadis" der. Ebû Hâtim de "metrûkü'l-hadis ve *zayıf*" olduğunu söyler. Sâlih b. Muhammed ile İbn Adî ona hadis uydurma sıfatını nisbet eder.

İbn Hibbân bu kişi hakkında tenakuza düşmüş; onu bir taraftan *Kitâbü's-Sikât*'ta zikrederken, aynı zamanda *ed-Duafâ* isimli kitabında da zikretmiş ve hakkında, "*Sika* râvilere aykırı olarak *mevzû* hadisler rivayet ederdi, onun rivayetleri ile ihticâc helâl olmaz" demiştir.

Ukaylî[748], onun bu hadisini tahrîc eder ve şöyle der: Bunun Süfyân-ı Sevrî'den rivayetinin aslı yoktur. Muhammed b. Kesîr es-San'ânî, Hâlid'e muvafakat etmiştir. Herhalde hadisi ondan almış ve tedlîs yapmıştır. Çünkü meşhur olan bu Hâlid'dir.

Ebû Bekir el-Hatîb şöyle der: "Bu hadise *mütâbaat* edenler arasında Ebû Katâde ve Mihrân b. Ebû Ömer er-Râzî de vardır. Bunlar hadisi Süfyân-ı Sevrî'den rivayet etmiştir. Bunların en meşhuru İbn Kesîr'in hadisidir." Böyle demektedir fakat bu Ukaylî'nin şu sözlerine muhaliftir: "Bu hadisler içinde en meşhuru Hâlid b. Amr'ın hadisidir." Doğru olan görüş budur.

İmam Ahmed, Muhammed b. Kesîr'in *zayıf* olduğunu söylemiştir. Ebû Katâde ve Mihrân hakkında da söz söylenmiştir. Ancak Muhammed bu ikisinden daha üstündür. Çünkü o, hadis hafızlarının çoğunluğuna göre sikâ bir râvidir.

İbn Adî, onun bu hadisi hakkında hayret etmiş ve, "Ne söyleyeceğimi bilemiyorum" demiştir.

İbn Ebû Hâtim[749] de babasına (Ebû Hâtim'e) Muhammed b. Kesîr'in Süfyân-ı Sevrî'den rivayet ettiği bu hadisi sorduğunu, babasının da, "Bu hadis bâtıldır" dediğini nakleder. Yani, bu isnad ile bâtıl olduğunu kastederek, Muhammed b. Kesîr'in Süfyân-ı Sevrî'den rivayetinin aslının olmadığına işaret eder.

---

[748] Ukaylî, *ed-Duafâ*, 2/11.

[749] İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 2/107.

İbn Meşîş şöyle der: Ahmed b. Hanbel'e, -bu hadisi zikrederek- Sehl b. Sa'd'ın hadisini sordum. Hayretinden, "Lâ ilâhe illallah, bunu kim rivayet ediyor?" dedi. Ben de, "Hâlid b. Amr" dedim. O da, "Başımıza Hâlid b. Amr çattı" dedi ve sustu. Bundan muradı, Hâlid'in bu hadisi hakkında konuşulmasını kötü bulduğunu göstermekti. Çünkü onu meşgul olunacak değerde görmüyordu.

Bu hadis başka bir vecihten *mürsel* olarak rivayet edilmiştir. Ebû Süleyman b. Zebr ed-Dımaşkî bunu *Müsned-i İbrahim b. Edhem*'de; Muâviye b. Hafs, İbrahim b. Edhem, Mansûr, Rebî' b. Hırâş isnadıyla rivayet eder.[750]

İbn Ebü'd-Dünyâ da bu hadisi *Zemmü'd-Dünyâ* isimli eserinde; Ali b. Bekâr'ın İbrahim b. Edhem'den rivayeti olarak tahrîc eder.

---

[750] *Müsned-i İbrahim b. Edhem,* s. 29-30; Ebû Nuaym, *Hilye,* 8/81. Hadisin metni için otuz birinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

Otuz İkinci Hadis

ZARAR VERMEK YOKTUR

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur."[751]

TAHRÎC

Hasen hadistir, İbn Mâce, Dârekutnî ve daha başkaları *müsned* olarak rivayet etmiştir. İmam Mâlik de *el-Muvatta'da mürsel* olarak rivayet etmiş, isnaddaki Ebû Saîd'i (r.a) düşürmüştür. Hadisin, birbirini güçlendiren pek çok rivayeti vardır.

İbn Mâce bu hadisi Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet etmemiştir. Ebû Saîd el-Hudrî'den Dârekutnî, Hâkim ve Beyhakî şu isnad ile rivayet etmiştir: Osman b. Muhammed b. Osman b. Rebîa, Derâverdî, Amr b. Yahya el-Mâzinî, babası, Ebû Saîd el-Hudrî.

Hâkim bu hadis hakkında der ki: İsnadı Müslim'in şartına göre sahihtir. Beyhakî de, Osman'ın bu hadisin Derâverdî'den rivayetinde

---

[751] İbn Mâce, Ahkâm, 17 (nr. 2340, 2341); Ahmed, *el-Müsned*, 1/313, 5326-327; Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/745; Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/77; 4/228; Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, 4/386; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 270, 1037; *el-Kebîr*, nr. 1378, 1387; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/69; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/57-58; Ebû Nuaym, *Târîhu İsbahân*, 1/344; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 6536, 6537, 7059.

Bu hadis-i şerif, Ebû Saîd el-Hudrî, İbn Abbas, Ubâde b. Sâmit, Ebû Hüreyre, Câbir b. Abdullah, Hz. Âişe, Sa'lebe b. Ebû Mâlik el-Kurazî (r.anhüm) gibi pek çok sahâbeden rivayet edilmiştir.

teferrüd ettiğini söyler.[752] İmam Mâlik de bu hadisi *el-Muvatta'*da Amr b. Yahya'dan babası vasıtasıyla *mürsel* olarak rivayet eder.

İbn Abdülber[753] der ki: Bu hadisi İmam Mâlik'in *mürsel* olarak rivayet ettiğinde herhangi bir ihtilâf yoktur. *Sahîh* bir yolla *müsned* olarak tahrîc edilmemiştir. Daha sonra onu Abdülmelik b. Muâz en-Nusaybî'nin Derâverdî'den rivayeti şeklinde *mevsûl* olarak tahrîc etmiştir. Derâverdî'ye gelince, İmam Ahmed onun hıfzından rivayet ettiklerini zayıf bulur ve değer vermezdi. İmam Mâlik'in görüşünün onun (Abdülmelik'in) görüşünden üstün olduğunda şüphe yoktur.

Hâfız Hâlid b. Sa'd el-Endelüsî der ki: "Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur" hadisi *müsned* olarak rivayeti sahih değildir.

İbn Mâce ise hadisi şu isnad ile rivayet etmiştir: "Fudayl b. Süleyman, İshak b. Yahya b. Velîd, Ubâde b. Sâmit."

"Resûlullah (s.a.v), zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur, diye hükmetti."

Bu isnad ile bu hadiste *tashîf* olduğu görülmektedir. Bu aynı zamanda *münkatı'* olup yazılı bir yerden alınmıştır. Bunu İbnü'l-Medînî, Ebû Zür'a ve daha başkaları da söylemiştir. Bu kişinin İbn Talha olduğu da söylenmiştir ki o da zayıf biri olup Ubâde b. Sâmit'ten hadis işitmemiştir. İbn Ebû Hâtim[754] ve Dârekutnî[755] gibi hadis âlimleri böyle söylemektedir.

Ayrıca bu kişinin İshak b. Yahya b. Velîd b. Ubâde olduğu da söylenmiştir. Bu kişi, Dârekutnî'nin söylediğine göre Ubâde b. Sâmit'ten hadis işitmemiştir.[756]

---

752 İbnü't-Türkmânî teferrüd ettiği görüşünü reddederek der ki: Teferrüd etmemiştir, bilakis Abdülmelik b. Muâz en-Nusaybî de onun gibi Derâverdî'den rivayet etmiştir. Keza Ebû Amr da *et-Temhîd* ve *el-İstizkâr* isimli kitaplarında ondan hadis rivayet etmiştir.

753 Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, 4/385. Zeyaî'nin belirttiğine göre İbn Abdülber'in bu sözleri *et-Temhîd* isimli eserinde yer almaktadır.

754 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/237.

755 Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/202.

756 Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/17.

Bu kişiyi İbn Adî *ed-Duafâ* isimli kitabında zikreder ve hakkında, "Hadislerinin tamamı gayri mahfûzdur" der.

Ayrıca Musa b. Ukbe'nin de İshak'tan hadis işitmediği de söylenmiştir. Bu hadisleri kendisinden Ebû İyâş el-Esedî rivayet etmiştir. Ebû İyâş ise tanınan biri değildir.

İbn Mâce bu hadis başka bir isnad ile daha rivayet etmiştir: Câbir el-Cu'fî, İkrime, İbn Abbas. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: *"Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur."* Câbir el-Cu'fî de çokları tarafından *zayıf* bulunmuştur.

Dârekutnî de şu isnad ile rivayet eder: İbrahim b. İsmail, Davud b. Hasîn, İkrime. İbrahim'i de bir topluluk *zayıf* saymıştır. Davud'un İkrime'den yaptığı rivayetler ise *münker*dir.

Yine Dârekutnî; Vâkıdî, Hârice b. Abdullah b. Süleyman b. Zeyd b. Sâbit Ebü'r-Ricâl, Amre, Âişe isnadıyla rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki: *"Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur."* Vâkıdî ise *metrûk* biridir. Şeyhinin zayıflığı hakkında ise ihtilâf vardır. Hadisi Taberânî de iki vecihten rivayet etmiştir. İkisi de *zayıf* olup Kasım'ın Hz. Âişe'den yaptığı rivayettir.

Taberânî ayrıca şu isnad ile rivayet eder: Muhammed b. Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Yahya b. Hibbân, amcası Vâsi' b. Hibbân, Câbir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: *"İslâm'da zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur."* Bu isnad da öncekine yakın olup *garîb*dir.

Ancak Ebû Davud[757] bunu *el-Merâsîl*'de şu isnad ile tahrîc etmiştir: Abdurrahman b. Mağrâ, İbn İshak, Muhammed b. Yahya b. Hibbân, amcası Vâsi'. Bu rivayet *mürsel* olup daha sahihtir.

Dârekutnî bu hadisi Ebû Bekir b. Ayyâş'tan rivayet eder ve der ki: Benim görüşüme göre bu; İbn Atâ'dan, onun babası vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilmiştir.[758] Bu isnad üzerinde şek vardır. İbn Atâ isimli kişi Yakub olup *zayıf* biridir.

---

[757] Ebû Davud, *el-Merâsîl*, nr. 407.

[758] Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/228.

Kesîr b. Abdullah b. Amr b. Avf el-Müzenî babasından, o dedesinden Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur."* İbn Abdülber der ki: İsnadı sahih değildir.

Ben derim ki:

Tirmizî, burada adı geçen Kesîr'in hadisinin sahih olduğunu söyler. Buhârî de bazı hadisleri için, "Konusunda en sahih hadistir" der. İbrahim b. Münzir el-Cizâmî de hadisin *hasen* olduğunu söyler ve "Saîd b. Müseyyeb'in *mürsel*lerinden daha üstündür" der. Aynı şekilde İbn Ebû Âsım da bu hadisin *hasen* olduğunu söyler. Diğer muhaddisler ise hadisini terketmişlerdir. Bunlar arasında İmam Ahmed ve başkaları vardır. Konumuz olan hadisin rivayet tarikleri hakkında vereceğimiz bilgi bundan ibarettir.

Şeyh Nevevî (rh.a), hadisin rivayet tariklerinin çokluğu sebebiyle birbirini güçlendirdiğini söylemiştir. Durum onun söylediği gibidir. Beyhakî, Kesîr b. Abdullah el-Müzenî'nin bazı hadisleri hakkında şöyle der: Bu hadis daha başka *zayıf* isnadlı hadislerle desteklenirse güçlenmiş olur.

İmam Şâfiî[759] (rh.a) *mürsel* hadis hakkında der ki: Eğer *mürsel* olan hadis başka bir vecihten *müsned* olarak rivayet edilmişse yahut birinci *mürsel* hadisi rivayet edenin dışında birinden hadisi almış ise bu *mürsel* hadisler makbuldür.

Cûzecânî der ki: Eğer bir kimsenin *müsned* hadisleri ikna edici değil yani rivayetleri insanda olumlu kanaat oluşturmuyorsa bu durumdaki kişilerin *mürsel* rivayetleri için şartlar daha da sıkı tutulur; makbul ve tanınmış tariklerden olması aranır. Bu durumda hadisi kabul edilir. Bu da kendisinden daha güçlü olan bir *müsned* hadisle çelişmediği durumlarda geçerlidir.

---

[759] Şâfiî, *er-Risâle*, Fıkra nr. 1265-1277.

Otuz Üçüncü Hadis

İSLÂMÎ YARGIDA TEMEL ESAS

İbn Abbas (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Eğer insanlara iddiaları üzerine (iddia ettikleri şey) **verilmiş olsaydı, bazı kimseler birtakım kimselerin malları ve canları üzerinde hak iddia ederlerdi. Fakat delil getirmek iddia sahibine, yemin de inkâr eden kişiye düşer."**[760]

TAHRÎC

Hasen hadistir. Bunu Beyhakî ve başkaları bu şekilde rivayet etmiştir. Hadisin bir kısmı *Sahîhayn*'de yer alır.

Bu hadis-i şerifin aslı *Sahîhayn*'de yer alır. İbn Cüreyc, Ebû Müleyke'den, o da İbn Abbas'tan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Eğer insanlara iddiaları üzerine (iddia ettikleri şey) verilmiş olsaydı, bazı kimseler birtakım kimselerin malları ve canları üzerinde hak iddia ederlerdi. Fakat davalı kişiye yemin etmek düşer."[761]

---

[760] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/252; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 5/283.

[761] Buhârî, nr. 4552; Müslim, Akzıye, 1 (nr. 1711); İbn Mâce, Ahkâm, 7 (nr. 2321); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5082, 5083; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 15193; Taberânî, *el-Kebîr*, 11224; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/331-332; 10/252; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/191.

Buhârî ve Müslim, ayrıca bu hadisi; Nâfi' b. Ömer el-Cumahî, İbn Ebû Müleyke, İbn Abbas isnadıyla şu lafızla rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v), yemin etmek davalıya düşer, diye hükmetti."[762]

Şeyh Nevevî'nin yukarıda nakletmiş olduğu bu hadis-i şerifi daha önce de İbnü's-Salâh genel kurallar içeren (*el-Kavâidü'l-Külliye*) hadisler arasında nakletmiş ve Beyhakî'nin bunu *hasen* bir isnad ile rivayet ettiğini söylemiştir.

Bunu İsmâilî *Sahîh*'inde şu isnad ile rivayet etmiştir: Velîd b. Müslim, İbn Cüreyc, İbn Ebû Müleyke, İbn Abbas, Resûlullah (s.a.v).[763]

İmam Şâfiî[764] de şu isnad ile rivayet eder: Müslim b. Hâlid, İbn Ebû Müleyke, İbn Abbas: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Delil getirmek davacıya düşer."

İmam Şâfiî der ki: Kanaatime göre -tesbit edemedim ama- , *"Yemin etmek de davalıya düşer"* demiştir.

Fakih Muhammed b. Ömer b. Lübâbe el-Endelüsî; Osman b. Eyyûb el-Endelüsî -fazilet sahibi olduğunu söyler-, Gâzî b. Kays, İbn Ebû Müleyke, İbn Abbas isnadıyla Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet eder.

Hadisi aynen zikreder ve şöyle der: "Lâkin delil davacıya, yemin de inkâr edene gerekir." Gâzî b. Kays el-Endelüsî fazilet sahibi büyük bir zattır. İmam Mâlik, İbn Cüreyc ve bunların tabakasında bulunanlardan hadis dinlemiştir. Ancak bu isnadda İbn Cüreyc düşmüştür. Allah en doğrusunu bilir.

---

[762] Buhârî, nr. 2514, 2668; Müslim, Akzıye, 2 (nr. 1711); Ebû Davud, Akzıye, (nr. 3619); Tirmizî, 1342; Nesâî, Âdâbü'l-kuzât, 35 (8/248); Ahmed, *el-Müsned*, 1/343, 352; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/218; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11223; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/191; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/252.

[763] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/252. Hadisin metni için otuz üçüncü hadise "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

[764] Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 2501.

Otuz Dördüncü Hadis

KÖTÜLÜĞE ENGEL OLMAK

Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a): Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

"Sizden her kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin, (eliyle değiştirmeye) **gücü yetmezse diliyle** (düzeltsin), **buna da gücü yetmezse kalbiyle** (buğzetsin). **Bu ise imanın en zayıf noktasıdır."** [765]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Müslim rivayet etmiştir. Müslim hadisi; Kays b. Müslim, Târık b. Şihâb, Ebû Saîd el-Hudrî ve İsmail b. Recâ, babası, Ebû Saîd el-Hudrî isnadları ile rivayet etmiştir. Târık'tan rivayet ettiği hadis şöyledir:

"Bayram namazlarında, hutbeyi namazdan öne alan ilk kişi Mervân'dır. (Bunu yapınca) adamın biri ayağa kalktı ve, "Namaz hutbeden öncedir" dedi. O da, 'O artık terkedilmiştir' dedi. Ebû Saîd der ki: Gerçekten de şu adam üzerine düşeni yaptı. Çünkü ben Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim: ..."

Sonra bu hadisi rivayet eder.

[765] Müslim, İmân, 78, 79 (nr. 49); Ebû Davud, Salât, 248, Melâhim, 17 (nr. 1140, 4340); Tirmizî, Fiten, 11 (nr. 2172); Nesâî, İmân, 17 (8/111, 112); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 155, Fiten, 20 (nr. 1275, 4013); Ahmed, *el-Müsned*, 3/10, 49, 50; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 306, 307; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 904; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/94, 10/90; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 5649; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1009; Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/28; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2485; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/58.

Bu hadis buna benzer anlamlarda çok değişik vecihlerden rivayet edilmiştir. Meselâ Müslim, İbn Mesud'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah Teâlâ'nın benden önceki ümmetlere gönderdiği her bir peygamberin o ümmet içindeki ashabı arasında mutlaka sünnetine uyan ve emrini uygulayan kimseler vardır. Ancak onların ardından yapmadıklarını söyleyen ve kendilerine emredilmeyen şeyleri yapan nesiller gelir. (O zamanda) onlara karşı eliyle cihad eden kişi mümindir, onlara karşı diliyle cihad eden kişi mümindir ve onlara karşı kalbiyle cihad eden kişi mümindir. Bunun ötesinde hardal tanesi kadar iman yoktur."[766]

Sâlim el-Murâdî, Amr b. Herem'den, o Câbir b. Zeyd'den, o da Ömer b. Hattâb'dan (r.a) o da Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet eder.[767] Bu hadis *garîb* olup isnadı da *münkatı'*dır.

İsmâilî de, Harun el-Abdî'den -ki cidden zayıf biridir-, o Ömer'in mevlâsından, o da Ömer'den (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) bu anlamda bir hadis rivayet eder.[768]

Bu hadisin isnadı *münkatı'* olup, Taberânî bu mânada Ubâde b. Sâmit (r.a) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet etmiştir.

---

766 Müslim, İmân, 80 (nr. 50); Ahmed, *el-Müsned*, 1/458; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/90.

767 Yahya b. Maîn ve Nesâî, Sâlim el-Murâdî'nin *zayıf* olduğunu söyler. Ebû Hâtim de hadislerinin *mütâbaat* için yazılabileceğini ifade eder. Hadisin metni için otuz dördüncü hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

768 Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12171. Hadisin metni için otuz dördüncü hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

Otuz Beşinci Hadis

İSLÂM KARDEŞLİĞİ ve KARDEŞLİK HUKUKU

Ebû Hüreyre (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Birbirinizi kıskanmayın, birbirinizin aleyhine fiyat kızıştırmayın, birbirinize buğzetmeyin ve birbirinize sırt çevirmeyin. Biriniz başka birinin yaptığı alışveriş üzerine alışveriş yapmasın. Ey Allah'ın kulları kardeş olun!

Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu yüzüstü bırakmaz, ona yalan söylemez ve onu küçük düşürmez. Takvâ -üç defa göğsünü işaret ederek- şuradadır. Kişiye kötülük olarak, müslüman kardeşini hakir görmesi yeter. Her müslümanın kanı, malı ve ırzı diğer müslümana haramdır."[769]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Müslim rivayet etmiştir. Müslim hadisi; Abdullah b. Âmir b. Küreyz'in mevlâsı (âzatlısı) Ebû Saîd vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den rivayet etmiştir. Bu Ebû Saîd'in asıl ismi bilinmemektedir. Kendisinden pek çok kişi rivayet etmiş bunu *es-Sikât* isimli eserinde zikretmiştir. İbnü'l-Medînî de bunun *meçhul* olduğunu söyler.

---

769 Müslim, Birr, 32 (nr. 2564); İbn Mâce, Fiten, 2 (nr. 3933); Ahmed, *el-Müsned*, 2/277, 260; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/92; 7/250; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 939.

Bu hadisi Süfyân-ı Sevrî de rivayet etmiş ve Saîd b. Yesâr'ın Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğini söylemiştir. Onun Saîd b. Yesâr sözü *vehim* olmalıdır. Çünkü bu kişi İbn Küreyz'in mevlâsı (âzatlısı) Ebû Saîd'dir. İmam Ahmed ve Dârekutnî böyle söylemiştir.

Hadisin bir kısmı başka bir vecihten de rivayet edilmiştir. Tirmizî, Ebû Sâlih vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet eder. Der ki: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona hıyanet etmez, ona yalan söylemez ve onu yüzüstü yalnız bırakmaz. Her müslümanın diğer müslümana ırzı, malı ve kanı haramdır. Takvâ şuradadır. Kişiye, müslüman kardeşini hakir görmesi kötülük olarak yeter."[770]

Ebû Davud[771] da bu hadisin baş kısmını, *"Her müslüman..."* lafzıyla ve diğer kısımlarını aynı şekilde rivayet eder.

Sahîhayn'de, A'rec vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den hadisin benzeri rivayet edilir.[772]

Buhârî ve Müslim Ebû Hüreyre'den diğer bir vecihten daha rivayet etmişlerdir.[773]

İmam Ahmed, Vâsile b. Eska'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Her müslümanın diğer müslümana kanı, ırzı ve malı haramdır. Müslüman müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez ve onu yüzüstü (yalnız) bırakmaz. Takvâ -eliyle kalbini işaret ederek- buradadır. Kişiye kötülük olarak, müslüman kardeşini hakir görmesi yeter."[774]

Ebû Davud ise bunun sadece son kısmını tahrîc etmiştir.[775]

---

770 Tirmizî, Birr, 18 (nr. 1927).

771 Ebû Davud, Edeb, 40 (nr. 4882).

772 Buhârî, nr. 5143; Müslim, Birr, 28 (nr. 2563); Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/907-908; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5687.

773 Buhârî, nr. 6064, 6724; Müslim, Birr, 31 (nr. 2563); Ebû Davud, Edeb, 56 (nr. 4917); Ahmed, *el-Müsned*, 2/288, 312, 394, 470, 480, 491-492.

774 Ahmed, *el-Müsned*, 3/491; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/183; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6864, 13075.

775 Mizzî, Ebû Davud'un bunu *Sünen*'inde rivayet ettiğini söyler (bk. Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 9/789).

Yine *Sahîhayn*'de, Abdullah b. Ömer'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Müslüman müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez ve onu tehlikeye atmaz."[776]

İmam Ahmed de bu hadisi şu lafızla rivayet eder:

"Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu yalnız bırakmaz ve onu hakir görmez. Kişiye kötülük olarak, müslüman kardeşini hakir görmesi yeter."[777]

Yine *Sahîhayn*'de Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Birbirinize buğzetmeyin, birbirinizi kıskanmayın ve birbirinize sırt çevirmeyin. Kardeş olun ey Allah'ın kulları!"[778].

Bu mânada bir hadis Ebû Bekir-i Sıddîk'ten (r.a) hem *merfû* hem de *mevkuf* olarak rivayet edilir.[779]

---

[776] Buhârî, nr. 2442, 6951; Müslim, Birr, 58 (nr. 2580); Ebû Davud, Edeb, 55 (nr. 4910); Tirmizî, Hudûd, 3 (nr. 1426); Ahmed, *el-Müsned*, 2/91; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 533.

[777] Ahmed, *el-Müsned*, 2/277. İmam Ahmed hadisi Ebû Hüreyre'den rivayet eder.

[778] Buhârî, nr. 6065, 6076; Müslim, Birr, 23 (nr. 2559); Ebû Davud, Edeb, 55 (nr. 4910); Tirmizî, Birr, 24 (nr. 1935); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5660.

[779] Ahmed, *el-Müsned*, 1/3, 5, 7; Ebû Bekir el-Mervezî, *Müsned-i Ebû Bekir*, nr. 92, 93, 95; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 7; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/530-531; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 121, 122.

Otuz Altıncı Hadis

GENEL OLARAK HAYIR YOLLARI

Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Her kim bir müminin dünya sıkıntılarından birini giderirse Allah da onun âhiret sıkıntılarından bir sıkıntısını giderir. Her kim başı darda olan birine kolaylık gösterirse Allah da ona dünya ve âhirette kolaylık gösterir.

Her kim bir müslümanın kusurunu örterse Allah da dünya ve âhirette onunkini örter. Kul, din kardeşinin yardımında oldukça Allah da o kula yardıma devam eder. Her kim bir yol tutarak o yolla ilim ararsa bununla onu cennete götürecek bir yolu Allah ona kolaylaştırır.

Bir topluluk, Allah'ın evlerinden bir evde toplanarak Allah'ın kitabını okur ve kendi aralarında müzakere ederlerse mutlaka üzerlerine sekînet (huzur) iner, Allah'ın rahmeti onları kaplar, melekler etraflarını kuşatır ve Allah da onları kendi katındakiler arasında anar. Bir kimseyi ameli geri koymuşsa soyu (nesebi) ileri geçiremez." [780]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Müslim rivayet etmiştir. Müslim hadisi; A'meş, Ebû Sâlih, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet etmiştir. Buna Ebü'l-Fazl el-Herevî ve Dârekutnî gibi bazı hadis hafızları itiraz etmişlerdir. Çünkü

---

780 Müslim, Zikir, 38 (nr. 2699); Ebû Davud, İlim, 1 (nr. 3643); Tirmizî, İlim, 2, Kırâât, 12 (nr. 2646, 2945); Ahmed, *el-Müsned*, 2/252, 407; Dârimî, 1/99; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8/729; Begavî, nr. 127, 130; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 84, 534, 5045.

Esbât b. Muhammed bu hadisi A'meş'ten rivayet etmiş ve, "Bu hadis bana Ebû Sâlih'ten tahdis edildi" (huddistü 'an Ebî Sâlih = حدثت عن ابى صالح) demiştir.[781] Bu ifadeden, A'meş'in hadisi Ebû Sâlih'ten *semâ* etmediği (bizzat dinlemediği) anlaşılmaktadır. Ayrıca hadisi ondan kendisine nakleden kişiyi de belirtmemiştir.

Tirmizî ve diğer bazı hadis imamları bu rivayeti tercih etmiş, A'meş'ten rivayette bulunan bazıları şu kısmı metne ilâve etmişlerdir:

"Her kim bir müslümanın (zor durumda kalmasına sebep olan) akdini feshederek onu kurtarırsa Allah da onu kıyamet gününün tökezlemesinden kurtarır."[782]

Buhârî ve Müslim, Abdullah b. Ömer'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Müslüman müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez ve onu tehlikeye atmaz. Kim bir müslümanın hacetini giderirse Allah da onun hacetini giderir. Kim bir müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa Allah da onu kıyamet gününe ait bir sıkıntıdan kurtarır. Kim bir müslümanın bir kusurunu örterse Allah da kıyamet günü onunkini örter."[783]

Taberânî de Kâ'b b. Ucre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kim müslümanın sıkıntılarından birini giderirse Allah da onun kıyamet gününün sıkıntılarından bir sıkıntısını giderir. Kim bir müminin ayıbını örterse Allah da onun ayıbını örter. Kim bir mümini zor durumdan kurtarırsa Allah da onu zor durumdan kurtarır."[784]

İmam Ahmed, Mesleme b. Muhalled'den (r.a) Resûlullah'tan bu mânada bir hadis rivayet eder.[785]

---

[781] Ebû Davud, Edeb, 68 (nr. 4946); Tirmizî, Hudûd, 3, Birr, 19 (nr. 1425, 1930).

[782] Ebû Davud, Büyû', 54 (nr. 3460); İbn Mâce, Ticârât, 26 (nr. 2199); Ahmed, *el-Müsned*, 2/152; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/45; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5030.

[783] Buhârî, nr. 2442, 6951; Müslim, Birr, 58 (nr. 2580); Ebû Davud, nr. 4910; Tirmizî, Hudûd, 3 (nr. 1426); Ahmed, *el-Müsned*, 2/91; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 533.

[784] Taberânî, *el-Kebîr*, 19/350; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13722. Hadisin metni için otuz altıncı hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

[785] Ahmed, *el-Müsned*, 4/104; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 562; Hatîb, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, s. 118-124.

Otuz Yedinci Hadis

YÜCE ALLAH'IN ADALETİ ve LUTFU

İbn Abbas'tan (r.anhümâ): Resûlullah (s.a.v) Allah Teâlâ'dan rivayet ederek şöyle buyurdu:

"Hiç şüphesiz Allah Teâlâ iyilikleri ve kötülükleri yazdı ve sonra bunları beyan eyledi. Buna göre kim bir iyilik yapmayı ister ve onu yapamazsa Allah Teâlâ onu kendi katında tam bir iyilik olarak yazar. Eğer onu yapmayı ister ve yaparsa Allah Teâlâ onu kendi katında on kattan 700 kata ve daha pek çok kata kadar katlayarak iyilik olarak yazar. Şayet bir kötülük yapmak ister fakat onu yapmazsa Allah onu kendi divanında tam bir iyilik olarak yazar. Eğer hem ister hem de o kötülüğü yaparsa Allah onu tek bir kötülük olarak yazar."

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.[786]

Buhârî ve Müslim bu hadisi; Ca'd Ebû Osman, Ebû Recâ el-Utâridî, İbn Abbas tarikiyle rivayet etmiştir. Müslim'in rivayetinde hadisin sonunda bir ziyade vardır. Ziyade şudur:

"Yahut Allah Teâlâ o kötülüğü siler. Allah'a karşı isyana hırslı olanlardan başkası helâk olmaz."

---

[786] Buhârî, nr. 6491; Müslim, İmân, 207 (nr. 131); Ahmed, *el-Müsned*, 1/310, 361.

Bu anlamda daha başka çok sayıda hadis-i şerif vardır. *Sahîhayn*'de Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) buna benzer bir hadisi rivayet edilir.[787]

Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre (r.a) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) bu hadisin benzerini rivayet eder.[788]

Müslim *Sahîh*'inde Ebû Zer ve Enes'ten (r.anhümâ) benzer lafızlarla rivayet eder.[789]

Müsned'de, Huzeym b. Fâtik'ten (r.a), o da Resûlullah'tan bu hadisin benzerini rivayet eder.[790]

---

[787] Buhârî, nr. 7501; Müslim, İmân, 205 (nr. 129); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 228, 379-384. Hadisin metni için otuz yedinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

[788] Buhârî, nr. 1904; Müslim, Sıyâm, 164 (nr. 1151); Tirmizî, Savm, 55 (nr. 764); Nesâî, Sıyâm, 42 (4/162-163); İbn Mâce, Sıyâm, 1, Edeb, 58 (nr. 1638, 3823); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3423, 3424.

Hadisin metni için otuz yedinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

[789] Müslim Zikir, 22, (nr. 2687), İmân, 259 (nr. 162); Ahmed, *el-Müsned*, 5/153; Begavî, nr. 1253. Hadisin metni için otuz yedinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

[790] Ahmed, *el-Müsned*, 4/345-346; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6171.

Hadisin metni için otuz yedinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

Otuz Sekizinci Hadis

YÜCE ALLAH'A YAKLAŞMANIN YOLLARI

Ebû Hüreyre (r.a) der ki: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

Kim benim bir velîme düşmanlık ederse ben ona savaş açarım. Kulum, kendisine farz kıldığım şeyden daha çok sevdiğim bir şeyle bana yaklaşmaz. Kulum nâfilelerle bana yakınlaşmayı sürdürür, nihayet ben onu severim. Onu sevdiğim zaman da işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isteğinde kendisine veririm ve bana sığındığı zaman mutlaka onu korurum."[791]

TAHRÎC

Bu hadis-i şerifi Buhârî rivayet etmiştir.[792]

Buhârî bu hadisi *Kütüb-i Sitte* içinde tek başına rivayet etmiştir. Hadisi, Muhammed b. Osman b. Kerâme, Hâlid b. Mahled, Süleyman b. Bilâl Şerîk b. Abdullah b. Ebû Nemir, Atâ, Ebû Hüreyre isnadıyla Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet etmiş ve hadisin tamamını zikretmiştir. Sonuna şunu da ilâve etmiştir:

---

[791] Buhârî, nr. 6502; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/4; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/346; 10/219; *ez-Zühd*, nr. 690; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1248.

[792] Buhârî, nr. 6502; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/4; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/346, 10/219; *ez-Zühd*, nr. 690; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1248.

"Yapmayı irade ettiğim hiçbir şey karşısında, müminin ölümü karşısında tereddüt ettiğim kadar tereddüt etmedim; kulum ölümden hoşlanmıyordu, ben de acı geleni sevmiyordum."

Bu hadis garip olan sahih hadislerden biridir. İbn Kerrâme bu hadisi Hâlid'den rivayetinde *teferrüd* etmiştir. Bu hadis İmam Ahmed'in *Müsned*'inde yoktur. Ayrıca Hâlid b. Mahled el-Katvânî hakkında Ahmed b. Hanbel ve başkaları söz söylemişler ve demişlerdir ki: Onun *münker* rivayetleri vardır. Ayrıca hadisin isnadında bulunan Atâ'nın isminin İbn Ebû Rebâh olduğunu ve onun da Yesâr'ın oğlu olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Buhârî'nin bazı nüshalarında hadis ona nisbet edilerek rivayet edilmiştir.

Bu hadis daha başka vecihlerden de rivayet edilmiş, ancak bunların hepsi hakkında da söz söylenmiştir. Urve b. Zübeyr'in mevlâsı (âzatlısı) Abdülvâhid b. Meymûn Ebû Hamza bu hadisi Urve b. Zübeyr vasıtasıyla Hz. Âişe'den (r.anhâ) şöyle rivayet etmiştir:

Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Kim benim bir velîme eza verirse, kuşkusuz kendisine savaş açmamı meşru kılmış olur. Kulum bana farzlarımı eda etmeye benzer bir amelle yakınlaşamaz. Kulum, ben kendisini sevinceye kadar nâfilelerle bana yakınlaşmaya devam eder.

Ben onu sevdiğim zaman onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı, anlayan kalbi ve konuşan dili olurum. Bana dua ettiği zaman icabet ederim, benden istediği zaman veririm.

Yapmayı irade ettiğim hiçbir şey karşısında, mümin kulumun ölümü karşısında tereddüt ettiğim kadar tereddüt etmedim. Çünkü kulum ölümden hoşlanmıyordu, ben de acı geleni sevmiyordum."[793]

Bunu İbn Ebü'd-Dünyâ ve başkaları rivayet etmiş, İmam Ahmed de benzer mânada rivayet etmiştir.

İbn Adî[794], bu hadisi rivayet eden Abdülvâhid'in Urve'den (r.a) yaptığı rivayette *teferrüd* ettiğini söyler.

---

[793] Ahmed, *el-Müsned*, 6/256; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ'*, nr. 45; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/5; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 7087; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17950.

[794] İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/1939.

Buhârî[795] de onun hadislerinin *münker* olduğunu ifade eder. Ancak Taberânî[796] ondan şu isnad ile rivayette bulunmuştur: Harun b. Kâmil, Saîd b. Ebû Meryem, İbrahim b. Süveyd el-Medenî, Ebû Hazre Yakub b. Mücâhid, Urve, Hz. Âişe, Hz. Peygamber: Hadisi aynen zikreder.

Taberânî'nin bu isnadı *ceyyid*dir; râvilerin hepsi sika olup *Sahîh* hadis sahipleri onlardan rivayet etmişlerdir. Yalnız Taberânî'nin şeyhi bunların dışındadır. Çünkü halen onun durumu hakkında bir bilgi edinebilmiş değilim. Belki de râvi, "Abdülvâhid b. Hamza'yı kastederek, bize Ebû Hamza tahdis etti" demiştir, ancak bunu dinleyen kişi, "Ebû Hazre" dediğini zannetmiş ve bu vehmine bağlı olarak kendince onu isimlendirmiştir. Allah en doğrusunu bilir.

Taberânî ve başkaları, Ebü'l-Âtike, Ali b. Yezîd, Kasım, Ebû Ümâme isnadıyla Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet eder.[797]

Hadisin senedinde bulunan Osman ve Ali b. Yezîd *zayıf* râvilerdir. Ebû Hâtim er-Râzî[798] bu hadisin *münker* olduğunu söyler.

Bu hadis Hz. Ali (r.a) tarafından *zayıf* bir isnad ile Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet edilmiştir. Hadisi İsmâilî *Müsnedü Alî*'de tahrîc etmiştir.

Ayrıca bu hadis *zayıf* bir isnadla İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Bunu Taberânî[799] rivayet etmiş olup lafzında fazlalık vardır. Biz de aynı hadisi başka bir vecihten rivayet ettik, ancak onun senedi de zayıftır.

Taberânî ve başkaları, Hasan b. Yahya el-Huşenî, Sadaka b. Abdullah ed-Dımaşkî, Hişâm el-Kinânî, Enes isnadıyla Resûlullah'tan

---

795 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 6/58.

796 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3627, 3647; Beyhakî, *ez-Zühd*, nr. 692; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17949.

797 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7880; Sülemî, *el-Erbaûne's-Sûfiyye*, nr. 36; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/342; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 3499. Hadisin metni için otuz sekizinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

798 *el-İlel*, 2/126-127.

799 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12719.

(s.a.v), o Cibrîl'den (a.s), o da Rabb'inden farklı bir lafızla rivayet eder.[800]

Bu hadisin isnadında bulunan râvilerden Huşenî ve Sadaka *zayıf* kimselerdir. Hişâm ise bilinmeyen biridir. İbn Maîn'e bu Hişâm'ın kim olduğu sorulmuş, o da, "Hiç kimse" diye karşılık vermiştir. Yani muteber olmadığını söylemek istemiştir.

Bezzâr[801] bu hadisin bir kısmını Sadaka'dan, o da Abdülkerim el-Cezerî vasıtasıyla Enes'ten (r.a) rivayet etmiştir.

Taberânî; Evzâî, Abede b. Ebû Lübâbe, Zir b. Hubeyş, Huzeyfe isnadıyla Resûlullah'tan (s.a.v) hadisin benzerini rivayet eder.[802] Bu isnad *ceyyid*dir, hadis ise cidden gariptir.

---

800 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 613; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1456; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17951, 17953; Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, 2/93; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*, nr. 1; Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/318-319. Hadisin metni için otuz sekizinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

801 Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 7087; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17950.

802 Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/116; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/342. Hadisin metni için otuz sekizinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

Otuz Dokuzuncu Hadis

UNUTMA, HATA ile ve BASKI ALTINDA YAPILANLAR

İbn Abbas (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah Teâlâ ümmetimin hata, unutma ve zorlama altında yaptığını bana bağışladı."[803]

TAHRÎC

Bu hadis *hasen*dir; İbn Mâce, Beyhakî ve başkaları rivayet etmiştir.

Bu hadisi İbn Mâce, Evzâî, Atâ, İbn Abbas tarikiyle Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet etmiştir. Ayrıca İbn Hibbân *Sahîh*'inde ve Dârekutnî de *Sünen*'inde rivayet etmiştir. Onlar hadisi, Evzâî, Atâ, Ubeydullah b. Umeyr, İbn Abbas, Resûlullah (s.a.v) isnadıyla rivayet etmişlerdir.[804]

Zâhirî itibariyle bu isnadın sahih olduğu görülmektedir. Râvilerin tamamı *Sahîhayn* tarafından delil kabul edilen râvilerdir. Hâkim de bu

---

803 İbn Mâce, Talâk, 16 (nr. 2043, 2045); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 7219; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/216; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/84, 7/356, 375, 8/235, 10/60; Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/170; Taberânî, *el-Kebîr*, 1/133; *el-Evsat*, nr. 8273; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/172; Tahâvî, *Şerhu Ma'âni'l-Âsâr*, 3/95; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/346, 347, 3/325; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 4/145.

804 Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/170-171; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 7219; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/356.

hadisi tahrîc etmiş ve hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir.[805]

Hadisin isnadı hakkında böyle söylenmiş olmakla birlikte, bunda bir *illet* bulunduğunu söyleyenler vardır. Bu bakımdan İmam Ahmed bunu *münker* kabul etmiştir[806]. Bu hadisin sadece Hasan-ı Basrî tarafından Resûlullah'tan (s.a.v) *mürsel* olarak rivayet edildiğini söylemiştir. İmam Ahmed; kendisine Velîd b. Müslim'in Mâlik'ten, onun da Nâfi' vasıtasıyla İbn Ömer'den bu hadisin aynısını rivayet ettiğin söyleyenlere[807], bunun da *münker* olduğunu söyleyerek reddetmiştir.

Ebû Hâtim er-Râzî'ye, Evzâî ve Mâlik'in rivayet ettiği hadisten söz edilmiş, buna ilâve olarak aynı hadisi; Velîd'in İbn Lehîa'dan, onun Musa b. Verdân'dan, onun Ukbe b. Âmir'den, onun da Resûlullah'tan[808] (s.a.v) rivayet ettiğinden bahsedilince, Ebû Hâtim şöyle demiştir:

Bu hadisler *münker*dir, sanki *mevzû* hadislere benzemektedir. Evzâî, bu hadisi Atâ'dan *semâ* etmemiştir. Hadisi, ismini vermediği birinden işitmiştir. Benim tahminime göre onu Abdullah b. Âmir'den yahut İsmail b. Müslim'den işitmiştir. Bu bakımdan hadis sahih değildir ve isnad da sabit değildir.[809]

Ben derim ki

Bu hadisi Evzâî Atâ'dan, o Ubeyd b. Umeyr'den *mürsel* olarak İbn Abbas'ın (r.anhümâ) ismini anmadan rivayet etmiştir. Yahya b. Süleym bunu İbn Cüreyc'den rivayet etmiş ve demiştir ki: Atâ dedi ki: Bana ulaştığına göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Allah Teâlâ benim ümmetimin hata, unutma ve zorlanarak yaptıklarını bağışladı."

---

805 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/198.

806 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1/227.

807 Ukaylî, *ed-Duafâ*, 4/145; Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/352; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/84.

808 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/357; Taberânî, *el-Kebîr*, 18/216; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 10502.

809 İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 1/431.

Bunu Cûzecânî rivayet etmiştir.[810] *Mürsel* olan bu rivayet daha güçlüdür.

Hadis başka bir vecihten de İbn Abbas'tan (r.anhümâ) *merfû* olarak rivayet edilmiştir. Müslim b. Hâlid ez-Zencî, Saîd el-Allâf'tan, o İbn Abbas'tan Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Ümmetim için şu üç şey bağışlanmıştır: Hata, unutma ve baskı altında yaptıkları."[811]

Bunu Cûzecânî rivayet etmiştir. Hadisin isnadında yer alan Saîd el-Allâf, Saîd b. Ebû Sâlih'tir ve İmam Ahmed onun Mekkeli olduğunu söylemiştir. Nasıl biri olduğu sorulunca, "Nasıl biri olduğunu tanımıyorum, kendisinden Müslim b. Hâlid'den başkasının rivayet ettiğini bilmiyorum" demiştir.

Yine İmam Ahmed der ki: Bu hadis *merfû* değildir, bu hadis İbn Abbas'ın (r.anhümâ) sözüdür, yani *mevkuf* hadistir. Ayrıca Müslim b. Hâlid'i zayıf sayanlar da vardır.

Hadis üçüncü bir vecihten Bakıyye b. Velîd'den, o Ali el-Hemdânî'den, o Ebû Cemre'den, o da İbn Abbas'tan *merfû* olarak rivayet eder. Ayrıca hadisi Harb de rivayet etmiştir. Bakıyye'nin, durumları bilinmeyen şeyhlerden yaptığı rivayetin bir değeri yoktur.

Hadisi dördüncü bir vecihten İbn Adî rivayet etmiştir.[812] İsnadı şöyledir: Abdurrahman b. Zeyd el-Ammî babasından, o Saîd b. Cübeyr'den, o İbn Abbas'tan, o da Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet eder. Bu isnadda bulunan Abdurrahman *zayıf* biridir.

Bu hadis Hz. Peygamber'den (s.a.v) daha başka vecihlerden de rivayet edilmiştir. Daha önce, Velîd b. Müslim'in bu hadisi Mâlik'ten, onun Nâfi'den, onun da İbn Ömer'den (r.anhümâ) *merfû* olarak rivayet ettiği geçmişti.

Hâkim bunun sahih olduğunu söylemiş, *garîb* olduğunu belirtmiştir.[813] Ancak bu rivayet hâzık (uzman) hadis hafızlarına göre Mâ-

---

[810] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/220-221.

[811] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11274.

[812] İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/1920-1921; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 2158.

[813] İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, 1/282.

lik'ten yapılmış bâtıl bir rivayettir. Nitekim İmam Ahmed ve Ebû Hâtim de bunu *münker* kabul etmişlerdir. Her ikisi de Velîd hakkında şöyle der: "Çok hata yapan biriydi."

Ebû Ubeyd el-Âcurrî de Ebû Davud'un şöyle dediğini nakleder: "Velîd b. Müslim, Mâlik'ten aslı olmayan on hadis rivayet etmiştir. Bunların dördü Nâfi' vasıtasıyla rivayet edilmiştir."

Ben derim ki: Bu hadisin de onlardan biri olduğu görünmektedir. Allah en doğrusunu bilir.

Cûzecânî, Yezîd b. Rebîa'dan, o Ebü'l-Eş'as'tan, o da Sevbân'-dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah Teâlâ ümmetime üç şeyi bağışlamıştır: Hata, unutma ve baskı altında yaptıkları." Yezîd b. Rebîa *zayıf* biridir.[814]

İbn Ebû Hâtim, Ebû Bekir el-Hüzelî'den, o Şehr b. Havşeb'den, o Ümmü'd-Derdâ'dan (r.anhâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Şüphesiz Allah Teâlâ ümmetime şu üç şeyi bağışlamıştır: Hata, unutma, baskı altında yaptıkları."

Râvi Ebû Bekir der ki: "Bunu Hasan-ı Basrî'ye zikrettim. Bana: Evet öyledir, sen Kur'an'daki şu, '***Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma***'[815] âyeti okumuyor musun?" dedi.[816] Ebû Bekir el-Hüzelî metrûkü'l-hadîstir.

Hadisi İbn Mâce[817] de rivayet etmiştir. Onun rivayeti Şehr vasıtasıyla Ebû Zer'den (r.a) olup Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah bana ümmetimin hata, unutma ve baskı altında yaptıklarını bağışlamıştır." Hadisin sonunda Hasan-ı Basrî'nin sözünü zikretmemiştir.

---

[814] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1430; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 10504; İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, 1/282.

[815] Bakara 2/286.

[816] Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, 2/65; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/1172; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/350.

[817] İbn Mâce, Talâk, 16 (nr. 2043); İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, 1/282.

Hasan-ı Basrî'den *mürsel* olarak rivayet edilen hadise gelecek olursak: Bu hadisi Hişâm b. Hassân ondan rivayet etmiştir. Mansûr bu hadisi Avf'tan, o da Hasan-ı Basrî'den onun sözü (*maktû* hadis) olarak rivayet etmiş, hadisi ref' etmemiştir.[818]

Hadisi Ca'fer b. Cisr b. Ferkad babasından, o Hasan-ı Basrî'den, o da Ebû Bekre'den (r.a) *merfû* olarak rivayet eder.[819] Ca'fer ve babası her ikisi de *zayıf* râvilerdendir.

Muhammed b. Nasr el-Mervezî[820] şöyle der: Beyhakî'nin nakline göre, bu hadisin hüccet olmaya elverişli bir isnadı yoktur.

Müslim *Sahîh*'inde Saîd b. Cübeyr'den İbn Abbas'ın (r.anhümâ) şöyle dediğini rivayet eder:

"Cenâb-ı Hak, '***Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma***'[821] âyetini indirince, Allah Teâlâ, 'Öyle yaptım' buyurdu."[822]

Alâ, Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet eder: "Cenâb-ı Hak, '***Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma***'[823] âyetini indirince, Allah Teâlâ, 'Peki (yaptım)' buyurdu."[824]

İki rivayetten birinde *merfû* olduğu sarih olarak belirtilmemiştir.

Dârekutnî, İbn Cüreyc'den, o Atâ'dan, o da Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah ümmetimin gönüllerinden geçirdiklerini, baskı altında yaptıklarını bağışlamıştır, ancak söyledikleri ve işledikleri bunun dışındadır."[825] Bu garip bir lafızdır.

---

[818] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 11416; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/49; Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, nr. 1145, 1146.

[819] İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/573; Ebû Nuaym, *Târîhu İsfahân*, 1/90-91.

[820] İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, 1/282.

[821] Bakara 2/286.

[822] Müslim, İmân, 200 (nr. 126); Tirmizî, Tefsir, 3 (nr. 2992); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5046.

[823] Bakara 2/286.

[824] Müslim, İmân, 199 (nr. 125).

[825] Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/171.

Nesâî de bu hadisi tahrîc etmiş fakat baskı (ikrâh) kelimesini zikretmemiştir.[826]

Yine İbn Uyeyne de Mi'ser'den, o Katâde'den, o Zürâre b. Evfâ'dan, o da Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) bu hadisi tahrîc etmiştir. Onda şu fazlalık vardır:

"... Ve baskı altında yaptıklarını bağışladı."

Aynı hadisi İbn Mâce[827] de tahrîc etmiş, ancak İbn Uyeyne'nin rivayet ettiği fazlalığı *münker* olarak değerlendirmiş ve hiç kimsenin bu fazlalığı destekleyici (*mütâbi'*) rivayette bulunmadığını söylemiştir. Halbuki hadis *Sahîhayn*, *Sünen* ve *Müsned*'lerde bu fazlalık olmadan rivayet edilmiş bir hadistir.[828]

---

[826] Nesâî, Talâk, 21 (6/156).

[827] İbn Mâce, Talâk, 16 (nr. 2044); İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, 1/282.

[828] Buhârî, nr. 2528; Müslim, İmân, 201 (nr. 127); Ebû Davud, Talâk, 15 (nr. 2209); Tirmizî, Talâk, 8 (nr. 1183); Nesâî, Talâk, 22 (6/157); İbn Mâce, Talâk, 15 (nr. 2040); Ahmed, *el-Müsned*, 2/393, 425; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4334.

Kırkıncı Hadis

DÜNYADA KISA EMELLİ OLMAK

İbn Ömer (r.anhümâ) dedi ki:

"Resûlullah (s.a.v) iki omuzumdan tutup şöyle buyurdu:

Dünyada garip (yurdundan uzakta olan) **biri gibi ya da bir yolcu gibi ol!"**

İbn Ömer (r.anhümâ) da şöyle derdi:

"Akşama eriştiğin vakit sabahı gözleme. Sabaha eriştiğin vakit de akşamı gözleme. Sağlığında hastalığın için bir şeyler hazırla, hayatında da ölüm için."

Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir.[829]

TAHRÎC

Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir.[830]

Buhârî bu hadisi Ali b. Medînî'den şu isnadla rivayet etmiştir: Bize Muhammed b. Abdurrahman et-Tafâvî tahdîs etti, bize A'meş tahdîs etti, bana Mücâhid İbn Ömer'den (r.anhümâ) tahdîs etti. Sonra yukarıdaki hadisi zikreder.

---

[829] Buhârî, nr. 6416; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/369; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 13; Begavî, nr. 4029; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 644; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 698.

[830] Buhârî, nr. 6416; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/369; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 13; Begavî, nr. 4029; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 644; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 698.

Ancak birden fazla hadis hafızı "Mücâhid bize tahdîs etti" lafzı hakkında söz söylemiş ve, "Bu sabit değildir" demişlerdir. Ali b. Medînî'nin bu rivayetini *münker* saymışlar ve şöyle demişlerdir: A'meş bu hadisi Mücâhid'den dinlememiştir. Hadisi Leys b. Süleym, Mücâhid'den dinlemiştir. Bunu Ukaylî[831] ve başkaları belirtir.

Nitekim bu hadisi Tirmizî[832] Leys'ten, o da Mücâhid'den rivayet eder. Hadisi İbn Mâce de rivayet etmiş, ancak İbn Ömer'in (r.anhümâ) sözünü zikretmemiştir.

Bunu İmam Ahmed ve Nesâî de Evzâ'î'den, o da Ebû Lübâbe vasıtasıyla İbn Ömer'den (r.anhümâ) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) bedenimin bir kısmını tuttu ve şöyle buyurdu: Allah'a, sanki sen O'nu görüyormuşsun gibi ibadet et. Dünyada sanki garip (bir yabancı) gibi yahut yoldan geçen biri gibi ol!"[833]

---

[831] Onun sözünü Hâfız İbn Hacer nakleder ve buna cevap verir. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. *Fethu'l-Bârî*, 11/233-234.

[832] Tirmizî, Zühd, 25 (nr. 2333); İbn Mâce, Zühd, 3 (nr. 4114); Ahmed, *el-Müsned*, 2/24, 41; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 13537, 13538; *es-Sagîr*, nr. 63; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/312-313.

[833] Ahmed, *el-Müsned*, 2/132; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 5/481; Zehebî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/408; İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 136. Mizzî, Nesâî'nin bu hadisi *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında rivayet ettiğini belirtir.

Kırk Birinci Hadis

İMANIN GEREĞİ: PEYGAMBER'E TÂBİ OLMAK

Abdullah b. Amr b. Âs (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Sizden biriniz, hevâsı benim getirdiğime tâbi olmadıkça iman etmiş olmaz!"

TAHRÎC

Şeyh (Nevevî) der ki: Bu, hasen-sahih hadis olup biz onu *el-Hücce* isimli kitapta sahih bir isnad ile rivayet ettik.

Burada kastedilen kişi *el-Hücce* isimli kitabın müellifi Ebü'l-Feth Nasr b. İbrahim el-Makdisî eş-Şâfiî'dir. Zâhid ve fakih bir kimse olup Dımaşk şehrine yerleşmişti.[834] Bu kitabın ismi ise, *el-Hücce alâ Tarîki'l-Mehacce*'dir. Bu kitabında dinin esaslarını, hadis ve sünnet ehline göre oluşturulan kaideleri anlatmaktadır.

Hâfız Ebû Nuaym bu hadisi *el-Erbaûn* isimli kitabında rivayet etmiştir. Kitabının başında da haberlerin sahih ve âsârların *ceyyid* olmasını, hadis nakledenlerin adaleti üzerinde ittifak ettiği kimselerden rivayet etmeyi şart koşmuştur.

Bu hadisi imamlar *Müsned*'lerinde rivayet etmiştir. Sonra Taberânî'den şöyle rivayet etmiştir: Bize Ebû Zeyd Abdurrahman b. Hâtim el-Murâdî tahdîs etti, bize Nuaym b. Hammâd tahdîs etti, bize Abdülvehhâb es-Sekafî tahdîs etti, o Hişâm b. Hassân'dan, o Muham-

834 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,* 19/136.

med b. Sîrîn'den, o Ukbe b. Evs'ten, o Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ), o da Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet eder.[835]

Hâfız Ebû Bekir b. Âsım el-İsfahânî[836] de şu isnad ile rivayet eder: İbn Vârih, Nuaym b. Hammâd, Abdülvehhâb es-Sekafî, şeyhlerimizden Hişâm veya başka biri, İbn Sîrîn. Yukarıdaki hadisin aynısını zikreder. Bu rivayette *"... hiç sapmadan..."* ifadesi yoktur.

Hâfız Ebû Musa el-Medînî der ki: Bu hadisin Nuaym'dan yapılan rivayeti hakkında ihtilâf vardır. Çünkü senedinde, "Bize şeyhlerimizden biri tahdîs etti; Hişam veya başkası" denilmiştir.

Ben (İbn Receb) derim ki: Bu hadisin sahih olduğunu söylemek birkaç yönden doğru değildir.

Bunlardan biri şudur: Bu Nuaym b. Hammâd el-Mervezî'nin *teferrüd* (tek başına rivayet) ettiği bir hadistir. Nuaym ise her ne kadar hadis imamlarından bir topluluk onu sika kabul etmiş ve kendisinden hadis rivayet etmiş, Buhârî de ondan gelen rivayetleri kitabına almış ise de sünnete olan sıkı bağlılığı, hevâ ve bid'at ehline karşı tavizsiz sert tutumu nedeniyle hadis imamları ona karşı hüsnüzan besliyorlardı. Bununla birlikte onun bazı hadislerde vehme düştüğü ve karıştırdığı da söylenmiştir. Onun fazla miktarda *münker* rivayetlerini tesbit edince *zayıf* olduğuna hükmettiler.

Hâfız Sâlih b. Muhammed şöyle nakleder: İbn Maîn'e onun (Nuaym'ın) durumu sorulunca dedi ki: "Bir şey değildir. Fakat sünnete sadakatle bağlıdır." Sâlih der ki: Nuaym hıfzından hadis rivayet ederdi. Pek çok *münker* rivayet nakletmiştir ki hiç kimse onun rivayetlerine destek *(mütâbi')* olmamıştır.

Ebû Davud da şöyle der: Nuaym'ın Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği yirmi kadar hadis vardır, hiçbirinin de aslı yoktur. Nesâî de onun hakkında şöyle der: "Zayıftır, sika değildir. Pek çok hadiste, herkesçe tanınan imamlara *teferrüd* etmiştir. Bu yüzden hüccet olamayacak duruma düşmüştür."

---

[835] Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 4/369; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 104. Hadisin metni için kırk birinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

[836] İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 15.

Ebû Zür'a ed-Dımaşkî de şöyle der: "İnsanların *mevkuf* olarak rivayet ettiğini o *mevsûl* olarak rivayet ederdi. Yani *mevkuf* hadisleri *merfû* olarak rivayet ederdi." Ebû Arûbe el-Harrânî şöyle der: "O, durumu kapalı bir kimsedir." Ebû Saîd b. Yunus der ki: "O, *münker* bazı hadisleri sika râvilerden rivayet etmiştir. Başka kimseler de onun hadis uydurduğunu söylemiştir.[837] Hem Abdülvehhâb es-Sekafî'nin arkadaşları, Hişâm b. Hassân'ın arkadaşları ve İbn Sîrîn'in arkadaşları neredeydi ki Nuaym bu hadisi tek başına rivayet (*teferrüd*) etmektedir?"

İkinci husus şudur: Nuaym'dan gelen rivayetin isnadı üzerinde ihtilâf vardır. Hadis Nuaym'dan, Sekafî'den, Hişâm'dan rivayet edildiği gibi; ondan, Sekafî'den, bize şeyhlerimizden biri Hişâm veya başka biri tahdîs etti, diye rivayet edilmiştir. Bu rivayete göre Sekafî'nin şeyhinin kimliği belli değildir ve ondan rivayet edilmektedir. Yine bu hadis ondan, Sekafî'den, bize şeyhlerimizden biri tahdîs etti, bize Hişâm veya başka biri tahdîs etti, şeklinde rivayet edilmiştir. Bu rivayete göre Sekafî, mechûl bir şeyhten, şeyhi de belli olmayan birinden rivayet etmektedir. Bu durumda isnaddaki cehalet (meçhûl râviler) daha da artmaktadır.

Üçüncü husus ise şudur: Hadisin senedinde Ukbe b. Evs es-Sedûsî el-Basrî vardır. Bu isnadda Yakub b. Evs'in olduğu da söylenmiştir. Ondan Ebû Davud, Nesâî ve İbn Mâce, Abdullah b. Amr yoluyla hadis rivayet etmiştir. Bu rivayetin Abdullah b. Ömer yoluyla olduğu da söylenmiştir. Bu yüzden hadisin senedi *muztarib*dir. İclî, İbn Sa'd ve İbn Hibbân onun sika olduğunu belirtmişlerdir. İbn Huzeyme der ki: "Muhammed b. Sîrîn, ilimdeki yüksek değerine rağmen ondan rivayet etmiştir." İbn Abdülber ise onun meçhûl (durumunun kapalı) olduğunu söylemiştir.

Gallâbî *Târih*'inde şöyle der: "Onun Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) hadis dinlemediği ileri sürülmüştür. O sadece, "Abdullah b. Amr dedi ki" demiştir. Bu takdirde hadisin Abdullah b. Amr'dan rivayeti *münkatı'* olmaktadır."

---

[837] İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/458.

Kırk İkinci Hadis

ALLAH'IN BAĞIŞLAMASININ GENİŞLİĞİ ve YOLU

Enes b. Mâlik'ten (r.a), dedi ki: Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

"Allah Teâlâ buyurdu ki:

Ey âdemoğlu! Sen bana dua ettiğin ve benden umduğun sürece, işlediğin günaha aldırmadan seni bağışlarım.

Ey âdemoğlu! İşlediğin günahlar gökteki bulutlara erişse bile, benden bağışlanma dilediğinde seni bağışlarım.

Ey âdemoğlu! Yeryüzünü dolduracak kadar hatayla bana gelsen, sonra şirk koşmadan huzuruma çıktığın takdirde ben de sana yeryüzü dolusunca bağışlamayla gelirim."[838]

TAHRÎC

Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiş ve *hasen* olduğunu söylemiştir.

Bu hadis Tirmizî'nin *teferrüd* (yalnız rivayet) ettiği bir hadistir. Hadisi şu tarikten rivayet etmiştir: Kesîr b. Fâid, bize Saîd b. Ubeyd tahdîs etti, Bekir b. Abdullah el-Müzenî'nin şöyle dediğini işittim, bize Enes tahdîs etti: Bu hadisi zikreder. Sonra şöyle der: Hadis *hasen-garîb*dir. Hadisin sadece bu vecihten geldiğini biliyoruz.

Ben derim ki:

---

[838] Tirmizî, Daavât, 99 (nr. 3540).

Ondan (Enes'ten) *merfû* ve *mevkuf* olarak rivayet edilmiştir. Hâşimoğulları'nın mevlâsı Ebû Saîd de bu *merfû* rivayeti destekler bir rivayet yapmıştır.

Hadis ayrıca Saîd b. Ubeyd'den de *merfû* olarak rivayet edilmiştir. Yine Sâbit tarafından Enes'ten *merfû* olarak rivayet edilmiştir. Ancak Ebû Hâtim bu rivayetin *münker* olduğunu söylemiştir.

Hadis ayrıca Ebû Zer'den de (r.a) rivayet edilmiştir. İmam Ahmed bunu Şehr b. Havşeb'den, o Ma'dîkerib'den, o Ebû Zer'den, o da Hz. Peygamber'den (s.a.v), o da Allah Teâlâ'dan bu mânada rivayet etmiştir.[839]

Bazıları da bu hadisi Şehr'den, o Abdurrahman b. Ganem'den, o da Ebû Zer'den rivayet etmiştir.[840] Ayrıca hadisin Şehr, Ümmü'd-Derdâ, Ebü'd-Derdâ, Resûlullah (s.a.v) isnadıyla rivayet edildiği de söylenmiştir.[841] Ancak bu söz doğru değildir.

Hadis İbn Abbas'tan da (r.anhümâ) rivayet edilmiştir. Taberânî[842] bunu Kays b. Rebî', Habîb b. Ebû Sâbit, Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas tarikiyle Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet eder.

Hadisin bir bölümü daha başka vecihlerden rivayet edilmiştir. Müslim *Sahîh*'inde Ma'rûr b. Süveyd'den, o da Ebû Zer'den (r.a), o da Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet eder.[843]

İmam Ahmed, Ahşen es-Sedûsî'den şöyle rivayet eder: Enes'in yanına girdim, dedi ki: "Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim: ...."[844]

---

839 Ahmed, *el-Müsned*, 5/172; Dârimî, *es-Sünen*, 2/322.

840 Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17218. Heysemî, bunu Taberânî'nin *Evsat* ve *Kebîr*'inde rivayet ettiğini belirtir.

841 Süyûtî'nin *el-Câmiu'l-Kebîr*'de belirttiğine göre Taberânî ve Beyhakî bu tarikle rivayet etmiştir.

842 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12346; es-*Sagîr*, nr. 820; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17628.

843 Müslim, Zikir, 22 (nr. 2687). Hadisin metni için kırk ikinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

844 Ahmed, *el-Müsned*, 3/238; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4226; Heysemî, *ez-Zevâid*, 17624. Hadisin metni için kırk ikinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

Kırk Üçüncü Hadis

MİRASI HAK SAHİPLERİNE VERMEK

İbn Abbas (r.anhümâ), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Miras hisselerini hak sahiplerine verin. (Mirastan) **geriye kalan en yakın erkeğindir."**[845]

TAHRÎC

Bu hadisi Buhârî ve Müslim şu isnad ile tahrîc etmişlerdir. "Vüheyb ve Rûh b. Kasım, İbn Tâvûs, babası, İbn Abbas." Müslim ayrıca Ma'mer, Yahya b. Eyyûb, İbn Tâvûs isnadıyla da rivayet etmiştir.

Hadisi Süfyân-ı Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, İbn Cüreyc ve daha başkaları İbn Tâvûs vasıtasıyla onun babasından İbn Abbas'ı zikretmeden *mürsel* olarak rivayet etmişlerdir. Nesâî de bu *mürsel* rivayeti tercih etmiştir.[846]

---

845 Buhârî, nr. 6732; Müslim, Ferâiz, 2 (nr. 1615); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6028.

846 Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, nr. 288; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 5/10; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, 4/390. Mizzî, Nesâî'nin bu hadisi *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında "Ferâiz" bahsinde rivayet ettiğini belirtir.

Kırk Dördüncü Hadis

SÜT KARDEŞLİĞİ ve HÜKÜMLERİ

Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Süt emme, doğumun haram kıldığını haram kılar."[847]

TAHRÎC

Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

Bu hadis, Buhârî ve Müslim'in Amre vasıtasıyla Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden rivayet ettiği bir hadistir.

Ayrıca Müslim bu hadisi Urve vasıtasıyla Hz. Âişe'den (r.anhâ) şu lafızla rivayet etmiştir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Nesep ile haram olanlar süt emme ile de haram olur."

Bu hadis ayrıca Urve'den Hz. Âişe'nin (r.anhâ) sözü (*mevkuf* hadis) olarak da rivayet edilmiştir. Buhârî ve Müslim, bu hadisi İbn Abbas'tan (r.anhümâ) Resûlullah'ın sözü olarak rivayet etmiştir.[848]

Tirmizî de Hz. Ali (r.a) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet etmiştir.[849]

---

[847] Buhârî, nr. 2646, 3105, 5099; Müslim, Radâ', 2 (nr. 1444); Ebû Davud, Nikâh, 7 (nr. 2055); Tirmizî, Radâ', 1 (nr. 1147); Nesâî, Nikâh, 49 (6/98-99); İbn Mâce, Nikâk, 34 (nr. 1937); Ahmed, *el-Müsned*, 6/44, 51, 66, 102; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4223.

[848] Buhârî, nr. 2645; Müslim, Radâ', 12 (nr. 1447).

[849] Tirmizî, Radâ', 1 (nr. 1146).

Kırk Beşinci Hadis

İÇKİ, LEŞ, DOMUZ ve PUTLARIN HARAMLIĞI

Câbir (r.a), fethin gerçekleştiği yıl Resûlullah'ın (s.a.v) Mekke'de şöyle buyurduğunu işittiğini rivayet eder:

"Kuşkusuz Allah ve Resûlü şarap (içki), leş, domuz ve put satışını yasaklamıştır. Denildi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Murdar hayvanların yağları hakkında ne buyurursunuz? Bununla gemiler boyanır, deriler yağlanır ve insanlar onlardan kandil yakar?' Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

'Hayır! O haramdır.' Sonra Resûlullah (s.a.v) şöyle devam etti:

Allah yahudileri kahretsin! Allah Teâlâ onlara (murdar hayvanların) **yağını haram kılınca, onlar bu yağları erittiler, sonra onu satıp parasını yediler."** [850]

TAHRÎC

Hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir. Bu hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim, Yezîd b. Ebû Habîb'den, o Atâ'dan, o da Câbir'den (r.a) rivayet etmiştir. Müslim'in bir rivayetinde, "Atâ bana şöyle yazdı" ibaresi vardır. Bundan sonra hadisi zikreder.

---

[850] Buhârî, nr. 2236, 4296; Müslim, Müsâkât, 71 (nr. 1581); Ebû Davud, Büyû', 66 (nr. 3486); Tirmizî, Büyû', 61 (nr. 1297); Nesâî, Fer', 8, Büyû', 93 (7/177, 309); İbn Mâce, Ticârât, 11 (nr. 2167); Ahmed, *el-Müsned*, 3/324, 326, 340.

Bundan dolayı Ebû Hâtim er-Râzî[851] şöyle demiştir: "Yezîd b. Ebû Habîb'in Atâ'dan bir şey dinlediğini bilmiyorum" demiştir. Yani, Atâ'nın yazılı kitabından rivayet etmiştir. Ayrıca Yezîd b. Ebû Habîb, bu hadisi Amr b. Velîd b. Ukbe'den, o da Abdullah b. Amr (r.a) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) benzer lafızlarla rivayet etmiştir.

Sahîhayn'de şöyle bir rivayet vardır:

"Hz. Ömer'e (r.a), bir adamın şarap sattığı bilgisi ulaşır. Bunun üzerine Ömer (r.a),

'Allah onun belâsını versin.' Bu kişi Resûlullah'ın, '*Allah yahudileri kahretsin! Murdar hayvanın yağı onlara haram kılınmıştı. Onlar o yağları erittiler ve sattılar. -Bir rivayete göre;- ücretini yediler*' buyurduğunu bilmiyor mu?"[852]

Ebû Davud, İbn Abbas (r.anhümâ) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) bunun benzerini rivayet eder. Bu rivayette şu fazlalık vardır: *"Allah Teâlâ bir şeyin yenilmesini haram kıldığında, onun ücretini de haram kılmıştır."*[853]

Hadisi İbn Ebû Şeybe de tahrîc etmiştir. Onun lafzı şöyledir: *"Allah Teâlâ bir şeyi haram kılınca onun ücretini de haram kılar."*

Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a) bu hadisin benzerini *merfû* olarak rivayet eder.[854] Yine *Sahîhayn*'de Hz. Âişe'den (r.anhâ) gelen bir rivayet daha vardır.[855]

Müslim, Ebû Saîd ve İbn Abbas'tan (r.anhümâ) bu hadisin benzerini rivayet eder.[856]

---

851 *el-İlel*, 1/382.

852 Buhârî, nr. 2223; Müslim, Müsâkât, 72 (nr. 1582).

853 Ebû Davud, Büyû' 66 (nr. 3488).

854 Buhârî, nr. 2224; Müslim, Müsâkât, 73, 74 (nr. 1582). Hadisin metni için kırk beşinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

855 Buhârî, nr. 459, 2084; Müslim, Müsâkât, 69, 70 (nr. 1580). Hadisin metni için kırk beşinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

856 Müslim, Müsâkât, 68 (nr. 1578, 1579); Nesâî, Büyû', 90 (7/307-308); Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/846.
Hadisin metni için kırk ikinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

Kırk Altıncı Hadis

SARHOŞLUK VEREN HER ŞEY HARAMDIR

Ebû Bürde babasından, o da dedesi Ebû Musa el-Eş'ârî'den (r.a) rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) kendisini Yemen'e gönderince, orada (Yemen'de) yapılan içecekleri sordu. Resûlullah (s.a.v), 'Onlar nedir?' diye sordu. O da, 'Bit' ve mizr (bira)' dedi. -(hadisin râvisi) Ebû Bürde'ye, 'Bit' ve mizr nedir?' diye soruldu. O da, 'Bit', baldan yapılan nebiz (bir tür içecek), mizr de arpadan yapılan nebizdir' dedi.- Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v),

'Sarhoşluk veren her şey haramdır' buyurdu." [857]

TAHRÎC

Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir. Hadisi Müslim de tahrîc etmiştir. Onun lafzı şöyledir:

"Resûlullah (s.a.v) Muâz ile beni Yemen'e gönderdi. Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bizim memlekette yapılan içecekler var. Birine bira derler ve arpadan yapılır. Diğerine de bit' derler ve baldan yapılır.' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

Sarhoş eden her şey haramdır."

Müslim'in diğer bir rivayeti şöyledir:

---

[857] Buhârî, Megâzî, 60, Cihâd, 164, Edeb, 80, Ahkâm, 22; Müslim, Cihâd, 7 (nr. 1733), Eşribe, 70; Ebû Davud, Eşribe, 5 (nr. 3684); Nesâî, Eşribe, 23, 24 (8/298-299) ; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5373, 5377.

"... Sarhoş edip namazdan alıkoyan her şey haramdır."

Diğer bir rivayetin lafzı ise şöyledir:

"... Resûlullah'a, özlü söz söyleme mührü verilmişti. Buyurdu ki: Ben, namazdan alıkoyan her sarhoşluk veren şeyi yasak ediyorum."

Kırk Yedinci Hadis

İHTİYAÇ KADAR YEMEK

Mikdâm b. Ma'dîkerib (r.a) anlatır: Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

"Âdemoğlu karnından daha şerli bir kap doldurmamıştır. Âdemoğluna, belini doğrultabilecek birkaç lokma kafi gelir. Eğer (yemesi) **kaçınılmaz ise o takdirde** (midesinin) **üçte birini yiyeceğe, üçte birini içeceğe ve üçte birini de nefes için ayırsın."** [858]

TAHRÎC

Bu hadisi İmam Ahmed, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce rivayet etmiştir.

Bu hadisi İmam Ahmed ve Tirmizî; Yahya b. Câbir vasıtasıyla Mikdâm b. Ma'dîkerîb'den (r.a) rivayet etmiştir.

Nesâî ise hem bu vecihten hem de başka bir vecihten; Sâlih b. Yahya b. Mikdâm'dan, o da dedesinden rivayet etmiştir.

İbn Mâce ise yine Mikdâm b. Ma'dîkerîb'den başka bir vecihten rivayet etmiştir. Hadisin daha başka tarikleri de vardır.

---

[858] Tirmizî, Zühd, 47 (nr. 2380); İbn Mâce, Et'ıme, 50 (nr. 3349); Ahmed, *el-Müsned*, 4/132; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 8/509, 512; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 603; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/644, 646; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1340, 1341; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5236. Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/121, 331-332. Mizzî, Nesâî'nin bunu *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da rivayet ettiğini söyler.

Ayrıca bu hadis-i şerif, söyleniş sebebiyle birlikte de rivayet edilmiştir. Hadis, Ebü'l-Kasım Begavî'nin *Mu'cem*'inde Abdurrahman b. Marakka'dan (r.a) rivayet edilir.[859]

---

[859] Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 6/160-161; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 59. Hadisin kısmen Hasan-ı Basrî'den *mürsel* olarak yapılan rivayeti için bk. Hennâd, *ez-Zühd*, nr. 47; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 58. Hadisin metni için kırk yedinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

Kırk Sekizinci Hadis

MÜNAFIĞIN ALÂMETLERİ

Abdullah b. Amr (r.anhümâ), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Şu dört haslet kimde bulunursa münafık olur. Bu hasletlerden biri kendisinde bulunan kişide, onu bırakıncaya kadar kendisinde nifakla ilgili bir haslet var demektir: Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, kavga edince baştan çıkar (günaha dalar) **ve sözleşme yapınca ihanet eder."**[860]

TAHRÎC

Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

Bu hadis-i şerif *Sahîhayn*'de, "A'meş, Abdullah b. Mürre, Mesrûk, Abdullah b. Amr b. Âs" isnadıyla rivayet edilmiştir. Yine *Sahîhayn*'de Ebû Hüreyre'den de (r.a) rivayet edilmiştir.[861]

Bu hadis-i şerif Resûlullah'tan (s.a.v) daha başka vecihlerden de rivayet edilmiştir.

---

[860] Buhârî, İmân 24, Mezâlim 17, Cizye 17; Müslim, İmân, 106 (nr. 58); Ebû Dâvud, Sünnet, 16 (nr. 4688); Tirmizî, İmân, 14 (nr. 2632); Nesâî, İmân, 20 (8/116); Ahmed, *el-Müsned*, 6/189; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8/59; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 254, 255.

[861] Buhârî, nr. 33; Müslim, İmân, 107, 108, 109, 110 (nr. 59); Tirmizî, İmân, 14 (nr. 2631); Nesâî, İmân, 20 (8/116); Ahmed, *el-Müsned*, 2/357; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 257.

Hadisin metni için kırk sekizinci hadisin "Diğer Rivayetler" başlığına bakınız.

Kırk Dokuzuncu Hadis

RIZIK ve TEVEKKÜL

Ömer b. Hattâb (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Eğer sizler gerçek anlamda Allah'a tevekkül etmiş olsaydınız, tıpkı sabahleyin kursakları boş olarak çıkıp akşam dolu olarak dönen kuşları rızıklandırdığı gibi sizleri de rızıklandırırdı." [862]

TAHRÎC

Bu hadisi İmam Ahmed, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Hibbân ve Hâkim rivayet etmiştir. Tirmizî hadisin hasen-sahih olduğunu söylemiştir.

Bu hadis-i şerif yukarıdaki bütün hadisçiler tarafından, "Abdullah b. Hübeyre, Ebû Temîm el-Ceyşânî, Ömer b. Hattâb (r.a), Resûlullah (s.a.v)" isnadıyla rivayet edilmiştir.

Ebû Temîm ve Hübeyre, Müslim'in hadis tahrîc ettiği iki kişidir. Her ikisini de çoğu hadisçiler sika kabul etmişlerdir. Ebû Temîm, Resûlullah (s.a.v) hayatta iken doğmuş ve Hz. Ömer (r.a) döneminde Medine'ye hicret etmiştir.

---

[862] Tirmizî, Zühd, 33 (nr. 2344); İbn Mâce, Zühd, 14 (nr. 4164); Ahmed, *el-Müsned*, 1/30, 52; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 8/79; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 559; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/318; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 4108; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1444; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 730; Yakub el-Fesevî, *et-Târîh*, 2/488; İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevekkül*, nr. 1; Mizzî, Nesâî'nin bu hadisi *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da rivayet ettiğini söyler.

Bu hadis İbn Ömer (r.anhümâ) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet edilmiştir.[863] Ancak bunun isnadında bilinmeyen biri vardır. Bunu Ebû Hâtim er-Râzî söylemiştir.[864]

863 Ebû Nuaym, *Târîhu İsfahân*, 2/297.
864 İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 2/112.

Ellinci Hadis

ZİKRİN ÖNEMİ VE FAZİLETİ

Abdullah b. Büsr (r.a) anlatır:

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve,

'Ey Allah'ın Resûlü! İslâm şeriatının hükümleri oldukça çok. Sen bize hapsini toplayan bir konu söyle!' dedi. Buyurdular ki:

Dilin sürekli Allah Teâlâ'nın zikrini yapmaya devam etsin."[865]

TAHRÎC

Bu hadisi İmam Ahmed bu lafızla rivayet etmiştir.

Bu hadis-i şerifi Tirmizî, İbn Mâce ve İbn Hibbân *Sahîh*'inde bu mânada rivayet etmişlerdir. Tirmizî hadisin *hasen-garîb* olduğunu söyler. Bütün hadisçiler hadisi Amr b. Kays el-Kindî'nin Abdullah b. Büsr'den rivayeti şeklinde nakletmişlerdir.

İbn Hibbân *Sahîh*'inde ve daha başkaları Muaz b. Cebel'den (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah'tan son ayrılışımda kendisine,

'Hangi amel daha hayırlı ve Allah katında daha sevimlidir?' diye sordum. Buyurdular ki:

Dilin Allah'ın zikrine devam ettiği halde ölmendir."[866]

---

[865] Tirmizî, Dua, 4 (nr. 3375); İbn Mâce, 3793; Ahmed, *el-Müsned*, 4/188, 190; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/301; Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 935; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/371; Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/51; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 814; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/495.

[866] İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 918.

EKLER

1. Muhtasar Sözlük
2. Konu ve Kavram İndeksi
3. İsim ve Kitap İndeksi
4. Türkçe Hadisler İndeksi
5. Arapça Hadisler İndeksi
6. Başlıklar Fihristi
7. Kaynaklar

MUHTASAR SÖZLÜK[867]

- **Esahh:** Daha sahîh (üstün) anlamındadır. Bir hadis veya rivayeti diğeriyle karşılaştırma sonucunda herhangi bir sebepten dolayı birinin sıhhat bakımından diğerinden daha üstün olması halinde, daha üstün olanı belirtmek için kullanılan hadis terimidir.
- **Ashâb-ı ferâiz:** Mirastaki hisseleri nas (Kur'an ve Sünnet) ile belirlenmiş mirasçılardır.
- **Asabe:** Mirasta belirlenmiş bir payı olmayıp, pay sahibi mirasçılar hisselerini aldıktan sonra, mirastan geriye kalanı; yalnız bulundukları takdirde ise terikenin tamamını alan baba tarafından akraba olan mirasçılardır. Asabe de üç kısma ayrılır:

  1. Kendi başına asabe (asabe bi-nefsihi): Bunlar da dört sınıftır:

  a) Ölenin cüz'ü; oğlu, oğlunun oğlu, oğlunun oğlunun... oğlu, yani erkek fürûu (oğulları).

  b) Ölenin aslı; babası, babasının... babası, yani erkek usulü, sahîh ced.

  c) Babasının cüzü; babasının oğlu, babasının oğlunun oğlu, yani anne baba bir veya baba bir erkek kardeş ve bunların erkek çocukları.

  2. Başkası sebebiyle asabe (asabe bi-gayrihî): Erkek kardeşleriyle birlikte olunca asabe, erkek kardeşleri olma-

---

[867] Burada kitapta sıkça geçen hadis ve fıkıh terimlerine kısaca yer verildi. Bunların daha geniş açıklamaları ve burada yer verilmeyen terimler için hadis ve fıkıh usulü kitaplarına bakılmalıdır.

yınca belirli pay sahibi olan kadınlardır. Bunlar da şu kimselerdir:

a) Kız; oğulla beraber.

b) Oğlun kızı; kendi derecesinde bulunan oğlun oğlu ile beraber.

c) Anne baba bir kız kardeş; anne baba bir erkek kardeş ile beraber.

d) Baba bir kız kardeş; baba bir oğlan kardeş ile beraber.

3. Başkası ile birlikte asabe (asabe maa'l-gayrihî): Diğer bir kadınla bulunduklarında asabe olan kadınlardır.

a) Anne baba bir kız kardeş; kızla veya oğlun ve oğlun oğlunun kızı ile beraber olunca.

b) Baba bir kız kardeş; kızla veya oğlun ve oğlun oğlunun... kızı ile beraber olunca.

- **Avl:** Hisseleri toplamı mahrec (ortak payda) miktarını aşan, yani ortak paydadan büyük olan miras meselesidir. Böyle bir meseleye "âile" (عائلة), "farîza-i kâsıra" (فريضة قاصرة) da denir. Hisseler toplamı paydaya eşit olursa buna "âdile", hisseler toplamı paydadan eksik olursa buna da "reddiye" denir.

- **Bâin:** Yeni bir nikâh akdi ve mehir olmaksızın geri dönme imkânı olmayan talâka "bâin talâk" denir.

- **Bâzik:** Ateşte veya güneşte kaynatılıp üçte ikisinden az miktarı giden ve müskir (sarhoş edici) hale gelen üzüm şırası.

- **Bid'at:** Sünnetin karşıtı. Din hususunda sahâbe-i kirâm ve tâbiînin benimsemedikleri ve şer'î delilin de gerektirmediği sonradan ortaya çıkan şeylerdir. Bazıları bid'atı iki kısma ayırır:

  1. Bid'at-ı hasene: Şer'î maksatlara uygun düşen bid'atlar.

  2. Bid'at-ı seyyie: Şer'î maksatlara ters düşen bid'atlar.

- **Burhân:** Hakkı bâtıldan, sahîhi fâsidden ayıran kesin delil.

- **Celde:** Çıplak deri üzerine vurmak. Deri ile yani kamçı gibi deriden yapılmış bir şey ile vurmak. Muhsan olmayan (başından meşru bir evlilik geçmeyen) zina etmiş kadın veya erkek mükellefe belli bir biçimde değnek veya kamçı ile vurmak.

- **Cerh:** Sözlükte "yaralama" anlamına gelen bu kelime hadis ilminde gerek râviyi gerek hadisi, sıhhati bozucu sebeplerden biriyle itham edip sıhhatten düşürmek demektir. Cerh ifade eden sözler şiddetliden hafife doğru pek çok mertebeye ayrılır.

- **Ceyyid:** Sözlükte "iyi, güzel" anlamına gelen bir sıfattır. Terim olarak genellikle sahîh karşılığında kullanılır. Bazı hadis âlimleri ise bu tabiri, "hasen li-zâtihi" derecesinden yukarıda olup sahîh derecesine yükseldiğinde tereddüt bulunan hadisler için kullanırlar.

- **Cürm, cürüm:** Suçlar.

- **Dânik:** Bir dirhemin altıda biri (1 dânik=0.496 gr.).

- **Ecved:** Daha iyi, daha güzel anlamında bir sıfattır. Birbiriyle karşılaştırıldığında biri diğerinden daha üstün ve daha güzel isnada sahip olan hadis demektir.

- **Ehl-i zimme:** İslâm ülkelerinde yaşayan ve zimmet antlaşmasıyla can, mal, ırz ve din güvenlikleri müslümanların güvencesi altında bulunan müslüman olmayan kimseler.

- **Ensâr:** Her şeylerini terkederek Mekke'den Medine'ye hicret eden (muhacir) müslümanlara yardım elini uzatan, onlara yurtlarını ve evlerini açan, aşlarını ve işlerini, kısaca neleri varsa onlarla paylaşan ve İslâm'ın muzaffer olması için çaba gösteren Medineli müslümanlar.

- **Eser:** Sözlükte "bir nesnenin yerinde kalan bakiyesi, izi" demektir. Terim olarak haber ile aynı anlama gelmektedir. Haber hadis anlamına geldiğine göre eser de hadis demektir. Ancak bazı âlimler haber ile eserin arasını ayırmışlardır. Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelenlere haber, sahâbeden gelenlere de eser demişlerdir. Buna göre merfû

rivayetlere haber, mevkuf rivayetlere de eser denilmektedir.

- **Fera':** Devenin ilk yavrusuna "fera'" denilir. Cahiliye döneminde, bir kişinin 100 devesi olunca, genç bir devesini putlara kurban ederdi. İslâm'ın ilk devirlerinde müslümanlar da bunu yapıyorlardı, daha sonra bu neshedildi, yani bu hüküm yürürlükten kaldırıldı.
- **Garîb:** Hangi tabakadan olursa olsun bir râvinin tek başına rivayet ettiği hadistir.
- **Haber:** Sözlükte herhangi bir olay, nesne veya konuya dair elde edilen bilgi ve Türkçe anlamıyla haber mânasına gelir. Terim olarak hadis ile eş anlamlıdır, hadis demektir ve Hz. Peygamber (s.a.v), sahâbe ve tâbiînden nakledilen rivayetlere denir. Buna göre gerek merfû, gerek mevkuf ve gerekse maktû rivayetlere haber denir.
- **Hacb:** Başka bir vâris bulunması sebebiyle, bir şahsın tamamen veya kısmen mirastan mahrum bırakmaktır. Bu da iki kısımdır. Birincisine göre vâris tamamen mirastan mahrum bırakılır. İkincisine göre vârisin mirastaki hissesi azalmış olur.
- **Hamiyet:** İnsanda bulunan din, millet, vatan soy ve aileyi koruma gayreti. Ancak haklılık söz konusu olmadan sadece aynı soy ya da aileden olması sebebiyle yapılan savaş ve savunma yerilen hamiyet kısmına girer.
- **Harbî:** Müslümanlarla aralarında mütareke ve musâlaha bulunmayan gayri müslimlere ait ülke ahalisinden her biri.
- **Hasen:** Sahîh hadis ile zayıf hadis arasında yer alan, ancak sahîhe daha yakın olan hadis çeşididir. Tirmizî'nin tarifine göre, isnadında yalanla itham edilmiş bir râvi bulunmayan, şâz olmayan ve benzeri başka yollardan rivayet edilmiş olan hadistir.
- **Hul' (Muhâlea):** Bir bedel karşılığında boşanma.

- **İnkıtâ‘:** Sözlükte kesilme, kesiklik, kopma anlamlarına gelir. Terim olarak, isnad zincirini oluşturan ravilerden bir veya birkaçının düşmesiyle meydana gelen kopukluğa denir.
- **İktâ‘:** Sultanın devlete ait bir araziyi, üzerine bina yapmak ve ağaç dikmek gibi bir tasarrufta bulunmak üzere bir şahsa ve ardından da onun çocuklarına vermesi.
- **Îlâ’:** Kocanın karısına yaklaşmamak üzere yemin etmesidir. Bu da belli bir süre ile sınırlanmış, müebbed ve herhangi bir süre belirtilmemiş olmak üzere üç kısma ayrılır. Koca îlâ müddetinde sebat eder ve karısına yanaşmazsa bir bâin talâk meydana gelir. Rücû eder (yemininden döner) karısına yanaşırsa kefâret gerekir.
- **İllet:** Sözlükte hastalık, mazeret, sebep, etken gibi anlamlara gelir. Terim olarak, dış görünüşü itibariyle sıhhatine engel olabilecek herhangi bir kusur taşımayan hadisin sıhhatine zarar verebilecek gizli bir kusurun bulunmasıdır.
- **İsnâd:** Bir hadis veya haberi söyleyene nisbet etmeye denir. Bir hadisi başkasına nakleden râvi, onu kimden işittiğini, aldığı kimsenin kimden aldığını bazı özel terimler kullanarak muhakkak belirtir. Böylece hadisin ilk kaynağı olan Hz. Peygamber'e (s.a.v) ulaşıncaya kadar kesiksiz bir nakil zinciri oluşur. Böyle bir nakil zinciri kurmaya isnad denir.
- **İstilâm:** Selâmlama anlamındadır. Tavaf sırasında Hacerülesved önüne gelindiğinde ona dönülüp, namazda durur gibi tekbir ve tehlil ile bu mübarek taşa el sürülüp mümkünse öpülüp saygı gösterilmesi. Bunlar mümkün olmayınca istilâm, karşıdan el sürme işaretiyle yapılır.
- **Karîne:** Bir şeyin varlığına delâlet eden belirti, emare, işaret, nişan. Kastedilen mânayı tayin veya sözün hakiki mânasının kastedilmediğini beyan için ileri sürülen delildir. Birincisine "karîne-i muayyine", ikincisine ise "karîne-i mânia" denir.
- **Kasâme:** Kâtili meçhul olan ve üzerine katl izi olan bir maktûlün bulunduğu mahal ahalisinden seçilen elli kimsenin, onu öldürmediklerine, öldüreni bilmediklerine dair yemin etme-

leridir. Bunun üzerine ölünün kanını heder olmaktan korumak ve o mahal ahalisinin alâka ve dikkatsizliğine bir tür ceza olmak üzere diyet ödemelerine hüküm verilir.

- **Kelâle:** Baba ve oğul dışında olan akrabalar. Ölen kişinin geride baba ya da oğul bırakmaması.
- **Lağv yemini:** Bir kimsenin bir şey hakkında öyle olduğu zannıyla yaptığı hilâf-ı hakikat yemin.
- **Levs:** Kasâme bahsinde, tek bir şahidin, ölmüş olan kişinin, "beni falan kişi yaraladı" şeklindeki ikrârını nakletmesi, yahut öldürülen kişi ile davalı arasında düşmanlık bulunduğuna ya da davalı tarafından tehdit edildiğine dair iki kişinin şahitlik etmesidir.
- **Leyyin:** Leyyinü'l-hadis anlamındadır. Yani, "hadiste gevşektir" anlamında cerh lafızlarındandır. Cerhin birinci mertebesine ve en hafifine delâlet eder.
- **Liân:** Lânetleşmek. Kocanın karısına zina isnadında bulunması ve dört şahit getirememesi sonucunda karı ve kocanın hâkim huzurunda şer'î usule uygun olarak dörder defa şehadette bulunduktan sonra kendilerine lânet ve gazap okumalarıdır. Yapılan bu yeminler koca hakkında hadd-i kâzif ve karı hakında da hadd-i zina yerine geçer ve hâkim tarafların arasını ayırır.
- **Ma'lûl:** İlletli. İllet sebeplerinden biri ile sıhhati zedelenmiş hadis (bk. İllet).
- **Mahfûz:** İki sika (güvenilir) râvinin birbirine aykırı olarak yaptıkları rivayetlerden, daha üstün olan râvinin rivayeti.
- **Maktû' (hadis):** Sahâbeden sonraki tâbiîlerin sözleri veya fiilleridir. İsnadı tâbiîye kadar uzanan, daha ileriye gidemeyen hadistir.
- **Mârifetullah:**
- **Meçhûl:** Bu tabir hadis usulünde iki ayrı yerde kullanılır. Birincisine göre, gerek kimliği gerekse adalet durumu bilinmeyen râvilere denir. Hadis âlimlerinin nazarında meş-

hur olmayan, ilim talebiyle tanınmayan, hadis âlimlerinin tanımadığı, hadisleri sadece bir tek râvi cihetinden bilinen kimsedir. İkincisi ise, zâhiren adâlet sahibi oldukları halde bâtınen adaletleri meçhûl olanlardır. Bunlara da mestûrü'l-hâl veya mestûr denilir.

- **Menâsik (tekili; nüsük):** Haccın farz, vâcip ve sünnet olan herhangi bir fiili. Ayrıca ibadet ve kurban anlamına da gelmektedir.
- **Merfû:** Hz. Peygamber'e (s.a.v) nisbet edilen söz, fiil ve takrirlerle sıfatlara denir. İsnadı ister muttasıl olsun ister olmasın Resûlullah'a (s.a.v) isnad edilen bütün nakiller merfû sayılır.
- **Meş'ar-i Harâm:** Arafat'tan Müzdelife'ye gelindiğinde Kuzah tepesi yanında vadiden yüksekçe bulunan yer. Buraya Meş'ar-i Harâm denir. Cumhura (alimlerin çoğunluğuna) göre Müzdelife'nin tamamı.
- **Metrûkü'l-hadîs:** "Hadisleri terkedilmiş" anlamında cerh lafızlarındandır. Cerhin ağırına delâlet eden beşinci mertebesinde yer alır.
- **Mevkuf:** Hadis terimi olarak sahâbeden nakledilen sözler ve fiillere denir. Diğer bir ifadeyle isnadı sahâbede son bulan hadistir.

  Ancak burada şu önemli husus üzerinde durmak gerekir: İsnadı sahâbîde son bulan her hadis mevkuf değildir. Söz gelişi, "Biz Hz. Peygamber zamanında şöyle yapardık, şöyle emrolunduk, şunları yapmaktan menedildik" gibi ifadelerle rivayet edilen ve isnadı sahâbede son bulan rivayetler merfû hükmündedir.
- **Mevsûl:** Her biri kendi üstündeki râvi ile görüşüp ondan işitmek veya almak suretiyle rivayette bulunan râvilerden meydana gelen isnada denir. Bu tür isnad ile rivayet edilen hadise de mevsûl denir.

- **Mu'allak:** İsnadın baş tarafından bir veya peş peşe birkaç râvinin ya da sonuna kadar bütün râvilerin isminin hazfedilerek (düşürülerek) rivayet edilen hadisdir.
- **Mubâh:** Şeriat koyucunun nazarında yapılıp yapılmaması eşit olan fiil. Herhangi bir helâl yemeği yemek ya da yememek gibi. Bir diğer anlamı da herkes tarafından sahiplenilmesi serbest olan mallar; meradaki ot, ormandaki odun, nehirdeki su vb. gibi belli bir kimsenin mülkiyetinde olmayan mallar. Bunlar biri tarafından elde edilmekle mubah olmaktan çıkar, mülk halini alır.
- **Mudârebe şirketi:** İslâm hukukunda mal ve sermaye ortaklığından kurulan bir şirket şeklidir. Buna göre taraflardan biri sermaye ortaya koyar. Diğer taraf ise bunu işleterek kazanç elde etmeye çalışır. Sermaye koyana sermayedar, emeğini ortaya koyana da "mudârib" denir.
- **Muğlak:** Anlaşılmaz, zor anlaşılır, kapalı kilitli.
- **Muhâcir:** Ailesini, eşini, dostunu, evini ve bütün varlığını terkederek Resûlullah (s.a.v) ile birlikte Mekke'den Medine'ye göçen müslümanlar.
- **Muhsan:** Âkil, bâliğ, hür, müslüman ve iffetli olan erkektir. Bu özelliklere sahip kadına ise muhsana denir. Bu özellikler kazf muhsanlığı içindir. Recm uygulanması için gerekli olan muhsan olma şartında ise buna ilâve olarak hür bir kadınla meşrû bir evlilik içinde fiilen cinsel ilişkide bulunmuş olma şartı da bulunmaktadır.
- **Münkatı':** Senedinde ittisal (bütünlük) bulunmayan, kopukluk olan hadislere denir.
- **Muztarib:** Bir ya da birden çok râviden birbirine aykırı şekilde rivayet edilen, ancak birini diğerine tercih edecek sebep bulunmayan hadislere denir. Rivayetlerden birini tercih sebebi bulunur ise ıztırab ortadan kalkar. Tercih edilene **mahfûz** ya da **ma'rûf**, tercih edilmeyene ise **şâz** veya **münker** denilir.

- **Mücâhede:** Savaş demektir. Nefisle yapılan cihada ve nefs-i emmâreye karşı yürütülen mücadeleye de denir.
- **Müd:** Iraklılar'a göre iki rıtl-ı Irakî miktarı yani 260 dirhemlik bir kaptır. Hicazlılar'a göre bir rıtl-i Hicâzî ile bir rıtlın üçte biri kadardır. Bir müd, bir sâ'ın dörtte birine eşittir.
- **Mürsel:** Tâbiîden birinin sahâbe adı zikretmeden doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet ettiği hadistir.
- **Mürûet, Mürüvvet:** Sözlükte insanlık, erdem, hayâ, kişilik anlamına gelir. Bir insandan beklenen aklın ve dinin güzel bulduğu iş ve hasletleri yerine getirmek ve insanlık onuruna uygun düşmeyecek şeyleri terketmekten ibarettir. Hadis terimi olarak, râvinin rivayetinin kabul edilebilmesi için onda bulunması gereken adaleti sağlayan melekedir.
- **Müsâhere:** Bir aileden kız almak yani evlilik yoluyla meydana gelen damatlık, kayınvalidelik, kayınpederlik gibi hısımlıktır. Buna sıhriyyet de denir.
- **Müsâkât:** Bahçe ekme ve yetiştirme ortaklığı. Ağaçlar ve tarla bir taraftan, bakım ve sulama işi diğer taraftan, hâsıl olacak meyve ve ürünler de aralarında belirlenecek orana göre paylaşılmak üzere yapılan bir tür ortaklıktır.
- **Müsle:** Kişinin el, ayak, kulak, burun, göz... gibi organlarını keserek parça parça yapmak demektir. Müşrikler Hz. Hamza'yı (r.a) şehid ettiklerinde bu şekilde organlarını keserek ona müsle yapmışlardı.
- **Müşkil:** Mânası ve ne kastedildiği edildiği düşünülmeksizin bilinemeyecek kadar kapalı olan lafızdır. Bu kapalılık ya mânasındaki incelikten ya da kendisindeki istiareden ileri gelir.
- **Mütâbi':** Ferd olduğu sanılan bir hadisin başka tarikle rivayet edilip edilmediği hadis kitaplarından araştırılır. Araştırma sonucunda rivayetinde tek kalan râvinin şeyhinden veya şeyhinin şeyhinden bir başkası tarafından rivayet edildiği açığa çıkarsa, ferd zannedilen hadis bu durumdan kurtu-

lur. Böylece ferd sanılan hadis tabiî veya diğer ifadeyle mütâbi'i olan bir hadis durumuna gelir.

- **Müzâraa:** Arazi bir taraftan, ekmek de diğer taraftan olmak üzere yapılan ziraat ortaklığı. Elde edilecek ürün tarafların anlaştıkları orana göre dağıtılır.
- **Nâfile:** Sözlükte ziyade, fazlalık anlamındadır. Terim olarak mecburiyet olmaksızın gönüllü olarak yapılan taatler; farzlar üzerine ilâve olarak yapılan ibadetler, verilen sadakalar, tutulan oruçlar vb. gibi.
- **Nebîz:** İçine hurma, kuru üzüm vb. atılıp bekletilen ve henüz sarhoşluk verici dereceye ulaşmamış bulunan içecek. Sarhoşluk verici hal alması halinde "hamr" adını alır.
- **Nezîr:** Allah Teâlâ'ya tâzim için yapılması mubah olan bir fiili kendisine zorunlu kılmak ve yapılmasını üstlenmektir.
- **Recm:** Muhsanlık şartını taşıyan zina etmiş erkek ve kadının belli şeklide taşlanarak öldürülmesi.
- **Ribât:** Sınır boylarında, düşmanın saldırılarına açık yerlerde, sırf İslâm yurdunu korumak ve savunmak maksadıyla ikamet etmek. Bu maksatla kurulmuş tekke, imarethane ve kervansaray.
- **Sâ':** Sâ'-ı Irâkî, 4 müdlük hacim ölçü birimi. 1040 dirhem buğday veya arpa alan ölçek.
- **Sâbit:** Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadisi olarak sabit olmuş rivayetler anlamına gelir. Bazı hadisçiler sabit kelimesini sahîh anlamında kullanırlar.
- **Sahîh:** Sıhhatli ve sağlam anlamındadır. Hadis terimi olarak adalet ve zabt sahibi râvilerin muttasıl (kopukluk bulunmayan) bir sened ile birbirlerinden rivayet ettikleri şâz ve illetli olmayan hadislerdir.
- **Sened:** Hadis terimi olarak, hadisin ilk kaynağına kadar ulaşan yolu oluşturan râviler zincirine denir. Yani hadisi son olarak rivayet eden hadis âlimi ile Hz. Peygamber (s.a.v) arasında bulunan râvilerin isimleridir.

- **Sulbî:** Çocuğun babaya nisbeti.

- **Sünnet:** Sözlükte yol, usul, âdet, iyi veya kötü bir kimsenin gidişatı, alışkanlık haline getirdiği davranışları anlamına gelir. Hadis terimi olarak sünnet, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözleri, fiilleri, takrirleri ve gerek peygamberliğinden önceki gerekse peygamberlik devresine ait olsun, ahlâkî vasıfları ve sîretidir.

- **Şâz:** Makbul bir râvinin kendisinden daha makbul bir râviye muhalif olarak rivayet ettiği hadise denir. Daha makbul râvinin rivayetine de mahfûz denir.

- **Şehâdeteyn:** Kelime olarak, iki şehâdet anlamına gelir. Terim olarak da, İslâm'a girişin ilk şartı olan Allah'ın birliğini ve Resûlü Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de O'nun peygamberi olduğunu ifade eden iki cümledir. Bu iki cümlenin aslı şöyledir: *"Eşhedü enlâ ilâhe illallâh"* ve *"Eşhedü ene Muhammeden abduhû ve resûlüh"*. Bu iki cümleyi söyleyen kişi İslâm dinin kübul etmiş sayılır.

- **Ta'n:** Sözlükte mızrakla vurmak ve dürtmek anlamlarına gelen bu kelime, hadis terimi olarak, bir râvinin cerhe sebep olan hallerden biriyle cerhedilmesine denilmiştir.

- **Ta'zîr:** Hakkında beli bir ceza, bir şer'î had bulunmayan suçlardan dolayı tertip ve tatbik edilecek olan te'dib ve ceza.

- **Tahdîs:** Hadis ilminde genellikle hadis rivayetine denilmiştir. Şeyh denilen hadis âliminin kendisine müracaat eden hadis talibine kendi şeyhinden rivayet ettiği hadisleri çeşitli hadis tahammül (hadisi alıp nakletme) metotları ile nakletmesinden ibarettir.

- **Tahrîc:** Hadis ilminde iki anlamda kullanılmıştır. Biri rivayet, diğeri ise hadislerin kaynağını göstermek. Rivayet mânasına gelen tahrîc, bir hadisi isnadıyla birlikte bir kitaptan nakletmeye denir. Bir hadis rivayet edildikten sonra, "Bunu falanca tahrîc etti" denilir.

  Tahrîcin ikinci mânası ise, bir kitaptaki hadisleri teker teker ele alarak her birinin isnadlarını göstermek ve sıhhat du-

rumlarını belirtmektir. Bu bir bakıma herhangi bir musannifin kitabındaki hadislerin birer birer kaynağını göstermek, varsa diğer rivayetlerine ve yerlerine işaret etmektir.

- **Tarîk:** Sözlükte yol mânasına gelen tarik kelimesi hadis ilminde hadisin senedine verilen bir diğer isimdir.
- **Tashîf:** Sözlükte sayfada yanlış yapmak yani yazılı bir kâğıttaki kelime ve sözleri yanlışlıkla değiştirmek anlamına gelir.

  Hadis terimi olarak **tashîf**, genellikle sözlükteki mânasıyla ilgili olarak hadislerin metin veya senedlerindeki isim ya da kelimelerin harflerinde yapılan değişikliğe denir. Böyle bir değişiklik kelimeyi oluşturan harflerde olduğu gibi harflerin noktalarında da olabilir. Bazı hadis âlimleri noktalamadaki hatalar ile harflerde yapılanı hatalar arasında ayrım yapar. Bunlar, kelimeleri oluşturan harflerin bozularak değiştirilmesine **tashîf**, noktaların değiştirilerek meydana gelen bozulmaya da **tahrif** derler. Metin ya da senedde **tashîf** yapılarak rivayet edilen hadislere **musahhaf** denilmiştir.
- **Tatavvu':** Teberru, gönüllü olarak yapılan iyilikler. Farzların yanında meşru kılınan ve yapılması kişinin gönlüne bırakılan nâfile ibadetler.
- **Teferrüd:** Hadis terimi olarak teferrüd veya infirad râvinin rivayetinde tek başına kalmasına, başka bir deyişle hadisi herhangi bir şeyhten ondan başka rivayet eden birinin bulunmamasına denir. Râvinin rivayetinde tek kalması o hadisin **garîb** addedilmesine sebep olur.
- **Terike:** Ölenin bıraktığı mallar ve mirasçılara intikal eden bazı haklardır.
- **Tevakkuf:** Bir şey hakkında kesin bir hükme varamayıp beklemek, duraksamak. Konu hakkında bir hüküm vermemek.
- **Timâr:** Osmanlı döneminde mülkiyeti devlete ait olup geliri 3000 akçeden 20.000 akçeye kadar olan ve tasarruf hakkı kişilere bırakılan mîrî (devlete ait) arazinin öşür, haraç, ferâğ ve intikal gibi harç ve rüsûm (vergi) gibi devlete ait ge-

lirlerin devlet ricalinden belli kişilere tahsis edilmesi. Sâhib-i arz sıfatını kazanan timar sahipleri bunun karşılığında belli sayıda asker yetiştirip beslemek ve savaş zamanında askeriyle birlikte savaşa katılmakla yükümlüydü.

- **Ümmü veled:** Efendisinin yatağında onun ikrarı ile çocuk doğurmuş olan câriye. Efendi ölünce câriye hür olur.
- **Vâcib:** Amelî farz. Şâri' Teâlâ tarafından emredildiği sübût ya da delâleti zannî olan yükümlülükler. Bu Hanefîler'in benimsedikleri tariftir. Diğer mezheplere göre vâcip farzın karşılığı olarak kullanılır.
- **Vech:** Hadis terimi olarak vech, sened veya diğer ifadeyle tarik karşılığı kullanılır.
- **Vehim:** Sözlükte şüphe ve tereddüt edilen tarafın zayıf olan kısmına denir. Hadis terimi olarak vehim, metâin-i aşereden, yani râvinin cerh edilmesine sebep olan hususlardan biridir.
- **Vesvese:** İçten gelen ve şeytanın ilka ettiği kötü düşünce ve baştan çıkarma.
- **Yakîn:** Kesinlik, yüzde yüz kesin bilgi. İnançlar ancak bu tür bilgilerle sabit olur.
- **Yemin-i gâmûs:** Kişinin bile bile yalan yere yemin etmesidir. Gâmûs kelimesi batmak ve dalmak anlamına gelir. Bu yemini yapan kişi, önce günaha sonra da cehenneme dalacağı için bu yemini yapanlara bu ad verilmiştir.
- **Yemin-i mün'akid:** Geleceğe ait bir fiili işlemek ya da terketmek için yapılan yemin.
- **Zâhir:** Sırf ibaresi işitilmekle mânası bilinen yani söyleyenin maksadı, düşünmeye muhtaç olmadan anlaşılan sözdür.
- **Zayıf:** Hadis terimi olarak, sahîh ile hasen dışında kalan hadislere denilir.
- **Zevi'l-erhâm (Tekili: Zû-rahim):** Ölene nesep yakınlığı (kan hısımlığı) olan, fakat mirasta (üçte bir, dörtte bir gibi) belli bir payları bulunmayan ve asabeden de olmayan hısımlardır.

- **Zıhâr:** Kocanın, karısını neseb, süt emme veya sıhriyyet sebebiyle ebediyen kendisine evlenmesi haram olan bir kadının kendisince bakılması haram olan arkası, karnı, uyluğu gibi bir uzvuna benzetmesidir. Bu benzetmeye "zıhâr" denilmesi, bunun çoğu kez zahra yani arkaya (sırta) benzetilerek yapılır olması sebebiyledir. Cahiliye döneminde zıhâr bir tür talâk sayılmaktaydı. İslâm bu tür talâkı menetmiş ve engellemek için yapanların rücû ederek kefâret vermelerini emretmiştir.
- **Zimmî:** İslâm yurdunda emân altında yaşayan gayri müslim (bk. Ehl-i zimme).

KONU VE KAVRAM İNDEKSİ

A

abdest; II/121, 122, 125, 126, 127, 129; III/75, 78, 94, 313, 314, 371
abdesti korumak; II/21
abdesti tam almak; II/126
abdestin fazileti; II/126. 127
abdestte şüphe; I/233, 352
Abdullah b. Mesud; (bk. İbn Mesud)
Abdullah b. Mübârek (bk. İbnü'l-Mübârek)
Abdülkays heyeti; I/101, 104
Abdülmuttaliboğulları; II/151
Abdümenâfoğulları; II/151
Abdüşemsoğulları; II/151
Abeseoğulları; II/59
âcizlik; II/49
açları doyurmak; I/458; II/536, 549
adalet ve lutuf; III/17, 18, 20, 21, 407
adam öldürmek; I/395, 396; III/355
Aden; III/29, 30, 42
adil yönetici; III/57
affedilmiş hususlar; II/366
affın genişliği; I/547
ağaç dikmek; II/210, 211
ahde vefa; III/257, 258
ahir zaman; II/271
âhiret amelini dünyalık için işlemek; I/62
âhiret sıkıntısı; II/538, 539
âhirete göre dünya; II/381
âhirete iman; I/164
âhirete nisbetle dünya; II/413
âhireti seven; II/416
Ahvaz; I/349
akidlerde bid'at; I/210
akrabalık bağı; II/106
aksırana dua; II/255
alaka; I/173, 175, 180
aldanılan nimetler; III/120
aldatmak; II/503
alışverişte zarar verme; II/432
Allah dostlarına düşmanlık; III/47, 48, 49, 51, 52, 53, 409, 410
Allah için nasihat; I/257, 259
Allah için nefret; I/129
Allah için öfkelenmek; I/484
Allah için sevmek; I/121, 129, 264; III/68, 135
Allah sevgisi; III/60, 61, 62, 63, 133
Allah ve Resûlü'nü sevmek; I/120
Allah yolunda infak; I/390
Allah'a yaklaşmak; III/47, 49, 50, 54, 55, 56, 63, 64, 65, 66, 67, 409
Allah'a yaraşır takvâ; I/530
Allah'ın cömertliği; I/336
Allah'ın hazineleri; II/185
Allah'ın koruluğu; I/243; II/341; III/388
Allah'ın kudreti; II/185
Allah'ın lutufları; II/156, 163; III/373
Allah'ın sınırları; I/244; II/341; III/388
Allah'ın sınırlarını aşmak; II/355, 356
Allah'tan hayâ etmek; I/361
Allah'tan istemek; II/166
altın ve gümüş kap; II/397
amel iman ilişkisi; I/100, 166
amel ve cennet; II/320
amel ve ihlâs; I/59
amelin önemi; II/572, 573, 574, 575, 576
amellerde ihlâs; I/258
amellerin nuru; II/139
amellerin sayılması; II/186
anestezi; III/231
anne ile çocuğu ayırmak; II/434
anne karnındaki yaratılış; I/171
Antakya; II/59
Arafat; I/207, 314, 339; II/103
arayı bozmak; II/506
arayı düzeltmek; II/506
ârif; I/199
arrâf; I/166
arşın altında gölgelenenler; I/138

ashâbü'l-yemîn; I/608
aşure; I/562
av köpeği; III/213
avl; II/305
ayıpları örtmek; II/535; III/406
az konuşmak; I/363
az yemek; III/235, 236, 239, 244, 432
Azerbaycan; II/371
azl; I/174, 175

B

babasını döven; I/418
Bâbüssagîr; I/26
Bağdat; I/25
barışma; II/511
Basra; I/88, 154, 329, 331, 350, 357; II/465, 561; III/75, 332
başı ve karnı korumak; II/22
Batn-ı Ruvât Gazvesi; I/489
Battal; II/59
bedduadan sakınmak; I/489
bedevîlerin imanı; I/108, 113
Bedir; I/337, 417; II/64
belâlar ve mümin; II/189
belâlar ve münafık; II/189
Benî Anber; I/274
besmelenin fazileti; II/135
beş gayb; I/145
beş vakit namazın misali; I/560
Beytülmakdis; II/122
biat; I/414, 419, 574, 578; II/44, 106
bid'at; I/203, 205; II/281, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 510; III/134, 207, 265, 340, 382, 422
bid'at çıkarmak; II/308
bid'at talâk; I/216
bid'at ve kurbet; I/206
bid'ata çağırmak; I/421
bid'at-ı hasene; II/310
bid'atın anlamı; II/308
bira; III/219, 430
birbirine sırt çevirmek; II/509
bit' ve mizr; III/219, 430
borç vermek; II/248
borçluya kolaylık göstermek; II/543
borçluya süre tanımak; II/256
boşamada zarar; II/429
bozgunculuk; I/420
buğz; II/309, 415, 473, 493, 495, 496, 504, 507, 509, 514; III/135, 400, 402, 404
büyük cihad; II/60
büyük günah; I/241, 382
büyük günah işleyenler; I/110

C

can ve mal güvenliği; I/267; II/527; III/345
canı savunmak; I/416
canlı hedef; I/513, 514
canlıları yakmak; I/512, 513
câriyenin efendisini doğurması; I/147, 148
casusluğun cezası; I/417
casusluk; I/417
cehennemden korunmak; II/288
cemaati bıktırmak; I/486
cemaatine bağlı kalmak; I/118
cemaatle namaz; II/142
cemaatten ayrılmak; I/408, 421
cenazeye katılmak; II/255
cenine ruh üflenmesi; I/182
cenine şekil verilmesi; I/177
ceninin mudga olması; I/173
ceninin rahimde toplanması; I/171
ceninin rahimdeki değişimi; I/176
cennet nimetleri; II/183, 190
cennet ve cehennemin tartışması ; II/523
cennet yolu; II/95, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 109; III/370, 385
cennete giremeyenler; II/106, 107
cennetin anahtarı; II/108, 111, 112
cennetlik olanlar; II/522
cennnet yolu; II/318
cesed satışı; III/216
cevâmiü'l-kelim; I/21, 22, 31, 33
ceyyid; I/66, 256, 506; II/262; III/129, 384, 421
Cibrîl hadisi; I/87; III/331
cihad; I/55, 95, 105, 167, 267, 270, 533; II/106, 319, 334; III/345, 386
cihad ve niyet; I/55, 56, 57, 58
cihadın fazileti; II/334, 335
cimrilik; I/367
cizye; I/162
Cuhfe; II/291

cuma ezanı; II/311
Cumdân dağı; III/292

Ç

çarşı pazarda zikir; III/307
çirkinlikleri yaymak; II/546
çocuğun düşürülmesi; I/175
çocuklardan birine vasiyet etmek ; I/215
çok soru; II/365

D

Dâbbetülarz; III/123
dağlanmak; III/277
dânik; I/309
dargınlık; II/511
davacı ve delil; II/450, 451, 454
davalı ve yemin; II/450
davete icabet; II/255
deccâl; I/150, 423; III/122, 123
delâlet biçimleri; II/363
Derrâc; I/523
Dımaşk; II/278, 561; III/154
dile sahip olmak; I/438; II/86, 319; III/386
dile sahip olmak; II/336, 337
dili korumak; II/23
dilin âfetleri; II/337, 339
dilin istikameti; II/93, 94
dilin sadakası; II/202
din kadeşine yardım; II/548, 549, 550
din ve nasihat;
din ve nasihat; I/253, 254, 255; III/343
dinde beş esas; I/164
dinden dönenler; I/407
dinden dönmek; I/395, 409; III/355
dine uymayan işler; I/205
dinin açıklığı; I/229
dinin mükemmelliği; I/228
dinin temeli; I/162
dinin temelini oluşturan hadisler; I/38, 51
dinini temize çıkarmak; I/238
doğru söz; I/429
doğruluk (bk. istikamet)
domuz satışı; III/203, 428
dostlara hizmet; II/551, 552
dostlara yardım; II/551
dört önemli haslet; I/483
dua; II/43, 46
dua ve umut; III/141, 142
duada acele; III/143; III/143, 147, 148
duada ellerin durumu; I/338
duada ısrar; III/144
duanın âdâbı; I/334; II/181; III/142, 145
duanın önemi; III/141, 144
duaya icabet; II/38
Dûmetülcendel; I/583
dünya için yarışmak; II/291
dünyanın değeri; II/381, 382
dünyanın kınanması; II/392
dünyanın misali; III/111
dünyayı seven; II/416

E

ebrâr; I/198
Ebû Kubeys dağı; III/281
Ebyen; III/29, 30, 42
ecel; I/170, 177
ecel; III/338
elhamdülillah kelimesinin fazileti; II/131
el-menziletü beyne'l-menzileteyn ; I/114
emanete hıyanet; III/260, 261
emaneti eda etmek; II/128
emzirmede zarar; II/431
emzirmeyle haram olanlar; III/197
etkili vaaz; II/282, 283, 285
Eyle; II/291

F

fadîh; III/226, 234
faiz; I/45, 81, 211, 212, 226, 236, 349, 531, 542
Fars; II/371
farz olan şükür; II/243
farzları terketmek; I/163, 164
farzların önemi; III/56
farz-vâcip ayrımı; II/345
fazilet zikirler; II/233
faziletli iman; I/384; II/34
faziletli işler; I/129, 475; II/203, 208, 214, 246, 248, 249, 251, 336, 549; III/65

faziletli müslüman; I/118
faziletli namaz; II/331
faziletli sadaka; II/202, 248
faziletli tesbihler; II/130, 131, 132, 133, 138, 218; III/46
faziletli vakitler; III/315
faziletli zikirler; II/215, 217, 220; III/317, 319, 320
fera'; I/518
Ferezdak; II/110
fıkhın temelinin oluşturan hadisler ; I/40
fısıldaşmak; II/529
fıtrat; II/168, 268
filin satışı; III/215
fitne; I/419, 422, 423, 440, 479, 532, 580
fitne zamanı; II/486
fiyat kızıştırmak; II/493, 501; III/402

G

Gâmidiyeli kadın; II/546
ganimet; I/67
garîb; III/348, 351
gece namazı; II/200, 327, 328, 329, 330, 332, 419
gecenin fazileti; II/333
gecenin faziletli vakti; II/330
gerçek düşman; II/61
gerçek fakirlik ve zenginlik; II/416, 418
gerçek pehlivan; I/481
gerçek zühd; II/382
gıpta; II/500
gıpta edilenler; I/390
gıybet; II/530
giydirmek; II/536
gizli sadaka; II/326, 327
gönülden geçenler; III/35, 36, 38, 40, 42, 91, 417
gusül abdesti; II/128, 129
günah ve kötü son; I/198
günahlara karşı sabır; II/145
günahların katlanması; III/29, 30
günahların silinmesi; I/605
günahta ısrar; I/544; III/153, 154
güzel ahlâk; I/124, 475, 521, 524, 608, 610, 611, 612, 613, 614; II/80, 132, 264, 267
güzel ahlâk; III/44, 361
güzel koku; II/401, 410
güzel komşuluk; I/458
güzel söz söylemek; I/123

H

hac; I/95, 110, 157, 161, 162, 164; II/128; III/337
hacamamatçı; III/212
haccı terk; I/162
haccın fazileti; II/265
haddi aşmak; I/389
hadis uydurmak; II/190
hadislerin yazılması; II/315
hakiki hayâ; I/362; II/22, 78
haksız vasiyet; II/427
halka nasihat; I/255
hamdin fazileti; II/133
haram; I/225; III/341
haram evlilikler; II/351
haram ile hac; I/208
haram kazançlar; I/36; II/352; III/212
haram maldan harcamak; I/326
haram maldan sadaka; I/327
haram malı satmak; III/204
haram malın ticareti; III/206
haramdan yararlanma; III/206
haramlar; II/349, 350, 351
Hâricî; I/114, 115, 415
Harûrî; I/415
hasen; I/23, 54, 107, 140, 347, 576; II/86, 87, 103, 158, 337, 358, 410, 424, 425; III/129, 223, 228, 271, 348, 349, 351, 352, 361, 362, 364, 366, 379, 382, 383, 386, 389, 391, 397, 399, 421, 424, 435, 437
haset (bk. kıskançlık)
hasta ziyareti; I/458
hastalıklar; II/190
hastayı ziyaret; II/255
haşarat satışı; III/214
hata; III/89, 92, 413
hatanın anlamı; III/93
havâriler; I/141, 258
havâtır; II/274, 275; III/37
havzın genişliği; II/291
hayâ; I/102, 125, 135, 361, 362; II/71, 75, 76, 77; III/367

hayâ ve iman; II/73, 74, 75, 79
hayânın çeşitleri; II/76
hayânın önemi; II/73
Hayber; II/457; III/236
Hayber günü; I/406
Hayfa Mescidi; I/118, 256
hayır yolları; II/205, 212, 227, 534; III/405, 406
hayırda yarışmak; II/196
hayırlı arkadaş; I/452
hayırlı komşu; I/452
hayız; II/487
hayızlı halde boşama; I/216, 218, 220
hayvanlara iyi davranmak; II/256
hayvanlarla ilişki kuranlar; I/412
hediyeleşmek; II/515
helâl; I/225; III/341
helâl ve haram; II/263
helâl ve haram karışık mal; I/235
helâl ve haramları kabul etmek; II/96
Hendek; II/64
her gün verilecek sadaka; II/221; III/378
hesaba çekilme; I/606
hesaba ilk çekilecek olanlar; I/58
hevaya uymak; III/135
hırsızlığın cezası; I/414
hırsızlık; I/102
Hicaz; I/220
hicret; I/37, 52, 53, 105, 562; III/329
hidayetin kaynağı; II/156, 164; III/373
hile; II/503, 504
hizmetin fazileti; II/552, 553
hoşgörü; I/124
Hudeybiye sulhu; II/273
Hudeybiye umresi; II/273
Humus; II/561
huşû; II/557
Huzâa kabilesi; II/140
hükmü belirtilmeyenler; II/362
hükümlerin kısımları; II/344

I-İ

Irak; I/220; II/169, 280, 471
ibadetlerin kefâret olması; I/561
ibadette sabır; II/145
içki; I/382; III/101, 219, 220, 224, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 430, 431
içki alışkanlığı; III/222
içki içmek; I/102, 165, 413, 414; III/207
içki satmak; II/72; III/203, 205, 206, 428
içkinin haramlığı; III/219, 430
iddet; I/181, 211, 216, 220
ihlâs; I/56, 65, 66, 71, 116, 118, 137, 256; II/112, 135, 212, 213, 254; III/49
ihmalkarlık; III/286
ihram; I/74
ihramlı kişinin avladığı hayvan; I/351
ihsan; I/87, 90, 125, 131, 132, 133, 135, 138, 139, 141, 142, 497; II/34; III/331, 360, 365
ihsan ve iman; I/130
ihsan ve İslâm; I/130
ihsan ve takvâ; I/131
ihsanın anlamı; I/132, 498
ihsanın kısımları; I/501
ihtilâfların sebebi; I/229
iki halifeye biat; I/414
iki serinlik namazı; II/105
ikrâh (bk. zorlama)
îlâ' yemini; II/430
ilahi himaye; III/72
ilahi ihsan; III/72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 86, 147
ilim yolu; II/553
ilk yaratılan; I/190
ilmin fazileti; II/553, 555
ilmin kalkması; I/152; II/556
ilmin kısımları; II/124, 557
iman; I/89, 90, 105, 114, 122, 124, 125
iman; III/334
iman amel ilişkisi; I/110, 161
iman esasları; I/98
iman ve istikamet; II/85, 87; III/369
imanı tadanlar; II/142
imanın en faziletlisi; I/129
imanın hakikati; II/52
imanın hasletleri; I/487; II/501
imanın kemali; I/251
imanın şartı; I/87; III/331
imanın şubeleri; I/102; II/75
imanın tarifi; I/98
imanın vasıfları; I/116

Îne; I/227
insanın lehine ve aleyhine olan konuşmalar; I/366
insanlardan istemek; II/44
ipek giymek; II/397
İran; II/371
irtidad (bk. dinden dönmek)
İslâm; I/87, 89, 90, 92, 95, 104, 112, 117, 123; III/331, 334
İslâm iman farkı; I/103, 106
İslâm kardeşliği; I/119, 126, 127, 381, 385, 386; III/354
İslâm'ın ruhbanlığı; I/533
İslâm'ın şartı; I/87, 157; III/331, 337
İslâm'ın tarifi; I/92
İslâm'ın zirve noktası; I/167; II/335
İsrâiloğulları; I/368, 488; II/24
istiğfar; I/71, 433, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 552, 553, 571, 602, 604; II/91, 166, 170, 171, 172, 175, 177, 214, 234, 238, 256, 306, 560, 571, 572, 573; III/44, 144, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 291, 314, 316
istikamet; I/312; II/31, 89, 90, 91, 92, 94
itikâf; I/209, 442
iyiliği emretmek; II/474; III/401
iyiliğin anlamı; II/267
iyilik; II/267
iyilik çeşitleri; II/251
iyilik ve günah; II/259, 261; III/379
iyiliklerin katlanması; I/370, 371; III/20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 45
izzet ve kibriya; II/525

K

Kâbe; III/30, 42, 97
kader; I/170, 177, 189, 190, 191, 192; II/51; III/338
kader ve amel; II/50
kadere iman; I/88, 99; II/18, 49, 50, 51; III/332, 364, 365
kadere imanın iki derecesi; I/99
kaderi inkâr edenler; I/99
Kades nehri; III/201
kadınlara selâm vermek; I/367
Kadir gecesi; I/561, 572
kâif; II/463
kalbe danışmak; I/355; II/262, 272
kalbin istikameti; II/93, 94
kalbin önemi; I/246, 248
kâmil takvâ; I/527, 529
kanı helâl olanlar; I/281
kardeşlik; II/493; III/402
kardeşlik hukuku; I/126; II/516, 517, 518, 519, 529, 531
karşılıklı haklar; II/254, 255
kasâme; II/452, 456, 458, 459, 461, 467
kasıtsız yemin; I/77
kasten adam öldürmek; I/409
kavî; II/130
kazâ ve kader; II/49, 52, 56
kedi satışı; III/214
kefâret; I/71, 76, 77, 237, 238, 328, 329, 378, 398, 402, 405, 491, 493, 494, 553, 554, 562, 563, 565, 566, 567, 568, 569, 571, 572, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 582, 583, 586, 587, 589, 591, 592, 593, 594, 595, 597, 599, 602; II/122, 125, 126, 190, 327, 328; III/96
kefâret olan zikirler; I/563
kelâle; III/184, 185, 186, 188
kesimde ihsan; I/497; III/360
kesin haram olanlar; I/226
kesin helâl olanlar; I/226
keyif verici maddeler; III/230
Kıptî; I/424, 425
kırk kadis; I/21
kısa emel; III/105, 107, 111, 117, 119, 419
kısas; I/396, 402, 403, 404, 405, 410, 505, 506, 508, 509, 510, 511, 587
kısas dışı kalanlar; I/403
kısasta denklik; I/406
kıskançlık; II/493, 496, 497, 498; III/402
kıyamet ahvali; II/537, 538, 539, 540, 541
kıyamet alâmetleri; I/87, 90, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155; III/123, 332, 335
kıyametin vakti; I/87, 90, 146; III/332, 335

kibir; I/389; II/107, 499, 519, 522, 525
kinayeli âzat; I/80
kinayeli boşama; I/80
kindarlık; II/498, 499
kitabı için nasihat; I/261
kolaylık göstermek; II/541, 542, 543
komşu hakkı; I/128, 248, 382, 427, 443, 444, 445, 446, 447, 453, 454, 456, 457, 458; III/356
komşuluk sınırı; I/450
komşunun kısımları; I/449
komşuya katlanmak; I/459
komşuya zarar vermek; II/434, 435, 436, 438
korkutmak; II/528
korunması emredilenler; II/20
kölelerde kısas; I/404
köpek satışı; III/211
kötü sözün zararı; II/338
kötülüğe engel olmak; II/478, 479, 480
kötülüğe rıza göstermek; II/476
kötülüğü düzeltmek; II/473; III/400
kötülüğün zararı; II/122
kötülükleri iyiliklere dönüşenler; I/377
Kudüs; I/25, 26
Kûfe; I/405; III/78, 225, 386, 387
kulakları huni yapmak; I/550
kumarın kötülüğü; III/222
Kur'an okumak ve dinlemek; II/560
Kur'an'ın hasım olması; II/147
Kur'an'ın hüccet olması; II/146
Kur'an'ın şefaatçi olması; II/147
Kur'ân-ı Kerîm'e hakaret; I/421
kurbana iyi muamele; I/514
Kureyş; I/493; II/151, 297, 574, 575
kusuru araştırmak; II/545
kusuru bağışlamak; II/547
kusuru örtmek; II/544, 545
kuşluk namazı; II/224
küçük günah; I/241
kürtaj (bk. çocuğun düşürülmesi)
küs durmak; II/510

L

lânet; I/414, 446, 447, 489, 541
lemem; I/601
leş satışı; III/203, 428
leşin derisi; III/211
leşlerden yararlanma; III/210
levh-i mahfûz; I/196, 199
levs; II/461, 462, 467; III/445
leyyin; III/366
Lübnan; I/103

M

mağfiret; I/170, 311, 417, 526, 554, 572, 573, 574, 575, 585, 591, 592, 593, 594; III/339
mağfiretin genişliği; III/139, 140, 148, 424
makbul dua; II/331, 332
makbul vakitler; II/333
mal dışındaki sadakalar; II/200
mâlâyâni; I/360, 367
mâlâyâninin kötülüğü; I/367
mâlâyâniyi terk; I/363, 370
malı savunmak; I/416
mazluma yardım; II/255, 517
mechûl; II/236, 404; III/380, 402, 423
Medine; I/52, 243, 269, 270, 292, 301, 410, 420, 505, 507, 509, 583; II/273, 290, 313, 408, 440, 458, 464, 561, 576; III/70, 205, 226, 227, 245, 435
mefhûm-ı muhâlif; II/363
Mekke; I/25, 27, 52, 92, 219, 417; II/19, 273, 290, 453, 561; III/29, 42, 102, 119, 203, 281, 282, 283, 292, 300, 428
meleğin üflediği dört kelime; I/173
meleğin yazdığı dört kelime; I/184
Mele-i A'lâ; I/165
meleklerin koruması; II/24
menîha; II/250
merfû; I/96, 133, 142, 153, 162, 171, 180, 240, 243, 280, 299, 308, 323, 339, 345, 361, 367, 378, 402, 411, 412, 415, 433, 436, 437, 450, 455, 458, 464, 474, 487, 494, 530, 541, 547, 548, 549, 570, 573, 576, 577, 580, 584, 587, 596, 600, 601, 602; II/22, 38, 43, 44, 60, 74, 78, 94, 113, 114, 124, 125, 126, 129, 134, 138, 140, 145, 152, 191, 200, 201, 202, 211, 215, 217, 219, 220, 226, 232, 234, 236,

240, 243, 256, 324, 325, 326, 328, 329, 342, 373, 382, 386, 396, 410, 411, 417, 419, 427, 433, 435, 438, 461, 496, 499, 509, 515, 536, 537, 541, 543, 548, 553, 560, 570, 573; III/25, 26, 28, 31, 41, 42, 44, 64, 69, 71, 81, 86, 91, 126, 140, 142, 144, 146, 151, 153, 154, 161, 166, 186, 221, 232, 237, 254, 255, 260, 294, 297, 298, 306, 307, 350, 388, 389, 390, 404, 415, 417, 423, 425
merhamet; II/535
mescidde tilâvet; II/562
meselü'l-a'lâ; I/137
Meş'ar-i Harâm; I/315
mevkuf; I/57, 95, 96, 133, 162, 188, 280, 281, 327, 378, 411, 412, 415, 530, 541, 600; II/94, 134, 138, 201, 215, 217, 218, 243, 272, 325, 329, 341, 373, 383, 396, 411, 460, 496, 536, 560, 573; III/25, 31, 41, 42, 71, 140, 154, 161, 193, 213, 221, 237, 260, 297, 350, 388, 390, 404, 415, 423, 425, 427
mevsûl; I/101, 406, 577, 583; II/277, 501; III/264, 352, 395, 423
Mısır; I/220, 441; II/280
Mina; I/118, 256
mirasçıya vasiyet; II/428
mirasta dede ve ninenin payı; III/182
mirasta ebeveynin payı; III/178
mirasta eşlerin payı; III/191
mirasta kardeşlerin payı; III/181
mirasta öz kadeşlerin payı; III/185
mirasta zevi'l-erhâm; III/191
misafir ağırlama süresi; I/466
misafir ağırlamak; I/461, 462
misafire ikram; I/427; 459, 460, 463, 464, 468, 469; III/356
misafiri mahrum bırakmak; I/461, 462
misafirin hediyesi; I/460
misafirlik süresi; I/460, 461
misafirperverlikte tekellüf; I/466, 467
misvak; I/500
mizr; I/33
Mu'temir'in tesbihi; III/321
Mu'tezile; I/115, 208
mubah buğz; II/507
mubah öldürme; I/505
mudârebe şirketi; I/351; III/447
mudga; I/170, 173, 174, 175, 176, 180, 182, 183, 184, 187; III/338
muhayyerlik; I/214
muhsan; I/418, 419
muhtaçlara yardım; II/550
mukarrebîn; I/198
murakabe; I/132, 540; II/34
musafaha; II/515
musarrat; I/214
muska; III/277
müferridler; III/292
mükreh; III/93, 98
mükrehin çeşitleri; III/98
mülâane; II/462, 463
mümin müslüman farkı; I/109
müminin ölümü; III/85, 86
müminin vasıfları; I/119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 134
müminlerin kısımları; I/123
münafığın alâmetleri; III/249, 253, 434
münafığın kısımları; III/251
münkatı'; II/264; III/372, 395, 401, 423
münker; II/269, 276, 279, 309, 368; III/140, 213, 286, 380, 390, 410, 411, 414, 416, 418, 420, 422, 423
Mürcie; I/114, 115, 163, 208
Mürre kabilesi; II/153
mürsel; I/67, 69, 134, 135, 156, 162, 299, 327, 348, 380, 405, 406, 441, 583; II/65, 78, 112, 202, 263, 277, 343, 369, 378, 407, 410, 417, 424, 437, 439, 557; III/81, 84, 89, 186, 216, 236, 254, 296, 352, 353, 362, 414, 417, 426, 433
mürted; I/408, 409, 508
müsâhere; III/195
müsle; I/504; III/449
müslümanı hakir görmek; II/525
müslümanı öldürmek; I/112
müstehap olan şükür; II/245
müşahede; I/137
müşriklerin kaplarını kullanmak; I/234
müttaki; I/245, 528, 529, 531, 574

müttakilerin vasıfları; I/544
Müzdelife vakfesi; I/314
Müzeyne kabilesi; II/80
müzik aletleri; III/207

N

nâfile ibadet; II/37
nâfilelerin önemi; II/323; III/57, 63
namaz; I/95, 157, 162, 164, 267, 271, 277, 278, 279; II/119, 128, 138, 139, 140, 141, 142, 319, 334, 401, 410; III/337, 345, 371, 386
namazı beklemek; I/560; II/330
namazı korumak; II/21, 140, 141
namazı terk; I/160
namazı terkedenler; I/413
namazı unutmak; III/94
namazın kefâret olması; I/559
namazın nuru; II/139
namazın önemi; I/159; II/129
namusunu korumak; II/23
nasihat; I/116, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 360, 361, 488, 539, 550; II/190, 255, 313, 405, 490, 508; III/50, 63, 121, 242
nasihat hadisleri; I/254
nasihatin anlamı; I/258
nebiz; III/219, 430
neceş; I/214
nefisle cihad; II/60, 61
nefse uymak; II/113
nefsini âzat edenler; II/149
nefsini helâk edenler; II/149
neseple haram olanlar; III/194
nikâhta zarar; II/429
nimete hamd; II/240
nimetler; II/231, 232, 234, 235, 237, 241, 245, 389, 412, 415; III/297
niyet ve akid; I/81
niyet ve amel; I/74
niyet ve cihad; I/67, 69
niyet ve fukaha; I/71
niyet ve hac; I/73
niyet ve ilim; I/60, 61
niyet ve kinaye; I/77
niyet ve namaz; I/83
niyet ve talâk; I/78, 80, 81
niyet ve temizlik; I/75
niyet ve yemin; I/77, 79
niyet ve zekât; I/75
niyetin önemi; I/37, 46, 47, 48, 51, 52; III/32, 329
niyet-irade farkı; I/44
nutfe; I/173, 183, 190
nutfenin gelişimi; I/177

O-Ö

oburluk; III/237, 243, 247
orucun fazileti; II/146
oruç; I/164, 278; II/120, 128, 138, 146, 318, 323, 324, 325, 326, 327, 359, 552; III/20, 26, 385
oruç ve sabır; II/146
öfke; I/261, 431, 471, 474, 478, 479, 483, 491, 492, 494, 495; II/55; III/358
öfkelenen ne yapmalı; I/478, 479, 480
öfkelinin boşaması; I/492
öfkenin kaynağı; I/480
öfkenin zararı; I/488
öfkeye hâkim olmak; I/471, 474, 481, 482, 487; III/358
öğüt ve vaaz; II/282
öldürmede ihsan; I/497, 498, 502; III/360
ölüm cezası verilenler; I/281
ölüme hazırlık; II/40, 41
ölümün zorluğu; III/82, 83, 84
övülen öfke; I/484
övülen sabır; II/145
özlü dualar; III/322
özlü nasihat; I/534
özlü zikirler; III/316

P

Peygambere uymak; III/129, 130, 421
Peygamberi sevmek; III/131, 132
peygamberlerin mirası; II/71
peynir mayası; II/368
put satışı; III/203, 428
puta secde etmek; III/101

R

rahimlerde görevli melek; I/188
rahmetin genişliği; II/196; III/376

râşid halifeler; II/298, 303
recm; I/396, 397, 399, 400, 401, 402, 409, 410
resim; I/486
Resûlullah'a has yetkiler; I/424
Resûlullah'a itaat; II/273
Resûlullah'ın açıkladıkları; I/229
Resûlullah'ın ahlâkı; I/485, 486; II/268
Resûlullah'ın duaları; I/201, 202, 247, 487, 536; II/25, 29, 30, 169, 176, 178, 322, 386, 387, 491; III/61, 62, 163, 273, 323, 324, 325
Resûlullah'ın hayâsı; I/485
Resûlullah'ın hutbesi; II/285, 288, 289
Resûlullah'ın istiğfarı; II/170, 171, 172
Resûlullah'ın mektubu; I/274
Resûlullah'ın rüyası; II/306
Resûlullah'ın tavsiyesi; II/293
Resûlullah'ın tokluğu; III/244
Resûlullah'ın üstünlükleri; I/33
Resûlullah'ın vaazı; II/284, 286
Resûlullah'ın vedalaşması; II/291, 292
Resûlullah'ın yemesi; III/244
Resûlü için nasihat; I/260
rıza; I/45, 49, 308; II/53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 68
rıza ile sabrın farkı; II/58
rıza makamı; II/54
rızık; I/170; III/288, 338
rızık ve günah; III/279
rızık ve tevekkül; III/271, 435
ribât; I/560
riya; I/59, 62, 63, 64, 67, 68
riya ve amel; I/69
ruhun üflenmesi; I/170; III/338
rukye; III/277
ruveybiza; I/150

S

sabır; I/124, 145, 391, 428, 486, 528; II/18, 19, 53, 56, 58, 59, 61, 62, 65, 119, 125, 138, 143, 145; III/365, 371
sabır makamı; II/58
sadaka; II/119, 138, 139, 199, 209, 211, 214, 223, 224, 227, 247, 251, 326, 327, 345, 541; III/371, 412
sadaka kapıları; II/206
sadaka türleri; II/204, 221, 223, 224, 225, 247, 250, 251; III/378
sadakanın fazileti; I/584; II/142
sadakanın kısımları; II/200
Safâ tepesi; I/249
sahâbenin imanı; I/114
sahâbeye sataşmak; III/54
sâhib-i leben; III/199
sâime; II/363
Sakifliler; I/270
salâvat getirmek; I/435
sâlihlerin korunması; II/27, 28
saltanat; II/302
San'a; I/431
satış üzerine satış yapmak; II/512
satranç; III/223
Seddü'z-zerîa; I/245
sekînet; II/534, 559, 566, 568, 571; III/405
selâm vermek; I/94; II/255
selâmı yaymak; I/363; II/498, 504
selim kalp; I/248
seyyiat; I/591
seyyidü'l-istiğfâr; III/158
sıkıntıyı gidermek; II/544
sırât-ı müstakîm misali; I/96; II/357
siâye; I/222
sihirbazlık; I/412, 583
sika; I/69, 123, 217, 219, 264; II/60, 160, 262, 453; III/348, 349, 350, 351, 352, 360, 384, 387, 390, 392, 411, 422, 423, 435
silâh çekme; I/419, 420
siraye; I/222
son halin önemi; I/192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200
söz taşımak; II/506
söz vermek; III/255
sözleşmeyi bozmak; III/257
sözü uzatmak; II/285
sözün önemi; I/431, 433
sözün sorumluluğu; I/365
sözünde durmamak; III/249, 252, 434
susmak ve konuşmak; I/440
suya engel olmak; II/441
sübhânellah kelimesinin fazileti; II/133
Sükkeriyye Medresesi; I/26

Süleymoğulları; II/120, 146
sünnete sarılmak; I/51; II/281; III/382
sünnetin anlamı; II/298
sünnetle haram kılınanlar; II/352
sürekli abdestli olmak; II/127
sürgün; I/409
süt kardeşliği; III/193, 427

Ş

şahit ve yemin; II/466
Şam; I/25, 220; II/77, 158, 471, 561; III/375, 384, 386, 387
şarap dışındaki içkiler; III/226
şarkı söylemek; III/208
şarkıcı kadınlar; III/208
şirk; I/249
şirkin tehlikesi; II/114
şişmanlık; III/247
şükür; II/237, 238, 246
şüpheli; I/225, 227, 347; III/341, 349
şüpheli kesimler; II/369
şüpheliden sakınmak; I/225, 239; III/341
şüpheliler karşısında insanlar; I/238
şüphelilere karşı Resûlullah; I/232
şüphelilere karşı tavır; I/231, 242
şüphelileri bilenler; I/230
şüpheliyi işleyen; I/241

T

Tâif Gazvesi; II/368
takvâ; I/245, 521, 528, 530, 531; II/157, 174, 179, 180, 181, 266, 281, 293, 354, 411, 520, 521, 573, 576; III/33, 52, 116, 272, 297, 361, 373, 382
takvânın anlamı; I/525
takvânın aslı; I/525, 531
talâk; I/80, 216, 217, 218, 492, 493, 494, 495, 578; III/453
Tatar fitnesi; I/28
tavla; III/223
Tebük; II/34, 368
tedbir ve tevekkül; III/282
teferrüd; I/89, 217, 219; II/129, 459; III/140, 329, 332, 333, 345, 380, 395, 410, 422, 423, 424
teganni; II/354
teheccüd; (bk. gece namazı)
tehlîlin fazileti; II/134, 135, 136, 137, 219
tekbirin fazilet; II/134
telakki'r-rükbân; I/214
temizliğin önemi; II/120
temizlik; II/119, 120; III/371
temizlik imanın yarısı; II/121
teravih namazı; II/311, 312
tesbihin fazileti; II/130
tesbihlerin fazileti; II/119; III/371
tevekkül; II/257, 557; III/271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 286, 287, 288, 289, 435
tevekkül ve ihmal; III/285
tevekkül ve tedavi; III/277
tevekkülün anlamı; III/273
teverrük; I/227
tevhid; I/125, 267, 268, 269, 272, 274, 278, 281, 283; II/52, 110, 137, 142, 143, 316, 334; III/71, 164, 165, 166, 278, 301, 345
tevhide sadakat; II/115
tevhidin fazileti; III/165
tevhidin önemi; III/164
Tevrat; I/399; II/140, 144, 150, 557
tıp ilmine göre yaratılış; I/178
Tihâme; I/220
tilâvetin fazileti; II/559, 560, 566, 567
tokluk; III/239, 248
tövbe; I/71, 273, 328, 374, 375, 377, 379, 383, 407, 408, 504, 544, 545, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 567, 568, 569, 571, 572, 573, 574, 576, 577, 578, 582, 583, 584, 585, 590, 591, 597, 598, 599, 601, 602, 604, 605, 606; II/89, 91, 117, 120, 170, 171, 172, 174, 177, 189, 257, 430, 520, 546, 548; III/44, 123, 124, 133, 135, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 217, 246, 287, 315
tövbe-i nasûh; I/554, 574
tövbenin kabulü; I/554
tuzak kurmak; II/503

U-Ü

Uhud; I/89, 367, 531; II/64; III/333
Ummân; I/274
umutsuzluk ve yardım; II/62, 63

unutarak yemek; III/95
unutma; III/89, 92, 413
Ureyne kabilesi; I/509
Ureyneliler; I/510
uyuşturucu; III/231
uzak komşu; I/448
ücretle savaş; I/67
üç talâk; I/80, 218, 219, 493
ümitsizlik; II/525
ümmî peygamber; I/32
Ümmü Kays muhaciri; I/54
ümmüveled; I/147, 180, 181; II/305

V

vâcip tabiri; II/347
vakti değerlendirmek; I/364
vasiyet; I/213; II/428
Vedâ haccı; I/73, 337; II/290, 295, 356, 526
Vedâ hutbesi; II/103
velîlere yapılan ihsanlar; III/68
verâ'; I/24, 329, 344, 348, 349, 350, 353, 354
vesvese; II/274, 275
vitir; I/310, 347

Y

yabani hayvanlar; III/214
yakarak öldürme; I/507, 508, 511, 512
yakın komşu; I/448
yakîn; II/54, 56
yakîn ile amel; II/54
yakîn nedir; II/54
yalan söylemek; III/249, 251, 434
yanıltıcı sorular sormak; I/300
yapmacık konuşmak; III/248
yaratılış; I/173, 174, 178, 188
yaratılışın evreleri; I/170; III/338
yardımlaşmanın önemi; II/549
yasak olan araştırma; II/373
yasak tefekkür; II/376
yasak-haram farkı; II/353
yazıcı melekler; I/433
yemek ve su vermek; II/536
yemek yedirmek; I/94
Yemen; I/135, 220, 271, 296, 431, 524, 551; II/576
Yemen; III/219, 220, 229, 287, 430
yemin-i gâmûs; I/579; III/453
yeminlerde unutma; III/96
yeminleri korumak; II/21
yırtıcı hayvan satışı; III/215
yol göstermek; II/205, 206, 227
yöneticilere itaat; II/281, 293, 295; III/382
yöneticilere nasihat; I/118, 255, 256
yüksek bina; I/153, 154

Z

zâhid kişi; II/389
Zâhiriye Kütüphanesi; I/28
zalim ve mazluma yardım; II/517
zalimlerin sonu; II/163
zarar vermek; II/423, 424, 425, 503; III/394
zayıfların yüklerini taşımak; II/205, 227
zekât; I/95, 110, 125, 157, 162, 164, 267, 270, 276, 278; II/106, 128, 142, 319, 334; III/337, 345, 386
zekât için savaş; I/275
zekâtı terk; I/163, 165
zekâtı vermeyenler; I/279
zıhâr; I/237, 492, 578; III/453
zikir; I/36, 140, 141, 384, 432, 435, 436, 437, 438, 551, 563; II/210, 215, 216, 219, 330, 410, 411, 559, 560, 564, 565, 570, 571, 572; III/65, 68, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 308, 312, 313, 437
zikir meclisi nedir; I/566
zikir sayılanlar; III/309, 311
zikredenlerin halleri; III/299
zikrin fazileti; II/214, 216, 217, 563, 565, 568, 569, 570, 571; III/65, 290, 295, 437
zina; I/102, 109, 210, 281, 374, 382, 395, 396, 397, 400, 401, 402, 408, 409, 410, 418, 419, 420, 424, 444, 483, 574; II/108, 110; III/355
zorda kalana yardım; II/535
zorlama; III/89, 413
zorluk ve kolaylık; II/64, 65, 67
zulmün anlamı; II/160
zulmün çeşitleri; II/161
zulmün haramlığı; II/161

zulmün kötülüğü; II/163
zulüm; II/156, 160, 161, 162, 163; III/373
zühd; II/377, 378, 379, 381, 386, 418; III/391
zühdün anlamı; II/382
zühdün kısımları; II/391
zühdün mahiyeti; II/378
zülmün kötülüğü; II/159
zünûb; I/591

İSİM VE KİTAP İNDEKSİ

A

A'meş; I/54, 170, 171, 567; II/129, 278; III/169, 170, 339, 355, 358, 359, 370, 405, 406, 419, 420, 434
A'rec; I/153; II/494; III/403
Abbas b. Abdülmuttalib; I/120
Abd b. Humeyd; I/162, 376, 550; II/19, 42, 65, 88; III/365
Abdullah b. Abbas; I/32, 53, 66, 73, 91, 101, 108, 128, 130, 155, 162, 174, 179, 183, 184, 187, 280, 288, 289, 293, 294, 321, 324, 327, 333, 337, 338, 340, 342, 345, 374, 383, 393, 396, 397, 403, 404, 408, 411, 412, 413, 433, 451, 453, 479, 482, 493, 494, 508, 512, 514, 515, 516, 528, 554, 556, 578, 583, 587, 601, 602; II/18, 19, 25, 27, 31, 42, 54, 57, 74, 88, 96, 99, 139, 141, 152, 183, 184, 198, 219, 220, 225, 226, 231, 232, 238, 255, 313, 339, 343, 360, 367, 368, 374, 386, 423, 424, 428, 444, 449, 450, 453, 465, 466, 481, 529, 544, 560; III/17, 18, 28, 29, 31, 34, 35, 38, 39, 41, 44, 89, 90, 91, 101, 112, 120, 121, 153, 161, 167, 168, 169, 170, 174, 176, 177, 178, 179, 181, 183, 184, 190, 191, 192, 193, 198, 199, 204, 205, 214, 216, 229, 232, 266, 272, 273, 280, 283, 294, 316, 336, 342, 344, 357, 364, 365, 366, 394, 396, 398, 399, 407, 411, 413, 414, 415, 417, 425, 426, 427, 429
Abdullah b. Abdülhakem; II/303
Abdullah b. Ahmed; I/39, 438; II/301, 321; III/56, 273, 294
Abdullah b. Alâ b. Zübeyr; III/384
Abdullah b. Âmir b. Küreyz; III/402
Abdullah b. Amr; I/32, 57, 67, 68, 93, 94, 153, 186, 189, 194, 201, 413, 430, 451, 462, 474, 522, 547, 550, 605, 612; II/50, 73, 74, 124, 130, 133, 135, 136, 141, 143, 236, 246, 249, 253, 292, 348, 398, 453, 486, 556; III/29, 45, 57, 85, 124, 129, 130, 143, 153, 158, 229, 249, 259, 357, 421, 422, 423, 429, 434
Abdullah b. Atâ; I/149
Abdullah b. Büreyde; I/88, 89, 149; III/332, 333
Abdullah b. Büsr; III/290, 437
Abdullah b. Ca'fer; III/366
Abdullah b. Cahş; III/73
Abdullah b. Dînâr; I/217, 218
Abdullah b. Ferec; III/241
Abdullah b. Gannâm; II/237
Abdullah b. Hâris b. Cüz'; I/462
Abdullah b. Hübeyre; III/435
Abdullah b. Merzûk; III/240
Abdullah b. Mesud; I/47, 49, 54, 62, 110, 146, 163, 165, 169, 170, 171, 175, 176, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 187, 190, 192, 235, 236, 237, 281, 297, 326, 333, 335, 348, 361, 363, 371, 372, 376, 388, 390, 393, 395, 397, 411, 418, 423, 425, 437, 438, 443, 481, 486, 504, 512, 530, 541, 543, 548, 553, 571, 573, 584, 586, 596, 601, 607; II/22, 31,

43, 56, 65, 77, 96, 124, 125, 148, 160, 213, 232, 248, 263, 264, 271, 272, 274, 283, 300, 305, 313, 315, 329, 339, 348, 371, 373, 374, 384, 385, 387, 411, 417, 466, 467, 474, 476, 481, 486, 488, 492, 500, 503, 519, 528, 537, 540, 557, 560, 573; III/30, 42, 43, 44, 64, 85, 86, 168, 169, 174, 175, 176, 183, 254, 260, 262, 267, 297, 298, 301, 308, 320, 325, 338, 339, 342, 350, 355, 357, 367, 368, 401
Abdullah b. Muâviye el-Gâdırî; I/124; II/142
Abdullah b. Muhammed b. Akîl; II/437
Abdullah b. Mübârek; I/38, 50, 66, 127, 134, 161, 265, 309, 333, 349, 382, 430, 438, 440, 474, 493, 584, 586, 613; II/27, 60, 61, 65, 78, 88, 192, 198, 231, 262, 263, 353, 382, 391, 402, 418, 479, 549, 567; III/40, 43, 61, 65, 105, 112, 117, 121, 122, 225, 235, 241, 248, 271, 290, 294, 296, 329, 330, 419, 432, 435, 437
Abdullah b. Münîr; III/282
Abdullah b. Mürre; III/355
Abdullah b. Ömer; I/61, 83, 88, 99, 114, 125, 133, 136, 139, 146, 148, 149, 157, 158, 164, 165, 166, 167, 188, 196, 217, 218, 219, 220, 221, 242, 245, 267, 280, 296, 298, 322, 325, 329, 330, 338, 353, 370, 413, 416, 437, 452, 453, 454, 458, 466, 482, 513, 514, 517, 524, 570, 571, 579, 582, 587; II/25, 60, 74, 111, 162, 172, 198, 201, 233, 266, 310, 312, 313, 323, 332, 353, 368, 387, 396, 400, 452, 486, 487, 495, 497, 501, 512, 534, 536, 539, 544, 545, 548; III/23, 25, 26, 27, 28, 41, 105, 106, 108, 117, 146, 157, 160, 211, 223, 227, 238, 239, 244, 248, 257, 258, 263, 304, 333, 337, 342, 344, 345, 350, 390, 404, 406, 414, 415, 419, 420, 423, 436
Abdullah b. Ömer el-Ömerî; III/352
Abdullah b. Salît b. Kays; II/437
Abdullah b. Selâm; II/419
Abdullah b. Şakîk; I/161
Abdullah b. Şübrüme; II/346
Abdullah b. Utbe b. Mesud; II/465
Abdullah b. Übey b. Selûl; III/100
Abdullah b. Yezîd; I/244, 334, 504; II/130
Abdullah b. Zübeyr; III/168
Abdullah es-Sekafî et-Tâifî; III/369
Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Yusuf ed-Dımaşkî el-Mekkî eş-Şâfiî; I/27
Abdurrahman b. Amr es-Sülemî; II/282; III/383
Abdurrahman b. Cübeyr b. Nüfeyr; I/379, 380
Abdurrahman b. Ganm; II/157, 175; III/372, 375, 387, 425
Abdurrahman b. İshak el-Kureşî; I/32
Abdurrahman b. Mağrâ'; II/424; III/396
Abdurrahman b. Marakka'; III/236, 433
Abdurrahman b. Mehdî; I/38, 208; II/278, 303
Abdurrahman b. Muâviye; II/263
Abdurrahman b. Yezîd b. Eslem; II/245
Abdurrahman b. Zeyd el-Ammî; III/415
Abdurrahman b. Ziyâd b. En'am; II/130
Abdurrahman es-Sülemî; II/559
Abdülaziz b. Ebû Davud; III/300
Abdülaziz b. Ebû Revvâd; I/198; III/240
Abdülaziz b. Refî'; I/258
Abdülaziz b. Revâd; I/265
Abdülcebbâr b. Vehb; II/404
Abdülmelik b. Habîb el-Malikî; II/440
Abdülmelik b. Mervân; II/309,561

Abdülmelik b. Muâz en-Nusaybî; III/395
Abdülmelik b. Saîd; II/275, 276
Abdülvâhid b. Vâhid; II/346
Abdülvehhâb es-Sakafî; I/220; III/421, 422, 423
Abdürrezzâk; I/35, 174, 211, 218, 236, 237, 328, 336, 337, 347, 386, 397, 405, 416, 433, 479, 515, 516, 517, 552, 571, 577; II/39, 80, 88, 120, 133, 157, 198, 219, 319, 329, 368, 369, 371, 400, 427, 428, 447, 450, 488, 498; III/29, 113, 168, 170, 179, 186, 217, 227, 349, 368, 374, 386, 398, 417
Abdüssamed; II/41
Aclûnî; I/602; II/61
Âcurrî; I/88, 92, 161, 299, 383; II/62, 282; III/332, 336, 366, 382, 416
Âdem b. Ebû İyâs; II/41
Adî b. Amîre; II/478
Adî b. Hâtim; I/112; II/288
Ahbâru Isbahân; I/308, 383; III/161, 273, 367
Ahbârü'l-Kudât; II/454
Ahkâmü'l-Kur'ân; I/493
Ahkâmü'l-Havâtîm ve mâ Yete'allaku bihâ; I/29
Ahlâkü'l-Ulemâ; I/299
Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Ensârî ed-Dımaşkî; I/27
Ahmed b. Âsım el-Antakî; II/36
Ahmed b. Davud el-Harbî; I/42
Ahmed b. Ebü'l-Havârî; II/389
Ahmed (b. Hanbel); I/32, 38, 39, 41, 42, 46, 47, 48, 49, 51, 57, 60, 62, 64, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 83, 91, 96, 100, 104, 105, 106, 110, 113, 116, 117, 121, 123, 126, 127, 128, 129, 146, 147, 149, 150, 158, 160, 161, 163, 164, 167, 175, 176, 180, 183, 184, 185, 193, 194, 200, 212, 213, 214, 215, 216, 220, 234, 235, 236, 242, 246, 248, 254, 255, 258, 266, 268, 270, 278, 279, 280, 283, 292, 300, 302, 303, 304, 306, 308, 312, 313, 314, 322, 324, 325, 330, 332, 333, 336, 339, 351, 353, 354, 371, 372, 381, 382, 383, 384, 388, 400, 401, 402, 405, 407, 409, 410, 411, 412, 413, 415, 416, 417, 422, 423, 425, 425, 429, 430, 431, 434, 439, 444, 445, 446, 450, 451, 453, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 473, 474, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 488, 492, 504, 505, 506, 507, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 516, 516, 517, 523, 523, 525, 533, 540, 550, 557, 558, 562, 565, 565, 569, 570, 576, 578, 580, 582, 583, 595, 610, 611, 614; II/22, 23, 25, 27, 47, 51, 52, 62, 73, 75, 78, 80, 86, 91, 94, 98, 103, 104, 105, 116, 120, 135, 137, 139, 143, 149, 157, 158, 171, 172, 184, 189, 205, 206, 209, 210, 211, 215, 216, 218, 224, 239, 240, 249, 250, 256, 257, 261, 262, 264, 274, 275, 278, 279, 280, 282, 285, 288, 291, 292, 295, 300, 301, 302, 309, 313, 315, 320, 323, 326, 327, 332, 333, 334, 335, 344, 345, 346, 347, 348, 354, 358, 367, 368, 369, 370, 383, 384, 388, 389, 396, 401, 407, 408, 417, 419, 424, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 437, 439, 440, 442, 443, 446, 447, 451, 456, 458, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 487, 488, 490, 491, 492, 495, 496, 497, 502, 506, 510, 511, 513, 514, 518, 519, 522, 523, 528, 529, 535, 536, 541, 544, 545, 548, 549, 569; III/24, 29, 33, 42, 45, 48, 53, 64, 68, 71, 84, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 112, 117, 124, 135, 140, 141, 145, 160, 168, 176, 183, 187, 189, 195, 199, 200, 202, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 238, 239, 241, 248, 255, 265, 271, 277, 281, 282, 283, 288, 290, 292, 294, 295, 296, 308, 312, 314, 323, 336, 337, 349, 350, 352, 354, 363, 364, 369, 372, 375, 379, 380, 382, 383,

386, 387, 391, 392, 393, 395, 397, 403, 404, 406, 410, 414, 415, 416, 420, 425, 432, 435, 437
Ahmed b. Hüseyin b. Hassân; III/282
Ahmed b. Sâlih; III/384
Ahmed b. Şibeveyh; I/303
Ahnef b. Kays; I/440, 473, 490
Âişe; I/38, 48, 51, 77, 124, 142, 189, 192, 194, 203, 221, 249, 308, 339, 343, 351, 395, 409, 410, 411, 415, 420, 436, 447, 450, 452, 485, 486, 493, 494, 547, 555, 587, 611; II/114, 172, 200, 223, 229, 238, 248, 268, 313, 361, 369, 371, 396, 400, 401, 423, 445, 539, 547; III/31, 41, 48, 51, 83, 114, 124, 136, 161, 168, 193, 198, 205, 224, 228, 244, 296, 299, 322, 323, 340, 357, 362, 390, 394, 396, 410, 411, 427, 429
Alâ; III/91, 417
Alâ b. Hadramî; III/75
Alâeddin Ahmed b. Abdülmünim es-Sübkî; I/25
Alâeddin Ali b. Muhammed b. Ali et-Tarsûsî el-Mizzî; I/27
Alâeddin Ali b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sülemî el-Hamevî el-Hanbelî; I/27
Alâeddin Ali b. Zeynüddin el-Müneccâ; I/26
Alâeddin Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abbas el-Ba'lî ed-Dımaşkî el-Hanbelî; I/27
Ali; I/96, 160, 174, 190, 196, 387, 401, 405, 407, 422, 424, 442, 494, 508, 512, 535, 548, 576, 596, 615;; II/92, 131, 133, 134, 145, 149, 169, 175, 188, 198, 288, 293, 297, 301, 304, 305, 311, 312, 325, 404, 405, 432, 460, 464, 465, 466, 475, 476; III/70, 74, 108, 168, 174, 184, 194, 208, 217, 222, 223, 253, 254, 276, 302, 306, 312, 362, 366, 411, 427
Ali b. Abdullah b. Abbas; II/54
Ali b. Ca'd; III/86
Ali b. Ebû Talha; I/433, 556
Ali b. Ebû Talha; II/42, 88, 232
Ali b. Hüseyin; I/375; II/327; III/31, 352, 353
Ali b. Medînî; I/276; II/280; III/380, 419, 420
Ali b. Muvaffık; II/385
Ali b. Saîd; I/464
Ali b. Yezîd; III/411
Ali b. Zeyd; I/149, 175, 176
Ali b. Zeyd b. Cud'ân; III/24, 112
Ali el-Hemdânî; III/415
Alkame; I/179; II/131; III/174
Alkame b. Ebû Alkame; I/415
Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle; I/94, 107, 435, 436, 557, 564; II/26, 30, 46, 48, 119, 132, 135, 136, 138, 170, 171, 172, 198, 219, 238, 322, 331, 339, 387, 518, 558; III/45, 65, 157, 158, 159, 160, 161, 313, 314, 317, 318, 320, 371
Âmidî; I/465
Ammâr; II/284, 301, 385; III/102
Ammâr b. Ebû Ammâr; I/154
Ammâr b. Yâsir; I/487; II/55; III/342
Amr b. Abdülaziz; I/263
Amr b. Abese; I/104, 111
Amr b. Anbese; I/123
Amr b. Âs; I/356, 372, 385; II/285, 417, 576; III/82, 92
Amr b. Cemûh; I/129; III/67
Amr b. Dînâr; II/202, 346; III/365
Amr b. Ebû Amr; I/412
Amr b. Esved el-Anbesî; III/239
Amr b. Hazm; I/406
Amr b. Herem; III/401
Amr b. Kays; II/278; III/239, 437
Amr b. Kays el-Melâî; I/368
Amr b. Mâlik; I/162
Amr b. Meymûn; I/375
Amr b. Mürre el-Cühenî; II/104
Amr b. Nükerî; I/162
Amr b. Salâh; I/359

Amr b. Şuayb; I/232, 454; II/147, 219, 435, 452, 458; III/189, 229
Amr b. Ubeyd; I/99
Arzeb el-Kindî; II/304
Âsım; I/176
Âsım b. Ebû Nücûd; III/386
Atâ; I/69, 77, 81, 83, 164, 165, 219, 221, 333, 341, 348, 374, 403, 454, 455, 491, 494, 516, 566, 567, 588; II/19, 48, 233, 346, 386, 406, 430, 431, 446; III/68, 89, 96, 110, 204, 210, 213, 214, 250, 251, 265, 286, 343, 365, 396, 409, 410, 413, 414, 417, 428
Atâ b. Dînâr; I/588
Atâ b. Ebû Rebâh; I/77, 333, 403, 491; III/365
Atâ b. Yezîd el-Leysî; III/343
Atâ el-Horasânî; I/69, 348, 454, 455; II/386
Atâ es-Selîmî; III/110
Atıyye; I/370
Atıyye el-Afvî; I/605
Atvân b. Ömer et-Temîmî; III/117
Avn b. Abd; II/417
Avn b. Abdullah; III/118

B

Bakıyye b. Velîd; III/415
Bakî b. Mahled; I/122; II/200
Begavî; I/88, 94, 118, 120, 244, 336, 347, 367, 380, 433, 480, 527, 576; II/22, 37, 71, 215, 216, 263, 272, 282, 355, 432, 450, 479, 483, 485, 498, 521, 526, 528, 529, 534; III/20, 25, 47, 57, 105, 122, 126, 130, 146, 161, 236, 271, 279, 295, 308, 318, 332, 349, 367, 382, 399, 405, 408, 409, 419, 422, 433, 435
Behz b. Hakîm; II/265
Bekir b. Abdullah; II/240
Bekir b. Huneys; I/531
Bekir el-Müzenî; II/231, 391
Bekr b. Abdullah el-Müzenî; III/126, 140, 424
Berâ; III/73
Berâ b. Âzib; I/129, 293, 399, 411, 439; II/29, 30, 132, 249, 255, 545, 566
Beşîr b. Hasâsiye; II/105
Beşîr b. Kâ'b; I/355
Beşîr b. Sa'd; I/215
Beyhakî; I/34, 35, 38, 61, 65, 88, 118, 134, 142, 147, 156, 171, 172, 182, 190, 215, 218, 244, 255, 264, 308, 337, 383, 401, 403, 404, 406, 431, 433, 436, 494, 497, 504, 506, 521, 548, 577, 587;; II/37, 46, 51, 61, 65, 71, 72, 74, 90, 119, 124, 136, 142, 157, 219, 220, 233, 282, 285, 290, 314, 319, 329, 341, 342, 343, 367, 368, 369, 372, 417, 418, 423, 425, 427, 428, 437, 439, 440, 442, 449, 450, 452, 453, 454, 459, 467, 474, 477, 480, 481, 483, 485, 486, 488, 494, 511, 515, 519, 521, 528, 537, 547, 558, 572; III/23, 28, 31, 32, 47, 57, 70, 95, 105, 154, 161, 170, 179, 186, 213, 217, 222, 223, 231, 236, 243, 247, 248, 252, 260, 279, 290, 298, 308, 329, 332, 357, 360, 361, 366, 367, 371, 374, 382, 386, 388, 389, 394, 397, 398, 399, 401, 402, 409, 411, 413, 414, 417, 419, 425, 433, 437
Bezzâr; I/54, 65, 92, 96, 106, 124, 134, 135, 150, 151, 188, 189, 196, 197, 208, 256, 274, 282, 283, 293, 323, 324, 328, 339, 340, 343, 380, 447, 449, 454, 455, 456, 458, 461, 465, 479, 522, 537, 548, 549, 577, 587, 588, 600; II/52, 64, 87, 105, 115, 129, 138, 140, 185, 198, 199, 200, 220, 222, 225, 226, 228, 246, 248, 272, 276, 289, 297, 298, 302, 310, 326, 330, 332, 336, 337, 342, 360, 368, 372, 382, 444, 483, 484, 498, 515, 518, 527, 531, 538, 550, 568, 569, 575, 576; III/56, 65, 85, 86, 112, 146, 165, 222, 232, 247, 248, 268, 269, 308, 320, 336, 344, 357, 367, 378, 380, 389, 411, 412

Bilâl b. Hâris; I/431
Bilâl b. Sa'd; I/606; III/263
Bişr b. Hâris; I/242, 353, 605; III/241, 287
Buhârî; I/25, 32, 35, 38, 42, 48, 49, 55, 56, 74, 75, 76, 77, 90, 91, 92, 93, 94, 101, 102, 109, 118, 121, 124, 125, 126, 127, 128, 139, 140, 141, 142, 146, 151, 152, 153, 157, 158, 159, 160, 166, 170, 173, 175, 182, 184, 191, 192, 197, 203, 206, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 221, 226, 232, 233, 234, 237, 240, 241, 244, 246, 255, 257, 267, 268, 269, 273, 276, 279, 285, 286, 287, 288, 291, 294, 296, 305, 313, 314, 319, 326, 335, 337, 338, 340, 344, 352, 353, 361, 371, 372, 381, 382, 386, 390, 395, 405, 406, 408, 413, 414, 415, 416, 417, 422, 427, 430, 431, 433, 443, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 452, 453, 454, 456, 458, 460, 462, 464, 465, 466, 467, 468, 471, 477, 479, 480, 481, 484, 486, 491, 493, 500, 504, 505, 506, 508, 509, 511, 512, 513, 530, 543, 546, 550, 555, 557, 559, 560, 561, 563, 564, 568, 572, 575, 577, 580, 583, 586, 588, 589, 594, 597, 601, 607; II/30, 33, 37, 44, 46, 71, 73, 75, 76, 82, 92, 99, 100, 101, 102, 105, 107, 108, 109, 110, 122, 127, 132, 143, 146, 151, 162, 163, 168, 170, 171, 172, 175, 176, 181, 183, 184, 190, 197, 198, 199, 203, 204, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 221, 225, 231, 244, 246, 249, 250, 252, 255, 256, 259, 262, 265, 266, 269, 273, 275, 276, 277, 280, 283, 288, 291, 296, 297, 299, 306, 309, 311, 312, 313, 320, 322, 323, 324, 330, 332, 335, 336, 338, 352, 353, 355, 360, 361, 363, 366, 369, 375, 376, 397, 400, 414, 440, 441, 444, 445, 446, 450, 452, 456, 457, 459, 491, 495, 496, 498, 500, 501, 504, 510, 512, 515, 517, 518, 519, 521, 522, 523, 524, 527, 529, 531, 534, 535, 539, 540, 542, 543, 546, 547, 552, 556, 559, 560, 564, 566, 567, 570, 571, 574, 575, 576; III/18, 19, 20, 22, 35, 36, 40, 41, 47, 51, 56, 57, 60, 65, 66, 72, 74, 83, 84, 85, 92, 94, 95, 102, 105, 120, 123, 126, 131, 133, 136, 143, 146, 147, 148, 152, 153, 156, 158, 159, 160, 167, 169, 170, 193, 197, 198, 204, 205, 211, 219, 224, 226, 227, 230, 243, 244, 245, 247, 249, 250, 252, 255, 256, 257, 258, 259, 263, 264, 266, 267, 275, 283, 293, 312, 313, 314, 324, 325, 329, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 345, 346, 348, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 360, 362, 363, 367, 368, 378, 379, 380, 383, 384, 389, 392, 397, 398, 399, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 414, 418, 419, 422, 426, 427, 428, 429, 430, 434
Buhayr b. Sa'd; III/383
Bûsîrî; I/268, 308, 383; II/129
Bükeyr b. Eşec; II/276
Büreyd b. Ebû Meryem; III/349
Büreyde; II/224, 229, 256, 339, III/384
Büşeyr b. Kâ'b el-Adevî; II/79
Büşeyr b. Yesâr el-Ensârî; II/457

C

Ca'd Ebû Osman; III/18, 407
Câbir; I/47, 61, 93, 159, 185, 219, 269, 270, 271, 336, 382, 400, 414, 449, 455, 489, 494, 549; II/50, 60, 95, 116, 126, 184, 199, 211, 217, 234, 250, 284, 286, 289, 308, 324, 380, 423, 517; III/145, 176, 203, 204, 212, 213, 214, 224, 228, 250, 279, 342, 359, 370, 394, 396, 428
Câbir b. Zeyd; III/401
Câbir el-Cu'fî; III/396
Cafer b. Cisr b. Ferkad; III/417
Cafer b. Muhammed; I/474; II/354
Cafer b. Süleyman; I/552
Cafer el-Firyâbî; II/131; III/263, 264, 293
Câmiu Beyâni'l-İlm; I/62, 298, 299

Câmiü'l-Beyân; I/54, 66, 113, 172, 178, 179, 180, 187, 190, 250, 287, 288, 289, 290, 305, 355, 387, 388, 397, 399, 507, 553, 554, 556, 557, 559, 601, 602; II/25, 31, 39, 42, 51, 54, 65, 87, 88, 89, 93, 96, 232, 233, 264, 411, 428, 447, 454, 467, 485, 486, 487, 516, 546, 554;; III/28, 34, 39, 41, 42, 85, 102, 124, 132, 147, 283
Câmi'ü'l-Mesânîd; II/410
Câmiü'l-Ulûm ve'l-Hikem fî Şerhi Hamsîne Hadîsen min Cevâmiü'l-Kelim; I/28
Câriye b. Kudâme; I/473
Cerîr; II/82, 83, 264
Cerîr b. Abdullah; I/92, 158, 255, 423; III/336, 337
Cerrah b. Abdullah el-Hakemî; II/77
Cibrîl; I/88, 90, 91, 92, 103, 104, 106, 137, 145, 146, 166, 257, 271, 360, 453, 456; III/332, 334, 335
Cûzcânî; I/405, 406, 493; II/462; III/90, 350, 397, 415, 416
Cübeyr b. Mut'im; I/117, 256
Cübeyr b. Nüfeyr; II/487
Cündeb b. Abdullah; II/417
Cüneyd-i Bağdâdî; I/540; II/116, 406
Cüveybir; II/345
Cüveyriye; III/316

D

Dahhâk; I/65; II/39, 111, 345; III/42, 101, 154
Dahhâk b Müzâhim; II/390
Dahhâk b. Kays; I/65; II/39
Damre b. Habîb; III/383
Dârekutnî; I/32, 38, 73, 96, 147, 161, 175, 218, 256, 268, 287, 386, 403, 404, 405, 412, 493, 494, 506, 578, 583, 587;; II/124, 280, 297, 341, 342, 423, 424, 425, 434, 439, 452, 453, 454, 460, 461, 521;; III/31, 91, 213, 237, 254, 260, 329, 330, 350, 352, 362, 368, 380, 387, 388, 389, 394, 395, 396, 403, 406, 413, 417
Dârimî; I/47, 76, 93, 117, 187, 256, 293, 297, 298, 299, 312, 318, 347, 355, 403, 430, 443, 485, 497, 521, 527, 532, 560, 578; II/21, 56, 85, 92, 99, 119, 120, 127, 169, 259, 260, 275, 282, 284, 288, 324, 534, 558; III/25, 40, 140, 157, 179, 186, 256, 260, 308, 347, 349, 360, 361, 369, 371, 379, 382, 405, 425
Davud b. Ebû Hind; I/105
Davud b. Hasîn; III/396
Davud b. Süleyman b. Abdullah ez-Zeynü'l-Mevsılî; I/26
Davud-i Tâî; I/50, 251; III/71, 114, 117, 118
Davud-i Zâhirî; I/401
Delâilü'n-Nübüvve; I/88; II/290, 572; III/70, 236, 332, 433
Deylemî; II/139, 145; III/287, 377
Dımâm b. Sa'lebe; II/99
Dûlâbî; II/425, 515

E

Ebû Abdullah b. Teymiyye; I/576
Ebû Abdullah el-Esedî; III/380
Ebû Abdullah el-Karrâz; III/292
Ebû Abdullah es-Sülemî; II/261; III/380
Ebû Abdurrahman el-Endelüsî el-Kurtubî; I/123
Ebû Abdurrahman el-Ömerî; I/349
Ebû Abdurrahman es-Sülemî; II/41
Ebû Abdurrahman Ömerî; III/240
Ebû Âmir; I/91; III/336
Ebû Âmir es-Sükûnî; II/81
Ebû Amr; III/395
Ebû Amr b. Salâh; I/262; II/424
Ebû Amr eş-Şeybânî; III/217
Ebû Arûbe el-Harrânî; III/423
Ebû Bekir; I/173, 237, 265, 275, 276, 277, 278, 425, 438, 507, 512, 534;

II/33, 44, 61, 87, 143, 300, 301, 306, 312, 315, 339, 425, 477, 496, 503, 550; III/153, 158, 182, 184, 186, 253, 296, 404
Ebû Bekir Abdülaziz b. Cafer; I/; I/465, 569
Ebû Bekir b. Ayyâş; II/41, 153; III/396
Ebû Bekir b. Ebü'd-Dünya; (bk. İbn Ebü'd-Dünyâ)
Ebû Bekir b. Sem'ânî; II/344
Ebû Bekir b. Sünnî; I/34
Ebû Bekir el-Esrem; III/323
Ebû Bekir el-Hallâl; II/437
Ebû Bekir el-Hatîb; III/392
Ebû Bekir el-İsmailî; I/103
Ebû Bekir el-Müzenî; I/141, 265; III/118, 119
Ebû Bekir en-Nîsâbûrî; II/562
Ebû Bekir es-Sem'ânî; I/105
Ebû Bekre; III/417
Ebû Berze; II/217, 545
Ebû Bürde; I/32, 412, 584; II/217
Ebû Bürde; III/219, 227, 430
Ebû Ca'fer el-Muhavvelî; III/299
Ebû Cafer; I/542
Ebû Cafer el-Bâkır; I/105
Ebû Cafer er-Râzî; I/553
Ebû Cafer Muhammed b. Ali; I/382
Ebû Cemre; III/415
Ebû Curâ el-Hüceymî; II/251
Ebû Cühayfe; II/476; III/248
Ebû Davud; I/39, 40, 56, 57, 60, 61, 67, 69, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 83, 88, 93, 94, 102, 107, 109, 124, 125, 127, 128, 135, 139, 140, 153, 155, 159, 170, 173, 175, 190, 191, 203, 206, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 221, 222, 226, 232, 233, 234, 240, 241, 246, 251, 253, 254, 274, 278, 291, 294, 299, 300, 313, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 351, 382, 385, 386, 389, 395, 399, 404, 405, 406, 408, 410, 411, 412, 413, 414, 416, 417, 418, 422, 425, 427, 433, 434, 435, 442, 447, 453, 456, 458, 460, 461, 462, 468, 478, 479, 480, 481, 482, 484, 488, 494, 497, 500, 504, 509, 512, 516, 518, 519, 521, 546, 550, 557, 561, 578, 579, 594, 597, 610, 611, 612, 613; II/21, 25, 26, 43, 44, 46, 51, 52, 71, 72, 73, 75, 80, 92, 93, 99, 105, 107, 117, 123, 124, 132, 140, 142, 160, 169, 172, 173, 176, 178, 189, 190, 196, 199, 200, 224, 237, 238, 244, 249, 265, 268, 270, 280, 282, 284, 285, 291, 299, 301, 311, 312, 321, 322, 330, 343, 346, 352, 355, 357, 361, 366, 368, 373, 397, 414, 424, 425, 427, 428, 432, 436, 437, 438, 441, 442, 443, 445, 446, 450, 452, 454, 457, 459, 467, 473, 476, 478, 481, 483, 484, 485, 486, 488, 494, 495, 496, 498, 504, 506, 510, 511, 512, 517, 518, 519, 525, 526, 528, 529, 531, 534, 535, 536, 545, 547, 552, 553, 559, 560; III/22, 23, 32, 35, 36, 38, 45, 56, 57, 60, 66, 67, 72, 92, 95, 123, 135, 141, 144, 153, 156, 157, 159, 160, 161, 170, 176, 182, 186, 193, 204, 219, 220, 224, 227, 228, 229, 231, 247, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 275, 283, 284, 285, 286, 296, 299, 301, 312, 314, 317, 318, 322, 332, 338, 340, 341, 343, 355, 356, 360, 361, 362, 367, 377, 382, 383, 396, 399, 400, 403, 404, 405, 406, 416, 418, 422, 423, 427, 428, 429, 430, 434
Ebû Esmâ er-Rahabî; III/374, 375
Ebû Eyyûb; I/570; II/99, 128, 216, 319, 509
Ebû Eyyûb el-Ensârî; II/98; III/357
Ebû Eyyûb Süleyman b. Davud; I/69
Ebû Ferve Şatb; I/379
Ebû Gallâb (bk. Yunus b. Cübeyr)
Ebû Hafs en-Nîsâbûrî; III/303
Ebû Hafs Ömer; I/25, 27
Ebû Hafs Ömer b. Abdullah el-Medenî; III/366

Ebû Hanîfe; I/115
Ebû Hâris; I/183; II/367
Ebû Hasîn el-Esedî; III/358
Ebû Hâtim; II/277, 278, 279, 280, 368, 475; III/140, 250, 254, 387, 390, 392, 401, 411, 414, 416, 425, 429, 436
Ebû Hayseme; I/105; III/237
Ebû Hâzim; II/242, 244, 302, 384; III/125, 391
Ebû Hazre Yakub b. Mücâhid; III/411
Ebû Humeyd; I/302; II/275
Ebû Hüreyre; I/31, 39, 47, 56, 58, 60, 63, 70, 79, 90, 92, 93, 94, 102, 118, 124, 127, 132, 140, 141, 142, 145, 146, 148, 149, 151, 153, 161, 163, 193, 208, 214, 255, 268, 269, 272, 275, 285, 286, 289, 306, 308, 317, 323, 326, 327, 335, 338, 348, 359, 367, 370, 378, 383, 389, 390, 396, 413, 423, 427, 430, 434, 442, 445, 447, 452, 456, 459, 462, 463, 465, 468, 471, 481, 487, 488, 511, 514, 516, 524, 530, 531, 559, 560, 561, 563, 568, 570, 576, 601, 606, 610, 612; II/23, 30, 38, 44, 46, 49, 75, 92, 98, 100, 107, 109, 123, 124, 129, 131, 133, 134, 135, 137, 141, 150, 163, 170, 172, 181, 185, 191, 197, 202, 209, 215, 221, 222, 228, 232, 254, 263, 269, 276, 296, 319, 323, 324, 328, 336, 338, 375, 398, 410, 423, 427, 440, 441, 445, 461, 477, 493, 494, 495, 496, 498, 500, 509, 511, 512, 515, 522, 526, 529, 531, 533, 539, 540, 542, 562, 569, 570, 573, 575; III/18, 19, 24, 25, 26, 31, 34, 37, 47, 51, 91, 121, 123, 126, 142, 143, 151, 152, 159, 160, 161, 162, 186, 204, 212, 214, 228, 245, 246, 249, 255, 259, 285, 291, 298, 300, 334, 343, 346, 347, 348, 351, 356, 358, 359, 378, 394, 396, 402, 403, 404, 405, 408, 409, 417, 418, 429, 434
Ebû İdris el-Havlânî; II/24, 383; III/374
Ebû İmrân el-Cüvenî; I/490; III/32, 241
Ebû İmrân eş-Şeybânî; II/238
Ebû İshak; I/95, 96, 567; II/80; III/227, 298
Ebû İshak b. Şaklân; II/489
Ebû İshak el-Fezârî; I/498
Ebû İsmail el-Herevî; III/330
Ebû İyâş el-Esedî; III/396
Ebû Kabîl; II/73
Ebû Kays el-Evdî; III/169
Ebû Kebşe; II/249; III/32, 36, 37
Ebû Kebşe es-Selûlî; II/249
Ebû Kılâbe; I/410, 498, 509; II/208, 430, 436; III/78, 360, 374, 375
Ebû Ma'şer; I/369
Ebû Mâlik; I/91, 179, 374, 566
Ebû Mâlik; II/119, 134, 558; III/336, 371, 372
Ebû Mâlik el-Eş'arî; I/596; II/119, 81, 558; III/67, 371
Ebû Mâlik el-Eşcaî; I/269
Ebû Mesud; III/176
Ebû Mesud el-Bedrî; II/71; III/367
Ebû Mesud el-Ensârî; II/207, 542; III/211
Ebû Misher ed-Dımaşkî; III/388
Ebû Muhammed Abdullah el-Battâl; II/59
Ebû Muhammed b. Ebû Zeyd; I/359
Ebû Muhammed Habîb; II/37
Ebû Mus'ab; II/562
Ebû Musa el-Eş'arî; I/55, 94, 140, 305; II/23,148, 158, 454, 531, 541, 560; III/75, 210, 219, 375, 430
Ebû Müslim el-Havlânî; I/305, 480; III/75, 144, 304
Ebû Nuaym; I/49, 50, 67, 124, 133, 135, 136, 141, 142, 144, 151, 154, 165, 199, 245, 250, 251, 254, 308, 311, 325, 341, 344, 347, 355, 367, 383, 393, 394, 428, 434, 436, 437, 438, 439, 447, 449, 466, 480, 481, 498, 532, 534, 548, 551, 566, 571,

584, 596, 597, 604, 605;; II/27, 29, 32, 33, 37, 39, 41, 42, 48, 57, 58, 71, 74, 78, 82, 112, 114, 116, 125, 140, 152, 153, 157, 179, 184, 192, 213, 217, 218, 231, 234, 239, 240, 242, 245, 254, 257, 262, 272, 278, 282, 297, 302, 304, 314, 326, 327, 329, 339, 340, 341, 369, 377, 378, 385, 386, 388, 389, 391, 392, 393, 396, 400, 403, 406, 407, 408, 409, 410, 417, 418, 419, 423, 425, 480, 491, 503, 515, 518, 519, 544, 551, 554, 569; III/35, 47, 48, 51, 52, 58, 61, 62, 64, 67, 68, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 84, 102, 106, 108, 110, 113, 114, 116, 118, 119, 121, 125, 126, 129, 133, 135, 152, 154, 161, 162, 239, 241, 242, 243, 244, 252, 254, 261, 264, 269, 273, 274, 275, 284, 290, 294, 296, 297, 299, 300, 302, 304, 308, 349, 350, 366, 367, 374, 382, 383, 388, 391, 393, 394, 409, 410, 412, 414, 417, 420, 421, 436, 437

Ebû Osman; I/376; II/342; III/389

Ebû Osman en-Nehdî; I/376, 607; III/24

Ebû Recâ el-Utâridî; III/18, 264, 407

Ebû Rezîn; I/121, 412

Ebû Sa'lebe el-Hûşenî; II/262, 264, 268, 272, 341, 342, 344, 362, 365, 485; III/86, 388, 389

Ebû Safvân Ru'aynî; II/402

Ebû Saîd b. Ebû Fudâle; I/64

Ebû Saîd b. Yunus; III/423

Ebû Saîd el-Hudrî; I/256, 278, 339, 371, 373, 413, 414, 435, 460, 477, 485, 515, 533, 570;; II/94, 136, 181, 423, 468, 473, 479, 483, 523, 536, 560, 566; III/258, 266, 294, 295, 358, 366, 394, 400

Ebû Saîd et-Temîmî; III/241

Ebû Salih; I/179; II/129, 197, 198, 222; III/44, 358, 359, 370, 378, 405

Ebû Sâlih b. Hanefî; I/504

Ebû Seleme; I/285, 299; III/346, 351

Ebû Seleme b. Abdurrahman; III/186

Ebû Sellâm el-Habeşî; I/33

Ebû Sevr; II/440; III/96, 174, 175, 233

Ebû Sırma; II/425

Ebû Sinan Saîd b. Sinan; II/160

Ebû Süfyân; III/370

Ebû Süleyman; I/144; II/383, 406

Ebû Süleyman b. Zebr ed-Dımaşkî; II/378; III/393

Ebû Süleyman ed-Dârânî; II/213, 392, 409; III/240, 242

Ebû Şemr; I/208

Ebû Şüreyh; I/444

Ebû Şüreyh el-Huzâî; III/356

Ebû Şüreyh el-İskenderânî; I/301

Ebû Şüreyh el-Kâ'bî; I/128

Ebû Talha; I/468

Ebû Tâlib el-Mekkî; I/41, 350

Ebû Tavîl el-Memdûd; I/380

Ebû Temîm; III/435

Ebû Temîme el-Hecîmî; I/576

Ebû Ubeyd; I/39, 78, 94, 106, 116, 220, 278, 304, 382, 405, 510; II/73, 82, 228, 430, 439, 442, 451, 453, 460, 461, 466, 509, 528; III/96, 416

Ebû Ubeyde; I/175, 369; II/44, 65, 324

Ebû Ubeyde b. Cerrâh; II/400

Ebû Ubeyde el-Havvâs; III/239

Ebû Ümâme; I/56, 66, 134, 138, 254, 292, 433, 559, 612; II/102, 113, 135, 184, 219, 261, 294, 295, 329, 331, 483, 518, 572; III/48, 52, 64, 207, 313, 319, 324, 411

Ebû Üsâme; I/142

Ebû Üseyd; II/275

Ebû Vâil; I/176; II/283, 284, 551; III/386, 387

Ebû Vâil Şakîk b. Seleme; I/54

Ebû Vâsile el-Müzenî; II/344

Ebû Vehb el-Ceyşânî; III/229

Ebû Ya'lâ; I/32, 33, 48, 73, 88, 96, 106, 112, 150, 162, 188, 190, 194,

223, 293, 308, 337, 348, 355, 367, 422, 453, 458, 461, 465, 472, 527, 533, 541, 549; II/18, 51, 73, 87, 93, 95, 115, 132, 136, 139, 190, 216, 225, 248, 250, 260, 263, 285, 289, 299, 332, 339, 400, 433, 461, 465, 496, 507, 529, 538, 559; III/22, 48, 67, 114, 141, 146, 208, 232, 268, 269, 294, 304, 332, 337, 342, 364, 366, 370, 379, 404, 412, 425
Ebû Yakub en-Nehrecûrî; III/133
Ebû Yezîd; III/303
Ebû Yezîd Zahr; III/303
Ebû Yusuf; I/223
Ebû Zer; I/70, 133, 149, 186, 229, 344, 364, 376, 378, 385, 455, 458, 478, 521, 522, 523, 533, 536, 537;; II/44, 108, 156, 157, 158, 175, 195, 196, 198, 200, 203, 204, 205, 223, 227, 244, 247, 251, 252, 296, 331, 332, 335, 382, 400, 521; III/20, 44, 107, 140, 147, 161, 272, 361, 362, 373, 374, 375, 376, 377, 408, 416, 425
Ebû Zer Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Mısrî el-Hanbelî; I/27
Ebû Zeyd Abdurrahman b. Hâtim el-Murâdî; III/421
Ebû Zür'a; I/166, 276, 589; II/278, 280; III/362, 368, 384, 387, 392, 395, 423
Ebu'ş-Şeyh; II/145, 483, 487; III/28, 119, 254
Ebu'z-Zinâd; I/153; II/471
Ebu'z-Zübeyr; I/217, 218, 219, 522; III/212, 213, 224, 370
Ebü'd-Derdâ; I/67, 95, 135, 245, 304, 327, 340, 355, 383, 463, 472, 529, 541, 558, 611; II/39, 52, 56, 128, 129, 141, 142, 198, 200, 214, 215, 218, 226, 230, 231, 264, 342, 372, 410, 418, 506, 553;; III/31, 45, 120, 264, 296, 320, 350, 387, 389, 425
Ebü'l-Abbas Sa'leb; II/72
Ebü'l-Ahvas; I/110, 133, 258, 567
Ebü'l-Âliye; I/375, 492, 553; II/88, 571; III/101
Ebü'l-Anbes; I/378
Ebü'l-Atâhiye; III/119
Ebü'l-Âtike; III/411
Ebü'l-Celd; I/538; II/239; III/302
Ebü'l-Cevzâ; I/162
Ebü'l-Esved; II/160, 223, 244; III/377
Ebü'l-Eş'as; III/360; III/416
Ebü'l-Fazl Muhibbüddin Ahmed b. Nasrullah el-Bağdâdî; I/26
Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî; II/280; III/156
Ebü'l-Feth Nasr b. İbrahim el-Makdisî; III/129, 421
Ebü'l-Hâris; I/220
Ebü'l-Havrâ; III/349
Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrezzâk eş-Şeybânî; I/25
Ebü'l-Minhâl; III/161
Ebü'l-Mütevekkil en-Nâcî; I/241
Ebü'l-Tîb Tâhir b. Abdullah b. Tâhir b. Ömer et-Taberî; II/26
Ebü'l-Vâzi; II/217
Ebü'l-Yüsr; II/336
ed-Derâverdî; II/423; III/394, 395
ed-Du'afâ; I/32, 437
ed-Dua; II/136, 166, 171, 172, 198, 217, 219, 238, 313, 331; III/25, 26, 308, 318, 319
ed-Duafâ; II/128, 236, 343, 367, 377, 404, 419; III/89, 122, 142, 144, 237, 366, 389, 390, 391, 392, 395, 413, 414
ed-Dürerü'l-Müntesire; III/69, 166
ed-Dürrü'l-Mensûr; I/54, 56, 65, 66, 111, 138, 162, 172, 174, 178, 187, 340, 376, 388, 433, 434, 527, 553, 554, 600, 601, 602, 603, 604; II/25, 27, 31, 39, 42, 46, 57, 64, 65, 87, 88, 90, 96, 113, 116, 229, 232, 233, 267, 303, 305, 467, 487, 524, 571, 573; III/28, 29, 261, 262, 366
Edebü'l-Muhaddis; II/81

Eflah; III/198
Efrâd; I/256
el-Ahkâmü's-Sultâniyye; II/489
el-Bernâmec; I/33
el-Bidâye ve'n-Nihâye; II/26
el-Câmi'; I/236; II/515, 531
el-Câmiu's-Sagîr; I/48, 160, 221, 240, 436, 454, 541, 548, 563; II/217, 547, 556, 558, 559
el-Câmiu's-Sagîr; III/56, 154, 286, 298, 308
el-Câmiü'l-Kebîr; II/145, 201, 256, 263, 276, 326; III/425
el-Cerh ve't-Ta'dîl; II/280, 299, 411, 438; III/395
el-Cevherü'n-Nakî; I/212
el-Edebü'l-Müfred; I/335, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 452, 453, 454, 456, 550, 583; II/44, 71, 76, 82, 132, 171, 172, 199, 204, 207, 208, 209, 250, 259, 265, 275, 322, 444, 510, 515, 519, 531, 547, 575, 576; III/40, 102, 148, 153, 160, 252, 293, 324, 367, 379
el-Ehâdîsü'l-Külliyye; I/21, 34; II/19; III/365
el-Emâlî; III/389
el-Erba'ûn; I/28, 34; III/129, 421
el-Esmâ ve's-Sıfât; I/171, 172, 190; II/51, 136, 157; III/374
el-Evliyâ; III/48, 68, 75, 79, 86, 304, 410
el-Evsat; I/133, 172, 208, 240, 242, 324, 343, 396, 473, 549; II/32, 64, 71, 217, 233, 266, 369, 418, 423, 469, 515, 529; III/51, 81, 298, 342, 367, 394, 412, 415
el-Fark Beyne'n-Nasîhati ve't-Ta'yîr; I/30
el-Fellâs; III/362
el-Fetâvâ; III/69, 166
el-Fevâid; I/176
el-Hilye; I/49, 50, 67, 94, 124, 133, 135, 136, 141, 144, 151, 154, 165, 199, 245, 250, 308, 311, 325, 341, 344, 347, 355, 367, 383, 393, 394, 428, 434, 436, 437, 438, 439, 447, 449, 466, 481, 532, 534, 548, 551, 566, 571, 584, 597, 604; II/27, 29, 32, 33, 37, 39, 41, 42, 48, 57, 58, 71, 74, 78, 82, 112, 114, 116, 125, 140, 152, 153, 157, 179, 184, 192, 213, 217, 218, 231, 234, 240, 242, 245, 254, 257, 262, 272, 278, 282, 297, 302, 304, 314, 327, 329, 339, 340, 341, 369, 377, 385, 386, 388, 389, 391, 392, 393, 396, 400, 403, 406, 407, 408, 409, 410, 417, 418, 419, 425, 435, 480, 491, 503, 515, 518, 519, 551, 554, 569; III/35, 47, 48, 51, 52, 58, 61, 62, 64, 67, 68, 71, 72, 75, 77, 78, 81, 82, 84, 102, 106, 108, 110, 113, 114, 116, 118, 119, 121, 125, 126, 133, 135, 152, 154, 161, 162, 239, 241, 242, 243, 244, 252, 254, 261, 264, 269, 273, 274, 275, 284, 290, 294, 296, 297, 300, 302, 304, 308, 349, 366, 367, 374, 382, 350, 388, 391, 393, 409, 410, 414, 420, 437
el-Huşû fi's-Salât; I/29
el-Hücce; III/129, 421
el-Îcâz ve Cevâmiü'l-Kelim mine's-Süneni'l-Me'sûra; I/34
el-İcmâ'; II/455; III/176
el-İlel; I/165; II/277, 297, 368, 529; III/330, 368, 390, 392, 411, 414, 436
el-İlelü'l-Mütenâhiye; III/142
el-İlmâm fî Fezâili Beytillâhi'l-Harâm; I/30
el-İmân; I/91, 106; II/319; III/335, 386
el-İstiğnâ bi'l-Kur'ân; I/28
el-İstihrâc li-Ahkâmi'l-Harâc; I/29
el-İstîtân fîmâ Ya'tesımu bihi'l-Abdu mine'ş-Şeytân; I/30
el-Îzâh ve'l-Beyân fî Talâki Kelâmi'l-Gadbân; I/29
el-Kâidetü'z-Zehebiyye; I/29
el-Kâmil; I/48, 96, 197, 423, 454, 498, 584; II/113, 139, 170, 192, 216, 219, 276, 342, 377, 404, 452, 477,

498; III/90, 122, 142, 237, 248, 250, 252, 308, 366, 389, 390, 391, 410, 415, 416, 417
el-Kavâ'idü'l-Fıkhiyye; I/29
el-Kavlü's-Sevâb li-Tezvîci Ümmühâti Evlâdi'l-Guyyâb; I/29
el-Kazâ ve'l-Kader; I/182
el-Kebîr; I/35, 49, 54, 56, 64, 66, 95, 112, 117, 127, 134, 135, 138, 158, 172, 206, 229, 236, 243, 258, 293, 300, 322, 342, 347, 348, 355, 362, 363, 380, 429, 433, 438, 444, 447, 453, 454, 455, 467, 473, 479, 515, 522, 530, 537, 547, 548, 566, 571, 587, 596, 613, 614; II/28, 44, 57, 61, 62, 64, 65, 77, 78, 81, 85, 86, 93, 99, 103, 104, 106, 112, 113, 116, 120, 125, 131, 143, 149, 173, 183, 202, 210, 211, 217, 219, 220, 225, 248, 260, 262, 263, 264, 265, 272, 285, 290, 295, 296, 300, 301, 319, 321, 323, 326, 329, 341, 343, 348, 360, 363, 367, 368, 371, 377, 400, 411, 416, 418, 423, 425, 435, 444, 445, 450, 476, 479, 483, 488, 495, 503, 507, 518, 519, 521, 527, 528, 535, 544, 550, 557, 558, 576; III/26, 33, 49, 56, 61, 64, 65, 74, 86, 90, 102, 106, 107, 112, 113, 114, 124, 136, 154, 161, 165, 186, 208, 231, 232, 235, 239, 247, 248, 252, 253, 262, 267, 286, 292, 293, 294, 296, 297, 308, 319, 320, 324, 337, 342, 344, 349, 352, 357, 365, 366, 369, 371, 379, 386, 388, 389, 391, 394, 398, 399, 403, 406, 411, 414, 415, 416, 420, 425, 432
el-Keşf ve'l-Beyân an Hakîkati'n-Nüzûr ve'l-Eymân; I/29
el-Künâ; II/425, 515; III/320
el-Leâli'l-Masnûa; III/71
el-Lisân; II/411
el-Makâsıdü'l-Hasene; I/548; II/410, 417; III/69, 154, 166, 305
el-Meb'as; I/33
el-Mecrûhîn; II/515; III/143, 237
el-Merâsîl; I/69, 299, 300, 333, 405, 406, 418; II/424, 436, 438, 553; III/106, 186, 254, 387, 396, 420
el-Metâlibü'l-Âliye; I/32, 298, 299
el-Mevâiz; II/326
el-Mevzûât; II/145, 275, 280
el-Milel; I/208
el-Mugnî; I/72; III/232
el-Muvatta'; I/49, 57, 77, 139, 166, 175, 212, 215, 295, 319, 326, 386, 420, 437, 438, 456, 460, 474, 486, 560, 561, 564, 589, 606; II/21, 46, 65, 75123, 200, 215, 216, 266, 311, 339, 397, 423, 440, 495, 515, 526; III/32, 206, 256, 352, 394, 403, 429
el-Mü'telif ve'l-Muhtelif; I/175
el-Mücerred; III/215
el-Müntekâ; I/497, 504, 521, 578; III/360, 361
el-Müsned (Ahmed); I/32, 37, 47, 48, 49, 57, 58, 61, 62, 64, 65, 67, 70, 74, 76, 80, 88, 91, 93, 94, 97, 102, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 139, 140, 141, 142, 146, 149, 150, 152, 153, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 166, 170, 176, 185, 190, 191, 192, 193, 194, 198, 200, 201, 203, 212, 213, 221, 229, 232, 240, 246, 247, 248, 251, 254, 255, 256, 258, 264, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 279, 285, 291, 293, 300, 308, 312, 313, 318, 320, 322, 326, 329, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 343, 347, 355, 362, 363, 365, 369, 372, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 389, 390, 412, 413, 415, 416, 417, 420, 422, 425, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 435, 439, 444, 445, 446, 449, 452, 453, 454, 455, 456, 458, 459, 461, 462, 465, 467, 468, 471, 473, 474, 478, 479, 482, 485, 487, 488, 492, 494, 497, 500, 504, 505, 512, 513, 514, 518, 519, 521, 523, 527, 532, 533, 537, 541, 546, 550, 555, 557, 558, 560, 563, 564, 565, 570,

575, 576, 578, 579, 582, 583, 586, 589, 593, 594, 595, 597, 601, 610, 611, 612, 614;; II/18, 21, 22, 23, 26, 28, 30, 33, 43, 44, 46, 48, 51, 52, 56, 60, 62, 71, 72, 73, 75, 76, 78, 82, 85, 86, 92, 93, 95, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 116, 117, 119, 120, 123, 126, 127, 132, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 143, 146, 149, 157, 162, 163, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 176, 178, 181, 184, 185, 190, 196, 198, 199, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 214, 215, 216, 219, 224, 231, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 255, 256, 259, 260, 261, 262, 265, 266, 269, 272, 275, 276, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 291, 292, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 306, 310, 312, 313, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 330, 332, 333, 335, 336, 338, 339, 352, 357, 358, 360, 366, 368, 371, 400, 401, 410, 414, 416, 423, 425, 427, 428, 432, 434, 440, 442, 444, 445, 450, 454, 473, 474, 478, 479, 480, 481, 483, 486, 491, 494, 495, 496, 498, 500, 501, 504, 506, 507, 510, 515, 517, 518, 519, 521, 522, 523, 527, 528, 529, 531, 534, 535, 536, 539, 541, 544, 545, 547, 550, 556, 557, 558, 559, 564, 569, 570, 576; III/18, 20, 21, 22, 25, 32, 33, 36, 38, 40, 45, 46, 48, 54, 57, 60, 61, 64, 65, 67, 68, 72, 83, 84, 95, 102, 106, 107, 112, 113, 119, 121, 123, 124, 133, 135, 136, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 148, 152, 153, 156, 158, 159, 160, 161, 163, 165, 176, 182, 189, 193, 204, 207, 216, 222, 224, 227, 228, 231, 235, 247, 249, 250, 252, 255, 256, 257, 260, 263, 268, 271, 272, 276, 279, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 299, 304, 308, 313, 317, 322, 324, 325, 329, 332, 335, 336, 337, 338, 340, 344, 347, 349, 350, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 364, 367, 369, 370, 371, 374, 377, 379, 380, 382, 386, 387, 394, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 410, 418, 420, 425, 427, 428, 432, 434, 435, 437

el-Müsned (Humeydî); I/37, 157, 213, 258, 400; II/27;III/329, 337

el-Müsned (Tayâlisî); I/37, 64, 96, 270, 347, 497, 521; III/329, 349, 360, 361

el-Müsnedü'l-Kebîr; I/293

el-Müstahrec ale's-Sahîhayn; I/103

el-Müstedrek; I/56, 57, 61, 64, 66, 93, 94, 97, 107, 117, 122, 124, 128, 140, 147, 153, 159, 215, 249, 251, 312, 336, 338, 340, 347, 362, 369, 378, 384, 386, 389, 397, 401, 403, 406, 411, 412, 413, 415, 420, 432, 435, 446, 447, 449, 452, 453, 458, 461, 462, 494, 515, 523, 527, 530, 534, 547, 548, 570, 576, 577, 582, 583, 588, 601, 614; II/22, 23, 27, 28, 30, 31, 38, 43, 44, 46, 55, 57, 60, 64, 65, 74, 92, 96, 98, 103, 107, 114, 116, 117, 124, 125, 127, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 169, 170, 171, 176, 184, 199, 215, 219, 236, 238, 251, 265, 266, 271, 272, 282, 296, 297, 319, 322, 329, 338, 342, 343, 355, 358, 367, 372, 377, 386, 387, 400, 401, 404, 410, 411, 413, 417, 418, 419, 423, 434, 454, 467, 483, 485, 486, 499, 510, 519, 521, 557, 565, 568, 572, 576; III/22, 23, 25, 31, 32, 61, 64, 65, 67, 71, 73, 95, 102, 107, 113, 114, 119, 121, 122, 135, 141, 143, 144, 146, 149, 154, 157, 159, 161, 162, 170, 186, 235, 247, 248, 257, 260, 271, 273, 279, 286, 290, 292, 297, 308, 318, 319, 322, 324, 349, 357, 366, 382, 386, 389, 391, 394, 406, 414, 432, 435, 437

el-Yakîn; II/385, 386

Enes; I/92, 94, 106, 120, 121, 127, 133, 139, 149, 150, 153, 154, 155, 159, 162, 184, 193, 200, 217, 240, 248, 268, 281, 287, 292, 336, 338, 340, 366, 367, 381, 387, 396, 429, 478, 484, 485, 487, 498, 505, 506, 508, 510, 513, 524, 526, 547, 552, 558, 564, 565, 600, 613, 614;;

II/31, 38, 43, 55, 61, 64, 87, 94, 102, 110, 114, 125, 139, 170, 210, 217, 233, 240, 287, 296, 299, 326, 329, 375, 401, 417, 496, 509, 515, 517, 522, 537, 551, 555, 560, 568; III/20, 34, 41, 49, 72, 73, 75, 81, 101, 139, 140, 141, 143, 144, 226, 227, 228, 245, 258, 268, 269, 299, 312, 336, 350, 354, 404, 408, 411, 412, 424, 425
en-Nihâye; I/222; II/263, 264, 274, 461, 506; III/198, 292
er-Red alâ meni't-Tebaa Gayra'l-Mezâhibi'l-Erbaa; I/29
er-Red ale'l-Cehmiyye; I/187
er-Risâle; III/363, 397
Esbâbü'l-Mağfire; I/30
Esbât b. Muhammed; III/406
Esed b. Musa; I/369
Esmâ bint Yezîd; II/240, 506
es-Sagîr; I/124, 158, 172, 176, 254, 362, 363, 429, 484, 487, 549, 613; II/74, 126, 142, 217, 226, 297, 332, 342, 503;; III/106, 142, 254, 260, 267, 298, 337, 350, 389, 420
es-Samt; I/61, 359, 367, 430, 438, 439, 440, 441; II/94, 339; III/254, 351
es-Sevâb; II/145
es-Sikât; III/402
es-Sîre; III/70
es-Sünen (Dârimî); I/47, 93, 117, 256, 293, 297, 298, 299, 312, 318, 347, 403, 430, 443, 485, 497, 521, 527, 532, 560, 578; II/21, 56, 85, 92, 99; III/347, 349, 360, 361, 369
es-Sünenü'l-Kübrâ; I/35, 38, 112, 133, 147, 182, 192, 215, 218, 244, 255, 264, 337, 401, 403, 404, 406, 497, 504, 506, 521, 548, 577, 587; II/37, 46, 71, 72, 124, 142, 282, 285, 319, 329, 341, 342, 343, 367, 368, 369, 372, 423, 425, 427, 428, 437, 439, 440, 442, 449, 450, 452, 453, 454, 459, 467, 474, 477, 480, 481, 483, 485, 486, 488, 511, 515, 519, 521, 528, 547, 557; III/23, 31, 32, 47, 57, 95, 105, 154, 170, 179, 186, 213, 217, 222, 223, 231, 235, 252, 260, 271, 279, 290, 294, 329, 357, 360, 361, 367, 382, 386, 388, 389, 394, 398, 399, 401, 409, 413, 414, 419, 432, 435, 437
es-Sünne; I/422; II/62, 119, 282, 301, 310, 315, 523, 558, 570, 575; III/366, 371, 382, 422
Esved b. Asram el-Muhâribî; I/428
Esved b. Yezîd; III/169
Eş'as b. Kays; II/304, 451
Eşec el-Asarî; II/75
Eşheb; I/466; II/463
eş-Şerîa; I/88, 92, 161, 383; II/62, 282; III/332, 336, 366, 382
eş-Şihâb fi'l-Hikem ve'l-Âdâb; I/34
eş-Şükr; II/220, 230, 231, 234, 237, 238, 239, 240, 242, 244, 245, 246
et-Tabakatü'l-Kübrâ; I/160, 229, 507, 532; II/76, 82, 276, 313, 445, 507, 510, 550; III/75, 82, 102, 301
et-Tahvîf mine'n-Nâr ve't-Ta'rîf bi-Hâli Dâri'l-Bevâr; I/30
et-Târîhü'l-Kebîr; I/32, 124, 340, 480, 577, 588; II/276, 277, 290, 299, 332, 498; III/22, 353, 384, 411
et-Telhîsü'l-Habîr; I/77, 162, 403, 404; II/139, 410, 515; III/90, 330, 415, 416, 417, 418
et-Temhîd; I/39, 524, 568, 571; III/395
et-Tergîb ve't-Terhîb; I/47, 61, 96, 97, 121, 159, 208, 221, 257, 324, 359, 453, 454, 455, 458, 461, 462, 564, 565, 582, 589; II/73, 78, 135, 190, 217, 218, 219, 220, 358, 396, 435, 537, 539, 544; III/25, 56, 67, 131, 143, 154, 159, 161, 165, 223, 247, 248, 252, 256, 257, 259, 298, 308, 313, 330, 351
et-Tevekkül; III/271, 273, 287, 289, 435
Evs b. Sâmit; I/492
Evzaî; I/68, 72, 101, 300, 301, 332, 337, 450, 494, 510; II/278, 299,

402, 443, 446, 456, 466, 475, 487, 513, 561; III/89, 96, 98, 116, 157, 202, 212, 214, 215, 225, 252, 265, 311, 351, 412, 413, 414, 420
Eyfa' b. Abd el-Kelâ'î; II/403
Eyyûb b. Abdullah b. Mikrez; III/380
Eyyûb b. Süveyd er-Remlî; I/105
Eyyûb es-Sahtiyânî; I/100, 161, 416; II/280, 419
ez-Zevâid; I/32, 33, 48, 54, 64, 65, 92, 95, 96, 105, 106, 111, 112, 117, 122, 124, 125, 133, 134, 135, 138, 150, 151, 153, 158, 164, 172, 176, 189, 196, 208, 229, 236, 240, 242, 243, 248, 254, 274, 281, 293, 300, 322, 323, 324, 328, 337, 338, 339, 342, 343, 348, 362, 380, 384, 396, 417, 422, 423, 428, 429, 433, 436, 437, 438, 444, 445, 447, 449, 453, 454, 455, 458, 461, 462, 465, 467, 472, 473, 474, 479, 484, 498, 515, 522, 523, 537, 541, 547, 548, 549, 576, 584, 596, 614, 615; II/23, 28, 32, 34, 52, 56, 61, 62, 64, 65, 74, 76, 77, 78, 81, 94, 104, 105, 106, 112, 115, 116, 125, 129, 131, 132, 136, 138, 140, 142, 152, 158, 198, 199, 200, 202, 210, 217, 219, 220, 226, 233, 238, 246, 248, 264, 266, 272, 276, 289, 295, 296, 299, 302, 310, 321, 324, 325, 330, 332, 342, 360, 368, 369, 370, 372, 418, 423, 435, 469, 475, 483, 484, 495, 518, 527, 528, 529, 535, 538, 544, 549, 550, 557, 569; III/26, 46, 48, 49, 51, 56, 64, 65, 68, 74, 81, 86, 90, 112, 136, 141, 143, 146, 154, 165, 208, 222, 231, 232, 247, 248, 252, 253, 261, 262, 268, 269, 276, 286, 292, 294, 296, 298, 304, 320, 336, 337, 342, 344, 352, 357, 366, 367, 368, 375, 389, 394, 401, 403, 406, 410, 411, 412, 414, 416, 425
ez-Zeyl ale't-Tabakati'l-Hanâbile; I/29
ez-Zühd; I/38, 127, 134, 308, 327, 344, 383, 430, 438, 586; II/27, 37, 39, 61, 78, 88, 94, 184, 192, 198, 231, 232, 239, 240, 262, 263, 319, 339, 382, 383, 396, 417, 418, 419, 479, 549; III/47, 53, 61, 65, 68, 84, 105, 107, 112, 117, 121, 122, 135, 235, 236, 238, 239, 241, 248, 271, 290, 294, 296, 302, 304, 329, 386, 409, 411, 419, 432, 433, 435, 437
ez-Züll ve'l-İnkisâr li'l-Azîzi'l-Cebbâr; I/30

F-G

Fasl fî Vücûbi İhrâci'z-Zekât ale'l-Fevr; I/29
Fâtıma; II/574; III/247, 312
Fazîletü'ş-Şükr; II/125, 237, 239, 240
Fazl b. Ziyâd; I/42
Fazlu İlmi's-Selef alâ İlmi'l-Halef; I/30
Fedâle b. Ubeyd; I/595; II/525
Ferkad es-Sebehî; I/264; III/62
Feth el-Mevsılî; III/63, 299
Fethü'l-Bârî; I/28, 38, 55, 92, 150, 171, 176, 179, 192, 244, 336, 373, 396, 401, 402, 413, 450, 493, 577;; II/125, 199, 310, 315, 444, 449, 479, 511, 541; III/40, 42, 49, 51, 52, 146, 153, 192, 224, 228, 253, 264, 330, 336, 342, 368, 398, 411, 412, 420
Fettenî; III/69, 166
Feyzü'l-Bârî alâ Sahihi'l-Buhârî; I/115
Fezâilü'l-Kur'ân; II/148
Fezâilü'ş-Şâm; I/30
Firdevsü'l-Ahbâr; II/139
Fîryâbî; II/88, 131, 217, 219; III/263, 322
Fudayl; II/178, 229, 299, 385, 396, 408, 482, 484; III/35, 69, 109, 115, 118, 283
Fudayl b. İyâz; I/50, 51, 52, 144, 236, 258, 265, 329, 334, 349, 387, 392, 439, 490, 605; II/29, 37, 67; III/348
Fudayl b. Süleyman; III/395
Fücâe; I/507

Gallâbî; III/423
Ganîm b. Kays; III/121
Garîbü'l-Hadîs; I/21, 34, 78; II/73, 228, 509, 528
Garîbü'l-Kur'ân; I/374
Gâzî b. Kays; III/399
Gâzî b. Kays el-Endelusî; III/399
Gudayf b. Hâris es-Sümâlî; II/309

H

Habîb b. Ebû Sâbit; III/201
Habîb b. Hâris; I/547
Habîb b. Muhammed; I/143
Habîb Ebû Muhammed; I/542; II/152; III/118
Habîb-i Acemî; III/77
Haccâc; II/37
Haccâc b. Dînâr; I/350
Haccâc b. Ferâfisa; III/276
Hâfız Abdülgani b. Saîd; II/81; III/381
Hafız Ebû Amr b. Salâh; (bk. İbnü's-Salâh)
Hâfız Ebû Bekir b. Âsım el-İsfahânî; III/422
Hâfız Ebû Bekir es-Sem'ânî; III/389
Hâfız Ebû Musa el-Medînî; III/422
Hâfız Ebü'l-Hasen Tâhir b. Müfevviz el-Meâfirî el-Endelüsî; I/40
Hâfız Halid b. Sa'd el-Endelüsî; III/395
Hâfız Sâlih b. Muhammed; III/422
Hakem b. Hammâd; III/214
Hakem b. Hazen; II/285
Hakem b. Hazn el-Külefî; I/312
Hâkim; I/39, 56, 57, 61, 64, 66, 93, 94, 97, 107, 117, 122, 124, 128, 140, 147, 153, 159, 215, 249, 251, 255, 312, 336, 338, 340, 347, 362, 369, 378, 384, 386, 388, 389, 397, 401, 403, 406, 411, 412, 413, 415, 420, 432, 435, 445, 446, 447, 449, 452, 453, 458, 461, 462, 494, 515, 522, 523, 527, 530, 534, 546, 547, 548, 570, 576, 577, 582, 583, 587, 588, 601, 614;; II/22, 23, 27, 28, 30, 31, 38, 43, 44, 46, 55, 57, 60, 64, 65, 74, 92, 96, 98, 103, 107, 114, 116, 117, 124, 125, 127, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 169, 170, 171, 176, 184, 199, 215, 219, 234, 236, 238, 250, 251, 265, 266, 271, 272, 278, 282, 296, 297, 319, 322, 329, 338, 342, 343, 355, 358, 367, 372, 377, 386, 387, 398, 400, 401, 404, 410, 411, 412, 413, 417, 418, 419, 423, 434, 454, 467, 483, 485, 486, 498, 499, 510, 519, 521, 557, 565, 568, 572, 576; III/22, 23, 25, 31, 32, 61, 64, 65, 67, 71, 73, 95, 102, 107, 113, 114, 119, 121, 122, 135, 141, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 154, 157, 159, 161, 162, 170, 186, 235, 247, 248, 257, 260, 271, 273, 279, 286, 290, 292, 297, 308, 318, 319, 322, 323, 324, 349, 357, 362, 366, 382, 383, 384, 386, 389, 391, 394, 406, 413, 414, 415, 432, 435, 437
Hakîm b. Hizâm; I/271, 373
Hâlid b. Amr; III/392, 393
Hâlid b. Amr el-Kuraşî el-Emevî; III/391
Hâlid b. Ma'dân; II/200, 282, 570; III/300, 383
Hâlid b. Mahled; III/409
Hâlid b. Sabîh; II/383
Hâlid b. Velîd; I/278, 279, 507, 512
Hâlid Seblan; I/375
Halid-i Tahhâl; II/152
Hallâl; I/236, 237; II/80, 294, 370, 371, 470, 570; III/96, 215, 282, 283, 287
Hammâd b. Seleme; III/213, 298, 380, 387
Hammâd b. Zeyd; I/105, 162
Haneş er-Rahabî; III/232
Haneş es-San'ânî; III/364, 366
Hansâ bint Hızâm el-Ensârî; I/212
Hanzale; III/267, 268, 269
Hanzale b. Ali b. Eska'; I/278

Harâitî; I/308, 363, 364, 383, 418, 447, 454, 455; II/125, 152, 220, 236, 237, 239, 240, 266, 435; III/254, 262, 314
Harb; II/433
Harb el-Kirmânî; II/440, 561
Hâris; I/96
Hâris b. Kelde; III/237
Hârîs b. Sâib; I/154
Hâris el-Muhâsibî; I/540, 609
Hârise; I/134
Hârise b. Vehb; II/522
Harmele b. Abdullah; II/81
Harmele b. Yahya; II/314
Harun b. Kâmil; III/411
Harun el-Abdî; III/401
Hasan; II/37, 169
Hasan b. Ali; I/347; II/274; III/349
Hasan b. Sâlih; II/468; III/202
Hasan b. Yahya el-Huşenî; III/243, 411
Hasan-ı Basrî; I/34, 67, 69, 81, 110, 111, 124, 154, 155, 235, 236, 237, 245, 248, 250, 251, 257, 264, 308, 328, 333, 341, 348, 369, 374, 378, 402, 408, 416, 428, 441, 450, 455, 458, 478, 483, 494, 510, 528, 529, 548, 549, 550, 565, 573, 586, 599, 606, 613; II/31, 49, 58, 65, 78, 88, 89, 90, 110, 111, 112, 113, 152, 202, 239, 240, 245, 254, 257, 294, 299, 313, 339, 343, 346, 369, 384, 388, 402, 407, 408, 417, 418, 419, 420, 446, 487, 499, 511, 515, 547, 549, 557; III/23, 39, 53, 76, 83, 90, 92, 100, 101, 109, 110, 114, 116, 117, 120, 132, 151, 201, 213, 214, 215, 236, 237, 238, 240, 250, 251, 252, 254, 262, 264, 265, 273, 297, 300, 390, 414, 416, 417, 433
Hassân b. Atıyye; II/249, 561
Hassân b. Ebû Sinan; I/349
Hatîb; I/69, 206, 322; II/41, 61, 74, 148, 535; III/121, 342; 350, 366, 367, 406
Hâtim-i Esam; I/199
Hattâbî; I/21, 34, 104, 147, 171, 259, 283, 442, 469, 494; II/117, 123, 303, 432, 510
Hayve b. Şüreyh; III/80
Hennâd; II/184, 232, 319, 396, 417, 418; III/386
Heysemî; I/32, 33, 48, 54, 64, 65, 92, 95, 96, 105, 106, 111, 112, 117, 122, 124, 125, 133, 134, 135, 138, 150, 151, 153, 158, 164, 172, 176, 189, 196, 208, 229, 236, 240, 242, 243, 248, 254, 274, 281, 293, 300, 322, 323, 324, 328, 337, 338, 339, 342, 343, 348, 362, 380, 384, 396, 417, 422, 423, 428, 429, 433, 436, 437, 438, 444, 445, 447, 449, 453, 454, 455, 458, 461, 462, 465, 467, 472, 473, 474, 479, 484, 498, 515, 522, 523, 537, 541, 547, 548, 549, 576, 584, 596, 600, 614, 615; II/23, 28, 32, 34, 52, 56, 61, 62, 64, 65, 74, 76, 77, 78, 81, 94, 104, 105, 106, 112, 115, 116, 125, 129, 131, 132, 136, 138, 140, 142, 152, 158, 198, 199, 200, 202, 210, 217, 219, 220, 226, 233, 238, 246, 248, 264, 266, 272, 276, 289, 295, 296, 299, 302, 310, 321, 324, 325, 330, 332, 342, 360, 368, 369, 370, 372, 418, 423, 435, 469, 475, 483, 484, 495, 518, 527, 528, 529, 535, 538, 544, 549, 550, 557, 569; III/26, 46, 48, 49, 51, 56, 64, 65, 68, 74, 81, 86, 90, 112, 136, 141, 143, 146, 154, 165, 208, 222, 231, 232, 247, 248, 252, 253, 261, 262, 268, 269, 276, 286, 292, 294, 296, 298, 304, 320, 336, 337, 342, 344, 352, 357, 366, 367, 368, 375, 389, 394, 401, 403, 406, 410, 411, 412, 414, 416, 425
Hilâs; I/220, 221
Hişâm b. Ammâr; I/33
Hişâm b. Hassân; I/350; III/417, 421, 423
Hişâm b. İsmail; II/561
Hişâm b. Urve; III/369
Hişâm el-Kinânî; III/411

Hizânetü'l-Edeb; I/503
Hucr b. Hacer el-Kilâî; III/383
Hudbe b. Sevbe; I/463
Humeyd b. Abdurrahman; II/464
Humeyd b. Abdurrahman el-Himyerî; I/88; III/333
Humeyd b. Hilâl; II/453
Humeyd b. Zencûye; I/236, 463, 466, 467;II/74, 254
Humeydî; I/37, 157, 213, 258, 339, 400; II/27; III/329, 337
Huzeyfe; I/61, 95, 96, 149, 154, 176, 185, 187, 254, 294, 433, 580, 587; II/171, 199, 300, 301, 433, 542; III/51, 156, 160, 161, 263, 265, 367, 412
Huzeyfe b. Useyd; I/176, 178, 181, 188
Huzeym b. Fâtik; III/21, 31, 408
Hüseyin; I/353
Hüzeyl b. Şürahbîl; III/169

I-İ

Irâkî; I/38, 39, 54, 56, 66, 127; II/329, 410, 499, 531; III/84, 112, 237, 330
İ'râbü Ümmi'l-Kitâb; I/28
İ'râbü'l-Besmele; I/28
İbn Abdülaziz el-Verrâk; I/26
İbn Abdülber; I/39, 62, 105, 237, 298, 299, 332, 423, 524, 554, 568, 571; II/137, 420, 426, 458, 498, 501, 557;; III/210, 215, 224, 352, 395, 397, 423
İbn Aclân; I/50; III/229
İbn Adî; I/48, 96, 197, 423, 454, 498, 584; II/87, 113, 139, 170, 192, 216, 219, 276, 280, 342, 377, 404, 435, 452, 477, 498; III/90, 122, 142, 237, 248, 250, 252, 308, 366, 389, 390, 391, 392, 395, 410, 415, 416, 417
İbn Akîl; I/328, 417, 508, 510; II/463; III/100, 212, 232
İbn Âmir; I/91, 329; III/336
İbn Amr b. Hazm; II/439
İbn Asâkir; I/48, 336, 481
İbn Atıyye; I/568, 569, 599; II/429
İbn Avn; I/586; II/354
İbn Batta; II/489
İbn Cerîr (bk. Taberî)
İbn Cüd'ân; I/176
İbn Cüreyc; I/221, 403; II/449, 450, 452; III/29, 89, 168, 398, 399, 414, 417, 426
İbn Dakîkul'îd; I/38
İbn Ebû Âsım; II/282, 301, 523, 575; III/382, 397, 422
İbn Ebû Bilal; III/383
İbn Ebû Evfâ; II/501
İbn Ebû Hâtim; I/54, 117, 165, 171, 172, 174, 179, 183, 186, 304, 340, 376, 378, 380, 434, 492, 588, 589, 607;; II/38, 42, 64, 65, 87, 88, 90, 113, 114, 202, 233, 241, 267, 277, 280, 299, 303, 368, 411, 438, 529, 571; III/23, 28, 90, 106, 330, 368, 387, 390, 392, 395, 414, 416, 420, 436
İbn Ebû Hayseme; II/202
İbn Ebû Leylâ; II/465, 466
İbn Ebû Musa; I/332, 465
İbn Ebû Müleyke; II/450; III/366, 399
İbn Ebû Şeybe; I/33, 91, 101, 106, 110, 111, 116, 124, 160, 161, 162, 163, 220, 237, 312, 337, 339, 340, 403, 411, 433, 434, 458, 466, 494, 497, 504, 506, 521, 532, 534, 557; II/39, 42, 65, 72, 74, 76, 78, 92, 113, 124, 133, 138, 148, 184, 198, 217, 219, 293, 298, 303, 304, 312, 313, 319, 368, 369, 390, 396, 400, 418, 428, 450, 452, 454, 459, 496, 534, 557; III/29, 96, 114, 179, 186, 204, 211, 212, 222, 227, 231, 249, 290, 294, 296, 297, 335, 360, 361, 386, 399, 404, 405, 415, 417, 429, 434, 437
İbn Ebû Şümeyle; I/154
İbn Ebû Talha; III/28
İbn Ebû Üsâme; I/54

İbn Ebû Ya'lâ; I/29
İbn Ebû Zi'b; I/105; II/276, 277
İbn Ebü'd-Dünyâ; I/43, 47, 48, 49, 50, 61, 154, 155, 156, 258, 359, 367, 380, 430, 432, 438, 439, 440, 441, 450, 453, 459, 482, 490, 491, 548, 551, 596, 610; II/32, 39, 44, 56, 65, 69, 71, 94, 114, 145, 202, 218, 230, 231, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 331, 339, 378, 383, 385, 386, 390, 396, 404, 411, 417, 477, 497, 537, 571, 575; III/48, 51, 68, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 86, 112, 151, 153, 154, 239, 248, 254, 271, 273, 280, 287, 288, 289, 296, 304, 320, 322, 351, 367, 393, 410, 412, 435
İbn Habîb el-Mâlikî; III/101
İbn Hacer; I/28, 32, 38, 54, 77, 92, 150, 162, 171, 176, 179, 192, 196, 244, 283, 298, 299, 300, 332, 336, 357, 367, 373, 380, 396, 402, 403, 404, 413, 450, 493, 577; II/61, 82, 104, 125, 138, 139, 160, 190, 199, 215, 216, 217, 304, 310, 315, 331, 363, 410, 438, 444, 445, 449, 479, 511, 515, 541;; III/40, 42, 49, 51, 52, 90, 146, 153, 192, 224, 228, 253, 264, 298, 330, 336, 342, 350, 368, 398, 411, 412, 415, 416, 417, 418, 420, 423
İbn Hazm; I/123, 220, 221, 502, 571, 576
İbn Hibbân; I/33, 35, 38, 47, 48, 49, 58, 61, 62, 64, 65, 70, 71, 73, 76, 77, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 102, 107, 110, 117, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 139, 140, 141, 142, 146, 149, 152, 155, 157, 158, 159, 163, 166, 170, 175, 177, 188, 191, 192, 193, 203, 205, 206, 213, 215, 226, 229, 234, 241, 246, 247, 253, 255, 256, 267, 268, 269, 276, 285, 287, 291, 292, 305, 312, 314, 319, 320, 326, 327, 335, 336, 337, 344, 347, 348, 353, 359, 364, 365, 381, 382, 385, 386, 390, 395, 396, 397, 401, 406, 408, 412, 413, 417, 422, 427, 430, 431, 432, 433, 435, 436, 437, 438, 439, 444, 447, 449, 452, 453, 456, 458, 461, 462, 465, 473, 474, 478, 484, 486, 487, 492, 494, 504, 516, 524, 525, 530, 532, 533, 537, 546, 557, 568, 570, 575, 579, 580, 583, 584, 594, 595, 597, 610, 611, 612; II/21, 23, 26, 30, 33, 43, 44, 46, 48, 52, 55, 56, 60, 71, 73, 75, 80, 81, 85, 92, 98, 100, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 120, 123, 126, 127, 132, 133, 135, 136, 141, 143, 146, 149, 151, 160, 162, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 176, 178, 181, 183, 184, 190, 196, 199, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 216, 221, 223, 224, 225, 227, 232, 238, 246, 248, 249, 252, 253, 255, 256, 259, 261, 262, 266, 268, 269, 271, 275, 276, 282, 283, 284, 287, 288, 291, 296, 297, 298, 299, 301, 303, 306, 308, 312, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 330, 335, 336, 338, 360, 361, 366, 377, 381, 397, 398, 400, 413, 416, 440, 441, 443, 445, 450, 452, 453, 457, 459, 473, 478, 479, 480, 485, 486, 495, 496, 500, 501, 503, 504, 506, 507, 510, 511, 512, 515, 517, 521, 522, 523, 525, 526, 529, 531, 534, 536, 541, 542, 544, 545, 546, 547, 552, 553, 556, 557, 558, 559, 560, 564, 570, 574, 576; III/19, 20, 21, 23, 24, 36, 38, 40, 41, 45, 54, 56, 57, 60, 65, 67, 72, 91, 92, 105, 107, 113, 121, 122, 123, 131, 133, 136, 141, 143, 144, 146, 147, 148, 152, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 167, 182, 193, 219, 221, 222, 227, 228, 229, 235, 237, 244, 247, 249, 250, 258, 267, 268, 271, 279, 284, 286, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 299, 304, 313, 317, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 329, 332, 333, 335, 337, 338, 340, 341, 343, 349, 351, 354, 355, 356, 357, 367, 369, 371, 377, 378, 379, 380, 382, 386, 391, 392, 398, 400, 403, 404, 405, 406, 408, 413, 417, 418, 419, 423, 426, 427, 430, 432, 434, 435, 437

İbn Hişâm; III/70
İbn Huzeyme; I/73, 163, 276, 433; II/98, 123, 178, 277, 329, 331, 333; III/31, 32, 61, 296, 299, 423
İbn İdris; I/110
İbn İshak; II/438; III/70, 396
İbn Kesîr; I/97, 108, 110, 111, 125, 138, 156, 162, 183, 243, 289, 305, 311, 322, 342, 376, 378, 388, 434, 582, 583, 589, 607; II/26, 34, 39, 42, 64, 67, 88, 105, 114, 116, 136, 186, 202, 232, 241, 246, 267, 358, 571; III/23, 25, 90, 261, 392, 416
İbn Kuteybe; II/73; III/293
İbn Lehîa; I/219, 522, 588; II/73, 263; III/414
İbn Mâce; I/35, 47, 48, 49, 56, 60, 61, 64, 65, 67, 70, 71, 73, 76, 79, 80, 88, 91, 94, 102, 107, 110, 112, 113, 117, 118, 121, 125, 126, 131, 140, 141, 142, 147, 148, 155, 159, 162, 170, 191, 203, 205, 212, 213, 214, 221, 229, 244, 245, 246, 268, 295, 308, 312, 319, 320, 335, 336, 340, 343, 359, 365, 366, 381, 383, 385, 386, 390, 395, 396, 403, 404, 406, 411, 412, 413, 416, 432, 452, 453, 456, 461, 468, 481, 482, 484, 485, 497, 504, 506, 509, 514, 515, 521, 525, 527, 530, 532, 537, 548, 557, 561, 563, 564, 576, 578, 589, 594, 610, 611, 613; II/21, 26, 30, 43, 44, 48, 52, 62, 71, 74, 75, 85, 91, 92, 105, 107, 119, 121, 123, 124, 127, 128, 129, 132, 133, 135, 139, 157, 160, 169, 170, 171, 172, 184, 185, 199, 200, 202, 208, 215, 216, 219, 231, 240, 246, 256, 266, 282, 287, 300, 301, 308, 309, 312, 319, 321, 322, 323, 333, 338, 342, 343, 352, 355, 357, 361, 367, 377, 382, 383, 397, 400, 410, 416, 423, 424, 425, 427, 428, 440, 441, 442, 443, 446, 450, 452, 457, 459, 473, 478, 479, 480, 483, 485, 494, 498, 500, 501, 504, 512, 521, 524, 529, 535, 538, 544, 553, 556, 557, 558, 559, 570;; III/20, 25, 31, 33, 35, 36, 45, 52, 65, 72, 84, 89, 90, 92, 95, 102, 106, 119, 123, 124, 131, 133, 141, 144, 146, 154, 157, 159, 160, 161, 165, 176, 182, 189, 193, 204, 208, 222, 228, 235, 245, 246, 248, 256, 257, 259, 271, 272, 276, 279, 290, 296, 299, 307, 308, 314, 323, 324, 332, 335, 338, 340, 351, 354, 355, 360, 361, 367, 369, 371, 372, 374, 375, 382, 383, 384, 386, 389, 391, 394, 395, 396, 398, 400, 402, 406, 408, 413, 416, 418, 420, 423, 427, 428, 432, 435, 437
İbn Maîn; I/105, 220;II/280; III/224, 352, 390, 392, 412, 422
İbn Mansûr; I/235
İbn Mehdî; I/105; II/279, 280, 315
İbn Mende; I/88, 91, 171, 172; II/120, 214, 438, 558; III/332, 335, 366, 371
İbn Merdeveyh; I/54, 65, 95; II/39, 65, 87, 201, 233, 267, 325
İbn Meşîş; III/393
İbn Mülcem; I/513
İbn Müleyke; III/264
İbn Münzir; III/176
İbn Ömer; (bk. Abdullah b. Ömer)
İbn Receb; I/22, 23, 25, 26, 27, 28; II/19, 160, 398; III/223, 365, 422
İbn Sa'd; I/160, 229, 507, 510, 532; II/76, 82, 88, 276, 290, 313, 445, 507, 510, 550; III/75, 82, 102, 301, 423
İbn Sâbit; I/516
İbn Sîrîn; I/106, 217, 219, 235, 236, 237, 337, 338, 339, 350, 517, 553; II/254, 280; III/183, 212, 214, 238, 300, 422, 423
İbn Şebbe; II/454
İbn Şebîb; III/362
İbn Şihâb (bk. Zührî)
İbn Şübrüme; II/346, 482
İbn Tâvûs; III/426
İbn Teymiyye; III/69, 166, 182
İbn Uleyye; I/265
İbn Uyeyne; I/71, 163; II/241, 390, 392, 414; III/91, 330, 389, 418

İbn Vehb; I/301; II/348, 515, 531, 562
İbnü'l-Beylemânî; I/405, 406
İbnü'l-Cârûd; I/38, 497, 504, 521, 578; II/145; III/329, 360, 361
İbnü'l-Cevzî; II/275; III/70, 118, 142, 277, 303, 305
İbnü'l-Esîr; I/161, 171, 222, 243, 518; II/67, 82, 190, 263, 264, 274, 438, 461, 506; III/198, 292
İbnü'l-Kayyim; I/25, 179; III/278
İbnü'l-Münkedir; II/27, 324; III/77
İbnü'l-Münzir; I/174, 220, 305, 332, 401, 405, 572; II/42, 65, 88, 94, 113, 263, 454, 455, 548, 571; III/28, 29, 199
İbnü's-Salâh; II/19
İbnü's-Semmâk; II/388
İbnü's-Sünnî; II/339, 518
İbnü'd-Deylemî; II/160
İbnü'l-Arabî; III/240
İbnü'l-Kâdî el-Cebel; I/26
İbnü'l-Lahhâm; I/27
İbnü'l-Mülûk; I/26
İbnü'l-Münzir; II/440
İbnü'n-Nakîb el-Mısrî; I/25
İbnü'r-Ressâm; I/26
İbnü's-Salâh; I/21, 34; III/365
İbnü's-Semmâk; I/538, 540
İbnü's-Sünnî; III/65, 159
İbnü't-Türkmânî; I/212; III/395
İbnü'z-Zübeyr; I/415, 420; III/276
İbrahim b. Cüneyd; I/442; II/314; III/299
İbrahim b. Davud el-Attâr; I/25
İbrahim b. Ebû Able; II/60, 61
İbrahim b. Ebû Nuaym; I/354
İbrahim b. Ebû Yahya; I/406
İbrahim b. Edhem; I/143; II/28, 60, 68, 378, 391; III/242, 300, 393
İbrahim b. İsmail; III/396
İbrahim b. Münzir el-Cizâmî; III/397
İbrahim b. Sa'd; III/352
İbrahim b. Sâiğ; I/77
İbrahim b. Selmân; II/561
İbrahim b. Süveyd el-Medenî; III/411
İbrahim el-Harbî; I/374, 378
İbrahim el-Hicrî; I/133
İbrahim-i Teymî; III/79
İclî; I/473
İfrîkî; II/130
İkrime; II/305; III/211, 216, 232, 283, 396
İktizâü'l-İlmi'l-Amel; II/148; III/121
İmam Ahmed; (bk. Ahmed b. Hanbel)
İmam Ebû Hanîfe; II/348, 410, 430, 434, 435, 442, 456, 460, 468, 469, 470, 502, 513; III/99, 100, 103, 155, 199, 202, 210, 213, 214
İmam Mâlik; I/74, 77, 81, 83, 210, 223, 231, 233, 278, 279, 280, 332, 342, 403, 406, 410, 411, 412, 422, 423, 437, 458, 464, 466, 474, 494, 505, 507; II/215, 303, 315, 345, 348, 354, 429, 430, 431, 433, 434, 435, 439, 442, 447, 456, 460, 461, 463, 464, 467, 468, 469, 470, 502, 511, 512, 513, 526, 547, 548, 561, 562; III/95, 99, 103, 199, 202, 210, 212, 213, 225, 255, 352, 394, 395, 399
İmam Muhammed; I/223
İmam Şâfiî; I/38, 73, 74, 76, 81, 82, 100, 181, 183, 223, 278, 279, 280, 283, 334, 393, 401, 416, 422, 464, 494, 498, 505, 507, 538, 575; II/79, 314, 430, 431, 435, 436, 440, 442, 446, 450, 460, 462, 463, 464, 468, 469, 470, 502, 513, 514; III/41, 95, 96, 99, 100, 103, 195, 196, 199, 202, 208, 210, 212, 214, 215, 223, 225, 233, 243, 363, 397, 399
İmam Zeyd b. Esrem; II/371
İman; II/120, 214, 558
İmrân b. Husayn; I/191, 313, 488, 504; II/75, 79, 160, 518; III/23
İmrân b. Kattân; I/276

İrbâd b. Sâriye; I/96, 126, 204, 205, 229, 533, 582; II/281, 282, 292; III/383, 384
İsâ b. Müseyyeb; III/23
İsferâyînî; I/208
İshak; I/382
İshak b. Mansur; I/79; II/349; III/29, 168
İshak b. Muhammed el-Ferevî; II/562
İshak b. Râhûye; I/39, 163, 183, 231, 235, 337, 402, 409, 415, 474, 494, 507, 513, 613; II/122, 346, 349, 362, 376;; III/29, 168, 199, 282
İshak b. Yahya b. Velîd; III/395
İsmail b. Ebû Hâlid; II/76
İsmail b. Müslim; I/155
İsmail b. Recâ; II/473
İsmail b. Recâ; III/400
İsmailî; I/442; II/433, 450, 475
İstinşâku Nesîmi'l-Üns min Nefehâti Riyâdi'l-Kuds; I/30
İtbân b. Mâlik; II/110
İyâs b. Muâviye; II/160, 463
İyâz b. Hımâr; II/167, 268
İyâz el-Ensârî; I/282
İzzeddin Muhammed b. Bahâeddin Ali el-Makdisî el-Hanbelî; I/27

K

Kâ'b; II/257
Kâ'b b. Ucre; II/143, 149, 326, 534, 536; III/406
Kadı İsmail el-Mâlikî; II/459
Kâdî Ebû Ya'lâ; II/274, 484, 489, 490; III/42, 199, 215
Kâdî İsmail b. İshak; I/493
Kasım; III/411
Kasım b. Muhammed; I/83, 203, 221; II/354, 464, 468
Kasım b. Muhaymira; I/67, 327
Kasım b. Sellâm; I/116; II/73
Katâde; I/100, 105, 108, 287, 288, 355, 374, 551, 562, 571, 604; II/33, 41, 88, 90, 113, 430, 454, 543, 571; III/28, 162, 354, 374, 375, 392, 418
Katâde b. Numan; II/398
Kays b. Müslim; II/473; III/400
Kehmes; I/88; III/332
Kenzü'l-Ummâl; II/326, 558; III/287
Kesîr b. Abdullah b. Amr b. Avf el-Müzenî; III/397
Kesîr b. Fâ'id; III/140, 424
Kesîr b. Mürre; III/124
Keşfü'l-Hafâ; I/602; II/61
Kitâbu'ş-Şükr; II/241
Kitâbu'z-Zikr; II/131
Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla; II/265
Kitâbü'l-İhlâs ve'n-Niyyet; I/43, 48, 50
Kitâbü's-Salât; I/158; II/122
Kitâbü's-Sikât; III/392
Kitâbü't-Tevhîd; I/171
Kudâî; I/38, 118, 127, 133, 429, 437, 602; II/32, 125, 139, 202, 231, 377, 382, 386, 400, 419, 483, 494, 498, 515, 521, 531, 544; III/51, 81, 105, 113, 119, 235, 236, 252, 254, 267, 271, 286, 329, 350, 352, 391, 402, 412, 419, 432, 433, 435
Kurre b. Abdurrahman; III/351
Kuşeyrî; II/90
Kuteybe b. Saîd; I/162
Künûzü'l-Hakâik; III/287

L

Lâlekâî; I/159, 160, 162, 170, 183, 186, 197, 229; II/282: III/339, 382
Letâifü'l-Maârif fîmâ li-Mevâsimi'l-Âm mine'l-Vezâif; I/30
Leys b. Sa'd; I/409, 463; III/330
Leys b. Süleym; III/420
Lisânü'l-Mîzân; III/298

M

Ma'bed b. Abdullah b. Uveymir; I/88; III/332
Ma'bed el-Cühenî; I/88, 99; III/332
Ma'dîkerib; III/140, 425
Ma'kıl b.Yesâr; I/256
Ma'kıl el-Cerî; III/212
Ma'mer; I/265; II/80; III/352, 386, 426
Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs; II/278
Ma'rûf-i Kerhî; I/144, 369, 531; II/37; III/119
Mahfûz b. Alkame; III/286
Mâiz; I/396, 401, 402; II/546
Mâlik; I/49, 57, 77, 139, 166, 175, 212, 215, 295, 301, 319, 326, 333, 338, 386, 420, 431, 432, 437, 438, 450, 456, 460, 474, 486, 560, 561, 564, 589, 606; II/21, 46, 65, 75, 123, 200, 215, 216, 266, 311, 339, 397, 423, 440, 495, 526; III/32, 206, 256, 350, 352, 394, 403, 429
Mâlik b. Dînâr; I/199, 333, 345, 566; II/140, 407; III/78, 240, 303
Mâlik b. Huveyris; I/171, 178, 182
Mâlik b. Miğfel; I/142
Mâlik b. Mirâre er-Rehâvî; I/388
Mâlik el-Eşcaî; II/67
Mansûr; I/329; II/264
Mansûr b. Mu'temir; III/367
Mâriye; I/147, 424, 425
Mâzinî; III/287
Meâlimü's-Sünen; I/104, 171, 442, 494; II/123, 432
Meb'asu'r-Resûl; I/33
Mecmau'l-Bahreyn fî Zevâidi Mu'cemeyn; I/196, 274
Mecmûatü'r-Resâil; I/28
Mehâmilî; II/46
Mekârimü'l-Ahlâk; I/308, 364, 383, 450, 453, 455, 459; II/266, 435; III/254, 262, 314
Mekhûl; I/235, 236, 375, 380, 583; II/346, 354, 487; III/100, 388
Menâkıbu Mâlik; II/562
Menâkıbu'ş-Şâfiî; II/314
Menâkıbü İmam Ahmed; III/248
Menâkıbü Ömer b. el-Hattâb; III/70
Merâsîl; I/69, 241, 406
Merâsîlü Muhammed b. Cübeyr; I/551
Mervezî; I/88, 91, 92, 94, 105, 130, 135, 149, 158, 159, 160, 161, 162, 259, 268, 271, 362, 434, 457, 475, 567, 571, 607, 610, 613; II/73, 79, 120, 122, 126, 139, 274, 282, 310, 315, 347, 496;; III/42, 102, 117, 238, 241, 264, 265, 281, 282, 332, 335, 336, 337, 382, 404, 417, 422
Mesâilü Ahmed; I/83, 425; II/484
Mesâilü Ebû Davud; II/80
Mesrûk; II/192, 384; III/100, 168, 368, 434
Meşyehâtü İbn Receb; I/30
Mevrak İclî; I/479
Mevridü'z-Zamân ilâ Ma'rifeti Fezâili'l-Kur'ân; I/28
Meymûn b. Ebû Şebîb; III/361, 362, 387
Meymûn b. Mihrân; I/100, 217, 245, 309, 329, 482, 530; II/145
Meymûne; II/369
Mi'ser; III/418
Mihrân b. Ebû Ömer er-Râzî; III/392
Mikdâd b. Evsed; I/444; II/540
Mikdâm b. Ma'dîkerib; I/461; II/210; III/235, 432
Mis'ar; III/299
Misbâhu'z-Zücâce; I/268; II/129
Mîsem; III/298
Misver b. Mahreme; I/350
Mîzânü'l-İ'tidâl; I/48, 134, 196; II/128, 219; III/122, 142, 254, 269
Mizzî; I/69, 97, 112, 133, 192, 196, 304, 327, 397, 512, 582; II/43, 60, 72, 86, 87, 152, 171, 219, 278, 332, 358, 495, 547, 557; III/106, 124, 141, 235, 271, 294, 318, 384, 403, 420, 426, 432, 435

Mu'tazıd; II/302
Mu'temir b. Süleyman et-Teymî; III/321, 322
Muâviye; I/60, 423, 480; II/564, 565
Muâviye b. Ammâr ed-Dühenî; I/218
Muâviye b. Hafs; II/378; III/393
Muâviye b. Hayde; I/117, 455
Muâviye b. Kurre; I/517; III/287
Muâviye b. Sâlih; II/261; III/380
Muâz; I/57, 128, 135, 160, 167, 250, 268, 271, 298, 299, 305, 365, 384, 429, 432, 521, 524, 528, 536, 540, 544, 551, 556, 604, 607, 614; II/91, 110, 117, 131, 202, 217, 270, 293, 318, 319, 320, 327, 334, 337, 402, 576; III/52, 168, 169, 290, 292, 297, 314, 320, 361, 362, 385, 386, 387, 437
Muâz b. Enes el-Cühenî; I/481; II/211
Mugîre b. Hakîm es-San'ânî; III/300
Mugîre b. Müslim; II/129
Mugîre b. Şu'be; I/291; II/370; III/362
Mugîs b. Sümey; III/152
Muhammed b. Abdullah el-Ensârî; II/465
Muhammed b. Abdurrahman; II/264; III/369, 419
Muhammed b. Abdüsselâm el-Heşenî el-Endelusî; I/220
Muhammed b. Aclân; I/437
Muhammed b. Ahmed b. Mansûr; III/287
Muhammed b. Beşşâr; I/220
Muhammed b. Cafer b. Zübeyr; I/113
Muhammed b. Ebû Bekir; II/438
Muhammed b. Eslem et-Tûsî; I/116, 254
Muhammed b. Fazl el-Belhî; I/251
Muhammed b. Hakem; I/147
Muhammed b. Hanefiyye; II/153
Muhammed b. İbrahim et-Teymî; III/329, 383
Muhammed b. İsmail el-Habbâz; I/25
Muhammed b. Kâ'b; I/369; II/371, 524; III/85, 156, 261
Muhammed b. Kesîr; III/392
Muhammed b. Mesleme; II/440
Muhammed b. Muhâcir; II/383
Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Harem el-Kalensî; I/26
Muhammed b. Muhammed Sagîr; I/503
Muhammed b. Muhrim; III/250
Muhammed b. Mukâtil el-Abbâdânî; I/242
Muhammed b. Münkedir; I/539; II/234; III/77
Muhammed b. Nadr; III/63, 305
Muhammed b. Nadr el-Hârisî; I/142
Muhammed b. Nadr Hârisî; III/63, 243
Muhammed b. Nasr el-Mervezî (bk. Mervezî)
Muhammed b. Osman b. Kerâme; III/409
Muhammed b. Ömer b. Lübâbe el-Endelüsî; III/399
Muhammed b. Seleme; III/396
Muhammed b. Sîrîn (bk. İbn Sîrîn)
Muhammed b. Vâsi'; I/344, 386, 393; III/118, 239
Muhammed b. Yahya b. Hibbân; II/438; III/396
Muhammed b. Yezîd el-Asfatî; I/170; III/339
Muhammed b. Ziyâd; I/517
Muhammed Verrâk; III/127
Muhâsebetü'n-Nefs; II/69
Muhtâr b. Fülfül; III/228
Muhtasar Sîreti Ömer b. Abdülaziz; I/30
Musa b. A'yen; I/529
Musa b. Ubeyde; III/292
Musa b. Ukbe; III/396
Musa b. Ulâ b. Rebâh; I/172
Musa b. Verdân; III/414

Mutahhir b. Heysem; I/172, 173
Mutarrif b. Abdullah; I/50, 71, 518
Mutarrif b. Abdullah; II/193
Mutarrif b. Abdullah; III/76
Muverrik el-İclî; I/236
Mübârek b. Fudâle; II/340
Mübdi'; I/72
Mücâbu'd-Da've; III/73, 74, 75, 76, 77, 78, 80
Mücâhid; I/68, 82, 130, 216, 227, 249, 311, 324, 375, 436, 490, 493, 576, 604; II/25, 88, 114, 124, 125, 229, 304, 371, 393, 431, 446, 452, 467, 515, 516, 551; III/29, 106, 178, 214, 283, 419, 420
Müemmel; I/162
Münâvî; III/287
Münzirî; I/47, 61, 96, 97, 121, 159, 208, 221, 257, 324, 359, 453, 454, 455, 458, 461, 462, 564, 565, 582, 589; II/73, 78, 135, 190, 217, 218, 219, 220, 358, 396, 435, 537, 539, 544; III/25, 56, 67, 131, 143, 154, 159, 161, 165, 223, 247, 248, 252, 256, 257, 259, 298, 308, 313, 330, 351
Mürretel-Hemedânî; I/180
Müsedded; II/88
Müseylime; I/356, 357
Müslim; I/32, 33, 35, 48, 49, 55, 56, 58, 63, 64, 67, 70, 74, 76, 79, 82, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 102, 109, 118, 120, 121, 126, 127, 128, 131, 139, 140, 141, 142, 143, 152, 157, 158, 159, 162, 163, 165, 166, 170, 173, 175, 176, 177, 179, 184, 185, 189, 190, 191, 192, 193, 197, 201, 202, 203, 205, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 219, 221, 222, 226, 232, 233, 234, 240, 241, 243, 246, 253, 255, 256, 257, 264, 267, 269, 271, 272, 273, 276, 277, 278, 279, 282, 285, 286, 287, 288, 291, 292, 294, 295, 305, 318, 319, 325, 326, 329, 336, 337, 338, 339, 344, 352, 361, 370, 371, 372, 373, 376, 377, 381, 382, 385, 386, 390, 395, 396, 399, 401, 406, 414, 415, 417, 420, 422, 424, 427, 430, 444, 445, 452, 453, 455, 456, 460, 462, 464, 467, 468, 477, 479, 480, 481, 484, 485, 486, 488, 489, 491, 493, 497, 500, 504, 505, 506, 508, 509, 510, 513, 514, 521, 530, 532, 536, 543, 545, 546, 550, 555, 557, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 568, 569, 572, 575, 579, 580, 583, 589, 594, 595, 597, 601, 606, 607; II/30, 33, 43, 44, 46, 48, 49, 50, 56, 73, 75, 76, 85, 92, 95, 100, 101, 102, 105, 107, 108, 109, 110, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 132, 133, 138, 143, 146, 151, 157, 158, 160, 162, 163, 167, 168, 169, 170, 171, 175, 176, 178, 181, 183, 184, 190, 196, 197, 198, 199, 203, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 221, 223, 224, 225, 244, 246, 248, 250, 252, 255, 256, 259, 262, 266, 268, 269, 271, 275, 276, 283, 284, 287, 288, 290, 291, 295, 296, 297, 299, 306, 308, 309, 320, 322, 323, 324, 328, 330, 332, 335, 336, 338, 352, 353, 355, 360, 361, 365, 366, 373, 375, 380, 381, 397, 398, 413, 414, 440, 441, 445, 446, 450, 452, 457, 458, 459, 473, 474, 481, 488, 491, 494, 495, 496, 500, 501, 504, 509, 510, 512, 513, 517, 519, 521, 522, 523, 525, 526, 527, 529, 531, 534, 535, 536, 539, 540, 542, 543, 544, 546, 547, 552, 556, 558, 559, 560, 564, 566, 567, 570, 571, 574, 576; III/18, 19, 20, 22, 31, 35, 36, 38, 40, 41, 44, 56, 57, 65, 66, 72, 74, 76, 90, 91, 92, 94, 95, 100, 121, 122, 123, 124, 131, 133, 136, 140, 143, 146, 147, 148, 152, 156, 159, 160, 167, 193, 197, 198, 204, 205, 206, 211, 212, 213, 219, 220, 224, 226, 227, 228, 243, 244, 245, 247, 249, 250, 256, 258, 259, 266, 267, 268, 275, 277, 284, 285, 291, 292, 296, 299, 301, 312, 314, 316, 317, 325, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 345, 346, 347, 348, 354, 355, 356, 358, 360, 361, 362, 363, 367, 369, 370, 371,

372, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 383, 394, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 414, 415, 417, 418, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 434, 435
Müslim (âbidlerden); I/143
Müslim b. Hâlid ez-Zencî; II/452; III/90, 415
Müslim b. Mişkem; II/262
Müslim b. Yesâr; I/143
Müsned-i Ebû Bekir; II/496; III/404
Müsned-i İbrahim b. Edhem; II/378; III/393
Müsnedü Alî; III/411
Müsnedü'l-Firdevs; II/139, 145; III/287
Müsnedü'ş-Şihâb; I/38, 118, 127, 133, 429, 437, 602; II/32, 125, 139, 202, 231, 377, 382, 386, 400, 419, 483, 494, 498, 515, 521, 531, 544; III/51, 81, 105, 113, 119, 235, 236, 252, 254, 267, 271, 286, 329, 350, 352, 391, 402, 412, 419, 432, 433, 435
Müstevrid el-Fehrî; II/381
Müşkilü'l-Âsâr; I/206, 270, 271, 423
Müşkilü'l-Ehâdîsi'l-Vâride fî enne't-Talâka's-Selâse Vâhide; I/29
Müttakî-i Hindî; II/326, 558; III/287
Müverrık; III/151

N

Nâfi‘; I/161, 217, 219, 220, 305; II/450; III/23, 238, 350, 399, 415, 416
Nâfi‘ b. Ömer el-Cumhî; II/450; III/399
Nasr b. Âsım el-Leysî; I/270
Nehaî; I/81, 100, 108, 181, 215, 236, 437, 513, 603; II/137, 278, 354, 407, 465, 466; III/84, 98, 211, 213, 225, 283
Nesâî; I/32, 46, 47, 56, 57, 58, 66, 67, 74, 76, 82, 88, 91, 93, 96, 102, 107, 109, 111, 112, 117, 118, 121, 127, 128, 133, 139, 146, 157, 159, 172, 173, 192, 194, 205, 211, 213, 214, 215, 241, 246, 247, 253, 276, 285, 292, 294, 296, 319, 326, 336, 337, 347, 361, 371, 381, 382, 385, 395, 396, 397, 405, 406, 408, 409, 412, 413, 414, 415, 416, 422, 425, 431, 434, 435, 436, 449, 485, 486, 487, 500, 509, 512, 537, 557, 560, 561, 564, 570, 575, 578, 610, 611; II/21, 25, 26, 30, 43, 44, 46, 48, 55, 75, 76, 86, 87, 92, 98, 102, 105, 107, 119, 121, 123, 130, 132, 133, 135, 136, 138, 139, 146, 169, 170, 171, 172, 178, 198, 199, 200, 218, 219, 237, 238, 246, 255, 266, 280, 291, 308, 309, 311, 312, 322, 323, 324, 331, 335, 352, 355, 357, 358, 361, 387, 397, 401, 410, 428, 445, 446, 450, 453, 454, 457, 458, 473, 475, 501, 512, 531, 535, 539, 542, 547, 552, 557, 558, 564; III/20, 22, 31, 32, 35, 36, 45, 56, 72, 83, 91, 106, 124, 131, 133, 141, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 193, 204, 206, 213, 219, 221, 224, 225, 228, 229, 235, 247, 250, 256, 259, 271, 294, 313, 314, 317, 318, 319, 320, 332, 335, 337, 343, 349, 354, 355, 371, 372, 386, 399, 400, 401, 408, 418, 420, 422, 423, 426, 427, 428, 429, 430, 432, 434, 435
Netâicü'l-Efkâr; II/215, 216, 217, 331
Nevevî; I/21, 22, 26, 28, 34, 35, 36, 601; II/19, 158, 526; III/129, 166, 167, 351, 352, 365, 375, 379, 389, 391, 397, 399, 421
Nevf el-Bekâlî; I/518
Nevvâs b. Sem‘ân; I/292, 355; II/259, 264, 357, 519; III/379, 380
Nezzâl b. Urve; III/387
Nu‘mân b. Beşîr; I/38, 39, 51, 126, 225, 386; II/43, 274, 288, 530; III/141, 227, 341, 342
Nuaym b. Hammâd; II/184; III/421, 422
Numan b. Kavkal; III/73
Nûrü'l-İktibâs fî Mişkâti'n-Nebiyyi li'bni Abbas; II/19

Nüzhetü'l-Esmâ' li-Mesâili's-Semâ'; I/29

O-Ö

Osman; I/78, 154, 244, 395, 407, 557; II/125, 301, 311, 312, 315, 406, 467, 559; III/64, 221
Osman b. Atâ el-Horasânî; I/164, 348
Osman b. Eyyûb el-Endelüsî; III/399
Osman b. Muhammed b. Osman; II/423; III/394
Osman b. Saîd; I/39
Osman b. Zâide; III/241
Ömer; I/; I/32, 37, 47, 49, 51, 77, 86, 89, 93, 110, 122, 148, 154, 160, 162, 174, 244, 275, 276, 277, 351, 420, 494, 534, 583; II/30, 59, 61, 65, 77, 88, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 307, 310, 311, 312, 314, 315, 339, 368, 370, 371, 396, 419, 440, 454, 474, 507, 548, 550, 551, 560, 575; III/29, 56, 66, 82, 100, 136, 162, 168, 170, 174, 179, 182, 183, 204, 208, 227, 245, 253, 263, 265, 271, 278, 279, 287, 296, 307, 329, 331, 333, 350, 387, 401, 429, 435
Ömer b. Abdülaziz; I/101, 309, 331, 365, 412, 440, 441, 480, 482, 494, 529, 535, 549, 573; II/27, 49, 56, 240, 241, 257, 301, 302, 303, 407, 471, 491, 515, 532; III/29, 56, 84, 108, 289, 293
Ömer b. Münkedir; II/408
Ömer b. Utbe; II/152

R

Râbia; II/141
Râfi' b. Hadîc; III/211
Ravzatü'l-Ukalâ; II/377; III/391; I/437
Rebî' b. Enes; I/553; II/571
Rebî' b. Haysem; II/275, 348, 507; III/155
Rebî' b. Hırâş; II/378; III/367, 393
Rebîa; I/405, 406; II/275, 389
Rebîa b. Şeybân; III/349
Rebîa b. Yezîd; III/374
Rifâa b. Râfi'; I/174
Risâle fî Rü'yeti'l-Hilâf; I/29
Riyâh el-Kaysî; III/162, 241
Rubeyyi' bint Nadr; III/72
Rûh b. Kasım; III/426
Rûyânî; II/435
Rükeyn b. Rebî'; II/470
Rüveym; III/133

S

Sa'd; I/160, 174; II/212
Sa'd b. Ebû Vakkas; I/49, 109; II/207, 365, 372; III/74, 79, 229, 317, 324
Sa'd b. Rebî'; III/176
Sa'd b. Târık; II/404
Sâbit; II/87
Sâbit b. Yezîd; I/376
Sâbit el-Bünânî; II/42, 549; III/86, 242
Sadaka b. Abdullah ed-Dımaşkî; III/411
Sadakatü's-Sırri ve Fazluhâ; I/30
Safiye; I/240
Safvân b. Süleym; II/192
Sahîhayn; I/31, 49, 55, 94, 101, 102, 118, 120, 121, 125, 126, 127, 158, 184, 190, 191, 197, 203, 240, 241, 255, 256, 269, 275, 278, 279, 281, 287, 430, 443, 459, 462, 477, 513, 545, 557, 558, 576;; II/29, 46, 74, 75, 92, 100, 101, 108, 110, 150, 162, 203, 207, 210, 216, 224, 244, 251, 254, 255, 283, 287, 288, 290, 323, 324, 335, 338, 440, 441, 445, 449, 451, 457, 494, 495, 496, 500, 501, 509, 512, 522, 528, 530, 542, 551, 556, 559, 562, 566, 570, 573, 574, 576;; III/18, 92, 123, 131, 132, 152, 158, 204, 205, 211, 223, 226, 227, 243, 244, 249, 256, 258, 259,

266, 325, 337, 345, 355, 398, 403, 404, 408, 413, 418, 429, 434
Saîd b. Abdülaziz; II/561; III/280, 374
Saîd b. Cübeyr; I/100, 161, 217, 236, 278, 451, 493, 588; II/145, 402, 481; III/79, 90, 126, 146, 223, 273, 415, 417, 425
Saîd b. Ebû Bürde b. Ebû Musa; I/33
Saîd b. Ebû Meryem; III/411
Saîd b. Mansûr; I/54, 110, 111; II/88, 305, 428; III/179, 417, 426
Saîd b. Müseyyeb; I/67, 183, 184, 221, 328, 375, 576; II/27, 257, 346; III/32, 183, 397
Saîd b. Ubeyd; II/457, 458, 459; III/140, 424, 425
Saîd b. Ubeyd et-Tâî; II/458
Saîd b. Yesâr; III/403
Saîd b. Zeyd; I/162; III/74
Saîd el-Allâf; III/90, 415
Saîd el-Makberî; I/610; II/276
Sâlih b. Yahya b. Mikdâm; III/432
Sâlim; I/217; II/468; III/211
Sâlim b. Ebû Ca'd; III/279
Sâlim el-Murâdî; II/474; III/401
Savfân b. Süleym; I/576
Savvâf; II/453
Sehâvî; I/142, 548; II/410, 417; III/69, 154, 166, 237, 305
Sehl b. Abdullah et-Tüsterî; I/71, 199, 308, 369
Sehl b. Ebû Hasme; II/457
Sehl b. Muâz el-Cühenî; I/128
Sehl b. Sa'd; I/42, 127, 192, 197; II/377, 419; III/366, 393
Selâm b. Ebû Mutî; I/613
Selâm b. Mutî'; II/391
Seleme b. Kuheyl; I/192
Seleme b. Saîd; III/240
Selmân; I/154, 235, 236, 237, 336, 376, 438, 466, 467, 482, 551, 567, 569, 607; II/39, 74, 134, 190, 218, 230, 342, 367, 373, 400, 568, 577; III/113, 176, 248, 253, 254, 389, 390
Semüre; I/357, 497, 504; II/201, 284, 436, 437
Serî es-Sakatî; II/57
Sevbân; I/159, 300, 312; II/44, 91, 127, 208, 529; III/81, 90, 279, 344, 416
Sevr b. Yezîd; I/141; II/282; III/383
Sevvâr el-Anberî; II/465
Seyf b. Harun; II/342; III/389
Sıfatü'l-Münâfık; III/263, 264
Sıfatü's-Safve; III/303, 305
Sıla b. Eşîm; III/76
Sıla b. Züfer; I/95
Sılatü'l-Halef bi-Mevsûli's-Selef; I/33
Sicâh bint Hâris et-Teymî; I/357
Sîretü Abdülmelik b. Ömer b. Abdülaziz; I/30
Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ; I/69, 88, 142, 304, 306, 327, 336, 393; II/26, 59, 60, 77, 435; III/74, 129, 232, 282, 305, 332, 421
Sumayt es-Sedûsî; I/78
Süddî; I/179, 180, 374
Süddî; II/88, 431
Süddî; III/42
Süfyân b. Abdullah; III/369
Süfyân b. Abdullah es-Sekâfî; II/85, 86
Süfyân b. Uyeyne; I/245, 269; II/389; III/426
Süfyân-ı Sevrî; I/50, 54, 101, 105, 151, 198, 210, 243, 245, 332, 344, 366, 383, 404, 412, 506, 507, 529, 576; II/90, 111, 137, 389, 430, 431, 446, 466, 468, 488, 491; III/39, 40, 117, 125, 156, 196, 202, 214, 215, 241, 264, 280, 301, 361, 391, 392, 403, 426
Süheyb; I/131
Süheyl b. Ebû Hazm; II/87
Süheyl b. Ebû Sâlih; III/298, 343
Sülâsiyyât; I/25

Sülemî; II/510; III/49, 68, 380, 411
Süleyman b. Bilâl Şerîk b. Abdullah b. Ebû Nemir; III/409
Süleyman b. Davud el-Hâşimî; I/69
Süleyman b. Herim el-Kureşî; II/234
Süleyman b. Surad; I/477; III/246
Süleyman Ebû Davud ez-Zührî; I/378
Süleyman et-Teymî; I/89, 541; II/237, 342; III/70, 201, 333, 389
Sürâka; I/403
Süveyd b. Hanzale; I/79
Süveyd b. Kays; II/263
Süyûtî; I/48, 54, 56, 65, 66, 111, 138, 160, 162, 172, 174, 178, 187, 221, 240, 340, 367, 376, 388, 433, 434, 436, 454, 527, 541, 548, 553, 563, 600, 601, 602, 603, 604;; II/25, 27, 31, 32, 39, 42, 46, 57, 64, 65, 74, 87, 88, 90, 96, 113, 116, 145, 201, 217, 229, 232, 233, 256, 263, 267, 276, 303, 305, 326, 467, 487, 524, 547, 556, 558, 559, 571, 573; III/28, 29, 51, 56, 69, 71, 81, 154, 166, 261, 262, 286, 298, 308, 366, 412, 425

Ş

Şa'bî; I/152, 179, 181, 185, 298, 601, 613; II/304; III/201, 223, 227, 265, 341
Şa'vâne; II/37
Şâfiî; III/397
Şakîk b. Sevr; I/78
Şebâbe b. Süvâr; II/129
Şeddâd b. Evs; I/64, 243, 247, 497; III/157, 163, 165, 360
Şehâbeddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hanbelî; I/26
Şehr b. Havşeb; I/91; II/157, 240, 334, 411; III/140, 231, 336, 375, 387, 416, 425
Şehristânî; I/208
Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Saîd el-Makdisî; I/27
Şerhu Câmi'i't-Tirmizî; I/28
Şerhu İleli't-Tirmizî; I/28
Şerhu Meâni'l-Âsâr; I/35, 38, 497, 504, 506, 521; II/223, 224, 248, 450; III/329, 360, 361, 398, 399, 426
Şerhu Müslim; I/38
Şerhu Müşkili'l-Âsâr; II/282; III/382
Şerhu's-Sünne; I/88, 118, 120, 244, 347, 480; II/37, 272, 355, 450, 479, 483, 526;; III/25, 47, 122, 126, 130, 146, 161, 271, 279, 295, 308, 318, 332, 349, 399, 409, 422, 435
Şerhü'l-Erbaîn; I/38
Şeyh Enver el-Keşmîrî; I/114, 115
Şeyhülislâm Takıyyüddin Ebû Amr Osman b. Musa eş-Şehrezûrî; I/21
Şiblî; II/35; III/165, 301
Şihâb b. Mâlik; I/367
Şu'be; I/536
Şuabü'l-Îmân; I/34, 61, 134, 142, 433, 436; II/74, 90, 219, 220, 233, 417, 418; III/28, 154, 161, 247, 248, 298, 308
Şurâha el-Hemdânî; I/401
Şübrüme; I/73
Şümeyt b. Aclân; I/438
Şüreyh; II/123, 447, 463, 464, 466
Şüreyk; I/105

T

Ta'lîku't-Talâk bi'l-Vilâde; I/29
Ta'zîmü Kadri's-Salât; I/88, 91, 92, 94, 130, 135, 149, 158, 159, 160, 161, 162, 259, 268, 271, 362, 475, 567, 571, 610, 613; II/120, 126, 139; III/102, 332, 335, 336, 337
Tabakatü'l-Hanâbile; III/288
Tabakatü's-Sûfiyye; III/68

Taberânî; I/35, 49, 54, 56, 64, 66, 95, 112, 117, 124, 125, 127, 133, 134, 135, 138, 149, 150, 154, 158, 164, 171, 172, 176, 196, 206, 208, 229, 236, 240, 242, 243, 254, 258, 274, 281, 293, 299, 300, 321, 322, 323, 324, 336, 340, 342, 343, 345, 347, 348, 355, 362, 363, 379, 380, 396, 428, 429, 433, 436, 437, 438, 444, 447, 450, 453, 454, 455, 467, 472, 473, 479, 484, 487, 498, 515, 522, 530, 537, 541, 547, 548, 549, 558, 566, 571, 576, 587, 596, 613, 614, 615; II/28, 31, 32, 38, 43, 44, 57, 61, 62, 64, 65, 71, 74, 77, 78, 81, 85, 86, 93, 99, 103, 104, 106, 112, 113, 116, 120, 125, 126, 131, 136, 140, 141, 142, 143, 149, 152, 158, 166, 171, 172, 173, 183, 198, 201, 202, 210, 211, 217, 219, 220, 225, 226, 233, 238, 248, 256, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 272, 285, 289, 290, 295, 296, 297, 300, 301, 313, 319, 321, 323, 324, 325, 326, 329, 331, 332, 341, 342, 343, 348, 360, 363, 367, 368, 369, 371, 377, 400, 410, 411, 416, 418, 423, 424, 425, 435, 444, 445, 450, 453, 468, 469, 476, 479, 483, 488, 495, 503, 507, 515, 518, 519, 521, 527, 528, 529, 534, 535, 544, 548, 550, 557, 558, 576; III/25, 26, 33, 48, 49, 51, 56, 61, 64, 65, 74, 81, 86, 90, 102, 106, 107, 112, 113, 114, 124, 130, 136, 142, 146, 154, 161, 165, 186, 208, 231, 232, 235, 239, 247, 248, 252, 253, 254, 260, 262, 267, 286, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 308, 318, 319, 320, 324, 337, 342, 344, 349, 350, 352, 357, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 375, 379, 380, 386, 388, 389, 391, 394, 396, 398, 399, 401, 403, 406, 411, 412, 414, 415, 416, 420, 421, 425, 432

Taberî; I/41, 54, 66, 68, 69, 70, 108, 113, 130, 159, 172, 178, 179, 180, 187, 190, 250, 281, 287, 288, 289, 290, 305, 355, 387, 388, 397, 399, 417, 434, 507, 553, 554, 556, 557, 559, 576, 599, 600, 601, 602; II/25, 27, 31, 39, 42, 51, 54, 65, 87, 88, 89, 93, 96, 232, 233, 264, 411, 428, 447, 454, 467, 485, 486, 487, 516, 546, 554; III/28, 29, 34, 39, 41, 42, 85, 102, 124, 132, 147, 212, 283

Tabib Mâseveyh; III/237

Tağlîku't-Ta'lîk; II/125, 138, 445

Tahâvî; I/35, 38, 206, 270, 271, 423, 442, 497, 504, 506, 521; II/223, 224, 248, 282, 450, 454;; III/155, 329, 360, 361, 382, 398, 399, 426

Tahrîcü Ehâdisi'l-İhyâ; I/56, 66, 127; II/329, 499, 531; III/84, 112

Talk b. Habîb; I/529

Talk el-Hanefî; III/230

Tarhu't-Tesrîb; I/38, 39, 54; III/330

Târik b. Şihâb; II/309, 473; III/400

Târîhu Bağdâd; I/69, 322, 550; II/41, 61, 74, 125, 152, 157, 341, 382, 425, 445, 503; III/130, 142, 153, 161, 342, 350, 366, 367, 374, 388, 422

Târîhu Dımaşk; I/48, 481

Târîhu İsbahân; II/377, 423; III/254, 391, 394, 417, 436

Târîhü'l-Medîneti'l-Münevvere; II/454

Tarîka b. Düreys; II/148

Tâvûs; I/83, 217, 298, 299, 305, 494; II/48, 468, 481; III/168, 169, 211, 214, 426

Tavzîhü'l-Efkâr; III/363

Tayâlisî; I/37, 64, 88, 96, 270, 347, 497, 521; II/71, 82, 85, 107; III/329, 332, 349, 360, 361, 367, 369

Tebsîr fi'd-Dîn; I/208

Tefsîru Kur'âni'l-Azîm; I/97, 108, 111, 125, 138, 162, 183, 243, 289, 305, 311, 322, 342, 376, 378, 582, 583, 589, 607; II/34, 39, 42, 64, 67, 88, 105, 114, 116, 186, 202, 232, 241, 246, 267, 358, 571; III/23, 25, 90, 261, 416

Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha; I/28

Tefsîru Sûreti'l-Felâk; I/28

Tefsîru Sûreti'l-İhlâs; I/28

Tefsîru Sûreti'n-Nasr; I/28
Tehzîbu't-Tehzîb; III/106, 420, 423
Tehzîbü'l-Müdevvene; I/83
Tehzîbü'l-Kemâl; I/69, 304, 327; II/60, 72, 152, 219, 278; III/384
Telbîsu İblîs; III/277
Temîm b. Seleme; I/329
Temîm ed-Dârî; I/253; III/343
Temmâm b. Muhammed; I/176
Tezkiretü'l-Huffâz; I/304; II/41
Tezkiretü'l-Mevzûât; III/69, 166
Tirmizî; I/49, 54, 56, 61, 64, 65, 70, 71, 79, 88, 92, 93, 96, 97, 102, 107, 109, 118, 120, 121, 122, 124, 125, 128, 131, 135, 140, 141, 142, 149, 157, 159, 161, 162, 170, 172, 173, 175, 190, 191, 194, 196, 200, 211, 213, 214, 215, 226, 233, 234, 239, 241, 244, 245, 246, 247, 251, 253, 274, 276, 291, 294, 296, 305, 308, 318, 319, 320, 326, 329, 335, 336, 340, 343, 347, 359, 361, 362, 365, 366, 367, 381, 382, 383, 384, 386, 395, 396, 403, 404, 405, 408, 411, 412, 413, 416, 417, 427, 430, 431, 432, 435, 437, 451, 452, 453, 456, 460, 462, 468, 471, 472, 477, 478, 479, 481, 482, 494, 497, 509, 511, 521, 525, 526, 527, 530, 532, 533, 534, 546, 557, 560, 561, 563, 564, 565, 575, 576, 578, 580, 582, 583, 586, 593, 594, 595, 597, 610, 611, 612, 613;; II/18, 19, 22, 23, 30, 33, 38, 43, 44, 46, 50, 51, 55, 60, 75, 78, 85, 86, 87, 94, 102, 103, 107, 119, 120, 123, 126, 130, 132, 135, 143, 157, 158, 166, 168, 169, 170, 172, 176, 181, 183, 184, 185, 191, 192, 198, 199, 203, 204, 207, 210, 215, 216, 219, 231, 232, 246, 249, 250, 255, 259, 265, 266, 269, 275, 276, 282, 283, 295, 296, 300, 301, 308, 309, 311, 312, 319, 322, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 338, 342, 343, 352, 355, 358, 360, 361, 367, 370, 381, 382, 383, 387, 397, 398, 400, 410, 414, 417, 425, 427, 434, 440, 441, 443, 445, 446, 450, 452, 457, 459, 473, 478, 479, 480, 483, 485, 494, 495, 496, 497, 498, 500, 501, 503, 504, 506, 510, 512, 515, 517, 519, 521, 522, 525, 528, 529, 531, 532, 534, 536, 540, 545, 556, 557, 558, 559, 560, 564, 570; III/20, 25, 26, 33, 34, 35, 38, 40, 45, 54, 56, 57, 61, 64, 65, 66, 73, 83, 84, 91, 95, 106, 107, 114, 121, 122, 124, 126, 133, 135, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 153, 156, 157, 158, 159, 160, 163, 176, 182, 189, 193, 194, 204, 208, 216, 220, 224, 227, 228, 229, 235, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 252, 253, 256, 258, 259, 260, 271, 286, 290, 292, 295, 296, 299, 301, 306, 307, 308, 312, 313, 317, 318, 319, 324, 332, 337, 338, 341, 343, 344, 347, 348, 349, 351, 354, 355, 356, 360, 361, 362, 364, 365, 366, 369, 371, 374, 375, 379, 382, 383, 386, 389, 397, 399, 400, 403, 404, 405, 406, 408, 417, 418, 420, 424, 427, 428, 432, 434, 435, 437
Tuhfetü'l-Eşrâf; I/97, 112, 133, 192, 196, 397, 512, 582; II/43, 86, 87, 332, 358, 454, 547, 557; III/106, 124, 235, 271, 294, 318, 420, 426, 432, 435, 441

U-Ü

Ubâde b. Sâmit; I/46, 67, 125, 159, 190, 333, 401, 417, 574, 575; II/51, 109, 140, 423, 557; III/146, 165, 394, 395, 401
Ubeyd b. Umeyr; II/343; III/89, 414
Ubeydullah b . Adî b. Hıyâr; I/279
Ubeydullah b. Abdullah; III/365
Ubeydullah b. Ebû Cafer; I/441
Ubeydullah b. Hasan; II/465
Ubeydullah b. Hasan el-Anberî; I/215
Ubeydullah b. Ömer; I/220
Ukaylî; I/32, 166, 367, 414, 437; II/128, 236, 280, 343, 367, 377, 404, 419; III/89, 122, 142, 144, 237, 366, 389, 390, 391, 392, 413, 414, 420

Ukbe b. Âmir; I/454, 462, 546, 562, 614; II/126, 290, 445, 446, 513, 541, 544, 560; III/414
Ukbe b. Evs; III/422, 423
Ukbe b. Mâlik; I/111
Umâre b. Hazm; I/
Urs b. Amîra; II/476
Urve; III/193, 411, 427
Urve b. Ca'd; I/213
Urve b. Ebü'l-Ca'd el-Bârikî; I/213
Urve b. Muhammed es-Sa'dî; I/480
Urve b. Nezzâl; II/327; III/387
Urve b. Zübeyr; I/136; III/48, 231, 410
Usûlü'l-İ'tikâd; I/159, 160, 162, 170, 183, 197, 229; II/282; III/339, 382
Utbe b. Gazvân; I/155
Utbetü'l-Gulâm; I/393
Uyeyne b. Hısn; I/274
Übey b. Kâ'b; I/62, 138, 298, 402; II/160, 276, 311, 454; III/71
Ümmü Abdullah; I/243
Ümmü Eymen; I/160
Ümmü Habîbe; I/365, 432
Ümmü Hânî; I/564; II/218
Ümmü Husayn; II/295
Ümmü Kays; I/54
Ümmü Kırfe el-Fezâriyye; I/507
Ümmü Müslim el-Eşcaî; II/371
Ümmü Seleme; I/48, 200, 277, 447; III/231, 324
Ümmü'd-Derdâ'; III/90, 416, 425
Üsâme b. Şerîk; I/610; II/80
Üsâme b. Zeyd; I/270
Üsdü'l-Gâbe; I/161, 243; II/67, 82, 104, 190, 438
Üseyd b. Hudayr; II/567

V

Vâbısa; I/355, II/259, 260, 261, 264, 268, 271, 272; III/379, 380, 381
Vâbisa b. Ma'bed; III/380
Vâdîâşî ve es-Sûsî; I/33
Vâil b. Hucr; I/79
Vak'atü Bedr; I/30
Vâkıd b. Muhammed b. Zeyd; III/345
Vâkıdî; I/180
Vâsi' b. Hibbân; II/438; III/396
Vâsile; I/348; II/262, 495; III/403
Vehb; II/68, 401, 417
Vehb b. Halid el-Hımsî; II/160
Vehb b. Münebbih; I/305, 343, 344, 368, 438; II/47, 111, 231, 234; III/53, 273
Vekî'; I/54, 148, 567; II/305, 454; III/216
Velîd b. Müslim; III/414, 416
Veysel Karanî; II/407; III/282
Vezâifü'z-Zikri'l-Muvazzafa fi'l-Yevmi ve'l-Leyle; I/30
Vüheyb b. Verd; II/388; III/135

Y

Yahya b. Câbir; III/432
Yahya b. Ebû Kesîr; I/49, 100, 299, 434; II/120, 261, 339; III/371, 372
Yahya b. Ebû Mutâ'; III/384
Yahya b. Eyyûb; II/567; III/426
Yahya b. Maîn; II/262, 277, 475; III/224, 372, 401
Yahya b. Mende; III/248
Yahya b. Mu'âz er-Râzî; III/113, 133; II/402, 406, 532
Yahya b. Saîd el-Ensârî; II/457, 458
Yahya b. Süleym; III/89, 414
Yahya b. Ya'mer; I/88, 89, 149; III/332, 333
Yahya el-Kattân; I/473; II/280; III/286
Yakub b. Şeybe; I/154
Yezîd b. Ebû Habîb; II/263; III/204, 428, 429
Yezîd b. Ebû Ziyâd; I/154
Yezîd b. Esed el-Kasrî; I/384
Yezîd b. Harun; I/42

Yezîd b. Rebî'a; III/416
Yezîd b. Şürehy; III/124
Yezîd b. Zürey; I/350
Yezîd er-Rekkâşî; II/38, 125
Yunus; III/352
Yunus b. Cübeyr; I/217, 219
Yunus b. Halbes; II/383
Yunus b. Meysere; II/383
Yunus b. Ubeyd; I/350, 535; II/230, 339, 340, 392; III/322
Yusuf b. Esbât; I/50, 67, 343; II/392; III/275
Yusuf b. Hüseyin er-Râzî; I/71
Yusuf b. Mihrân; III/112

Z

Zâdü'l-Meâd; II/410; III/278
Zehebî; I/48, 69, 88, 103, 134, 142, 196, 304, 306, 327, 336, 393; II/26, 41, 59, 60, 77, 128, 160, 219, 435; III/74, 106, 122, 129, 142, 232, 254, 269, 282, 305, 332, 350, 420, 421
Zekeriya b. Adî; II/41
Zemmü'd-Dünya; II/378, 404, 411, 417; III/112, 393
Zemmü'l-Hamr; I/30
Zerkeşî; I/27
Zevâidü'l-Müsned; II/321
Zevâidü'z-Zühd; I/438; III/56, 294
Zeyd b. Ali; I/183
Zeyd b. Erkam; I/133
Zeyd b. Eslem; I/451, 576; II/42, 88, 338; III/32, 85, 86, 297
Zeyd b. Hârise; I/508
Zeyd b. Nuaym el-Hadramî; I/164
Zeyd b. Sâbit; I/48, 221, 298; II/52, 160, 312, 416, 453, 454; III/396
Zeyd b. Sellâm; II/261, 262; III/371, 372
Zeyd b. Ubeyd ed-Dımaşkî; II/561
Zeyd b. Vehb; I/192; II/371; III/339
Zeyd b. Yahya b. Kesîr; III/372
Zeyd b. Yahya ed-Dımaşkî; II/383
Zeynelâbidin Ali b. Hüseyin; I/443
Zeynüddin Abdurrahman b. Süleyman b. Ebü'l-Kerem ed-Dımaşkî el-Hanbelî; I/27
Zeynüddin el-Irâkî; I/26
Ziyâdâtü'z-Zühd; II/184
Zübeyd el-Yâmî; I/50
Zübeyr; I/174
Zübeyr b. Abdüsselâm; III/380
Zübeyr b. Avvâm; II/288, 497
Zührî; I/32, 100, 105, 210, 235, 236, 278, 285, 399, 450, 473, 474, 493, 577; II/111, 389, 430, 431; III/211, 255, 346, 351, 352, 369
Zünnûn-i Mısrî; I/144, 250; II/176; III/58, 299, 304

TÜRKÇE HADİSLER İNDEKSİ

Açıklama: Bu bölümde, kitabın üç cildinin değişik yerlerinde geçen hadis-i şerifler cümle başlangıcına göre alfabe sırasına göre verilmiştir. Bazı uzun hadisler konularına göre birden çok yerde indekse alınarak hadislere mümkün olan bütün yollardan ulaşılabilmesi hedeflenmiştir. Mevkûf hadisler parentez içinde belirtilmiştir.

A

Abdesti ancak mümin kişiler korur II/21
Abdesti mükemmel şekilde almak imanın yarısıdır III/372
Abdullah b. Amr (r.a) bir koç keser ve "Yahudi komşumuza bundan I/456
Abdullah b. Cahş (r.a) Uhud Savaşı'nda şöyle dedi III/73
Abdullah b. Mesud (r.a) her perşembe günü bizlere vaaz ederdi II/283
Abdullah, gel sana bir şey vereyim III/255
Âbid kişi, günahlara dalmış olanı her gördüğünde ona nasihat I/488
Âbidlerden biri ada üzerinde bulunan dağ başında 500 sene II/235
Acaba neden bunu kabule yanaşmıyorsunuz (mevkuf) II/440
Acele et, öldür! Eğer bir şey kanı akıtır ve üzerine besmele de çekilirse. I/294
Aç olan doyar, susuz suya kanar. Ben ise namaz sevgisine doymam ...II/139
Aç olanı yedirin, hastayı ziyaret edin ve esiri hürriyetine kavuşturun I/458
Açıkta ve gizli olan işlerinde sana takvâ ile hareket etmeni tavsiye I/537
Açları doyur, susuzlara su ver, iyiliği emret ve kötülüğe engel ol I/439
Adam sorusunu defalarca tekrarladı, Efendimiz her defasında da I/473
Adamı tutar cehennemden kurtarır II/538
Adamın atı da bundan ürkmeye başladı II/566
Adamın biri (mahremi olan) bir kadını öpmüştü. Resûlullah'ın (s.a.v) yanına geldi I/543
Adamın biri evinde (sadaka olarak) insanlara para dağıtsa, başka biri de Allah'ı zikretse II/217
Adamın biri geldi ve komşusunu Resûlullah'a (s.a.v) şikâyet etti I/459

Adamın biri geldi ve, "Ey Allah'ın Resûlü! Günah nedir?" diye sordu II/261
Adamın biri hazmettirici şeylerle (mevkuf) III/238
Adamın biri Hz. Peygamber'in yüzünün dönük olduğu taraftan geldi ve . I/475
Adamın biri içki içtiği için Resûlullah'ın (s.a.v) huzuruna getirildi I/414
Adamın biri kalktı ve sözü uzattı. Bunun üzerine Amr (r.a) şöyle dedi II/285
Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) bir tulum şarap hediye III/206
Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve dedi ki II/45
Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve, "Vah günahlarım! Vah III/148
Adamın biri Resûlullah'a geldi ve komşusundan şikâyetçi oldu I/446, 450
Adamın biri Resûlullah'ın (s.a.v) yanında geğirdi. Bunun üzerine III/248
Adamın biri Resûlullah'ın (s.a.v) yanından geçti II/524
Adamın biri uzanmış yatarken semaya ve orada bulunan yıldızlara III/151
Adamın biri yularıyla birlikte bir dişi deve getirdi ve III/22
Adamın birinin ensardan birinin avlusunda bir hurma ağacı vardı II/437
Adamın yürüyerek hacca gitmeyi adadığını II/445
Âdemoğlu 360 mafsal ile yaratılmıştır II/223
Âdemoğlu karnından daha şerli bir kap doldurmamıştır I/36; III/235, 432
Âdemoğlu sabahladığı zaman, bütün organlar dile boyun eğerek II/94
Âdemoğlu secde âyeti okur ve secde ederse şeytan ağlayarak I/163
Âdemoğlu uyuyunca melek şeytana "(Bu kişiye ait) sayfayı bana ver I/566
Âdemoğlu, Allah'ı hayır ile zikretmeden geçirdiği her andan dolayı I/436
Âdemoğluna zinadan hissesi yazılmıştır I/550
Âdemoğluna zinadan nasibi yazılmıştır; bundan kurtulması I/500
Âdemoğluna, belini doğrultabilecek birkaç lokma kâfi gelir III/243
Âdemoğlunun bütün konuşmaları lehine değil aleyhinedir I/366
Âdemoğlunun her ameli katlanır; iyilikler on katından 700 ......III/20
Ağacı ona hibe et, sana şu II/437
Ağacın altında gölgelenen sonra oradan ayrılıp III/107
Ağacına bedel avlunun bitişik yerinden II/437
Ağırlıklarla gelip de yüz çevrilenlerden olmayın II/576
Ahir zamanda (kıyamete yakın) ümmetime yöneticilerinden II/474
Ahir zamanda, ne sizin ve ne de babalarınızın duymadığı şeyler rivayet eden II/271
Âhireti seven de dünyasına zarar verir II/416
Âhiretin yanında dünyanın durumu sadece II/413
Âhirette benim yerim neresi I/289
Allah Teâlâ hazretleri, her şeyde ihsanı emretmiştir I/497; III/360
Ailendeki heybet sahibi birinden hayâ ettiğin gibi I/135
Ailene yaptığın harcama senin için sadakadır. Hanımının yedikleri de ...II/208

Akıllı kimse ancak şu üç şey için gayret eder I/364
Akıllı kimse, içinde bulunduğu zamanı basiretle değerlendirir, kendi....... I/365
Akıllı kimsenin üzerine düşen şudur; aklına yenik düşmemeli ve vaktini şöylece I/364
Akrabalık bağını kesen kişi cennete giremez II/106
Aksırana hayır duada bulunmak II/254
Aksırıp da Allah'a hamdettiğinde kendisine hayır II/255
Akşama eriştiğin vakit sabahı gözleme. Sabaha eriştiğin vakit de .III/105, 419
Aldığın emaneti sahibine ver III/261
Âlimler ve ilim öğrenenler bunun dışındadır II/410
Âlimlere karşı övünmek, sefihlerle tartışmak ve bulunduğu meclisteki insanların teveccühünü kazanmak için ilim I/61
Allah adına yemin edecek olsa, Allah onu III/81
Allah adına yemin edecek olsalar III/73; II/522; III/72
Allah adına yemin ederim, bir yer daha fazla hoşuma gittiği için hicret etmedim I/53
Allah adına yemin ederim, kocamdan nefret ettiğim için hicret etmedim ...I/53
Allah adına yemin ederim, sadece Allah ve Resûlü'ne olan sevgim sebebiyle hicret ettim I/53
Allah adına, bunun sende bir alacağı olmadığına yemin et II/454
Allah aşkına gerçekten bunun için II/565
Allah Azze ve Celle bir kul için hayır murat ettiğinde, işlediği günahın cezasını peşin I/576
Allah Azze ve Celle buyurdu ki: Kulum, hakkımda nasıl bir zan I/142
Allah Azze ve Celle buyurur ki: Ey Âdemoğlu I/570
Allah Azze ve Celle şöyle buyurur: Ben, kulum beni andığında I/140
Allah Azze ve Celle ümmetime üç şeyi bağışlamıştır III/90, 416
Allah bana ümmetimin hata, unutma ve baskı altında yaptıklarını ...III/90, 416
Allah bazı şeyleri farz kılmıştır, onları II/363
Allah bir kimseyi insanların başına yönetici olarak getirir I/257
Allah bir kuldan nefret edince ondan hayâyı çekip alır II/73
Allah bir şeyi haram kılınca onun parasını da haram kılar I/36
Allah birtakım farzları farz kılmıştır, onları zayi etmeyiniz. Bazı şeyleri de yasaklamıştır II/362
Allah bize yeter, O ne güzel vekildir III/286
Allah da kendisini sevmek için bir alâmet III/132
Allah da mümine eza verilmesinden hoşlanmaz II/529
Allah da onları kendi katındakiler arasında anar ....II/534 ;III/405
Allah gizli olan takvâ sahibi ebrâr III/52
Allah her kimin ayıplarını araştırırsa evinin II/545

Allah hiçbir şeyi unutacak değildir II/342
Allah için sevmen, Allah için nefret etmen ve dilini Allah'ın zikrinde çalıştırman I/129
Allah için verir ve Allah için vermekten uzak durursa III/135
Allah için, kitabı için, Resûlü için, müslümanların imamları (yöneticileri) için ve I/253; III/343
Allah ile savaşmak için meydana atılmış demektir III/52
Allah katında arkadaşların en hayırlısı arkadaşına en fazla yararlı I/452
Allah katında bir kimsenin yuttuğu şeylerin en faziletlisi I/482
Allah katında komşuların en hayırlısı, komşusuna en fazla hayrı dokunan komşudur I/452
Allah katında o günden önceki seneye kefâret olacağını ümit ederim I/562
Allah katındaki derecelerine peygamberler ve şehidler gıpta III/67
Allah onları yeminlerinde doğru çıkarır III/73
Allah onu tek bir kötülük olarak III/18, 407
Allah onu yemininde yalan çıkarmaz III/72
Allah seni ne ile gönderdi I/117
Allah senin günahını bağışladı I/559
Allah senin kız kardeşinin şekavetine II/446
Allah Sübhânehû ve Teâlâ bir ihsanda bulunmak, azap etmek II/185
Allah Teâlâ (bir kısmı kendisi için âzat edilmiş ve bir kısmı da sana ait olmak üzere) ortak kabul etmez I/222
(Allah Teâlâ buyurdu ki:) Ben kullarımın hepsini dosdoğru müslüman olarak yarattım. Ama şeytanlar II/268
Allah Teâlâ "büyük mükâfat" vereceğini III/25
Allah Teâlâ abdesti olmayanın namazını ve hıyanetle elde edilen I/326
Allah Teâlâ ancak ihlâsla yapılan bir ameli, sadece kendi rızâsı gözetilerek yapılan işleri I/66
Allah Teâlâ Bakara sûresinin sonundaki (faiz) âyetlerini indirince III/205
Allah Teâlâ bana bir mümini öldürmemi yasakladı I/112
Allah Teâlâ bana şöyle vahyetti III/51
Allah Teâlâ beni âlemlere rahmet ve hidayet rehberi olarak gönderdi ...III/207
Allah Teâlâ bir kimseye, kendi zikrini ilham etmekten II/200
Allah Teâlâ bir kula dua kapısını açmış ise icabet kapısını kapamaz III/142
Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman, tıpkı sizin bir hastayı sudan II/398
Allah Teâlâ bir kulun yaratılmasını irade buyurduğunda I/171
Allah Teâlâ bir kulunu sevdiği halde onu dünyadan korur; tıpkı sizin II/398
Allah Teâlâ bir şeyi haram kıldığında II/352
Allah Teâlâ bir şeyi zikrettiği zaman onun adı II/565
Allah Teâlâ bir şeyin yenilmesini haram kıldığında, onun ücretini .III/204, 429

Allah Teâlâ bir topluluğu sevdiği zaman onları belâlara uğratır II/55
Allah Teâlâ birtakım işleri farz kılmıştır, onları zayi etmeyiniz II/341; III/388
Allah Teâlâ bu âyet-i kerimede, "Sakınılmaya lâyık olan benim I/526
Allah Teâlâ buyuruyor ki: Ben kulumun bana karşı olan zannı II/570; III/65
Allah Teâlâ buyuruyor ki: Kullarımı hanîf (hak din sahibi) olarak yarattım II/167
Allah Teâlâ canlıları yaratınca rahimlerde görevli olan melek I/188
Allah Teâlâ da ona dünya ve âhirette yardım II/518
Allah Teâlâ da onu insanların gözleri önünde zelil II/518
Allah Teâlâ da onun ayıbını ortaya çıkarır II/529
Allah Teâlâ doğru yol (sırat-ı müstakîm) için bir misal verdi: Doğru yolun iki tarafında iki sur II/357
Allah Teâlâ dört şeyi İslâm'da farz kılmıştır I/164
Allah Teâlâ gece yarısı kullarına yaklaşır II/333
Allah Teâlâ gerçekten şarabı haram kılmıştır. Şimdi her kimin yanında III/205
Allah Teâlâ gündüz günah işleyenlerin tövbesini kabul etmek için III/123
Allah Teâlâ güneşin battığı yerde yetmiş yıllık mesafe genişliğinde III/124
Allah Teâlâ hakkı Ömer'in lisanı ve kalbi üzere kılmıştır II/303
Allah Teâlâ hakkında hayır dışında bir düşünceye kapılmayın III/146
Allah Teâlâ hayâ sahibi ve çok cömerttir. Bir kimse, (dua maksadıyla) kendisine I/336
Allah Teâlâ hazretleri buyurdu ki: Şüphesiz senin ümmetin, "Şu nedir, şu nedir?" diye II/375
Allah Teâlâ her âdemoğluna zinadan payına düşeni yazmıştır I/601
Allah Teâlâ her hak sahibine hakkını vermiştir II/357
Allah Teâlâ her şeyde ihsanı emretmiştir I/498
Allah Teâlâ her şeyi güzel yapar (muhsindir), öyleyse siz de güzel yapın I/498
Allah Teâlâ her yaratılmışa ihsanı emretmiştir I/498
Allah Teâlâ içki, domuz, leş ve putların satılmasını haram kıldı II/352
Allah Teâlâ ihmalkâr davrananları kınar III/286
Allah Teâlâ ilk olarak kalemi yarattı, sonra ona I/190
Allah Teâlâ İsrâiloğulları'ndan bir peygambere şöyle vahyetti I/597
Allah Teâlâ katında sözden daha sevimli sadaka yoktur II/202
Allah Teâlâ kıyamet günü insanların gözü önünde ümmetimden birini ayıracak II/135
Allah Teâlâ kıyamet günü kulları hesaba çekecek. Hatta II/479
Allah Teâlâ kula (cevap için) telkinde bulununca II/479
Allah Teâlâ kuluna bir nimet verdiğinde, kul bunun Allah katından geldiğini bilirse II/238

Allah Teâlâ kuluna bir nimet verir ve o da bundan dolayı "elhamdülillâh" derse II/240
Allah Teâlâ muhsindir (her şeyi en güzel biçimde yapar), muhsinleri (güzel yapanları) sever I/498
Allah Teâlâ mutlaka ya istediğini kendisine verir III/145
Allah Teâlâ onlara mutlaka umumi bir ceza II/478
Allah Teâlâ onları nezdindekilere anar II/571
Allah Teâlâ onu kendi katında tam bir iyilik III/17, 407
Allah Teâlâ onun için 1 milyon iyilik yazar III/25, 308
Allah Teâlâ onun için 40 milyon iyilik III/26
Allah Teâlâ onun yürümesine muhtaç değildir II/445
Allah Teâlâ öncekileri ve sonrakileri hep birlikte tek bir meydanda II/538
Allah Teâlâ sizler için de sadaka olacak bazı imkânlar sunmamış mıdır II/196; III/376
Allah Teâlâ sizlere oruç tutmanızı emir buyuruyor II/325
Allah Teâlâ sözler arasından şu dördünü seçti: Sübhânellah, elhamdülillâh II/138
Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Kim bana bir karış yaklaşırsa III/140
Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Kim benim bir velîme düşmanlık ederse III/47, 409
Allah Teâlâ şöyle buyurur: Benim kulum, hasmı ile karşılaştığı III/306
Allah Teâlâ şöyle buyurur: Kim benim bir velîmi aşağılarsa III/49
Allah Teâlâ şöyle buyurur: Kim bir hayır işlerse ona on misli III/20
Allah Teâlâ şöyle buyurur: Kulum bir kötülük yapmak istediği III/18
Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: Kullarıma müsle yapmayın I/504
Allah Teâlâ şu kimsenin nefsine işkence etmesine II/445
Allah Teâlâ ümmetimin gönüllerinden geçirdiklerini III/35
Allah Teâlâ ümmetimin hata, unutma ve zorlama altında III/89, 413
Allah Teâlâ yağmurdan önce büyük sıkıntı ve umutsuzluğa düştüğünüzü II/62
Allah Teâlâ, "Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız III/24
Allah Teâlâ, doldurulduğu zaman karından daha şerli olan bir kap yaratmamıştır III/236
Allah Teâlâ, dosdoğru yolu şöyle bir misal ile anlattı: Bir dosdoğru yol (sırât-ı müstakîm) var I/97
Allah Teâlâ, etrafına eza veren kötü komşusu bulunan I/459
Allah Teâlâ, içinde hardal tanesi ağırlığında riya bulunan bir ameli I/67
Allah Teâlâ, kendisine bir şey emanet edildiği vakit onu korur II/30
Allah Teâlâ, mahlûkatın miktarlarını gökleri ve yeri yaratmadan elli bin sene önce II/50
Allah Teâlâ, mümin kişinin yaptığı her harcamanın yerine aynısını II/250

Allah Teâlâ, peygamberlere emrettiğini müminlere de emretmiştir I/317; III/347
Allah Teâlâ, taharetsiz (abdestsiz) kılınan namazı ve ganimetten aşırılan I/329
Allah Teâla, zalime biraz fırsat tanır, amma bir de yakaladı mı artık paçayı kurtaramaz II/163
Allah Teâlâ, Zekeriyya oğlu Yahya'yı (a.s) İsrâiloğulları'na beş kelime ile gönderdi II/325
Allah Teâlâ'dan cenneti istiyor ve cehennemden II/321
Allah Teâlâ'nın azabı (ateş) ile azap etmeyin I/512
Allah Teâlâ'nın azabı ile azap etmek hiçbir beşer için doğru olmaz I/512
Allah Teâlâ'nın benden önceki ümmetlere gönderdiği her bir II/474; III/401
Allah Teâlâ'nın bunu haram kıldığını III/206
Allah Teâlâ'nın en çok zikredildiği cihad III/296
Allah Teâlâ'nın katındaki daha çoktur III/146
Allah Teâlâ'nın meleklerine karşı sizinle övündüğünü II/565
Allah Teâlâ'nın mümin kul için takdir ettiği her şey II/56
Allah Teâlâ'nın onunla günahları yok ettiği ve dereceleri I/560, 589, 605
Allah Teâlâ'nın rızâsını arzulayarak II/110
Allah Teâlâ'nın size verdiği, İsrâiloğulları'na vermiş olduğundan daha hayırlıdır I/554
Allah Teâlâ'nın yapmandan hoşlanmadığı şeyi yalnız başına kaldığında .II/81
Allah Teâlâ'nın zikrinden daha faziletli bir sadaka yoktur II/219
Allah Teâlâ'nın, havada gök ile yer arasında dolaşarak zikir arayan II/570
Allah Teâlâ'nın, kulları arasında haklarında titizlik gösterdiği kimseler III/86
Allah Teâlâ'nın, zikir halkalarını arayan gezgin melekleri vardır II/569
Allah Teâlâ'ya itaat etmeyene itaat yoktur II/299
Allah Teâlâ'ya karşı takvâlı olmak ve güzel ahlâk I/524
Allah Teâlâ'yı bir şey yapmaya zorlayacak III/143
Allah Teâlâ'yı bütün kalbinizle seviniz III/70
Allah Teâlâ'yı zikreden kimseler için şu dört haslet vardır: Üzerlerine sekînet iner II/571
Allah Teâlâ'yı zikrederek son nefesini III/65
Allah Teâlâ'yı zikretmek II/215
Allah ümmetime şu üç şeyi bağışlamıştır III/90
Allah ümmetimin gönüllerinden geçirdiklerini, baskı altında III/91, 417
Allah ve Resûlü daha iyi bilir I/88; III/332
Allah ve Resûlü haram kılmıştır, haram bir fiildir I/444
Allah ve Resûlü şarap (içki), leş, domuz ve put satışını III/203, 428
Allah ve Resulü'nün kendisine her şeyden III/132
Allah yahudileri kahretsin III/204, 428
Allah yahudileri kahretsin! Kendilerine iç yağı haram kılınmıştı III/204

Allah yahudileri kahretsin! Murdar hayvanın yağı onlara haram III/204, 429
Allah yolunda birini donatmaktan daha II/334
Allah yolunda harcadığın para, köle âzat etmek için harcadığın para, yoksula sadaka olarak verdiğin II/209
Allah yolunda kesilen ve makbul olan 100 kurbana II/219
Allah yolunda korkutulduğum kadar kimse korkutulmadı III/246
Allah yolunda ölmek, emanet dışındaki III/261
Allah yolunda üzerlerinde yük taşımaktır II/250
Allah yolundaki bir cihada katılırsa, onun harcadığı III/23
Allah, gafletle ve umursamadan yapılan duayı III/142
Allah'a ait olan kaftanda onunla çekişen II/526
Allah'a hamdolsun! Şu kadar zamandan beri mideme sıcak yemek III/246
Allah'a ibadet et ve O'na hiçbir şeyi ortak koşma I/522
Allah'a iman ettim, de sonra da dosdoğru ol II/85, 86; III/369
Allah'a iman ve O'nun yolunda cihad etmek II/252, 335
Allah'a isyan edene itaat olmaz II/300
Allah'a karşı takvâlı olmalısın; çünkü bu bütün hayırların merkezidir I/533
Allah'a selâm, Cebrâil ve Mîkâil'e selâm, falana III/325
Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi misafirine hediyesini versin I/460
Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi, ya hayır söylesin I/360, 427
Allah'a ve âhiret gününe inanan kişi komşusuna ikramda....I/427; III/356
Allah'a ve âhiret gününe inanan kişi misafirine ikram etsin I/427; III/356
Allah'a ve âhiret gününe inanan kişi ya hayır konuşsun ya da sussun ..III/356
Allah'a ve Resûlü'ne harp ilân ederek çıkan kişi; bu da ya öldürülür ya asılır ya da sürgüne gönderilir I/410
Allah'a yemin etse Allah onu yemininde sadık çıkarır I/335
Allah'a, sanki O'nu görüyormuş gibi ibadet et I/133
Allah'a, sanki sen O'nu görüyormuşsun gibi ibadet et. Dünyada sanki...III/106
Allah'ı 100 defa tesbih et. Çünkü bu, İsmail'in (a.s) evlâdından 100 kişiyi âzat etmeye denktir II/218
Allah'ı çokça zikreden erkekler ve kadınlar III/292
Allah'ı çokça zikredenler III/295
Allah'ı çokça zikretmeyen kişi imandan uzak olur III/298
Allah'ı görüyormuş gibi davran, sen O'nu görmüyorsan I/133
Allah'ı koru (emirlerini tut) ki O da seni korusun. Allah'ı koru ki II/18; III/365
Allah'ı koru ki onu karşında (yanında) bulasın II/18; III/364
Allah'ı koru ki O'nu önünde bulasın. Bolluk zamanında Allah ile tanış II/18
Allah'ı öylesine zikredin ki münafıklar, "Sizler gösteriş yapıyorsunuz III/294
Allah'ı öylesine zikredin ki size deli desinler III/304

Allah'ı rab, İslâm'ı din ve Muhammed'i (s.a.v) peygamber olarak kabul .. I/120
Allah'ı zikreden kişi daha faziletlidir II/217
Allah'ı zikredenler derece bakımından ondan daha II/216; III/295
Allah'ı zikretme dışında sözü çoğaltmayınız. Çünkü Allah'ın zikri dışında I/437
Allahım! Ayıplarımı ört, korkumu güvene çevir II/26
Allahım! Ben nefsime çok zulüm ettim III/158
Allahım! Beni ayakta iken İslâm ile koru, oturuyorken de İslâm ile koru ...II/30
Allahım! Beni bağışla ve tövbemi kabul et III/160
Allahım! Beni bu kişi hakkında şefaatçi kıl II/538
Allahım! Beni dilersen affet II/181
Allahım! Beni hidayete erdirdiklerinin yoluna hidayet et II/169
Allahım! Beni hidayete ilet ve hidayet yolunu benim için kolaylaştır II/322
Allahım! Beni sana tevekkül eden ve senin de III/273
Allahım! Beni senin sevginle ve sevgisi senin yanında bana fayda III/61
Allahım! Beni sevdiğin kişilerden kıl! Zira sen bir kulu sevdiğinde III/60
Allahım! Beni sevgisinden alıkoyduğun şeyler III/61
Allahım! Bizi bağışla, bize merhamet et ve III/159
Allahım! Bizlere, sana karşı isyanımızı engelleyecek bir korku II/387
Allahım! Dilersen beni affet III/143
Allahım! Dinim, dünyam, ailem ve malım hakkında af ve âfiyet dilerim II/25
Allahım! Kavmimi bağışla, çünkü onlar bilmiyorlar II/491
Allahım! Ölüm anında bana yardım III/84
Allahım! Ölüm sarhoşluğuna karşı bana yardım et III/84
Allahım! Rahmetinle beni cennetine sok II/236
Allahım! Sabahleyin erdiğim şu nimet II/238
Allahım! Sana karşı sadakatle tevekkül sahibi olmayı dilerim III/273
Allahım! Sen benim Rabbimsin III/158
Allahım! Sen ruhu et ile sinirlerin arasından ve parmakların ucundan çekip alırsın III/84
Allahım! Senden bağışlanmamı dilerim ve ben sana döndüm III/157
Allahım! Senden çabuk ve geç, bildiğim ve bilmediğim bütün hayırları .III/323
Allahım! Senden hayırların başlangıçlarını ve sonlarını, toplayıcı olanları III/324
Allahım! Senden işte sebat etmeyi, doğru olanda azimli olmayı isterim III/163
Allahım! Senden kalbimin içtenlikle katıldığı bir iman ve benim için takdir ettiğin rızka II/386
Allahım! Senden senin sevgini, seni sevenlerin sevgisini ve III/61
Allahım! Senden, peygamberin Muhammed'in (s.a.v) istediği III/324
Allahım! Senin mağfiretin benim günahlarımdan daha geniş, rahmetin..III/148

Allahım! Senin sevgini bana her şeyden daha sevgili ve senin korkunu ..III/62
Allahım! Senin sevgini bana kendi canımdan III/61
Allahım! Tebliğ ettim mi? Allahım II/527
Allahım, ben de bir insanım; insanların memnun olduğu gibi ben de memnun olur I/491
Allahım, biz onu istemiyoruz I/554
Allahım, içimizden yaşattığın kimseleri İslâm üzere yaşat! I/107
Allahım, kazâ ve kaderin başa geldiğinde buna rıza II/55
Allahım, öfkeli halimde de sakin halimde de hak sözü söylememe I/487
Allahım, senden dünya ve âhirette âfiyet dilerim II/25, 26
Allahım, senden hidayet, takvâ, iffet ve kimseye muhtaç olmamayı I/536
Allahım, senden işte sebat etmeyi, doğru olanda azimli olmayı isterim .. I/247
Allahım, senden selim bir kalp istiyorum I/247
Allah'ın adına ahid ve misak vermemiş miydiniz III/112
Allah'ın affı senin günahlarından çok daha geniştir I/547
Allah'ın birtakım kulları vardır, onlar hem dünyada hem de âhirette III/86
Allah'ın emirlerini koru ki o da seni korusun III/272
Allah'ın emri ile insanları korurlar. Allah'ın takdir ettiği bir şey geldiğinde (mevkuf) II/25
Allah'ın emrine karşı sabırlı ol I/517
Allah'ın evlerinden bir evde toplanarak Allah'ın Kitabı'nı okur II/534
Allah'ın evlerinden bir evde toplanarak Allah'ın kitabını okur III/405
Allah'ın gazabına uğramış olarak ilâhî huzura II/451
Allah'ın hadlerinden bir had dışında on celdeden fazla vurulmaz II/361
Allah'ın haram kıldıklarından seni alıkoymasıdır II/112
Allah'ın hazineleri sözden ibarettir. Bir şey irade ettiği zaman ona "ol" der, hemen oluverir II/185
Allah'ın kitabında helâl kıldığı şeyler helâl, haram kıldıkları da II/342
Allah'ın kulları arasında öyle kimseler vardır ki peygamber ve şehid olmadıkları III/67
Allah'ın kulları arasında öyleleri III/72
Allah'ın kullarına eziyet etmeyiniz. Onları ayıplamayın II/529
Allah'ın lutfundan isteyin, zira Allah Teâlâ II/44
Allah'ın rahmeti onları kaplar, melekler etraflarını II/534; III/405
Allah'ın rahmetinden ümit kesenlere II/526
Allah'ın rızâsını kazanmak için yaptığın bütün harcamalardan mutlaka ecir kazanırsın II/212
Allah'ın seni seveceği amel, dünyaya II/378
Allah'ın senin aleyhine yazmış olduğu dışında bir zarar veremezler II/18; III/364

Allah'ın senin lehine yazmış olduğu dışında bir fayda veremezler II/18; III/364
Allah'ın sınırlarını koruyan kişi ile bunun aksini yapan kimsenin durumu II/360
Allah'ın takdiri geldiği zaman korumayı bırakırlar (mevkuf) II/25
Allah'ın verdiği mânevî bir bağla birbirlerini severler III/67
Allah'ın zikrine dalmış kimselerdir III/292
Allah'ın zikrini öylesine çokça yapın ki size mecnun desinler III/294
Allah'tan âfiyet dileyin II/342
Allah'tan bağışlanmamı diler ve O'na tövbe ederim III/160
Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik ed en kişinin kanı ancak şu üç I/410
Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın peygamberi olduğuma I/281
Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın kulu ve .. I/268
Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın peygamberi olduğuna II/143
Allah'tan bir rahmettir, siz de onları kabul II/342
Allah'tan bir şey istediğiniz zaman III/143
Allah'tan dünya ve âhirete ait bir hayır istese III/313
Allah'tan en uzak olan kimseler de kalpleri katı olanlardır I/437
Allah'tan hakkıyla hayâ edin I/362; II/22, 78
Allah'tan hakkıyla hayâ etmek, başı ve onun taşıdıklarını, karnı ve II/22, 78
Allah'tan hakkıyla hayâ etmek, kafayı ve içindekileri, mideyi ve taşıdıklarını korumak I/362
Allah'tan istemeyen kişiye Allah öfkelenir II/44
Allah'tan kork, O'na hiçbir şeyi ortak koşma, namazı kıl, zekâtı ver II/104
Allah'tan korkun ve rızkınızı güzel yollardan III/279
Allah'tan korkun! Beş vakit namazınızı kılın, mallarınızın zekâtını verin .II/296
Allah'tan yardım dile ve âcizlik gösterme III/285
Alt tarafımdan gelebilecek tehlikelerden senin azametine sığınırım II/26
Ama her ikisinde de hayır vardır III/285
Aman kıskançlıktan sakının! Çünkü kıskançlık II/498
Amel edin! Herkese yaratıldığı hususta imkân verilmiştir II/50
Ameli, ona verdiğin bir nimeti karşılayacak kadar bile II/236
Ameller niyetlere göre değerlendirilir II/380
Ameller sonlarına göre değerlendirilir I/42, 192, 196, 193
Amellerin en faziletlisi Allah'a iman etmek ve sonra da Allah yolunda....II/336
Ammâr (r.a) bize hutbe okudu, hutbesini beliğ ve veciz biçimde okudu .II/284
Ammâr'ın ahdine sımsıkı sarılın II/300

Amr b. Âs müslüman olunca Resûlullah'a (s.a.v) dedi ki: I/372
Ancak ben Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle dua ettiğini işittim III/325
Ancak helâk olan kişiler sapar III/383
Ancak şu iki kimse kıskanılır (gıpta edilir): Allah Teâlâ'nın kendisine II/500
Ancak şu iki kimseye haset (gıbta) edilebilir: (Birincisi) Allah'ın kendisine mal verdiği I/390
Annen sağ mı I/582
Annen senin hasretinle yansın ey Muâz! Söylediğin her söz .... I/ 365, 432
Annesi kendisini kaybedesice II/337
Aralarında akrabalık bağı, menfaat ilişkisi ve alışveriş III/67
Aranızda selâmı yayınız II/498
Aranızdaki ilişkiyi koparmayın II/509
Arkadaşının hayır olarak bir iş yapmasını II/253
Arşının ağırlığı kadar lâ ilâhe illallah III/320
Artık onu ne içisin ne de satsın III/205
Arzusunu helâl yoldan giderdiği takdirde II/196; III/377
Asâsı ile yapraklarına vurdu, ağacın yaprakları yere döküldü I/565
Ashabım hakkında Allah'tan korkun, Allah'tan korkun! Onları hedef.........III/54
Asıl korkulması gereken ben değil miydim II/480
Asıl mücahid, Allah yolunda nefsiyle cihad II/60
Asr-ı saâdet'te bir kişi sadakasını (zekâtını) bir kimsenin yanına bırakmıştı I/75
Aşiretin içinde itibar sahibi bir kişiden nasıl hayâ ediyorsan II/77
Aşure gününün orucu hakkında ise; Allah katında o günden önceki ve sonraki senenin I/562
Ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi iyilikleri II/498
Ateşten bir parça bölüp vermiş olurum III/256
Ayakları yalın, baldırları çıplak kişilerin insanlara III/335
Âyette geçen "takipçiler"den maksat meleklerdir (mevkuf) II/25
Ayıplarını ortaya çıkma peşinde koşmayın II/529
Ayrıca bu dua o gün akşama kadar onu şeytana karşı muhafaza eder .. I/564
Ayrıca hediyeleşin II/515
Az çok ne varsa verir II/227
Azl yapmanızda sizin için bir sakınca yoktur I/175

B

Babam kim I/287
Baban Huzâfe'dir I/288
Babası ile hizmetçileri kapıya doğru koştular II/67

Babasını döven kişiyi öldürün I/418
Bâdiyeden (köylerden) akıllı bir adamın çıkıp gelerek Resûlullah'a (s.a.v) sorular sorması I/292
Bakara sûresinin son kısmındaki faiz âyetleri inince, Resûlullah (s.a.v) III/205
Bakıyorum Rabb'in senin arzunu (hevânı) hemen III/136
Bâki kalan sâlih amelleri çoğaltın III/294
Bâki olanı fâni olana tercih eden II/390
Bana Allah'ın ne kadar oruç farz kıldığını bildir II/101
Bana Allah'ın ne kadar zekât farz kıldığını bildir II/102
Bana bir fayda verebilecek durumda da değilsiniz II/157; III/373
Bana da ancak zayıflar ve yoksullar girecek II/523
Bana dua ettiği zaman icabet ederim III/48
Bana dua ettiği zaman kendisine mutlaka icabet ederim II/37
Bana dünyanızdan kadın ve güzel koku sevdirildi II/401
Bana dünyanızdan kadın ve güzel koku sevdirildi, namaz da II/410
Bana eza veren de Allah'a eza vermiş III/54
Bana her şeyin anahtarları (bilgisi) verildi, şu beş şey hariç I/146
Bana ihsanın ne olduğunu bildir I/87; III/331
Bana imanın ne olduğunu I/87; III/331
Bana karşı savaş için meydan okumuş III/49
Bana kelimelerin anahtarları, mühürleri ve özlü II/292
Bana kelimelerin başları, sonları ve toplu söyleme özellikleri verildi I/32
Bana kıyametin ne zaman olacağını I/87; III/332
Bana kibirlilerle zorbalar girecekler II/523
Bana Kur'an oku III/301
Bana öyle bir söz söyle ki kısa ve özlü olsun I/534
Bana Rabb'inin katında şefaatçi ol II/537
Bana sığındığı zaman mutlaka onu III/47, 409
Bana tavsiyede bulun I/428, 471, 522; III/358
Bana veciz söz söyleme özelliği ve kelimelerin mührü verildi I/32
Bana veciz söz söyleme özelliği verildi I/32
Bana, cennete girmemi sağlayacak bir amel bildir II/100
Basiretin açılmış, buna devam et I/134
Baskı altında yaptıklarını bağışladı III/91
Baskına karşı bir orduyu uyarıyormuş gibiydi II/287
Baskına uğrayanların içinde bulunanlardan biri, "Ben müslümanım!" dedi I/111
Başına gelen kazâ ve kaderden dolayı Allah'ı suçlama II/56
Başını secdeden kaldır, kitabındakileri okumaya devam et I/607

Başınıza bir musibet (mesele) gelmeden o konuda (hükmünü vermede) acele etmeyiniz I/299
Başınıza vüçut organları eksik Habeşli bir köle II/295
Batıdan doğunca her kalbin içinde bulunanlar III/124
Bazan evime döndüğümde yatağımın kenarına düşmüş bir hurma........ I/232
Bazı kimseler birtakım kimselerin malları ve canları II/449; III/398
Bazı şeyleri da haram kılmıştır, onları II/341; III/388
Bazı şeyleri de bir unutma olmaksızın tarafından bir rahmet II/363
Beceriksiz kişilere yardımcı olur II/253
Bedenin bir uzvu rahatsız olursa bedenin diğer kısımları II/531
Bedevîlerden bazıları (şehre) et getiriyorlardı II/469
Bekâr bekârla zina ederse yüz sopa ve bir yıl sürgün; evli ile evli zina ederse yüz sopa ve recm vardır I/401
Belâların en şerlisi deccâli ya da kıyameti mi III/122
Belini doğrultabilecek birkaç lokma kafi gelir III/235, 432
Belki bazılarınız delilini diğerlerinden daha iyi III/256
Ben alışveriş yapardım; zengine kolaylık gösterir II/543
Ben Allah'ın azabından kurtarmak için size hiçbir fayda II/151
Ben ancak mümin kulumun kalbine sığarım III/69
Ben bu sözleri onlara söyledim ama, kastettiğim III/253
Ben cevâmiü'l-kelim olarak gönderildim I/32
Ben cömertim, zenginim, övgüye lâyık olanım ve dilediğimi yaparım II/158
Ben de her insana istediğini versem, bu durum II/157; III/374
Ben de onun idrak eden kalbi, konuşan dili III/49
Ben dosdoğru ve müsamahalı bir din ile gönderildim II/445
Ben en hayırlı ortağım. Kim, benim için yaptığı bir işe başkasını ortak ederse I/65
Ben günde 100 defa Allah'a istiğfar ve tövbe ediyorum II/170
Ben günde 100 defa Allah'tan istiğfar diliyor ve O'na tövbe ediyorum II/171
Ben her gün yüz defa Allah'a istiğfar III/161
Ben insanlar lâ ilâhe illallah deyinceye kadar onlarla savaşmakla I/281
Ben insanların kalplerinin içindekini araştırmak ve göğüslerini yarmakla I/279
Ben ise dinlediklerim doğrultusunda hüküm veririm III/256
Ben kulumun bana karşı olan zannı gibiyim II/570; III/146
Ben mescidleri yüksek yapmakla emrolunmadım I/155
Ben ne göklere ne de yere sığarım; ben ancak III/69
Ben ne semalara ne de yeryüzüne sığarım; ben ancak mümin kulumun III/166
Ben ne sizin ne Muaz'ın yaptığı gibi mükemmel dua II/321
Ben nereden iki şahit bulayım II/459

Ben ona bir kulaç yaklaşırım III/140
Ben ona kendi canından, çocuğundan III/131
Ben ona koşarak gelirim III/140
Ben onu başkasından dinlemekten hoşlanırım III/301
Ben onu sevdiğim zaman onun gören gözü III/48
Ben onu sevdiğim zaman, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli II/37
Ben onun (zimmînin) hakkını korumaya en fazla lâyık olan kimseyim I/405
Ben oruçluyum desin II/324
Ben öyle bir kelime biliyorum ki şu kişi onu söylediği takdirde I/477
Ben Rabbim'in huzurunda kalırım, beni yedirir ve içirir III/275
Ben Resûlullah'ın (s.a.v) tıpkı benim şu abdestim gibi abdest aldığını gördüm, sonra da buyurdu I/557
Ben Resûlullah'ın (s.a.v), "Kim güzel bir şekilde abdest alır sonra kalkar I/558
Ben sana 10.000'den ve bir on binden daha kolay III/320
Ben size inanmadığım için yemin ettirmedim II/565
Ben sizleri sizden daha fazla düşünüyorum! Ben sizler üzerine şahidim II/291
Ben sizlerin beline sarılmış, "Cehennemden sakının II/360
Ben sizlerle aynı yapıda değilim. Ben (Rabbim tarafından) yedirilirim ...III/275
Ben ümmî peygamber Muhammed'im II/292
Ben zekâtımı sana vermeye niyet etmemiştim I/75
Ben, Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve kendimin II/109
Ben, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın Resûlü II/99
Ben, benim arkamdan sizin şirk koşmanızdan korkmuyorum II/291
Ben, cennet ehli içinde cennete en son gireni, cehennemlik olanlar I/377
Ben, havzın başına sizden önce varacağım. Gerçekten onun genişliği Eyle ile Cuhfe arası II/291
Ben, hiç kimsenin bir çift ayakkabı bağı bile olsa benden daha üstün olmalarını istemiyorum I/388
Ben, insanlar namazı kılıncaya, zekâtı verinceye, Allah'tan başka I/268
Ben, kıyamet günü hesaba çektiğim ve azap etmek istediğim bir kula mutlaka azap ederim I/597
Ben, kullarımın kalplerindekini bilir ve işlerini düzene koyarım II/32
Ben, münker bulunan ve mâruf görülmeyen bir şeyi II/276
Ben, Resûlullah'tan daha fazla, "Allah'tan bağışlanmamı diler ve O'na tövbe ederim II/172
Ben, sizlerin küfre düşmesinden korkmuyorum II/291
Ben, sözün kısa tutulması gerektiğini düşünüyorum II/285
Benden bir hadis nakledildiği zaman, eğer onu münker II/276
Benden bir şey isteğinde kendisine veririm III/47, 409

Benden bir şey isterse ona mutlaka veririm ve herhangi bir şeyden II/37
Benden hiç ümitlerini kesmesinler. Zira ben, günahların büyüklüklerine I/597
Benden istediği zaman kendisine veririm III/49
Benden ne istiyorlar II/563
Benden öğrenin, benden öğrenin! Allah o (zina eden) kadınlar hakkında hükmünü verdi I/401
Benden önce gönderilen peygamberlere altı özellikle üstün kılındım I/33
Benden rivayet edilen bir hadis işittiğiniz zaman; onu tanırsanız (güzel bulursanız) II/276
Benden sonra başka bir peygamber, sizden II/296
Benden sonra hilâfet otuz senedir. Ondan sonra saltanata dönüşür II/301
Benden sonra pek çok yeni şey ortaya çıkarılacak. Bunlar içinde bana en sevimli olanı II/304
Benden sonra yaşayanlarınız gerçekten pek çok ihtilâf III/382
Benden sonra yaşayanlarınız gerçekten pek çok ihtilâf II/282
Benden sonra yaşayanlarınız ileride çok ihtilâflar görecekler. O zaman I/204
Benden sonra, mümin kişinin eliyle ve diliyle değiştirmeye II/475
Benden yardım dilediği zaman kendisine yardım III/49
Beni bir şeye ortak eden kişi için ben, en hayırlı bölüştürücüyüm I/64
Beni bir topluluk içinde zikrederse, ben de onu II/570; III/65
Beni bu kelime ile gönderdin, bana bu kelimeyi III/165
Beni cennete yaklaştıracak ve cehennemden uzaklaştıracak bir amel....II/100
Beni gönülden (içinden) zikrederse, ben de onu III/65
Beni öldürdükten (uyuttuktan) sonra tekrar dirilten Allah'a III/314
Beni önümden, arkamdan, sağımdan, solumdan ve üst tarafımdan koru .II/26
Beni Resûlullah (s.a.v) gönderdi; üvey kız kardeşi ile evlenen birini I/412
Beni senin sevgine ulaştıracak amelin sevgisini III/61
Beni yediren biri var, doyurur ve sulayan biri var, susuzluğumu giderir .III/275
Beni zikreden bütün kullarımdır III/306
Beni zikrettiği vakit ben onunla beraberim II/570; III/65
Beni, Allah Teâlâ'nın gazabından uzaklaştıracak olan I/474
Beni, sevdiği iki ahlâk üzere yaratan Allah'a hamdolsun II/76
Benim 1 dinarım var II/209
Benim amelim gerçekten çok zayıftır I/369
Benim aranızdaki dostlarım müttaki olanlardır II/575
Benim cennete girmemi sağlayacak ameli bana bildir. Sana bundan......II/320
Benim de malım olsaydı ben de falanın yaptığı III/33
Benim dilimde aileme karşı bir sivrilik vardı ve bundan kurtulamıyordum II/171
Benim dünya (rahatlığı) ile bir bağım yok. Benim dünyadaki durumum ..II/400

Benim gözümü sana ibadet etmeye ...III/62
Benim hakkımda şunu şunu söylemene engel ...II/480
Benim himaye ettiklerim dışında hepiniz günahkârsınız ...II/158
Benim için nasihat eder ...III/50
Benim için takdir ettiğin rızka beni razı ...II/386
Benim ihsanım sözdür, azabım da sözdür ...II/158
Benim mırıldanmam da Muaz'ın mırıldanması ...II/321
Benim oğlum falancaya zulmetti, karısıyla zina ... I/210
Benim sünnetime ve hidayet rehberi olan râşid halifelerimin ...II/282; III/382
Benim velî ve seçkin kullarımdan olur ...III/51
Benim velîm (dostlarım) falancanın ailesi ...II/576
Benim yanımda insanların en değerli ...II/576
Benim zengin ettiklerim (ihtiyaçtan kurtardıklarım) dışında hepiniz ...II/158
Benimle bir adamın arasında kuyu konusunda bir dava vardı ...II/451
Benimle birlikte sizlerin dünyaya karşı durumu şu misale benzer ...III/111
Benimle yaptığı zimmet akdine vefa gösteren kişinin hakkını korumaya I/406
Berâ b. Mâlik onlardan biridir ...III/73
Beş hususu Allah'tan başka kimse bilemez ... I/145
Beş şey gelmeden önce şu beş hususu ganimet bil! İhtiyarlamadan önce gençliğinin ...III/121
Beş vakit namaz, ancak kendiliğinden kılarsan o başka ...II/101
Beş vakit namaz, cuma namazı bir sonraki cumaya kadar ve emaneti yerine getirmek ...II/129
Beş vakit namaz, dini ayakta tutan direktir ... I/164
Beş vakit namazı kılan, ramazan orucunu tutan, zekâtını veren ve ...II/98
Beş vaktinizi kılın, bir ayınızı oruç tutun, beytinizi haccedin ve ...II/103
Bıçağın ağzını bileyin, kesilecek hayvanı rahat ettirin ...I/497; III/360
Bırak onu, şüphesiz hayâ imandandır ...II/75
Biat etmek üzere Resûlullah'ın (s.a.v) yanına geldim. Bana, Allah'tan II/106
Bil ki neler olacaksa (hepsi yazılmış) kalem kurumuştur ...II/19
Bilakis siz iyiliği emredin ve kötülüğe engel olun ...II/485
Bildiğin hususlarda Allah'tan kork ... I/534
Bildikleri halde işlediklerinde (günahlarda) ısrar edenlere yazıklar olsun ...III/153
Bilemiyorum, belki bu yıldan sonra sizlerle buluşamam ...II/290
Bilin ki en hayırlı ameliniz namazdır ...II/91
Biliyor musunuz sadakanın hangisi daha faziletli ve daha hayırlıdır ...II/248
Bilmediğim şey üzerine nasıl yemin ...II/459
Bilmeyene ilim öğretmek sadakadır ...II/202

Bilmez misin ki İslâm kendinden önceki günahları yok eder I/372
Binsin, başını örtsün ve (adağı için) üç gün II/446
Bir adam Kehf sûresini okuyordu ve yanında da bir at vardı II/566
Bir ağacın altında gölgelenen ve sonra da yoluna II/400
Bir bölümünü de, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını giderebilmek I/364
Bir bölümünü nefsini hesaba çekmek (muhasebe-i nefs) I/364
Bir bölümünü, Allah'ın yaratıklarını ve sanatı tefekküre I/364
Bir cana kıymış kimse, bu da öldürdüğü kişiye karşılık öldürülür I/410
Bir câriye, gümüş ziynetleri ile Medine'nin dışına çıkmıştı I/505
Bir de baktılar ki Avf evin bahçesini develerle doldurmuş II/67
Bir farak içildiğinde sarhoş edenin avuç III/229
Bir gazvede (Batn-ı Ruvât Gazvesi'nde) Resûlullah (s.a.v) ile yolculuk ediyorduk I/489
Bir gece Resûlullah'ı (s.a.v) uyku tutmadı. Zevcelerinden biri I/232
Bir gün Resûlullah (s.a.v) ile birlikteydim. Efendimiz mescide girdi II/565
Bir gün Resûlullah'a (s.a.v) çokça soru sordular ve bu işte fazlasıyla ileri gittiler I/288
Bir günah işlediğin zaman, hemen tövbe et. Gizli olarak işledinse gizli ... I/551
Bir günah işler de bundan dolayı pişmanlık duyarsa II/238
Bir hakkı olan komşu; bu, komşular içinde en az hakka sahip olanıdır ... I/449
Bir hastayı ziyaret eder veya bir ezayı giderse III/22
Bir insan cehennem ehlinden olduğu halde cennet ehlinin amelini işler . I/197
Bir insan uzun süre cennet ehlinin amelini işler, sonra ameli I/193
Bir isteyen var mı, istediğini vereyim! İstiğfarda bulunan var mı II/46
Bir iş yapmak istediğin zaman onu gönlünde tart; çünkü kalp haram olan şeyden rahatsız olur I/348
Bir iyiliği 2 milyon iyiliğe kadar katlar III/24
Bir iyilik işlediğinde zırhın halkalarından biri çözülür, sonra bir iyilik daha işler I/563
Bir kardeşini bir yıl terkeden kişi, onun kanını dökmüş gibidir II/510
Bir kavim Resûlullah'a (s.a.v) gelerek kıtlıktan ve kuraklıktan şikâyet I/340
Bir kesim var ki onlar daha fazla kötülük yapmış olmayı kesin olarak temenni I/378
Bir kısım sahâbe-i kirâm Resûlullah (s.a.v) ile birlikte yolculuk yapıyorlardı II/528
Bir kısmına mal vermediği gibi ilim de vermemiştir III/33
Bir kimse "sübhânellah" derse; onun için yirmi iyilik yazılır II/138
Bir kimse 10 dirheme bir elbise alsa ve bu 10 dirhemin 1 dirhemi haram para I/322

Bir kimse 100 defa tekbir getirse ve 100 defa da tehlîl getirse, onun için on köle âzat II/217
Bir kimse altı kölesinin hepsini de ölümü esnasında âzat etmişti I/222
Bir kimse bir günahın işlendiği yerde hazır bulunur da ondan nefret.......II/477
Bir kimse bir kavme misafir olur ve orada mahrum kalır ise I/462
Bir kimse cuma günü gusül abdesti alır bunu da güzel bir biçimde yerine getirir I/569
Bir kimse din kardeşinin yardımında oldukça II/535
Bir kimse gece kalkıp ibadet yapamıyor, malından harcamakta cimrilik gösteriyor ve düşmanla savaşmakta korkaklık II/220
Bir kimse günaha bulaşarak bir mal elde etse; sonra o maldan I/327
Bir kimse günde 100 defa, "lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerîkeleh II/215
Bir kimse günde yüz defa "Sübhânellahi ve bi-hamdihî" I/563
Bir kimse haram mal ile (hac yolculuğuna) çıkar ve ayağını bineğinin üzengisine koyarak I/323
Bir kimse haram yoldan bir mal kazanır ve ondan sadaka verirse I/327
Bir kimse helâl mal ile hac yapmak üzere yola çıkar, ayağını bineğinin üzengisine koyarak I/323
Bir kimse kendisinin bâtıl (haksız) olduğunu bildiği halde davalaşırsa ..III/257
Bir kimse müslüman olduktan sonra günah işlerse, hem önceki hem de I/572
Bir kimse temiz (abdestli) olarak yatağına girer ve uyuyuncaya kadar ..III/313
Bir kimse, "Ben Allah'tan başka bir ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi II/127
Bir kimse, "İnsanlar helâk oldu" derse, kendisi II/526
Bir kimse, gücü yettiği takdirde arkasından kardeşine yardım II/518
Bir kimse, sıkıntılı zamanlarındaki dualarına Allah Teâlâ tarafından icabet edilmesini II/38
Bir kimse, yerine getirme düşüncesiyle söz verir de yerine getiremezse III/252
Bir kimsenin yanında mümin biri zelil durumu düşürülür II/518
Bir kimsenin, on kadın ile zina etmesi, komşusunun hanımı ile zina etmesinden I/444
Bir kimseyi ameli geri koymuşsa nesebi ileri II/534; III/405
Bir kimseyi sadece Allah rızâsı için III/132
Bir kişi de kitapta cennet ehlinden yazıldığı halde cehennem ehlinin amelini işler I/194
Bir kişi geldi ve iki vakit namaz kılmak şartıyla I/270
Bir kişi kitapta cehennem ehlinden yazıldığı halde cennet I/194
Bir kişi, kardeşinin alışverişi üzerine alışveriş yapmasın II/512
Bir kişinin amelinin nasıl son bulduğunu görmeden onu beğenmeye I/194

Bir kişinin kalbi dosdoğru olmadıkça imanı dosdoğru hale gelmez . I/248; II/94
Bir kişinin yemeği iki kişiye, iki kişinin yemeği üç kişiye ve üç kişinin III/244
Bir kötülük işlediğin zaman hemen bir iyilik işle! Çünkü her iyilik on katıyla yazılır I/523
Bir kötülük işlediğin zaman hemen bir iyilik yap I/522
Bir kötülük olarak yazılır ve aleyhine bir katlama III/21
Bir kötülük yapmak ister fakat onu III/17, 407
Bir kul Allah'a taat yolunda altmış yıl amel eder. Sonra ölüm ânı gelip....II/427
Bir kul Allah'a yalvarıp dua ettiği zaman, eğer yaptığı dua III/145
Bir kul haram yoldan bir mal kazanır, sonra bu maldan harcama yapar . I/326
Bir kul müslüman olur ve müslümanlığını da güzelleştirirse, yapmaya giriştiği her iyilik I/371
Bir kul ne zaman ihlâs ile "lâ ilâhe illallah" dese, büyük günahlardan kaçınması şartıyla II/135
Bir kul, dilini korumadıkça imanın hakikatine eremez I/429
Bir kulun kalbi doğrulmadıkça imanı doğrulmaz, dili doğrulmadıkça I/429
Bir kuş yahut bir hayvan yese, mutlaka o kişi II/210
Bir milyon kötülüğünü siler ve onu bir milyon III/25, 308
Bir müezzininin ezan okuduğunu duyarsanız ya da gittiğiniz yerde bir mescid I/274
Bir müslüman başka bir müslümanın pazarlığı üzerine II/512
Bir müslüman, şerefi çiğnendiği ve namusuna dil uzatıldığı yerde II/518
Bir müslümana kardeşini üç günden fazla terketmesi helâl olmaz II/510
Bir müslümana zarar veren veya ona tuzak kuran kişi lânetlenmiştir II/425, 503
Bir müslümanda bulunan en şerli şey nedir II/80
Bir müslümanı (şaka da olsa) korkutması II/528
Bir müslümanın kanı ancak şu üç husustan biri sebebiyle....I/395, 409; III/355
Bir müslümanın malı ancak gönül rızası ile helâl olur II/162
Bir müslümanın müslümanlar hakkında işlediği en büyük cürüm, haram kılınmamış bir konuda soru I/291
Bir namazdan sonra diğer namazı beklemek I/560
Bir nefis kendisine ait rızkı tamamlamadan ölmez III/279
Bir peygamber mi III/298
Bir salkımlık bir hurma ağacı vardı II/438
Bir söz söyler ve bundan dolayı cennetten buradan San'a'ya I/431
Bir şart koşmak istiyorum I/372
Bir şey göğsünü tırmalıyorsa (o günahtır) onu II/261
Bir şey irade ettiğim (istediğim) zaman sadece ona "ol" diye II/185

Bir topluluğun içinde günah işleyen bir kişi bulunur da onu değiştirmeye II/478
Bir topluluk bir mecliste oturur ve orada Allah'ı zikretmezlerse I/436
Bir topluluk içinde bir günah işlenir de onlar günah işleyenden II/478
Bir topluluk istihza (alay etmek) maksadıyla Resûlullah'a (s.a.v) sorular soruyorlardı I/288
Bir topluluk ne zaman bir bid'at ortaya çıkarırsa, ona karşılık mutlaka bir sünnet ortadan kaldırılır II/309
Bir topluluk sabah namazını kılar, sonra namaz kıldıkları yerde II/560
Bir veya birkaç günde ne güzel ticaret yaptınız II/403
Bir yatağa uzanıp da orada Allah'ı zikretmeyene I/435
Bir yere misafir olarak konakladığınız zaman, sizin için misafire yaraşan şeyleri I/462
Bir yere oturup da orada Allah'ı zikretmeyene o oturuş Allah'tan I/435
Birbirine söven iki kişi iki şeytan olup yalan söyler III/293
Birbirini seven dostların arasını açanlar ve II/506
Birbirinize buğz etmeyin ve birbirinize sırt II/493
Birbirinize buğz etmeyin, birbirinizi kıskanmayın ve birbirinize sırt II/496
Birbirinize buğzetmeyin ve birbirinize sırt III/402
Birbirinize sırt çevirmeyin II/495
Birbirinizi kıskanmayın, birbirinize buğz etmeyin II/509
Birbirinizi kıskanmayın, birbirinizin aleyhine fiyat kızıştırmayın ...II/493; III/402
Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş II/504
Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olmazsınız II/498
Biri yanındaki ip ile onu bağladı ve o da II/528
Biri yardım istediğinde rehberlik etmek II/206
Biri yüzünü (bir tarafa) çevirir, diğeri de yüzünü II/510
Birine bira derler ve arpadan yapılır III/220
Birine sitem etmiş yahut vurmuşsam, bunu o kişi için (günahlarına) kefâret yap I/491
Birine; kölene, câriyene ya da insanlardan birine zulmettiğin zaman I/123
Birinin bineğine binmesi için yardım ederek üzerine II/221; III/378
Birinin dünürcü olduğuna kendisi de dünür olmasın II/512
Birinin yaptığı alışveriş üzerine II/493; III/402
Biriniz Allah'ın öfkesine sebep olan bir kelime söyler ve bu sözün I/431
Biriniz dua ettiği zaman, "Allahım! Beni dilersen affet." demesin. Fakat isteğini kesin olarak II/181
Biriniz hayvan boğazlayacağı zaman hemen öldürsün I/514
Biriniz kalkıp namaza durduğunda Rabbi ile hususi olarak I/139
Biriniz kardeşinin bastonunu şaka ya da ciddi olarak almasın II/528

Biriniz kardeşinin satışı üzerine satış yapmasın, din kardeşinin dünür ...II/513
Biriniz müslümanlığını güzelleştirirse, işlediği her bir iyiliğin sevabı on katından I/370
Biriniz müslümanlığını tertemiz III/19
Biriniz namaza durduğu zaman, Rabb'ine münâcât ederken sağında I/433
Biriniz öfkelendiği zaman sussun I/479
Birinize şeytan sokulur ve şöyle der: "Bunu kim yarattı? Şunu kim yarattı II/375
Birinizin iki tane hizmetçisi olsa, bunlardan biri emir verince itaat etse ... I/258
Birleri (kötülüğü) onlarına (iyiliğine) galip gelen helâk olmuştur III/44
Bit' derler ve baldan yapılır III/220
Bit' ve mizr nedir III/219, 430
Bize bazı kimseler et getiriyorlar, bu etlerin Allah'ın ismi anılarak kesilip kesilmediğini II/369
Bize cenneti ve cehennemi hatırlatıyor III/268
Bizi aldatan bizden değildir II/503
Bizim hakkımızda Allah'tan kork! Çünkü bizler sana bağlıyız II/94
Bizim içimizde bu etlere karşı bir tereddüt II/469
Bizim kıldığımız gibi namaz kılıyorlar, bizim oruç tuttuğumuz II/196; III/376
Bizim üzerimizde Allah'a isyan eden kişinin yüzünü II/404
Bizimle birlikte namaz kılmadın mı I/559
Bizler bir gün Resûlullah'ın (s.a.v) yanında idik. Birden bire elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah, üzerinde yolculuk III/331
Bizler bir gün Resûlullah'ın (s.a.v) yanında idik. Birdenbire elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah, üzerinde yolculuk I/87
Bizler bir tek mecliste Resûlullah'ın (s.a.v) 100 defa III/160
Bizler bir tek mecliste Resûlullah'ın (s.a.v) 100 defa, "Allahım! Beni bağışla ve tövbemi kabul et II/172
Bizler Kur'ân-ı Kerîm'i okuduğumuz ve onu II/557
Bizler oturuyorken Resûlullah (s.a.v) geldi ve buyurdu ki: Sabahladığım her günde mutlaka Allah'tan 100 ....II/171
Bizler Ömer'in (r.a) yanında oturuyorduk. Dedi ki: "Resûlullah'ın (s.a.v) fitne ile ilgili I/580
Bizler Resûlullah (s.a.v) ile birlikte Cumdân dağının yan III/292
Bizler Resûlullah'ın (s.a.v) arkasında namaz kılarken (teşehhüdde III/325
Bizler Resûlullah'ın (s.a.v) etrafında iken fitneden söz açıldı II/486
Bizleri cennetine ulaştıracak taatini II/387
Bolluk zamanında Allah ile tanış II/18
Bolluk zamanında Allah'ı zikret ki darlık zamanında da Allah seni hatırlasın (mevkuf) II/39

Böyle birinin duası nasıl kabul edilsin I/318; III/347
Böyle yaparsan yakîn kapısını mükemmel yapmış olursun II/54
Bu adam, dili sürekli Allah'ın zikri ile meşgul III/298
Bu âlemlerin Rabbi'nden gelmiş bir kitaptır. İçerisinde cennet ehlinin..... I/195
Bu Allah bizleri yarattı, peki Allah'ı kim yarattı II/375
Bu belâlardan ancak Allah'ın dinini tanıyıp onu tasdik II/474
Bu bileme işini daha önce yapman gerekmez miydi I/515
Bu bina ensardan falancaya aittir I/153
Bu devenin üzerindeki eşyaları alın ve deveyi serbest bırakın I/489
Bu dini ayakta tutan şey namazı dosdoğru II/334
Bu gelen Cibrîl (a.s) idi, insanlara dinlerini III/335
Bu iki kitap nedir biliyor musunuz I/195
Bu inanç üzerine bir şüphesi bulunmadan Allah'a kavuşan kimse ile......II/109
Bu ise imanın en zayıf noktasıdır II/473; III/400
Bu iş (imamlık, halifelik), insanlar iki kişi kalsa bile Kureyş'te kalmaya ...II/297
Bu iş (İslâm) hakkında, senden başka hiç kimseye sormama gerek kalmayacak bir şey söyle II/262
Bu işin (dinin) başı, Allah'tan başka II/334
Bu kimse niyetine göre karşılık görür III/33
Bu kişi Allah'tan cenneti istese bu isteği yerine getirilir III/81
Bu kişi dar bir zırhın içinde boğulmak üzere olan bir adam gibidir I/562
Bu kişi öldürülürse, ilk ve son fitne olmuş olur I/422
Bu kişi saçı sakalına karışmış, toz toprak içinde elini semaya......I/318; III/347
Bu kişiye küçük günahlarını gösterin, büyük günahlarını kaldırın I/377
Bu konuda soru sorulan kişi soruyu sorandan I/87; III/335, 332
(Bu melek) rızkını, ecelini, amelini I/170; III/338
Bu nerede yapıldı II/368
Bu sadece benim için mi, yoksa herkes için geçerli mi I/543
Bu Safiyye bint Huyey'dir I/240
Bu söylenenlere inandığım takdirde ben mümin olur muyum I/90
Bu söz üzere ölen kişi istikamet ehlindendir II/87
Bu sözü akşamleyin de söylerse, gecenin şükrünü II/238
Bu sözü insanlar söylediler ancak çoğu küfre düştü II/87
bu sözü söylerken ellerini birbirine geçirmişti II/486
Bu tesbihler dışındaki işlediği hayırlar III/46
Bu vaaz sanki veda etmek üzere olan birinin vaazına benziyor I/532
Bu yaz nâzil olan, Nisâ sûresinin sonundaki âyet, bu meselede (kelâle konusunda) sana yeterlidir I/295
bu zikir Allah Teâlâ katında, altından bir dağı II/220

Bu, Allah Teâlâ tarafından size verilmiş bir sadakadır. O'nun sadakasını kabul edin II/199
Bu, bizim yapamayacağımız kadar zor bir iştir II/226
Bu, hiç günah bırakmaz ve hiçbir amel de bunu geçemez II/219
Bugün aramızda kimse falanın kazandığı kadar ecir kazanamadı I/197
Bugün bana ne sorarsanız hepsini cevaplayacağım I/288
Bugün oruç tutmayanlar sevabı II/552
Buğday ekmeğinden doya doya III/245
Bulunmadıkları zaman yoklukları hissedilmez III/52
Bulut dönmeye ve yaklaşmaya başladı II/566
Buna kim güç yetirebilir II/224, 225
Buna rağmen bir işte başarılı olamadığın zaman III/286
Buna rıza gösteren için rıza, öfke gösteren için de öfke vardır II/55
Bundan dolayı hummaya yakalandılar III/236
Bundan dolayı sekînet yükselip gitti II/568
Bundan sonra hesaplama yapılır; her bir iyilik on katından 700 katına kadar katlanır I/371
Bundan sonra nübüvvetin yolu üzere hilâfet gelir II/302
Bunlar arasında en faziletli olanı ailene harcadığın II/209
Bunlar arasında şişmanlık yaygınlık kazanır III/247
Bunlar bende eskiden beri mi bulunuyor yoksa yeni mi II/76
Bunlar dünyada onlar (kâfirler) için, âhirette II/397
Bunlar fakirliğe düştükleri zaman imanları da bozulma tehlikesine II/32
Bunlar senin tarafından kendi nefsin için verilmiş sadakadır II/227
Bunlara ne bir şey ekleyeceğim ne de bir şey eksilteceğim II/99
Bunlardan hangisi Allah yolunda yapılan cihaddır I/55
Bunlardan yapılıp da köpürenler şarap III/228
Bunları yapamazsan kuşluk vakti iki rek'at namaz II/224
Bunları yaptığım takdirde ben müslüman sayılır mıyım, dedi I/89
Bunların ardından şahitlikleri istenmediği halde III/247
Bunların en üstünü sağımlı keçi hediyesidir II/249
Bunların hayırlısı önce selâm vermeye II/510
Bunların kefâreti de namaz, sadaka ve iyiliği emredip kötülüğe engel olmaktır I/580
Bunların misli kadar Allahüekber III/320
Bunların misli kadar elhamdülillâh III/320
Bunların satılması, satın alınması, öğretilmesi III/207
Bunların toplamı da dil için yüz mîzanda ise III/45
Bunların toplamı dil için 150, mîzanda ise 1500 ....III/45

Bunlarla Allah'ı tesbih ediyorum III/318
Bunu (livâta fiilini) yapanı da kendisine yapılanı da öldürün I/411
Bunu (sesin sahibini) tanımadınız mı II/38
Bunu ihlâsla söylemenin belirtisi nedir II/112
Bunu yapamazsın, çünkü Resûlullah (s.a.v) bunu II/370
Bunu yapmama engel olan tek şey, sizleri bıktırma II/283
Bunu yaptıklarında korunmuş ve canlarını ile mallarını II/334
Bunun en aşağı derecesi zulüm sayılan bir şeye muhabbet beslemek ..II/114
Bunun içinde de ateş ehlinin isimleri, onların atalarının isimleri I/195
Bunun karşılığı 1000 iyiliktir III/46
Bunun ötesinde hardal tanesi kadar iman yoktur II/474; III/401
Bunun üzerine adam tekbir getirmeye başladı, gözden kayboluncaya.... I/380
Bununla ota engel olmuş olursunuz II/441
Buradaki meclise gelecek ilk kişi cennetlik biridir I/369
Buraya geliniz, buraya geliniz! Aradığınız II/563
Burnu ve kulakları kesilmiş bir ipe asılmıştı III/74
Bütün bunlar, onu küçük yaşta kesip azıcık etinden yararlanmaktan I/519
Bütün bunlardan sonra nasıl helâk oluruz II/233
Bütün gün açlıktan kıvranıyor III/245
Bütün günahları işlemiş, hiçbir şeyi eksik bırakmamış kimse hakkında ne buyurursun I/379
Bütün ihtiyaçlarınızı Rabb'inizden isteyiniz, hatta ayakkabınızın bağı koptuğu zaman onu bile II/44
Bütün insanlar, Allah'ın senin aleyhine yazmadığı bir konuda II/19
Bütün insanlardan daha sevimli olmadıkça III/131
Bütün insanların kalpleri sanki bir kalpmiş gibi Rahmân'ın I/202
Bütün kulların bunu söylüyor, ben sadece bana özel bir şey istemiştim .II/137
Bütün tahiyyeler (selâmlar), salavatlar III/325
Bütünüyle Allah'ın zikrine dalmış kimselerdir III/292
Büyük bir iş hakkında soru sordun II/318; 385
Büyük cihad da nedir II/60
Büyük günah işlemedikçe o namaz ondan önceki günahlarına kefârettir I/569
Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde beş vakit namaz, iki cuma I/568; 595
Büyük günahlardan sakının, onların yolunu kapatın, böylece müjdeye... I/571

C

Cahiliye devrinde tapılan putları yok etmemi III/207
Can taşıyan her mahlûka yapılan iyilikten dolayı sevap vardır II/256

Canını korumak için öldürülen kişi şehiddir I/416
Canlı bile olsaydı zaten kusurlu idi II/381
Câriye ölmek üzereyken Resûlullah'ın (s.a.v) yanına getirildi I/505
Câriyenin efendisini doğurması kıyametin III/335
Câriyenin efendisini doğurması! Yalın ayaklı I/87; III/332
Cehennemden sakının II/288
Cehennemden ve ona yaklaştıran söz ve amellerden III/323
Cehenneme karşı sizi uyarıyorum II/288
Cehennemlik olanlar içinde cehennemden en son çıkan kişiyi I/377
Cehennemlikler ise kötü huylu, çalımlı II/522
Cenâb-ı Hak (c.c) şöyle buyurur: Âdemoğlunun bütün amelleri kendisi .. II/146
Cenâb-ı Hak âbid olanın amelini boşa çıkardı ve günahkâr olanı bağışlayarak I/488
Cenâb-ı Hak anne rahmine bir melek tayin eder I/184
Cenâb-ı Hak bir insanı yaratmak istediğinde bir melek I/189
Cenâb-ı Hak buyurur ki: Kulum, hakkımda nasıl bir zan yürütürse ben .. I/141
Cenâb-ı Hak bütün mahlûkatın miktarını gökleri ve yeryüzünü yaratmadan I/190
Cenâb-ı Hak insanları iki gruba ayırdı ve şunlar cennet ehli I/198
Cenâb-ı Hak kula vermiş olduğu her bir nimet için şöyle buyurur II/234
Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:
Cenâb-ı Hak, bir kötülüğü başka bir kötülük ile silmez I/326
Cenâb-ı Hak, sadece ihlâsla kendi rızâsı için yapılan amelleri kabul eder I/65
Cenazeye katılmak II/254
Cennet bahçelerinde gönlünce dolaşmak isteyen kişi III/294
Cennet ehli cennete ve cehennem ehli de cehenneme girince Allah II/403
Cennet ehlinin ameli cennetliklerin ameliyle son bulur I/196
Cennet ile cehennem birbiriyle tartıştılar: Cehennem dedi ki II/523
Cennete girseler bile kıyamet günü (zikirsiz geçirdikleri) o meclisten...... I/436
Cenneti gördüm. Oradan bir salkım üzüme uzandım. Eğer onu almış olsaydım II/184
Cennetin derecelerini kazanmak maksadıyla II/335
Cennetin kokusu kırk yıllık mesafeden hissedilir III/259
Cennetini istiyorlar II/564
Cennetlik olan kimsenin ameli, cennet ehlinin ameliyle hitam bulur I/195
Cennetliklere gelince, zayıf görülen her zayıf, eski elbiseleri olan II/522
Cennetten bir meyve koparıldığında, koptuğu yerde hemen aynısı........ II/183
Cibril (a.s) kendisine bir şey getirdiğinde, yanından ayrılıp II/289
Cibril (a.s) Resûlullah'a (s.a.v) şöyle dedi: Şüphesiz Allah namazı sana II/140

Cibril (a.s) Resûlullah'a şunu haber vermiş II/235
Cibrîl bana komşu hakkını öylesine tavsiye etmeye devam etti ki I/456
Cibrîl bana komşuyu öylesine tavsiye etti ki, artık komşuyu I/453
(Cihad esnasındaki) Namaz, oruç ve zikre, Allah yolunda yapılan harcamadan yedi yüz III/23
Cihad için bağışladığı bir hayvandan II/334
Cihad yok, zekât yok! Ne ile cennete gireceksin öyleyse II/106
Cihadı da tavsiye ederim, çünkü İslâm'ın ruhbanlığ I/533
Cihadın en faziletlisi, zalim sultanın yüzüne karşı adaletin gereği olan sözü söylemektir II/483
Cimriliğe boyun eğildiğini, nefsin arzusuna II/485
Cünüp iken Kur'ân-ı Kerîm'i okuma, (namazda) rükûda iken de okuma . I/386
Cünüp olunca gusül abdesti almaktır II/128, 129
Cürüm (günah) bakımından müslümanların en büyüğü şu kimsedir II/366

Ç

Çabuk geç ey mümin II/116
Çalışın, herkes ne için yaratılmış ise o iş kolaylaştırılır. Saîd kişilere II/322
Çeşit çeşit elbiseleri giyen ve sözü de III/248
Çoğu sarhoş edenin azı da haramdır III/228, 229
Çoğunlukla insanların cehenneme girmesine sebep olan iki organdır II/338
Çok geçmeden, Allah Teâlâ oğlunu ve devesini kendisine iade etti II/45
Çok içince sarhoş oluyoruz III/229
Çok katı, çalımlı ve kibirli olan II/522
Çok konuşmak kalbi katılaştırır I/437
Çorba pişirdiğin zaman suyunu biraz fazla koy I/456
Çölün ortasında öylece azıksız ve bineksiz kalakalırlar III/111
Çünkü Allah Teâlâ onların kötülüklerini iyiliklere çevirecek I/378
Çünkü ben cevâd, vâcid ve mâcidim, dilediğimi yaparım. Benim vermem söz ile, azabım da II/185
Çünkü ben günde 100 defa Allah'a tövbe ve istiğfar II/171
Çünkü ben günde 100 defa tövbe ediyorum II/171
Çünkü ben mâruf olanı ve münker görülmeyecek şeyi söylerim II/276
Çünkü doğruluk kalbin kesin kanaat getirdiği (itminan bulduğu) şeyde, yalan ise şüpheli şeylerdedir I/348
(Çünkü) kalemler kaldırılmış ve sayfalar kurumuştur II/18; III/364
Çünkü verdiği hiçbir şey Allah Teâlâ'ya büyük gelmez II/181

D

Daha kısa bir soru sorabilirdin ama gerçekten büyük ve uzun bir mesele sordun II/103
Daha sonra anne ve babası onu yahudi veya hıristiyan II/168
Darda olan (fakir) bir müslümanı sıkıntıdan II/544
Darda olan borçluya nefes aldırsın II/543
Davalı kişiye yemin etmek düşer II/450
Davar çobanlarının bina yapmak için I/87; III/332, 335
Davet edene icabet etmek ve selâmı yaymak II/255
Davet ettiği zaman icabet edersin II/255
Davete icabet etmek II/254
Dayım Ebû Bürde ile karşılaştım, yanında bir sancak vardı I/412
Deccâlin gelmesinden önce aldatıcı yıllar vardır I/150
Delil getirilmediği takdirde davalı için II/453
Delil getirmek davacıya düşer II/450; III/399
Delil getirmek davacıya yemin etmek de inkâr edene düşer II/451
Delil getirmek davacıya, yemin etmek de davalıya düşer II/452
Delil getirmek iddia sahibine, yemin de I/35; II/449, 450; III/398
Delilini ortaya koy II/454
Denildi ki, "Ey Allah'ın Resûlü! Hangi dua kabul edilmeye daha yakındır II/331
Denize batırılan iğnenin (çıkarıldığında) eksilttiğinden II/157; III/374
Deveni bağla öyle tevekkül et III/286
Devenin hakkı, su başında sağmak, süt kovasını II/250
Dımâm b. Sa'lebe kabilesinden temsilci olarak Resûlullah'ın (s.a.v) yanına gelmişti II/99
Dikkat edin Allah Teâlâ'nın koruluğu da haramlarıdır III/341
Dikkat edin her sultanın bir koruluğu vardır III/341
Dikkat edin! Bir kişinin insanlara karşı duyduğu çekingenlik (heybet) II/479
Dikkat edin, Allah Teâlâ'nın koruluğu da haramlarıdır I/226
Dikkat edin, bu falan kişinin vefasızlığıdır III/258
Dikkat edin, burada hazır bulunanlar II/527
Dikkat edin, her sultanın bir koruluğu vardır I/226
Dikkat edin, kırk haneye kadar komşuluk hakkı vardır I/450
Dikkat edin, öfke, insanoğlunun kalbine düşen bir kor gibidir I/478
Dikkat edin, vücudun içinde bir et parçası vardır I/107, 246
Dilediğini işlesin III/156
Dili dönmeyen kişinin meramını anlatmasına yardımcı olman da sadakadır II/247

Dilime sahip olamazsam hiçbir şeye sahip olamam I/428
Dilin Allah'ın zikrine devam ettiği halde ölmendir III/291
Dilin sürekli Allah Teâlâ'nın zikrini yapmaya I/36; III/290, 437
Diline sahip olabilir misin I/428
Dilinle sadece güzel olan sözleri söyle, elini de hayırdan başka I/429
Din kardeşinin dünür gönderdiğine kendisi de II/513
Din kardeşiniz birinizden nasihat istediğinde I/255
Din nasihattir I/253; III/343
Din şu beş esastan ibarettir ve bunlardan biri eksik olunca I/164
Dinleyin ve itaat edin; başınıza saçları siyah üzüm tanesi gibi Habeşli ..II/296
Dinleyip itaat etmenizi tavsiye ederim I/533
Dizlerinizin üzerine çökün ve hepiniz birden, "Yâ Rab! Yâ Rab!" deyin .. I/340
Doğru olun ve müjdeye erin II/93
Doğru olun ve yakın durun. Hep abdestli olmaya ancak mümin II/92
Doğru söylediyse kurtuluşa erdi II/102
Doğru söylemişsin, müslüman müslümanın kardeşidir I/80
Doğru tatminkârdır, yalan ise şüphede bırakır II/275
Doğruluk ile okunu doğrulttuğunu, hidayet ile seni doğru yola getirdiğini hatırla II/92
Doğruluk üzere olun ve müjdeye erin I/313
Dosdoğru ol ve ahlâkını güzelleştir I/523
Dosdoğru olun ve (doğruluğa) yaklaşın II/92
Dosdoğru ve müsamahalı olan II/444
Dostum (Resûlullah) bana, (başımızdaki yönetici) âzaları eksik Habeşli bir köle II/296
Dostum (s.a.v) bana şöyle tavsiyede bulundu I/455
Dört aydan beri karnımı doyurmadım (mevkuf) III/238
Dua etmekte olan bir kimse alsa III/144
Dua eden var mı, duasına icabet edeyim II/46
Dua ibadetin özüdür II/43
Dua ibadetin ta kendisidir III/141
Dua konusunda âcizlik göstermeyin! Şu kesindir ki dua etmekte III/144
Duasına bedel onu bir kötülükten kurtarır III/145
Dudaklarım kıpırdadığı halde Resûlullah (s.a.v) yanıma geldi III/319
Duhândan (dumandan), dâbbeden, birinizin başına III/121
Durum, onunla ilgilenemeyecek kadar vahim II/539
Duymayanın kulağı olup duyurmak sadakadır II/227
Dünür olsa nikâhlamazlar (kız vermezler), şefaatçi olsa aracılığı II/524
Dünya (rahatlığı) ile benim bir ilişiğim yok! Benim dünyaya karşı...........III/107

Dünya âhiretin köprüsüdür; ameller orada II/413
Dünya ancak şu dört kısım insan içindir III/33
Dünya dolusunca bağışlama ile karşılarım III/140
Dünya dolusunca hata ile karşıma çıkarsa III/140
Dünya için yarışa girmenizden korkuyorum II/291
Dünya için yarışa girmenizden ve birbirinizle çarpışıp II/291
Dünya lânetlenmiştir, içinde bulunanlar da lânetlenmiştir; ancak Allah'ı zikredenler II/410
Dünya müminin zindanı, kâfirin de cennetidir II/398
Dünya üzerinde bulunan her âdemoğlunun her gün II/225
Dünya ve içindekiler lânetlenmiştir. Ancak Allah'ın rızâsını istemek II/410
Dünya, âhireti için azık hazırlayan ve Rabb'inin rızâsını kazanan kişi için II/404
Dünya, ahmak oğlu ahmağa (alçak oğlu alçağa) ait olmadıkça I/149, 150
Dünyada garip (yurdundan uzakta olan) biri gibi ya da bir yolcu ...III/105, 419
Dünyada iken sen birine uğramış ve su istemiştin II/537
Dünyada iken tokluğu en fazla olan kimseler III/248
Dünyada insanların en mutlu kişisi ahmak oğlu ahmak (alçak oğlu alçak) olmadıkça I/149
Dünyada ipek giyen kişi âhirette onu giyemez II/397
Dünyada şarap içen kişi âhirette onu içemez II/397
Dünyadaki musibetlerin bizlere hafif gelmesini sağlayacak II/387
Dünyalık ticareti dinlerine tercih ettikleri zaman "lâ ilâhe illallah" sözünü II/115
Dünyanın (dine ve âhirete) tercih edildiğini II/485
Dünyanızdan bana üç şey sevdirildi II/410
Dünyaya karşı en zâhid olanınız ve âhirete II/418
Dünyaya karşı gerçek zâhidlik II/383
Dünyaya karşı zâhid ol ki Allah seni sevsin. İnsanların elinde.....II/377; III/391
Dünyaya karşı zâhidlik, helâl olan bir şeyi haram kılmak ve malı elden çıkarmak değildir II/382
Dünyayı seven âhiretine zarar verir, âhireti seven de dünyasına II/416
Düşmanların ve hasetçilerin benim hakkımdaki isteklerini gerçekleştirme II/30

E

Ebeveynine asla sövdürmemiş III/298
Ebû Bekir-i Sıddîk (r.a), dilini eliyle tutar ve (mevkuf) I/438
Ebû Lübâbe'nin, adamın birinin avlusunda II/438

Ebû Zer'in burnu yerde sürülmesine rağmen II/108
Efendimiz'in gözlerinden yaşlar boşandı III/301
Eğer arkadaşı selâmı alırsa sevaba ortak II/511
Eğer asıl maksatları Allah'ın ismini yüceltmek ise hepsi de şehiddir I/69
Eğer bir müslüman güzel bir şekilde abdest alır, sonra kalkar II/126
Eğer bu bid'at ise ne güzel bir bid'attır! (mevkuf) II/311
Eğer bu kaçınılmaz ise, bari üçte birini yemeğe III/236
Eğer bu kişinin yanında bir şeyi yoksa II/253
Eğer bu sözleri Resûlullah'tan (s.a.v) duymamış isem, şu kulaklarım I/322
Eğer buna güç yetiremezsen, hoşlanmadığın şeylere sabretmekte II/54
Eğer bunlara gücün yetmezse, diline sahip ol ve yalnız hayır söyle I/439
Eğer bunu söylerlerse canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar I/281
Eğer bütün insanlar bu âyetin gereklerine sarılsalar onlara kafi gelirdi ..III/272
Eğer bütün insanlar, Allah'ın senin lehine yazmadığı bir konuda sana II/19
Eğer doğru söylediyse mutlaka cennete girer II/102
Eğer dünyanın Allah katında sivri sineğin bir kanadı kadar değeri II/382
Eğer evet deseydim üzerinize farz olurdu I/161
Eğer güç yetirebilirsen yakîn hali üzere Allah için II/54
Eğer insanlara iddiaları üzerine (iddia ettikleri şey) verilmiş olsaydı II/449, 450; III/398
Eğer iyilerden idiyse, daha fazla iyilik yapamadığı III/126
Eğer iyiliği yoksa, arkadaşının günahından alınır II/163
Eğer kendisine emredilenlere sarılırsa cennete girer II/100
Eğer kötülerden ise, Allah'ı hoşnut etmediği III/126
Eğer malım olsaydı ben de falanın (israf ve harama harcama) yaptığı III/36, 37
Eğer ondan başka kap bulamazsanız önce onları yıkayın sonra kullanın I/234
Eğer onlara zenginlik verirsem, bu durum onların (imanlarının) bozulmasına II/32
Eğer onu size getirmiş olsaydım, gök ile yer arasındakiler yeseler II/184
Eğer onu terkederse, onun için III/19
Eğer öldürülürse, deccâl çıkıncaya kadar ümmetimden iki kişi arasında ihtilâf olmaz I/423
Eğer ruhumu alırsan ona merhamet eyle. Eğer canımı almaz isen II/29
Eğer sabırlı olur ve Allah rızâsı için savaşırsan, Allah Teâlâ seni sabırlı ve rızâsına uygun I/58
Eğer sen doğru olursan, biz de doğru oluruz, şayet sen eğrilirsen II/94
Eğer sıkıntılı zamanında isabet eder de sabrederse II/56
Eğer sizin başınıza, âzaları eksik Habeşli II/297

Eğer sizler gerçek anlamda Allah'a tevekkül etmiş olsaydınız I/36; III/271, 435
Eğer söylediğin şeyler onda var ise II/530
Eğer söylediğin şeyler onda yok ise ona iftira II/530
Eğer zorluk, gelip şu deliğe girse, mutlaka kolaylık da gelir onunla birlikte girer (mevkuf) II/65
Elhamdülillâh mizanı doldurur III/372
Elhamdülillâh mîzanın dolusunca, sübhânellah mîzanın yarısı kadar, Allahüekber II/131
Eli hayır ile dolasıca III/198
Elime sahip olamazsam hiçbir şeye sahip olamam I/429
Elindeki kılıcı parçalanıncaya kadar düşmanla III/295
Eline sahip olabilir misin I/429
Elini kalbinin üzerine koyarsın II/263
Elinin emeğiyle çalışır, hem kendine fayda verir hem de tasadduk II/224
Eliyle reddetmeye korkarsa diliyle ve kalbiyle II/475
Elleri ve ayakları kesildi, gözleri oyuldu ve Harre denilen yerde ölüme terkedildiler I/509
Ellerini göğüs (meme) hizasına kadar kaldırmış ve ellerinin arkası yere dönük idi I/339
Ellerini, içleri kendi yüzüne dönük olarak Rabb'ine kaldırır ve isteklerini I/340
Ellerinizi kaldırın ve "lâ ilâhe illallah" deyin. Bizler de ellerimizi III/165
Emanet edildiği zaman içinden emanete hıyanet III/253
Emaneti almamanı ve iki kişi arasında hüküm vermemeni tavsiye ederim I/523
Emaneti asıl şeklinde orada bulur III/261
Emaneti eda etmek nedir II/129
Emaneti, sana güvenip de veren kişiye geri ver III/260
Emnaneti yüklenir ve omuzuna koyar III/261
Emrettiğim gibi toparlandınız mı II/294
En değerli para, kişinin ailesi için harcadığı para, Allah yolunda cihad etmek için ata harcadığı II/208
En faziletli iman, kulun, nerede olursa olsun Allah Teâlâ'nın kendisiyle birlikte II/34
En faziletli iman; Allah için sevmek, Allah için nefret etmek ve dili sürekli I/384
En faziletli sadaka iki insanın arasını düzeltmektir II/246
En fazla insanların cennete girmesini sağlayan amel hangisidir I/524
En hayırlı nesil benim neslimdir. Sonra onları izleyenler, sonra III/247
En hayırlılarınız, günahla imtihan edilip de tövbe edenlerinizdir (mevkuf) I/548

En zirve noktası ise Allah yolunda cihad II/334
En ziyade hayâ edilmeye lâyık olan Allah Teâlâ'dır I/135
Enes b. Mâlik'e (r.a) kaplarda içilen içkileri sordum III/227
Ensara ait câriyelerden biri, üzerindeki ziynetlerden dolayı bir yahudi tarafından I/506
Ensardan bir kadın içi daralarak deveye lânet etti I/489
Ensardan bir zat, Resûlullah'a (s.a.v) gelmiş ve münafıklardan birini öldürmek I/279
Erkek develeri emanet olarak ve menîha olarak vermek II/250
Erkek, kadına karşılık öldürülür.. .... I/406
Esefler olsun! Avf şu anda esir ve deri bağlar altında II/67
Eşhedü en lâ ilâhe illallah vahdehû lâ şerîkeleh III/26
Etraflarına kanatlarını yayarlar, nihayet onların sözleri arşa II/570
Evet yâ Rabbi, biliyorum III/147
Evet, bütün bunları Allah yarattı, ya Allah'ı kim yarattı II/375
Evin senin mahrem (yasak) bölgendir. Kim senin yasak bölgene I/417
Evinde ikamet eden bir kadın vardı. Müslümanlarla birlikte bir savaşa katılmak için II/27
Evinde kal, diline sahip ol, iyi II/486
Evindeki eşyaları çıkar yolun üzerine koy I/446
Evlendikten sonra zina etmek; bu kişi recm edilir I/410
Evlilikten sonra zina etmek, iman ettikten sonra küfre dönmek ve bir cana kıymaktır I/281
Ey Abdülmuttaliboğulları II/151
Ey Abdümenâfoğulları II/151
Ey Abdüşemsoğulları II/151
Ey âdemoğlu! İşlediğin günahlar gökteki bulutlara erişse bile III/139, 424
Ey âdemoğlu! Sen bana dua ettiğin ve benden umduğun sürece .III/139, 424
Ey âdemoğlu! Yeryüzünü dolduracak kadar hatayla bana gelsen .III/139, 424
Ey âdemoğlu, kitabını oku I/606
Ey Adî, müslüman ol kurtul I/112
Ey Âişe! Şu özlü dua ile dua et III/323
Ey Allah'ın kulları kardeş olun II/493; III/402
Ey Allah'ın Resûlü! (Devemi) bağlayıp da mı tevekkül edeyim, yoksa salıverip de mi III/286
Ey Allah'ın Resûlü, kıyametin vakti ne zaman I/90
Ey ashabım, Allah sizlere haccı farz kıldı I/289
Ey Bilâl, namaz için kamet getir ve bizi rahatlat II/140
Ey Cebrâil, Mîkâil ve İsrâfîl'in Rabbi olan Allahım! Göklerin ve yerin yaratan, hazırı ve gaybı bilen II/169

Ey cennet ehli! Yeryüzünde kaç yıl kaldınız II/403
Ey dilleriyle iman etmiş olup da kalplerine iman nüfuz etmeyen II/545
Ey Ebû Hafs! Zikredenler bütün hayırları alıp götürdüler III/296
Ey Ebû Lübâbe! O ağacın dengini al II/438
Ey Ebû Zer! Ben seni zayıf biri olarak görüyorum; kendim için istediğim I/385
Ey Ebû Zer! Çorba pişirdiğin zaman suyunu çoğalt I/456
Ey Ebû Zer! Şayet insanların hepsi takvâ sahibi olsaydı I/536
Ey Ebü'd-Derdâ! Emaneti eda etmek ne demektir II/128
Ey Ebü'l-Yakzân, hutbeyi beliğ ve veciz okudun II/284
Ey falanca, neyin oldu I/172
Ey Fâtıma! Kendini cehennemden kurtar II/151
Ey filân, beni tanıdın mı II/537
Ey gaybı bilen ve yaratmaya kudreti olan Allahım! Yaşamamın hayırlı olduğunu bildiğin sürece I/487
Ey Hanzale, bazan öyle bazan III/268
Ey Hâşimoğulları II/151
Ey insanlar! Allah size haccı farz kıldı, hac farîzasını yerine getirin I/286
Ey insanlar! Allah Teâlâ sizlere buyuruyor ki: İyiliği emredin I/343
Ey insanlar! Allah'tan korkun. Beş vakit namazınızı kılın II/103
Ey insanlar! Allah'tan korkunuz II/295
Ey insanlar! Amellerinizi ihlâsla Allah için işleyiniz I/65
Ey insanlar! Ben de bir beşerim! Olabilir ki Rabb'imin elçisi gelir beni davet eder II/290
Ey insanlar! Hep birlikte doğru yola girin, yoldan ayrılıp sapmayın I/97
Ey insanlar! Hep birlikte yola girin II/357
Ey insanlar! Sizler, benim emretmiş olduğum her şeyi yerine II/93
Ey insanlar! Sizler, emrettiğim bütün amelleri yerine getirmeye güç yetiremezsiniz I/313
Ey insanlar, Rabb'inize tövbe edin ve O'ndan istiğfar dileyin II/171
Ey Kâ'b b. Lüeyoğulları II/151
Ey Kâ'b, kimler ilim erbabıdır (mevkûf) II/419
Ey kalpler üzerinde tasarrufta bulunan Allahım, kalplerimizi taatine.... I/202
Ey kalpleri evirip çeviren Allahım, kalbimi dinin üzere sabit tut I/201
Ey kalpleri evirip çeviren, kalbimi dinin üzere I/200
Ey kullarım! Benim doyurduklarım dışında hepiniz açsınız. Benden doyurmamı isteyin II/156; III/373
Ey kullarım! Benim hidayete erdirdiklerim dışında hepiniz dalâlettesiniz II/157
Ey kullarım! Benim hidayete erdirdiklerim dışında hepiniz sapmış durumdasınız II/156; III/373
Ey kullarım! Bunlar sizlerin amellerinizdir II/157; III/374

Ey kullarım! Eğer sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz II/157, 521; III/373
Ey kullarım! Sizler bana zarar verebilecek durumda değilsiniz ...II/157; III/373
Ey kullarım! Sizler gece ve gündüz günah işliyorsunuz. Ben ise bütün günahları bağışlarım II/156; III/373
Ey kullarım! Şurası kesindir ki ben kendime zulmü haram ettim ve onu sizlerin arasında da II/156; III/373
Ey kulum! Yaptığın iyilikleri kabul ettim II/237
Ey kulum, bunu (iyiliği) hatırlıyor musun I/606
Ey kulum, bunu (kötülüğü) hatırlıyor musun I/607
Ey Kureyş halkı! Nefislerinizi Allah'tan satın alın. Yoksa ben Allah'ın azabından II/151
Ey Muâz! Allah'tan kork ve insanlara güzel ahlâk ile muamele et I/524
Ey Muâz! Gücün yettiği kadar Allah'tan sakın! Sana verilen güç ile I/551
Ey Muâz! Her gün içinde Rabb'ini kaç defa zikrediyorsun III/320
Ey Muâz! Her şeyleri ile Allah'ın zikrine dalmış olan sâbikûn III/292
Ey Muâz! Sâbikûn (öne geçenler) nerede III/292
Ey Muhammed (s.a.v) imdat et II/575
Ey Muhammed (s.a.v) peygamberin Rabb'i olan Allahım I/201
Ey Muhammed (s.a.v)! Her şey ancak Allah'ın rahmetiyle II/236
Ey Muhammed yardım et II/575
Ey Muhammed'in (s.a.v) kızı Fâtıma II/574
Ey Muhammed'in kızı Fâtıma II/151
Ey Musa! Eğer bütün gökler ve benim dışımda onu ayakta tutan her şey II/137
Ey Musa, lâ ilâhe illallah de II/137
Ey Mürre b. Kâ'boğulları II/151
Ey oğul! Allah'ın seni yararlandıracağı bazı kelimeleri sana II/18; III/365
Ey oğul! Sana bazı kelimeler öğreteceğim, Allah'ı koru ki O da seni III/364
Ey Ömer! Soru soranın kim olduğunu biliyor musun I/88; III/332
Ey peygamber kardeşlerim ve uyarıcı kardeşlerim III/51
Ey Resûlullah'ın halası Safiyye, ben Allah'ın azabından II/574
Ey Resûlullah'ın halası II/151
Ey Sa'd! Yiyeceğinin temiz olmasını sağla, duası kabul edilen kişilerden ol I/322
Ey savaşçılar topluluğu! Allah Teâlâ sizin yüzlerinizi ağartsın II/550
Ey topluluk, artık yolculuk vakti III/111
Ey Ukbe! Dünya ve âhiret ehlinin en faziletli ahlâkını sana bildireyim mi I/614
Ey Vâbisa! Ne sormak için geldiğini ben haber vereyim mi yoksa sen mi bana soracaksın II/260

Ey Vâbisa, kendine (kalbine) sor II/261
(Emir sahiplerine) itaat ancak mâruf (dinin iyi saydığı) şeylerde olabilir .II/299
Ey Allah'ın Resûlü!
-Allah Azze ve Celle'nin sana öğrettiklerinden bize de öğret I/33
-Allah Teâlâ bana gördüğün gibi şu güzellikleri I/388
-Allah Teâlâ'ya dua et de beni duası kabul edilen kişilerden kılsın I/322
-Allah Teâlâ'ya, diğer vakitlerden daha yakın olan bir vakit var mı II/333
-Allah yolunda savaşa katılan gazilerden de mi III/295
-Allah yolunda savaşan gazilerden de mi üstün II/216
-Allah'ın bana ne kadar namaz farz kıldığını bildir II/101
-Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve senin II/104
-Bana amellerin en faziletlisini ve Allah'a III/65
-Bana bir dua öğret de onunla namazımda dua III/158
-Bana bir hadis söyle, özlü olsun I/133
-Bana bir iş göster ki ondan dolayı beni hem Allah sevsin
hem de II/378
-Bana bir söz söyle söz de kısa olsun ki onu aklımda tutabileyim I/473
-Bana bir şeyler öğret ve az söyle ki I/471
-Bana nelerin helâl ve nelerin haram olduğunu bildir II/262
-Bana öyle bir iş göster ki onu işlediğim zaman ben hem Allah sevsin
.... II/377; III/391
-Bana savaş ve cihadın ne olduğunu bildirir misiniz I/58
-Bana tavsiyede bulun I/474, 522, 533
-Bana, Allah Teâlâ'ya niyazda bulunacağım I/201
-Bana, biri işlediğinde onu cennete girmesini sağlayacak bir amel II/252
-Bana, cennete girmemi sağlayacak bir amel öğret I/439, 472; II/337
-Bana, cennete girmemi sağlayacak ve cehennemden II/318; III/385
-Bana, İslâm'da senden sonra hiç kimseye sormayacağım II/86
-Bana, sımsıkı sarılıp işleyeceğim bir iş söyle! II/86
-Başımıza, senin sünnetini takip etmeyen ve senin emrini tutmayan II/299
-Ben büyük bir günah işledim. Bundan dolayı benim I/582
-Ben günah işlemeye müptelâ olan biriyim I/547
-Ben koçu kesiyorum ama ona merhamet ediyorum I/517
-Ben mümin olduğumu nasıl bilebilirim I/122
-Ben yaptığım işte öyle bir niyet taşıyorum ki I/66
-Ben, haddi (cezayı) gerektiren bir suç işledim I/558
-Ben, kavmi içinde sözü dinlenen biriyim. Onlara neyi emredeyim I/363
-Beni cennete yaklaştıracak I/523

-Beni hasta eden, dertlere düşüren ve kedere sevkeden bir şeyi sormak istiyorum II/320
-Benim babam kimdir I/288
-Benim dilimde aileme karşı bir sivrilik var III/161
-Benim hakkımda en fazla korktuğun şey nedir II/86
-Benim için helâl ve haram olanlar nelerdir II/263
-Benim yerim neresi II/287
-Bir daha komşuma eziyet etmeyeceğim I/446
-Bir kişi bir amel işliyor ve (insanlar bilmesin diye) onu gizliyor I/70
-Bir kişi dünyalık elde etmek maksadıyla cihada çıkıyor, bunun hakkında ne buyurursunuz I/57
-Bir kişi kendisini nasıl hakir duruma düşürür II/480
-Bir kişinin kendisini temize çıkarması (tezkiyesi) nasıl olur I/125
-Bir müslümana verilmiş olan en faziletli şey nedir II/80
-Biraz daha vasiyette bulun I/522
-Birbirinden daha faziletli vakit var mıdır II/333
-Biri ganimet için savaşıyor, biri ün kazanmak için savaşıyor I/55
-Birimiz cinsel arzusunu giderdiği halde onun için mükâfat mı II/196; III/376
-Birimiz günah işleyince ne olur I/546
-Biz kadınlara selâm verilmez mi I/367
-Biz Rabbimiz'i aşırı bir muhabbetle seviyoruz I/250
-Bizim memlekette yapılan içecekler var III/220; III/430
-Bizim topraklarda meyvelerimizden yaptığımız içecekler III/230
-Bizler Allah Teâlâ'yı büyük bir muhabbetle seviyoruz III/132
-Bizler cahiliye ve şirk devrine ait şeyleri konuştuk I/289
-Bizler cinsel arzumuzu giderdiğimiz halde bundan dolayı ecir mi ka-zanacağız II/205
-Bizler İslâm'a girmeden önceki (câhiliye dönemindeki) işlediklerimizden hesaba I/372
-Bizler söylediğimiz sözlerden hesaba çekilecek miyiz I/365
-Bu (tuz) su yerinde sayılır II/443
-Bu durum onların imanlarından bir şey eksiltecek mi II/475
-Bu kişi müslümanların fakirlerinden biridir II/524
-Bu, Allah yolunda kullanılmak üzere benim sadakamdır III/22
-Bu, veda eden birinin öğüdüne benziyor II/281; III/382
-Bugün amel ne hakkında olacak II/50
-Câhiliyet döneminde benim yaptığım birtakım sadaka I/373
-Cennetlik olan ile cehennemlik olanlar belli mi I/192
-Delilim yok II/454

-Devenin hakkı nedir II/250
-Dilin sadakası nedir II/202
-Dinler içinde Allah katında en sevimli olan hangisidir II/444
-Durum böyleyse hakkımızda yazılanı bekleyip ameli bırakalım mı ... I/191
-Elhamdülillâh, biz Allah'tan hayâ ediyoruz I/362; II/22, 78
-Falan oğulları bana baskın düzenledi oğlumla devemi alıp II/45
-Falanca kadın geceleri namazla, gündüzleri I/445
-Falanca kişi mümin olduğu halde niçin ona I/109
-Farz namazları kılsam, helâlleri helâl kabul etsem ve buna bir şey . III/370
-Gecem uykusuz, gündüzüm susuz geçiyor. Sanki ben Rabbim'in arşını âşikâre görüyor I/134
-Günah nedir II/261
-Hadi mazluma yardım edelim, fakat zalime II/517
-Hangi amel daha faziletlidir I/475; II/251, 335
-Hangi ameli işlememi emir buyurursunuz II/81
-Hangi dua kabul edilmeye daha yakındır II/331
-Hangi iş daha faziletlidir II/203
-Hangi şehidler Allah Teâlâ katında daha değerlidir II/483
-Hangi vakit daha faziletlidir II/332
-Haydi şu katil III/36
-(Her gün) verecek sadakayı biz nereden bulalım II/205, 227
-Her sene mi hac yapacağız I/161, 286
-İçimizde en hayırlı olan kimdir II/418
-İhsan nedir I/90; III/335
-İki komşum var, bunlardan hangisine hediye vereyim I/450
-İman nedir I/90, 122; III/334
-İnsanların en zâhidi kimdir II/390
-İnsanlarla ne için savaşacağım I/272
-İslâm hakkında bana öyle bir söz söyle ki ....
-İslâm hakkında bana öyle bir söz söyle ki II/85; III/369
-İslâm nedir I/90, 104, 123; III/334
-İslâm şeriatının hükümleri oldukça çok. Sen bize hepsini III/290, 437
-İşlediğim zaman cennete gireceğim bir ameli bana II/100
-Kadınlar ve erkekler birbirine bakacaklar mı II/539
-Kalpler hep bir halden diğerine geçip durur mu I/201
-Keşke, İsrâiloğulları'na olduğu gibi I/553
-Kız kardeşim yalın ayak, başı açık yürüyerek II/446
-Kim iman etmemiştir I/445
-Kime iyilik yapayım II/265

-Konuştuklarımızdan dolayı da sorgulanacak mıyız II/319; III/386
-Menedilmesi helâl olmayan şey nedir II/441
-Misafir ev sahibini nasıl günaha sokar I/460
-Misafire ikram kaç gündür I/461
-Misafiri ağırlamak ne zamana kadardır I/466
-Murdar hayvanların yağları hakkında III/203, 428
-Müferridler kimdir III/292
-Müslüman bir kula verilen en faziletli şey nedir I/611
-Nasıl istiğfar edelim III/159
-Neyim olabilir ki? Yâ oğlum ya da kızım I/172
-O ümmetlerin hastalığı ne idi II/499
-Oğlum Avf esir alındı II/67
-Onlara karşı savaşalım mı I/277
-Onların içerisinde (çarşı-pazar ehli olanlar), onlardan olmadığı halde I/48
-Onun murdar (meyte) olmasından korkuyoruz II/369
-Sana ve getirdiğine iman ettik, buna rağmen I/200
-Selemeoğulları'nın hepsi savaşa katıldılar. Bunlar arasında dünyalık . I/69
-Sen bizleri değişik yerlere gönderiyorsun I/462
-Sen pek çok dua yaptın, biz onların hiçbirini ezberleyemedik III/324
-Senden çok sayıda hadis (söz) işitiyorum, fakat I/534
-Seni hak ile gönderene yemin ile soruyorum I/117
-Senin yanında iken bir hal üzere oluyoruz, yanından ayrıldığımızda III/269
-Servet sahipleri bütün ecirleri alıp gittiler II/196; III/376
-Tam olarak iyiliğe erişmek ne ile mümkündür II/81
-Uykunuz mu kaçtı I/232
-Vallahi şu ikisine güç yetiremem: Cihad ve zekât II/106
-Yakîn ile nasıl amel edebilirim II/54
-Yarın düşmanla karılaşacağız, yanımızda da kılıçlarımızdan başka I; /294
-Zenginler sevapları alıp gittiler! Onlar sadaka verebiliyorlar II/205

F

Fadîh ismini verdiğiniz fadîhten başka şarabımız III/226
Fakat bu kişi sadık niyetlidir III/33
Fakat O sizin kalplerinize ve işlediklerinize II/521
Falanca kadın, sadece farz namazları kılar, ramazan orucunu tutar I/445
Falanca kulun bir kötülük yapmak istiyor III/19
Farz namazdan sonra Allah yolunda cihaddan II/334, 335
Farz namazdan sonra en faziletli namaz II/328

Farz namazları kılsam, ramazan orucunu tutsam, helâlleri helâl bilip haramları II/95; III/370
Farz namazların peşinde yapılan II/331
Faziletlerin en üstünü, seninle ilişkiyi kesen akraba ile ilişkiyi devam I/614
Fetvacılar sana fetva verse bile II/262
(Filan günahını) biliyor musun III/147
Filân kişinin emsalini (benzerini) hiç görmüş II/553

G

Gafiller arasında Allah'ı zikreden kişinin durumu, savaştan kaçanlar III/308
Gaflетle yaptığı duaya icabet etmez III/143
Gaybın anahtarları beştir, onları Allah'tan başka kimse I/146
Gaziler bir ganimet elde ettikleri zaman, ecirlerinin üçte birini peşin olarak I/67
Gece günah işleyenlerin tövbesini kabul etmek için III/124
Gece gündüz bu malı Allah yolunda harcar II/500
Gece namazı Allah Sübhânehû ve Teâlâ'ya yakınlaşma II/328
Gece namazını kılmaya devam edin. Çünkü bu, sizden önceki sâlih II/328
Gece yarısının son kısmı yapılan dua II/332
Gecenin en hayırlı vakti ortasıdır II/332
Gecenin hangi vakti daha hayırlıdır II/332
Gecenin hangi vaktinde yapılan dua kabul edilmeye daha yakındır II/332
Gecenin son yarısı ve farz namazların peşinde II/331
Gecenin son yarısında yahut gecenin tam ortasında II/332
Gecenin tam ortasında kılınan II/331
Geçici dünyalıklara bakman ve II/378
Geçip gittiler! Şu insanlar geriye kaldı III/292
Geğirmeni bizden uzak tut III/248
Gerçek düşmanın, seni öldürdüğü zaman cennete girmene ve sen onu öldürdüğünde II/61
Gerçek pehlivan, öfkelendiği zaman nefsine hâkim olan kişidir I/481
Gerçek şu ki Allah yolunda eziyet gördüğüm kadar kimse eziyet III/246
Gerçek şu ki bazan kalbime gaflet çöküyor, ama ben günde yüz III/160
Gerçek şu ki insanlardan önce sana Allah lânet etmiştir I/446
Gerçek şu ki kul işlediği günah sebebiyle rızıktan mahrum III/279
Gerçekleşmesinde hiçbir kuşku bulunmayan günde Cenâb-ı Hak önceden geçmiş ve sonradan gelen bütün insanları toplayınca I/65
Gerçekleştirdikleri oturumdan Allah'ı zikretmeden kalkan her topluluk ... I/435
Gerçekten ben Resûlullah'ı şu halde gördüm III/245

Gerçekten insanlar Allah'a en sevimsiz olanı şiddetle düşmanlık yapan hasımdır III/256
Gerçekten senin şu sorduğun soru; sözü uzatmadan kısaca konuyu anlatmak I/367
Git hurma ağacını kökünden sök II/437
Git, onun ağacına denk bir ağacı II/438
Gizli olarak açıkta işlediğin ameli işlemekle II/81
Gizli sadaka Rabb'in öfkesini söndürür ve kişiyi kötü II/326
Gizlide ve açıkta sana karşı haşyet ile dolu olmayı dilerim I/537
Göklerin dolusunca lâ ilâhe illallah III/320
Gökte yarattıkları sayısınca Allah'ı tesbih III/318
Gökyüzünün altında, Allah katında nefsine uyarak onun peşinde II/113
Görmesi, keskin zekâsı, konuşma gücü ve sağlığı yok mu II/227
Görmeyenin gözü olmak sadakadır II/227
Görselerdi, nasıl olurlardı II/563
Gözlerin zinası bakmak, dilin zinası da konuşmaktır I/500
Gücü yetmezse diliyle (düzeltsin) II/473; III/400
Günah (haram) yolunda ve bina için yapılan harcamalar II/251
Günah ise içinin rahat edemediği ve kalbinin huzur II/262
Günah ise insanın içini tırmalayan ve göğüste tereddüt II/260; III/379
Günah ise kalbi tırmalayan ve göğüste tereddüt II/261
Günah işledikten sonra istiğfar eden kişi, günde yetmiş defa I/546
Günah işleyip arkasından kalkıp abdest alarak iki re'at namaz kılan I/557
Günah, içini kemiren ve insanların bilmesini istemediğin iştir II/80
Günah, kalbi kemirip duran şeydir I/236
Günahına tövbe eden kişi, hiç günah işlememiş gibidir I/548
Günahını bağışladım, dilediğini yapsın III/152
Günahkâr (fâcir) olarak bir malı almak için II/451
Günahları işlememek için gösterdiği sabır için de dokuz 100 derece II/145
Günahların devası da istiğfardır III/162
Güneş batıdan doğuncaya kadar tövbeler kabul edilir III/124
Güneş battığı yerden doğmadıkça kıyamet kopmaz III/123
Güneş battığı yerden doğunca bütün insanlar III/123
Güneş insanlara yaklaştırılacak II/538
Günün ilk vaktinde bir süre ve yine günün son vaktinde bir süre beni an, büyük günahlar I/571
Güzel ahlâk sahibi olan kişiye cennetin en yüce mevkiinde I/613
Güzel ahlâk sahibi, bu hasletiyle oruç tutan ve namaz kılanların derecesine ulaşır I/612
Güzel söz sadakadır II/221; III/378

Güzel söz söylemek ve insanlara yemek yedirmek I/123

H

Habbâb bir defasında bir seriyyeye katılmıştı. Resûlullah (s.a.v) gelip ...II/550
Hacca niyet eden bir kişi helâl olmayan (haram) bir para ile yola çıkar .. I/208
Haccın menâsikini (şartlarını, nasıl yapılacağını) benden öğreniniz I/76
Had gerektiren bir günah işledim, gereken cezayı bana uygula II/546
Haddi aşma da cehenneme götürür III/256
Haddi aşmak, hakkı kabul etme konusunda kibre kapılmak yahut
hakka karşı küstahça I/389
Hadler kişinin günahlardan temizlenmesine yeterli midir yoksa I/577
Hak olan sözde bir nur bulunur (mevkuf) II/270
Hakiki mümin olarak sabahladım I/134
Hâkim hüküm verirken ictihadda bulunur ayrıca isabet de ederse III/92
Hakkında açıklama (vahiy) indirilmeyen konuları birbirlerine sorup
durmadıkça I/300
Hakkını onun iyiliklerinden al II/234
Halbuki yediği haram, içtiği haram, giydiği haram ve beslendiği
şeyler hep haramdır I/318; III/347
Hâlid b. Velîd birini öldürmek için Resûlullah'tan (s.a.v) izin I/279
Halimizi görmüyor musunuz? Başımıza gelenleri II/539
Hallerini Resûlullah'a şikâyet ettiler III/236
Hangi amel daha hayırlı ve Allah katında daha sevimlidir III/291, 437
Hangi cihadın ecri daha büyüktür ey Allah'ın Resûlü III/296
Hangi dua kabul edilmeye daha yakındır II/331
Hangi günah daha büyüktür? Buyurdu ki I/443
Hangi hicret faziletlidir I/105
Hangi iman faziletlidir I/105
Hangi köle efendisinden kaçarsa I/166
Hangi kul, Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed II/110
Hangi mümin aç bir mümini doyurursa, Allah da onu kıyamet II/536
Hangi mümin çıplak bir mümini giydirirse II/536
Hangi mümin susuz bir mümini suya kandırırsa II/536
Hangi müslüman daha faziletlidir I/118
Hangi müslüman temizlenir (abdest alır), bu temizlikte Allah'ın farz
kıldıklarını II/126
Hangi müslüman, hazır bulunduğu farz bir namazın; abdestini, huşû ve I/569
Hangi namaz daha faziletlidir II/331
Hangi oruç tutanların ecri daha büyük III/296

Hangi toplumun içinde bir günah işlenir ve onlar onu değiştirmeye muktedir II/478
Hangi vakitte kılınan gece namazı daha faziletlidir II/332
Hangimiz bu sıfatlardan kurtulmayı başarabilir III/253
Hanginiz şunu bir dirheme almak ister II/381
Hanım sahâbîyi dul olduğu halde babası evlendirdi. Ancak kadın bu evliliği istemiyordu I/212
Hanımım siyah bir çocuk doğurdu, diyen birine I/173
Hanımına yedirdiğin her şey senin için sadakadır II/210
Hanımınla cinsel ilişkide bulunman II/205
Hanımlarımızla, çocuklarımızla ve geçim işlerine III/268
Hanzale (r.a) Ebû Bekir (r.a) ile karşılaştı III/268
Hanzale münafık oldu III/268
Hanzale münafık oldu ey Ebû Bekir III/268
Haram gıdalarla bedeni gelişen kimse için cehennem ateşi daha evlâdır I/322
Haram ise Allah'ın kitabında haram kıldığı II/343
Haram kılınmayan bir konuda soru sorar ve onun II/366
Haramdır, Allah ve Resûlü haram kılmıştır, kıyamete kadar da haramdır I/444
Haramlardan sakın, insanların en âbidi ol I/308
Harp hiledir II/504
Haset, ateşin odunu yediği gibi iyilikleri yer. Sadaka ise II/139
Hastalandığında ziyaret edersin II/255
Hastalığından önce sağlığının, fakir düşmeden III/121
Hata, unutma baskı altında yaptıkları III/90
Hatta hanımının ağzına uzattığın lokmadan II/212
Hatta onu evinin içinde bile rezil eder II/529
Hatta sizden biriniz -yani içki içtiğinde- pekâlâ kalkıp amcasının oğlunu kılıçla vurabilir I/420
Hatta sizin birinizin eşiyle birlikte olması sadakadır II/196; III/376
Hay anası seni kaybedesice II/319; III/386
Hayâ bütünüyle hayırdır II/75
Hayâ hayırdan başka bir şey getirmez II/75
Hayâ imandan bir şubedir II/75
Hayâ imandandır I/125
Hayâ, hayırdan başka bir şey getirmez II/77
Hayâ, sizlere verilen bir haslettir, bu haslet sizden alınabilir II/76
Hayânın hepsi hayırdır II/75
Hayânın iki çeşidi (ucu) vardır, bir ucu imana, diğer ucu ise II/79

Hayânın ona zarar verdiğini söylemek istiyordu II/75
Hayâyı ondan çekip alınca da onunla sadece nefret edilen kişiler karşılaşır II/73
Haydi bu mahlûkatı Allah yarattı, peki Allah'ı kim yarattı II/375
Haydi ey Üneys, şu adamın hanımına git. Şayet (zina ettiğini) itiraf II/547
Hayır işlemek senin için daha hayırlıdır II/441
Hayır namına bir şey işledin mi II/542
Hayır vallahi tanımadım, sen kimsin II/537
Hayır veya şer olsun kişinin konuştuğu her şey yazılır (mevkuf) I/433
Hayır, asla böyle söylememelisin! Zira nutfe rahme yerleştiğinde I/172
Hayır, bu haddi aşmak sayılmaz I/389
Hayır, huzur duyulan şeydedir (mevkuf) II/264
Hayvan boğazlayacağı zaman, bıçağın ağzını bilesin I/498
(Hayvanı) boğazladığınızda boğazlamayı güzel yapın I/497; III/360
Hayvanı defalarca mı öldürmek istiyorsun I/515
Hayvanı yere yatırmadan önce bıçağını bileseydin I/515
Hayvanın kulağını bırak, boynundan tut I/515
Hayvanının sırtını vermek II/248
Hayvanlarla cinsel ilişkiye giren birini bulduğunuz zaman onu öldürün .. I/412
Hazır bulunduklarında davet edilmez ve III/52
Hazır bulunmadığı halde o günaha sevgi (meyil) duyarsa II/477
Hazmı kolaylaştırır, yediğin yemeğin (mevkuf) III/238
Hediyeleşin birbirinizi sevin II/515
Hediyeleşin. Çünkü hediye göğüsteki kini giderir II/515
Hediyeleşin. Çünkü hediye nefreti söküp atar II/515
Helâk olacaklarına kesin olarak inanmaya III/111
Helâl açık, haram açıktır; bu ikisi arasında şüpheliler vardır I/242
Helâl kazancından sadaka olarak kim ne verirse -zaten Allah sadece temiz (helâl) olanı kabul eder I/326
Helâl yoldan olanı alın, haram olanı III/279
Helâl, Allah'ın kitabında helâl kıldığı şeylerdir II/343
Helâller açık, haramlar da açıktır I/225, 274; III/341
Helâller açık, haramlar da açıktır. Bunların arasında şüpheli olan işler...II/372
Hem saparlar hem de saptırırlar II/556
Hendek Savaşı'nda müslümanlar kâfirlerden birini öldürdü. Kâfirler onun cesedi karşılığında III/216
Hepiniz çobansınız (yöneticisiniz) ve yönetiminiz altındakilerden III/57
Her âdemoğlu hata eder. Hata edenlerin en hayırlı olanları tövbe II/170
Her ağacın ve taşın yanında Allah'ı an I/551

Her bid'at sapıklıktır II/282; III/382
Her bir dirhem için 700.000 dirhem vardır III/23
Her bir hamd (elhamdülillâh demek) sadakadır II/196; III/376
Her bir iyiliği emretmek sadakadır II/196; III/376
Her bir kötülükten alıkoymak sadakadır II/196; III/376
Her bir tehlîl (lâ ilâhe illallah demek) sadakadır II/196; III/376
Her bir tekbir (Allahüekber demek) sadakadır II/196; III/376
Her birinizin her mafsalına karşı bir sadaka gerekir II/223
Her derdin bir devası vardır, günahların devası da istiğfardır III/162
Her dirhem için 700 dirhem vardır III/23
Her doğan (hakkı kabul edebilecek) fıtrat üzere doğar II/168
Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra annesi ve babası onu yahudi yahut hıristiyan yahut II/269
Her gen, gece ve saatte Allah için verilmesi gereken sadaka vardır II/200
Her görüş sahibinin kendi görüşünü beğendiğini II/485
Her gün Allah'ı 10.000 defa zikrediyor III/320
Her gün bunlar için sadaka gerekir II/222
Her hamd bir sadakadır II/223
Her iyilik on katıyla mükâfatlandırılır III/22
Her iyilik sadakadır II/199
Her iyilik sadakadır. Kardeşini güleç bir yüzlü karşılaman II/250
Her iyilik sadakadır. Kişinin kendisi ve ailesi için II/250
Her kim aklını gideren bir içki içerse, büyük günahlardan birinin III/232
Her kim Allah için sever, Allah için buğzeder III/135
Her kim Allah için, Resûlü için, kitabı için, müslümanların imamı ve bütünü için nasihatçi olmadan I/254
Her kim Allah Teâlâ'nın kendisini kıyamet gününün dehşetinden kurtarmasını arzularsa II/543
Her kim Allah ve Resûlü'nün razı olmadığı sapıklık üzere olan bir bid'at II/308
Her kim Allah yolunda fazladan bir harcama yaparsa, ona 700 katı III/22
Her kim Allah yolunda harcama yaparsa, onun için III/21
Her kim Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmadan, malının zekâtını gönül....II/296
Her kim Allah'tan başka ilâh yoktur, O tektir, ortağı yoktur II/109
Her kim anlaşmalı (muâhid) birini haksız yere öldürürse III/259
Her kim başı darda olan birine kolaylık gösterirse II/534; III/405
Her kim benim bir velîmi aşağılarsa, bana karşı savaşmak için III/50
Her kim beş vakit namazı cemaatle kılarsa, sırat köprüsünü ilk zümre ile birlikte şimşeğin çakması II/142
Her kim bir davada haksız olana yardım ederse, Allah'ın öfkesiyle III/257
Her kim bir iyilik yapmak ister fakat onu yapamazsa III/20, 21

Her kim bir müminin dünya sıkıntılarından birini giderirse II/533; III/405
Her kim bir müslümanın (zor durumda kalmasına sebep olan) akdini ...III/406
Her kim bir müslümanın kusurunu örterse II/534; III/405
Her kim bir yol tutarak o yolla ilim ararsa II/534; III/405
Her kim bu şüpheli olanlardan sakınırsa dinini ve ırzını temize....I/225; III/341
Her kim bu üç 160 mafsal (eklem) sayısınca II/223
Her kim çarşıya girdiği zaman III/25
Her kim de bunlardan birini işler Allah da onu örtbas ederse, onun işi Allah'a kalmıştır I/575
Her kim dinini ve şerefini temize çıkarmak için şüphelileri terkederse I/239
Her kim duasının makbul olmasını ve kederlerinin yok olmasını II/544
Her kim hayır bulursa Allah'a hamdetsin II/157; III/374
Her kim istiğfarı çoğaltırsa, Allah Teâlâ onun için her tasadan III/161
Her kim işi için ya da alışveriş için çarşıya girdiğinde, "Lâ ilâhe illallâhu III/307
Her kim iyilik işlerse onun için on misli vardır III/21
Her kim kendisi evinde kaldığı halde Allah yolunda olana (cihad edene) bir nafaka III/23
Her kim kendisi, ailesi için bir harcama yapar III/22
Her kim müslüman kardeşinin bir ayıbını II/529
Her kim on defa, "Eşhedü en lâ ilâhe illallah vahdehû lâ şerîkeleh III/26
Her kim sabah kalktığında II/238
Her kim süt ya da para armağan etmek ve sokak göstermek II/249
Her kim şu işimizde (dinimizde aslı) bulunmayan II/310
Her kim tavuk kümesi kadar da olsa bir mescid bina ederse... ....II/298
Her kim unutarak yiyip içerse orucunu tamamlasın. Çünkü onu Allah III/95
Her kim uyuya kalır veya bir namazı unutursa, hatırladığı zaman III/94
Her kim, aralarında aç insan olduğu halde tok olarak sabahlarsa I/458
Her kim, güneşin battığı yerden doğmadan önce tövbe III/123
Her kimin himmeti ve gayreti dünyaya yönelik olursa, Allah Teâlâ onun .II/416
Her kimin isteği Allah'ın (rızâsı) dışında ise onun Allah ile III/71
Her kimin namazı reddedilirse, o kimsenin diğer amelleri de reddedilir ..II/129
Her kimin niyeti âhirete yönelik ise II/416
Her kimin yanında bir emanet var ise III/260
Her kişinin yanında, onu, kendisi için takdir edilmeyen tehlikelerden koruyan (mevkuf) II/25
Her müslümana nasihat etmeli, müslümanlar cemaatine ve I/266
Her müslümanın diğer müslümana kanı, ırzı ve malı haramdır ..II/495; III/403
Her müslümanın diğer müslümana kanı, malı ve ırzı haramdır I/119
Her müslümanın kanı, malı ve ırzı II/494; III/402

Her müslümanın sadaka vermesi gerekir II/224
Her namazın peşinde otuz üçer defa sübhânellah, Allahüekber II/198
Her namazın peşinden Allah'ı on defa tesbih III/45
Her nerede olursa olsun Allah Teâlâ'nın kendisiyle birlikte olduğunu I/125
Her nerede olursan ol Allah'tan kork, her kötülükten sonra II/91
Her organ için her gün sadaka vermesi II/226
Her sarhoşluk veren haramdır I/36; III/224, 228, 229
Her sarhoşluk veren şaraptır ve sarhoşluk veren haramdır III/224
Her şeyin bir hakikati vardır. Bir kul, kendi başına gelecek bir şeyin asla .II/52
Her tehlîl bir sadakadır II/223
Her tekbir bir sadakadır II/223
Her tesbih bir sadakadır II/223
Her topluluğa, o toplumun münafıkları baş olmadıkça I/151
Her uzuvdan dolayı her gün için sadaka vermesi yahut salât II/225
Herhangi bir kişi bir kavme misafir olarak konaklar ve onlar da onu ağırlamayıp I/461
Herhangi bir müslüman bir fidan diker yahut tohum eker de ondan bir ...II/210
Herhangi bir müslüman bir fidan diktiğinde, ondan yenilen her şey kendisi için sadaka II/211
Herhangi bir topluluk bir yerde oturur da Allah'ı zikretmez I/435
Herhangi biriniz kendisini hakir duruma düşürmesin II/480
Herhangi biriniz, komşusunun kendi duvarına kiriş (ahşap direk)..I/456; II/440
Herkes ne için yaratılmış ise onun amelini işler I/192
Herkesin her gün için sadaka vermesi gerekir II/226
Herkesin terlemesi amelleri miktarınca olacak II/540
Hesaba çeken bir Rabb'i bulunduğunu III/152
Hırsızlık hakkında ne dersiniz I/444
Hicap (örtü) âyeti indikten sonra Ebü'l-Kuays'ın kardeşi Eflah III/198
Hicret de kendisinden öncekileri siler, hac da kendisinden öncekileri I/562
Hiç kimse ona önem vermez III/81
Hiç Rübbeyyi'in dişi (kısasen) kırılabilir mi III/72
Hiç şüphesiz "Sübhânellahi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallahu I/565
Hiç şüphesiz Allah Teâlâ bir iyiliği 2 milyon iyiliğe kadar katlar III/24
Hiç şüphesiz Allah Teâlâ iyilikleri ve kötülükleri yazdı ve sonra bunları beyan eyledi III/17, 407
Hiç şüphesiz, "Elhamdülillâhi ve sübhânellahi ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber I/565
Hiçbir iyiliği küçük görme! Küçük bir ipi vermeyi, ayakkabı bağını vermeyi, su isteyen birinin II/251

Hiçbir kadın susarak hac yapmasın. Zira bu, cahiliye devri âdetlerinden (mevkuf) ... I/443
Hiçbir şey besmeleden daha ağır gelemez ... II/135
Hiçbir şeyi ortak koşmadan Allah'a ibadet edersin, farz namazı kılar ... II/101
Hiçbir şeyi ortak koşmadan Allah'a ibadet edersin, namazı kılarsın ... II/100
Hile de aldatma da cehennemdedir ... II/503
Hizmetçine yedirdiğin her şey senin için ... II/210
Hoşlanmadığı bir şey gördü mü bunu yüzünden anlardık ... I/485
Humma ölümün öncüsü (habercisi), yeryüzünde ... III/236
Huzuruma getirmiş olduğun bir harf ... III/147
Hükmettiğiniz zaman adil olun. Öldürdüğünüz zaman bunu güzel ... I/498
Hükümlerinde, aileleri içinde ve velâyeti altındakilere karşı adaletli olanlar ... III/57
Hz. İbrahim'e (a.s) indirilen suhuf içinde şunlar da vardı ... I/364
Hz. Peygamber (s.a.v), ben küçük çocukken evimize geldi ... III/255

İ

Israr edenlere yazıklar olsun; onlar ne yaptıklarını bildikleri halde ... I/550
(İbadet maksadıyla) gündüzden geceye kadar susmak yoktur ... I/442
İbadetlere devam hususunda gösterdiği sabır için 600 derece yazılır ... II/145
İbn Mesud'un size naklettiği hadisleri tasdik edin ... II/300
İbn Ümmü Abd'in ahdine sımsıkı sarılın ve Ammâr'ın tuttuğu yolu tutun II/301
İcabet edileceğine gönülden inanarak isteyin ... III/143
İçilmesini haram kılan (Allah) satılmasını ... III/206
İçinde bulunduğun toplumun önde gelenlerinin sende görmesinden hoşlanmadığın ... II/80
İçinde kandillere benzer nesneler var ... II/567
İçinizden hanginiz mükemmel şekilde abdest alır ve sonra ... II/127
İçkiye devam eden kişi, puta tapan kimse gibidir ... III/222
İçlerinden biri bâtıl bir söz konuştu ... II/568
İçtihatta bulunur da hata ederse ... III/92
İfade güçlüğü çekenin meramını anlatıp ... II/205
İhsan, Allah Teâlâ'ya O'nu görüyormuş gibi ibadet etmendir ... I/87; III/332
İhsan, Allah Teâlâ'ya, sanki O'nu görüyormuş gibi ibadet etmektir ... I/90
İkamet yurdundaki kötü komşudan sana sığınırım! Zira göçebe (süreli) yerdeki komşu ... I/449
İki hakkı olan komşu ... I/449
İki halifeye birden biat edildiğinde, onlardan ikinci olanını ... I/414
İki hasım Resûlullah'ın (s.a.v) huzuruna geldi. Biri diğeri üzerinde hak ... II/454

İki kelime vardır, bunlar dile hafif, terazide ağır, Rahmân katında II/132
İki kelimeden birini kim söylerse, onun için arşın dışında bir nihayet.......II/131
İki kişi Resûlullah'ın (s.a.v) yanında birbirine sövdü I/477
İki kişi üçüncüyü dışarıda bırakıp kendi aralarında fısıldaşmasınlar II/529
İki kişinin arasını bozmak ise kazıyıcıdır II/506
İki kişinin arasını düzeltmektir II/506
İki kişinin arasını düzeltmen bir sadakadır II/221; III/378
İki müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya gelirlerse ölen de öldüren de III/36
İki ramazan aralarında işlenen günahlara kefârettir I/568
İlâhen vâhiden ahaden samaden lem yettehiz sâhibeten III/26
İleride işinizin başına sünneti terkederek bid'atla amel II/300
İleride zekât da verecekler cihad da yapacaklar I/270
İlim üç kısımdır, bunun dışında kalanlar fazlalıktır. Bunlar ya muhkem
âyetlerdir II/124
İlim, âlimlerin kaldırılması ile ortan kalkar I/152
İlmi, âlimleri almakla kaldırır II/556
İlmimi artırmak için Resûlullah'ın (s.a.v) yanına geldim, önünde
durdum ve dedim ki II/81
İmamlar (halifeler) Kureyş'tendir II/297
İmamlar Kureyş'tendir. İyileri iyilerin emirleri II/297
İman bir gömlek gibidir; insan onu bazan giyer, bazı zamanlar (mevkuf) I/383
İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe II/107
İman iki yarımdan ibarettir. Yarısı sabır ve II/125
İman ile birlikte amel gerekmiyor mu II/253
İman nedir I/105
İman ve Allah yolunda cihad II/203
İman yetmiş küsur (veya altmış küsur) şubedir. İmanın en faziletlisi I/102
İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, ona kavuşmaya (âhirete),
peygamberlere inanmak I/90
İmanı en sağlam şekilde ortaya koyan husus hiç şüphesiz I/129
İmanın en faziletlisi nerede olursan ol Allah Teâlâ'nın I/138
İmanın en üstün mertebesi, her nerede olursan ol I/125
İmanın hangi hasleti en faziletli I/124
İmanını kemale erdirmiş olur III/135
İnsan ile ilgili her şey o daha anne rahminde iken yaratılır I/189
İnsan nefsini ne ile tezkiye edebilir I/138
İnsan, muhtevasının ne olduğunu iyice bilmeden tek bir söz söyler,
söylediği bu tek bir söz I/430
İnsanda 360 kemik yahut (300) otuz altı II/222
İnsanda 360 mafsal bulunur II/224

İnsanda yaratılmış olan her bir uzuvdan dolayı II/225
İnsanın her mafsalı için bir sadaka vermesi gerekir II/224
İnsanın içini tırmalayan şeylerden kaçının (mevkuf) II/264
İnsanın on evden hırsızlık yapması, komşusunun evinden hırsızlık yapmasından I/444
İnsanın sahip olduğu her ekleminden dolayı, güneşin doğduğu .II/221; III/378
İnsanlar (yönetim hususunda) Kureyş'e tâbidir II/297
İnsanlar arasında günahları en çok olanlar, kendilerini ilgilendirmeyen .. I/367
İnsanlar birbirleriyle yarışırcasına yüksek binalar yapmadıkça I/153
İnsanlar bu sözü söylediler sonra küfre düştüler II/87
İnsanlar dünyalık ticareti dinlerine tercih etmedikleri sürece II/115
İnsanlar ilim hakkında size her şeyi sormaya devam edecekler. Hatta ..II/375
İnsanlar kıyamet günü amellerle gelirken sizler II/576
İnsanlar kıyamet günü yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olarak II/539
İnsanlar korktuğunda onlar korkmaz III/67
İnsanlar lâ ilâhe illallah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum I/275
İnsanlar mescidlerle rekabet edip böbürlenmedikçe I/155
İnsanlar meyvelerin başına üşüştüler III/236
İnsanlar niyetleri üzere haşr olunur I/47
İnsanlar sabahleyin iki bölük halinde giderler II/149
İnsanlar sana fetva verse hatta herkes sana fevta II/261
İnsanlar sana fetva verse ve nice nice fetvalar verseler II/260; III/379
İnsanlar sana fetva verseler, ben de fetva versem sen kalbine I/355
İnsanlar soru sormaya devam edecekler. Hatta II/375
İnsanlar üç şeyde ortaktır; su, ateş ve ot II/441
İnsanlar, "Bu Allah her şeyi yarattı, peki Allah'ı kim yarattı?" deyinceye..II/376
İnsanlara azap edenlere muhakkak ki Allah da azap eder II/535
İnsanlara güleç yüzle selâm vermek de sadaka sayılır II/202
İnsanlara kötülük yapmaktan sakınsın II/203, 222
İnsanlardan ilk olarak kaldırılacak ilmi sana II/557
İnsanları hakir görmek II/519
İnsanların ahidlerini bozduğunu, emanetleri II/486
İnsanların arasında söz götürüp getirenler II/506
İnsanların bilmesinden hoşlanmadığın III/40
İnsanların burunları üstüne ateşe atılmasının sebebi dilleriyle kazandıklarından I/365
İnsanların burunları üzeri cehenneme II/337
İnsanların elindekilerden ümidini kes zengin ol II/418

İnsanların en değerli olanı kimdir II/520
İnsanların en güçlüsü olmayı arzulayan kişi III/273
İnsanların en zengini olma sevincini tatmak isteyen kişi II/386
İnsanların önlerinde açıktan günah işlenip bunu değiştirmeye II/478
İnsanların sana nasıl davranmalarından hoşlarınsan sen de onlara II/104
İnsanların seni seveceği iş II/378
İnsanların yüzüstü yahut burunları üzeri cehenneme II/319; III/386
İnsanlarla güzel ahlâk ile geçinmeye bak I/521, 536; III/361
İnsanlığın, ilk nübüvvetin sözlerinden eriştiklerinden biri de II/71; III/367
İnsanoğlunun sahip olduğu her mafsal için II/226
İpek ve ipek kabartmalı elbise giymeyiniz. Altın ve gümüş kaplardan II/397
İsa (a.s) şöyle derdi: Allah'ın zikri dışında sözü fazla uzatmayınız I/437
İslâm açıkta tezahür eder, iman ise kalptedir I/106
İslâm bağını ondan aldığı zaman artık onunla azgın şeytandan başkası .II/73
İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir. I/93, 157, 159; III/337
İslâm sekiz paydır I/95
İslâm, Allah'tan başka bir ilâh olmadığına I/87; III/331
İslâm, kendisinden önce işlenen günahları siler I/372
İslâm, kendisinden öncekileri (günahları) siler I/562
İslâm; hiçbir şeyi O'na ortak koşmadan yalnızca Allah'a ibadet etmek, farz olan namazları kılmak I/90
İslâm'da en faziletli amel nedir I/124
İslâm'da en faziletli olan şey hangisidir I/105
İslâm'da zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek II/424; III/396
İslâm'dan çıkan Allah'a ve Resûlü'ne harp açan kişi öldürülür yahut asılır ya da sürgüne gönderilir I/409
İslâm'ın alâmeti nedir I/117
İslâm'ın hangi ameli daha hayırlıdır I/94
İslâm'ın kulpu ve dinin temeli üçtür, din bu temeller üzerine I/162
İslâm'ın yolunu gösteren temel taşları ve yolunu aydınlatan fenerleri vardır I/95
İsrâ (Mi'rac) gecesi arşın nurunda görülmemiş bir adama rastladım III/297
İsrâiloğulları içinde her biri ayrı yol tutmuş iki kişi vardı I/488
İsrâiloğullarından biri bir günah işlediği zaman, bunun kefâretini kapısı önünde yazılı bulurdu I/554
İstediği şey kendisine mutlaka III/313
İstediği verilince ahdine vefa gösteren, verilmeyince III/259
İstediğin zaman Allah'tan iste. Yardım dileyeceğin zaman Allah'tan....................II/18; III/364
İsteğini kesin olarak belirtsin ve buna olan arzusunu oldukça büyük II/181

İstersen sana bu işin (dinin) başını, bunu ayakta tutan şeyi ve tam zirve noktasını II/334
İsterseniz, (hazineye ait) develerin ve çobanın bulunduğu yere çıkın I/509
İstiğfar eden kişi bir gün içinde yetmiş defa günaha dönse bile III/153
İstiğfar eden kişi, bir günde yetmiş defa günaha geri dönse bile III/156
İstiğfar nerede kaldı ey Huzeyfe? Ben her gün 100 defa II/161, 171
İstiğfarların seyyidi (efendisi) kulun şöyle söylemesidir III/158
İstikamet sahibi olun, ama bunların hepsini tek tek I/312; II/91
İşin başı İslâm, direği ise namazdır I/160; III/18
İşiniz bir adam üzerinde toplanmış iken, kim sizin sopanızı yarmak I/414
İşlediğin günaha aldırmadan seni III/139, 424
İşlediğiniz günahlar gök ile yer arasını III/141
İşlenen şerri hesaba katıyorsun da, hayrı hesaba II/205
İşler ehli olmayanlara verildiği zaman I/151
İşlerin en faziletlisi, çıplak olanı giydirmek, aç olanı doyurmak II/549
İşlerin en şerlisi sonradan olanlarıdır II/308
İşlerin en şerlisi sonradan uydurulanlarıdır I/205
İşte bu kimseler Allah Teâlâ'nın öldürmemi yasakladığı kimselerdir I/279
İşte bu kul derecelerin en üstünündedir III/33
İşte bu sizin ribâtınızdır, işte bu sizin ribâtınızdır, işte sizin ribâtınızdır .. I/560
İşte bunlar, dinde rüsûh sahibi olanların özellikleridir I/305
İşte o apaçık imandır III/38
İşte şu yahudi ve hıristiyanların yanında duran Tevrat II/557
İyi (makbul) bir haccın cennetten başka bir karşılığı yoktur II/265
İyi (mâruf) olanı işle, kötü (münker) olandan sakın II/82
İyi bil ki sana isabet etmeyecek olan (isabet etmesi takdir edilmeyen), ...II/18
İyi bil ki yardım ve zafer sabırla birlikte, kurtuluş da kederle birliktedir II/18
İyi bilin ki Allah selâmın kendisidir III/325
İyi bilin ki O'nun kaftanı kibriya ve gömleği de II/526
İyi bilin ki vücut içinde bir et parçası I/226; III/341
İyi kimselerin ufak tefek kusurlarını bağışlayın II/547
İyilerden ve günahkârlardan herkes oraya (cehenneme) girer II/116
İyiliği bilfiil yaparsa, onu III/18
İyiliği emretmek bir sadakadır II/223
İyiliği kalbiyle istediğini ve yapmak için de hırslı olduğunu III/21
İyilik gerçekten çok kolaydır; güleryüz ve (mevkuf) II/266
İyilik güzel ahlâktır. Günah ise senin içini tırmalayan ve....II/259; III/40, 379
İyilik ve günahın ne olduğunu sormaya mı geldin II/260, 261; III/379
İyilik, göğsünün genişlik ve rahatlık bulduğu şeydir. Günah ise ..II/261; III/380

İyilik, içinin huzur bulduğu ve kalbinin tatmin II/262
İyilik, kalbin huzur bulduğu ve nefsin tatmin II/261
İyilik, kalbin tatmin olduğu ve nefsin huzur bulduğu şeydir II/268
(İyilikler, kötülük yaptığı kimselere) kısas karşılığı verilir, bazıları da bazı günahlar karşılığında gider I/588
(İyilikleri yazmakla görevli) sağdaki melek (kötülükleri yazmakla görevli) soldaki melek üzerinde I/433
İyilikleri kendisini sevindiren ve kötülükleri kendisini I/122
İzzet onun gömleği, kibriya da kaftanıdır II/525

K

Kâbe'nin Rabb'ine yemin ederim ki bu Avf'tır II/67
Kâ'be'ye karşı bir ordu saldırı tertipleyecek. Yerin bir çölüne geldikleri vakit tamamıyla yere batırılacak I/48
Kabilenin önde gelen kişisinden nasıl utanıyorsan Allah'tan da öyle hayâ et I/537
Kabri ve çürüyüp toprak olmayı unutmayan II/390
Kabul edileceğine kesin olarak inanarak Allah'a dua edin III/142
Kaderin tamamına iman etmektir III/336
Kadın ve güzel kokudan kendisine bir şeyler II/401
Kadınların dinlerindeki eksikliğin sebebi II/487
Kâfirler ve müşriklerin içinde elindeki kılıcı II/216
Kalbi mescide takılı ve III/298
Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kişi cennete giremez II/107, 525
Kalbine danış! İyilik, kişinin huzur bulduğu ve kalbin tatmin....................II/260; III/379
Kalbinin çirkin bulduğu şeyi bırak II/263
Kalbiniz onu reddeder, tüyleriniz ve cildiniz ondan nefret eder II/276
Kalemlerin kuruduğu ve miktarları belirlenen şeyler hakkında mı II/50
Kalk, artık Allah Teâlâ seni bağışlamıştır III/148
Kalpler Allah'ın iki parmağı arasındadır, dilediği gibi evirip çevirir I/200
Kalpleri, ışık saçan hidayet kandilleridir III/52
Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız birbirinize haramdır II/353
Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız kıyamet gününe kadar tıpkı II/527
Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız tıpkı şu gününüzün, şu ayınızın II/162
Kapılardan geri çevrilmiş saçı başı dağınık nice pejmürde insan vardır ki I/335
Kapısı sana daha yakın olana I/450
Kara ve denizlerin karanlıklarında onlar sayesinde doğru II/555
Kararlaştırılan bu hüküm kula bolluk zamanında gelir de şükrederse II/56

Kardeş olun ey Allah'ın kulları II/495
Kardeşin sana inandığı halde, onunla konuştuğun zaman kendisine III/252
Kardeşine para hediye etmek, yahut II/248
Kardeşinin bastonunu almış olan kişi geri II/528
Kardeşinin doğru söylediğini düşündüğü halde senin ona yalan II/519
Kardeşinin dünür gönderdiğine o vazgeçmedikçe II/513
Kardeşinin yüzüne tebessüm etmen senin için sadakadır. İyiliği emretmen ve kötülüğe engel II/204
Kardeşiniz birinizden nasihat isterse ona nasihat I/264
Karnını doyuracak bir iki kötü hurma bulamıyordu III/245
Karşılaştığın kimselerden her kim kalbiyle kesin olarak inanmış biçimde II/109
Karşılaştığın zaman ona selâm verirsin II/255
Karşılığını kendisi için âhirete saklar III/145
Kasâme konusu bunun dışındadır II/452
Kasap, kesim yapmak için kapıyı açarak koçun yanına girdi I/517
Kasten adam öldüren kişi; bu da öldürülür I/409
Kaval (mizmar), tambur, ud gibi çalgıları III/207
Kavga edince baştan çıkar III/249, 434
Kazancın en şerlisi fahişenin mehri, köpeğin parası ve hacamatçının ..III/212
Keçimi ve dokuma tarağımı senden istiyorum II/28
Keçimizin sütünü sağar, kâse süt ile dolup II/550
Kendi elinde bulunana Allah'ın elinde olandan daha II/383
Kendi elindekinden çok Allah'ın elindekine güvensin II/386
Kendi kovandakini kardeşinin kovasına II/204
Kendi nefsim için razı olduğum şeye senin için de razı olurum I/386
Kendi nefsine yedirdiğin her şey senin için sadakadır. Çocuğuna yedirdiğin her şey senin için sadakadır II/210
Kendi nefsini ölmüş kabul eden II/390
Kendilerine beğenip ucba düşmemeleri için II/32
Kendilerine diyet teklif edildi fakat davacılar III/72
Kendilerine peygamberler bile gıpta ederler III/67
Kendilerini âfiyet içinde yaşatır, âfiyet içinde öldürür III/86
Kendin için sevdiğin şeyleri insanlar için de sev ki müslüman olasın I/383
Kendin için sevdiğini insanlar için de seversin, kendin için nefret ettiğin şeylerden I/384
Kendin için sevip istediğini diğer insanlar için de sevip istemen, kendin için hoşlanmadığın I/129
Kendinden başka ilâh olmayan zâta yemin I/170; III/338
Kendine (kalbine) danış II/262

Kendini beğenmişliğe düşerek bozulmasınlar diye III/50
Kendinize beddua etmeyin, çocuklarınıza beddua etmeyin, mallarınıza da beddua etmeyin I/489
Kendinizi cehennemden kurtarın II/151
Kendisinden başka ilâh bulunmayan, diri ve Kayyûm olan Allah'tan III/159
Kendisine şirk koşanların dışındakileri II/333
Kendisini ilgilendirmeyen (mâlâyâni) konularda az konuşması I/363
Kendisini kötülük yapmaktan geri tutar II/225
Kendisiyle cennet arasında bir kulaçlık mesafe I/170; III/338
Keşke kısa bir soru sorsaydın! Gerçekten (cevabı) büyük ve uzun II/321
Kılıcın üzerine bütün ağırlığıyla abanarak intihar etti I/197
Kılıçla öldürme dışında kısas I/506
Kırk (güzel) haslet vardır, bunların en üstünü II/249
Kırk gün geçince alaka olur, sonra bu kadarlık bir süre mudga I/176
Kırk hasletten birini, onun sevabını umarak ve vaad olunan ecrini II/249
Kıyamet ancak insanların şerlileri (kötüleri) üzerine kopar II/558
Kıyamet günü (kula verilen) nimetler, iyilikler ve kötülükler getirilir II/234
Kıyamet günü ahdine vefa göstermeyen her kişi için bir sancak III/258
Kıyamet günü Allah katında derece bakımından en üstün olanlar....II/216
Kıyamet günü Allah katında kulların hangisi daha faziletlidir III/295
Kıyamet günü Allah Teâlâ mümin kulunu yanına alacak o kişi III/147
Kıyamet günü Allah yanında en sevimli ve peygamberin meclisine I/612
Kıyamet günü bir kimse öylesine büyük amelle gelir ki II/233
Kıyamet günü cennetliklerden biri cehennemliklerden birine yukarıdan ..II/537
Kıyamet günü davaları ilk görülecek olan hasımlar I/454
Kıyamet günü de yüzü ayın on dördüncü günü gibi parlayarak gelir II/142
Kıyamet günü dünya getirilir ve II/411
(Kıyamet günü) güneş kullara yaklaşacak; hatta yakınlığı bir veya II/540
Kıyamet günü hafiflemiş olarak III/292
Kıyamet günü her vefasızın arkasında bir sancak olacaktır III/258
Kıyamet günü hesaba ilk çağrılacaklardan biri, Allah yolunda öldürülen kişidir I/59
Kıyamet günü hesabı hakkında tartışılan kişi azaba uğratılır I/597
(Kıyamet günü) insanlar arasında hüküm verilinceye kadar herkes sadakasının II/541
Kıyamet günü insanlar öylesine terleyecekler ki terleri yetmiş II/540
Kıyamet günü kişiye amellerinin yazılı olduğu kitabı verilir I/376
Kıyamet günü kullar arasında Allah'a en sevimli ve meclis olarak III/57
Kıyamet günü kulun ilk hesaba çekileceği konu nimetlerdir. Kendisine şöyle denilecek II/232

Kıyamet günü kulun iyilikleri ve kötülükleri önüne getirilir I/587
Kıyamet günü Kur'ân-ı Kerîm en başlarında Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri olmak üzere II/132
Kıyamet günü mühürlü halis içkiden içirir II/536
Kıyamet günü mümin kişi Rabb'ine yaklaşacak; öyle ki üzerine affını indirecek III/41
Kıyamet günü nice komşular vardır ki komşusunun yakasına yapışacak I/454
Kıyamet günü, Allah Teâlâ kulu kendisine yaklaştırır ve himayesine I/606
Kıyamet günü, nesep yönünden en yakın akraba bile olsa II/575
Kıyamet gününde her biri niyetlerine göre diriltilir I/48
Kıyametin alâmetlerinden biri de hayırlı kimselerin alçaltılıp I/153
Kıyametin alâmetlerinden biri de ilmin ortadan kalkması ve I/152
Kıyametin ilk alâmetleri çıktığı zaman kalemler atılır (mevkuf) III/124
Kıyametin kopmasına yakın aldatıcı yıllar vardır; o dönemde emin kişiler I/150
Kıyametin musibeti daha ağır ve daha acıdır III/122
Kibir ve gurur, varlığın çokluğuyla övünmek II/499
Kibir, hakkı inkâr ve insanları hakir görmektir II/519
Kibir, hakkı küçük görmek ve insanları küçümsemektir II/519
Kim "Lâ ilâhe illallah" derse, bir hakka karşılık olanlar müstesna I/269
Kim "Allahüekber" derse, o kimse için II/138
Kim "lâ ilâhe illallah" derse II/233
Kim "lâ ilâhe illallah" derse, ona da bunun misli II/138
Kim "Sübhânellahi ve bihamdihi II/233
Kim abdest alır ve abdestine özen gösterirse, hataları bedeninden çıkar I/560
Kim âhireti dilerse dünya hayatının süsünü terkeder II/78
Kim âhireti dilerse dünya hayatının ziynetini terketmeli II/22
Kim aleyhimde kasten yalan uydurursa cehennemdeki yerine II/190
Kim Allah için verir, Allah için engel olur, Allah için sever I/128, 251
Kim Allah yolunda savaşa çıkar ve sadece deve bağı kazanmaya (ganimet elde etmeye) niyet ederse I/47
Kim Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsa misafirine ikram etsin I/460
Kim Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsa misafirini güzel bir şekilde ağırlasın I/466
Kim Allah'a ve Resûlü'ne isyan ederse sapkınlığa II/173
Kim Allah'ın adını yüceltmek için savaşıyorsa o Allah yolundadır I/55
Kim Allah'ın emrettiği şekilde abdesti tastamam yaparsa, beş vakit farz namaz II/126
Kim anne ile çocuğun arasını ayırırsa, Allah Teâlâ da kıyamet günü II/434
Kim bana bir arşın yaklaşırsa III/140

Kim bana bir şey sormayı arzu ediyorsa onu II/287
Kim bana dua etti de ben ona icabet etmedim II/46
Kim bana yürüyerek gelirse III/140
Kim benden sakınır ve benim yanımda başka bir tanrı kabul etmezse ... I/526
Kim benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki oturacağı yerine II/73
Kim benim bir velîme eza verirse, kuşkusuz kendisine savaş III/48, 410
Kim benim korkumdan onu içmeyi bırakırsa III/207
Kim benim şu abdestim gibi abdest alır ve sonra nefsi adına bir şey hatıra getirmeden I/557
Kim benimle (bu hususlarda) çekişirse ona azap II/525
Kim beş vakit namazı vaktinde kılarsa, o kişiyi cennete sokacağına II/105
Kim bir amel işler, işe benden başkasını da ortak ederse; o ameli I/64
Kim bir arrâfa (gaybdan haber veren kişiye) gider ve I/166
Kim bir çocuğa ondan (şaraptan) içirirse III/207
Kim bir fakire mühlet verir yahut alacağını bağışlarsa II/543
Kim bir iyilik yapmayı ister ve onu yapamazsa III/17, 407
Kim bir kötülük işlerse onun cezası kötülük III/20
Kim bir mümini zor durumdan kurtarırsa II/535
Kim bir müslüman kardeşinin bir ayıbını örtbas ederse II/544
Kim bir müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa II/534
Kim bir müslümanın bir kusurunu örterse II/534
Kim bir müslümanın hacetini giderirse II/534
Kim bir su kazarsa, yüreği yanan herhangi bir cin, insan, vahşi hayvan .II/212
Kim bir şey elde etmek arzusuyla hicret ederse, hicreti karşılığında onu elde eder (mevkûf) I/54
Kim bir şeyi gizlice işlerse, işlediği hayırlı ise daha hayırlısını I/541
Kim bir yerden Allah'ı zikretmeden kalkarsa I/435
Kim bir yudum şarap içerse III/207
Kim bizim dinimizde olmayan bir iş yaparsa o reddedilir I/221
Kim bu hal üzere ölürse, anne babasına isyan etmemiş ise II/105
Kim bu söylenenleri yerine getirirse, Allah'tan hakkıyla hayâ I/362; II/22, 78
Kim bu? Bir melek mi III/297
Kim bunlardan birini eksiltirse, o İslâm'ın payından olan bir şeyi terketmiş olur I/95
Kim bunları hakkıyla yerine getirirse, o kişinin diğer amelleri de II/129
Kim bunu (öfkelendiğini) hissederse, kendisini yere yapıştırsın I/478
Kim bunu korursa, kıyamet gününde kendisi için bir nur, burhan II/141
Kim can taşıyan birine müsle yapar ve sonra bundan tövbe I/504
Kim cennetlik birini görmek isterse, bu kişiye baksın II/101

Kim de bunlardan birini işler ve bu sebeple cezalandırılırsa bu da kendisi için kefâret I/575
Kim de küçük günahlara karşı gevşek davranırsa I/241
Kim de övünmek, gösteriş yapmak, şöhret kazanmak için savaşa katılır, komutana isyan I/57
Kim dinimizde olmayan bir ameli işlerse o reddedilir I/203; III/340
Kim dinimizde olmayan bir şey uydurursa o reddedilir I/204; III/340
Kim dinini değiştirirse onu öldürün I/408
Kim dünyada bir müminin ayıbının üstünü örterse II/544
Kim gece uykudan uyanıp, "Lâ ilâhe illallahu vahdehû III/313
Kim gösteriş için sadaka verirse şirk koşmuş olur I/64
Kim günah olduğu şüpheli şeyi yapmaya cesaret ederse I/241
Kim günah şüphesi olanı terkederse, kesin günah olanı I/240
Kim had gerektiren bir suç işler ve cezası çabucak dünyada verilirse I/576
Kim haram bölgelerin yanında (hayvanını) otlatırsa I/241
Kim hayvanını başkasının ekini yanında otlamak için salıverirse I/246
Kim ihlâsla II/112
Kim iki çenesi arasındaki (dili) ile cinsel organını korursa II/23
Kim iki çenesi arasındakini (dilini) ve iki bacağı arasındakini (cinsel organını) korursa II/23
Kim iki serinlik namazını kılarsa cennete girdi demektir II/105
Kim inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek Kadir gecesini ibadetle geçirirse I/561
Kim İslâm'da kötülük işlerse, cahiliye döneminde işlediklerinden II/122
Kim kılıcını (silâhını) çeker (müslümanlara) saldırırsa I/415
Kim kölesine bir tokat atar yahut onu döverse, bunun kefâreti I/579
Kim kölesini öldürürse biz de onu öldürürüz, kim kölesinin bir organını keserse I/404
Kim Lâ ilâhe illallah der ve Allah'tan başka I/269
Kim musarrat (sütü memesinde birkaç gün biriktirilmiş) bir koyun satın .. I/214
Kim müslümanın sıkıntılarından birini giderirse, ... II/535, III/406
Kim namazları korursa, bu namazlar kıyamet günü o kişi için nur II/21
Kim namazları muhafaza ederse, Allah tarafından o kişiyi cennete II/21
Kim ondan bir şey eksiltirse kendisi için sadaka II/211
Kim onu sarhoşluk zevkini tatmak için içerse III/231
Kim ortak koşmadan Allah'a ibadet eder, namazı kılar, zekâtı verir II/98
Kim ramazan ayını ibadetle ihya ederse, geçmiş günahları bağışlanır ... I/561
Kim riya olsun diye namaz kılarsa şirk koşmuş olur! Kim riya için oruç tutarsa I/64

Kim sabahleyin kalktığı zaman 1000 defa, "Sübhânellahi ve bi hamdihi" derse II/152
Kim sıkıntılı durumda olan bir borçluya süre verirse II/256
Kim susarsa kurtulur I/430
Kim şarap (alkollü içki) içerse, Allah Teâlâ I/165
Kim şarap (içki) satarsa, domuz kasaplığı yapsın II/72
Kim şüpheli şeyleri işlerse I/241
Kim temiz (helâl) kazancından bir sadaka verirse, zaten Allah Teâlâ I/319
Kim zarar verirse II/424
Kim zarar verirse, Allah da ona zarar verir II/425
Kim zorluk çıkarıp zahmet verirse, Allah da II/424, 425
Kim zulüm ve haksızlık yapmadan bir bina yaparsa, yahut zulüm ve haksızlık yapamadan bir fidan dikerse II/211
Kim, "Lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ-şerike leh, lehü'l mülkü I/564
Kim, ailesine ve malına bir eksiklik vereceği korkusuyla komşusuna I/454
Kim, Allah rızâsı için öğrenilmesi gereken bir ilmi, dünyalık elde etmek için öğrenirse I/61
Kim, Azîz ve Celîl olan Allah için işlediği bir amele başkasını ortak koşmuş ise sevabını da I/65
Kim, cehennemden uzaklaştırılarak cennete girmek isterse I/385
Kim, çirkin söz söylemeden ve günaha girmeden şu beyti haccederse .. I/561
Kim, inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek ramazan orucunu tutarsa I/561
Kim, onunla amel etmek için ya da amel edecek olanlara bildirmek için benden birkaç söz öğrenmek ister I/308
Kim, öldürmeyi kastederek bir müslümana kılıcıyla işaret ederse I/415
Kim, sefihlerle tartışmak, âlimlere karşı üstünlük sağlamak I/61
Kim, şu işimizde (dinimizde) olmayan yeni bir şey uydurursa I/203; III/340
Kim, yerine getirmeye gücü yettiği halde öfkesini yutarsa I/481
Kimdir bu iman etmeyen ey Allah'ın Resûlü I/128
Kime dua verilmiş ise icabet de verilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ III/142
Kimi seversem onun kulağı, gözü, eli ve destekçisi III/50
Kimin de tasası âhireti kazanmaktan ibaret olursa, Cenâb-ı Hak o kişinin işlerini toparlayıp I/49
Kimin gücü varsa gücünden sadaka versin II/201
Kimin hicreti Allah ve Resûlü'ne I/37; III/329
Kimin ilmi varsa ilminden sadaka II/201
Kimin malı varsa malından sadaka versin II/201
Kimin tasası dünyadan ibaret olursa, Cenâb-ı Hak onun işlerini bozar ve .I/48

Kimin üzerinde kardeşine ait şahsına veya malına tecavüz sebebiyle hak varsa II/163
Kimisi köprücük kemiklerine kadar ter içinde kalacak II/540
Kimisi nefsini satar ve onu helâk eder. Kimisi de nefsi için fidye verir II/149
Kimisi nefsini satın alır ve onu âzat eder yahut onu helâke II/119; III/371
Kimisine ter adamakıllı gem vuracaktır II/540
Kimse için cennetin sekiz kapısı açılır, istediği kapıdan girer II/127
Kindarlık (dini) tıraş eder II/498
Kişi Allah'ın rızâsına uygun bir söz söyler ve buna kalbinde bir önem I/431
Kişi bir söz söyler ve onda bir sakınca görmez. Halbuki o söz sebebiyle I/430
Kişi cennete öylesine yaklaşır ki cennet ile arasında ancak bir karış mesafe kalır I/431
Kişi ile küfür ve şirk arasında namazı I/159
Kişi komşusunun (kuyusunun) yanı başında II/436
Kişi mânasını düşünmeden bir söz söyler. Bu söz sebebiyle cehenneme II/338
Kişi namaz kılıyorken, Allah Teâlâ yüzü (kıblesi) cihetindedir I/139
Kişi namazda başka şeyle ilgilenmediği sürece, Cenâb-ı Hak yüzünü ... I/139
Kişi onu gördüğünde kötü karşılarsa, onu görmemiş II/476
Kişi sevdiğiyle beraberdir III/136
Kişi, Allah için sevip Allah için nefret etmedikçe gerçek imanı bulamaz ..III/68
Kişi, Allah Teâlâ'yı öfkelendiren bir söz söyler ve bunu önemsemez. Fakat bu söz sebebiyle I/431
Kişi, karşılığını Allah'tan bekleyerek ailesi için bir harcama yaptığı zaman II/207
Kişi, kendisince sakınca görmediği bir söz söyler. Bundan dolayı cehennemde II/338
Kişi, kötü ahlâklı olmasına rağmen mümin sayılır. Ancak onun imanında I/610
Kişinin ailesi için yaptığı harcama sadakadır II/207
Kişinin başına gelecek olan fitne ailesinden, malından, çocuğundan ve komşusundan olacaktır I/580
Kişinin dili dosdoğru olmadıkça da kalbi dosdoğru hale gelmez I/248; II/94
Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi III/26, 359, 360; III/351, 352
Kişinin namazı uzun, hutbeyi kısa tutması fakih II/284
Kişinin sağında (sağ omuzunda) iyilikleri yazan melek vardır I/433
Kişinin, kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi I/96
Kişiye kötülük olarak, müslüman kardeşini hakir II/402, 494, 495
Koça merhamet edersen Allah da sana merhamet eder I/518
Komşu hakkının ne olduğunu bilir misiniz I/454

Komşular üç kısma ayrılır I/449
Komşuluk hakkının en alt sınırı, pişirdiğin yemeğin kokusuyla bile olsa . I/455
Komşumuzun bir koyunu bizim eve girmişti. Bir çöreğimizi kaptı I/447
Komşunun hakkı; yardım istediğinde ona yardım etmen, borç istediğinde I/454
Komşunun hanımı ile zina etmen I/444
Komşusu (açlıktan) beli bükülmüş olduğu halde kendisi tok geceleyen . I/453
Komşusu aç iken karnı tok olan kişi mümin değildir I/128
Komşusu aç olduğu halde karnını doyuran kişi I/453
Komşusu kendisinin kötülüğünden emin olmayan kişi I/128, 445
Komşusu kendisinin şerrinden emin olmayan kimse cennete giremez ... I/248
Komşusu kendisinin şerrinden emin olmayan kimse mümin olamaz I/382
Komşusunun havasını kesecek şekilde binasını yükseltme II/435
Komşuya eziyet etmenin azı yoktur I/447
Komşuya mirasçı kılacak sandım I/453
Konuşmaya başladığın zaman, o söz ya aleyhine (bir günah olarak) ya da lehine I/429
Konuştuğu zaman benim için konuşur, sustuğu zaman benim için susar I/442
Konuştuğu zaman içinden yalan söyler III/253
Konuştuğu zaman yalan söyler III/249, 434
Kovandakinden onun kabına boşaltman da II/250
Koyun ya da ineğin sütünü ikrâm etmek II/248
Koyunun iki çenesinden tutup çektim I/447
Köle âzat etmenin en faziletli olanı hangisidir II/203
Kölelerden biri Saîd b. Âs'ın nüfuzu altında iken kılıcını çekerek efendisine saldırdı I/415
Köpeğin parası III/212
Kötü biri ise durumunu düzeltmediğine pişman II/192
Kötülüğe engel olmak bir sadakadır II/224
Kötülüğü benim rızâm için terkederse, onun için III/18
Kötülüğü görmediği halde ona rıza gösteren II/476
Kötülük işleyip sonra iyilik işleyen kişinin durumu şuna benzer I/562
Kötülük yapmak istediği zaman, bilfiil yapmadıkça III/18
Kötülük yapmayı gönlünden geçirirse III/19
Kötülük yaptığın zaman hemen bir iyilik yap ve gücün yettiği kadar ahlâkını güzelleştir I/522
Kul Allah için sevip Allah için nefret etmedikçe samimi olarak imanı I/129
Kul din kardeşinin yardımında oldukça III/405
Kul dört defa "Yâ Rab!" dediği zaman, Allah Teâlâ, "İste kulum, istediğin sana verilecektir I/339

Kul haram bir lokmayı midesine indirdiği zaman, kırk gün onun herhangi bir ameli kabul edilmez I/322
Kul işlediği günah sebebiyle rızıktan mahrum III/279
Kul kendi nefsi için sevdiği hayrı insanlar için de sevmedikçe III/354
Kul kıyamet günü getirilir ve Allah Teâlâ II/236
Kul kitabını okumaya devam eder ve yaptığı kötülükleri görür I/607
Kul namaz kılarken Allah Teâlâ yüzünü kulunun yüzüne III/56
Kul namazını muhafaza eder; abdestini, rükûunu, secdelerini ve namazdaki kıraatini II/140
Kul, din kardeşinin yardımında oldukça II/534
Kul, günahını itiraf eder sonra tövbe ederse, Allah da onun tövbesini kabul eder I/555
Kul, günahtan sakınmak maksadıyla günah olmayanları terketmedikçe I/245
Kul, kendi nefsi için sevdiği hayrı insanlar için de sevmedikçe I/381
Kul, öfkesini yuttuğunda, Allah Teâlâ mutlaka onun kalbini iman ile I/482
Kul, sakıncalı olanlara düşme korkusuyla (bazı) sakıncasız olanları terketmedikçe I/530
Kula erişen her dünyalık, Allah katındaki derecesinin (mevkuf) II/396
Kulaklarını huni yapanlara yazıklar olsun I/550
Kullar Allah Teâlâ'ya kendisinden gelene benzer bir şeyle yakınlaşamazlar III/64
Kullarım arasında benim dostlarım III/68
Kullarım arasında öyleleri de var ki ancak hastalık ile imanları II/32
Kullarım arasında öyleleri de vardır ki imanları ancak zenginlikle düzelir .II/32
Kullarım arasında öyleleri vardır ki ancak zenginlik ile imanları III/50
Kullarım arasında öyleleri vardır ki imanları ancak sağlıklı olmakla II/32
Kullarım arasında öyleleri vardır ki onların imanları ancak fakirlik ile düzelir II/32
Kullarım arasında, kendisi için benden bir ibadet kapısı açmamı III/81
Kullarımdan bazıları, ibadet yoluna girip âbidlerden olmak isterler II/32
Kulların en fazla cennete girmesini sağlayan amel I/612
Kulum bana farzlarımı eda etmeye benzer III/48
Kulum beni zikrettiği ve benim için dudaklarını kıpırdattığı anda III/65
Kulum bir iyilik yapmayı gönlünden geçirirse III/19
Kulum nâfile ibadetlerle bana yaklaşmaya devam eder ve nihayet benim muhabbetimi kazanır II/37
Kulum nâfilelerle de bana yakınlaşmaya III/50
Kulum ölümden hoşlanmıyordu III/50
Kulum, günahları bağışlayan ve ondan dolayı III/152

Kulum, günahları bağışlayan ve ondan dolayı hesaba çeken bir Rabbi bulunduğunu bildi I/545
Kulum, kendisine farz kıldığım şeyden daha çok sevdiğim III/47, 409
Kuluma verdiğim nimetler ile yaptığı amelleri karşılaştırın II/235
Kulumu rahmetimle cennetime sokun II/235
Kulumun amellerine ve ona verdiğim nimetlere bakınız II/236
Kulumun benim nezdimdeki en hayırlı ibadeti III/49
Kulumun, en çok beğendiğim ibadeti I/254
Kulumun günahını bağışladım, dilediğini yapsın I/546
Kulun Allah'a en yakın olduğu durum secde halidir III/56
Kulun hevâsına karşı mücahede etmesidir II/61
Kulun Rabb'ine en yakın olduğu vakit II/332
Kulun yuttukları arasında öfkesini yutmasından daha hayırlı olanı I/482
Kur'an da o kişiye hasım olarak orada durur ve şöyle der II/147
Kur'an sana indirilmiş iken onu sana III/301
Kur'ân-ı Kerîm ise lehine veya aleyhine III/372
Kur'an'ın bilgisi kendisine verilmiş (hafız) sâlih ve onun emrini korumuş II/148
Kur'an'ın dışında başka bir söze dalıncaya kadar II/561
Kur'ân-ı Kerîm ise ya lehine ya da aleyhine bir delildir II/119, 558; III/371
Kur'ân-ı Kerîm kıyamet günü insan şekline büründürülür II/147
Kurumuş ağaçlar arasında yemyeşil duran III/308
Kuşkusuz bu kalpler idrak kaplarıdır ve bazıları diğerlerinden III/143
Kuşkusuz insanların terleri yetmiş kulaç yerin altına gidecek ve II/540
Kuşkusuz işin başı İslâm, direği namaz, zirve noktası I/167
Kuşları rızıklandırdığı gibi sizleri de III/271, 435
Kuşların yedikleri kendisi için sadaka II/211
Kuşluk vakti iki rek'at namaz kılması kâfi gelir II/226
Kuşluk vakti kılacağı iki rek'at namaz kâfi gelir II/224
Kuvvetli mümin Allah katında zayıf müminden daha hayırlı ve II/49; III/285
Kuyu kazma konusunda kimseye zarar vermeyin. Bu zarar verme II/436
Küfre dönmeyi, ateşe atılmaktan daha kötü III/133
Küfrün başı şark cihetindedir. Böbürlenme ve kibirlenme deve besleyenlerdedir I/305

L

Lâ havle ve lâ kuvvete III/294, 313
Lâ ilâhe illallah III/320
Lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka ilâh yoktur) deyinceye I/269

Lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka ilâh yoktur) diyen ve bu inanç II/108
Lâ ilâhe illallah kelimesi Allah için değerlidir I/283
Lâ ilâhe illallah kelimesinin Allah'a ulaşması için II/130
Lâ ilâhe illallah sözü günahtan eser bırakmaz, hiçbir amel I/564; III/165
Lâ ilâhe illallah sözü onlara ağır basar II/136
Lâ ilâhe illallah, gerçekten ölümün bir sarhoşluğu III/84
Lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerîkeleh II/215; III/25, 307, 313
Lâkin asıl münafık şudur III/253
Lebbeyk Allahümme lebbeyk I/323

M

Mahvedici büyük günahlardan kaçındığı takdirde, bu ibadeti onunla
bir sonraki cuma namazı I/570
Makbul amelleri ve kabul gören duaları huzuruna arzedilen kulun Yunus.II/38
Malında bilgisizce körü körüne hareket eder III/33
Malını korumak için öldürülen kişi şehiddir I/416
Masum kimseleri sıkıntıya düşürmek II/506
Mazlum ve zor durumda olan kişiye yardım II/253
Mazlumun duası, yolcunun duası, babanın evlâdına duası I/335
Medine'de bir sene Resûlullah'ın (s.a.v) yanında kaldım I/292
Melekler, sizden önce vefat eden birinin ruhunu karşıladılar II/542
Merhamet edin ki merhamet olunasınız, bağışlayın ki siz de
bağışlanasınız I/550
Mesciddeki bir burun atığını temizlemek II/224
Mescide çıktı ve şarap ticaretini III/205
Miras hisselerini hak sahiplerine verin I/35; III/167, 426
Mirasçılar lehine vasiyet yoktur II/357, 428
Mirası, Allah'ın kitabına göre belirlenmiş hak (pay, farz) sahipleri III/172
Mirasta, bölünme kabul edenler ancak bölünebilir II/439
(Mirastan) geriye kalan en yakın erkeğindir III/167, 177, 426
Misafir ağırlamak üç gündür, bundan sonrası sadakadır I/465
Misafir kimin avlusunda ise onu ağırlamak o ev sahibi üzerine borçtur .. I/461
Misafiri bir gece ağırlamak her müslüman üzerine bir borçtur I/461
Misafirin ev sahibini sıkıntıya sokacak kadar kalması helâl olmaz I/468
Misafirin gereği kadar misafirlik hakkını alma hakkı vardır I/462
Misafirin hediyesi nedir I/460
Misafirin, ev sahibini günaha sokacak kadar yanında kalması helâl
olmaz I/460
Misafirlik üç gündür, bundan sonrası (ev sahibi için) sadaka sayılır I/460

Misafirlik üç gündür. Misafirin hediyesi (câizesi) ise bir gündüz ve gecedir I/460
Misvak kullanmam öylesine sıkı emredildi ki üzerime farz kılınmasından I/500
Mîzana konulanlar (iyilikler) arasında güzel ahlâktan daha ağır geleni .. I/612
Mîzana konulanların en ağırı güzel ahlâktır II/132
Muâz b. Cebel (r.a) yolculuğa çıkmaya niyetlenmişti. Resûlullah'a I/522
Muğlak olarak yapılan boşama ve âzat geçersizdir I/494
Muhacirlerin fakirleri Resûlullah'a (s.a.v) geldiler ve şöyle dediler II/198
Muhakkak ki Allah Teâlâ, haklı olanlar hariç, kanlarınızı, mallarınızı II/527
Muhakkak ki Allah, merhametli kullarına merhamet II/535
Muhakkak ki beyanın sihir olanı vardır III/256
Muhakkak ki insanlar niyetleri üzere diriltilirler I/47
Muhakkak ki kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız, tıpkı II/527
Muhakkak ki yapılan işler niyetlere göredir I/37; III/329
Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Hz. İsâ (a.s) Allah'ın kulu ve elçisidir, Meryem'e II/109
Muhammed'in (s.a.v) ailesi Medine'ye geleliden beri III/245
Muhammed'in (s.a.v) ailesi, Resûlullah (s.a.v) vefat edinceye kadar iki gün peş peşe arpa ekmeğini III/245
Muhammed'in ailesinden falan kişi ile falan kişi Ehl-i beyt'tendir ama onların II/45
Muhammed'in nefsini elinde tutana yemin II/334, 335
Musa (a.s), "Yâ Rabbi! Bana bir şey öğret ki onunla seni zikredeyim ve .II/137
Musafaha ediniz, çünkü bu düşmanlığı giderir II/515
Musa'ya bundan daha fazla eziyet edilmiş fakat o I/486
Musibetlere karşı sabır gösteren kula 300 derece yazılır II/145
Mübarek bir iş yaptın, yürüyüşün de temiz (güzel) oldu ve cennet içinde I/320
Müferridler (öne) geçmiştir III/292
Müferridler geçtiler III/292
Müferridler kimdir III/292
Müjdeler olsun size, Allah sizleri III/165
Mümin bir bağırsak içine, kâfir ise yedi bağırsak içine yer III/243
Mümin birinin başka bir mümini üç günden fazla terketmesi II/511
Mümin günah işler ve tövbe eder; bahtiyar kişi tövbe etmiş halde vefat . I/549
Mümin kişi bir hastalığa yakalandığı ve bundan âfiyet bulup iyileştiği zaman, geçmiş günahlarına kefâret II/190
Mümin kişi güzel ahlâk ile oruç tutan ve ibadet edenlerin I/611
Mümin kişi öleceği zaman, kendisine Allah Teâlâ'nın rızâsı III/85
Mümin kişi, günahla imtihan edilip tövbe eden kişidir I/549
Mümin kişi, kendisi için istediğini mümin kardeşi için de ister I/360

Mümin kişinin kendisini zelil etme hakkı yoktur II/483
Mümin kişinin kendisini zelil etmesi yaraşmaz II/484
Mümin kişiye bir yorgunluk, bir ağrı, bir sıkıntı, bir üzüntü, hatta bir ufak diken I/575
Mümin kulumun ölümü karşısında tereddüt ettiğim III/48
Mümin kulumun ruhunu alırken tereddüt ettiğim III/50
Mümin kulun ölümünde çok titizlik gösterir III/86
Mümin müminin aynasıdır I/127; II/531
Mümin müminin kardeşidir; bundan dolayı kardeşinin satışı üzerine II/513
Mümin müminin kardeşidir; kayıbını korur II/531
Mümin uysal bir deve gibidir; nereye bağlanırsa I/126
Mümin, komşusuz (komşusu aç iken) karnını doyurmaz I/453
Müminin iman ehline karşı durumu, başın vücuttaki durumu I/127
Müminin mümine karşı durumu, birbirine perçinlenmiş duvar II/531
Müminin ölümü karşısında tereddüt ettiğim kadar III/410
Müminin şerefi gece (teheccüd) namazı kılmasında, izzeti ise II/419
Müminler birbirlerine karşı sevgi, şefkat ve merhamette tek bir vücut gibidirler I/126, 386
Müminler dünyada üç kısımdır: Allah ve Resûlü'ne iman edip I/123
Müminler sıratı geçmek üzere iken, dünyada iken haksızlık yaptığı........II/107
Müminler tek bir adam gibidir; başından şikâyet ettiği zaman II/531
Müminlerin birbirlerine karşı durumu, birbirine destek olan bir binanın ... I/127
Müminlerin birbirlerini sevmede, birbirlerine acımada ve birbirlerine II/531
Müminlerin iman yönünden en mükemmel olanı ahlâkı I/124, 610
Münafığın alâmeti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler III/250
Münafık biri hastalanıp sonra sıhhatine kavuşunca II/190
Müskirat (içkiler) hakkında soru soran III/230
Müsle yapmayın, küçük çocukları öldürmeyin I/504
Müslüman bir kişinin kanı ancak şu üç şeyden biri ile helâl olur I/396
Müslüman kardeşini hakir görmesi, kişiye şer olarak kafidir I/119
Müslüman kişi kafire karşılık öldürülmez I/405
Müslüman kişi, elinden ve dilinden müslümanların I/361
Müslüman müslümanın kardeşidir II/493; III/402, 403, 404, 406
Müslüman müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez I/119; II/495
Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona hıyanet etmez, ...II/494
Müslüman olduktan sonra kötülük yapmaya devam edenler ise hem cahiliye hem de İslâm I/372
Müslüman, müslümanların dilinden ve elinden selâmette olduğu kişidir ...I/93
Müslümanın eti müslümana haramdır; tıpkı şu günün haram II/528

Müslümanın etini yemek, bulunmadığı yerde onu II/528
Müslümanın ırzını lekelemek haramdır II/528
Müslümanın müslüman üzerindeki hakkı I/255; II/254, 255
Müslümanlar tek bir insan bedeni gibidir; gözünden şikâyeti II/531
Müslümanlar tek bir kişi gibidir; göz ağrıdığında bütün beden rahatsız... I/126
Müslümanları arkalarından çekiştirmeyin ve II/545
Müslümanların elinden ve dilinden güvende olduğu kişi I/124
Müslümanların işlerini önemsemeyen onlardan değildir I/254
Müşrikler, öldürülmüş olan bir müşrikin cesedini satın almak istediler ...III/216

N

Nâfilelerle bana yakınlaşmaya devam eder III/48
Nâfilelerle bana yakınlaşmayı III/47, 409
Namaz benim gözümün aydınlığı kılındı II/139
Namaz burhandır II/143
Namaz da gözümün nuru kılındı II/401
Namaz için attığı her adım bir sadakadır II/225
Namaz ikişer ikişer kılınır. Her iki re'atta bir teşehhüd vardır, niyaz var, huşû var I/340
Namaz kendisine şöyle der: Beni koruduğun gibi Allah da seni II/140
Namaz kıldığında nasıl dua ediyorsun II/321
Namaz müminin nurudur II/139
Namaz nur, sadaka burhan ve sabır ziyadır II/138
Namaz nurdur II/119; III/371, 372
Namaz üç bölümden oluşur; üçte biri temizlik, üçte biri rükûlar ve üçte biri de II/129
Namaza (mescide) giderken attığın her adım II/221; III/378
Namaza giderken attığın her adım bir salâttır II/226
Namaza ve elinizin altındakilere dikkat edin I/452
(Namazda iken abdestinin bozulduğundan şüphelenen kişi) bir ses işitmedikçe yahut I/352
Namazdan alıkoyan her sarhoşluk veren şeyi III/220
Namazı ayakta kıl, buna gücün yetmezse oturarak, buna da gücün yetmezse I/314
Namazı kasten terketmeyin, kim namazı kasten terkederse I/160
Namazı kendim ile kulum arasında ikiye böldüm II/123
Namazı kılın, zekâtı verin! Bunu da anladınız mı II/294
Namazı kılmak; zekâtı vermek; beyti (Kâbe'yi) hac I/157; III/337
Namazı uzun tutun, hutbeyi kısa kesin II/284

Namazın bundan başka kefâreti yoktur III/94
Namazını veda eder (son namazın) gibi güzel kıl I/133
Namus ve şerefini koruması II/250
Nasıl sabahladın ey Hârise? I/134
Nasılsın Hanzale III/268
Nasihat istediği zaman kendisine nasihat II/255
Ne biliyorsun? Belki kendini ilgilendirmeyen konularda söz söylemiştir .. I/367
Ne istiyorsan sor II/320
Ne mutlu şu kula, Allah Teâlâ'ya karşı hiç isyan etmemiş I/607
Ne söylüyorsun ey Ebû Ümâme III/319
Ne zamana kadar böyle devam edecek (mevkuf) I/548
Nebî (s.a.v) bir seriyye göndermişti. Bu seriyye bir topluluk üzerine
anî baskın yaptı I/111
Nebî (s.a.v) dualarında şu sözleri sıkça söylerdi I/201
Nebî (s.a.v) müşriklerle (savaşta) karşılaştı I/197
Nebî (s.a.v) Rabb'inden şöyle rivayet eder: Temizliğin alâmeti, kulumun
kalbinin I/442
Neden anlamıyorsun? Güzel ahlâk, gücün yettiğince öfkelenmemektir . I/475
Neden üzerinize bir ağırlık çöktüğünü görüyorum III/253
Nefis temenni eder ve şehvet duyar, cinsel organ da bunu onaylar
yahut reddeder I/500
Nefislerinizi Allah'tan satın alın II/151
Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki hangi kul beş vakit
namazını I/570
Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki iman etmedikçe cennete II/504
Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki şayet evet deseydim, o şekilde
size farz olurdu I/289
Nerede konaklasak hemen kalkar namaz kılar II/553
Nerede olursan ol Allah'tan kork! Her kötülüğün ardından I/521, 536; III/44, 361
Nesep ile haram olanlar süt emme ile de haram olur III/193, 427
Nice namaz kılan kişi vardır ki diliyle kalbindekinin tersini söyler I/279
Nifak, nifak III/269
Nihayet keçi ile birlikte bir de aynısı ve II/28
Nimetler adamın iyiliklerinden geriye bir şey bırakmaz II/234
Nimetlerine karşılık olabilecek ve artmasını sağlayacak derecede
Allah'a hamdolsun II/243
Nuh (a.s) ölüm döşeğinde oğluna şöyle der: Sana, lâ ilâhe illallah
sözünü söylemeyi II/136
Numan Allah adına yemin etti, Allah da onu III/73
Numan b. Kavkal (r.a) şöyle dedi: "Allahım! Senin adına yeminle III/73

Nutfe anne rahmine yerleşip de kırk gün veya kırk gece geçince I/185
Nutfe rahme yerleşince kırk gece öyle kalır I/176
Nutfe rahme yerleştikten kırk veya kırk beş gece sonra melek yanına girer ve şöyle der I/185
Nutfe, anne rahminde kırk gün kendi halinde I/176
Nutfenin üzerinden kırk iki gece geçince Allah ona bir melek gönderir ... I/177

O

O andan kıyamet gününe kadar cereyan edecek olanlar yazıldı II/51
O artık tamamen hürdür I/222
O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşırsa I/141
O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim I/141
O Bedir Savaşı'na katılmıştır I/417
O beni içinden anarsa ben de onu içimden anarım. O beni bir cemaat içerisinde anarsa I/141
O beni zikredince ben onunla beraberim.. I/141
O benim için tutulur ve onun mükâfatını III/20
O cehennem ehlindendir I/197
O cesedi onlara verin III/216
O da gerçekten arkadaşını öldürme hırsını III/36
O değil, asıl pehlivan öfkelendiğinde kendine hâkim olan kişidir I/481
O deveden in, lânetlenmiş hayvanla bize yoldaşlık etme I/489
O (fitne) zamanda uzanmış olan oturmuş olandan daha hayırlı I/479
O gelen Cibrîl (a.s) idi, size dininizi öğretmek için geldi I/88; III/332
O gün için nefsini cehennemden korumuş II/223
O gün insanların her biri kulağının yarısına kadar tere batmış II/539
O kadın cennet ehlindendir I/446
O kadında hayır yoktur, cehennemliktir I/445
O kimse için cennetin sekiz kapısı açılır, istediği kapıdan girer II/127
O kişi ben müslümanım sözünü ölümden kurtulmak için söylemişti I/111
O kişi için iki ecir vardır; biri gizleme ecri diğeri ise açığa çıkma ecri I/70
O namaz, nurla dolu olarak semaya yükseltilir, nihayet Allah'ın huzuruna ulaşır II/140
O pis bir leştir, karşılığında alınan da pistir III/216
O sadaka, tıpkı sizin bir tayı veya bir tayı büyütmeniz gibi Rahmân'ın avucunda I/326
O sekînet idi, Kur'an için inmişti II/566
O size bineğinizin boynuna olan yakınlığınızdan daha yakındır I/140

O size şah damarınızdan daha yakındır I/140
O size, bineklerinizin boynundan daha yakındır III/66
O söz senin aleyhine bir yalan olarak yazılacaktı III/255
O söz, iyiliklerin en güzelidir I/524
O şartlar içinde nasıl davranayım II/486
O, iyiliklerin en büyüğüdür I/524
O, peşinden gidilen için bir fitne, uyanlar için de zillettir I/532
Oğlum Avf esir alındı II/67
Oğluna, Resûlullah (s.a.v) sana, lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh, sözünü II/67
Okumaya devam etseydin sabaha kadar seni dinlerler II/567
Omuzlara atkı olarak kullanılan şalı yasaklamak istedi II/370
On iki keçisi ile dokuma tarağını evinde bıraktı II/28
On katından 700 katına kadar yazın III/18
On kattan 700 kata ve daha III/17, 407
O'na en yakın olanlar adaletli devlet başkanlarıdır III/57
Ona izin ver! Zira o senin (süt) amcandır III/198
Ona lânet okuma, çünkü o Allah'ı ve Resûlü'nü sever I/414
Ona ne vermek istemiştin III/255
Ona zulmetmez ve onu tehlikeye atmaz III/404
Ona zulmetmez, onu yüzüstü II/493; III/402
Ondan çalınan her şey kendisi için II/211
Onlar (Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin) dünyada bulunanlar arasında I/353
Onlar beni gördüler mi II/563
Onlar benim zikrimle hatırlanır, ben de III/68
Onlar bu yağları erittiler sonra onu satıp III/204, 428
Onlar cehennemi gördüler mi II/564
Onlar cenneti gördüler mi II/564
Onlar da yağları satarak parasını yediler III/204
Onlar meleklerdi, seni dinliyorlardı II/567
Onlar nedir ey Allah'ın III/294
Onlar öyle bir topluluktur ki meclislerinde bulunan II/569
Onlar üzerinden yapılan ticarette III/208
Onlara eza veren bana eza vermiş olur III/54
Onlara karşı eliyle cihad eden kişi II/474; III/401
Onlara karşı kalbiyle cihad eden kişi mümindir III/401
Onlara toplu olarak bir azabın gelmesinden korkulur II/478
Onları rahmetimle sarın II/569
Onları yemin ettirin, sonra Allah'ın ismini anın ve yiyin II/469
Onların Allah Teâlâ'ya olan yakınlıkları ve katındaki dereceleri III/67

Onların parası haramdır III/208
Onlarla birlikte oturan bedbaht olmaz II/564
Onu Allah yedirmiş ve içirmiştir III/95
Onu bana hibe et II/437
Onu bir yaşını doldurmuş genç bir deve oluncaya kadar bırakabilirsin ... I/518
Onu, çocuğu âzat etti I/147
Onu çocuğuna harca II/209
Onu gözetleyin, eğer bilfiil işlerse III/19
Onu hanımına harca II/209
Onu hâviye cehennemine götürün III/261
Onu hizmetçine harca II/209
Onu içme, müslüman kardeşine de içirme III/230
Onu kendine harca II/209
Onu mal ve ilimle rızıklandırmıştır III/33
Onu rahat bırakın, bir şey takdir edilmişse I/484
Onu sevdiğim zaman da işiten kulağı, gören III/47, 409
Onu ummadığı yerden rızıklandırır III/161
Onu yalnız bırakmaz ve onu hakir görmez III/404
Onu yalnız bırakmaz ve onu hakir görmez II/495
Onun ahlâkı Kur'an idi; onun razı olduğu şeye memnun olur I/485
Onun ahlâkı Kur'an'dan ibaretti I/485; II/268
Onun daha önce işlediği bir günahı bağışlar III/146
Onun eline geçecek olan hiçbir şeydir I/56
Onun için bir ecir yoktur I/57
Onun ihtiyaçlarını kim görürdü II/553
O'nun iki eli de sağdır III/57
O'nun kelimeleri sayısınca lâ ilâhe illallah III/320
Onun pişmanlığı nedendir III/126
O'nun saydıklarının sayısı kadar III/320
Onun üzerine besmele çekin ve yiyin II/369
Onun üzerine bıçağı koyarak kesin ve II/368
Orada (Mekke'de) işlenen bir hata ve günah (mevkuf) III/29
Orası müminler için tıpkı İbrahim'e (a.s) olduğu serin ve esenlik olur II/116
Ortağa ihtiyaç duymayan yegâne zat benim I/64
Oruç benim içindir ve onun karşılığını ben vereceğim II/146
Oruç bunun dışındadır III/20
Oruç kalkandır ve cehenneme karşı kale içinde kaledir II/323
Oruç kalkandır II/324
Oruç kalkandır, suyun ateşi söndürdüğü gibi sadaka II/318; III/385

Oruç sabrın yarısıdır. Temizlik de imanın yarısıdır II/120
Oruç sapasağlam bir kalkandır II/326
Oruç tutanlar yorgun düştüler II/551
Oruç tutmayanlar kalkıp çadırları kurdular ve develeri II/552
Oruç tutsa, namaz kılsa ve müslüman III/250
Oruç, cehenneme karşı kalkandır II/323
Oruç, cehenneme karşı kalkandır; tıpkı sizin savaşta kullandığınız II/323
Oruç, kulun cehenneme karşı korunduğu bir kalkandır II/324
Oruç, onu parçalamadığınız takdirde kalkandır II/325
Oruçlu (onu bunu çekiştirerek) sevabını gidermediği sürece oruç....II/324
Oruçlu olduğunuz gün kötü söz söylemeyin, cahillik yapmayın II/324
Oturmuş olan ayakta olandan daha hayırlı, ayakta olan yürümekte olandan daha I/479

Ö

Öfke şeytandandır, şeytan ise ateşten yaratılmıştır I/480
Öfke, insanın kalbine düşen bir kor ateştir I/479
Öfkelenince kalkıp abdest alır ve şöyle der I/480
Öfkelenme I/471; III/358
Öfkelenme, bunu yapabilirsen sana cennet var I/472
Öfkemi, isyankârlığı ve cehennemi kazandınız II/403
Öldüğü zaman cenazesine katılırsın II/255
Öldürdüğün kişiye bedel bir köle âzat edin; buna karşılık I/579
Öldürdüğünüz zaman öldürmeyi güzel bir biçimde yapın I/497; III/360
Öldürme biçiminde, insanlara karşı en merhametli olanlar iman I/504
Ölümü tadan her kişi mutlaka pişmanlık duyar III/126
Ölünceye kadar Allah Teâlâ'nın öfkesi onun üzerinde III/257
Ölüp de pişmanlık duymayan kimse yoktur. Eğer iyi bir kişi ise daha fazla iyilik II/192
Önce hayvan boğazlanır, eğer isterlerse sonra ona atış yapabilirler I/514
Önceki ümmetlerin hastalığı benim ümmetime de bulaşacak II/498
Önümde 4000 adet hurma çekirdeği vardı III/318
Öyle görüyorum ki tıpkı yahudilerin havralarını ve hıristiyanların I/155
Öyle ki, tırnaklarının dibinden döküİüp gider I/560
Öyleleri de vardır ki ancak sıhhatli olduklarında III/50
Öyleleri de vardır ki imanları ancak fakirlikle istikamet III/50
Öyleyse (cennete girmek istiyorsan) kendin için sevdiğin şeyi kardeşin için de sev I/384
Öyleyse amel niçin olacak II/50

Öyleyse benden hidayet isteyin sizi hidayete erdireyim II/157
Öyleyse biriniz öfkelendiği zaman gusletsin I/480
Öyleyse biz (duayı) çokça yapalım mı III/145
Öyleyse ey Allah'ın Resûlü, niye amel ediliyor I/195
Öyleyse günah işlediğinde Allah Teâlâ'ya tövbe et I/547
Öyleyse hayırlı işlere yönel, kötülükleri bırak! Bugüne kadar yaptıklarını Allah Teâlâ senin için I/380
Öyleyse hiçbiriniz kıble tarafına tükürmesin I/486
Öyleyse neden âmel edenler neden amel ediyorlar I/192
Öyleyse önce kendi adına hac yap, sonra Şübrüme adına yaparsın I/73
Öyleyse sizden biriniz öfkelenince abdest alsın I/480
Öyleyse söyleyeceklerimi iyi belle II/103
Özlü duayı size göstereyim mi III/324

P-R

Paramparça doğransanız ve ateşte yakılsanız bile Allah'a ortak III/102
Pehlivan, güreşte üstün gelen kişi değildir I/481
Pek, söylediğimiz şeyler o kişide var ise II/530
Pek, verecek bir şey bulamazsa II/227
Peki kıyametin alâmetlerini haber verir misin I/87; III/332
Peygamber Efendimiz (s.a.v) birini ordunun başında komutan olarak görevlendirdiği zaman I/532
Peygamber Muhammed'den (s.a.v) Umman halkına I/274
Peygamberin Muhammed'in (s.a.v) sığındığı III/324
Peygamberinize her şeyin anahtarları (bilgisi) verildi, şu beş şey I/146
Rabbi onunla kıblesi arasındadır III/56
Rabbim Allah de, sonra dosdoğru ol II/86
Rabbim bana -rüyamda- şöyle buyurdu: Ey Muhammed! Şöyle de III/61
Rabbim'i zikrediyorum III/319
Rabbimiz, kulları umutlarını kestiği anda, ihsanı çok yakın olduğu için II/62
Rabb'in, bir topluluğun zincirlere vurularak cennete doğru III/59
Rabb'ini kim yarattı II/375
Rabbiniz kullardan artık fariğ oldu (kulların işlerini tamamladı) I/196
Rabb'inize karşı kendinizi nasıl buluyorsunuz III/269
Rabb'inizin katında size şefaat edecek bir zat II/539
Rahmân onu sağ eliyle alır. O'nun her iki eli de sağdır I/326
Rahmetin üzerinize inmekte olduğunu gördüm ve ben de II/568
Rahmetini ondan çekip aldığı zaman İslâm bağını da ondan II/73

Ramazan orucundan sonra en faziletli oruç II/328
Ramazandaki gece ibadetinin (teravih namazının) size farz kılınmasından I/500
Resûl-i Ekrem (s.a.v) dışarı çıktı ve yüksek bir kubbe gördü I/153
Resûl-i Ekrem (s.a.v) Urve'ye 1 dinar vererek kendisine bir koyun satın almasını I/213
Resûl-i Ekrem'e (s.a.v), ölüm hastalığı esnasında altı kölesinin I/213
Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) hutbesinde şöyle buyurduğunu işittim II/288
Resûlullah (s.a.v) adamın birinin yürümekte olduğunu gördü II/445
Resûlullah (s.a.v) Arafat'ta iken yanına vardım. Dedim ki II/103
Resûlullah (s.a.v) aralarında kısas yapılmasına III/72
Resûlullah (s.a.v) arpa ekmeğine karnı doymadan dünyadan III/245
Resûlullah (s.a.v) ashabına yatsı namazını kıldırınca, "Huzurumda toparlanın II/294
Resûlullah (s.a.v) av köpeği dışında köpek ve kedilerin parasını III/213
Resûlullah (s.a.v) ayağa kalktı, asâsına veya yayına dayanarak; önce Allah'a hamdetti I/313
Resûlullah (s.a.v) bana, "Cenneti sever misin?" dedi. Ben de I/384
Resûlullah (s.a.v) bedenimin bir kısmını tuttu ve şöyle buyurdu III/106, 420
Resûlullah (s.a.v) bıçağın ağzını bilemeyi ve bıçağın hayvana gösterilmemesini I/514
Resûlullah (s.a.v) bineğine bindiği zaman üç defa Allah'a hamdeder, üç defa tekbir getirir II/176
Resûlullah (s.a.v) bir gün ilmin kaldırılmasından söz etmişti II/557
Resûlullah (s.a.v) bir gün veda eder gibi çıkıp yanımıza geldi. Buyurdu ki II/292
Resûlullah (s.a.v) bir kadını teyzesinin yahut halasının üstüne II/355
Resûlullah (s.a.v) bir mecliste bulunuyordu. Başını şöyle bir semaya doğru II/568
Resûlullah (s.a.v) bize bir hutbe irad etti. Biri I/287
Resûlullah (s.a.v) bize hutbe irad eder, Cenâb-ı Hakk'ın geleceğini vaad ettiği günleri II/289
Resûlullah (s.a.v) bize öylesine bir vaaz etti ki ondan dolayı kalpler ürperdi, gözlerden yaşlar aktı II/281; III/382
Resûlullah (s.a.v) bizi gönderdi ve Kureyş'ten iki kişiyi kastederek; "Falan kişi ile falanı bulursanız I/511
Resûlullah (s.a.v) bizlere; hastaları ziyaret etmemizi, cenazelere katılmamızı, aksırana II/255
Resûlullah (s.a.v) bütün hallerde Allah'ı zikrederdi III/296, 299
Resûlullah (s.a.v) cehennemi zikrederek yüzünü çevirdi ve korundu. Sonra "Cehennemden sakının II/288

Resûlullah (s.a.v) cesedin onlara satılmasını kabul etmedi III/216
Resûlullah (s.a.v) cuma günü vaazı uzatmaz, sadece birkaç II/284
Resûlullah (s.a.v) dedikoduyu, çok soru sormayı ve malı zayi etmeyi yasakladı I/291
Resûlullah (s.a.v) dünyalık olarak kadını, güzel kokuyu ve yemeği II/401
Resûlullah (s.a.v) Ebû Bekir'in dediğine meyletti III/136
Resûlullah (s.a.v) Ebû Zer'i bir kabileye gönderiyordu. Dedi ki I/522
Resûlullah (s.a.v) Fetih (Mekke'nin fethi) günü irad ettiği hutbede II/453
Resûlullah (s.a.v) gecelediğinde ve sabahladığında şu duaları okumayı asla terketmezdi II/25
Resûlullah (s.a.v) Hayber günü Hz. Ali'yi (r.a) çağırdı ve ona sancağı vererek I/272
Resûlullah (s.a.v) Hayber'i fethettiği zaman meyveler henüz yeşil (tam olgunlaşmamış) idi III/236
Resûlullah (s.a.v) hutbe okudu zaman, kıyametten bahsedince öfkesi kabarır II/286
Resûlullah (s.a.v) iki omuzumdan tutup şöyle buyurdu III/105, 419
Resûlullah (s.a.v) ile birlikte cuma namazı kıldım. Kalktı, asâya yahut ...II/285
Resûlullah (s.a.v) ile birlikte namaz kıldım. O'nun namazı da kısa, hutbesi de II/284
Resûlullah (s.a.v) ile birlikte Tebük Savaşı'ndan dönüyorduk II/327
Resûlullah (s.a.v) ile birlikte yolculukta bulunuyorduk. Aramızdakilerin kimi oruçlu II/551
Resûlullah (s.a.v) ile birlikteydik. Ateşle yakılmış bir karınca yuvasının . I/512
Resûlullah (s.a.v) insanlara vaaz ettiğinde, orada bulunanlar I/532
Resûlullah (s.a.v) itikâfta (ibadet sayarak) susmayı yasakladı I/442
Resûlullah (s.a.v) katranlanmış (ziftlenmiş) kapları III/228
Resûlullah (s.a.v) kendisini Yemen'e gönderince, orada (Yemen'de) yapılan içecekleri sordu III/219, 430
Resûlullah (s.a.v) köpeğin parasını yasaklamıştır III/211
Resûlullah (s.a.v) Kureyş'i davet etti. Onlar toplanınca kimine umumi kimine de hususi hitap ederek şöyle II/151
Resûlullah (s.a.v) Mekke yolunda Cumdân dağının yanından III/292
Resûlullah (s.a.v) minbere çıktı, Allah Teâlâ'ya hamd ve senâda II/45
Resûlullah (s.a.v) Muâz ile beni Yemen'e gönderdi III/220, 430
Resûlullah (s.a.v) müsle yapmayı yasaklamıştı I/504
Resûlullah (s.a.v) namazı anlattı ve sonra şöyle buyurdu II/141
Resûlullah (s.a.v) onu Yemen'e gönderirken kendisine tavsiyede II/576
Resûlullah (s.a.v) öfkeli ve yüzü kızarmış bir şekilde çıkıp minbere oturdu I/289

Resûlullah (s.a.v) ölünceye kadar taşlanmasını emretti, nihayet yahudi taşlanarak I/506
Resûlullah (s.a.v) özlü biçimde dua etmekten III/322
Resûlullah (s.a.v) pek çok dua yaptı, biz onları ezberleyemedik III/324
Resûlullah (s.a.v) perde arkasındaki bâkireden daha utangaçtı I/485
Resûlullah (s.a.v) sarhoşluk veren ve durgunlaştıran (müfettir) bütün ... III/231
Resûlullah (s.a.v) şeytanın yaptığı gibi yapmayı yasaklamıştı I/516
Resûlullah (s.a.v) şişman bir adam gördü ve eliyle karnına işaret III/247
Resûlullah (s.a.v) şöyle derdi: Allahım! Beni, iyilik yaptıkları zaman müjdelenen II/172
Resûlullah (s.a.v) şöyle hükmetti: Herhangi bir kimse başka birinden bir alacak II/453
Resûlullah (s.a.v) tuzu adamın birine tımar olarak verdi II/443
Resûlullah (s.a.v) Uhud şehidlerinin üzerine cenaze namazı kıldı II/291
Resûlullah (s.a.v) vefat edinceye kadar yemeğe üç gün doymamıştır ... III/245
Resûlullah (s.a.v) yağmur duası yaparken böyle yaptı; ellerini uzattı, elinin içi yere I/338
Resûlullah (s.a.v) yanıma girdi. Benim önümde III/318
Resûlullah (s.a.v) yeminle birlikte bir şahit ile hüküm verdi II/461
Resûlullah (s.a.v), "(Önce) en yakın akrabanı uyar!" âyeti inince ... II/150, 574
Resûlullah (s.a.v), "Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder" meâlindeki âyeti okudu ve I/536
Resûlullah (s.a.v), adamın birini, ayağıyla hayvanın yüzüne ayağını dayamış I/515
Resûlullah (s.a.v), bir defasında sabah namazını kılınca onun III/316
Resûlullah (s.a.v), bir gün sanki veda eder gibi yanımıza çıkıp geldi ve buyurdu ki:
Resûlullah (s.a.v), birinin koyunu kulaklarından tutarak çektiğini I/515
Resûlullah (s.a.v), câriyesi (ümm-i veledi) Mâriye ile birlikte olmakla itham I/424
Resûlullah (s.a.v), elinde iki kitap olduğu halde yanımıza geldi I/195
Resûlullah (s.a.v), güneş zevale erdiği vakit öğle namazını kıldırdı. Selâm verince minbere çıktı II/287
Resûlullah (s.a.v), hayvanlara (ok vs. ile) atış yapılmasını I/514
Resûlullah (s.a.v), iki tarafında insanlar bulunduğu halde bir pazar yerine uğradı. Derken küçük kulaklı ölmüş II/381
Resûlullah (s.a.v), maktulün velisinden öldürenin kimliği hakkında iki şahit talep etti II/458
Resûlullah (s.a.v), sekiz sene geçtikten sonra, ölülere ve dirilere veda eder gibi Uhud şehidleri II/291

Resûlullah (s.a.v), yahudiyi getirtti ve iki taş arasında başının ezilmesini emretti I/505
Resûlullah (s.a.v), yaprakları kurumuş bir ağacın yanından geçiyordu .. I/565
Resûlullah (s.a.v), zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek II/424; III/395
Resûlullah Arafat vakfesinde durmuş şu şekilde dua ediyordu I/339
Resûlullah da (s.a.v) vaazlarla bıktırmamak için II/283
Resûlullah onları çağırdı üç kısma ayırdı, üçte birini âzat etti ve I/222
Resûlullah'tan (s.a.v) izin almadıkça ona izin III/198
Resûlullah'tan son ayrılışımda kendisine şöyle III/291
Resûlullah'a (s.a.v) bazan sormak isteğim bir soru olur, üzerinden bir.... I/293
Resûlullah'a (s.a.v) bit' içkisinin hükmü soruldu III/224
Resûlullah'a (s.a.v) çok soru sormayı çirkin görmeye başladık I/292
Resûlullah'a (s.a.v) geldim, yanında Mâlik b. Mirâre er-Rehâvî vardı I/388
Resûlullah'a (s.a.v) gıybetin ne olduğunu sordular. Buyurdu ki II/530
Resûlullah'a (s.a.v) hurma getirdiler I/212
Resûlullah'a (s.a.v) imanın en faziletlisi sorulunca şöyle buyurdular I/129
Resûlullah'a (s.a.v) iyilik hakkında soru sordum. Buyurdular ki II/251
Resûlullah'a (s.a.v) sıcak bir yemek getirildi. Yemeği yedi ve bitirince ..III/246
Resûlullah'a (s.a.v) soru sormamız yasaklanmıştı I/292
Resûlullah'a (s.a.v) vahiy geldiği veya vaaz verdiği zaman II/289
Resûlullah'a (s.a.v), "Bana tavsiyede bulun!" dedim. Bana, "Diline sahip olabilir misin I/428
Resûlullah'a (s.a.v), fera'ın hükmü soruldu I/518
Resûlullah'a (s.a.v), Abdullah b. Sehl'in öldürülme hadisesini haber....... II/457
Resûlullah'a (s.a.v), domuz eti yiyen ve şarap içen Ehl-i kitabın kaplarını I/234
Resûlullah'a (s.a.v), eritme yağ, peynir ve yaban eşeğinin II/343; III/389
Resûlullah'a (s.a.v), hayırlı ameller işleyen ve bu sebeple insanların övgüsüne mazhar olan kişinin durumunu I/70
Resûlullah'a (s.a.v), kimlerin ilimde rüsûh sahibi olduğu soruldu I/305
Resûlullah'a (s.a.v), namazda (yellenmek suretiyle) abdestinin bozulduğundan şüphelenen I/352
Resûlullah'a (s.a.v), namazda iken hayaline abdesti bozuldu gibi I/233
Resûlullah'a (s.a.v), namazı kılmak, zekâtı vermek ve her müslümana nasihat I/255
Resûlullah'a bir çift ayakkabı hediye edilmişti, o derilerin (elde edildiği hayvanların) kesimlerinin İslâm'a II/370
Resûlullah'a öfkesi sebebiyle ve hamiyet duygusuyla savaşan kişinin durumu soruldu I/56

Resûlullah'ı (s.a.v) cuma günü minberde hutbe okurken dinleyen I/206
Resûlullah'ı (s.a.v) minber üzerinde son görüşüm II/291
Resûlullah'ın (s.a.v) ashabından bazı kimseler oturuyordu. Resûlullah'a (s.a.v) şöyle dediler II/195
Resûlullah'ın (s.a.v) ashabından bazı kimseler oturuyordu. Resûlullah'a (s.a.v) şöyle dediler III/376
Resûlullah'ın (s.a.v) ashabından bazıları yanına vardılar ve, "Helâk III/269
Resûlullah'ın (s.a.v) davalı iki kişi arasında hüküm verdi. Aleyhinde hüküm verilen III/285
Resûlullah'ın (s.a.v) heybetinden soruyu sormaktan çekinirdim I/293
Resûlullah'ın (s.a.v) huzuruna gönderilen bir heyet içinde bulunmuştum I/313
Resûlullah'ın (s.a.v) huzurunda oturuyorduk II/300
Resûlullah'ın (s.a.v) ölüm anındaki çektiği şiddetli sıkıntıyı gördükten III/83
Resûlullah'ın (s.a.v) seferlerinden birinde yolculuk sırasında, deve üzerinde bulunan I/489
Resûlullah'ın (s.a.v) söylediği bu söz üzerinde bir süre düşündüm I/474
Resûlullah'ın (s.a.v) şu sözleri söylediğini iki gözümle gördüm ve iki kulağımla işittim I/460
Resûlullah'ın (s.a.v) terkisinde idim, buyurdular ki II/18; III/364
Resûlullah'ın (s.a.v) Vedâ haccındaki hutbesinde şöyle buyurduğunu ...II/295
Resûlullah'ın (s.a.v) Vedâ hutbesinde şunları söylediğini işittim II/103
Resûlullah'ın (s.a.v) yanına geldim. İyilik ve günah hakkında ne varsa hiçbir şeyi dışarıda bırakmamak üzere II/260
Resûlullah'ın (s.a.v) yanında oturmuş dünya ve âhireti konuşuyor değerlendiriyorduk. Bazılarımız II/413
Resûlullah'ın (s.a.v) yanında oturuyorduk. Buyurdu ki: "Bana, Allah'a bir şeyi şirk koşmamak I/574
Resûlullah'ın (s.a.v) yanında, "Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz I/322
Resûlullah'ın (s.a.v), misafiri ağırlamak için yanımızda bulunmayan şeyleri ikram etmeye çalışarak kendimizi sıkıntıya I/467
Resûlullah'ın ashabından bir zat vefat etmişti. Orada bulunanlardan I/366
Resûlullah'ın ashabından birtakım insanlar Resûlullah'ın (s.a.v) yanına gelmiş bir arkadaşlarını hayırla II/553
Resûlullah'ın söylediği bu sözleri iyice inceledim, baktım II/82
Resûlullah'ın yanında bir bardak vardı. Elini bardağa daldırıyor sonra da su ile III/84
Resûlullah'ın yanında bulunuyordum. Adamın biri geldi ve I/558
Riyanın azıcığı bile şirktir. Kim benim bir velî kuluma düşmanlık III/52
Rubuyyi' bint Nadr, bir câriyenin ön dişini kırmıştı III/72

Ruveybiza nedir I/150
Rüyamda kendimi bir kuyudan su çekerken gördüm. Derken Ebû Bekir .II/306

S

Sa'd (r.a) Resûlullah (s.a.v) ile birlikte bir kadının yanına girdi III/318
Sabah akşam hurma ağacının başından hiç II/437
Sabahleyin insanlar iki bölük halinde giderler; kimi nefsini satın alır ve onu âzat eder II/149
Sabahleyin kursakları boş olarak çıkıp akşam III/271, 435
Sabır ziyâdır II/119; III/371
Saçı başı dağınık bir bedevî Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve şöyle dedi II/101
Saçı tıraş eder demiyorum, dini tıraş eder II/498
Sadaka burhandır II/119; III/371
Sadaka ise suyun ateşi söndürdüğü gibi II/326
Sadaka ve kişinin gecenin ortasında kıldığı namaz II/327
Sadaka verin II/209
Sadakanın en faziletlisi, kişinin ilim öğrenmesi ve sonra da II/202
Sadakanın faziletlisi dil ile olanıdır II/202
Sadece su tulumundan damlayan bir damla kadar II/475
Sağır olana (işitme zorluğu olana) duyurmak II/205
Sağır ve dilsiz olanların anlamasına yardımcı olmak II/206
Sağır, dilsiz, kör, çıplak davar çobanlarının, krallarla yüksek bina yarışına I/149
Sağlığında hastalığın için bir şeyler hazırla, hayatında da III/105, 419
Sağlık, bedenin zenginliğidir (mevkuf) II/230
Sahibi tarafından niçin bağlandığını ve neden dolayı salıverildiğini II/190
Sahibinin yanında en güzel ve en pahalı II/203
Sahip olduğu kişilerin yiyeceğini vermemesi kişiye günah olarak yeter . III/284
Sâime olan davarlar için zekât vardır II/363
Sakın ola, "Keşke şöyle yapsaydım şöyle olurdu!" deme III/285
Sakifliler Resûlullah'a (s.a.v) zekât ve cihad farîzalarından muaf I/270
Sâlih kulları koruduğun gibi beni de koru II/29
Sana buna (bir dişi devene) karşılık kıyamet günü III/22
Sana bundan daha kolay ve daha faziletli III/318
Sana bütün bunların temelini bildireyim mi II/319; III/386
Sana fayda verecek şeye çaba göster III/285
Sana fayda veren şeye çaba göster, Allah'tan yardım dile II/48
Sana hayır kapılarını göstereyim mi II/318; III/385

Sana iki hususta soru soracağım: Beni cehennemden kurtaracak olan .II/103
Sana isabet edecek (başına gelecek) olanın asla senden şaşmayacağını II/54
Sana isabet edecek (sana yazılmış) olanın da hiçbir şekilde sana isabet etmemesi II/18
Sana işin başını, direğini ve en zirve noktasını bildireyim mi II/319; III/386
Sana öğütücü (hazmettirici) getireyim mi (mevkuf) III/238
Sana sormak istediğim bu değildi I/580
Sana şüphe vereni bırak şüphe vermeyeni al I/348, II/263
Sana verdiğim bu nimetler karşılığında ne amelde bulundun I/59
Sana yeryüzü dolusunca bağışlamayla gelirim III/139, 424
Sana, Allah'a karşı takvâlı olmanı tavsiye ederim, çünkü bütün işlerin.... I/533
Sana, gizli ve âşikâr işlerinde Allah'a karşı takvâ sahibi olmanı, bir kötülük yaptığında I/523
Sanki onları görüyormuş gibi oluyoruz III/268
Sarhoş eden her içecek haramdır III/224
Sarhoş eden her şey haramdır III/220, 430
Sarhoş edip namazdan alıkoyan her şey III/220
Sarhoşluk veren her şey haramdır II/352; III/219, 430
Sarhoşluk veren her şey şaraptır ve her şarap haramdır III/224
Sarhoşluk verenin azı da çoğu da haramdır III/228
Savaş iki çeşittir: Kim katıldığı savaşta komutana (imama) uyar, kendine dikkat eder I/57
Savaşta öldürülenler niyetlerine göre diriltilirler I/47
Selâmı almak, hastayı ziyaret etmek II/254
Selâmı yay, yemek yedir, kabilenin önde gelen kişisinden nasıl.... I/522
Selâmı yaymalarını ve sadece kendilerini ilgilendiren konularda az konuşmalarını emret I/363
Seleme b. Nüfeyl I/380
Selmân'ın anlattığına göre; bir örtü altında Allah'ı zikrediyorlarken II/568
Semüre'den ağacının yerini değiştirmesini II/437
Semüre'nin, ensardan birinin avlusunda bir salkımlık II/436
Sen (bu davranışınla) zarar vermektesin II/437
Sen Azîz ve Celîl olan Allah'ın rızâsını isteyerek her ne harcarsan, -hatta bu, hanımının ağzına I/49
Sen benim rahmetimsin, seninle II/523
Sen bütün gaybları bilensin III/163
Sen bütün insanlara karşı benim örtüm III/147
Sen çok utangaç (hayâlı) birisin II/75
Sen de benim azabımsın, seninle II/523

Sen de ey kasap, hayvanı ölüme sevkederken yumuşak I/517
Sen falan gün ve falan gün şunu ve şunu yaptın; falan gün ve falan günde şunu ve I/377
Sen geçmişte yaptığın hayırla müslüman oldun I/373
Sen hâlâ benim seni bıraktığım hal üzere III/317
Sen niyetinin karşılığını kazandın I/75
Sen o ufacık ağacına gitmek için benim II/438
Sen ona eziyet etmekten uzak dur, onun verdiği eziyete de katlan I/459
Sen şu anda işlediğin hatalara karşı annenden doğduğun gibisin I/559
Sen, Allah'ın hadlerinden bir had için şefaatte bulunmak mı istiyorsun ..II/361
Sen, Allah'ın rızâsını kazanmak için yaptığın her harcamadan, hatta hanımının ağzına II/208
Sen, iki kişiye bile olsa sakın âmir olma ve sakın yetimin malını I/385
Sen, sustuğun sürece selâmette kalmaya devam edersin I/429
Sende, Allah'ın sevdiği iki ahlâk var II/76
Senden (rahmetini) umut ettim ve insanlardan korktum II/479
Senden başka sığınacak yer ve kurtuluş II/178
Senden nasihat istediğinde ona nasihat etmen I/255
Senden sonra şu dört kelimeyi üç defa III/317
Senden, beni cennete yaklaştıracak söz ve amelleri III/323
Senden, senin bildiklerinin hayırlarını istiyorum! Senin bildiklerinin........ III/163
Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki Rübeyyi'in III/72
Seni hak ile gönderene yemin ederim ki asla bunlara bir şey eklemeyeceğim ve II/101
Seni mahrum bırakıp bir şey vermeyene vermek, seninle münakaşa edip kötü söz söyleyeni bağışlamaktır I/614
Seni süründüren amelindir (mevkuf) II/573
Seni şüpheye düşüreni bırak I/347; III/349, 350
Seni yarattığı halde Allah Teâlâ'ya bir ortak tutmak I/443
Seni, dinin, güven içinde olman ve amelinin (hayırla) sonu hususlarında II/30
Senin adını tesbih ediyorlar, tekbir getiriyorlar II/563
Senin bana sorduğun gibi ben de II/332
Senin bedenine sağlık vermedik mi II/232
Senin burnunu ve kulağını kim doğradı III/74
Senin en fazla güvendiğin amelin hangisi ise onu bize bildir I/369
Senin en zorlu düşmanın senin içinde olan nefsindir II/61
Senin her gün böyle bize konuşma yapmanı II/283
Senin için üzüntü yok III/147
Senin işlediğin her kötülüğe karşılık bir iyilik vardır I/377

Senin öfkenden yine senin rızâna, cezandan affına ve senden yine sana sığınırım II/178
Senin uğrunda onunla savaşayım ve beni öldürsün III/73
Senin ve Resûlü'nün yolunda III/74
Senin yanında da verilebilecek sadaka II/205
Senin yolunda öldürülünceye kadar savaştım I/59
Seninle ilişkisini kesen akrabanla sen ilişkini sürdür, seni mahrum bırakana sen ver ve sana haksızlık I/614
Servet sahipleri yüksek dereceleri ve ebedî cenneti alıp gittiler II/198
Sesi duymadıkça veya kokuyu hissetmedikçe namazı I/233
Sevap ve şöhret kazanmak için savaşan kişi hakkında ne I/56, 66
Sıcak bir günde bir yerde konakladık II/551
Sıkıntıya sokmak için ani bir itekleyiş II/528
Sihirbazın cezası kılıçla vurulmaktır I/412
Siz (ameli) unutturan yoksulluğu yahut azdıran zenginliği III/122
Siz (tevbe ve istiğfar etmekten) bıkmadıkça, Allah Teâlâ (affetmekten) usanmaz I/547
Siz amelinizle doğruyu ve istikameti arayın I/195
Siz benim sünnetime ve benden sonra doğru yolu gösterecek olan râşid halifelerimin sünnetine uyunuz I/204
Siz benim yanımdaki halinize ve zikre III/268
Siz kendi aranızda kimi pehlivan sayarsınız I/481
Siz ona besmele çekin ve yiyin II/369
Siz sakın ola "Bu Allah'ın rızâsı ve sizi memnun etmek içindir" demeyiniz I/66
Sizden biri dua ettiği zaman rağbet ve isteğini mümkün olduğunca III/148
Sizden birinin denize II/413
Sizden birinin yaratılışı, annesinin karnında kırk günde toplanır I/170
Sizden birinin yaratılışı, annesinin karnında kırk günde toplanır III/338
Sizden biriniz Allah'ın rızâsına uygun düşen bir kelime söyler ve bu sözün kendisini ulaştırdığı I/431
Sizden biriniz kendi canı için sevip istediği şeyi mümin kardeşi I/127
Sizden biriniz kendisi için arzuladığını mümin kardeşi II/501
Sizden biriniz kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe ..I/381; III/354
Sizden biriniz namaz kılıyorken, elbette Rabb'ine münâcâtta III/56
Sizden biriniz namaza durduğu zaman Allah Teâlâ onun yüzünü I/486
Sizden biriniz öfkelendiğini hissederse otursun, öfkesi onu düşmanlık yapmaya itmesin I/479
Sizden biriniz öfkelenince, ayakta ise otursun, bu durumda öfkesi.................. I/478
Sizden biriniz, hevâsı benim getirdiğimden hiç sapmadan tâbi olmadıkça III/130

Sizden biriniz, hevâsı benim getirdiğime tâbi olmadıkça iman III/129, 421
Sizden biriniz, komşunuzun bir tahta parçasını II/424
Sizden biriniz, öldüreceği zaman öldürülecek kişiye ikramda bulunsun . I/498
Sizden birinizin kapısının önünden bir nehir aksa ve bu nehirde her gün I/559
Sizden elli kişi onlardan biri üzerine yemin eder ve adam tastamam
size verilir II/457
Sizden elli kişi yemin eder misiniz II/459
Sizden her kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin III/400
Sizden her kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin II/473
Sizden herhangi biriniz, ben ona kendi çocuğundan, babasından I/121; III/131
Sizden hiçbiriniz asla ameliyle cennete giremez II/320
Sizden kim (sünnetimize uymayan) bir münker görürse II/309
Sizden önceki milletlerin hastalıkları sizde de hareke geçti; kıskançlık ..II/498
Sizden öncekiler çok soru sormaları ve peygamberleri hakkında II/365
Sizden öncekiler çok soru sormaları ve peygamberlerine I/285, 286; III/346
Size amellerinizin en hayırlı, Rabb'inizin katında en temiz, derece
bakımından II/214
Size bir şeyi yapmanızı emrettiğim II/365
Size bir şeyi yasakladığımda, ondan uzak durun ve size bir şeyi ..I/286; II/365
Size cehennemlikleri haber vereyim mi II/522
Size cennetlikleri bildireyim mi? Her zayıf görülen zayıf kimsedir II/522
Size neyi yasakladıysam ondan uzak durunuz ve size neyi I/285; III/346
Size öyle aydınlık bir din üzere bıraktım ki I/229
Size rahmetinin çok yakın olduğunu bildiği için gülmeye başlar II/62
Size, Allah Teâlâ'ya karşı takvâlı olmanızı ve I/533
Size, dünya ve âhiret ehlinin en değerli ahlâkını göstereyim mi I/615
Size, falan kişi ile falanı ateşte yakmanızı emretmiştim. Halbuki ateş ile I/512
Sizi burada oturtan sebep nedir II/565
Sizi geçmiş olanlara ulaşacağınız, sizden sonrakileri de II/198
Sizi işiten ve çok yakınınızda olan birine dua III/66
Sizi serbest bıraktığım konularda beni rahat bırakınız II/365
Sizi suya kandıracak ve yeşil bahçelerin III/111
Sizin bu durumunuz nifak değildir III/269
Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve onu öğreteninizdir II/559
Sizin hakkınızda en çok korktuğum şey mideleriniz ile cinsel
organlarınızın III/247
Sizin hepiniz ondan daha hayırlısınız II/553
Sizin her biriniz kardeşinin aynasıdır. Ona bir eza II/532
Sizin için altın ve gümüşü sadaka olarak vermekten daha hayırlı II/215

Sizin için bazı yollar çizmiştir, onları II/363
Sizin tokluğu tercih ettiğiniz gibi onlar da (mevkuf) III/238
Sizinle buluşma yerimiz havzın başıdır II/291
Sizinle ilişkisini kesen akrabanızla ilişkiyi devam ettirmek, sizi mahrum bırakana vermek ve size haksızlık edeni I/615
Sizler bâki olanı fâni olana tercih ediniz II/416
Sizler bütün ihtiyaçlarını Rabb'inden istesin, hatta ayakkabısının bağı koptuğu zaman onu bile istesin II/166
Sizler davalarınız hakkında hüküm vermem için huzuruma geliyorsunuz III/256
Sizler küçük cihaddan büyük cihada geldiniz II/60
Sizler ne sağır olan birine ne de gaip olan birine dua ediyorsunuz III/66
Sizler sağır birine hitap etmiyorsunuz I/140
Sizler sakın ola ki I/65
Sizler, namazı kılmak için beklediğiniz sürece namazda sayılırsınız II/330
Sizlere Allah Teâlâ'ya karşı takvâ sahibi olmanızı, başınıza bir...II/281; III/382
Sizlere benden bir hadis rivayet edildiği zaman, eğer onu mâruf kabul...II/276
Sizlere dört şeyi emrediyorum; Allah'a iman etmek! I/102
Sizlere en şerlilerinizi haber vereyim mi II/506
Sizlere namaz, oruç ve sadakadan daha faziletli olan dereceyi II/506
Sizleri serbest bıraktığım sürece siz de beni rahat bırakın I/286
Sizleri, gecesi de gündüz gibi bembeyaz olan III/383
Sizlerin arasında ne kadar süreyle kalacağımı bilemiyorum. Benden sonra şu ikisine II/300
Sizlerin arasında nübüvvetin hükmü, Allah'ın dilediği kadar devam eder II/302
Sizlerin sorumluluğunu yüklenen yöneticiler gelecek. Onların bir kısmını I/277
Soğuk sularla senin susuzluğunu gidermedik mi II/232
Sokak (adres, yer) göstermek gibi bir iyilikte II/249
Sonra Allah bir melek gönderir I/170; III/338
Sonra Allah'tan bağışlanma dileseniz III/141
Sonra ceberut (zorba) meliklik (saltanat) devri olur II/302
Sonra cenine melek gönderilir, ona ruh üflenir ve sonra dört kelimeyi yazması I/182
Sonra çobanın yanına vardılar, onu öldürdüler, irtidad ettiler ve develeri sürüp götürdüler I/509
Sonra İbnü'l-Hattâb geldi ve kova daha büyük kovaya II/306
Sonradan çıkarılan işlerden (uydurulan bid'atlardan) uzak durun I/204
Sonradan çıkma işlerden kaçının II/282; III/382
Sonucunda Allah'a isyan ve kargaşa ortaya çıkar II/499
Sön sözü II/117
Söylediğine sadık kalırsa cennete girer II/99

Söylediklerimi dinleyin ve (esenlik içinde) yaşayın! Dikkat edin II/162
Söylemek istediğim bu (sizin anladığınız hayâ) değil I/362; II/22, 78
Söylendiği gibi yaptılar ve hummadan kurtuldular III/236
Söz içinde sihirli olanı vardır II/284
Söz verdiği zaman içinden sözünde durmamayı III/253
Söz verdiğinde sözünde durmaz III/249, 434
Söz verdikleri halde vefa göstermeyen bir topluluk III/247
Söz verip de sonra sözünde durmayan III/254
Söz vermek bağış sayılır III/254
Söz vermek borçtur III/254
Söz vermek hediyedir III/254
Sözlerin en doğrusu Allah'ın kitabı ve yolların en hayırlısı I/205
Sözlerin en hayırlısı Allah'ın kitabıdır II/308
Sözleşme yapınca ihanet eder III/249, 434
Sustuğu şeyler de affettiği şeylerdir II/342
Suyu eski küçük tulumlarda soğutun III/236
Suyun fazlasına (başkasına gitmesine) engel olmayın II/441
Sübhâneke lâ ilâhe illâ ente III/314
Sübhânellah ve elhamdülillâh (her biri) göklerle yerin arasını II/119; III/371
Sübhânellâhi adede halkihî III/319
Sübhânellâhi ve bi hamdihi III/46
Sübhânellahi ve bi'hamdihi, sübhânellâhi'l-âzim II/132
Sübhânellâhi ve bi-hamdihî adede halkihî ve rızâ nefsihi III/317
Sübhânellâhi ve'l-hamdü lillâhi III/313, 317, 322
Sübhânellahi ve'l-hamdülillahi kelimeleri gök ile yerin arasını doldurur veya doldururlar II/133
Sükût ettiği şeyler de affettiği şeylerdir II/343
Sürekli abdestli bulunmaya ancak mümin kişiler dikkat eder II/91
Sürekli olarak abdestli bulunmaya ancak mümin kişi dikkat eder II/127
Sürekli olarak gece namazı kılan kişi, gece uyuyakalır gece namazı kılamaz ise II/200
Süt emme, doğumun haram kıldığını haram kılar I/36; III/193, 427

Ş

Şahit olunuz ki onların hepsini affettim II/564
Şarabın haram kılındığını belirten âyeti III/226
Şarap (içki) ticaretini yasakladı III/205
(Şarap) beş şeyden yapılır III/227

Şarap şu iki ağaçtan (meyvesinden) yapılır: Hurma ve üzüm III/228
Şarap üzümden, hurmadan, kuru hurmadan III/228
Şarkıcı kadınları satmayanız, onları satın da almayınız III/208
Şayet evet deseydim, elbette o şekilde farz olurdu ve siz I/286
Şayet sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve..........II/157; III/374
Şayet zorluk gelse şu ine girse, mutlaka kolaylık da gelir II/64
Şehvetimi gidermemden dolayı benim için nasıl II/206
Şer ise şüphe duyulan şeydedir (mevkuf) II/264
Şeytan yorgun düşüp saptırmaktan ümidini kesinceye kadar (mevkuf) .. I/548
Şeytanın yapmasından maksat; hayvanın boğazlamak ve şah damarını
kesmeden I/516
Şihâb (r.a) Resûlullah'a (s.a.v) gönderilmiş bir heyet içinde bulunuyordu I/367
Şimdi sizden kim verdiği sözde durursa onun ecri Allah'a aittir I/575
Şirk koşmadan huzuruma çıktığın takdirde III/139, 424
Şirk, kapkaranlık gecede Safâ tepesi üzerinde minik bir karınca I/249
Şirk, zifiri karanlık gecede karıncanın kaya üzerindeki II/114
Şöyle; sizden müslüman olup da İslâm'ı güzelce yaşayanlar, cahiliye
döneminde işlediklerinden hesaba çekilmezler I/372
Şu altı şeyden; güneşin battığı yerden doğmasından III/121
Şu beş hususu iman sahibi olarak yapan kişi cennete girer II/128
Şu dört haslet kimde bulunursa münafık olur I/36
Şu dört haslet kimde bulunursa münafık olur. Bu hasletlerden biri III/249, 434
Şu Ehl-i beyt'im var ya; siz, insanlar arasında benim için II/576
Şu gününüzün, şu ayınızın ve şu beldenizin II/527
Şu iki haslet kimde bulunursa cennete girer. Bunlar çok kolay olmakla
birlikte III/45
Şu iki nimet hakkında insanların çoğu aldanmıştır: Sağlık ve boşII/231; III/120
Şu kimse hakkında düşüncen nedir II/524
Şu oğlağın sizin yanınızdaki değerinden daha II/381
Şu üç duanın kesin olarak kabul edildiği konusunda hiçbir şüphe yoktur I/335
Şu üç haslet kimde bulunursa imanın tatlılığını hisseder I/120; III/132
Şu üç hususta müslümanın kalbin asla aldanmaz; I/118
Şu üç hususu yapan kişi imanın tadını tatmış olur II/142
Şu üç kesim dışında ümmetin neredeyse tamamı tehlike içindedir II/475
Şu üç kesime hiç sorulmaz; gömleğinde Allah Teâlâ ile çekişen II/525
Şu üç kişi, O'nun gölgesinden başka bir gölgenin bulunmadığı günde ... I/138
Şu üç konuda müslümanın kalbi yanılmaz: Ameli ihlâsla Allah I/256
Şu üç sıfat imanın hasletlerindendir: Öfkelenen kişiyi öfkesinin bâtıla I/487
Şu üç şey çıkınca, daha önce iman etmemiş ya da imandan bir hayır ..III/123

Şu üç şeyi kim yaparsa imanın tadını tatmış olur I/125
Şu yedi şeyden önce hayırlı amel işlemeye hemen girişin III/122
Şunu bil ki bir zorluk asla iki kolaylığa karşı galip gelemez (mevkuf) II/65
Şunu da iyi bilmelisin ki hoşlanmadığın şeye sabretmekte II/19
Şunu iyi bil ki eğer bütün insanlar bir konuda sana faydalı olmak için bir araya gelseler II/18; III/364
Şunu iyi bilin ki bir hakkı söylemek ya da büyük bir şeyi hatırlatmak II/480
Şükreden bir kul olmayayım mı II/246
Şüphesiz Allah Teâlâ her hak sahibine (mirasçıya) hakkını vermiştir II/428
Şüphesiz Allah Teâlâ'nın yollarda dolaşan ve zikredenleri arayan II/563
Şüphesiz Allah, sizden birinin en çok sevdiği malına gösterdiği özen III/86
Şüphesiz ben başkasından Kur'an dinlemeyi severim II/560
Şüphesiz dilleriyle söylemedikçe yahut bilfiil işlemedikçe III/35, 40
Şüphesiz hayır kapıları pek çoktur II/227
Şüphesiz hayır kapıları pek çoktur! Tesbih, tekbir, tahmîd, tehlîl, iyiliği emretmek II/205
Şüphesiz kıyamet günü insanların en şiddetli azap görecek olanları bu tür resimleri I/486
Şüphesiz ki Allah Teâlâ sizlerin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz II/521
Şüphesiz ki Allah temizdir temiz olanı sever, naziftir nezafeti sever I/318
Şüphesiz ki Allah temizdir ve ancak temiz olanı kabul eder III/347
Şüphesiz ki Allah temizdir ve ancak temiz olanı kabul eder I/317
Şüphesiz ki Allah, ilmi insanların göğsünden söküp almak sûretiyle II/556
Şüphesiz zorlukla birlikte kolaylık vardır II/18

T

Tâif gazvesinde Resûlullah'a (s.a.v) peynir II/368
Takvâ işte buradadır II/181, 494
Tam çıkacağı anda ayağı kayar ve tekrar aşağı III/261
Taşkınlar helâk olmuştur II/373
Tekbir, sübhânellâh, elhamdülillâh, lâ ilâhe illallah, estağfirullah (sözlerini söylemek) II/206
Tekbir, tesbih, tehlîl, elhamdülillâh ve III/294
Temizlik (abdest) imanın yarısıdır. Elhamdülillâh mîzanı doldurur II/119; III/371
Ter insanların ağızlarına kadar yahut kulaklarına II/540
Tesbih (sübhânellah) mîzanın yarısıdır. Elhamdülillah onu doldurur. Tekbir (Allahüekber II/120

Tesbih (sübhânellah) mîzanın yarısını, elhamdülillâh ise mîzanı tam doldurur II/130
Tesbih (sübhânellah) ve tekbir (Allahüekber) göğü ve yeri doldurur II/130, 133
Tesbih mîzanın yarısıdır, elhamdülillâh onu doldurur, tekbir ise II/130
Tesbih, tekbir, tahmîd, tehlîl, iyiliği emretmek, kötülüğe engel olmak II/227
Tevekkül, akıllı şekilde hareket ettikten sonra yapılır III/287
Teyzen sağ mı I/582
Tıpkı yolu aydınlatan fenerler gibi İslâm'ın da yolunu aydınlatan ışık ve nişanlar taşları vardır I/95
Tövbe eden kişi hiç günah işlememiş gibidir. Günah işlemeyi sürdürdüğü halde III/153
Tövbe ediyorum sonra tekrar günaha düşüyorum I/547
Tulumun ağzını açarak içini boşalttı III/206
Tüccarın biri insanlara borç verirdi. Borçlu birinin darda olduğunu II/542
Tüyleriniz ve cildiniz ona karşı yumuşarsa ve onun size yakın II/276

U-Ü

Uhud Savaşı'nda aramızdan bir genç şehid olmuştu. Baktık açlıktan dolayı karnı I/367
Unuttuğu için değil de sizlere rahmet II/341; III/388
Ureyne kabilesinden bir grup insan Resûlullah'ın (s.a.v) yanına geldi I/509
Utanmazsan dilediğini yap II/71, 274; III/367
Uyeyne b. Hısn, Resûlullah'ın (s.a.v) yanına girdi II/76
Uyuyorken de beni İslâm ile koru II/30
Üç gece kaldı ve biz hiç yemek yiyemedik III/246
Üç gün geçerdi, fakat benim için Bilâl'in koltuğunun III/246
Üç hakkı olan komşu; bu da koşular içinde en fazla hakka sahip I/449
Üç kişi olduğunuz zaman, bir kişiyi dışta tutarak iki kişi kendi arasında . II/529
Üç kişi vardır, kıyamet günü Allah Teâlâ onlarla konuşmaz III/259
Üç konuda müslümanın kalbi aldanmaz I/256
Üç şeyi yapmanız Cenâb-ı Hakk'ın rızâsını kazanmaya uygun I/256
Üçte bir (yap), üçte bir bile çoktur II/428
Üçte birini yiyeceğe, üçte birini içeceği ve üçte III/235, 432
Üçüncüleri Allah olan iki kişiyi sen ne zannediyorsun II/33
Ümitsizlik hali içinde ölümü beklerken, ansızın III/111
Ümmetim için şu üç şey bağışlanmıştır: Hata, unutma ve baskı....... III/90, 415
Ümmetim içinde öyle kimseler gelecek ki, içinden çıkılmaz meseleler sorarak I/300
Ümmetim içinde öyle kimseler vardır ki; biri gidip ondan altın para III/81

Ümmetim içinde saçı başı toz toprak içinde ve elbiseleri pejmürde III/75
Ümmetime övgü, şeref ve dinlerinin yeryüzünde hâkimiyetini I/62
Ümmetimin en şerlileri; nimetlerle beslenen, türlü türlü yemekleri yiyen III/248
Ümmetimin ihtilâf üzere olduğunu gördüğün zaman, kılıcını al Uhud...... I/531
Ümmetimin şehidlerinin çoğu yatakta ölenlerdir I/47
Ümmetinden ibadet ehli olanlara, amellerine güvenmemelerini söyle I/597
Ümmü Abdullah, Resûlullah'ın (s.a.v) oruçlu olduğu bir gün iftar etmesi
için bir bardak süt I/243
Üseyd b. Hudayr (r.a) bir gece hurma (kurutma) harmanında Kur'an II/567
Üstü başı eski zayıf olan ve zayıf görülen nice kimseler vardır III/73
Üstünlük takvâdadır II/521
Üzerinde bulunan bu çengeller nedir III/242
Üzerine güneşin doğduğu her günde sadaka vermek âdemoğlu
üzerine bir borçtur II/204
Üzerine güneşin doğduğu her günde sadaka vermek II/227
Üzerinize düşen akıllıca hareket etmektir III/286
Üzülme, Allah bizimle beraberdir II/33

V

Vah günahlarım! Vah günahlarım III/148
Vahşi hayvanların ondan yedikleri II/211
Vaktinin bir bölümünü Rabb'ine ibadet ve yakarış için I/364
Vallahi âhiretin yanında dünyanın durumu, sizden birinin parmağını
denize daldırıp II/381
Vallahi Allah seni bağışlamaz I/488
Vallahi Allah seni cennetine sokmaz I/488
Vallahi bana her ne sorarsanız II/287
Vallahi ben de bunu Resûlullah'a (s.a.v) sormuştum II/485
Vallahi ben de cahiliye döneminde yaptığım hiçbir iyiliği bırakmadım I/373
Vallahi ben günde yetmiş defadan fazla Allah'tan istiğfar diliyor .II/170; III/160
Vallahi bir duvara konulacak o tahta kirişi sizin omuzlarınızın arasına
uzatırım, emin olunuz I/456
Vallahi biz de böyle şeyler yaşıyoruz III/268
Vallahi duvara konulacak o tahta kirişi sizin omuzlarınızın (mevkuf) II/440
Vallahi dünyanın Allah katındaki değeri II/381
Vallahi iman etmemiştir! Vallahi iman etmemiştir I/128, 144
Vallahi zekâtı namazdan ayıranlarla mutlaka savaşacağım I/275
Vasiyet ile zarar verir, bundan dolayı cehenneme II/427
Vasiyet konusunda zarara uğratmak büyük (mevkuf) II/428

Vefasızlar için kıyamet günü sancak dikilecek ve III/258
Vera' sahibi mümin, büyük günahları işleme korkusuyla küçük günahları terkeder I/348
Verdiğin nimetleri yüceltiyor, kitabını okuyor, peygamberine II/569
Verecek sadaka bulamaz ise II/222
Vücudun bir uzvu rahatsız olunca bütün vücut rahatsız olur I/386

Y

Ya da ona denk bir kötülükten onu kurtarır III/145
Ya dua ettiği şeyi acil olarak kendisine verir III/145
Yâ Rabbi! Ben birtakım şeyler daha yapmıştım, onları burada.... I/377
Yâ Rabbi! Senin uğrunda yola çıkan kimsenin tarafından korunacağına .II/28
Yâ Rabbi, amelimle cennete gireyim II/235
Yâ Rabbi, bana da zayıflar, fakirler II/523
Yâ Rabbi, beni bu kişiye yükledin, bu kişi ne şerli bir taşıyıcı II/148
Yâ Rabbi, bir günah işledim, sen beni mağfiret et I/545; II/175; III/152
Yâ Rabbi, bu benim yüzüme kapısını kapadı, iyiliklerinden beni mahrum bıraktı I/454
Yâ Rabbi, bu ses bildiğimiz bir ses, ancak garip bir yerden geliyor II/38
Yâ Rabbi, eceli ne kadar olacak I/177
Yâ Rabbi, erkek mi dişi mi olacak I/177
Yâ Rabbi, erkek mi dişi mi? Şakî mi saîd mi? Rızkı ne olacak? Eceli nedir I/185
Yâ Rabbi, neden beni yerde süründürüyorsun (mevkuf) II/573
Yâ Rabbi, nutfe! Yâ Rabbi, alaka! Yâ Rabbi, mudga I/184
Yâ Rabbi, sen beni bu kişiye yükledin (ezberlettin), bu kişi ne hayırlı II/148
Yâ Rabbi, şakî mi saîd mi I/189
Yâ Rabbi, şekli nasıl? Ahlakı nasıl I/189
Ya Rabbi, ümmetim için arttır III/24
Ya Rabbi, yarın düşmanla karşılaştığımızda beni, kuvveti çok III/73
Ya senin iki şahidin ya da onun yemini II/451
Yabancı bir yerde bulanan garip kişiye yakınlık göstermeyi II/251
Yabancı bir yerde yolunu kaybetmiş bir adama yol göstermen II/204
Yahya (a.s) bir gün İblis'e III/242
Yakının (akraban) olmayan birini sadece Allah rızâsı için sevmek I/122
Yakınlık derecelerine göre diğer akrabalarına II/265
Yaklaş ey Vâbisa II/260
Yalan haddi aşmaya (günaha) sebep olur III/256
Yalan söylüyorsun! Bilakis sen, "Falanca cömerttir!" desinler diye I/60

Yalan söylüyorsun! Sen, insanlar sana, "Âlim insandır" desinler I/60
Yalandan kaçının III/256
Yalnız dünyalık için biat eden III/259
Yanıbaşımda bir hurma bulmuştum ve onu yedim. Halbuki bizde I/232
Yanımıza bir bedevî geldiği zaman ona rüşvet olarak bir bürde verir I/293
Yanından hiç ayrılmayan yakınlarından sâlih iki kişisinden nasıl hayâ ... I/135
Yapana yardım edersin, yapamayan II/203
Yapmadıklarını söyleyen ve kendilerine emredilmeyen şeyleri II/474
Yaptığım zulümleri, işlediğim günahları da mı I/380
Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz II/504
Yaratıklarının sayısınca Allah'ı tesbih ederim III/319
Yaratılacak her canlının cennet veya cehennemdeki yerini I/191
Yardım dilediğin zaman Allah'tan dile II/18
Yardım isteyenlere ihtiyaç duydukları konuda II/205
Yardım ve başarı sabırla birlikte, düzlüğü çıkış da II/19
Yarım hurmayla bile olsa cehennemden korunun II/288
Yarım hurmayla bile olsa cehennemden korunun! Onu bulamayan II/288
Yarını kendisine ait saymayan II/390
Yatağına uzandığın zaman da Allah Teâlâ'ya 100 tesbih III/45
Yavaş olun, Allah sizi ziyade etsin II/570
Yavrucuğum! Şu pide sahibinin yaptığı işi unutma (mevkuf) I/584
Yazıklar olsun bana, insanoğluna secde etmesi emredildi ve secde etti I/163
Yazıklar olsun sana onu açma II/357
Yazıklar olsun sana, onu ölüme götürürken güzel bir biçimde götürsen ne olur (mevkuf) I/517
Yazısı ona üstünlük sağlar ve cennet ehlinin I/170; III/338
Yazısı üstünlük sağlar ve cehennem ehlinin I/170; III/338
Yedi büyük günahtan kaçınan her kişi II/98
Yedi deve kurban kesmekten daha hayırlı II/217
Yedi yüz dişi deve verilecek III/22
Yemeğin üzerine bir iki yudum içtiklerimiz III/228
Yemek yediğinde onu hazmetmeye (mevkuf) III/238
Yemek yedirmek, tanıdığına ve tanımadığına selâm vermek I/94
Yemin eden kişiyi yalan çıkarmamak II/255
Yemin etmek davalıya düşer, diye hükmetti II/450
Yemin, yemin talep edenin niyetine göre geçerli olur I/79
Yemininde sadık olan, dili doğru söyleyen ve kalbi istikamet üzere olandır I/305
Yerde yarattıkları sayısınca Allah'ı tesbih III/318

Yerdeki eşyasını adama uzatman bir sadakadır II/221; III/378
Yere düşen kamçını istemek de dahil insanlardan bir şey istememeni .. I/523
Yerin dolusunca lâ ilâhe illallah III/320
Yeryüzünde "Allah Allah" diyenler tükenmedikçe kıyamet kopmaz II/559
Yeryüzünde bir kötülüğün varlığı bilindiğinde II/476
Yeryüzünde bulunan âlimlerin durumu, gökte bulunan yıldızlara II/555
Yeryüzünde en uzun süre hapsedilmeye dilden daha fazla lâyık olanı (mevkuf) I/438
Yetmiş hata işlemek, Mekke'de bir tek hata (mevkuf) III/29
Yılanın gömleğinden sıyrılıp çıktığı gibi III/314
Yine eğer sana bir konuda zarar vermek için toplanacak olsalar III/364
Yine eğer sana bir konuda zarar vermek için toplanacak olsalar II/18
Yine gafiller arasında Allah'ı zikreden III/308
Yiyecek olarak eline pek bir şey geçmedi II/401
Yiyeceklerin inceldi, yaşın ilerledi (mevkuf) III/239
Yiyeceklerini helâl alırsan duası makbul kişilerden olursun I/342
Yol göstermen sadakadır II/205
Yolculuğun mübarek ve uğurlu olmasın; azığın haram, kazancın haram ve haccın da I/323
Yolculuğun mübarek ve uğurlu olsun; azığın helâl, bineğin helâl ve I/323
Yoldaki pisliği bertaraf etmen bir salâttır II/226
Yoldaki rahatsızlık verici şeyi gidermen II/221; III/378
Yoldan taşı, dikeni ve kemiği kaldırman II/204
Yolların en hayırlısı da Muhammed'in II/308
Yoluna gücün yeterse Beytullah'ı haccetmek II/102
Yumuşaklık ve hayâ II/76
Yunus (a.s) balığın karnında dua edince, melekler şöyle dediler II/38
Yürü ve Allah sana fethi nasip edinceye kadar geri dönme I/272
Yürüsene, Allah sana lânet etsin I/489
Yürüyün, bu Cumdân'dır III/292
Yüz atı koşumu ve eğeriyle donatıp Allah yolunda II/218
Yüz defa da Allah'ın ismini tekbir et II/219
Yüz defa lâ ilâhe illallah de II/219
Yüz koç ve hizmetçi sana geri verilecek, oğluna yüz celde vurulacak I/210

Z

Zahmetine rağmen abdesti tam almak. Mescide çok adım atmak I/560
Zalim bir sultanın huzurunda kalkıp iyiliği emreden II/483

Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et II/517
Zalim sultanın yüzüne karşı adaletin gereği olan II/483
Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur II/423, 424; III/394, 396
Zarar vermek ve zor durumda bırakmak yoktur II/424
Zaten bizler de onun (cennete girmek ve cehennemden kurtulmak) için III/144
Zaten bizler de onun için dua II/321
Zaten din de sevgi ve nefretten ibaret değil midir I/249
Zaten din sevgi ve nefretten ibaret değil midir II/114
Zayıf olanın yükünü taşımak bir sadakadır II/225
Zayıflara yardım etmen sadakadır II/205
Zengin kardeşlerimiz, bizim yaptığımızı öğrenmişler II/198
Zengin olduğu halde hac yapmayan kişi de kâfir olur, ancak onun helâl olmaz I/162
Zengin olduğu halde zekâtını vermeyen kişi de küfre girer, fakat onun da kanı helâl olmaz I/162
Zifiri karanlık gecelerden birer parça gibi olan fitneler çıkmadan III/122
Zikredenleri arayan birtakım gezici melekleri II/563
Zikredenlerin yanındaki filân kimse onlardan değildi II/564
Zina eden kişi mümin olarak zina etmez I/109
Zina eden kişi zina yaptığında mümin olarak zina etmez, hırsızlık yapan I/102
Zina etse, hırsızlık yapsa da mı II/108
Zina hakkında ne dersiniz I/444
Zina yapan bir kimse, zina yaptığı sırada mümin olarak zina yapmaz I/382
Zor durumda kalan ihtiyaç sahibine yardım II/224
Zorluk, kolaylığa asla galip gelemez II/65
Zulmüne engel olursun, bu da ona II/517
Zulüm kıyamet gününde (zâlim için) zifiri karanlık olacaktır II/162

ARAPÇA HADİSLER İNDEKSİ

Açıklama: Bu bölümde, kitabın üç cildinin değişik yerlerinde Arapça metinleriyle geçen hadis-i şerifler cümle başlangıcına göre alfabe sırasına göre verilmiştir. Harf-i tarifle (elif-lâm takısıyla) başlayan hadisler ve cümleler için elif (أ) harfine, lâm-elif (لا) ile başlayan hadisler için de lâm (ل) harfine bakılmalıdır. Bazı uzun hadisler konularına göre birden çok yerde dizine alınarak hadislere mümkün olan bütün yollardan ulaşılabilmesi hedeflenmiştir.

أ

ائْتِ الْمَعْرُوفَ وَاجْتَنِبِ الْمُنْكَرَ، وَانْظُرِ .... 81\II

ائْذَنِي لَهُ، فَإِنَّهُ عَمُّكِ تَرِبَتْ يَمِينُكِ .... 194\III

أَبْصَرَتْ عَيْنَايَ رَسُولَ اللهِ ﷺ وَسَمِعَتْهُ أُذُنَايَ .... 459\I

ابْنَ آدَمَ اذْكُرْنِي مِنْ أَوَّلِ النَّهَارِ سَاعَةً وَمِنْ .... 570\I

أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ، وَأَبُوءُ بِذَنْبِي .... 154\III

أَتَتْهُ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ .... 416\II

أَتُحِبُّ الْجَنَّةَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ .... 384\I

اتَّخَذَ النَّاسُ رُؤَسَاءَ جُهَّالاً .... 556\II

أَتَدْرُونَ أَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ أَوْ أَخْيَرُ .... 248\II

أَتَدْرُونَ مَا هَذَانِ الْكِتَابَانِ .... 194\I

اتَّقِ اللّٰهَ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَأَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا .... I\521
اتَّقِ اللّٰهَ فِينَا فَإِنَّمَا نَحْنُ بِكَ فَإِنِ اسْتَقَمْتَ .... II\94
اِتَّقِ الْمَحَارِمَ تَكُنْ أَعْبَدَ النَّاسِ .... I\308
اتَّقُوا اللّٰهَ وَصَلُّوا خَمْسَكُمْ وَصُومُوا شَهْرَكُمْ .... II\295
اتَّقُوا النَّارَ اتَّقُوا الْحُدُودَا .... II\360
اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَإِنْ لَمْ يَجِدْ .... II\288
اِتَّقُوا النَّارَ، قَالَ: ثُمَّ اَشَاحَ ثُمَّ قَالَ: اِتَّقُوا النَّارَ .... II\288
آتَى الزَّكَاةَ وَصَامَ رَمَضَانَ وَاجْتَنَبَ الْكَبَائِرَ .... II\98
أُتِيَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يَوْمًا بِطَعَامٍ سُخْنٍ، فَأَكَلَ .... III\242
أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ لِأُبَايِعَهُ فَشَرَطَ عَلَيَّ شَهَادَةَ .... II\105
أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ لِأَزْدَادَ مِنَ الْعِلْمِ .... II\81
أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَهُوَ بِعَرَفَاتٍ فَقُلْتُ: ثِنْتَانِ أَسْأَلُكَ .... II\103
أَتَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ لَا أَدَعَ شَيْئًا .... II\260
آثَرَ مَا يَبْقَى عَلَى مَايَفْنَى وَلَمْ يَعُدَّ غَدًا .... II\390
اِجْتَنِبُوا الْكَبَائِرَ وَسَدِّدُوا وَأَبْشِرُوا .... I\571
اُجْثُوا عَلَى الرُّكَبِ وَقُولُوا: يَا رَبِّ يَا رَبِّ .... I\340
أَحَبَّ لِقَاءَ اللّٰهِ فَأَحَبَّ اللّٰهُ لِقَاءَهُ .... III\81
أَحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ .... I\383
أَحَجَجْتَ عَنْ نَفْسِكَ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: هٰذِهِ عَنْ نَفْسِكَ .... I\73
احْرِصْ عَلَى مَا يَنْفَعُكَ وَاسْتَعِنْ بِاللّٰهِ .... II\48؛ III\281
أَحْضَرَهَا اللّٰهُ كُلَّ نَسَبٍ بَيْنَهَا وَبَيْنَ آدَمَ، أَمَا قَرَأْتَ هٰذِهِ الْآيَةَ .... I\172
احْفَظِ اللّٰهَ تَجِدْهُ أَمَامَكَ .... II\17

احْفَظِ اللهَ يَحْفَظْكَ، احْفَظِ اللهَ تَجِدْهُ .... 17\II

احْلِفْ بِاللهِ الَّذِي لاَ إله إلاَّ هُوَ مَا لَهُ عَلَيْكَ .... 453\II

أَحْلَلْتُ الْحَلاَلَ، وَحَرَّمْتُ الْحَرَامَ، وَلَمْ أَزِدْ .... 95\II

احْمَدِي اللهَ مِائَةَ تَحْمِيدَةٍ فَإِنَّهَا تَعْدِلُ لَكِ مِائَةَ .... 218\II

أَخْبِرْنَا بِأَوْثَقِ عَمَلِكَ فِي نَفْسِكَ .... 369\I

أَخْبِرْنِي بِعَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ .... 99\II

أَخْبِرْنِي بِمَا فَرَضَ اللهُ عَلَيَّ مِنَ الزَّكَاةِ .... 101\II

أَخْبِرْنِي بِمَا فَرَضَ اللهُ عَلَيَّ مِنَ الصِّيَامِ .... 101\II

أَخَذَ النَّبِيُّ ﷺ بِبَعْضِ جَسَدِي وَقَالَ .... 102\III

أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِمَنْكِبِيَّ فَقَالَ .... 101\III

إِخْلاَصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَمُنَاصَحَةُ وُلاَةِ الأَمْرِ .... 118\I، 256

اَدْخِلُو عَبْدِي الْجَنَّةَ بِرَحْمَتِي .... 235\II

اُدْعُ اللهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مُسْتَجَابَ الدَّعْوَةِ .... 321\I

اُدْعُوا اللهَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالإِجَابَةِ .... 138\III

ادْفَعُوا إِلَيْهِمْ جِيفَتَهُ فَإِنَّهُ خَبِيثُ الْجِيفَةِ .... 212\III

اُدْنُ يَا وَابِصَةُ! فَدَنَوْتُ مِنْهُ حَتَّي مَسَّتْ رُكْبَتِي .... 260\II

أَدْنَاهُ أَنْ تُحِبَّ عَلَى شَيْءٍ مِنَ الْجَوْرِ وَأَنْ تُبْغِضَ .... 249\I

أَدْنَاهُ أَنْ تُحِبَّ عَلَى شَيْءٍ مِنَ الْجَوْرِ وَتَبْغَضَ .... 114\II

أَدْنَى حَقِّ الْجِوَارِ أَنْ لاَ تُؤْذِيَ جَارَكَ .... 455\I

أَدُّوا الزَّكَاةَ وَخُطُّوا الْمَسَاجِدَ وَإِلاَّ غَزَوْتُكُمْ .... 274\I

أَدُّوا زَكَاةَ أَمْوَالِكُمْ وَأَطِيعُوا ذَا أَمْرِكُمْ .... 102\II

إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ .... 85\I

إِذَا اؤْتُمِنَ وَهُوَ يُحَدِّثُ نَفْسَهُ أَنْ يَخُونَ .... 249\III

إِذَا أَبْغَضَ اللّٰهُ عَبْدًا نَزَعَ مِنْهُ الْحَيَاءَ .... 73\II

إِذَا اجْتَهَدَ وَحَكَمَ فَأَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ .... 88\III

إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلاَمَهُ فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ بِعَشْرِ .... 370\I ،15\III

إِذَا أَذْنَبَ عَبْدٌ ذَنْبًا، فَقَالَ: رَبِّ إِنِّي .... 545\I

إِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَ شَيْئًا قَالَ لَهُ: كُنْ فَيَكُونُ .... 185\II

إِذَا أَرَادَ شَيْئًا مِنْ عَطَاءٍ أَوْ عَذَابٍ أَوْ غَيْرِ .... 185\II

إِذَا أَرَدْتَ أَمْرًا فَضَعْ يَدَكَ عَلَى صَدْرِكَ .... 348\I

إِذَا أَسَأْتَ فَأَحْسِنْ .... 522\I

إِذَا أَسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسُنَ إِسْلاَمُهُ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ .... 371\I

إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ .... 530\II ،126\I

إِذَا أَصْبَحَ ابْنُ آدَمَ فَإِنَّ الأَعْضَاءَ كُلَّهَا تُكَفِّرُ .... 94\II

إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ .... 32\III

إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ .... 365\II

إِذَا أَمْسَيْتَ فَلاَ تَنْتَظِرِ الصَّبَاحَ وَإِذَا أَصْبَحْتَ فَلاَ .... 101\III

إِذَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ وَهُوَ يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ .... 207\II

إِذَا تَحَدَّثَ بِأَنْ يَعْمَلَ سَيِّئَةً، فَأَنَا أَغْفِرُهَا .... 15\III

إِذَا جَاءَكَ الشَّيْطَانُ وَأَنْتَ تُصَلِّي فَقَالَ .... 82\II

إِذَا جَمَعَ اللّٰهُ الأَوَّلِينَ وَالآخِرِينَ لِيَوْمٍ لاَ رَيْبَ فِيهِ نَادَى مُنَادٍ .... 64\I

إِذَا حَافَظَ الْعَبْدُ عَلَى صَلاَتِهِ فَأَقَامَ وُضُوءَهَا .... 140\II

إِذَا حَاكَ فِي صَدْرِكَ شَيْءٌ فَدَعْهُ .... 261\II

إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا خَاصَمَ .... 245\III

إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ ثُمَّ اجْتَهَدَ فَأَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ .... 88\III

إِذَا خَرَجَ الرَّجُلُ بِالنَّفَقَةِ الْخَبِيثَةِ، فَوَضَعَ رِجْلَهُ .... 323\I

إِذَا خَطَبَ وَذَكَرَ السَّاعَةَ اشْتَدَّ غَضَبُهُ وَعَلاَ .... 286\II

إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ .... 403\II

إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلاَ يَقُلْ: اَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي إِنْ شِئْتَ .... 181\II

إِذَا ذَبَحَ أَحَدُكُمْ فَلْيُجْهِزْ .... 514\I

إِذَا ذَبَحَ فَلْيُحِدَّ شَفْرَتَهُ وَلْيُرِحْ .... 498\I

إِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذِّبْحَةَ .... 497\I

إِذَا سَأَلْتَ فَاسْأَلِ اللهَ، وَإِذَا اسْتَعَنْتَ .... 17\II

إِذَا سَمِعْتُمُ الْحَدِيثَ عَنِّي تَعْرِفُهُ قُلُوبُكُمْ وَتَلِينُ .... 275\II

إِذَا طَابَ أَعْلاَهُ طَابَ أَسْفَلُهُ وَإِذَا خَبُثَ أَعْلاَهُ خَبُثَ أَسْفَلُهُ .... 193\I

إِذَا عُمِلَتِ الْخَطِيئَةُ فِي الْأَرْضِ .... 476\II

إِذَا عَمِلْتَ سَيِّئَةً فَاعْمَلْ حَسَنَةً فَإِنَّهَا .... 523\I

إِذَا غَابُوا لَمْ يُفْتَقَدُوا وَإِذَا حَضَرُوا لَمْ يُدْعَوْا وَلَمْ يُعْرَفُوا .... 48\III

إِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ قَائِمٌ فَلْيَجْلِسْ .... 478\I

إِذَا قَالَ الْعَبْدُ: قَبَّحَ اللهُ الدُّنْيَا .... 404\II

إِذَا قَرَأَ ابْنُ آدَمَ السَّجْدَةَ وَسَجَدَ اعْتَزَلَ إِبْلِيسُ يَبْكِي .... 163\I

إِذَا كُنْتُمْ ثَلاَثَةً، فَلاَ يَتَنَاجَى اثْنَانِ دُونَ الثَّالِثِ .... 528\II

إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ، فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ .... 71\II

إِذَا مَرَّ بِالنُّطْفَةِ اثْنَتَانِ وَأَرْبَعُونَ لَيْلَةً بَعَثَ اللهُ إِلَيْهَا .... 176\I

إِذَا وُسِّدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ .... 151\I

إِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا ائْتُمِنَ خَانَ .... 249\III

إِذَا وَعَدَ الرَّجُلُ وَنَوَي أَنْ يَفِيَ بِهِ، فَلَمْ يَفِ .... 248\III

إِذَا وَعَدَ وَهُوَ يُحَدِّثُ نَفْسَهُ أَنْ يَخْلِفَ .... 249\III

اذْكُرِ اللهَ ﷻ عِنْدَ كُلِّ شَجَرَةٍ وَحَجَرٍ .... 551\I

اذْهَبْ فَاقْلَعْ نَخْلَهُ .... 436\II

اذْهَبْ فَقَدْ غَفَرْتُهَا لَكَ بِحَرْفٍ وَاحِدٍ مِنْ جَمِيعِ .... 143\III

اذْهَبُوا بِهِ إِلَى الْهَاوِيَةِ. فَيَهْوِي حَتَّي يَنْتَهِيَ إِلَى قَعْرِهَا .... 257\III

أَرَاكُمْ سَتُشَرِّفُونَ مَسَاجِدَكُمْ بَعْدِي كَمَا شَرَّفَتِ الْيَهُودُ .... 155\I

أَرَأَيْتَ إِذَا صَلَّيْتُ الْمَكْتُوبَاتِ، وَصُمْتُ رَمَضَانَ .... 95\II

أَرَأَيْتَ رَجُلاً عَمِلَ الذُّنُوبَ كُلَّهَا وَلَمْ يَتْرُكْ حَاجَةً .... 379\I

أَرَأَيْتُكُمْ إِنْ هَدَيْتُكُمْ عَلَى مَاءٍ رِوَاءٍ، وَرِيَاضٍ خُضْرٍ .... 106\III

أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَنَّ نَهْرًا بِبَابِ أَحَدِكُمْ يَغْتَسِلُ فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ .... 559\I

أَرَأَيْتُمْ لَوْ كَانَ لأَحَدِكُمْ عَبْدَانِ فَكَانَ أَحَدُهُمَا يُطِيعُهُ .... 258\I

أَرَأَيْتُمْ لَوْ وَضَعَهَا فِي حَرَامٍ أَكَانَ عَلَيْهِ وِزْرٌ .... 195\II

أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا .... 245\III

أَرْبَعُونَ خَصْلَةً، أَعْلاَهَا مَنِيحَةُ الْعَنْزِ .... 249\II

ارْتَدُّوا عَنِ الإِسْلاَمِ وَسَاقُوا ذَوْدَ .... 509\I

ارْحَمْنِي إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ .... 154\III

اِرْحَمُوا تُرْحَمُوا وَاغْفِرُوا يُغْفَرْ لَكُمْ .... 550\I

أَرْسِلْ إِلَيْهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَأْمُرُكَ أَنْ تُكْثِرَ .... 66\II

إِرْشَادُكَ الرَّجُلَ فِي أَرْضِ الضَّلاَلِ لَكَ صَدَقَةٌ .... 204\II

اِرْفَعُوا أَيْدِيَكُمْ وَقُولُوا: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ .... 161\III

ارْقُبُوهُ، فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا لَهُ بِمِثْلِهَا وَإِنْ تَرَكَهَا .... 15\III

أُرِيدُ أَنْ أَشْتَرِطَ، قَالَ: تَشْتَرِطُ مَاذَا .... I\372
ازْهَدْ فِي الدُّنْيَا يُحِبُّكَ اللَّهُ .... II\377
ازْهَدْ فِيمَا عِنْدَ النَّاسِ يُحِبُّكَ النَّاسُ .... II\377
أَسْأَلُكَ الرِّضَا بَعْدَ الْقَضَاءِ .... II\55
أَسْأَلُكَ خَشْيَتَكَ فِي الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ .... I\537
أَسْأَلُكَ كَلِمَةَ الْحَقِّ فِي الْغَضَبِ وَالرِّضَا .... I\486
أَسْأَلُكَ مَا قَضَيْتَ لِي مِنْ قَضَاءٍ .... III\319
أَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا تَعْلَمُ .... III\159
إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ وَكَثْرَةُ الْخُطَا إِلَى .... I\560
اسْتَحْيِ مِنَ اللَّهِ اسْتِحْيَاءَكَ مِنْ رَجُلَيْنِ مِنْ صَالِحِي .... I\135
اِسْتَحْيُوا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ .... I\362، II\78
أَسْتَغْفِرُ اللهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ .... III\155
أَسْتَغْفِرُ اللهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ .... II\172، III\155
أَسْتَغْفِرُكَ لِمَا تَعْلَمُ، إِنَّكَ أَنْتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ .... III\159
اسْتَفْتِ قَلْبَكَ، الْبِرُّ مَا اطْمَأَنَّتْ إِلَيْهِ النَّفْسُ .... II\259
اسْتَقِمْ وَلْتُحْسِنْ خُلُقَكَ .... I\522
اِسْتَكْثِرُوا مِنَ الْبَاقِيَاتِ الصَّالِحَاتِ .... III\290
اِسْمَعُوا مِنِّي تَعِيشُوا، أَلاَ لاَ تَظْلِمُوا .... II\162
اِسْمَعُوا وَأَطِيعُوا، هَلْ عَقَلْتُمْ هَذِهِ .... II\294
أَسْنَدَ رُكْبَتَيْهِ إِلَى رُكْبَتَيْهِ وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى فَخِذَيْهِ .... I\85
اِشْتَرَطَتْ ثَقِيفُ عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ .... I\270
أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا .... II\127

أُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ .... 563\II

أَصَابَهُمْ اللهُ بِعِقَابٍ قَبْلَ أَنْ يَمُوتُوا .... 478\II

اِصْبِرِي لأَمْرِ اللهِ، وَأَنْتَ يَا جَزَّارُ فَسُقْهَا إِلَى .... 517\I

إِصْلاَحُ ذَاتِ الْبَيْنِ، فَإِنَّ فَسَادَ ذَاتِ الْبَيْنِ هِيَ .... 506\II

اصْنَعْ بِهَا مَا أَحْبَبْتَ وَمَا كُنْتَ صَانِعًا بِإِبِلِكَ .... 66\II

اِطْرَحْ مَتَاعَكَ فِي الطَّرِيقِ .... 446\I

أَطِيعُوا ذَا أَمْرِكُمْ تَدْخُلُوا جَنَّةَ رَبِّكُمْ .... 295\II

اعْبُدِ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ .... 102\III

اعْبُدُوا اللهَ وَلاَ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، هَلْ عَقَلْتُمْ هَذِهِ .... 294\II

اَعْتِقُوا عَنْهُ رَقَبَةً يَعْتِقْهُ اللهُ بِهَا .... 579\I

إِعْجَابَ كُلِّ ذِي رَأْيٍ بِرَأْيِهِ، فَعَلَيْكَ بِنَفْسِكَ .... 485\II

اعْرِضُوا عَلَيْهِ صِغَارَ ذُنُوبِهِ وَارْفَعُوا عَنْهُ كِبَارَهَا .... 377\I

أَعْطَى الزَّكَاةَ مِنْ مَالِهِ طِيبَ النَّفْسِ بِهَا .... 128\II

اعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ .... 282\III

اعْلَمْ أَنَّ الأُمَّةَ لَوِ اجْتَمَعَتْ عَلَى أَنْ يَنْفَعُوكَ .... 17\II

اعْلَمْ أَنَّ النَّصْرَ مَعَ الصَّبْرِ .... 17\II

اعْلَمْ أَنَّ مَا أَخْطَأَكَ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبَكَ .... 17\II

اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ .... 191\I

أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَبِعَفْوِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ .... 178\II

أَعُوذُ بِكَ مِنَ الشَّرِّ كُلِّهِ عَاجِلِهِ وَآجِلِهِ .... 319\III

أَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ .... 319\III

أَعُوذُ بِكَ مِنْ جَارِ السُّوءِ فِي دَارِ الإِقَامَةِ .... 448\I

أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا تَعْلَمُ .... III\159

أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ .... III\154

أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا عَاذَ مِنْهُ عَبْدُكَ وَنَبِيُّكَ .... III\319

إِغْتَنِمْ خَمْسًا قَبْلَ خَمْسٍ: شَبَابَكَ قَبْلَ هَرَمِكَ .... III\117

إِفْرَاغُكَ مِنْ دَلْوِكَ فِي دَلْوِ أَخِيكَ لَكَ صَدَقَةٌ .... II\204

أَفْشِ السَّلاَمَ وَابْذُلِ الطَّعَامَ وَاسْتَحْيِ .... I\522

أَفْشُوا السَّلاَمَ بَيْنَكُمْ .... II\497

أَفْضَلُ الأَعْمَالِ إِدْخَالُ السُّرُورِ عَلَى الْمُؤْمِنِ .... II\549

أَفْضَلُ الإِيمَانِ أَنْ تُحِبَّ لِلَّهِ وَتُبْغِضَ لِلَّهِ وَتُعْمِلَ .... I\384

أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ عَدْلٍ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ .... II\483

أَفْضَلُ الدَّنَانِيرِ دِينَارٌ يُنْفِقُهُ الرَّجُلُ عَلَى عِيَالِهِ .... II\208

أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ إِصْلاَحُ ذَاتِ الْبَيْنِ .... II\246

أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ صَدَقَةُ اللِّسَانِ، قِيلَ .... II\201

أَفْضَلُ الصَّلاَةِ بَعْدَ الْمَكْتُوبَةِ قِيَامُ اللَّيْلِ .... II\328

أَفْضَلُ الصِّيَامِ بَعْدَ رَمَضَانَ شَهْرُ اللهِ الْمُحَرَّمُ .... II\328

أَفْضَلُ الْفَضَائِلِ أَنْ تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِيَ .... I\614

أَفْضَلُهَا الدِّينَارُ الَّذِي أَنْفَقْتَهُ عَلَى أَهْلِكَ .... II\209

أَفَلاَ أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَاتٍ هُنَّ أَهْوَنُ عَلَيْكَ مِنْ .... III\316

أَفَلاَ أُعَلِّمُكُمْ شَيْئًا تُدْرِكُونَ بِهِ مَنْ قَدْ سَبَقَكُمْ .... II\197

أَفَلاَ أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا .... II\246

أَفَلاَ قَبْلَ هَذَا؟ تُرِيدُ أَنْ تُمِيتَهَا مَوْتَاتٍ .... I\515

أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ أَوْ دَخَلَ الْجَنَّةَ إِنْ صَدَقَ .... II\101

اقْتَدُوا بِالَّذَيْنِ مِنْ بَعْدِي، وَأَشَارَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ .... II\300
أَقْسَمَ رَبِّي بِعِزَّتِهِ: لاَ يَشْرَبُ عَبْدٌ مِنْ عَبِيدِي جُرْعَةً .... III\203
اقْطَعْ عَنِّي حَاجَةَ الدُّنْيَا بِالشَّوْقِ إِلَى لِقَائِكَ .... III\58
أَقِمِ الصَّلاَةَ الْمَكْتُوبَةَ وَأَدِّ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ .... II\103
أَقَمْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ بِالْمَدِينَةِ سَنَةً .... I\292
أَكْثَرُ النَّاسِ ذُنُوبًا أَكْثَرُهُمْ كَلاَمًا فِيمَا .... I\367
أَكْثَرُ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ النَّارَ الأَجْوَفَانِ: الْفَمُ .... II\338
أَكْثَرُهُمْ لِلَّهِ ذِكْرًا .... III\291
أَكْثِرُوا ذِكْرَ اللهِ حَتَّي يَقُولُوا مَجْنُونٌ .... III\290
أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا .... I\124, 610
أَلاَ أُخْبِرُكَ بِرَأْسِ الأَمْرِ وَعَمُودِهِ وَذِرْوَةِ سَنَامِهِ .... II\317
أَلاَ أُخْبِرُكِ بِمَا هُوَ أَيْسَرُ مِنْ هَذَا وَأَفْضَلُ .... III\314
أَلاَ أُخْبِرُكَ بِمَلاَكِ ذَلِكَ كُلِّهُ .... II\318
أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَحَبِّكُمْ إِلَى اللهِ وَأَقْرَبِكُمْ مِنِّي .... I\612
أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَفْضَلَ مِنْ دَرَجَةِ الصَّلاَةِ وَالصِّيَامِ .... II\506
أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الْجَنَّةِ .... II\522
أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ النَّارِ .... II\522
إِلاَّ أَخَذْتُ بِيَدِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّي يَدْخُلَ الْجَنَّةَ .... II\252
إِلاَّ أَدْخَلَهُ اللهُ بِهَا الْجَنَّةَ .... II\249
أَلاَ أَدُلُّكَ عَلَى أَبْوَابِ الْخَيْرِ .... II\317
أَلاَ أَدُلُّكُمْ عَلَي مَا يَجْمَعُ ذَلِكَ كُلَّهُ .... III\320
أَلاَ أَدُلُّكُمْ عَلَى مَا يَمْحُو اللهُ بِهِ الْخَطَايَا .... I\560

إِلاَّ أَعْطَاهُ اللهُ بِهَا إِحْدَي ثَلاَثٍ .... 141\III
أَلاَ أُعَلِّمُكِ بِأَكْثَرَ مِمَّا سَبَّحْتِ .... 314\III
أَلاَ إِنَّ الْغَضَبَ جَمْرَةٌ فِي قَلْبِ ابْنِ آدَمَ .... 478\I
إِلاَّ أَنْ يَتَكَلَّمُوا بِهِ أَوْ يَعْمَلُوا .... 87\III
أَلاَ أُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ أَعْمَالِكُمْ وَأَزْكَاهَا عِنْدَ .... 214\II
أَلاَ أُنَبِّئُكُمْ بِشِرَارِكُمْ .... 506\II
إِلاَّ بِحَقِّ الإِسْلاَمِ، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى .... 267\I
أَلاَ تَنْظُرُونَ مَنْ يَشْفَعُ لَكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ .... 538\II
إِلاَّ خَذَلَهُ اللهُ فِي مَوْطِنٍ يُحِبُّ فِيهِ نُصْرَتَهُ .... 518\II
إِلاَّ سَقَيْتُهَا إِيَّاهُ فِي حَظِيرَةِ الْقُدْسِ .... 203\III
إِلاَّ فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ الثَّمَانِيَةُ .... 127\II
إِلاَّ كَانَ الَّذِي أَعْطَى أَفْضَلَ مِمَّا أَخَذَ .... 240\II
إِلاَّ كَانَ عَلَيْهِمْ تِرَةً فَإِنْ شَاءَ عَذَّبَهُمْ .... 435\I
إِلاَّ كَانَ لَهُ أَجْرًا جَارِيًا مَا انْتَفَعَ بِهِ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِ .... 211\II
إِلاَّ كَانَتْ كَفَّارَةً لِمَا بَيْنَهُنَّ .... 126\II
إِلاَّ كَتَبَ اللهُ شُكْرَهَا قَبْلَ أَنْ يَشْكُرَهَا .... 238\II
أَلاَ لاَ تَظْلِمُوا، إِنَّهُ لاَ يَحِلُّ مَالُ امْرِيءِ .... 162\II
أَلاَ لاَ يَمْنَعَنَّ رَجُلاً هَيْبَةُ النَّاسِ أَنْ يَقُولَ .... 479\II
إِلاَّ نَزَلَتْ عَلَيْهِمْ السَّكِينَةُ وَغَشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ .... 533\II
إِلاَّ نَصَرَهُ اللهُ فِي مَوْضِعٍ يُحِبُّ فِيهِ نُصْرَتَهُ .... 518\II
إِلاَّ نَفَقَةً فِي مَعْصِيَةٍ أَوْ بُنْيَانٍ .... 250\II
أَلاَ هَذِهِ غَدْرَةُ فُلاَنٍ .... 254\III

أَلاَ وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ .... I\107, 225

أَلاَ وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمىً، أَلاَ وَإِنَّ حِمَى اللهِ .... I\225

إِلاَّ يُوشِكُ أَنْ يعمهُمْ اللهُ بِعِقَابِهِ .... II\477

اَلْأَبْوَابُ الْمُفَتَّحَةُ: مَحَارِمُ اللهِ، وَذَلِكَ الدَّاعِي .... II\357

اَلْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي الْقَلْبِ وَتَرَدَّدَ فِي الصَّدْرِ .... II\260

اَلْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي النَّفْسِ وَتَرَدَّدَ فِي الصَّدْرِ .... II\259

اَلْإِثْمُ مَا لَمْ تَسْكُنْ إِلَيْهِ النَّفْسُ وَلاَ يَطْمَئِنُّ .... II\262

اَلْآخِرَةُ فِيهَا الْجَنَّةُ، وَقَالُوا مَا شَاءَ اللهُ .... II\412

اَلْأُخْرَى تَمْلأُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ .... II\131

اَلإِسْلاَمُ ثَمَانِيَةُ أَسْهُمٍ: اَلإِسْلاَمُ، سَهْمٌ وَالصَّلاَةُ سَهْمٌ .... I\95

اَلْإِسْلاَمُ عَلاَنِيَةٌ وَالْإِيمَانُ فِي الْقَلْبِ .... I\106

اَلإِسْلاَمُ، أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ .... I\85

اَلْأَشِرُ وَالْبَطَرُ وَالتَّكَاثُرُ وَالتَّنَافُسُ فِي الدُّنْيَا .... II\498

اَلْأَعْمَى وَتَدُلُّ الْمُسْتَدِلَّ عَلَى حَاجَتِهِ .... II\204

اَلْأَمَانَةُ فِي الْحَدِيثِ، وَأَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ الْوَدَائِعُ .... III\257

اَلْأَمَانَةُ فِي الصَّلاَةِ وَالْأَمَانَةُ فِي الصَّوْمِ .... III\257

اَلْأَمْرُ أَشَدُّ مِنْ أَنْ يُهِمَّهُمْ ذَلِكَ .... II\539

اَلإِنْسَانُ ثَلاَثُمِائَةٍ وَسِتُّونَ عَظْمًا أَوْ سِتَّةٌ وَثَلاَثُونَ .... II\222

اَلْإِيمَانُ نِصْفَانِ: نِصْفٌ فِي الصَّبْرِ وَنِصْفٌ .... II\125

اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لاَ ذَنْبَ لَهُ .... III\149

اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لاَ ذَنْبَ لَهُ .... I\548

اَلتَّسْبِيحُ نِصْفُ الْمِيزَانِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلَؤُهُ .... II\130

اَلتَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ مِلْءُ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ .... II\133
اَلْجَائِعُ يشْبَعُ وَالظَّمْآنُ يَرْوِي وَأَنَا لاَ أَشْبَعُ .... II\139
اَلْجِيرَانُ ثَلاَثَةٌ: جَارٌ لَهُ حَقٌّ وَاحِدٌ، وَهُوَ أَدْنَى .... I\449
أَلْحِقُوا الْفَرَائِضَ بِأَهْلِهَا .... III\163
اَلْحَلاَلُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ فَمَنِ اتَّقَاهَا .... I\242
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَحْيَانِي بَعْدَ مَا أَمَاتَنِي .... III\310
اَلْحَيَاءُ خَيْرٌ كُلُّهُ .... II\75
اَلْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ .... II\75
اَلْحَيَاءَ لاَ يَأْتِي إِلاَّ بِخَيْرٍ .... II\75
اَلْخِلاَفَةُ بَعْدِي ثَلاَثُونَ سَنَةً ثُمَّ يَكُونُ مُلْكًا .... II\301
اَلدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ .... II\43
اَلدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ .... III\137
اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ .... II\398
اَلدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ، مَلْعُونٌ مَا فِيهَا إِلاَّ ذِكْرَ اللّٰهِ .... II\410
اَلدِّينُ النَّصِيحَةُ ثَلاَثًا .... I\253
اَلرَّضَاعَةُ تُحَرِّمُ مَا تُحَرِّمُ الْوِلاَدَةُ .... III\189
اَلشِّرْكُ أَخْفَى مِنْ دَبِيبِ الذَّرِّ عَلَى الصَّفَا .... II\114
اَلشِّرْكُ أَخْفَى مِنْ دَبِيبِ الذَّرِّ عَلَى الصَّفَا فِي اللَّيْلَةِ .... I\249
اَلصَّلاَةُ ثَلاَثَةُ أَثْلاَثٍ: الطُّهُورُ ثُلُثٌ وَالرُّكُوعُ .... II\129
اَلصَّلاَةَ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ .... I\452
اَلصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ وَرَمَضَانُ .... I\568
اَلصَّوْمُ جُنَّةٌ حَصِينَةٌ وَالصَّدَقَةُ تُطْفِيءُ الْخَطِيئَةَ .... II\326

اَلصَّوْمُ جُنَّةٌ، وَالصَّدَقَةُ تُطْفِئُ الْخَطِيئَةَ كَمَا .... 317\II

اَلصِّيَامُ جُنَّةٌ .... 324\II

اَلطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ تَمْـلَأُ الْمِيزَانَ .... 119\II

اَلْعِدَةُ دَيْنٌ وَيْلٌ لِمَنْ وَعَدَ ثُمَّ أَخْلَفَ .... 250\III

اَلْعِلْمُ ثَلَاثَةٌ وَمَا سِوَى ذٰلِكَ فَهُوَ فَضْلٌ .... 124\II

اَلْغَزْوُ غَزْوَانِ، فَأَمَّا مَنِ ابْتَغَى وَجْهَ اللّٰهِ وَأَطَاعَ الْإِمَامَ .... 57\I

اَلْقَتْلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يُكَفِّرُ كُلَّ ذَنْبٍ إِلَّا .... 256\III

اَلْكِبْرُ بَطَرُ الْحَقِّ وَغَمْطُ النَّاسِ .... 519\II

اَللّٰهَ اللّٰهَ فِي أَصْحَابِي، لَا تَتَّخِذُوهُمْ غَرَضًا .... 50\III

آللّٰهِ مَا أَجْلَسَكُمْ إِلَّا ذٰلِكَ .... 564\II

اَللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ .... 86\I

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ حُبَّكَ أَحَبَّ الْأَشْيَاءِ إِلَيَّ .... 58\III

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ حُبَّكَ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي وَأَهْلِي .... 56\III

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِمَّنْ تَوَكَّلَ عَلَيْكَ فَكَفَيْتَهُ .... 269\III

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ الَّذِينَ إِذَا أَحْسَنُوا اسْتَبْشَرُوا .... 172\II

اَللّٰهُمَّ احْفَظْنِي بِالْإِسْلَامِ قَائِمًا وَاحْفَظْنِي .... 30\II

اَللّٰهُمَّ اسْتُرْ عَوْرَاتِي وَآمِنْ رَوْعَاتِي وَاحْفَظْنِي .... 25\II

اَللّٰهُمَّ اقْسِمْ لَنَا مِنْ خَشْيَتِكَ مَا تَحُولُ بِهِ بَيْنَنَا .... 387\II

اَللّٰهُمَّ إِنَّكَ تَأْخُذُ الرُّوحَ مِنْ بَيْنِ الْعَصَبِ وَالْقَصَبِ .... 80\III

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ .... 319\III

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَافِيَةَ فِي الدُّنْيَا .... 25\II

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ فِي دِينِي .... 25\II

اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْهُدَي وَالتُّقَى وَالْعِفَّةَ .... I\536

اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ إِيمَانًا يُبَاشِرُ قَلْبِي، وَيَقِينًا .... II\386

اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ صِدْقَ التَّوَكُّلِ عَلَيْكَ .... III\269

اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا سَأَلَكَ مِنْهُ مُحَمَّدٌ عَبْدُكَ وَنَبِيُّكَ .... III\319

اَللَّهُمَّ رَبَّ جَبْرَائِيلَ وَمِيكَائِيلَ وَإِسْرَافِيلَ .... II\169

اَللَّهُمَّ فَأَعِنِّي عَلَى الْمَوْتِ وَهَوِّنْهُ عَلَيَّ .... III\80

اَللَّهُمَّ مُصَرِّفَ الْقُلُوبِ صَرِّفْ قُلُوبَنَا عَلَى طَاعَتِكَ .... I\202

اَللَّهُمَّ مَنْ أَحْيَيْتَهُ مِنَّا فَأَحْيِهِ عَلَى الإِسْلاَمِ وَمَنْ تَوَفَّيْتَهُ .... I\106

اَللَّهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ .... I\200

أَلَمْ تَسْمَعْ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ .... II\202

أَلَمْ تُعْطُوا هَذَا الرَّجُلَ عُهُودَكُمْ وَمَوَاثِيقَكُمْ بِاللهِ .... III\106

اَلْمُؤْمِنُ مِرْآةُ الْمُؤْمِنِ، الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ يَكُفُّ عَنْهُ ضَيْعَتَهُ .... I\127

اَلْمُؤْمِنُ مُفَتَّنٌ تَوَّابٌ .... I\549

اَلْمُؤْمِنُ وَاهٍ رَاقِعٌ فَسَعِيدٌ مَنْ هَلَكَ عَلَى رَقْعِهِ .... I\549

اَلْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي اللهِ .... II\60

اَلْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ فَلاَ يَظْلِمُهُ وَلاَ يَخْذُلُهُ وَلاَ يَحْقِرُهُ .... I\119

اَلْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لاَ يَخُونُهُ وَلاَ يَكْذِبُهُ .... II\494

اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ .... I\93، 361

أَلَيْسَ ذَلِكَ هُوَ الْبَغْيُ؟ فَقَالَ: لاَ لَيْسَ ذَلِكَ .... I\388

أَمَّا الَّذِي لَهُ ثَلاَثَةُ حُقُوقٍ، فَجَارٌ مُسْلِمٌ ذُو .... I\449

أَمَّا الَّذِي لَهُ حَقَّانِ فَجَارٌ مُسْلِمٌ .... I\449

أَمَّا الْعَمَلُ الَّذِي يُحِبُّكَ اللهُ عَلَيْهِ، فَازْهَدْ .... II\378

أَمَّا الْعَمَلُ الَّذِي يُحِبُّكَ عَلَيْهِ النَّاسُ .... 378\II
أَمَّا إِنْ لَمْ تَفْعَلِي كُتِبَتْ عَلَيْكِ كِذْبَةً .... 251\III
إِمَّا أَنْ يَدَّخِرَهَا لَهُ فِي الآخِرَةِ .... 141\III
إِمَّا أَنْ يُعَجِّلَ لَهُ دَعْوَتَهُ .... 141\III
إِمَّا أَنْ يَكْشِفَ عَنْهُ مِنَ السُّوءِ مِثْلَهَا .... 141\III
أَمَا إِنِّي لَمْ أَسْتَحْلِفْكُمْ لِتُهْمَةٍ لَكُمْ .... 565\II
أَمَّا بَعْدُ، فَأَقِرُّوا بِشَهَادَةِ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ .... 274\I
أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ الإِسْلاَمَ يَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهُ .... 372\I
أَمَّا مَنْ أَحْسَنَ مِنْكُمْ فِي الإِسْلاَمِ فَلاَ يُؤَاخَذُ .... 372\I
أَمَّا مَنْ غَزَا فَخْرًا وَرِيَاءً وَسُمْعَةً وَعَصَى الإِمَامَ .... 57\I
إِمَاطَتُكَ الْحَجَرَ وَالشَّوْكَ وَالْعَظْمَ عَنِ الطَّرِيقِ لَكَ صَدَقَةٌ .... 204\II
أَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ .... 223\II
أَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ، وَنَهْيٌ عَنْ .... 195\II
أَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ .... 225\II
أمر رَسُولُ اللهِ ﷺ أَصْحَابَهُ حِينَ صَلُّوا الْعِشَاءَ .... 294\II
أَمَرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِحَدِّ الشِّفَارِ وَأَنْ تُوَارَى .... 514\I
أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ .... 267\I
أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ يَعْنِي الْمُشْرِكِينَ حَتَّى .... 268\I
أَمْرُكَ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهْيُكَ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ .... 204\II
آمُرُكَ بِلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ فَإِنَّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعَ .... 136\II
آمُرُكُمْ بِأَرْبَعٍ: الإِيمَانِ بِاللهِ وَحْدَهُ .... 101\I
أَمَرَنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ بِسَبْعٍ: بِعِيَادَةِ الْمَرِيضِ وَاتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ .... 255\II

أَمَرَنِي أَنْ أَمْحَقَ الْمَزَامِيرَ وَالْكَنَّارَاتِ .... 203\III

أَمْسِكْ هَذَا! وَأَشَارَ إِلَى لِسَانِهِ .... 337\II

أَمْسَى مِنْ يَوْمِهِ وَقَدْ زَحْزَحَ نَفْسَهُ مِنَ النَّارِ .... 223\II

امْشِ وَلاَ تَلْتَفِتْ حَتَّي يَفْتَحَ اللهُ عَلَيْكَ .... 272\I

أُمُّكَ هَلْ يَكُبُّ النَّاسَ عَلَى مَنَاخِرِهِمْ فِي النَّارِ .... 337\II

امِكُثُوا فِيهَا خَالِدِينَ مُخَلَّدِينَ .... 403\II

إِنَّ أَبْعَدَ النَّاسِ عَنِ اللهِ الْقَلْبُ الْقَاسِي .... 437\I

إِنَّ أَبْوَابَ الْخَيْرِ لَكَثِيرَةٌ: التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَالتَّحْمِيدُ .... 204\II

إِنِ اجْتَمَعُوا عَلَى أَنْ يَضُرُّوكَ بِشَيْءٍ .... 17\II

إِنَّ أَحَبَّ الْعِبَادِ إِلَي اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ .... 53\III

إِنْ أَحْدَثْتَ ذَنْبًا فَأَحْدِثْ عِنْدَهُ تَوْبَةً .... 551\I

إِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللهِ .... 431\I

إِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ حَتَّي مَا يَكُونَ .... 169\I

إِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ حَتَّي مَا يَكُونَ بَيْنَهُ .... 169\I

إِنَّ أَحَدَكُمْ مِرْآةُ أَخِيهِ فَمَنْ رَأَي بِهِ أَذًى .... 531\II

إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ خَلْقُهُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا نُطْفَةً .... 169\I

أَنَّ أُخْتَهُ نَذَرَتْ أَنْ تَمْشِيَ إِلَي الْبَيْتِ .... 445\II

إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمُ الشَّهَوَاتُ الْغَيِّ .... 243\III

إِنْ أَرَادَ أَنْ يَعْمَلَ حَسَنَةً فَلَمْ يَعْمَلْهَا فَاكْتُبُوهَا لَهُ حَسَنَةً .... 14\III

أَنَّ أُسَيْدَ بْنَ حُضَيْرٍ بَيْنَمَا هُوَ لَيْلَةً يَقْرَأُ فِي مِرْبَدِهِ .... 566\II

إِنْ أَصَابَتْهُ سَرَّاءُ شَكَرَ، وَكَانَ خَيْرًا لَهُ وَإِنْ .... 56\II

إِنَّ أَصْدَقَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللهِ وَخَيْرَ الْهُدَي .... 204\I

أَنَّ أَعْرَابِيًّا جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ ثَائِرَ الرَّأْسِ فَقَالَ .... II\101
أَنَّ أَعْرَابِيًّا قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ .... II\100
إِنَّ أَعْظَمَ الْمُسْلِمِينَ فِي الْمُسْلِمِينَ جُرْمًا .... I\291
إِنَّ أَعْظَمَ الْمُسْلِمِينَ فِي الْمُسْلِمِينَ جُرْمًا .... II\365
إِنِ اعْوَجَجْتَ اعْوَجَجْنَا .... II\94
إِنْ أَفْتَاكَ الْمُفْتُونَ .... II\262
إِنْ أَفْتَاكَ النَّاسُ وَأَفْتَوْكَ .... II\259, 260
إِنَّ أَفْضَلَ الْإِيمَانِ أَنْ تَعْلَمَ أَنَّ اللهَ مَعَكَ حَيْثُمَا كُنْتَ .... I\125
أَنَّ أَفْلَحَ أَخَا أَبِي الْقُعَيْسِ اسْتَأْذَنَ عَلَيْهَا بَعْدَ مَا .... III\194
إِنَّ أَكْثَرَ شُهَدَاءِ أُمَّتِي أَصْحَابُ الْفُرُشِ .... I\47
إِنَّ آلَ مُحَمَّدٍ كَذَا وَكَذَا أَهْلُ بَيْتٍ مَالَهُمْ .... II\45
إِنَّ الْإِسْلَامَ يَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهُ .... I\562
إِنَّ التَّوَكُّلَ بَعْدَ الْكَيْسِ .... III\282
إِنَّ الْحَجَّ يَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهُ .... I\562
إِنَّ الْحَلَالَ بَيِّنٌ وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ .... I\225
إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ وَسُبْحَانَ اللهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ .... I\564
إِنَّ الرَّجُلَ لَيَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِالْعَمَلِ لَوْ وُضِعَ .... II\233
إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مَا يَتَبَيَّنُ فِيهَا .... II\338
إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مَا يَتَبَيَّنُ مَا فِيهَا يَزِلُّ بِهَا .... I\430
إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللهِ لَا يُلْقِي لَهَا .... I\430
إِنَّ الرَّجُلَ لَيَدْنُو مِنَ الْجَنَّةِ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ .... I\431
إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ الزَّمَانَ الطَّوِيلَ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ .... I\193

إِنَّ الصَّلَاةَ وَالذِّكْرَ يُضَاعَفُ عَلَى النَّفَقَةِ .... 19\III
إِنَّ الصِّيَامَ مَا لَمْ يَخْرِقْهَا. قِيلَ: بِمَ يَخْرِقُهُ .... 325\II
إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا اعْتَرَفَ بِذَنْبِهِ ثُمَّ تَابَ .... 555\I
إِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللهِ .... 430\I
إِنَّ الْعَبْدَ لَيُحْرَمُ الرِّزْقَ بِالذَّنْبِ يُصِيبُهُ .... 275\III
إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ بِطَاعَةِ اللهِ سِتِّينَ سَنَةً ثُمَّ يَحْضُرُهُ الْمَوْتُ .... 427\II
إِنَّ الْعَبْدَ لَيَقْذِفُ اللُّقْمَةَ الْحَرَامَ فِي جَوْفِهِ مَا يَتَقَبَّلُ اللهُ مِنْهُ .... 321\I
إِنَّ الْغَادِرَ يُنْصَبُ لَهُ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ .... 254\III
إِنَّ الْغُزَاةَ إِذَا غَنِمُوا غَنِيمَةً تَعَجَّلُوا ثُلُثَيْ أَجْرِهِمْ .... 67\I
إِنَّ الْغَضَبَ مِنَ الشَّيْطَانِ وَالشَّيْطَانُ مِنَ النَّارِ .... 480\I
إِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ .... 252\III
أَنَّ الْفَرَجَ مَعَ الْكُرَبِ .... 17\II
إِنَّ الْقُلُوبَ بَيْنَ اَصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ .... 200\I
إِنَّ اللهَ ﷻ مُحْسِنٌ فَأَحْسِنُوا، فَإِذَا قَتَلَ أَحَدُكُمْ .... 498\I
إِنَّ اللهَ ﷻ وَرَسُولَهُ حَرَّمَ بَيْعَ الْخَمْرِ وَالْمَيْتَةِ وَالْخِنْزِيرِ .... 199\III
إِنَّ اللهَ ﷻ يَقُولُ: أَنَا خَيْرُ شَرِيكٍ فَمَنْ أَشْرَكَ مَعِي .... 65\I
إِنَّ اللهَ ﷻ يَقُولُ: كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ لَهُ إِلاَّ الصِّيَامُ .... 146\II
إِنَّ اللهَ ﷻ يَقُولُ: هَلْ مِنْ دَاعٍ فَأَسْتَجِيبُ .... 46\II
إِنَّ اللهَ إِذَا أَحَبَّ عَبْدًا حَمَاهُ عَنِ الدُّنْيَا .... 398\II
إِنَّ اللهَ إِذَا أَحَبَّ قَوْمًا ابْتَلَاهُمْ .... 55\II
إِنَّ اللهَ إِذَا اسْتُوْدِعَ شَيْئًا حَفِظَهُ .... 30\II
إِنَّ اللهَ إِذَا حَرَّمَ شَيْئًا حَرَّمَ ثَمَنَهُ .... 352\II

إِنَّ اللهَ اصْطَفَى مِنَ الْكَلاَمِ أَرْبَعًا: سُبْحَانَ اللهِ .... II\138
إِنَّ اللهَ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَلاَ وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ .... II\357
إِنَّ اللهَ بَعَثَنِي رَحْمَةً وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ .... III\203
إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ لأُمَّتِي عَمَّا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسُهَا .... III\31، 87
إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ لأُمَّتِي عَنِ الْخَطَإِ وَالنِّسْيَانِ وَمَا اسْتُكْرِهُوا .... III\86
إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ لِي عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنِّسْيَانَ وَمَا .... III\85
إِنَّ اللهَ تَعَالَى إِذَا أَرَادَ خَلْقَ عَبْدٍ فَجَامَعَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ .... I\171
إِنَّ اللهَ تَعَالَى أَمَرَ الْمُؤْمِنِينَ بِمَا أَمَرَ بِهِ الْمُرْسَلِينَ .... I\317
إِنَّ اللهَ تَعَالَى حَيِيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحْيِى إِذَا رَفَعَ الرَّجُلُ .... I\336
إِنَّ اللهَ تَعَالَى لاَ يَقْبَلُ دُعَاءً مِنْ قَلْبٍ غَافِلٍ .... III\138
أَنَّ اللهَ تَعَالَى يُحِبُّ الأَبْرَارَ الأَتْقِيَاءَ الأَخْفِيَاءَ .... III\48
إِنَّ اللهَ جَعَلَ الْحَقَّ عَلَى لِسَانِ عُمَرَ وَقَلْبِهِ .... II\303
إِنَّ اللهَ حَرَّمَ الْخَمْرَ فَمَنْ أَدْرَكَتْهُ هَذِهِ الآيَةُ .... III\201
إِنَّ اللهَ حَرَّمَ بَيْعَ الْخَمْرِ وَالْمَيْتَةِ وَالْخِنْزِيرِ وَالأَصْنَامِ .... II\352
إِنَّ اللهَ طَيِّبٌ لاَ يَقْبَلُ إِلاَّ طَيِّبًا .... I\317
إِنَّ اللهَ فَرَضَ فَرَائِضَ فَلاَ تُضَيِّعُوهَا .... II\341
إِنَّ اللهَ فَرَضَ فَرَائِضَ، فَلاَ تُضَيِّعُوهَا، وَسَنَّ لَكُمْ سُنَنًا .... II\362
إِنَّ اللهَ قَدَّرَ مَقَادِيرَ الْخَلاَئِقِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمٰوَاتِ .... I\190
إِنَّ اللهَ كَتَبَ الإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ .... I\497
إِنَّ اللهَ كَتَبَ الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ ثُمَّ بَيَّنَ ذَلِكَ .... III\13
إِنَّ اللهَ كَتَبَ مَقَادِيرَ الْخَلاَئِقِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ .... II\50
إِنَّ اللهَ لاَ يَصْنَعُ بِشَقَاءِ أُخْتِكَ شَيْئًا فَلْتَرْكَبْ .... II\445

إِنَّ اللهَ لاَ يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنْ صُدُورِ .... II\556
إِنَّ اللهَ لاَ يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلاَّ مَا كَانَ خَالِصًا .... I\56
إِنَّ اللهَ لاَ يَمْحُو السَّيِّءَ بِالسَّيِّئِ، وَلَكِنْ .... I\326
إِنَّ اللهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ .... II\521
إِنَّ اللهَ لَغَنِيٌّ عَنْ مَشْيِهِ فَلْيَرْكَبْ .... II\445
إِنَّ اللهَ لَيَسْأَلُ الْعَبْدَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَقُولَ .... II\479
إِنَّ اللهَ لَيُضَاعِفُ الْحَسَنَةَ أَلْفَيْ أَلْفِ حَسَنَةٍ .... III\20
إِنَّ اللهَ لَيُمْلِي لِلظَّالِمِ حَتَّى إِذَا أَخَذَهُ .... II\162
إِنَّ اللهَ يَحِبُّ الرَّجُلَ يَكُونُ لَهُ الْجَارُ .... I\459
إِنَّ اللهَ يَرْضَى لَكُمْ ثَلاَثًا: يَرْضَى لَكُمْ أَنْ تَعْبُدُوهُ .... I\255
إِنَّ اللهَ يُعَذِّبُ الَّذِينَ يُعَذِّبُونَ النَّاسَ .... II\535
إِنَّ اللهَ يَلُومُ عَلَى الْعُجْزِ، وَلَكِنْ عَلَيْكَ بِالْكَيْسِ .... III\281
إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا أَصَابَهُ سَقَمٌ ثُمَّ عَافَاهُ اللهُ مِنْهُ .... II\189
إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا حَضَرَهُ الْمَوْتُ بُشِّرَ بِرِضْوَانِ .... III\81
إِنَّ الْمُؤْمِنِ لَيُدْرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَاتِ الصَّائِمِ .... I\611
أَنَّ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا جَازُوا عَلَى الصِّرَاطِ حُبِسُوا .... II\107
إِنَّ الْمُسْلِمَ الْوَرِعَ يَدَعُ الصَّغِيرَةَ مَخَافَةَ الْكَبِيرَةِ .... I\348
إِنَّ الْمُنَافِقَ إِذَا مَرِضَ وَعُوفِيَ كَانَ كَالْبَعِيرِ .... II\189
إِنَّ النَّارَ لاَ يُعَذِّبُ بِهَا إِلاَّ اللهُ .... I\511
أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَصَابَهُ أَرَقٌ مِنَ اللَّيْلِ فَقَالَ لَهُ بَعْضُ نِسَائِهِ .... I\232
أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أُهْدِيَ إِلَيْهِ خُفَّانِ فَلَبِسَهُمَا وَلاَ .... II\370
أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَ سَرِيَّةً فَغَارَتْ عَلَى قَوْمٍ .... I\111

أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ، فَسَأَلَهُ عَنِ الْأَشْرِبَةِ تُصْنَعُ بِهَا .... 215\III

أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَرَجَ حِينَ زَاغَتِ الشَّمْسُ فَصَلَّى الظُّهْرَ .... 287\II

أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَرَجَ مِنْ عِنْدِهَا بُكْرَةً حِينَ صَلَّى .... 312\III

أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَعَا عَلِيًّا يَوْمَ خَيْبَرَ فَأَعْطَاهُ الرَّايَةَ .... 272\I

أَنَّ النَبِيَّ ﷺ رَأَي رَجُلاً يَمْشِي .... 445\II

أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَضَي بَيْنَ رَجُلَيْنِ، فَقَالَ الْمَقْضِيُّ عَلَيْهِ .... 281\III

أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ مَرَّ بِالسُّوقِ وَالنَّاسُ كَنَفَيْهِ .... 380\II

أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ وَهُوَ يُعَاتِبُ .... 74\II

أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنِ الرَّمِيَّةِ .... 514\I

أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَصَّى رَجُلاً فَقَالَ لَهُ .... 135\I

إِنَّ النُّطْفَةَ تَكُونُ فِي الرَّحِمِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا عَلَى حَالِهَا لاَ تَغَيَّرُ .... 176\I

إِنَّ الْهِجْرَةَ تَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهَا .... 562\I

أَنَّ أُنَاسًا مِنْ عُرَيْنَةَ قَدِمُوا عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ .... 508\I

إِنَّ أَوَّلَ النَّاسِ يُقْضَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَيْهِ رَجُلٌ اسْتُشْهِدَ فَأُتِيَ بِهِ .... 58\I

إِنَّ أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللهُ الْقَلَمَ، قَالَ لَهُ: اكْتُبْ .... 51\II

إِنَّ أَوَّلَ مَا يُسْأَلُ عَنْهُ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ النَّعِيمِ .... 232\II

إِنَّ أَوْلِيَائِي مِنْ عِبَادِي وَأَحِبَّائِي مِنْ خَلْقِي .... 63\III

إِنَّ أَوْلِيَائِي مِنْكُمُ الْمُتَّقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ .... 575\II

إِنْ بَسَطْتُ عَلَيْهِ أَفْسَدَهُ ذَلِكَ .... 46 ،31\II

أَنْ تُؤْمِنَ بِاللهِ، وَمَلاَئِكَتِهِ، وَكُتُبِهِ، وَرُسُلِهِ .... 104 ،86\I

إِنْ تَأَمَّرَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ .... 281\II

أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ. قِيلَ: ثُمَّ أَيٌّ .... 443\I

أَنْ تُحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ وَتَكْرَهَ لَهُمْ مَا .... I\129، 384

أَنْ تُحِبَّ لِلَّهِ وَتُبْغِضَ لِلَّهِ وَتُعْمِلَ لِسَانَكَ فِي ذِكْرِ اللهِ .... I\129

أَنْ تَحْفَظَ الرَّأْسَ وَمَا وَعَى وَالْبَطْنَ وَمَاحَوَى .... II\78

إِنْ تَرَكَهَا مِنْ أَجْلِي فَاكْتُبُوهَا لَهُ حَسَنَةً .... III\14

أَنْ تُسْلِمَ قَلْبَكَ لِلَّهِ وَأَنْ يَسْلَمَ الْمُسْلِمُونَ .... I\104

أَنْ تُطْعِمَ الطَّعَامَ وَتَقْرَأَ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ .... I\94

أَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ .... I\86

أَنْ تَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللهِ جَمِيعًا وَلاَ تَفَرَّقُوا وَأَنْ تَنَاصَحُوا .... I\255

أَنْ تَعْمَلَ فِي السِّرِّ عَمَلَ الْعَلاَنِيَةِ .... II\81

إِنْ تَقَرَّبَ مِنِّي ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ بَاعًا وَإِنْ أَتَانِي يَمْشِي .... I\140

إِنْ تَقَرَّبَ مِنِّ شِبْرًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ ذِرَاعًا .... I\140

أَنْ تَكُونَ فِي ثَوَابِ الْمُصِيبَةِ إِذَا أَنْتَ أُصِبْتَ .... II\382

أَنْ تَلِدَ الْأَمَةُ رَبَّتَهَا، وَأَنْ تَرَي الْحُفَاةَ الْعُرَاةَ الْعَالَةَ .... I\86

أَنْ تَمُوتَ وَلِسَانُكَ رَطْبٌ مِنْ ذِكْرِ اللهِ .... III\61

إِنَّ جَزَّارًا فَتَحَ بَابًا عَلَى شَاةٍ لِيَذْبَحَهَا .... I\517

أَنَّ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ اسْتَأْذَنَ النَّبِيَّ ﷺ فِي قَتْلِ .... I\278

إِنْ خَطَبَ أَنْ يُنْكَحَ، وَإِنْ شَفَعَ أَنْ يُشَفَّعَ .... II\523

إِنَّ خَيْرَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللهِ وَخَيْرُ الْهُدَي .... II\308

إِنْ خَيْرًا فَخَيْرًا وَإِنْ شَرًّا فَشَرًّا .... I\541

إِنْ دَعَانِي أَجَبْتُهُ، وَإِنْ سَأَلَنِي أَعْطَيْتُهُ .... III\44

إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ .... II\353

إِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَأٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَأٍ خَيْرٍ .... II\570

إِنَّ رَبَّكَ لَيُعْجِبُ مِنْ عَبْدِهِ إِذَا قَالَ .... II\175

أَنَّ رَجُلاً أَتَى النَّبِيَّ ﷺ مِنْ قِبَلِ وَجْهِهِ .... I\475

أَنَّ رَجُلاً أَصَابَ مِنِ امْرَأَةٍ قُبْلَةً .... I\543

أَنَّ رَجُلاً أَعْتَقَ سِتَّةَ مَمْلُوكِينَ لَهُ عِنْدَ مَوْتِهِ .... I\213

أَنَّ رَجُلاً أَهْدَي لِرَسُولِ اللهِ ﷺ رَاوِيَةَ خَمْرٍ .... III\201

أَنَّ رَجُلاً جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ يَقُولُ: وَاذُنُوبَاهُ .... III\144

أَنَّ رَجُلاً فِي عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ كَانَ قَدْ وَضَعَ صَدَقَتَهُ عِنْدَ رَجُلٍ .... I\74

أَنَّ رَجُلاً قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ: أَوْصِنِي، قَالَ: لاَ تَغْضَبْ .... I\471

أَنَّ رَجُلاً كَانَ يُؤْتَى بِهِ النَّبِيَّ ﷺ فِي الْخَمْرِ .... I\414

أَنَّ رَجُلاً مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ يُشْرِفُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ .... II\537

أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ خَرَجَ عَلَى حَلْقَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ .... II\564

أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ سُئِلَ عَنِ الرَّاسِخِينَ فِي الْعِلْمِ .... I\304

أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ كَانَ فِي مَجْلِسٍ فَرَفَعَ بَصَرَهُ .... II\567

إِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ كَانَ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ .... II\283

أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ مَرَّ عَلَى جَبَلٍ يُقَالُ لَهُ جُمْدَانُ .... III\287

إِنَّ رِيحَهَا لَيُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا .... III\255

أَنَّ سَلْمَانَ كَانَ فِي عِصَابَةٍ يَذْكُرُونَ اللهَ تَعَالَى .... II\568

إِنْ سَمِعْتُمْ مُؤَذِّنًا أَوْ رَأَيْتُمْ مَسْجِدًا .... I\274

إِنْ شِئْتُمْ أَنْ تَخْرُجُوا إِلَى إِبِلِ الصَّدَقَةِ فَتَشْرَبُوا .... I\508

إِنَّ صَاحِبَ النَّارِ يُخْتَمُ لَهُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ وَإِنْ عَمِلَ أَيَّ عَمَلٍ .... I\195

إِنَّ صَاحِبَ حُسْنِ الْخُلُقِ لَيَبْلُغُ بِهِ دَرَجَةَ .... I\612

إِنْ صَدَقَ دَخَلَ الْجَنَّةَ .... II\99

إِنَّ صَدَقَةَ السِّرِّ لَتُطْفِيءُ غَضَبَ الرَّبِّ .... 326\II
أَنَّ ضِمَامَ بْنَ ثَعْلَبَةَ وَفَدَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَذَكَرَ لَهُ .... 99\II
إِنَّ طُولَ صَلاَةِ الرَّجُلِ وَقِصَرَ خُطْبَتِهِ مَئِنَّةٌ .... 284\II
أَنَّ عَابِدًا عَبَدَاللهَ عَلَى رَأْسِ جَبَلٍ فِي الْبَحْرِ خَمْسَمِائَةِ سَنَةٍ .... 234\II
أَنَّ عَبْدًا أَذْنَبَ ذَنْبًا فَقَالَ: رَبِّ إِنِّي فَعَلْتُ .... 175\II
إِنَّ عَبْدًا أَذْنَبَ، فَقَالَ: رَبِّ أَذْنَبْتُ ذَنْبًا فَاغْفِرْ لِي .... 148\III
إِنَّ عَبْدِي كُلَّ عَبْدِي الَّذِي يَذْكُرُنِي .... 302\III
إِنَّ عَبْدِي لَيَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّي أُحِبَّهُ .... 44\III
أَنَّ عَلِيًّا لَقِيَ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا .... 249\III
إِنَّ عَمَلِي لَضَعِيفٌ، وَأَوْثَقُ مَا أَرْجُو بِهِ سَلاَمَةُ .... 369\I
أَنَّ عِيسَى عَبْدُاللهِ وَرَسُولُهُ وَكَلِمَةٌ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ .... 109\II
أَنَّ فُقَرَاءَ الْمُهَاجِرِينَ أَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالُوا .... 197\II
إِنَّ فُلاَنَةً تُصَلِّي الْمَكْتُوبَةَ وَتَصُومُ رَمَضَانَ .... 445\I
إِنَّ فِيكَ لَخَصْلَتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللهُ .... 76\II
إِنْ قَاتَلْتَ صَابِرًا مُحْتَسِبًا بَعَثَكَ اللهُ صَابِرًا مُحْتَسِبًا .... 58\I
إِنْ قَبَضْتَ نَفْسِي فَارْحَمْهَا وَإِنْ أَرْسَلْتَهَا .... 29\II
إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ كُلَّهَا بَيْنَ اَصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ .... 202\I
أَنَّ قَوْمًا شَكَوْا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ قُحُوطَ الْمَطَرِ .... 340\I
إِنَّ قَوْمًا يَأْتُونَنَا بِاللَّحْمِ لاَ نَدْرِي أَذُكِرَ اسْمُ اللهِ .... 369\II
إِنَّ قِيَامَ اللَّيْلِ قُرْبَةٌ إِلَى اللهِ ﷻ وَمَنْهَاةٌ .... 328\II
إِنْ كَانَ فِيهِ مَا تَقُولُ فَقَدِ اغْتَبْتَهُ .... 530\II
إِنْ كَانَ مُسِيئًا نَدِمَ أَنْ لاَ يَكُونَ اسْتَعْتَبَ .... 192\II، 122\III

إِنْ كَانَتْ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ فِيهِ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا .... 245\III

إِنَّ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ كَلِمَةٌ عَلَى اللهِ كَرِيمَةٌ لَهَا .... 282\I

إِنَّ لِأَهْلِ ذِكْرِ اللهِ تَعَالَى أَرْبَعًا .... 571\II

إِنَّ لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءً، وَإِنَّ دَوَاءَ الذُّنُوبِ الاسْتِغْفَارُ .... 157\III

إِنَّ لِلإِسْلاَمِ صُوًى وَمَنَارًا كَمَنَارِ الطَّرِيقِ .... 94\I

إِنَّ لِلَّهِ سَيَّارَةً مِنَ الْمَلاَئِكَةِ يَطْلُبُونَ حِلَقَ الذِّكْرِ .... 569\II

إِنَّ لِلَّهِ ضَنَائِنَ مِنْ خَلْقِهِ يَأْبَى بِهِمْ عَنِ الْبَلاَءِ .... 82\III

إِنَّ لِلَّهِ مَلاَئِكَةً يَطُوفُونَ فِي الطُّرُقِ يَلْتَمِسُونَ أَهْلَ الذِّكْرِ .... 562\II

إِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ مَا تَقُولُ فَقَدْ بَهَتَّهُ .... 530\II

إِنَّ مَا أَخْطَأَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبَهُ .... 52\II

إِنَّ مَثَلَ الْعُلَمَاءِ فِي الأَرْضِ كَمَثَلِ النُّجُومِ .... 555\II

إِنَّ مُدْمِنَ الْخَمْرِ كَعَابِدِ الْوَثَنِ .... 218\III

أَنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا .... 17\II

إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلاَمِ النُّبُوَّةِ الأُولَى .... 71\II

إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ وَيَظْهَرَ الْجَهْلُ .... 152\I

إِنَّ مِنْ أُمَّتِي مَنْ لَوْ جَاءَ أَحَدُكُمْ يَسْأَلُهُ دِينَارًا .... 77\III

إِنَّ مَنْ عَادَى لِلَّهِ وَلِيًا فَقَدْ بَارَزَ اللهَ بِالْمُحَارَبَةِ .... 48\III

إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللهِ أُنَاسًا مَا هُمْ بِأَنْبِيَاءَ وَلاَ شُهَدَاءَ .... 62\III

إِنَّ مِنْ عِبَادِي الْمُؤْمِنِين مَنْ يُرِيدُ بَابًا مِنَ الْعِبَادَةِ .... 45\III

إِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ إِلاَّ السَّقَمُ .... 46\III

إِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ إِلاَّ الغِنَي .... 45\III

إِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ إِلاَّ الْفَقْرُ .... 45\III

إِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ يَسْأَلُنِي بَابًا مِنْ الْعِبَادَةِ .... III\77

إِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ يَطْلُبُ بَابًا مِنَ الْعِبَادَةِ .... II\32

إِنَّ مُوسَى عَلَيْهِ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَمُ قَالَ: يَا رَبِّ عَلِّمْنِي .... II\136

إِنَّ نُوحًا عَلَيْهِ السَّلاَمُ لَمَّا حَضَرَتْهُ الْوَفَاةُ قَالَ .... II\136

إِنَّ هَؤُلاَءِ الْقَوْمَ كَانُوا يَذْكُرُونَ اللهَ تَعَالَى .... II\567

إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ أَوْعِيَةٌ، فَبَعْضُهَا أَوْعَى .... III\139

إِنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً .... III\13

إِنْ وَجَدْتُمْ فُلاَنًا وَفُلاَنًا -لرجلين مِنْ قريش- فَأَحْرِقُوهُمَا .... I\511

أَنْ يُحِبَّ الْمَرْءُ لاَ يُحِبُّهُ إِلاَّ لِلَّهِ .... III\128

إِنَّ يَسِيرَ الرِّيَاءِ شِرْكٌ .... III\48

أَنْ يَعْلَمَ أَنَّ اللهَ مَعَهُ حَيْثُمَا كَانَ .... I\125

أَنْ يَكْرَهَ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْقَذَهُ اللهُ .... I\120، III\128

أَنْ يَكُونَ اللهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ .... III\128

أَنَّ يُونُسَ عَلَيْهِ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَمُ لَمَّا دَعَا فِي بَطْنِ .... II\38

أَنَا الَّذِي مَرَرْتَ بِيَ فِي دَارِ الدُّنْيَا فَاسْتَسْقَيْتَنِي شُرْبَةً .... II\537

أَنَا زَعِيمٌ بِبَيْتٍ فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ لِمَنْ حَسَّنَ .... I\612

أَنَا شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ وَإِنَّ مَوْعِدَكُمُ الْحَوْضُ .... II\291

أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي، وَأَنَا مَعَهُ حِينَ يَذْكُرُنِي .... II\570

أَنَا مُحَمَّدٌ النَّبِيُّ الأُمِّيُّ .... II\292

أَنَا مَعَ عَبْدِي مَا ذَكَرَنِي وَتَحَرَّكَتْ .... III\61

إِنَّا نُحِبُّ حَدِيثَكَ وَنَشْتَهِيهِ وَلَوَدِدْنَا أَنَّكَ .... II\283

أَنْتَ أَبْصَرُ .... II\209

أَنْتَ الْمُسْتَعَانُ، وَعَلَيْكَ الْبَلاَغُ .... III\320
أَنْتَ تحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ .... II\169
أَنْتِ رَحْمَتِي، أَرْحَمُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي .... II\522
أَنْتِ عَذَابِي أُعَذِّبُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي .... II\522
انْتِظَارُ الصَّلاَةِ بَعْدَ الصَّلاَةِ فَذَلِكُمُ الرِّبَاطُ .... I\560
انْزِلْ عَنْهُ فَلاَ تَصْحَبْنَا بِمَلْعُونٍ .... I\489
اُنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا .... II\517
اُنْظُرْ مَا تَقُولُ فَإِنَّ لِكُلِّ قَوْلٍ حَقِيقَةً .... I\134
انْظُرُوا فِي عَمَلِ عَبْدِي وَنِعْمَتِي عَلَيْهِ .... II\236
انْظُرُوا فِي عَمَلِهِ، سَيِّئِهِ وَصَالِحِهِ .... II\236
إِنَّكَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ .... II\169
إِنَّكَ لَتَسْتَحْيِي، كَأَنَّهُ يَقُولُ: قَدْ أَضَرَّ بِكَ .... II\74
إِنَّكَ لَنْ تَزَالَ سَالِمًا مَا سَكَتَّ فَإِذَا تَكَلَّمْتَ .... I\429
إِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللهِ إِلاَّ أُجِرْتَ .... II\208
أَنَّكُمْ إِنْ عَجِلْتُمْ تَشَتَّتْ بِكُمُ السُّبُلَ هَاهُنَا وَهَاهُنَا .... I\299
إِنَّكُمْ لاَ تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلاَ غَائِبًا إِنَّكُمْ تَدْعُونَ .... III\62
إِنَّكُمْ لَتَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ .... III\252
إِنَّكُمْ لَنْ تَزَالُوا فِي صَلاَةٍ مَا انْتَظَرْتُمُ الصَّلاَةَ .... II\330
إِنَّمَا أَطْعَمَهُ اللهُ وَسَقَاهُ .... III\91
إِنَّمَا أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ .... II\61
إِنَّمَا أَقْضِي عَلَى نَحْوِ مِمَّا أَسْمَعُ .... III\252
إِنَّمَا الْأَشْيَاءُ بِرَحْمَةِ اللهِ يَا مُحَمَّدُ .... II\235

إِنَّمَا ٱلأَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيمِ .... 192\I
إِنَّمَا ٱلأَعْمَالُ بِخَوَاتِيمِهَا كَالْوِعَاءِ .... 193\I
إِنَّمَا الْحُمَّى رَائِدُ الْمَوْتِ وَسِجْنُ اللهِ فِي ٱلأَرْضِ .... 232\III
إِنَّمَا الدُّنْيَا بَلاَغٌ لِلآخِرَةِ وَفِيهَا الْعَمَلُ وَفِيهَا الصَّلاَةُ .... 412\II
إِنَّمَا الدُّنْيَا لأَرْبَعَةِ نَفَرٍ .... 28\III
إِنَّمَا الزَّهَادَةُ فِي الدُّنْيَا أَنْ لاَ تَكُونَ بِمَا فِي يَدَيْكَ .... 382\II
إِنَّمَا الطَّاعَةُ فِي الْمَعْرُوفِ .... 299\II
إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أَرْضَى كَمَا يَرْضَى الْبَشَرُ وَأَغْضَبُ .... 491\I
إِنَّمَا قَالَهَا تَعَوُّذًا مِنَ الْقَتْلِ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ .... 111\I
إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُكُمْ وَمَثَلُ الدُّنْيَا كَقَوْمٍ سَلَكُوا .... 106\III
إِنَّمَا يُبْعَثُ النَّاسُ عَلَى نِيَّاتِهِمْ .... 47\I
إِنَّمَا يَرْحَمُ اللهُ مِنْ عِبَادِهِ الرُّحَمَاءَ .... 535\II
أَنَّهُ دَخَلَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَلَى امْرَأَةٍ وَبَيْنَ يَدَيْهَا .... 314\III
أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الرَّجُلِ يَعْمَلُ الْعَمَلَ لِلَّهِ مِنَ الْخَيْرِ يَحْمَدُهُ .... 70\I
أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْغِيبَةِ .... 530\II
أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ أَفْضَلِ ٱلإِيمَانِ .... 129\I
إِنَّهُ سَيُحْدَثُ بَعْدِي أَشْيَاءُ .... 304\II
أَنَّهُ شُكِيَ إِلَيْهِ الرَّجُلُ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَجِدُ الشَّيْءَ فِي الصَّلاَةِ .... 233\I
إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ .... 32\III
أَنَّهُ كُلَّمَا نُزِعَتْ ثَمَرَةٌ عَادَ مَكَانَهَا مِثْلُهَا .... 183\II
إِنَّهُ لاَ يَنْبَغِي لِبَشَرٍ أَنْ يُعَذِّبَ بِعَذَابِ اللهِ ﷻ. .... 512\I
أَنَّهُ لَمَّا رَكِبَ دَابَّتَهُ حَمِدَ اللهَ ثَلاَثًا وَكَبَّرَ ثَلاَثًا .... 175\II

أَنَّهُ مَرَّ بِشَجَرَةٍ يَابِسَةِ الْوَرَقِ فَضَرَبَهَا بِعَصَاهُ .... I\564
إِنَّهُ نَذَرَ أَنْ يَحُجَّ مَاشِيًا .... II\445
أَنَّهُ نَهَى عَنْ شَرِيطَةِ الشَّيْطَانِ وَهِيَ .... I\516
أَنَّهُ يَبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُوقَفُ بَيْنَ يَدَيِ اللهِ .... II\235
أَنَّهُ يُقْبَضُ الْعِلْمُ بِمَوْتِ الْعُلَمَاءِ حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمٌ .... I\152
أَنَّهُمْ كَانُوا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ وَامْرَأَةٌ .... I\488
إِنَّهُمْ لَعَلَى مَنَابِرَ مِنْ نُورٍ .... III\62
إِنِّي أُحِبُّ أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْ غَيْرِي .... II\560
إِنِّي آخِذٌ بِحُجَزِكُمْ .... II\360
إِنِّي أُدَبِّرُ أَمْرَ عِبَادِي بِعِلْمِي بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ .... II\32
إِنِّي أُدَبِّرُ أَمْرَ عِبَادِي بِعِلْمِي بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ .... III\46
إِنِّي أَرْضَى لَكَ مَا أَرْضَى لِنَفْسِي وَأَكْرَهُ لَكَ مَا .... I\386
إِنِّي أَنْشُدُكَ عَنْزِي وَصِيصَتِي .... II\27
إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ .... II\284
إِنِّي فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ، فَإِنَّ عَرْضَهُ كَمَا بَيْنَ .... II\290
إِنِّي قَدْ فَقَدْتُ عَنْزًا مِنْ غَنَمِي وَصِيصَتِي .... II\27
إِنِّي كُنْتُ أَمَرْتُكُمْ أَنْ تَحْرِقُوا فُلاَنًا .... II\511
إِنِّي لاَ أَدْرِي مَا قَدْرُ بَقَائِي فِيكُمْ .... II\300
إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ كُلَّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ .... II\171
إِنِّي لَأَعْلَمُ آخِرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولاً الْجَنَّةَ وَآخِرَ .... I\376
إِنِّي لَأَنْقَلِبُ إِلَى أَهْلِي فَأَجِدُ التَّمْرَةَ سَاقِطَةً .... I\232
إِنِّي لَسْتُ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي .... II\290

إِنِّي لَسْتُ كَهَيْئَتِكُمْ، إِنِّي أُطْعَمُ وَأُسْقَى .... 271\III
إِنِّي لَمْ أُومَرْ أَنْ أَنَقِّبَ عَنْ قُلُوبِ النَّاسِ وَلاَ .... 278\I
أَهَانَ لِي وَلِيًّا فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمُحَارَبَةِ .... 45\III
اهْدِنِي لِمَا اخْتُلِفَ فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِكَ .... 169\II
أَوِ الدَّجَّالِ فَشَرُّ غَائِبٍ يُنْتَظَرُ .... 118\III
أَوِ السَّاعَةِ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ .... 118\III
أَوْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ فِي سَبِيلِ اللهِ خَيْرٌ مِنْ .... 518\I
أَوْ غَرَسَ غِرَاسًا فِي غَيْرِ ظُلْمٍ وَلاَ اعْتِدَاءٍ .... 211\II
أَوْ كَفَّ عَنْهُ مِنَ السُّوءِ مِثْلَهُ .... 141\III
أَوَ لاَ تَدْرِي، فَلَعَلَّهُ تَكَلَّمَ بِمَا لاَ يَعْنِيهِ أَوْ .... 366\I
أَوِالدُّخَانَ، أَوِالدَّجَّالَ، أَوِالدَّابَّةَ، أَوْخَاصَّةَ .... 117\III
أُوتِيتُ فَوَاتِحَ الْكَلِمِ وَخَوَاتِمَهُ وَجَوَامِعَهُ .... 292\II
أُوثِرْتُ بِالْمُتَكَبِّرِينَ وَالْمُتَجَبِّرِينَ .... 522\II
أَوْحَى اللهُ إِلَى نَبِيٍّ مِنْ أَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ .... 597\I
أَوْصَانِي خَلِيلِي ﷺ: إِذَا طَبَخْتَ مَرَقًا فَأَكْثِرْ مَاءَهُ .... 455\I
أُوصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ ﷻ، وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ .... 281\II
أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ الْقَلَمَ، قَالَ لَهُ: اكْتُبْ .... 190\I
أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ عَلَيْكُمْ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ .... 369\I
أَوَلاَ أُنَبِّئُكُمْ بِشَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ .... 497\II
أَوَلَيْسَ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ مَا تَصَدَّقُونَ .... 195\II
أَيُّ الْأَدْيَانِ أَحَبُّ إِلَى اللهِ .... 444\II
أَيُّ الْإِسْلاَمِ خَيْرٌ .... 94\I

أَيُّ الْجِهَادِ أَعْظَمُ أَجْرًا يَا رَسُولَ اللَّهِ .... III\291

أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ؟ قَالَ .... I\443

أَيُّ الصَّائِمِينَ أَعْظَمُ .... III\291

أَيُّ الْعِبَادِ أَفْضَلُ دَرَجَةً عِنْدَ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ .... III\291

أَيُّ الْعِبَادِ أَفْضَلُ دَرَجَةٍ عِنْدَ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ .... II\216

أَيُّ الْمُسْلِمِينَ أَفْضَلُ .... I\118

أَيْ رَبِّ نُطْفَةٌ، أَيْ رَبِّ عَلَقَةٌ، أَيْ رَبِّ مُضْغَةٌ .... I\184

إِيَّاكُمْ وَالْحَسَدَ، فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ .... II\498

إِيَّاكُمْ وَالْكَذِبَ، فَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ .... III\252

إِيَّاكُمْ وَمُحْدَثَاتِ الْأُمُورِ .... II\281

إِيَّاكُمْ وَمُحْدَثَاتِ الْأُمُورِ فَإِنَّ كُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلَّ .... I\204

آيَةٌ مُحْكَمَةٌ أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ أَوْ فَرِيضَةٌ .... II\124

أَيُّكُمْ يُحِبُّ أَنَّ هَذَا لَهُ بِدِرْهَمٍ .... II\380

اَيْمُ اللهِ لاَ يَفْعَلُ ذَلِكَ إِلاَّ مُؤْمِنٌ .... II\128

أَيُّمَا عَبْدٍ أَبَقَ مِنْ مَوَالِيهِ لَمْ تُقْبَلْ لَهُ صَلاَةٌ .... I\166

أَيُّمَا عَبْدٍ نَبَتَ لَحْمُهُ مِنْ سُحْتٍ فَالنَّارُ .... I\321

أَيُّمَا مُؤْمِنٍ أَطْعَمَ مُؤْمِنًا عَلَى جُوعٍ أَطْعَمَهُ اللهُ .... II\536

أَيُّمَا مُؤْمِنٍ سَقَي مُؤْمِنًا عَلَى ظَمَأٍ سَقَاهُ اللهُ .... II\536

أَيُّمَا مُؤْمِنٍ كَسَا مُؤْمِنًا عَلَى عُرْيٍ كَسَاهُ .... II\536

الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ أَوْ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً فَأَفْضَلُهَا .... I\102

أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللهَ وَصَلُّوا خَمْسَكُمْ وَصُومُوا .... II\102

أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ لَنْ تَعْمَلُوا وَلَنْ تُطِيقُوا كُلَّ .... II\92

أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ لاَ نَبِيَّ بَعْدِي وَلاَ أُمَّةَ بَعْدَكُمْ .... 295\II
الْبِرُّ مَا سَكَنَتْ إِلَيْهِ النَّفْسُ وَاطْمَأَنَّ إِلَيْهِ الْقَلْبُ .... 262\II
الْبَغْضَاءُ هِيَ الْحَالِقَةُ، حَالِقَةُ الدِّينِ لاَ حَالِقَةُ .... 497\II
الْبِكْرُ بِالْبِكْرِ جَلْدُ مِائَةٍ وَتَغْرِيبُ عَامٍ، وَالثَّيِّبُ بِالثَّيِّبِ .... 401\I
الْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ .... 449\II
التَّقْوَى هَاهُنَا -وَيُشِيرُ إِلَى صَدْرِهِ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ .... 493\II
التَّكْبِيرُ وَالتَّسْبِيحُ وَالتَّهْلِيلُ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ .... 290\III
الثَّيِّبِ الزَّانِي وَالنَّفْسِ بِالنَّفْسِ وَالتَّارِكِ لِدِينِهِ .... 281\I
الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ وَالسَّيِّئَةُ .... 371\I
الْحَلاَلُ مَا أَحَلَّ اللهُ فِي كِتَابِهِ وَالْحَرَامُ مَا حَرَّمَ .... 342\II
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَنِي عَلَى خَلِيقَتَيْنِ يُحِبُّهُمَا .... 76\II
الْحَمْدُ لِلَّهِ وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ .... 138\II
الْحَمْلُ عَلَى الضَّعِيفِ صَدَقَةٌ .... 225\II
الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ .... 155\III
الْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الإِيمَانِ .... 102\I
الْحَيَاءُ كُلُّهُ خَيْرٌ .... 75\II
الْخَمْرُ مِنَ الْعِنَبِ وَالتَّمْرِ وَالْعَسَلِ وَالْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ وَالذُّرَّةِ .... 223\III
الذَّاكِرُونَ اللهَ كَثِيرًا .... 291\III
الَّذِينَ يُذْكَرُونَ بِذِكْرِي وَأُذْكَرُ بِذِكْرِهِمْ .... 63\III
الزَّهَادَةُ فِي الدُّنْيَا لَيْسَتْ بِتَحْرِيمِ الْحَلاَلِ وَلاَ .... 382\II
الصِّرَاطُ: الإِسْلاَمُ، وَالسُّورَانِ: حُدُودُ اللهِ ﷻ، .... 357\II
الصِّرَاطُ: الإِسْلاَمُ، وَالسُّورَانِ: حُدُودُ اللهِ ﷻ، .... 97\I

الصَّلاَةُ نُورٌ، وَالصَّدَقَةُ بُرْهَانٌ، وَالصَّبْرُ .... 119\II

الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ إِلاَّ أَنْ تَطَوَّعَ شَيْئًا .... 101\II

الضِّيَافَةُ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ وَجَائِزَتُهُ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ .... 460\I

الضِّيَافَةُ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ وَما كَانَ بَعْدَ ذَلِكَ .... 459\I

الْقُرْآنُ حُجَّةٌ لَكَ أَوْ حُجَّةٌ عَلَيْكَ .... 119\II

الْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ .... 221\II

اللهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَا مِنْهُ .... 135\I

اللهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ .... 533\II

اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يَنْفَعُنِي حُبُّهُ .... 57\III

اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى سَكَرَاتِ الْمَوْتِ .... 80\III

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا سَأَلَكَ مِنْهُ نَبِيُّكَ مُحَمَّدٌ .... 320\III

اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ .... 154\III

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ وَالْعَمَلَ .... 57\III

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ عَاجِلِهِ وَآجِلِهِ .... 319\III

اللَّهُمَّ مَا رَزَقْتَنِي مِمَّا أُحِبُّ فَاجْعَلْهُ قُوَّةً لِي .... 57\III

اللَّهُمَّ مَا زَوَيْتَ عَنِّي مِمَّا أُحِبُّ فَاجْعَلْهُ فَرَاغًا .... 57\III

الْمُؤْمِنُ الْقَوِيُّ خَيْرٌ وَأَحَبُّ إِلَى اللهِ مِنَ .... 281\III

الْمُؤْمِنُ حَرَامٌ عَلَى الْمُؤْمِنِ كَحُرْمَةِ هَذَا الْيَوْمِ .... 527\II

الْمُسْتَغْفِرُ مِنْ ذَنْبٍ وَهُوَ مُقِيمٌ عَلَيْهِ كَالْمُسْتَهْزِي .... 149\III

الْمُسْكِرُ قَلِيلُهُ وَكَثِيرُهُ حَرَامٌ .... 223\III

الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لاَ يَظْلِمُهُ وَلاَ يَخْذُلُهُ .... 493\II

الْمَشَّاءُونَ بِالنَّمِيمَةِ، الْمُفَرِّقُونَ بَيْنَ الأَحِبَّةِ .... 506\II

الْمَكْرُ وَالْخِدَاعُ فِي النَّارِ .... 503\II
الْمِنْحَةُ تَمْنَحُ أَخَاكَ الدَّرَاهِمَ أَوْ ظَهْرَ دَابَّةٍ .... 248\II
النَّفْسُ بِالنَّفْسِ، وَالتَّارِكُ لِدِينِهِ الْمُفَارِقُ .... 395\I

ب

بِئْسَتِ الدَّارُ لِمَنْ صَدَّتْهُ عَنْ آخِرَتِهِ وَقَصَّرَتْ .... 404\II
بِئْسَمَا اتَّجَرْتُمْ فِي يَوْمٍ أَوْ بَعْضِ يَوْمٍ، سَخَطِي وَمَعْصِيَتِي .... 403\II
بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ سَبْعًا .... 118\III
بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ سِتًّا: طُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا .... 117\III
بِأَمْرِهِ ثُمَّ إِنَّهَا تَخْلُفُ مِنْ بَعْدِهِمْ خُلُوفٌ يَقُولُونَ .... 474\II
بَايَعْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَلَى إِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ .... 255\I
بَايِعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللهِ شَيْئًا .... 574\I
بِحَسْبِ ابْنِ آدَمَ أُكُلَاتٌ يُقِمْنَ صُلْبَهُ .... 231\III
بِحَسْبِ امْرِيءٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ .... 119\I؛ 493\II، 494
بِرَحْمَتِكَ أَدْخِلْنِي الْجَنَّةَ بِرَحْمَتِكَ أَدْخِلْنِي الْجَنَّةَ .... 235\II
بَشِّرْ هَذِهِ الْأُمَّةَ بِالثَّنَاءِ بِالْعِزِّ وَالرِّفْعَةِ وَالدِّينِ وَالتَّمْكِينِ .... 62\I
بَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ .... 43\III
بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى أَهْلِ عُمَانَ كِتَابًا فِيهِ .... 274\I
بَعَثَنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي بَعْثٍ فَقَالَ .... 511\I
بَقُوا بَيْنَ ظَهْرَانِي الْمَفَازَةِ لَا زَادَ وَلَا حَمُولَةَ .... 106\III
بِكَتْبِ رِزْقِهِ وَعَمَلِهِ وَأَجَلِهِ، وَشَقِيٌّ أَوْ سَعِيدٌ، فَوَالَّذِي .... 169\I
بِكُلِّ خَطْوَةٍ تَمْشِيهَا إِلَى الصَّلَاةِ صَدَقَةٌ .... 221\II

بَلِ ائْتَمِرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَانْتَهُوا عَنِ الْمُنْكَرِ حَتَّى إِذَا .... 485\II

بَلَى، قُولِي: اَللَّهُمَّ رَبَّ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ ﷺ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي وَأَذْهِبْ .... 201\I

بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ .... 157\I

بَيَانُكَ عَنِ الْأَرْتَمِ صَدَقَةٌ .... 247\II

بَيْنَ الرَّجُلِ وَبَيْنَ الْكُفْرِ وَالشِّرْكِ تَرْكُ الصَّلاَةِ .... 159\I

بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ سِنُونَ خَدَّاعَةٌ، يُتَّهَمُ فِيهَا .... 150\I

بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ ﷺ ذَاتَ يَوْمٍ .... 85\I

ت

تُؤْمِنَ بِالْأَقْدَارِ كُلِّهَا خَيْرِهَا وَشَرِّهَا وَحُلْوِهَا وَمُرِّهَا .... 112\I

تَأْتُونِي بِالدُّنْيَا تَحْمِلُونَهَا عَلَى رِقَابِكُمْ .... 575\II

تَبَسُّمُكَ فِي وَجْهِ أَخِيكَ لَكَ صَدَقَةٌ .... 204\II

تَجَاوَزُوا عَنْهُ لَعَلَّ اللهَ أَنْ يَتَجَاوَزَ عَنَّا .... 542\II

تَجَشَّأَ رَجُلٌ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ، فَقَالَ: كُفَّ عَنَّا .... 244\III

تَحَاجَّتِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ، فَقَالَتِ النَّارُ .... 522\II

تَحْمِلُ بِشِدَّةِ ذِرَاعَيْكَ مَعَ الضَّعِيفِ .... 204\II

تَدْنُو الشَّمْسُ مِنَ الْعِبَادِ حَتَّى تَكُونَ قَدْرَ مِيلٍ أَوْ .... 540\II

تَدْنُو الشَّمْسُ مِنْهُمْ، فَيَبْلُغُ النَّاسَ مِنَ الْكُرَبِ .... 538\II

تَرَكَ بَيْنَ ذَلِكَ أَشْيَاءَ مِنْ غَيْرِ نِسْيَانٍ رَحْمَةً مِنْهُ .... 362\II

تَرَكَتْ ثِنْتَيْ عَشْرَةَ عَنْزَةً وَصِيصَتَهَا .... 27\II

تَرَكْتُكُمْ عَلَى بَيْضَاءَ نَقِيَّةٍ لَيْلُهَا كَنَهَارِهَا .... 228\I

تَرَوْنَ أَنَّهُ مِنْكُمْ بَعِيدٌ فَأَنَا أَبْعَدُكُمْ مِنْهُ .... 276\II

تَرَوْنَ أَنَّهُ مِنْكُمْ قَرِيبٌ فَأَنَا أَوْلاَكُمْ بِهِ .... 275\II
تُسَبِّحُ اللّٰهَ دُبُرَ كُلِّ صَلاَةٍ عَشْرًا وَتَحْمَدُهُ عَشْرًا .... 41\III
تُسَبِّحُونَ وَتُكَبِّرُونَ وَتَحْمَدُونَ دُبُرَ كُلِّ صَلاَةٍ .... 197\II
تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةٌ، وَكُلُّ تَكْبِيرَةٍ صَدَقَةٌ، وَكُلُّ .... 195\II
تَسْعَى بِشِدَّةِ سَاقِيكَ مَعَ اللَّهْفَانِ الْمُسْتَغِيثِ .... 204\II
تَصَافَحُوا فَإِنَّهُ يُذْهِبُ الشَّحْنَاءَ وَتَهَادَوْا .... 515\II
تَصَدَّقْ بِهِ عَلَى خَادِمِكَ .... 209\II
تَصَدَّقْ بِهِ عَلَى زَوْجَتِكَ .... 209\II
تَصَدَّقْ بِهِ عَلَى نَفْسِكَ! قَالَ: عِنْدِي دِينَارٌ آخَرَ .... 209\II
تَصَدَّقْ بِهِ عَلَى وَلَدِكَ .... 209\II
تَصَدَّقُوا! فَقَالَ رَجُلٌ: عِنْدِي دِينَارٌ! فَقَالَ .... 209\II
تَصِلُ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِي مَنْ حَرَمَكَ وَتَعْفُو .... 614\I
تَعْبُدُ اللّٰهَ لاَ تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا، وَتُقِيمُ الصَّلاَةَ .... 99\II، 100
تَعْدِلُ بَيْنَ اثْنَيْنِ صَدَقَةٌ .... 221\II
تَعَرَّفْ إِلَى اللّٰهِ فِي الرَّخَاءِ يَعْرِفْكَ .... 17\II
تَعَلَّمْتُ الْعِلْمَ وَعَلَّمْتُهُ وَقَرَأْتُ الْقُرْآنَ فِيكَ .... 58\I
تُعِينُ الرَّجُلَ فِي دَابَّتِهِ فَتَحْمِلُهُ عَلَيْهَا أَوْ تَرْفَعُ لَهُ .... 221\II
تُعِينُ صَانِعًا وَتَصْنَعُ لِأَخْرَقَ .... 203\II
تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا .... 267\III
تَقُولُ النَّارُ لِلْمُؤْمِنِ: جُزْ يَا مُؤْمِنُ، فَقَدْ أَطْفَأَ .... 115\II
تَقُولُونَ: يَا مُحَمَّدُ، يَا مُحَمَّدُ! فَأَقُولُ: قَدْ بَلَّغْتُ .... 575\II
تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا .... 119\III

تُكْتَبُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ .... I\370

تَكُفُّ شَرَّكَ عَنِ النَّاسِ فَإِنَّهَا صَدَقَةٌ .... II\203

تَكْفِيرٌ لِلسَّيِّئَاتِ وَمُطْرِدَةٌ لِلدَّاءِ عَنِ الْحَسَدِ .... II\328

تَكَلَّمَ رَجُلٌ مِنْهُمْ بِبَاطِلٍ فَرُفِعَتْ عَنْهُمْ .... II\567

تَكُونُ النُّبُوَّةُ فِيكُمْ مَا شَاءَ اللهُ أَنْ تَكُونَ .... II\301

تِلْكَ السَّكِينَةُ، تَنَزَّلَتْ لِلْقُرْآنِ .... II\566

تِلْكَ الْمَلاَئِكَةُ كَانَتْ تَسْمَعُ لَكَ، وَلَوْ قَرَأْتَ لأَصْبَحَتْ .... II\567

تِلْكَ عَاجِلُ بُشْرَى الْمُؤْمِنِ .... I\70

تُلِيَتْ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ ﷺ هَذِهِ الْآيَةَ ﴿يَاأَيُّهَا النَّاسُ .... I\321

تَمَسَّكُوا بِعَهْدِ عَمَّارٍ وَمَا حَدَّثَكُمْ بِهِ ابْنُ مَسْعُودٍ .... II\300

تَمْنَعُهُ مِنَ الظُّلْمِ، فَذَلِكَ نَصْرُكَ إِيَّاهُ .... II\517

تُمِيطُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ .... II\221

تُمِيطُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ وَتُسْمِعُ الْأَصَمَّ .... II\204

تَنَادَوْا: هَلُمُّوا إِلَى حَاجَتِكُمْ .... II\562

تَنْزِلُ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ وَتَغْشَاهُمُ الرَّحْمَةُ وَتَحُفُّ بِهِمُ الْمَلاَئِكَةُ وَ .... II\571

تُنْكِرُهُ قُلُوبُكُمْ وَتَنْفِرُ عَنْهُ أَشْعَارُكُمْ وَأَبْشَارُكُمْ .... II\276

تَهَادَوْا فَإِنَّ الْهَدِيَّةَ تُذْهِبُ وَحَرَ الصَّدْرِ .... II\515

تُوُفِّيَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ -يَعْنِي .... I\366

ث

ثَلاَثُ دَعَوَاتٍ مُسْتَجَابَاتٌ لاَ شَكَّ فِيهِنَّ: دَعْوَةُ الْمَظْلُومِ .... I\335

ثَلاَثٌ لاَ يُغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ مُسْلِمٍ .... I\118، 256

ثَلاَثٌ مِنْ أَخْلاَقِ الْإِيمَانِ: مَنْ إِذَا غَضِبَ .... I\487
ثَلاَثٌ مَنْ فَعَلَهُنَّ فَقَدْ طَعِمَ طَعْمَ الْإِيمَانِ .... I\125، II\142
ثَلاَثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ بِهِنَّ حَلاَوَةَ الْإِيمَانِ .... I\120، III\128
ثَلاَثَةٌ فِي ظِلِّ اللهِ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَوْمَ لاَ ظِلَّ إِلاَّ ظِلُّهُ .... I\138
ثَلاَثَةٌ لاَ يُسْأَلُ عَنْهُمْ: رَجُلٌ يُنَازِعُ اللهَ إِزَارَهُ .... II\525
ثُمَّ أَتَاهُ عَنْ يَمِينِهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ .... I\475
ثُمَّ أَتَاهُ مِنْ بَعْدِهِ يَعْنِي مِنْ خَلْفِهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ .... I\475
ثُمَّ أَعْرَضَ وَأَشَاحَ، ثَلاَثًا حَتَّي ظَنَنَّا أَنَّهُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا .... II\288
ثُمَّ الْأَقْرَبَ فَالْأَقْرَبَ .... II\265
ثُمَّ أَمَرَ بِهِ فَسُحِبَ عَلَى وَجْهِهِ حَتَّي أُلْقِيَ فِي النَّارِ .... I\58
ثُمَّ أَنْشَأَ عُمَرُ فَقَالَ: رَضِينَا بِاللهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلاَمِ .... I\288
ثُمَّ انْظُرْ إِلَى أَهْلِ بَيْتٍ جِيرَانِكَ فَأَصِبْهُمْ مِنْهَا .... I\455
ثُمَّ بَعَثُوا رَائِدَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ إِلَى رَبِّ الْعِزَّةِ .... II\569
ثُمَّ تَكُونُ خِلاَفَةً عَلَى مِنْهَاجِ النُّبُوَّةِ .... II\301
ثُمَّ تَكُونُ مُلْكًا جَبْرِيَّةً، فَتَكُونُ مَا شَاءَ اللهُ .... II\301
ثُمَّ تَكُونُ مُلْكًا عَاضًّا مَا شَاءَ اللهُ .... II\301
ثُمَّ تَلاَ هَذِهِ الْآيَةَ: ﴿وَما كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا .... II\342
ثُمَّ تَلاَ: ﴿تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ .... II\317
ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَاسْتَحَالَتْ غَرْبًا .... II\306
ثُمَّ ذَكَرَ الرَّجُلَ يُطِيلُ السَّفَرَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ، يَمُدُّ يَدَيْهِ .... I\317
ثُمَّ ذَكَرَ لَنَا الصَّلاَةَ وَالزَّكَاةَ وَالْحَجَّ وَالصَّدَقَةَ .... III\291
ثُمَّ سَأَلَ رَبَّهُ أَنْ يَقْبِضَهُ وَهُوَ سَاجِدٌ .... II\234

ثُمَّ طَلَعَ الْمِنْبَرَ، فَقَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي فَرَطُكُمْ .... 291\II
ثُمَّ قَالَ: أَبْشِرُوا فَإِنَّ اللهَ قَدْ غَفَرَ لَكُمْ .... 161\III
ثُمَّ قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ، اللَّهُمَّ بَعَثْتَنِي بِهَذِهِ الْكَلِمَةِ .... 161\III
ثُمَّ قَالَ: يَا رَبِّ ذَكَرٌ أَمْ أُنْثَى .... 177\I
ثُمَّ قَالَ: يَا هَؤُلَاءِ الرَّحِيلَ .... 106\III
ثُمَّ مَرَّ رَجُلٌ آخَرُ، فَقَالَ ﷺ .... 523\II
ثُمَّ نَهَى عَنِ التِّجَارَةِ فِي الْخَمْرِ .... 201\III
ثُمَّ يَأْتِي قَوْمٌ يَشْهَدُونَ وَلَا يُسْتَشْهَدُونَ .... 243\III
ثُمَّ يَتَحَوَّلُ فَيَعْمَلُ عَمَلاً سَيِّئاً .... 194\I
ثُمَّ يُخْتَمُ لَهُ عَمَلُهُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ .... 193\I
ثُمَّ يَخْرُجُ الْمَلَكُ بِالصَّحِيفَةِ فِي يَدِهِ فَلَا يَزِيدُ عَلَى .... 177\I
ثُمَّ يُرْسَلُ إِلَيْهِ الْمَلَكُ، فَيَنْفُخُ فِيهِ الرُّوحَ، وَيُؤْمَرُ بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ .... 169\I
ثُمَّ يَرْفَعُهَا ثُمَّ تَكُونُ خِلَافَةٌ عَلَى مِنْهَاجِ النُّبُوَّةِ .... 301\II
ثُمَّ يُصَلِّي ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللهَ إِلاَّ غَفَرَ اللهُ .... 557\I
ثُمَّ يَقُولُ لِأَهْلِ النَّارِ: كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ .... 403\II
ثُمَّ يَقُولُ: يَا رَبِّ أَجَلُهُ؟ فَيَقُولُ رَبُّكَ مَا شَاءَ .... 177\I
ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ .... 169\I
ثُمَّ يَلْتَفِتُ الْعَبْدُ يَمْنَةً وَيَسْرَةً، فَيَقُولُ اللهُ .... 142\III
ثُمَّ يَمْسَحُ وَجْهَهُ بِالْمَاءِ، وَيَقُولُ .... 80\III

ج

جِئْتَ تَسْأَلُ عَنِ الْبِرِّ وَالْإِثْمِ؟ قُلْتُ: نَعَمْ .... 259\II

جِئْتَ تَسْأَلُنِي عَنِ الْبِرِّ وَالْإِثْمِ .... 260\II

جَاءَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى بَيْتِنَا وَأَنَا صَبِيٌّ فَخَرَجْتُ .... 251\III

جَاءَ خَصْمَانِ إِلَى ﷺ، فَادَّعَي أَحَدُهُمَا .... 453\II

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَسَأَلَهُ أَنْ يُوصِيَهُ .... 56\II

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فقَالَ: أَرَأَيْتَ رَجُلاً غزَا .... 56\I

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ يَشْكُو جَارَهُ .... 446\I

جَاءَ رَجُلٌ بنَاقَةٍ مَخْطُومَةٍ فَقَالَ .... 18\III

جَاءَ مَالِكٌ الْأَشْجَعِيُّ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ .... 66\II

جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَوَجْهُهُ كَالْقَمَرِ ل .... 141\II

جَارٌ لَهُ حَقَّانِ، وَجَارٌ لَهُ ثَلاَثَةُ حُقُوقٍ .... 449\I

جَعَلَ غِنَاهُ فِي قَلْبِهِ .... 416\II

جُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلاَةِ .... 401\II

جَمَعَ اللهُ ذَلِكَ جَمِيعًا ثُمَّ قَذَفَ بِهِ فِي نَارٍ .... 327\I

حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمُ النِّسَاءُ وَالطِّيبُ .... 401\II

ح

حَتَّي إِذَا رَأَي أَنَّهُ قَدْ خَرَجَ مِنْهَا زَلَّتْ فَهَوَتْ .... 257\III

حَتَّي إِذَا لَمْ يَدْرُوا مَا سَلَكُوا مِنْهَا أَكْثَرَ أَوْ مَا بَقِيَ .... 106\III

حَتَّي أَعْلَمَ أَنَّهُ لاَ يَمْنَعُنِي رِزْقًا قَسَّمْتَهُ لِي .... 386\II

حَتَّي الشَّوْكَةُ يُشَاكُهَا إِلاَّ كَفَّرَ اللهُ بِهَا .... 575\I

حَتَّي اللُّقْمَةُ تَرْفَعُهَا إِلَى فِي امْرَأَتِكَ .... 208\II

حَتَّي تَخْرُجَ مِنْ تَحْتِ أَظْفَارِهِ .... 560\I

حَتَّي يَدَعَ مَا لاَ بَأْسَ بِهِ حَذَرًا مِمَّا بِهِ بَأْسٌ .... I\530
حَتَّي يَعْلَمَ أَنَّ مَا أَصَابَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُخْطِئَهُ .... II\52
حَتَّي يَقُولَ: مَنْ خَلَقَ رَبَّكَ .... II\375
حَتَّي يَقُولُوا: هَذَا اللهُ خَلَقَ الْخَلْقَ، فَمَنْ خَلَقَ اللهَ .... II\375
حَتَّي يَكُونَ بَكْرًا ابْنَ مَخَاضٍ أَوِ ابْنَ لَبُونٍ .... I\518
حَدَّ حُدُوداً فَلاَ تَعْتَدُوهَا .... II\341
حَدَّثَنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ وَهُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ .... I\169
حَدِيثٌ سَمِعْنَاهُ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ ذَكَرَ خِلاَلَ الْمُنَافِقِ .... III\249
حَرَامٌ عَلَيْهِ أَنْ يَدْفَعَهُ دَفْعَةً بَغْتَةً .... II\527
حَرَّمَ أَشْيَاءَ فَلاَ تَنْتَهِكُوهَا .... II\341
حَرَّمَ عَلَيْكُمْ أَشْيَاءَ فَلاَ تَعْتَدُوهَا .... II\362
حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ .... III\281
حُسْنُ الْخُلُقِ وَ الْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي نَفْسِكَ وَكَرِهْتَ أَنْ يَطَّلِعَ .... II\259
حُطَّتْ خَطَايَاهُ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ .... I\563
حُطَّتْ عَنْهُ عِشْرُونَ سَيِّئَةً .... II\138
حَفَّتْهُمُ الْمَلاَئِكَةُ وَذَكَرَهُمُ اللهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ .... II\533
حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ .... I\347
حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ خَمْسٌ: رَدُّ السَّلاَمِ وَعِيَادَةِ الْمَرِيضِ .... II\254
حَقْوَيْهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يُلْجِمُهُ إِلْجَامًا .... II\540
حَيَاتِكَ قَبْلَ مَوْتِكَ .... III\117
حِينَ أَنْزَلَ اللهُ عَلَيْهِ: ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ .... II\150
حِينَ يُصْبِحُ يَقُولُ: سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ مِائَةَ مَرَّةٍ .... III\41

خ

خَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ .... 521\I

خُذْ مِنْ صِحَّتِكَ لِمَرَضِكَ وَمِنْ حَيَاتِكَ لِمَوْتِكَ .... 101\III

خُذُوا عَنِّي خُذُوا عَنِّي قَدْ جَعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلاً .... 401\I

خُذُوا مَا حَلَّ وَدَعُوا مَا حَرُمَ .... 275\III

خُذُوا مَتَاعَهَا وَدَعُوهَا .... 488\I

خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ وَفِي يَدِهِ كِتَابَانِ، فَقَالَ .... 194\I

خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ يَوْمًا كَالْمُوَدِّعِ فَقَالَ .... 292\II

خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ .... 561\I

خَرَجَتْ جَارِيَةٌ عَلَيْهَا أَوْضَاحٌ بِالْمَدِينَةِ فَرَمَاهَا يَهُودِيٌّ .... 505\I

خَرَجْنَا نُرِيدُ رَسُولَ اللهِ ﷺ وَمَعَنَا وَائِلُ بْنُ حُجْرٍ .... 79\I

خَزَائِنُ اللهِ الْكَلاَمُ، فَإِذَا أَرَادَ اللهُ شَيْئًا قَالَ لَهُ .... 185\II

خَشْيَتَكَ أَخْوَفَ الأَشْيَاءِ عِنْدِي .... 58\III

خَطَبَنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ فَقَالَ رَجُلٌ: مَنْ أَبِي .... 287\I

خَطَبَنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ .... 286\I

خَطَبَنَا عَمَّارُ رضي الله عنه فَأَوْجَزَ وَأَبْلَغَ .... 284\II

خَلَّتَانِ لاَ يُحْصِيهِمَا رَجُلٌ مُسْلِمٌ إِلاَّ دَخَلَ الْجَنَّةَ .... 41\III

خُلِقَ ابْنُ آدَمَ عَلَى سِتِّينَ وَثَلاَثِمِائَةِ مَفْصَلٍ .... 223\II

خَمْسٌ مَنْ جَاءَ بِهِنَّ مَعَ الإِيمَانِ دَخَلَ الْجَنَّةَ .... 128\II

خَيْرُ الأَصْحَابِ عِنْدَ اللهِ خَيْرُهُمْ لِصَاحِبِهِ .... 451\I

خَيْرُ الْجِيرَانِ عِنْدَ اللهِ خَيْرُهُمْ لِجَارِهِ .... 451\I

خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينِ .... 243\III
خَيْرُ اللَّيْلِ جَوْفُهُ .... 331\II
خَيْرٍ لَكُمْ مِنْ أَنْ تَلْقَوْا عَدُوَّكُمْ فَتَضْرِبُوا أَعْنَاقَهُمْ .... 214\II
خَيْرٍ لَكُمْ مِنْ إِنْفَاقِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ .... 214\II
خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ .... 559\II
خَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلاَمِ .... 509\II

د

دَبَّ إِلَيْكُمْ دَاءُ الْأُمَمِ مِنْ قَبْلِكُمْ: الْحَسَدُ وَالْبَغْضَاءُ .... 497\II
دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَبَيْنَ يَدَيَّ أَرْبَعَةٌ .... 314\III
دَخَلَتْ شَاةٌ لِجَارٍ لَنَا فَأَخَذَتْ قُرْصَةً لَنَا .... 447\I
دَعْ أُذُنَهَا وَخُذْ بِسَالِفَتِهَا .... 515\I
دَعْ مَا يُرِيبُكَ إِلَى مَا لاَ يُرِيبُكَ .... 347, 348\I
دَعَا رَسُولُ اللهِ ﷺ بِدُعَاءٍ كَثِيرٍ لَمْ نَحْفَظْ مِنْهُ شَيْئًا .... 320\III
دَعَانِي فَأَجَبْتُهُ، وَسَأَلَنِي فَأَعْطَيْتُهُ، وَنَصَحَ لِي .... 45\III
دَعَاهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رُؤُوسِ الْخَلاَئِقِ .... 481\I
دَعْهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ .... 74\II
دَمُهُ عَلَيْهِ حَرَامٌ أَنْ يَسْفِكَهُ .... 527\II
دِينَارٌ أَنْفَقْتَهُ فِي سَبِيلِ اللهِ وَدِينَارٌ أَنْفَقْتَهُ فِي رَقَبَةٍ .... 209\II
دِينَارٌ تَصَدَّقْتَ بِهِ عَلَى مِسْكِينٍ وَدِينَارٌ أَنْفَقْتَهُ .... 209\II
دِينَارٌ يُنْفِقُهُ الرَّجُلُ عَلَى أَصْحَابِهِ فِي سَبِيلِ اللهِ .... 208\II
دِينَارٌ يُنْفِقُهُ عَلَى فَرَسِهِ فِي سَبِيلِ اللهِ .... 208\II

ذ

ذَاكِرُ اللهِ فِي الْغَافِلِينَ كَشَجَرَةٍ خَضْرَاءَ........304\III
ذَاكِرُ اللهِ فِي الْغَافِلِينَ كَمَثَلِ الْمُقَاتِلِ........304\III
ذَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ، فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ........286\I، 365\II
ذَكَرَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمًا رَفْعَ الْعِلْمِ........556\II
ذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ........473\II
ذَلِكَ أَنَّهُ يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ........44\III
ذَلِكَ بَأَنِّي جَوَادٌ وَاجِدٌ مَاجِدٌ، أَفْعَلُ مَا أُرِيدُ........184\II
ذَلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ........197\II
ذَهَبَ الذَّاكِرُونَ بِكُلِّ خَيْرٍ........291\III
ذَهَبَ الْمُفْطِرُونَ الْيَوْمَ بِالْأَجْرِ........551\II
ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالدَّرَجَاتِ الْعُلَى وَالنَّعِيمِ........197\II
ذُو طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ........77\III

ر

رَأْسُ الْأَمْرِ الْإِسْلَامُ وَعَمُودُهُ الصَّلَاةُ وَذِرْوَةِ سَنَامِهِ........317\II
رَأَيْتُ الْجَنَّةَ فَتَنَاوَلْتُ مِنْهَا عَنْقُودًا........183\II
رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ ضَحِكَ حَتَّى بَدَتْ........377\I
رَأَيْتُنِي فِي الْمَنَامِ أَنْزِعُ عَلَى قَلِيبٍ........306\II
رَأَيْتُهُ أَطْلَقَ النَّاسِ وَجْهًا وَأَكْثَرَهُمْ ضَحِكاً........289\II
رُبَّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ ذِي طِمْرَيْنِ مَدْفُوعٍ بِالْأَبْوَابِ........335\I

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَتُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ .... II\172

رَبِّ زِدْ أُمَّتِي! فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ........................III\19

رَبِّ زِدْ أُمَّتِي، فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ ....III\20

رُبَّ قَتِيلٍ بَيْنَ صَفَّيْنِ اللهُ أَعْلَمُ بِنِيَّتِهِ .... I\47

رَبِّ! ذَاكَ عَبْدُكَ يُرِيدُ أَنْ يَعْمَلَ سَيِّئَةً........................III\15

رَبَّنَا أَتَيْنَا عَلَى عِبَادٍ مِنْ عِبَادِكَ يُعَظِّمُونَ آلاَءَكَ........................II\569

رَجُلٌ آتَاهُ اللهُ الْقُرْآنَ فَهُوَ يَقْرَؤُهُ آنَاءَ........................I\390، II\500

رَجُلٌ تَعَلَّمَ الْعِلْمَ وَعَلَّمَهُ وَقَرَأَ الْقُرْآنَ، فَأُتِيَ بِهِ .... I\58

رَجُلٌ حَيْثُ تَوَجَّهَ عَلِمَ أَنَّ اللهَ مَعَهُ........................ I\138

رَجُلٌ خَرَجَ مِنَ الإِسْلاَمِ فَحَارَبَ اللهَ وَرَسُولَهُ .... I\409

رَجُلٌ فِي شَكٍّ مِنْ أَمْرِ اللهِ تَعَالَى........................II\525

رَجُلٌ مِنْ أَشْرَافِ النَّاسِ، هَذَا وَاللهِ حَرِيٌّ........................ II\523

رَجُلٌ وَسَّعَ اللهُ عَلَيْهِ وَأَعْطَاهُ مِنْ أَصْنَافِ الْمَالِ فَأُتِيَ بِهِ .... I\59

رَجُلٌ يُؤْتَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُقَالُ........................ I\376

رِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا ....III\43

رِجْلِهِ الَّتِي يَمْشِي بِهَا ....III\44

رَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لاَ يَحْتَسِبُ........................III\157

رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ شَرَائِعَ الإِسْلاَمِ قَدْ كَثُرَتْ عَلَيْنَا ....III\286

رَسُولَ اللهِ، دَعَوْتَ بِدُعَاءٍ كَثِيرٍ لَمْ نَحْفَظْ مِنْهُ........................III\320

رَضِّنِي مِنَ الْعِيشِ بِمَا قَسَّمْتَ لِي .... II\386

رَفَعَ السَّبَابَةَ إِلَى السَّمَاءِ، فَسُقُوا حَتَّى أَحَبُّوا........................ I\340

رَفَعَ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ دَرَجَةٍ........................III\21

رُفِعَتِ الْأَقْلَامُ وَجَفَّتِ الصُّحُفُ.......................II\17

ز

زَادُكَ حَرَامٌ وَرَاحِلَتُكَ حَرَامٌ وَحَجُّكَ غَيْرُ.......................I\323
زَادُكَ حَلَالٌ وَرَاحِلَتُكَ حَلَالٌ وَحَجُّكَ مَبْرُورٌ.......................I\323
زَانٍ مُحْصَنٌ يُرْجَمُ وَرَجُلٌ قَتَلَ مُتَعَمِّدًا فَيُقْتَلُ.......................I\409
زِنَةَ عَرْشِهِ، وَمِدَادَ كَلِمَاتِهِ.......................III\313
زِنَةَ مَا خَلَقَ وَ زِنَةَ مَا هُوَ خَالِقٌ.......................III\317

س

سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ كَشْفِ الْعَوْرَةِ خَالِيًا.......................I\135
سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ.......................II\520
سُئِلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنِ السَّمْنِ وَالْجُبْنِ وَالْفِرَاءِ.......................II\342
سُئِلَ عَنِ الفَرَعِ، فَقَالَ: هُوَ حَقٌّ وَإِنْ تَتْرُكُوهُ.......................I\518
سُئِلَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا عَنْ خُلُقِ رَسُولِ اللهِ ﷺ.......................I\485
سَأُؤَدِّي هَذِهِ الْفَرَائِضَ وَأَجْتَنِبُ مَا نَهَيْتَنِي عَنْهُ.......................II\99
سَاعَةٌ يَتَفَكَّرُ فِيهَا فِي صُنْعِ اللهِ تَعَالَى.......................I\364
سَاعَةٌ يَخْلُو فِيهَا لِحَاجَتِهِ مِنَ الْمَطْعَمِ.......................I\364
سَاعَةٌ يُنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ، وَسَاعَةٌ يُحَاسَبُ فِيهَا.......................I\364
سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَنِ الْمَعْرُوفِ، فَقَالَ.......................II\251
سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ: أَيُّ اللَّيْلِ خَيْرٌ.......................II\331

سَأَلُوا رَسُولَ اللهِ ﷺ حَتَّي أَحْفَوْهُ فِي الْمَسْأَلَةِ .... 287\I

سُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ كُلِّ شَيْءٍ .... 315\III

سُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ فِي الأَرْضِ .... 314\III

سُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ فِي السَّمَاءِ .... 314\III

سُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ، وَسُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ .... 315\III

سُبْحَانَ اللهِ مِلْءَ مَا أَحْصَي كِتَابُهُ .... 315\III

سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلآنِ .... 119\II

سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ .... 317\III

سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ عَدَدَ خَلْقِهِ، وَرِضَا نَفْسِه .... 313\III

سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ، سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ .... 132\II

سُبْحَانَ اللهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ .... 313\III

سُبْحَانَكَ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي .... 175\II

سَبِّحِي اللهَ مِائَةَ تَسْبِيحَةٍ فَإِنَّهَا تَعْدِلُ مِائَةَ رَقَبَةٍ .... 218\II

سَدِّدُوا وَقَارِبُوا فَإِنَّ صَاحِبَ الْجَنَّةِ يُخْتَمُ لَهُ .... 195\I

سَكَتَ عَنْ أَشْيَاءَ رَحْمَةً لَكُمْ مِنْ غَيْرِ نِسْيَانٍ .... 341\II

سَلُوا اللهَ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنَّ اللهَ يُحِبُّ .... 43\II

سَمِعَ إِخْوَانُنَا أَهْلُ الأَمْوَالِ بِمَا فَعَلْنَا فَفَعَلُوا مِثْلَهُ .... 197\II

سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَخْطُبُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ .... 102, 295\II

سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ .... 225 ،157\I

سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: قَالَ اللهُ تَعَالَى .... 135\III

سَمُّوا عَلَيْهِ أَنْتُمْ وَكُلُوا .... 369\II

سَيَتَصَدَّقُونَ وَيُجَاهِدُونَ .... 270\I

سَيِّدُ ٱلِاسْتِغْفَارِ أَنْ يَقُولَ الْعَبْدُ.. 154\III
سِيرُوا، هَذَا جُمْدَانُ. سَبَقَ الْمُفَرِّدُونَ.. 287\III
سَيُصِيبُ أُمَّتِي دَاءُ ٱلْأُمَمِ. قَالُوا: يَا نَبِيَّ اللهِ وَمَا دَاءُ ٱلْأُمَمِ.................. 498\II
سَيَكُونُ أَقْوَامٌ مِنْ أُمَّتِي يُغَلِّطُونَ فُقَهَاءَهُمْ بِعُضَلِ.................................. 300\I
سَيَكُونَ فِي آخِرِ الزَّمَانِ قَوْمٌ يُحَدِّثُونَكُمْ.. 270\II

ش

شَاهِدَاكَ أَوْ يَمِينُهُ. قُلْتُ: إِذًا يَحْلِفُ.. 451\II
شَرَّ ٱلْأُمُورِ مُحْدَثَاتُهَا.. 204\I
شَرُّ ٱلْأُمُورِ مُحْدَثَاتِهَا.وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلاَلَةٌ.. 308\II
شِرَارُ أُمَّتِي الَّذِينَ غُذُوا بِالنَّعِيمِ يَأْكُلُونَ أَلْوَانَ.. 243\III
شَرَفُ الْمُؤْمِنِ قِيَامُهُ بِاللَّيْلِ، وَعِزُّهُ اسْتِغْنَاؤُهُ.. 419\II
شَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ الْجُمْعَةَ.. 285\II
شَهْرُ رَمَضَانَ إِلاَّ أَنْ تَطَوَّعَ شَيْئًا.. 101\II

ص

صَامَ رَمَضَانَ وَحَجَّ الْبَيْتَ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ.. 128\II
صِحَّتَكَ قَبْلَ سَقَمِكَ، وَغِنَاكَ قَبْلَ فَقْرِكَ.. 117\III
صَدَقْتَ الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ.. 79\I
صَدَقَةٌ تَصَدَّقَ اللهُ بِهَا عَلَيْكُمْ فَاقْبَلُوا صَدَقَتَهُ.. 199\II
صُعِدَ بِهَا إِلَى السَّمَاءِ وَلَهَا نُورٌ تَنْتَهِي إِلَى.. 140\II

صَلِّ صَلاَةَ مُوَدِّعٍ فَإِنَّكَ إِنْ كُنْتَ لاَ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ.. I\133
صَلِّ قَائِمًا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقَاعِدًا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ.. I\314
صَلاَةُ الرَّجُلِ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ.. II\317
صَلُّوا صَلاَتَنَا وَاسْتَقْبِلُوا قِبْلَتَنَا وَأَكَلُوا ذَبِيحَتَنَا فَقَدْ.. I\268
صَلَّى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَلَى قَتْلَى أُحُدٍ بَعْدَ ثَمَانِ سِنِينَ.. II\291
صَلَّى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَلَى قَتْلَى أُحُدٍ ثُمَّ صَعِدَ الْمِنْبَرَ.. II\290
صُمَّتَا إِنْ لَمْ أَكُنْ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ.. I\322

ض

ضَرَبَ اللهُ مَثَلاً صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا.. II\357
ضَرَبَ اللهُ مَثَلاً صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا، وَعَلَى جَنْبَتَيِ الصِّرَاطِ.. I\96
ضَرَبُوا الْأَبْنِيَةَ وَسَقَوُا الرِّكَابَ.. II\554
ضَيَّعَ فَرَائِضِي وَرَكِبَ مَعْصِيَتِي وَتَرَكَ طَاعَتِي.. II\147

ط

طَعَامُ الثَّلاَثَةِ يَكْفِي الْأَرْبَعَةَ.. III\240
طَعَامُ الْوَاحِدِ يَكْفِي الِاثْنَيْنِ، وَطَعَامُ الِاثْنَيْنِ يَكْفِي.. III\240
طِيبُ الْكَلاَمِ وَإِطْعَامُ الطَّعَامِ.. I\123

ع

عَبْدٍ رَزَقَهُ اللهُ عِلْمًا وَلَمْ يَرْزُقْهُ مَالاً.. III\28

عَبْدٍ رَزَقَهُ اللهُ مَالاً وَعِلْمًا، فَهُوَ يَتَّقِي فِيهِ .... 28\III
عَبْدٍ رَزَقَهُ اللهُ مَالاً وَلَمْ يَرْزُقْهُ عِلْمًا، فَهُوَ يَتَخَبَّطُ .... 29\III
عَبْدٍ لَمْ يَرْزُقْهُ اللهُ مَالاً وَلاَ عِلْمًا وَهُوَ يَقُولُ .... 29\III
عَبْدَاللهِ وَحْدَهُ، وَأَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ .... 142\II
عَبْدُكَ يُونُسُ الَّذِي لَمْ يَزَلْ يُرْفَعُ لَهُ عَمَلٌ .... 38\II
عَبْدِي قَدْ قَبِلْتُ حَسَنَاتِكَ وَغَفَرْتُ سَيِّئَاتِكَ .... 236\II
عَجِبَ رَبُّكَ مِنْ قَوْمٍ يُقَادُونَ إِلَى .... 55\III
عَدَّ نَفْسَهُ مِنَ الْمَوْتَى .... 390\II
عَدَدَ خَلْقِهِ، وَ زِنَةَ عَرْشِهِ، وَمُنْتَهَى رَحْمَتِهِ .... 317\III
عَدَدَ خَلْقِهِ، وَرِضَا نَفْسِهِ، وَزِنَةَ عَرْشِهِ .... 313\III
عَدَدَ مَا خَلَقَ وَمَا هُوَ خَالِقٌ .... 317\III
عِرْضُهُ عَلَيْهِ حَرَامٌ أَنْ يَخْرِقَهُ .... 527\II
عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ .... 204\I، 281\II
عَطَائِي كَلاَمٌ وَعَذَابِي كَلاَمٌ إِنَّمَا أَمْرِي لِشَيْءٍ .... 184\II
عَلاَمَةُ الطُّهْرِ أَنْ يَكُونَ قَلْبُ الْعَبْدِ عِنْدِي .... 442\I
عِلْمُ اللهِ يَوْمَ الْغَيْثِ أَنَّهُ يُشْرِفُ عَلَيْكُمْ .... 62\II
عَلِمَ عَبْدِي أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذَّنْبَ .... 175\II، 148\III
عُلِّمْتُ كَمْ خَزَنَةُ النَّارِ وَحَمَلَةُ الْعَرْشِ .... 292\II
عَلِمْتُ مِنْهُ وَ مَا لاَ أَعْلَمُ .... 319\III
عَلَى الْأَبْوَابِ سُتُورٌ مُرْخَاةٌ وَعَلَى بَابِ الصِّرَاطِ دَاعٍ .... 96\I
عَلَى الْعَاقِلِ أَنْ لاَ يَكُونَ ظَاعِنًا إِلاَّ .... 364\I
عَلَى الْعَاقِلِ أَنْ يَكُونَ بَصِيرًا بِزَمَانِهِ مُقْبِلاً .... 364\I

عَلَى الْعَاقِلِ مَا لَمْ يَكُنْ مَغْلُوبًا عَلَى عَقْلِهِ أَنْ تَكُونَ .... 364\I
عَلَى أَيِّ حَالٍ قَاتَلْتَ أَوْ قُتِلْتَ بَعَثَكَ اللهُ بِتِلْكَ .... 58\I
عَلَى بَابِ الصِّرَاطِ دَاعٍ يَقُولُ .... 357\II
عَلَى جَنْبَتَيِ الصِّرَاطِ سُورَانِ فِيهِمَا أَبْوَابٌ مُفَتَّحَةٌ .... 357\II
عَلَى رَغْمِ أَنْفِ أَبِي ذَرٍّ .... 108\II
عَلَى كُلِّ سُلاَمَى أَوْ عَلَى كُلِّ عُضْوٍ مِنْ بَنِي آدَمَ .... 226\II
عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ صَدَقَةٌ. قَالُوا: فَإِنْ لَمْ يَجِدْ .... 224\II
عَلَى كُلِّ مَنْسِمٍ مِنِ ابْنِ آدَمَ صَدَقَةٌ كُلَّ يَوْمٍ .... 225\II
عَلَى وُضُوئِهِنَّ وَرُكُوعِهِنَّ وَسُجُودِهِنَّ وَمَوَاقِيتِهِنَّ .... 128\II
عَلَيْكَ بِالْجِهَادِ فَإِنَّهُ رَهْبَانِيَّةُ الإِسْلاَمِ .... 533\I
عَلَيْكُمْ بِقِيَامِ اللَّيْلِ فَإِنَّهُ دَأْبُ الصَّالِحِينَ قَبْلَكُمْ .... 328\II
عَلَيْهِ فِي كُلِّ يَوْمٍ صَدَقَةٌ .... 222\II
عِنْدِي دِينَارٌ آخَرُ .... 209\II
عُهُودَكُمْ وَمَوَاثِيقَكُمْ بِاللهِ .... 106\III

ف

فُؤَادُهُ الَّذِي يَعْقِلُ بِهِ .... 44\III
فَاتَّقُوا اللهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ .... 275\III
فَأَتَهَيَّبُ مِنْهُ، وَإِنْ كُنَّا لَنَتَمَنَّى الأَعْرَابَ .... 293\I
فَأُتِيَ بِهِمْ فَقَطَعَ أَيْدِيَهُمْ وَأَرْجُلَهُمْ وَسَمَلَ أَعْيُنَهُمْ .... 509\I
فَآثِرُوا مَا يَبْقَى عَلَى مَا يَفْنَى .... 416\II
فَاجْتَهِدُوا إِلَى أَنْ تَلْزَمُوا مَا أَحْدَثَ عُمَرُ .... 304\II

فَاجْعَلُوا ثُلُثًا لِلطَّعَامِ، وَثُلُثًا لِلشَّرَابِ، وَثُلُثًا لِلرِّيحِ ..... 232\III
فَأَحِبَّ لأَخِيكَ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ ..... 384\I
فَأَخْبِرْنِي عَنِ الإِحْسَانِ ..... 86\I
فَأَخْبِرْنِي عَنِ الإِيمَانِ ..... 85\I
فَأَخْبِرْنِي عَنِ السَّاعَةِ ..... 86\I
فَأَخْبِرْنِي عَنْ أَمَارَاتِهَا ..... 86\I
فَأَخْبَرَهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِشَرَائِعِ الإِسْلاَمِ ..... 101\II
فَاخْتَصَمْنَا إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ..... 454\II
فَأَخَذَ بِلِسَانِهِ ثُمَّ قَالَ: كُفَّ عَلَيْكَ هَذَا ..... 318\II
فَإِذَا آثَرُوا صَفْقَةَ دُنْيَاهُمْ عَلَى دِينِهِمْ ثُمَّ قَالُوا ..... 115\II
فَإِذَا أَحَبَّ لِلَّهِ وَأَبْغَضَ لِلَّهِ فَقَدِ اسْتَحَقَّ الْوَلاَيَةَ ..... 63\III
فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ ..... 43\III،36\III
فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ عَيْنَهُ الَّتِي يُبْصِرُ بِهَا ..... 44\III
فَإِذَا أَخَذْتَ مَضْجَعَكَ تُسَبِّحُهُ وَتُكَبِّرُهُ وَتَحْمَدُهُ مِائَةً ..... 41\III
فَإِذَا أَخَذَتْكُمْ فَبَرِّدُوا الْمَاءَ فِي الشِّنَانِ ..... 232\III
فَإِذَا أَرَادَ أَحَدٌ أَنْ يَفْتَحَ شَيْئًا مِنْ تِلْكَ الأَبْوَابِ ..... 357\II
فَإِذَا أَرَادَ اللهُ أَنْ يَقْضِيَ خَلْقًا، قَالَ: يَا رَبِّ أَذَكَرٌ ..... 184\I
فَإِذَا أَرَادَ اللهُ تَعَالَى أَنْ يُسَوِّيَ خَلْقَهُ بَعَثَ ..... 176\I
فَإِذَا أَقْرَرْتَ أَعْيُنَ أَهْلِ الدُّنْيَا مِنْ دُنْيَاهُمْ فَاقْرِرْ ..... 58\III
فَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ ..... 286\I
فَإِذَا انْطَمَسَتِ النُّجُومُ أَوْشَكَ أَنْ تَضِلَّ الْهُدَاةُ ..... 555\III
فَإِذَا حَلَّ الدَّيْنُ فَأَنْظَرَهُ فَلَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ ..... 256\III

فَإِذَا ذُهِبَ بِي فَعَلَيْكُمْ بِكِتَابِ اللهِ أَحِلُّوا .... 292\II

فَإِذَا رَأَى شَيْئًا يَكْرَهُهُ عَرَفْنَاهُ فِي وَجْهِهِ .... 485\I

فَإِذَا رَجَعْنَا، عَافَسْنَا الْأَزْوَاجَ وَالضَّيْعَةَ فَنَسِينَا كَثِيرًا .... 263\III

فَإِذَا سَأَلْتُمُ اللهَ فَاسْأَلُوهُ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ .... 139\III

فَإِذَا طَلَعَتْ طُبِعَ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ بِمَا فِيهِ .... 120\III

فَإِذَا طَلَعَتْ وَرَآهَا النَّاسُ آمَنُوا أَجْمَعُونَ .... 119\III

فَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَغْتَسِلْ .... 480\I

فَإِذَا غَلَبَكَ أَمْرٌ فَقُلْ: حَسْبِيَ اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ .... 281\III

فَإِذَا فَارَقْنَاكَ كُنَّا عَلَى غَيْرِهِ، قَالَ: كَيْفَ أَنْتُمْ .... 264\III

فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ .... 267\I

فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ فَقَدْ عَصَمُوا مِنْكَ دِمَاءَهُمْ .... 272\I

فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ .... 497\I

فَإِذَا كَانَ كَذَلِكَ لَمْ يَنْسَنِي عَلَى حَالٍ .... 442\I

فَإِذَا كَانَ يَوْمُ السَّابِعِ جَمَعَهُ اللهُ تَعَالَى ثُمَّ أَحْضَرَهُ .... 171\I

فَإِذَا كَانَ يَوْمُ صَوْمِ أَحَدِكُمْ فَلاَ يَرْفُثْ وَلاَ يَفْسُقْ .... 324\II

فَإِذَا مِثْلُ الظُّلَّةِ فَوْقَ رَأْسِي، فِيهَا أَمْثَالُ السُّرُجِ .... 566\II

فَإِذَا مَضَتِ الْأَرْبَعُونَ صَارَتْ عَلَقَةً ثُمَّ مُضْغَةً كَذَلِكَ .... 176\I

فَإِذَا نَزَعَ مِنْهُ الْأَمَانَةَ نَزَعَ مِنْهُ الرَّحْمَةَ .... 73\II

فَإِذَا نَزَعَ مِنْهُ الْحَيَاءَ لَمْ تَلْقَهُ إِلاَّ بَغِيضًا .... 73\II

فَإِذَا نَزَعَ مِنْهُ رِبْقَةَ الْإِسْلاَمْ لَمْ تَلْقَهُ إِلاَّ .... 73\II

فَإِذَا نَسِيَنِي حَرَّكْتُ قَلْبَهُ فَإِنْ تَكَلَّمَ تَكَلَّمَ لِي .... 442\I

فَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ .... 365\II

فَإِذَا وَجَدُوا قَوْمًا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ تَعَالَى .... II\562

فَأَرْفَعُهَا لِآكُلَهَا ثُمَّ أَخْشَى أَنْ تَكُونَ مِنَ الصَّدَقَةِ .... I\232

فَاسْتَهْدُونِي أَهْدِكُمْ .... II\155

فَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا مَا دُمْتُ فِيكُمْ .... II\292

فَاشْفَعْ لِي بِهَا عِنْدَ رَبِّكَ .... II\537

فَأَصْبَحَتْ عَنْزَهَا وَمِثْلَهَا، وَصِيصَتِهَا .... II\27

فَأَطْعِمِ الْجَائِعَ وَاسْقِ الظَّمْآنَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ .... I\439

فَأَطِيلُوا الصَّلاَةَ وَاقْصُرُوا الْخُطْبَةَ .... II\284

فَأَعْطَوْا بِجِيفَتِهِ مَالاً، فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ .... III\212

فَاعْقِلْ عَنِّي إِذَنْ: اعْبُدِ اللّٰهَ لاَ تُشْرِكْ بِهِ شَيْئًا .... II\103

فَافْعَلِ الْخَيْرَاتِ وَاتْرُكِ السَّيِّئَاتِ فَيَجْعَلُهَا اللّٰهُ لَكَ .... I\379

فَاقْبَلُوهَا، وَلاَ تَبْحَثُوا عَنْهَا .... II\362

فَأَقِيمُوا الصَّلاَةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ،، هَلْ عَقَلْتُمْ هَذِهِ .... II\294

فَأَكَبَّ عَوْفٌ يَقُولُ: لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ .... II\66

فَاكْتُبُوهَا لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةِ .... III\14

فَأَكْثَرَ النَّاسُ الْبُكَاءَ، وَأَكْثَرَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ: سَلُونِي .... II\287

فَأَكُفُّهُ عَنْهُ أَنْ لاَ يَدْخَلَهُ عُجْبٌ فَيُفْسِدَهُ ذَلِكَ .... III\45

فَأَكُفُّهُ عَنْهُ لِكَيْلاَ يُدْخِلَهُ الْعُجْبُ .... II\32

فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فَقَالَ .... I\475

فَالشُّرْبَةُ وَالشُّرْبَتَانِ عَلَى طَعَامِنَا .... III\223

فَأَمَّا الَّذِي لَهُ حَقٌّ وَاحِدٌ فَجَارٌ مُشْرِكٌ لاَ رَحِمَ لَهُ .... I\449

فَإِنَّ أَبَا الْقُعَيْسِ لَيْسَ هُوَ أَرْضَعَنِي وَلَكِنْ أَرْضَعَتْنِي .... III\194

فَإِنْ أَصَابَكَ شَيْءٌ فَلاَ تَقُولَنَّ: لَوْ أَنِّي فَعَلْتُ .... III\281
فَإِنَّ أَكْثَرَهُمْ شِبَعًا فِي الدُّنْيَا أَطْوَلُهُمْ جُوعًا .... III\244
فَإِنَّ الزَّكَاةَ حَقُّ الْمَالِ .... I\275
فَإِنَّ الْعَامِلَ يَعْمَلُ زَمَانًا مِنْ عُمْرِهِ أَوْ بُرْهَةً .... I\193
فَإِنَّ الْقَلْبَ يَضْطَرِبُ لِلْحَرَامِ وَيَسْكُنُ لِلْحَلاَلِ .... I\348
فَإِنَّ اللّٰهَ ﷻ يَقُولُ: أَنَا خَيْرُ قَسِيمٍ لِمَنْ أَشْرَكَ بِي شَيْئًا .... I\64
فَإِنَّ اللّٰهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ ذَنْبَكَ .... I\558
فَإِنَّ اللّٰهَ لاَ يَتَعَاظَمُهُ شَيْءٌ أَعْطَاهُ .... II\181
فَإِنَّ اللّٰهَ لاَ يَسْتَجِيبُ لِعَبْدٍ دُعَاءً مِنْ ظَهْرِ .... III\139
فَإِنَّ اللّٰهَ لاَ يَقْبَلُ مِنَ الْأَعْمَالِ إِلاَّ مَا أُخْلِصَ لَهُ .... I\65
فَإِنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُنْ لِيَنْسَى شَيْئًا .... II\342
فَإِنَّ الْمَطْلُوبَ هُوَ أَوْلَى بِالْيَمِينِ .... II\453
فَإِنِ امْرُؤٌ سَابَّهُ فَلْيَقُلْ: إِنِّي امْرُؤٌ صَائِمٌ .... II\324
فَإِنْ بَقِيَتْ لَهُ حَسَنَةٌ وُسِّعَ لَهُ بِهَا فِي الْجَنَّةِ .... I\587
فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي وَإِنْ ذَكَرَنِي .... I\140، II\570
فَإِنْ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلاَمَ فَقَدِ اشْتَرَكَا فِي الْأَجْرِ .... II\511
فَإِنَّ رِدَاءَهُ الْكِبْرِيَاءُ وَإِزَارَهُ الْعِزُّ .... II\525
فَإِنْ شَاءَ ﷻ أَقَامَهُ وَإِنْ شَاءَ أَزَاغَهُ، فَنَسْأَلُ اللّٰهَ .... I\201
فَإِنْ عَزَمَ فَتَوَضَّأَ ثُمَّ صَلَّى قُبِلَتْ صَلاَتُهُ .... III\309
فَإِنْ كَانَ عَيِيًّا لاَ يُبْلِغُ عَنْهُ لِسَانُهُ .... II\252
فَإِنْ كَانَ لاَ مُحَالَةَ فَثُلُثٌ لِطَعَامِهِ، وَثُلُثٌ لِشَرَابِهِ، وَثُلُثٌ لِنَفْسِهِ .... III\231
فَإِنْ كَانَ مَعْدِمًا لاَ شَيْءَ لَهُ .... II\252

فَإِنَّ كَثْرَةَ الْكَلَامِ بِغَيْرِ ذِكْرِ اللهِ قَسْوَةٌ لِلْقَلْبِ .... 437\I

فَإِنْ كَفَّرَهَا كَانَتْ لَهُ خِزْيًا فِي الدُّنْيَا وَإِنْ لَمْ .... 553\I

فَإِنَّ كُلَّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ .... 281\II

فَإِنْ لَمْ تُطِقْ ذَلِكَ فَكُفَّ لِسَانَكَ إِلاَّ .... 439\I

فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ أُخِذَ مِنْ سَيِّئَاتِ .... 163\III

فَإِنَّ لَوْ تَفْتَحُ عَمَلَ الشَّيْطَانِ .... 281\III

فَإِنْ مَرَّتْ بِهِ ثَلَاثٌ فَلْيَلْقَهُ، فَلْيُسَلِّمْ عَلَيْهِ .... 511\II

فَإِنَّ مِنَ الْبَيَانِ سِحْرًا .... 284\II

فَإِنَّ مَنْ طَلَبَ عَوْرَةَ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ طَلَبَ اللهُ .... 529\II

فَأَنَا أَكْتُبُهَا لَهُ حَسَنَةً مَا لَمْ يَعْمَلْ .... 14\III

فَانْظُرْ هَذَا الْحُطَامَ فَانْبِذْهُ إِلَيْهِمْ .... 378\II

فَانْفَلَتَتْ مِنْهُ حَتَّى جَاءَتِ النَّبِيَّ ﷺ فَأَتْبَعَهَا .... 517\I

فَإِنَّمَا أَقْطَعُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ .... 252\III

فَإِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَثْرَةُ مَسَائِلِهِمْ .... 285\I

فَإِنَّهُ جِبْرِيلُ أَتَاكُمْ يُعَلِّمُكُمْ دِينَكُمْ .... 86\I

فَإِنَّهُ لاَ يُقَرِّبُ مِنْ أَجَلٍ وَلاَ يُبَاعِدُ مِنْ رِزْقٍ .... 480\II

فَإِنَّهُ لَيْسَ ثَمَّ دِينَارٌ وَلاَ دِرْهَمٌ مِنْ قَبْلِ .... 163\II

فَإِنَّهُ مَنِ اتَّبَعَ عَوْرَاتِهِمْ، تَتَبَّعَ اللهُ عَوْرَتَهُ .... 545\II

فَإِنَّهُ مَنْ يَعِشْ مِنْكُمْ فَسَيَرَى اخْتِلاَفًا كَثِيرًا .... 281\II

فَإِنَّهُ يُطْلَى بِهَا السُّفُنُ وَيُدْهَنُ بِهَا الْجُلُودُ .... 199\III

فَإِنَّهَا أَحَبُّ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ جَبَلٍ ذَهَبٍ أَوْ .... 219\II

فَإِنَّهَا لَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَلَكُمْ فِي الْآخِرَةِ .... 397\II

فَإِنِّي أَغْفِرُ الذَّنْبَ الْعَظِيمَ وَلاَ أُبَالِي .... 597\I

فَإِنِّي لاَ أُقَاصُّ عَبْدًا الْحِسَابَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَشَاءُ أَنْ أُعَذِّبَهُ إِلاَّ .... 597\I

فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ .... 317\I

فَأَيُّ الْإِسْلاَمِ أَفْضَلُ .... 104\I

فَأَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ .... 104\I

فَأَيُّ الْهِجْرَةِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: الْجِهَادُ .... 104\I

فَأَيُّكُمْ يَعْمَلُ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ أَلْفَيْنِ وَخَمْسَمِائَةِ سَيِّئَةٍ .... 41\III

فَأَيُّمَا مُسْلِمٍ سَبَبْتُهُ أَوْ جَلَدْتُهُ فَاجْعَلْهَا لَهُ .... 491\I

فَأَيُّنَا يَنْجُو مِنْ هَذِهِ الْخِصَالِ .... 249\III

فَبَابٌ نَتَمَسَّكُ بِهِ جَامِعٌ .... 286\III

فَبَيْنَمَا هُمْ كَذَلِكَ إِذْ خَرَجَ عَلَيْهِمْ رَجُلٌ فِي حُلَّةٍ يَقْطُرُ .... 106\III

فَتَحَ رَسُولُ اللهِ ﷺ خَيْبَرَ وَهِيَ مُخْضَرَّةٌ .... 232\III

فَتَحَرَّجَ النَّاسُ أَنْ يَحْلِفُوا، فَحَلَفْتُ أَنَا أَنَّهُ أَخِي .... 79\I

فَتَذَاكَرُوا الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ .... 412\II

فَتَقُومُ النِّعْمَةُ مِنْ نِعَمِ اللهِ فَتَكَادُ أَنْ تَسْتَنْفِدَ ذَلِكَ كُلَّهُ .... 233\II

فَتَلَدَّنَ عَلَيْهِ بَعْضَ التَّلَدُّنِ .... 489\I

فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَنَزَعَ ذَنُوبًا أَوْ ذَنُوبَيْنِ، وَفِي نَزْعِهِ ضَعْفٌ .... 306\II

فَجَرَى بِمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ .... 51\II

فَجَعَلَ النَّاسُ يَمُرُّونَ بِهِ فَيَلْعَنُونَهُ .... 446\I

فَجَمَعَ أَصَابِعَهُ الثَّلاَثَ فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِهَا فِي صَدْرِي .... 260\II

فَحَمَلُوهَا فَبَاعُوهَا وَأَكَلُوا أَثْمَانَهَا .... 200\III

فَجِيءَ بِهَا إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ وَبِهَا رَمَقٌ .... 505\I

فَحَدِّثْنِي بِكَلِمَةٍ تَكُونُ جِمَاعًا .... I\533
فَحَضِرَتِ الصَّلَاةُ فَصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ .... I\558
فَدَعَا بِهِمْ فَجَزَّأَهُمْ ثَلَاثَةَ أَجْزَاءٍ فَأَعْتَقَ اثْنَيْنِ وَأَرَقَّ أَرْبَعَةً .... I\213
فَذَلِكَ الَّذِي تَأْتِيهِ الْمَعُونَةُ مِنْ عِنْدِي .... I\442
فَذَلِكَ خَمْسُونَ وَمِائَةٌ بِاللِّسَانِ، وَأَلْفٌ وَخَمْسُمِائَةٍ .... III\41
فَذَلِكَ مَثَلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ .... I\559
فَذَلِكَ مِنَ الرَّاسِخِينَ فِي الْعِلْمِ .... I\304
فَرَاغَكَ قَبْلَ شُغْلِكَ .... III\117
فَرَجَعَ فُقَرَاءُ الْمُهَاجِرِينَ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَقَالُوا .... II\197
فَرَغَ رَبُّكُمْ مِنَ الْعِبَادِ، فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ .... I\195
فَرَفَعْنَا أَيْدِينَا سَاعَةً ثُمَّ وَضَعَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَدَهُ .... III\161
فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا .... I\152
فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا .... II\556
فَسَقَطَ الصُّوَّامُ وَقَامَ الْمُفْطِرُونَ .... II\551
فَصَاحَ بِهِمْ فَاتَّبَعَ آخِرُهَا أَوَّلَهَا فَلَمْ يَفْجَأْ .... II\66
فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ وَأَمَرَ النَّاسَ .... II\45
فَصَوَّرَهَا وَخَلَقَ سَمْعَهَا وَبَصَرَهَا وَجِلْدَهَا وَلَحْمَهَا .... I\176
فَضَجِرَتْ فَلَعَنَتْهَا، فَسَمِعَ النَّبِيُّ ﷺ .... I\488
فَطَلَبَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَبِيعَهُ فَأَبَى .... II\436
فَعَرَّفَهُ نِعَمَهُ فَعَرَفَهَا .... I\58
فَعَفْوُ اللهِ أَكْثَرُ مِنْ ذُنُوبِكَ يَا حَبِيبَ بْنَ الْحَارِثِ .... I\547
فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ .... II\281

فَغَضِبَ فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ، فَقَالَ: لاَ تَسْأَلُونِي الْيَوْمَ .... 287\I

فَفَتَحَ الْمَزَادَ حَتَّى ذَهَبَ مَا فِيهَا .... 202\III

فَفَعَلُوا فَصَحُّوا ثُمَّ مَالُوا عَلَى الرِّعَاءِ فَقَتَلُوهُمْ .... 508\I

فَفَقَدَتْ عَنْزًا لَهَا وَصِيصَتَهَا .... 27\II

فَفِيمَ الْعَمَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ كَانَ أَمْرًا قَدْ فُرِغَ مِنْهُ .... 195\I

فَقَالَ أَبُوهُ: عَوْفٌ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ .... 66\II

فَقَالَ اللَّهُ: عَلِمَ عَبْدِي أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذَّنْبَ .... 545\I

فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: اللَّهُمَّ لاَ تُبْغِهَا .... 553\I

فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِلْمُدَّعِي: أَقِمْ بَيِّنَتَكَ .... 453\II

فَقَالَ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ .... 317\I

فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ: وَمَنْ يُطِيقُ هَذَا .... 225\II

فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ: إِنِّي مُسْلِمٌ، فَقَتَلَهُ رَجُلٌ مِنَ السَّرِيَّةِ .... 111\I

فَقَالَ رَجُلٌ: أَبْشِرْ بِالْجَنَّةِ .... 366\I

فَقَالَ رَجُلٌ: أَكُلَّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ .... 286\I

فَقَالَ رسول اللَّهِ ﷺ: أَسْلَمْتَ عَلَى مَا أَسْلَفْتَ مِنْ خَيْرٍ .... 373\I

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّهُ لاَ قَلِيلَ مِنْ أَذَى الْجَارِ .... 447\I

فَقَالَ لِلَّذِي فِي يَدِهِ الْيُمْنَى: هَذَا كِتَابٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ .... 194\I

فَقَالَ لَهُ: سِرْ لَعَنَكَ اللَّهُ .... 489\I

فَقَالَ لَهُ: قُمْ قَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ .... 144\III

فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: فُلاَنٌ قَتَلَكِ .... 505\I

فَقَالَ: أَسْلَمْتَ؟ فَقَالَ: نَعَمْ .... 379\I

فَقَالَ: أَيْنَ أَنْتَ مِنَ الاِسْتِغْفَارِ يَا حُذَيْفَةُ .... 171\II

فَقَالَ: حُسْنُ الْخُلُقِ .... 475\I

فَقَالَ: فَلاَ جِهَادَ وَلاَ صَدَقَةَ، فَبِمَ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ .... 106\II

فَقَالَ: لاَ تَتَّهِمِ اللهَ فِي قَضَائِهِ .... 56\II

فَقَالَ: وَمَا هِيَ؟ قَالَ: اَلْبِتْعُ وَالْمِزْرُ .... 215\III

فَقَالَتْ أُمِّي: يَاعَبْدَ اللهِ، تَعَالَ أُعْطِكَ .... 251\III

فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ: أَيْنَ مَدْخَلِي يَا رَسُولَ اللَّهِ .... 287\II

فَقَامَ رَجُلٌ، كَانَ إِذَا لاَحَى الرِّجَالَ دُعِيَ إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ .... 287\I

فَقَامَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مُتَوَكِّئًا عَلَى عَصًا أَوْ قَوْسٍ .... 312\I

فَقَامَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ .... 321\I

فَقَامَ مُتَوَكِّئًا عَلَى عَصًا أَوْ قَوْسٍ فَحَمِدَ اللهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ .... 285\II

فَقَدْ أَدَّى شُكْرَ ذَلِكَ الْيَوْمِ .... 237\II

فَقَدِ اشْتَرَى نَفْسَهُ مِنَ اللَّهِ وَكَانَ مِنْ آخِرِ يَوْمِهِ .... 152\II

فَقَدْ لَعَنَكَ اللهُ قَبْلَ النَّاسِ .... 446\I

فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ أَمَلَكٌ؟ قِيلَ: لاَ، قُلْتُ: أَنَبِيٌّ .... 293\III

فَقُلْنَا: لاَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِلاَّ أَنْ تُخْبِرَنَا .... 194\I

فَقُمْتُ إِلَيْهَا فَأَخَذْتُهَا مِنْ بَيْنِ لَحْيَيْهَا .... 447\I

فَكَانَ آخِرُ مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ عَلَى الْمِنْبَرِ .... 291\II

فَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَعَاهَدُنَا حَتَّي يَحْلِبُ عَنْزَةً .... 549\II

فَكَانَتْ صَلاَتُهُ قَصْدًا وَخُطْبَتُهُ قَصْدًا .... 284\II

فَكُلُّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةٌ وَكُلُّ تَحْمِيدَةٍ صَدَقَةٌ .... 223\II

فَكُلَّمَا أَذْنَبْتَ فَتُبْ .... 547\I

فَكُنَّا نَرَى أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ سَيَتَكَلَّمُ كَلاَمًا .... 294\II

فَلاَ تَشْرَبْهُ، وَلاَ تُسْقِهِ أَخَاكَ الْمُسْلِمَ .... III\226
فَلاَ تَكْتُبُوهَا عَلَيْهِ حَتَّى يَعْمَلَهَا، فَإِنْ عَمِلَهَا .... III\14
فَلْتُدْرِكْهُ مَنِيَّتُهُ وَهُوَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْتِي .... I\385
فَلَعَنَهُ رَجُلٌ وَقَالَ: مَا أَكْثَرَ مَا يُؤْتَى بِهِ .... I\414
فَلَمْ أَرَ أَحَدًا يَفْرِي فَرْيَهُ حَتَّى رَوِيَ النَّاسُ .... II\306
فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ عَلَى الْمِنْبَرِ فَذَكَرَ السَّاعَةَ وَذَكَرَ .... II\287
فَلَمَّا فَرَغَ، قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا .... II\99
فَلَمَّا فَرَغَ، قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ مَا دَخَلَ بَطْنِي .... III\242
فَلَهُ حَقُّ الإِسْلاَمِ وَحَقُّ الْجِوَارِ وَحَقُّ الرَّحِمِ .... I\449
فَلْيَدَعِ النَّاسَ مِنْ أَذَاهُ .... II\252
فَلْيَدَعِ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ .... II\222
فَلْيُكْثِرْ مِنْ سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ .... II\219
فَلْيَكُنْ بِمَا فِي يَدِ اللهِ أَوْثَقَ مِنْهُ بِمَا فِي يَدِهِ .... II\386
فَلْيُمْسِكْ عَنِ الشَّرِّ فَإِنَّهُ صَدَقَةٌ .... II\224
فَلْيُنَفِّسْ عَنْ مُعْسِرٍ أَوْ يَضَعُ عَنْهُ .... II\543
فَمَا أَبْقَتِ الْفَرَائِضُ فَلأَوْلَى رَجُلٍ ذَكَرٍ .... III\163
فَمَا أُحِبُّ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ فُضِّلَنِي بِشِرَاكَيْنِ فَمَا .... I\388
فَمَا أَعْطَاكُمُ اللهُ خَيْرٌ مِمَّا أُعْطِي بَنِي إِسْرَائِيلَ .... I\553
فَمَا الْهِجْرَةُ؟ قَالَ: أَنْ تَهْجُرَ السُّوءَ .... I\104
فَمَا أَمْلِكُ إِذَا لَمْ أَمْلِكْ يَدَيَّ .... I\428
فَمَا تَتْرُكُ لَهُ حَسَنَةً إِلاَّ ذَهَبَتْ بِهَا .... II\234
فَمَا تَزْكِيَةُ الْمَرْءِ نَفْسَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ .... I\125

فَمَا حَقِيقَةُ إِيمَانِكَ .... 134\I

فَمَا خَمَّرْتَ مِنْ ذَلِكَ فَهُوَ الْخَمْرُ .... 223\III

فَمَا عَمِلْتَ فِيهَا .... 58\I

فَمَا يَزَالُ يَقْذِفُ عَلَيْهِ بِالْحُجَجِ حَتَّى .... 147\II

فَمَرَّ بِجَدْيٍ أَسَكَّ مَيِّتٍ، فَتَنَاوَلَهُ فَأَخَذَ بِأُذُنِهِ .... 380\II

فَمَنِ اتَّقَانِي فَلَمْ يَجْعَلْ مَعِيَ إِلَهًا آخَرَ فَأَنَا .... 526\I

فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ فَقَدِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ .... 225\I

فَمَنْ أَحَسَّ مِنْ ذَلِكَ بِشَيْءٍ فَلْيَلْزَقْ بِالْأَرْضِ .... 478\I

فَمَنْ أَدَّاهَا بِحَقِّهَا قُبِلَتْ مِنْهُ وَقُبِلَ مِنْهُ سَائِرُ عَمَلِهِ .... 129\II

فَمَنْ آذَاهُمْ فَقَدْ آذَانِي .... 50\III

فَمَنِ انْتَقَصَ مِنْهُنَّ شَيْئًا فَهُوَ سَهْمٌ مِنَ الإِسْلَامِ تَرَكَهُ .... 94\I

فَمَنْ أَنْكَرَ فَقَدْ بَرِئَ وَمَنْ كَرِهَ فَقَدْ سَلِمَ .... 277\I

فَمَنْ تَرَكَ مَا يَشْتَبِهُ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ كَانَ لِمَا اسْتَبَانَ .... 240\I

فَمَنْ جَاهَدَهُمْ بِيَدِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ وَمَنْ جَاهَدَهُمْ .... 474\II

فَمَنْ ذَكَرَ اللهَ وَحَمِدَ اللهَ وَهَلَّلَ اللهَ وَسَبَّحَ اللهَ .... 223\II

فَمَنْ رَضِيَ فَلَهُ الرِّضَا وَمَنْ سَخِطَ .... 55\II

فَمَنْ عَمِلَ مِنْهُمْ عَمَلَ الْآخِرَةِ لِلدُّنْيَا لَمْ يَكُنْ لَهُ .... 62\I

فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدِ اسْتَحْيَا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ .... 362\I

فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدِ اسْتَحْيَا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ .... 78\II

فَمَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللهِ كُتِبَتْ لَهُ عِشْرُونَ حَسَنَةً .... 138\II

فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِشَيْءٍ مِنْ حَقِّ أَخِيهِ فَلَا يَأْخُذْهُ .... 252\III

فَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً .... 13\III

فَمَنْ وَجَدَ خَيْرًا فَلْيَحْمَدِ اللّٰهَ .... 156\II
فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ .... 574\I
فَمَنْ يُشْبِهُ؟ قَالَ .... 172\I
فَنَادَي: لَبَّيْكَ اَللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ .... 323\I
فَنَحْنُ نَمُرُّ عَلَيْهِ إِذَا هَبَطْنَا وَإِذَا عَرَجْنَا .... 235\II
فَنَزَلَ بِهِمْ عَدُوٌّ فَأَصْبَحُوا بَيْنَ أَسِيرٍ وَقَتِيلٍ .... 106\III
فَنَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ تَحْمِلُهَا الْمَلاَئِكَةُ كَالْقُبَّةِ فَلَمَّا دَنَتْ .... 567\II
فَنَزَلْنَا مَنْزِلاً فِي يَوْمٍ حَارٍ أَكْثَرُنَا ظِلاًّ .... 551\II
فَهَذَا كُلُّهُ صَدَقَةٌ مِنْكَ عَلَى نَفْسِكَ .... 204\II
فَهَلْ لَهُ مِنْ تَوْبَةٍ .... 379\I
فَهُمُ الْجُلَسَاءُ لاَ يَشْقَي بِهِمْ جَلِيسُهُمْ .... 569\II
فَهُوَ إِلَى اللّٰهِ إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ وَإِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ .... 574\I
فَهُوَ يُنْفِقُهُ آنَاءَ اللَّيْلِ وَآنَاءَ النَّهَارِ .... 500\II
فَوَاللّٰهِ مَا تَسْأَلُونِي عَنْ شَيْءٍ إِلاَّ أَخْبَرْتُكُمْ بِهِ فِي .... 237\II
فَوَقَعَ النَّاسُ الْفَاكِهَةَ فَمَغَثَتْهُمُ الْحُمَّي .... 232\III
فِي بُضْعِ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ. قَالُوا .... 195\II
فِي لِسَانِهَا شَيْءٌ تُؤْذِي جِيرَانَهَا سَلِيطَةٌ .... 445\I
فِي مِثْلِ ذَلِكَ أَنْزَلَ اللّٰهُ: ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِى .... 204\III
فَيَأْخُذُهُ بِيَدِهِ فَمَا يُرْسِلُهُ حَتَّي يَكُبَّهُ عَلَى مِنْخَرِهِ .... 147\II
فَيَأْخُذُهُ بِيَدِهِ فَمَا يُرْسِلُهُ حَتَّي يُلْبِسَهُ حُلَّةَ الإِسْتَبْرَقِ .... 147\II
فَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ فَيَتَبَاعَدُ بِهَا أَبْعَدَ مِنْ صَنْعَاءَ .... 431\I
فَيَجِدُونَ نِعْمَةَ الْبَصَرِ قَدْ أَحَاطَتْ بِعِبَادَةِ خَمْسَمِائَةِ سَنَةٍ .... 235\II

فَيُحْسِنُ وُضُوءَهَا وَخُشُوعَهَا وَرُكُوعَهَا إِلاَّ كَانَتْ ..... 569\II
فَيَحْمِلُهَا فَيَضَعُهَا عَلَى عُنُقِهِ، فَيَصْعَدُ بِهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ ..... 257\III
فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ ..... 169\I
فَيَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُ حَتَّى يُفَرِّقَ بَيْنَهُمَا الْمَوْتُ ..... 459\I
فَيُضَارُّ فِي الْوَصِيَّةِ فَيَدْخُلُ النَّارَ. ثُمَّ تَلاَ ..... 427\II
فَيَظَلُّ يَضْحَكُ، قَدْ عَلِمَ أَنَّ غِيَرَكُمْ ..... 62\II
فَيُعَرِّفُهُ ذَنْبًا ذَنْبًا: أَتَعْرِفُ أَتَعْرِفُ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ ..... 142\III
فَيَعْمَلُ بِيَدِهِ فَيَنْفَعُ نَفْسَهُ وَيَتَصَدَّقُ ..... 224\II
فَيُقَالُ لَهُ: أَلَمْ نُصِحَّ لَكَ جِسْمَكَ وَنُرْوِكَ ..... 232\II
فَيُقَالُ لَهُ: عَمِلْتَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا ..... 377\I
فَيُقَالُ لَهُ: فَإِنَّ لَكَ مَكَانَ كُلِّ سَيِّئَةٍ حَسَنَةً ..... 377\I
فَيُقْتَلُ أَوْ يُصْلَبُ أَوْ يُنْفَى مِنَ الْأَرْضِ ..... 409\I
فَيَقْضِي رَبُّكَ مَا شَاءَ وَيَكْتُبُ الْمَلَكُ ..... 177\I
فَيَقُولُ الْعَبْدُ: يَا رَبِّ بِعَمَلِي! ثَلاَثَ مَرَّاتٍ ..... 235\II
فَيَقُولُ اللهُ لِنِعْمَةٍ مِنْ نِعَمِهِ: خُذِي حَقَّكِ مِنْ حَسَنَاتِهِ ..... 234\II
فَيَقُولُ اللهُ: إِيَّايَ كُنْتَ أَحَقَّ أَنْ تَخْشَى ..... 480\II
فَيَقُولُ النَّاسُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: أَلاَ تَرَوْنَ مَا بَلَغَكُمْ ..... 538\II
فَيَقُولُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: غَشُّوهُمْ بِرَحْمَتِي ..... 569\III
فَيَقُولُ لَهُ: أَقْرَأْ صَحِيفَتَكَ ..... 142\III
فَيَقُولُ: نَعَمْ، لاَ يَسْتَطِيعُ أَنْ يُنْكِرَ ..... 377\I
فَيَقُولُ: هَلْ رَأَوْنِي؟ فَيَقُولُونَ: لاَ وَاللهِ ..... 562\III
فَيَكْتُبُ اللهُ بِهَا رِضْوَانَهُ إِلَى يَوْمِ يَلْقَاهُ ..... 431\II

فَيُكْتَبُ كَذَلِكَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ .... 184\I
فَيَكُونُونَ فِي الْعَرَقِ كَقَدْرِ أَعْمَالِهِمْ، فَمِنْهُمْ .... 540\II
فَيُنَادِيهِ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ النَّارِ: يَا فُلاَنُ .... 537\II
فِيهِ أَسْمَاءُ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَأَسْمَاءُ آبَائِهِمْ وَقَبَائِلِهِمْ .... 194\I
فِيهِ أَسْمَاءُ أَهْلِ النَّارِ وَأَسْمَاءُ آبَائِهِمْ وَقَبَائِلِهِمْ .... 195\I
فِيهِمْ فُلاَنٌ لَيْسَ مِنْهُمْ، إِنَّمَا جَاءَ لِحَاجَتِهِ .... 563\II

ق

قَاتَلَ اللهُ الْيَهُودَ إِنَّ اللهَ حَرَّمَ عَلَيْهِمُ الشُّحُومَ فَأَجْمَلُوهُ ثُمَّ .... 199\III
قَاتَلَ اللهُ الْيَهُودَ، حُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُومَ .... 200\III
قَاتَلْتُ فِيكَ حَتَّى اسْتُشْهِدْتُ، قَالَ: كَذَبْتَ .... 58\I
قَاتِلْهُمْ عَلَى أَنْ يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ .... 272\I
قَالَ اللهُ ﷻ: أَحَبُّ مَا تَعَبَّدَنِي بِهِ عَبْدِي النُّصْحُ لِي .... 254\I
قَالَ اللهُ ﷻ: إِذَا تَحَدَّثَ عَبْدِي بِأَنْ يَعْمَلَ حَسَنَةً .... 14\III
قَالَ اللهُ ﷻ: إِنَّ أُمَّتَكَ لاَ يَزَالُونَ يَقُولُونَ: مَا كَذَا .... 375\II
قَالَ اللهُ تَعَالَى: أَنَا أَهْلٌ أَنْ أُتَّقَي .... 526\I
قَالَ أَلَيْسَ قَدْ صَلَّيْتَ مَعَنَا؟ قَالَ: نَعَمْ .... 558\I
قَالَ تَعَالَى ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ .... 317\I
قَالَ جِبْرِيلُ لِلنَّبِيِّ ﷺ: إِنَّ اللهَ قَدْ حَبَّبَ إِلَيْكَ الصَّلاَةَ .... 139\II
قَالَ فِي صَوْمِ عَاشُورَاءَ: أَحْتَسِبُ عَلَى اللهِ .... 562\I
قَالَ فِي صَوْمِ يَوْمِ عَرَفَةَ: أَحْتَسِبُ عَلَى اللهِ .... 562\I
قَالَ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ ثُمَّ رَاحَ عَنْهَا .... 400\II

قَالَ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ ثُمَّ رَاحَ وَتَرَكَهَا .... III\103

قَالَ كَذَبْتَ وَلَكِنَّكَ تَعَلَّمْتَ الْعِلْمَ لِيُقَالَ عَالِمٌ .... I\59

قَالَ لَهُ: كُنْ فَيَكُونُ، فَكَيْفَ يُتَصَوَّرُ أَنْ يَنْقُصَ هَذَا .... II\185

قَالَ: اتَّقِ اللهَ فِيمَا تَعْلَمُ .... I\533

قَالَ: أَتْقَاهُمْ لِلَّهِ تَعَالَى .... II\520

قَالَ: أَصْبَحْتُ مُؤْمِنًا حَقًّا .... I\134

قَالَ: اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ .... II\50

قَالَ: الْإِيمَانُ بِاللهِ وَالْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللهِ .... II\203

قَالَ: الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ .... II\444

قَالَ: الْخُلُقُ الْحَسَنُ .... I\611

قَالَ: الذَّاكِرُونَ اللهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتُ .... II\216، III\287

قَالَ: الَّذِينَ بَدَّلَ اللهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ .... I\378

قَالَ: الشَّفَاعَةُ تَفُكُّ بِهَا الْأَسِيرَ وَتَحْقِنُ بِهَا الدَّمَ وَتَجُرُّ بِهَا .... II\201

قَالَ: الْغُسْلُ مِنَ الْجَنَابَةِ فَإِنَّ اللهَ لَمْ يَأْتَمِنِ .... II\128

قَالَ: إِلَى أَقْرَبِهِمَا مِنْكَ بَابًا .... I\450

قَالَ: أَمَرْتُهُ بِبَيْعِهَا، قَالَ: إِنَّ الَّذِي حَرَّمَ شُرْبَهَا حَرَّمَ بَيْعَهَا .... III\202

قَالَ: أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ مَخَافَةَ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ .... I\443

قَالَ: أَنْفَسُهَا عِنْدَ أَهْلِهَا وَأَكْثَرُهَا ثَمَنًا .... II\203

قَالَ: أُوصِيكَ بِتَقْوَى اللهِ فَإِنَّهُ رَأْسُ كُلِّ .... I\533

قَالَ: تَقْوَى اللهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ .... I\524

قَالَ: ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ مِنْهُ، قَالَ: يُغْفَرُ لَهُ وَيُتَابُ .... I\546

قَالَ: جَوْفُ اللَّيْلِ الْآخِرِ وَدُبُرُ الصَّلَوَاتِ .... II\331

قَالَ: فَفِيمَ الْعَمَلُ .... 50\II

قَالَ: فَمَا زَالَ يُكَبِّرُ حَتَّي تَوَارَي .... 379\I

قَالَ: فَمَنْ كَانَ يَكْفِيهِ ضَيْعَتَهُ .... 552\II

قَالَ: فَهَلْ تَمْلِكُ يَدَكَ؟ قُلْتُ .... 428\I

قَالَ: فَهَلْ لَكَ مِنْ أُمٍّ؟ قَالَ: لاَ .... 582\I

قَالَ: فَهَلْ لَكَ مِنْ خَالَةٍ؟ قَالَ: نَعَمْ .... 582\I

قَالَ: لاَ تَغْضَبْ، فَأَعَادَ عَلَيْهِ مِرَارًا كُلُّ .... 473\I

قَالَ: لاَ، بَلْ فِيمَا جَفَّتْ بِهِ الْأَقْلاَمُ وَجَرَتْ .... 50\II

قَالَ: مُجَاهَدَةُ الْعَبْدِ لِهَوَاهُ .... 60\II

قَالَ: مَنْ لاَ يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ .... 128, 444\I

قَالَ: وَغُدْرَاتِي وَفُجْرَاتِي؟ قَالَ: نَعَمْ .... 379\I

قَالَ: وَكَيْفَ لِي بِالْعِلْمِ بِذَلِكَ .... 348\I

قَالَتِ الْجَنَّةُ: لاَ يَدْخُلُنِي إِلاَّ ضُعَفَاءُ .... 522\II

قَالَتِ الدُّنْيَا: قَبَّحَ اللهُ أَعْصَانَا لِرَبِّهِ .... 404\II

قَالَتِ الْمَلاَئِكَةُ: يَا رَبِّ هَذَا صَوْتٌ مَعْرُوفٌ .... 38\II

قَالَتْ لَهُ: حَفِظَكَ اللهُ كَمَا حَفَظْتَنِي .... 140\II

قَالُوا: إِذًا نُكْثِرُ؟ قَالَ: اللهُ أَكْثَرُ .... 141\III

قَالُوا: اللهُ رَبُّنَا فِي السِّرِّ وَالْعَلاَنِيَةِ .... 264\III

قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: ذِكْرُ اللهِ ﷻ .... 214\II

قَالُوا: بِمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ .... 378\I

قَالُوا: فَمَنْ لَمْ يَجِدْ؟ قَالَ: يَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَى .... 222\II

قَالُوا: لاَ يَبْقَى مِنْ دَرَنِهِ شَيْءٌ .... 559\I

قَالُوا: نَحْنُ! قَالَ: فَكُلُّكُمْ خَيْرٌ مِنْهُ .... 552\II
قَالُوا: وَمَا الْجِهَادُ الْأَكْبَرُ .... 60\II
قَالُوا: وَمَا الرُّوَيْبِضَةُ .... 150\I
قَالُوا: وَمَا جَائِزَتُهُ؟ قَالَ: يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ .... 459\I
قَامُوا فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ فَسَأَلُونِي فَأَعْطَيْتُ كُلَّ .... 156\II
قَايِسُوا عَبْدِيَ بِنِعْمَتِي عَلَيْهِ وَ بِعَمَلِهِ .... 235\II
قَتَلَ الْمُسْلِمُونَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ رَجُلاً مِنَ الْمُشْرِكِينَ .... 212\III
قَدْ حَدَّثْتُهُمَا، وَلَمْ أَضَعْهُ عَلَى الْوَضْعِ الَّذِي تَضَعُونَهُ .... 249\III
قَدْ غَفَرْتُ لِعَبْدِي فَلْيَعْمَلْ مَا شَاءَ .... 148\III
قَدْ فَرَضَ اللهُ عَلَيْكُمْ الْحَجَّ فَحُجُّوا .... 286\I
قَدْ وَاللهِ، رَأَيْنَا أَشْيَاءَ فَهِبْنَا .... 479\II
قَدِمْتُمْ مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ .... 60\II
قَرَأَ رَسُولُ اللهِ ﷺ هَذِهِ الآيَةَ: ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللهَ .... 536\I
قَضَى رَسُولُ اللهِ ﷺ: أَيُّمَا رَجُلٍ طَلَبَ عِنْدَ .... 453\II
قُلِ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا، وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ .... 155\III
قُلِ اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا .... 154\III
قُلِ اللَّهُمَّ مَغْفِرَتُكَ أَوْسَعُ مِنْ ذُنُوبِي وَرَحْمَتُكَ .... 144\III
قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ ثُمَّ اسْتَقِمْ .... 85\II
قُلْ لِأَهْلِ طَاعَتِي مِنْ أُمَّتِكَ لاَ يَتَّكِلُوا .... 597\I
قُلْ لِأَهْلِ مَعْصِيَتِي مِنْ أُمَّتِكَ: لاَ يُلْقُوا .... 597\I
قَلْبُهُ مُعَلَّقٌ بِالْمَسَاجِدِ، وَلَمْ يَسْتَسِبَّ وَالِدَيْهِ قَطُّ .... 293\III
قُلْتُ لَهُ: صَدَقْتَ السَّكَرُ حَرَامٌ .... 223\III

قُلْتُ: أَقَدِيمًا كَانَ أَوْ حَدِيثًا .... 76\II
قُلْتُ: أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ .... 123\I
قُلْتُ: أَيُّ الْإِيمَانِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: خُلُقٌ حَسَنٌ .... 123\I
قُلْتُ: فَأَيُّ الرِّقَابِ أَفْضَلُ .... 203\II
قُلْتُ: مَا هُمَا؟ قَالَ: الْحِلْمُ وَالْحَيَاءُ .... 76\II
قُلْتُ: وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ .... 108\II
قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَنِ الْغَازِي فِي سَبِيلِ اللهِ .... 216\II
قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوْصِنِي .... 428\I
قُولِي سُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ خَلْقِهِ .... 314\III
قِيلَ: وَمَا إِخْلَاصُهَا؟ قَالَ: أَنْ تَحْجُزَكَ عَمَّا حَرَّمَ .... 112\II

ك

كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَرْتَعَ فِيهِ .... 225\I
كَالْمُرْتَعِ يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَ الْحِمَى .... 242\I
كَانَ ﷺ إِذَا بَعَثَ أَمِيرًا عَلَى سَرِيَّةٍ أَوْصَاهُ .... 532\I
كَانَ أَحَدُنَا إِذَا هَاجَرَ لَمْ يَسْأَلِ النَّبِيَّ ﷺ .... 292\I
كَانَ إِذَا كَانَ حَدِيثَ عَهْدٍ بِجِبْرَائِيلَ لَمْ يَتَبَسَّمْ .... 289\II
كَانَ الْآخَرُ يَعْصِيهِ إِذَا أَمَرَهُ وَيَخُونُهُ إِذَا ائْتَمَنَهُ وَيَغِشُّهُ .... 258\I
كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَتَاهُ الْوَحْيُ أَوْ وَعَظَ .... 289\II
كَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَشَدَّ حَيَاءً مِنَ الْعَذْرَاءِ فِي خِدْرِهَا .... 485\I
كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ فِي دُعَائِهِ .... 537\I
كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ فِي دُعَائِهِ إِذَا صَلَّى عَلَى الْمَيِّتِ .... 106\I

كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَنْهَى عَنْ قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةِ .... 291\I
كَانَ النَّبِيُّ الله ﷺ يُعْجِبُهُ الْجَوَامِعَ مِنَ الدُّعَاءِ .... 318\III
كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَ رَجُلٍ خُصُومَةٌ فِي بِئْرٍ .... 451\II
كَانَ تَاجِرٌ يُدَايِنُ النَّاسَ، فَإِذَا رَأَي مُعْسِرًا قَالَ .... 542\II
كَانَ خُلُقُهُ الْقُرْآنَ .... 485\I
كَانَ دَاوُدُ يَقُولُ فِي دُعَائِهِ .... 56\III
كَانَ رَجُلٌ يَقْرَأُ سُورَةَ الْكَهْفِ وَعِنْدَهُ فَرَسٌ .... 566\II
كَانَ سَمُرَةُ يَدْخُلُ إِلَى نَخْلِهِ فَيَتَأَذَّي بِهِ .... 436\II
كَانَ عَبْدُالله بْنِ مَسْعُودٍ يَذْكُرُنَا كُلَّ يَوْمِ خَمِيسٍ .... 283\II
كَانَ عَلَيْهِ مِثْلَ آثَامِ مَنْ عَمِلَ بِهَا .... 308\II
كَانَ فِي صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ .... 364\I
كَانَ فِي لِسَانِي ذَرَبٌ عَلَى أَهْلِي لَمْ أَعْدُهُ .... 171\II
كَانَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى مِنْ ذُنُوبِهِ وَمَوْعِظَةً .... 189\II
كَانَ لَتَأْتِي عَلَيَّ السَّنَةُ أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَ رَسُولَ الله ﷺ .... 293\I
كَانَ لِسَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبَ عِذْقٌ مِنْ نَخْلٍ .... 436\II
كَانَ لَهُ مِثْلُ عِتْقِ رَقَبَةٍ .... 249\II
كَانَ مَنْ شَهِدَهَا فَكَرِهَهَا كَمَنْ غَابَ عَنْهَا .... 476\II
كَانَ يَقُولُ فِي دُعَائِهِ .... 536\I
كَانَ يُكْثِرُ فِي دُعَائِهِ أَنْ يَقُولَ .... 200\I
كَانَتِ امْرَأَةٌ فِي بَيْتٍ فَخَرَجَتْ فِي سَرِيَّةٍ .... \II
كَانَتْ عِنْدَهُ قَدَحٌ مِنْ مَاءٍ، فَيُدْخِلُ يَدَهُ فِي الْقَدَحِ .... 80\III
كَانَتْ لَهُ حِرْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذَلِكَ .... 564\I

كَانَتْ لَهُ عِدْلَ عَشْرِ رِقَابٍ وَكُتِبَتْ لَهُ مِائَةُ حَسَنَةٍ .... 215\II ،563\I
كَأَنَّهُ مُنْذِرُ جَيْشٍ يَقُولُ: صَبَّحَكُمْ وَمَسَّاكُمْ .... 286\II
كَأَنَّهُ نَذِيرُ قَوْمٍ يُصَبِّحُهُمُ الْأَمْرُ غُدْوَةً .... 289\II
كَانُوا عَلَى أَتْقَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ مِنْكُمْ مَا زَادَ .... 155\II
كَانُوا قَدْ شَدُّوهُ بِالْقِدِّ فَسَقَطَ الْقِدُّ عَنْهُ .... 66\II
كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى عَرْشِ رَبِّي بَارِزًا .... 134\I
كَأَنِّي أَنْظُرُ أَهْلَ الْجَنَّةِ فِي الْجَنَّةِ كَيْفَ يَتَزَاوَرُونَ فِيهَا .... 134\I
كَبُرَتْ خِيَانَةً أَنْ تُحَدِّثَ أَخَاكَ حَدِيثًا .... 248\III
كَبِّرِي اللّٰهَ مِائَةَ تَكْبِيرَةٍ فَإِنَّهَا تَعْدِلُ مِائَةَ بَدَنَةٍ مُقَلَّدَةٍ مُتَقَبَّلَةٍ .... 218\II
كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ أَجْرَ صَلَاتِهِ وَكَانَ نَوْمُهُ صَدَقَةً .... 200\II
كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ أَرْبَعِينَ أَلْفَ أَلْفِ حَسَنَةٍ .... 22\III
كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ حَسَنَةٍ .... 303 ،21\III
كُتِبَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ .... 250\II
كُفِيَ النَّاسُ الْعَمَلَ .... 120\III
كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُضَيِّعَ مَنْ يَقُوتُ .... 280\III
كَقَلْبٍ وَاحِدٍ، يُصَرِّفُهُ حَيْثُ يَشَاءُ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ .... 202\I
كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ دَمُهُ وَمَالُهُ وَعِرْضُهُ .... 494 ،493\II ،119\I
كُلُّ النَّاسِ يَغْدُو، فَبَائِعٌ نَفْسَهُ فَمُعْتِقُهَا أَوْ .... 119\II
كُلُّ امْرِئٍ فِي ظِلِّ صَدَقَتِهِ حَتَّى يُفْصَلَ بَيْنَ .... 541\II
كُلُّ بَنِي آدَمَ خَطَّاءٌ، وَخَيْرُ الْخَطَّائِينَ .... 170\II
كُلُّ خَطْوَةٍ يَخْطُوهَا أَحَدُكُمْ إِلَى الصَّلَاةِ صَدَقَةٌ .... 225\II
كُلُّ سُلَامَى مِنَ النَّاسِ عَلَيْهِ صَدَقَةٌ كُلَّ يَوْمٍ تَطْلُعُ فِيهِ الشَّمْسُ .... 221\II

كُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ بِمِثْلِهَا حَتَّي .... I\370

كُلُّ عِبَادِكَ يَقُولُ هَذَا، إِنَّمَا أُرِيدُ شَيْئًا تَخُصُّنِي .... II\136

كُلُّ عُتُلٍّ جَوَّاظٍ مُسْتَكْبِرٍ .... II\522

كُلُّ كَلاَمِ ابْنِ آدَمَ عَلَيْهِ لاَ لَهُ، إِلاَّ الأَمْرَ .... I\366

كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ .... III\215, 223

كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ وَمَاأَسْكَرَ الْفَرْقُ فَمِلْءُ .... III\225

كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ وَكُلُّ خَمْرٍ حَرَامٌ .... III\220

كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ، مَا أَنْفَقَ الْمَرْءُ عَلَى نَفْسِهِ .... II\250

كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ .... II\168

كُلُّ نَفَقَةٍ أَنْفَقَهَا مُؤْمِنٌ فعَلَى الله خَلَفُهَا .... II\250

كَلِمَتَانِ إِحْدَاهُمَا مَنْ قَالَهَا لَمْ يَكُنْ لَهُ .... II\131

كَلِمَتَانِ حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ .... II\132

كَمْ مِنْ جَارٍ مُتَعَلِّقٍ بِجَارِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَيَقُولُ .... I\454

كَمْ مِنْ مُصَلٍّ يَقُولُ بِلِسَانِهِ مَا لَيْسَ فِي قَلْبِهِ .... I\278

كَمَثَلِ رَجُلٍ كَانَتْ عَلَيْهِ دِرْعٌ ضَيِّقَةٌ قَدْ خَنَقَتْهُ .... I\562

كَمَثَلِ قَوْمٍ اقْتَسَمُوا سَفِينَةً .... II\360

كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرِ سَبِيلٍ .... III\101، 102

كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ .... III\101

كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ جُلُوسًا، فَقَالَ .... II\300

كُنَّا لَنَعُدُّ لِرَسُولِ الله ﷺ فِي الْمَجْلِسِ الْوَاحِدِ .... II\172

كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَمَرَرْنَا بِقَرْيَةِ نَمْلٍ قَدْ أُحْرِقَتْ .... I\512

كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي السَّفَرِ .... II\551

كُنْتُ أُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فكَانَتْ صَلاَتُهُ قَصْدًا ....284\II
كُنْتُ خَلْفَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ لِي: يَا غُلاَمُ إِنِّي أُعَلِّمُكَ كَلِمَاتٍ ....17\II
كُنْتَ لاَ تَرْجُو الْعَفْوَ مِنْ أَحَدٍ غَيْرِي ....143\III
كُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا ....493\II
كَيْفَ تُقَاتِلُ النَّاسَ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ....275\I
كَيْفَ تَقُولُ فِي هَذِهِ الآيَةِ: ﴿عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ ....485\II
كَيْفَ نُهْلِكُ بَعْدَ هَذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ ....233\II
كَيْفَ يَذْهَبُ الْعِلْمُ، وَقَدْ قَرَأْنَا الْقُرْآنَ ....556\II

ل

لَئِنْ سَأَلَنِي لَأُعْطِيَنَّهُ وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِي ....36\II
لَئِنْ سَأَلَنِي لَأُعْطِيَنَّهُ وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِي لَأُعِيذَنَّهُ ....43\III
لَئِنْ كُنْتَ أَوْجَزْتَ فِي الْمَسْأَلَةِ لَقَدْ أَعْظَمْتَ ....103\II
لاَ أَجْرَ لَهُ، فَأَعَادَ عَلَيْهِ ثَلاَثًا ....56\I
لاَ أُخْبِرُكَ بِأَكْثَرَ وَأَفْضَلَ مِنْ ذِكْرِكَ اللَّيْلِ مَعَ النَّهَارِ ....315\III
لاَ أَزِيدُ وَلاَ أَنْقُصُ ....99\II
لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ إِنَّ لِلْمَوْتِ لَسَكَرَاتٌ ....80\III
لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ زِنَةَ عَرْشِهِ ....316\III
لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ عَدَدَ خَلْقِهِ ....316\III
لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ عَدَدَ كَلِمَاتِهِ ....316\III
لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ عَدَدَ مَا أَحْصَاهُ ....316\III
لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ لاَ تَتْرُكُ ذَنْبًا وَلاَ يَسْبِقُهَا ....161\III

لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ لاَ تَتْرُكُ ذَنْبًا وَلاَ يَسْبِقُهَا .... 564\I
لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ لَيْسَ لَهَا دُونَ اللهِ حِجَابٌ .... 130\II
لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ مِلْءَ سَمَاوَاتِهِ .... 316\III
لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ .... 215\II؛ 303\III، 309
لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ، وَاللهُ أَكْبَرُ .... 131\II
لاَ بَأْسَ عَلَيْكَ يَاعَبْدِي أَنْتَ فِي سَتْرِي مِنْ .... 142\III
لاَ بِقَدْرِ نِعْمَةٍ وَاحِدَةٍ مِنْ نِعَمِكَ عَلَيْهِ .... 236\II
لاَ تُؤْذُوا عِبَادَ اللهِ وَلاَ تُعَيِّرُوهُمْ وَلاَ تَطْلُبُوا عَوْرَاتِهِمْ .... 529\II
لاَ تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا أَلاَ أَدُلُّكُمْ عَلَى شَيْءٍ .... 504\II
لاَ تَبِيعُوا الْقِينَاتِ وَلاَ تَشْتَرُوهُنَّ وَلاَ تُعَلِّمُوهُنَّ .... 204\III
لاَ تَتَأَمَّرَنَّ عَلَى اثْنَيْنِ وَلاَ تَوَلَّيَنَّ مَالَ يَتِيمٍ .... 385\I
لاَ تَتْرُكِ الصَّلاَةَ مُتَعَمِّدًا فَمَنْ تَرَكَهَا مُتَعَمِّدًا .... 160\I
لاَ تَحَاسَدُوا وَلاَ تَنَاجَشُوا وَلاَ تَبَاغَضُوا وَلاَ تَدَابَرُوا .... 493, 494\II
لاَ تَحْزَنْ إِنَّ اللهَ مَعَنَا .... 33\II
لاَ تَحْقِرَنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ شَيْئًا .... 251\II
لاَ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا وَلاَ تُؤْمِنُوا حَتَّى .... 107\II
لاَ تَدْعُوا عَلَى أَمْوَالِكُمْ .... 489\I
لاَ تَدْعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ وَلاَ عَلَى أَوْلاَدِكُمْ .... 489\I
لاَ تَزَالُ التَّوْبَةُ مَقْبُولَةً حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ .... 120\III
لاَ تَزَالُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ تَمْنَعُ الْعِبَادَ مِنْ سَخَطِ اللهِ .... 115\II
لاَ تُشْرِكُوا بِاللهِ وَإِنْ قُطِّعْتُمْ وَحُرِّقْتُمْ .... 98\III
لاَ تُطِعْ فِيَّ عَدُوًّا وَلاَ حَاسِدًا .... 30\II

لاَ تَعْجَزُوا عَنِ الدُّعَاءِ فَإِنَّهُ لَنْ يَهْلِكَ .... III\140
لاَ تَعْجَلُوا بِالْبَلِيَّةِ قَبْلَ نُزُولِهَا فَإِنَّكُمْ إِنْ .... I\299
لاَ تُعَذِّبُوا بِعَذَابِ اللهِ ﷻ .... I\512
لاَ تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ لِتُبَاهُوا بِهِ الْعُلَمَاءَ وَلاَ لِتُمَارُوا بِهِ السُّفَهَاءَ .... I\61
لاَ تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ، وَلاَ تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ .... II\545
لاَ تَقْرَأِ الْقُرْآنَ وَأَنْتَ جُنُبٌ، وَلاَ أَنْتَ رَاكِعٌ .... I\386
لاَ تَقُولُوا: هَذَا لِلَّهِ وَلِلرَّحِمِ، فَإِنَّهَا لِلرَّحِمِ .... I\65
لاَ تَقُولُوا: هَذَا لِلَّهِ وَلِوُجُوهِكُمْ، فَإِنَّهَا .... I\65
لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ إِلاَّ عَلَى شِرَارِ النَّاسِ .... II\558
لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّي يَتَبَاهَى النَّاسُ فِي الْمَسَاجِدِ .... I\155
لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّي يَتَطَاوَلَ النَّاسُ فِي الْبُنْيَانِ .... I\153
لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّي يَسُودَ كُلَّ قَبِيلَةٍ مُنَافِقُوهَا .... I\151
لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ وَفِي الْأَرْضِ أَحَدٌ يَقُولُ .... II\558
لاَ تُكْثِرُوا الْكَلاَمَ بِغَيْرِ ذِكْرِ اللهِ .... I\437
لاَ تَلْبَسُوا الْحَرِيرَ وَلاَ الدِّيبَاجَ وَلاَ تَشْرَبُوا .... II\397
لاَ تَلْعَنْهُ فَإِنَّهُ يُحِبُّ اللهَ وَرَسُولَهُ .... I\414
لاَ تُمَثِّلُوا وَلاَ تَقْتُلُوا وَلِيدًا .... I\503
لاَ تَنْصَرِفُ حَتَّي تَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ تَجِدُ رِيحًا .... I\233
لاَ حَسَدَ إِلاَّ فِي اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللهُ مَالاً .... I\390، II\500
لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ .... II\66؛ III\290، 309، 317، 320
لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ مِثْلَ ذَلِكَ .... III\314
لاَ خَيْرَ فِي تِجَارَةٍ فِيهِنَّ وَثَمَنُهُنَّ حَرَامٌ .... III\204

لاَ خَيْرَ فِيهَا هِيَ فِي النَّارِ .... I\445
لاَ ضَرَرَ وَلاَ ضِرَارَ .... II\423
لاَ طَاعَةَ لِمَنْ لَمْ يُطِعِ اللهَ ﷻ .... II\299
لاَ عَلَيْكُمْ أَنْ لاَ تَعْجَبُوا بِأَحَدٍ حَتَّي تَنْظُرُوا .... I\193
لاَ لَعَلَّهُ أَنْ يَكُونَ يُصَلِّي .... I\278
لاَ مَلْجَأَ وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ إِلاَّ إِلَيْكَ .... II\178
لاَ وَاللهِ مَا أَعْرِفُكَ! مَنْ أَنْتَ .... II\537
لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّي أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ .... III\127
لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ .... I\381
لاَ يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ .... II\493
لاَ يَبْقَى بَرٌّ وَلاَ فَاجِرٌ إِلاَّ دَخَلَهَا فَتَكُونُ عَلَى .... II\116
لاَ يَبْلُغُ الْعَبْدُ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّي يَدَعَ مَا لاَ بَأْسَ بِهِ .... I\244، 530
لاَ يَبِيعُ الرَّجُلُ عَلَى بَيْعِ أَخِيهِ .... II\512
لاَ يَتْرُكُهُ خَلْفَ ظَهْرِهِ إِلاَّ كَانَ زَادَهُ إِلَى النَّارِ .... I\326
لاَ يَتَطَهَّرُ الرَّجُلُ –يَعْنِي يَوْمَ الْجُمُعَةِ– فَيُحْسِنُ .... I\569
لاَ يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ وَلاَ يَصِلُ فِيهِ رَحِمَهُ وَلاَ يَعْلَمُ فِيهِ لِلَّهِ .... III\29
لاَ يَجِدُ الْعَبْدُ صَرِيحَ الإِيمَانِ حَتَّي .... III\63
لاَ يُحَافِظُ عَلَى الْوُضُوءِ إِلاَّ مُؤْمِنٌ .... II\21
لاَ يَحْقِرْ أَحَدُكُمْ نَفْسَهُ .... II\480
لاَ يَحِلُّ بَيْعُهُنَّ وَلاَ شِرَاؤُهُنَّ وَلاَ تَعْلِيمُهُنَّ .... III\203
لاَ يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ .... I\281
لاَ يَحِلُّ دَمُ امْرِيءٍ مُسْلِمٍ إِلاَّ بِإِحْدَى ثَلاَثِ خِصَالٍ .... I\395، 409

لاَ يَحِلُّ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَهْجُرَ مُؤْمِنًا فَوْقَ ثَلاَثٍ .... II\511

لاَ يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلاَثٍ .... II\509

لاَ يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَثْوِيَ عِنْدَهُ حَتَّي يُؤْثِمَهُ .... I\460

لاَ يَخَافُونَ إِذَا خَافَ النَّاسُ وَلاَ يَحْزَنُونَ إِذَا حَزِنَ النَّاسُ .... III\63

لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَاطِعٌ .... II\106

لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ .... II\107

لاَ يَدْخُلُ رَجُلٌ الْجَنَّةَ لاَ يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ .... I\248, 429

لاَ يَدْرِي بِمَا عَقَلُوهُ وَلاَ بِمَا أَطْلَقُوهُ .... II\189

لاَ يَدْعُهَا عَبْدٌ مِنْ عَبِيدِي مِنْ مَخَافَتِي .... III\203

لاَ يُرْفَعُ يَوْمَئِذٍ لِأَحَدٍ مِثْلُ عَمَلِكَ إِلاَّ أَنْ يَأْتِيَ .... II\218

لاَ يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّي .... II\36، III\43

لاَ يَزَالُ لِسَانُكَ رَطْبًا مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ .... III\286

لاَ يَزَالُ يَتَنَفَّلُ حَتَّي أُحِبَّهُ .... III\45

لاَ يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ وَلاَ يَشْرَبُ الْخَمْرَ .... I\102

لاَ يَسْتَحِقُّ الْعَبْدُ صَرِيحَ الْإِيمَانِ حَتَّي يُحِبَّ .... I\129

لاَ يَسْتَقِيمُ إِيمَانُ عَبْدٍ حَتَّي يَسْتَقِيمَ قَلْبُهُ .... I\248، 429؛ II\94

لاَ يَسْتَقِيمُ قَلْبُهُ حَتَّي يَسْتَقِيمَ لِسَانُهُ .... II\94

لاَ يَسْرِقُ السَّارِقُ حِينَ يَسْرِقُ .... I\102

لاَ يُسْقِيهَا صَبِيًّا صَغِيرًا إِلاَّ سَقَيْتُهُ مَكَانَهَا مِنْ حَمِيمِ جَهَنَّمَ .... III\203

لاَ يُصِيبُ الْمُسْلِمَ نَصَبٌ وَلاَ وَصَبٌ وَلاَ هَمٌّ .... I\575

لاَ يَعْلَمُهُنَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ .... I\225

لاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ، فَاغْفِرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ .... III\154

لاَ يَقْبَلُ اللهُ صَلاَةً بِغَيْرِ طُهُورٍ وَلاَ صَدَقَةً .... 326\I
لاَ يَقْبَلُ اللهُ عَمَلاً فِيهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ .... 67\I
لاَ يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ .... 405\I
لاَ يَقْضِي اللهُ لِلْمُؤْمِنِ مِنْ قَضَاءٍ إِلاَّ كَانَ .... 56\II
لاَ يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ كَذَا إِنَّ النُّطْفَةَ إِذَا اسْتَقَرَّتْ .... 172\I
لاَ يَكْتَسِبُ عَبْدٌ مَالاً مِنْ حَرَامٍ فَيُنْفِقَ مِنْهُ .... 326\I
لاَ يَكُونُ أَحَدٌ أَفْضَلَ مِنْكُمْ إِلاَّ مَنْ صَنَعَ مِثْلَ مَا صَنَعْتُمْ .... 197\II
لاَ يَمَلُّ اللهُ حَتَّى تَمَلُّوا .... 546\I
لاَ يَمْنَعَنَّ أَحَدُكُمْ جَارَهُ أَنْ يَغْرِزَ خَشَبَهُ .... 440\II
لاَ يَنْصَرِفْ حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدَ .... 352\I
لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ .... 119\III
لاَ يَنْقُصُهُ أَحَدٌ إِلاَّ كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ .... 211\II
لأَتَيْتُكَ بِقُرَابِهَا مَغْفِرَةً .... 135\III
لِأَنَّهُ تَرَكَ شَهْوَتَهُ وَطَعَامَهُ وَشَرَابَهُ مِنْ أَجْلِي .... 146\II
لاَيَدَعْ أَحَدُمِنْكُمْ أَنْ يَعْمَلَ لِلَّهِ أَلْفَ حَسَنَةٍ .... 41\III
لاَيَشْرَبُهُ رَجُلٌ ابْتِغَاءَ لَذَّةِ سُكْرِهِ فَيَسْقِيهِ اللهُ .... 226\III
لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ .... 403\II
لَبَّيْكَ عَنْ شُبْرُمَةَ .... 73\I
لَتَسَاقِطُ مِنْ ذُنُوبِ الْعَبْدِ كَمَا يَتَسَاقَطُ .... 564\I
لَحْمُهُ عَلَيْهِ حَرَامٌ أَنْ يَأْكُلَهُ أَوْ يَغْتَابَهُ بِالْغَيْبِ .... 527\II
لِدَّاعِي مِنْ جَوْفِ الصِّرَاطِ: وَاعِظُ اللهِ فِي قَلْبِ .... 357\II
لِسَانُهُ الَّذِي يَتَكَلَّمُ بِهِ .... 44\III

لَسْتُ أَخْشَى عَلَيْكُمُ الْفَقْرَ وَلَكِنِ الدُّنْيَا أَنْ تَنَافَسُوهَا .... 291\II

لَصَافَحَتْكُمُ الْمَلاَئِكَةُ فِي مَجَالِسِكُمْ وَفِي طُرُقِكُمْ .... 264\III

لَقَدْ أَتَتْ عَلَيَّ ثَلاَثٌ مِنْ بَيْنِ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ وَمَالِيَ طَعَامٌ .... 241\III

لَقَدْ أُخِفْتُ فِي اللهِ وَمَا يُخَافُ أَحَدٌ .... 241\III

لَقَدْ أُوذِيتُ فِي اللهِ وَمَا يُؤْذَي أَحَدٌ .... 241\III

لَقَدْ سَأَلْتَ عَنْ عَظِيمٍ، وَإِنَّهُ لَيَسِيرٌ عَلَى مَنْ يَسَّرَهُ .... 317\II

لَقَدْ قُلْتُ بَعْدَكِ أَرْبَعَ كَلِمَاتٍ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ لَوْ وُزِنَتْ .... 313\III

لَقِيتُهُ بِقُرَابِهَا مَغْفِرَةً .... 136\III

لَكَ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ سَبْعُمِائَةِ نَاقَةٍ .... 18\III

لَكَ مَا نَوَيْتَ، وَقَالَ لِلآخِذِ: لَكَ مَا أَخَذْتَ .... 75\I

لَكَانَ الذَّاكِرُونَ اللهَ أَفْضَلَ مِنْهُ دَرَجَةً .... 216\II

لَكَانَ الذَّاكِرُونَ لِلَّهِ أَفْضَلُ مِنْهُ دَرَجَةً .... 291\III

لِكُلِّ شَيْءٍ حَقِيقَةٌ، وَمَا بَلَغَ عَبْدٌ حَقِيقَةَ الإِيمَانِ .... 52\II

لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، يُعْرَفُ .... 254\III

لَكِنْ أَتَانِي جِبْرِيلُ فَأَخْبَرَنِي، إِنَّ اللهَ يُبَاهِي .... 565\II

لَكِنْ أَخْشَى عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا تَتَنَافَسُوا فِيهَا فَتَقْتَتِلُونَ فَتَهْلِكُوا .... 291\II

لَكِنَّ الْبَغْيَ مَنْ بَطِرَ -أَوْ قَالَ: سَفِهَ- الْحَقَّ .... 388\I

لَكِنَّ الْمُنَافِقَ: إِذَا حَدَّثَ وَهُوَ يُحَدِّثُ نَفْسَهُ أَنْ يَكْذِبَ .... 249\III

لَكِنِ الْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَي عَلَيْهِ .... 450\II

لَكِنْ تُذْبَحُ ثُمَّ لِيَرْمُوا إِنْ شَاءُوا .... 514\I

لَكِنْ سَدِّدُوا وَأَبْشِرُوا .... 92\II ،312\I

لَكِنْ قُلْ: قَدَّرَ اللهُ وَمَا شَاءَ فَعَلَ .... 281\III

لَكِنْ لِيَعْزِم الْمَسْأَلَةَ وَلْيُعَظِّمِ الرَّغْبَةَ .... II\181

لَكِنْ يَا حَنْظَلَةُ سَاعَةً وَسَاعَةً .... III\264

لَكِنْ يَقْبِضُهُ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، فَإِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمٌ .... II\556

لَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ .... II\521

لِلّٰهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَ لأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ .... I\253

للّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ .... III\56

لَمْ يَأْتِ أَحَدٌ بِأَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ بِهِ .... I\564

لَمْ يَأْتِ أَحَدٌ بَأَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ بِهِ إِلاَّ .... II\215

لَمْ يَأْتِهِ مِنَ الدُّنْيَا إِلاَّ مَا كُتِبَ لَهُ .... II\416

لَمْ يَخْلُقِ اللهُ وِعَاءً إِذَا مُلِئَ شَرًّا مِنْ بَطْنٍ .... III\232

لَمْ يَزَلْ فِي سَخَطِ اللهِ حَتَّي يَنْزِعَ .... III\253

لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ .... II\473

لَمْ يَضُرُّوكَ إِلاَّ بِشَيْءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللّٰهُ .... II\17

لَمَّا أُنْزِلَتِ الآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ خَرَجَ .... III\201

لَمَّا تُوُفِّيَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَاسْتُخْلِفَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقِ .... I\275

لَمَّا سَمِعَ النَّبِيُّ ﷺ الَّذِينِ يَرْفَعُونَ أَصْوَاتَهُمْ .... III\62

لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ: ﴿مَثَلُ الَّذِينِ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ .... III\19

لَنْ تَمُوتَ نَفْسٌ حَتَّي تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا .... III\275

لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ أَحَدٌ مِنْكُمْ بِعَمَلِهِ .... II\320

لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ .... I\563، II\215

لَهُ بِكُلِّ دِرْهَمٍ سَبْعُمِائَةِ دِرْهَمٍ .... III\19

لَهُ حَقُّ الإِسْلاَمِ وَحَقُّ الْجِوَارِ .... I\449

لَوْ أَخَذْتُهُ لأَكَلْتُمْ مِنْهُ مَا بَقِيَتِ الدُّنْيَا ...... 183\II

لَوْ أَسْقَمْتُهُ لأَفْسَدَهُ ذَلِكَ ...... 32\II

لَوْ أَصْحَحْتُهُ لأَفْسَدَهُ ذَلِكَ ...... 32\II

لَوْ أَفْقَرْتُهُ لأَفْسَدَهُ ذَلِكَ ...... 31\II

لَوْ أَفْقَرْتُهُ لأَفْسَدَهُ ذَلِكَ ...... 45\III

لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لأَبَرَّهُ ...... 335\I

لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لأَبَرَّهُ ...... 77\III ،522\II

لَوْ أَنَّ الْعُسْرَ دَخَلَ فِي جُحْرٍ لَجَاءَ الْيُسْرُ ...... 64\II

لَوْ أَنْ تُؤْنِسَ الْوَحْشَانَ فِي الأَرْضِ ...... 251\II

لَوْ أَنْ تُعْطِيَ صِلَةَ الْحَبْلِ وَلَوْ أَنْ تُعْطِيَ شِسْعَ ...... 251\II

لَوْ أَنْ تَلْقَى أَخَاكَ بِوَجْهٍ مُنْطَلِقٍ ...... 251\II

لَوْ أَنْ تَلْقَى أَخَاكَ فَتُسَلِّمَ عَلَيْهِ ...... 251\II

لَوْ أَنَّ رَجُلاً فِي حِجْرِهِ دَرَاهِمُ يَقْسِمُهَا وَآخَرُ ...... 217\II

لَوْ أَنَّ لِي مَالاً لَعَمِلْتُ بِعَمَلِ فُلاَنٍ، فَهُوَ بِنِيَّتِهِ ...... 28\III

لَوْ أَنَّ لِي مَالاً لَفَعَلْتُ فِيهِ كَمَا فَعَلَ هَذَا ...... 390\I

لَوْ أَنَّكُمْ تَوَكَّلُونَ عَلَى اللهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ ...... 267\III

لَوْ أَنَّهُمْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ حِرْصًا عَلَيْهَا، وَأَشَدَّ لَهَا طَلَبًا ...... 563\II

لَوْ أَنَّهُمْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ لَهَا مَخَافَةً ...... 563\II

لَوْ تَدُومُونَ عَلَى الْحَالِ الَّتِي تَقُومُونَ بِهَا مِنْ عِنْدِي، وَ فِي الذِّكْرِ ...... 264\III

لَوْ رَأَوْكَ كَانُوا أَشَدَّ لَكَ عِبَادَةً، وَأَكْثَرَ لَكَ تَحْمِيدًا ...... 563\II

لَوْ سَأَلَ اللهَ الْجَنَّةَ لأَعْطَاهُ إِيَّاهَا ...... 77\III

لَوْ سَأَلَهُ دِرْهَمًا لَمْ يُعْطِهِ وَلَوْ سَأَلَهُ فِلْسًا لَمْ يُعْطِهِ ...... 77\III

لَوْ شِئْتَ لَأَخْبَرْتُكَ بِأَوَّلِ عِلْمٍ يُرْفَعُ مِنَ النَّاسِ .... II\556
لَوْ ضَرَبَ بِسَيْفِهِ فِي الْكُفَّارِ وَالْمُشْرِكِينَ حَتَّى يَنْكَسِرَ وَيَخْتَضِبَ ......II\216، III\291
لَوْ قُلْتُ نَعَمْ لَوَجَبَ عَلَيْكُمْ .... I\161
لَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ .... II\382
لَوْ وَجَبَ عَلَيْكُمْ مَا أَطَقْتُمُوهُ وَلَوْ تَرَكْتُمُوهُ لَكَفَرْتُمْ .... I\161
لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ لَادَّعَي رِجَالٌ .... II\449
لَوْ يُعْطَي النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ لَادَّعَي نَاسٌ دِمَاءَ .... II\450
لَوْقُلْتُ نَعَمْ لَوَجَبَتْ وَلَمَا اسْتَطَعْتُمْ .... I\286
لَيَتَمَنَّيَنَّ أَقْوَامٌ أَنَّهُمْ أَكْثَرُوا مِنَ السَّيِّئَاتِ .... I\378
لِيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ، وَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ .... I\497
لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرْعَةِ وَإِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي .... I\481
لَيْسَ الْمُؤْمِنُ الَّذِي يَشْبَعُ وَجَارُهُ .... I\453
لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ الْيَوْمَ أَحَدٌ يَطَّلِعُ عَلَى ذُنُوبِكَ .... III\143
لَيْسَ ذَاكَ، وَلَكِنَّ الإِسْتِحْيَاءَ مِنَ اللّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ .... I\362
لَيْسَ ذَاكُمْ مِنَ النِّفَاقِ .... III\264
لَيْسَ ذَلِكَ إِلاَّ لِلْمُؤْمِنِ .... II\56
لَيْسَ عَدُوُّكَ الَّذِي إِذَا قَتَلَكَ أَدْخَلَكَ الْجَنَّةَ .... II\61
لَيْسَ مِنْ نَفْسِ ابْنِ آدَمَ إِلاَّ عَلَيْهَا صَدَقَةٌ فِي كُلِّ يَوْمٍ .... II\204
لَيْسَ وَرَاءَ ذَلِكَ مِنَ الإِيمَانِ حَبَّةُ خَرْدَلٍ .... II\474
لِيَسْأَلْ أَحَدُكُمْ رَبَّهُ حَاجَتَهُ كُلَّهَا حَتَّى .... II\44
لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ .... III\156

م

مَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللّٰهِ .... II\533

مَا أَجْلَسَكُمْ؟ قَالُوا: جَلَسْنَا نَذْكُرُ اللهَ ﷻ .... II\564

مَا أَحْدَثَ قَوْمٌ بِدْعَةً إِلاَّ رُفِعَ مِثْلُهَا مِنَ السُّنَّةِ .... II\309

مَا أَحَلَّ اللهُ فِي كِتَابِهِ فَهُوَ حَلَالٌ وَمَا حَرَّمَ فَهُوَ .... II\342

مَا أَذْنَبَ عَبْدٌ ذَنْبًا فَنَدِمَ عَلَيْهِ إِلاَّ كَتَبَ اللهُ لَهُ .... II\238

مَا أَسَرَّ عَبْدٌ سَرِيرَةً إِلاَّ أَلْبَسَهُ اللهُ رِدَاءَهَا عَلاَنِيَةً .... I\541

مَا أَصَابَكَ لَمْ يَكُنْ لِيُخْطِئَكَ .... II\17

مَا أَصَرَّ مَنِ اسْتَغْفَرَ وَلَوْ عَادَ فِي الْيَوْمِ .... I\546؛ III\149

مَا أَطْعَمْتَ خَادِمَكَ فَهُوَ لَكَ صَدَقَةٌ .... II\210

مَا أَطْعَمْتَ زَوْجَكَ فَهُوَ لَكَ صَدَقَةٌ .... II\210

مَا أَطْعَمْتَ نَفْسَكَ فَهُوَ لَكَ صَدَقَةٌ وَمَا أَطْعَمْتَ .... II\210

مَا أَعْطَاكُمُ اللهُ خَيْرٌ مِمَّا أُعْطِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ .... I\553

مَا أَغْبِطُ أَحَدًا يَهُونُ عَلَيْهِ الْمَوْتُ .... III\79

مَا أَكْثَرُ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ الْجَنَّةَ .... I\524

مَا أَكَلَتِ الطُّيُورُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ .... II\211

مَا الْإِيمَانُ .... I\104

مَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ: الصَّبْرُ وَالسَّمَاحَةُ .... I\123

مَا الْبِتْعُ؟ قَالَ: نَبِيذُ الْعَسَلِ وَالْمِزْرُ نَبِيذُ الشَّعِيرِ .... III\215

مَا الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلاَّ كَمَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ .... II\381

مَا الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلاَّ كَمَا يَمْشِي أَحَدُكُمْ إِلَى .... II\413

مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ .... 86\I

مَا أَمْلِكُ إِذَا لَمْ أَمْلِكْ لِسَانِي .... 428\I

مَا أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَى عَبْدٍ نِعْمَةً فَعَلِمَ أَنَّهَا .... 238\II

مَا أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَى عَبْدٍ نِعْمَةً فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ .... 240\II

مَا أَنْفَقَ عَلَيْهِ بَعْدَ ذَلِكَ فَهُوَ صَدَقَةٌ .... 460\I

مَا إِيَّاكَ أَرَدْتُ! فَقَالَ النَّبِيُّ اللَّهِ ﷺ لِلْمُتَصَدِّقِ .... 75\I

مَا تَجَرَّعَ عَبْدٌ جُرْعَةً أَفْضَلَ عِنْدَ اللهِ مِنْ جُرْعَةِ غَيْظٍ .... 482\I

مَا تُحِبُّ أَنْ يَفْعَلَهُ النَّاسُ بِكَ فَافْعَلْهُ بِهِمْ .... 103\II

مَا تَرَدَّدْتُ فِي شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِي عَنْ مَوْتِهِ .... 44\III، 45

مَا تَرَكْتُ مِنْ سَبِيلٍ تُحِبُّ أَنْ يُنْفَقَ فِيهَا إِلاَّ أَنْفَقْتُ فِيهَا لَكَ .... 59\I

مَا تُرِيدُ أَنْ تَدَعَ فِي صَاحِبِكَ شَيْئًا مِنَ الْخَيْرِ .... 252\II

مَا تَقَرَّبَ إِلَى عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَى مِمَّا افْتَرَضْتُهُ .... 43\III

مَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِمِثْلِ أَدَاءِ فَرَائِضِي .... 44\III

مَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِمِثْلِ أَدَاءِ مَا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ .... 45\III

مَا تَكْرَهُ أَنْ تَأْتِي إِلَيْكَ فَذَرِ النَّاسَ مِنْهُ .... 103\II

مَا جَلَسَ قَوْمٌ مَجْلِسًا لَمْ يَذْكُرُوا اللّٰهَ فِيهِ .... 435\I

مَا ذَا تَقُولُ يَا أَبَا أُمَامَةَ .... 315\III

مَا رَأْيُكَ فِي هَذَا .... 523\II

مَا زَالَ جِبْرِيلُ يُوصِينِي بِالْجَارِ حَتَّي .... 453\I، 456

ما سُرِقَ مِنْهُ لَهُ صَدَقَةٌ وَما أَكَلَ السَّبُعُ مِنْهُ .... 211\II

مَا سَقَى كَافِرًا مِنْهَا شُرْبَةً .... 382\II

مَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ عَفْوٌ فَاقْبَلُوا مِنَ اللَّهِ .... 342\II

مَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ مِمَّا عَفَا عَنْهُ .... 342\II
مَا شَبِعَ آلُ مُحَمَّدٍ ﷺ مِنْ خُبْزِ شَعِيرٍ يَوْمَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ .... 241\III
مَا شَبِعَ آلُ مُحَمَّدٍ ﷺ مُنْذُ قَدِمَ الْمَدِينَةَ مِنْ .... 241\III
مَا ظَنُّكَ بِاثْنَيْنِ اللهُ ثَالِثُهُمَا .... 33\II
مَا كَرِهَ اللهُ مِنْكَ شَيْئًا فَلاَ تَفْعَلْهُ إِذَا .... 80\II
مَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ؟ فَإِنِّي رَأَيْتُ الرَّحْمَةَ تَنْزِلُ .... 568\II
مَا لَكَ لاَ تَفْقَهُ! حُسْنُ الْخُلُقِ هُوَ .... 475\I
مَا لَمْ يَدْعُ بِإِثْمٍ أَوْ قَطِيعَةِ رَحِمٍ .... 141\III
مَا لِيَ وَلِلدُّنْيَا إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ الدُّنْيَا كَرَاكِبٍ .... 400\II
مَا مِنْ أَحَدٍ يَدْعُو بِدُعَاءٍ إِلاَّ آتَاهُ اللهُ مَاسَأَلَ .... 141\III
مَا مِنَ اللّٰهِ عَلَى عَبْدٍ مِثْلَ أَنْ يُلْهِمَهُ ذِكْرَهُ .... 200\II
مَا مِنْ أُمَّتِي -أَوْ قَالَ هَذِهِ الْأُمَّةِ- عَبْدٌ يَعْمَلُ حَسَنَةً .... 121\I
مَا مِنِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَخْذُلُ امْرَأً مُسْلِمًا فِي مَوْطِنٍ .... 518\II
مَا مِنِ امْرِئٍ يَنْصُرُ مُسْلِمًا فِي مَوْضِعٍ وَيُنْتَقَصُ .... 518\II
مَا مِنِ امْرِيءٍ مُسْلِمٍ تَحْضُرُهُ صَلاَةٌ مَكْتُوبَةٌ .... 569\I
مَا مِنْ رَجُلٍ يُذْنِبُ ذَنْبًا ثُمَّ يَقُومُ فَيَتَطَهَّرُ .... 557\I
مَا مِنْ رَجُلٍ يَكُونُ فِي قَوْمٍ يُعْمَلُ فِيهِمْ بِالْمَعَاصِي .... 478\II
مَا مِنْ سَاعَةٍ تَمُرُّ بِابْنِ آدَمَ لَمْ يَذْكُرِ اللهَ فِيهَا .... 436\I
مَا مِنْ شَيْءٍ يُوضَعُ فِي مِيزَانِ الْعَبْدِ أَثْقَلُ .... 612\I
مَا مِنْ صَدَقَةٍ أَحَبُّ إِلَى اللهِ مِنْ قَوْلٍ .... 202\II
مَا مِنْ عَامِلٍ يَعْمَلُ بِخَصْلَةٍ مِنْهَا رَجَاءَ ثَوَابِهَا .... 249\II
مَا مِنْ عَبْدٍ عَبَدَ اللهَ لاَ يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَأَقَامَ الصَّلاَةَ .... 98\II

مَا مِنْ عَبْدٍ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ ثُمَّ مَاتَ عَلَى ذَلِكَ ....108\II

مَا مِنْ عَبْدٍ يَسْتَرْعِيهِ اللهُ رَعِيَّةً ثُمَّ لَمْ يُحِطْهَا بِنَصِيحَةٍ ....256\I

مَا مِنْ عَبْدٍ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا ....110\II

مَا مِنْ عَبْدٍ يُصَلِّي الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ وَيَصُومُ رَمَضَانَ ....98\II

مَا مِنْ قَوْمٍ يَجْلِسُونَ مَجْلِسًا لاَ يَذْكُرُونَ اللهَ فِيهِ إِلاَّ ....435\I

مَا مِنْ قَوْمٍ يُعْمَلُ فِيهِمْ بِالْمَعَاصِي ثُمَّ يَقْدِرُونَ ....477\II

مَا مِنْ قَوْمٍ يَقُومُونَ مِنْ مَجْلِسٍ لاَ يَذْكُرُونَ ....434\I

مَا مِنْ مُؤْمِنٍ مُسْلِمٍ يَتَطَهَّرُ فَيُتِمُّ الطُّهُورَ الَّذِي ....126\II

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَتَوَضَّأُ فَيُحْسِنُ وُضُوءَهُ ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّي ....126\II

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا إِلاَّ كَانَ مَا أُكِلَ مِنْهُ ....211\II

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا فَيَأْكُلُ مِنْهُ ....210\II

مَا مِنْ مَيِّتٍ يَمُوتُ إِلاَّ نَدِمَ ....122\III

مَا مِنْ مَيِّتٍ يَمُوتُ إِلاَّ نَدِمَ إِنْ كَانَ مُحْسِنًا نَدِمَ ....192\II

مَا مِنْ نَبِيٍّ بَعَثَهُ اللهُ فِي أُمَّةٍ قَبْلِي إِلاَّ كَانَ ....474\II

مَا مِنْ نَفْسٍ مَنْفُوسَةٍ إِلاَّ وَقَدْ كَتَبَ اللهُ مَكَانَهَا ....191\I

مَا مِنْ يَوْمٍ وَلاَ لَيْلَةٍ وَلاَ سَاعَةٍ إِلاَّ لِلَّهِ فِيهَا صَدَقَةٌ ....200\II

مَا مَنَعَكَ إِذَا رَأَيْتَ الْمُنْكَرَ أَنْ تُنْكِرَهُ ....479\II

مَا مَنَعَكَ أَنْ تَقُولَ فِي كَذَا وَكَذَا ....480\II

مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ يَتَوَضَّأُ فَيُبْلِغُ أَوْ يُسْبِغُ الْوُضُوءَ ....127\II

مَا نَقَصَ ذَلِكَ مِمَّا عِنْدِي إِلاَّ كَمَا يَنْقُصُ ....156\II

مَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ فَاجْتَنِبُوهُ، وَمَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ ....285\I

مَا وَقَى بِهِ عِرْضَهُ كُتِبَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ ....250\II

مَا يَمْنَعُنِي مِنَ الْهِجْرَةِ إِلاَّ الْمَسْئَلَةُ .... 292\I

مَا يُنْجِينِي مِنَ النَّارِ وَما يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ .... 103\II

مَاأَسْكَرَ كَثِيرُهُ فَقَلِيلُهُ حَرَامٌ .... 224\III

مَاذَا يَا رَسُولَ اللّٰهِ .... 129\I

مَارَأَيْتُ أَحَدًا أَكْثَرَ أَنْ يَقُولَ .... 155\III

مَارَأَيْنَا مِثْلَ فُلاَنٍ قَطُّ .... 552\II

مَازِلْتِ عَلَى الْحَالِ الَّتِي فَارَقْتُكِ عَلَيْهَا .... 312\III

مَالَتْ بِهِنَّ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللّٰهُ .... 137\II

مَالِيَ أَرَاكُمْ عَنْهَا مُعْرِضِينَ .... 440\II

مَالِيَ وَ لِلدُّنْيَا إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رَاكِبٍ .... 103\III

مَامَلَأَ آدَمِيٌّ وِعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنٍ .... 231\III

مَامِنْ مُسْلِمٍ يَدْعُو بِدَعْوَةٍ لَيْسَ لَهُ فِيهَا إِثْمٌ أَوْ .... 141\III

مَثَلُ الَّذِي يَعْمَلُ السَّيِّئَاتِ ثُمَّ يَعْمَلُ الْحَسَنَاتِ .... 562\I

مَثَلُ الْقَائِمِ عَلَى حُدُودِ اللّٰهِ وَالْمُدْهِنِ فِيهَا .... 360\II

مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ .... 126\I

مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ .... 530\II

مَحَا عَنْهُ أَلْفَ أَلْفِ سَيِّئَةٍ .... 303\III

مُحِيَتْ عَنْهُ مِائَةُ سَيِّئَةٍ .... 563\I، 215\II

مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ، فَقَالَ لِرَجُلٍ .... 523\II

مَرَّ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ بِرَجُلٍ وَاضِعٍ رِجْلَهُ عَلَى .... 515\I

مَرَّ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ بِرَجُلٍ وَهُوَ يَجُرُّ شَاةً بِأُذُنِهَا .... 515\I

مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي بِرَجُلٍ مُغَيَّبٍ فِي نُورٍ .... 293\III

مُرْهُمْ بِإِفْشَاءِ السَّلَامِ وَقِلَّةِ الْكَلَامِ .... 363\I
مَطْعَمُهُ حَرَامٌ وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ وَغُذِيَ .... 317\I
مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَدْخُلِ الْإِيمَانُ .... 545\II
مِلْءَ مَا خَلَقَ، وَ مِلْءَ مَا هُوَ خَالِقٌ .... 317\III
مَلْعُونٌ مَنْ ضَارَّ مُؤْمِنًا أَوْ مَكَرَ بِهِ .... 425\II
مَنِ ابْتَدَعَ بِدْعَةَ ضَلَالَةٍ لَا يَرْضَاهَا اللهُ .... 308\II
مَنْ أَبْطَأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ .... 533\II
مَنْ أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً .... 136\III
مَنْ أَتَى عَرَّافًا فَصَدَّقَهُ بِمَا يَقُولُ لَمْ تُقْبَلْ لَهُ صَلَاةٌ .... 166\I
مَنِ اجْتَرَأَ عَلَى مَا يَشُكُّ فِيهِ مِنَ الْإِثْمِ أَوْشَكَ .... 241\I
مَنْ أَحَبَّ آخِرَتَهُ أَضَرَّ بِدُنْيَاهُ .... 416\II
مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَرْتَعَ فِي رِيَاضِ الْجَنَّةِ فَلْيُكْثِرْ .... 290\III
مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُزَحْزَحَ عَنِ النَّارِ وَيُدْخَلَ الْجَنَّةَ .... 385\I
مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَسْأَلَ عَنْ شَيْءٍ فَلْيَسْأَلْ عَنْهُ .... 287\II
مَنْ أَحَبَّ دُنْيَاهُ أَضَرَّ بِآخِرَتِهِ .... 416\II
مَنْ أَحَبَّ لِلَّهِ وَأَبْغَضَ لِلَّهِ وَأَعْطَى لِلَّهِ وَمَنَعَ .... 130\III
مَنْ أَحْبَبْتُهُ، كُنْتُ لَهُ سَمْعًا وَبَصَرًا وَيَدًا وَمُؤَيِّدًا .... 45\III
مَنْ أَحْدَثَ فِي أَمْرِنَا هَذَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ .... 203\I
مَنْ إِذَا رَضِيَ لَمْ يُخْرِجْهُ رِضَاهُ مِنْ حَقٍّ .... 487\I
مَنْ إِذَا قَدَرَ لَمْ يَتَعَاطَ مَا لَيْسَ لَهُ .... 487\I
مَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللهَ .... 50\III
مَنْ آذَى لِي وَلِيًّا فَقَدِ اسْتَحَلَّ مُحَارَبَتِي .... 44\III

مَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ تَرَكَ زِينَةَ الدُّنْيَا .... II\78
مَنْ أَرَادَ أَنْ تُسْتَجَابَ دَعْوَتُهُ أَوْ تُكْشَفَ .... II\544
مَنْ أَرْسَلَ نَفَقَةً فِي سَبِيلِ اللهِ وَأَقَامَ فِي .... III\19
مَنْ أَسَاءَ أُخِذَ بِعَمَلِهِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ .... I\372
مَنِ اشْتَرَى ثَوْبًا بِعَشَرَةِ دَرَاهِمَ فِي ثَمَنِهِ دِرْهَمٌ حَرَامٌ .... I\322
مَنْ أَصَابَ مَالاً مِنْ مَأْثَمٍ، فَوَصَلَ بِهِ .... I\327
مَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ بِهِ فَهُوَ .... I\574
مَنْ أَصْبَحَ وَهَمُّهُ غَيْرُ اللهِ فَلَيْسَ مِنَ اللهِ .... III\67
مَنْ أُعْطِيَ الدُّعَاءَ أُعْطِيَ الْإِجَابَةَ .... III\138
مَنْ أَكْثَرَ مِنَ الاِسْتِغْفَارِ جَعَلَ اللهُ لَهُ مِنْ .... III\157
مَنْ أَكَلَ أَوْ شَرِبَ نَاسِيًا فَلْيُتِمَّ صَوْمَهُ .... III\91
مَنِ الْمُفَرِّدُونَ يَا رَسُولَ اللهِ .... III\287
مِنَ الْيَقِينِ مَا تُهَوِّنُ بِهِ عَلَيْنَا مَصَائِبُ الدُّنْيَا .... II\387
مَنْ أَنْظَرَ مُعْسِرًا فَلَهُ كُلَّ يَوْمٍ صَدَقَةٌ .... II\256
مَنْ أَنْفَقَ عَلَى نَفْسِهِ وَأَهْلِهِ وَعِيَالِهِ .... III\18
مَنْ أَنْفَقَ نَفَقَةً فَاضِلَةً فِي سَبِيلِ اللهِ فَبِسَبْعِمِائَةٍ .... III\18
مَنْ أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ طَاهِرًا يَذْكُرُ اللهَ حَتَّى .... III\310
مَنْ بَرَّتْ يَمِينُهُ وَصَدَقَ لِسَانُهُ وَاسْتَقَامَ قَلْبُهُ وَمَنْ .... I\304
مَنْ بَنَى بُنْيَانًا فِي غَيْرِ ظُلْمٍ وَلاَ اعْتِدَاءٍ .... II\211
مَنْ تَتَبَّعَ اللهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِي بَيْتِهِ .... II\545
مَنْ تَعَارَّ مِنَ اللَّيْلِ فَقَالَ .... III\309
مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللهِ لاَ يَتَعَلَّمُهُ إِلاَّ لِيُصِيبَ بِهِ عَرَضًا .... I\61

مَنْ تَقَرَّبَ مِنِّي ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ بَاعًا .... III\136
مَنْ تَقَرَّبَ مِنِّي شِبْرًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ ذِرَاعًا .... III\136
مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ .... I\558
مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ خَرَجَتْ خَطَايَاهُ .... I\560
مَنْ جَاهَدَهُمْ بِقَلْبِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ .... II\474
مِنْ جِنٍّ وَلاَ إِنْسٍ وَلاَ سُبُعٍ وَلاَ طَائِرٍ إِلاَّ آجَرَهُ اللهُ .... II\212
مَنْ حَافَظَ عَلَى الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ طِيبَ النَّفْسِ .... II\128
مَنْ حَافَظَ عَلَيْهَا كَانَ لَهُ عِنْدَ اللهِ عَهْدٌ .... II\20
مَنْ حَافَظَ عَلَيْهَا كَانَتْ لَهُ نُورًا وَبُرْهَانًا .... II\141
مَنْ حَافَظَ عَلَيْهِنَّ كُنَّ لَهُ نُورًا وَبُرْهَانًا .... II\21
مَنْ حَجَّ هَذَا الْبَيْتَ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ .... I\561
مَنْ حَسِبَ كَلاَمَهُ مِنْ عَمَلِهِ قَلَّ .... I\364
مِنْ حُسْنِ إِسْلاَمِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لاَ .... I\359
مَنْ حَضَرَ مَعْصِيَةً فَكَرِهَهَا فَكَأَنَّهُ غَابَ عَنْهَا .... II\477
مَنْ حَفَرَ مَاءً لَمْ تَشْرَبْ مِنْهُ كَبِدٌ حَرًّا .... II\212
مَنْ حَفِظَ مَا بَيْنَ لِحْيَيْهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ .... II\23
مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ يَسْتَحِقُّ بِهَا مَا لاً .... II\451
مَنْ خَاصَمَ فِي بَاطِلٍ وَهُوَ يَعْلَمُهُ .... III\253
مَنْ دَخَلَ السُّوقَ فَقَالَ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ .... III\21
مَنْ دَخَلَ سُوقًا يُصَاحُ فِيهِ وَيُبَاعُ فِيهِ .... III\303
مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ .... II\473
مَنْ رُدَّتْ عَلَيْهِ صَلاَتُهُ رُدَّ عَلَيْهِ سَائِرُ عَمَلِهِ .... II\129

مَنْ سَأَلَ عَنْ شَيْءٍ لَمْ يُحَرَّمْ فَحُرِّمَ مِنْ أَجْلِ مَسْأَلَتِهِ .... I\291، II\365

مَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ .... II\533

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَسْتَجِيبَ اللّٰهُ لَهُ عِنْدَ الشَّدَائِدَ .... II\38

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَكُونَ أَغْنَى النَّاسِ .... II\386

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَكُونَ أَقْوَي النَّاسِ فَلْيَتَوَكَّلْ .... III\269

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُنْجِيَهُ اللّٰهُ مِنْ كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ .... II\543

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَلْيَنْظُرْ .... II\100

مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللّٰهُ لَهُ .... II\533

مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ .... I\118، 123

مَنْ شَاقَّ شَاقَّ اللّٰهُ عَلَيْهِ .... II\425

مَنْ شُبْرُمَةُ؟ قَالَ: قَرِيبٌ لِي .... I\73

مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَشْرَبْهَا .... II\397

مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ لَمْ يَقْبَلِ اللّٰهُ لَهُ صَلاَةً .... I\165

مَنْ شَرِبَ شَرَابًا يَذْهَبُ بِعَقْلِهِ .... III\228

مَنْ شَهِدَ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ .... II\109

مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ .... I\561

مَنْ صَلَّى الْبَرْدَيْنِ دَخَلَ الْجَنَّةَ .... II\105

مَنْ صَلَّى الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ فِي جَمَاعَةٍ جَازَ .... II\141

مَنْ صَلَّى يُرَائِي فَقَدْ أَشْرَكَ وَمَنْ صَامَ يُرَائِي فَقَدْ أَشْرَكَ .... I\64

مَنْ ضَارَّ ضَارَّ اللّٰهُ بِهِ .... II\425

مِنْ طَاعَتِكَ مَا تُبَلِّغُنَا بِهِ جَنَّتَكَ .... II\387

مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ لِيُمَارِيَ بِهِ السُّفَهَاءَ أَوْ يُجَارِيَ بِهِ الْعُلَمَاءَ .... I\61

مَنْ عَادَي لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ .... 43\III
مَنْ عَسَى أَنْ يُشْبِهَ؟ يُشْبِهُ أُمَّهُ أَوْ أَبَاهُ .... 172\I
مَنْ عَمِلَ حَسَنَةً فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا أَوْ أَزِيدُ .... 16\III
مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَجَزَاؤُهَا مِثْلُهَا أَوْ أَغْفِرُ .... 16\III
مَنْ عَمِلَ عَمَلاً أَشْرَكَ مَعِي فِيهِ غَيْرِي تَرَكْتُهُ وَشَرِيكَهُ .... 63\I
مَنْ عَمِلَ عَمَلاً لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ .... 203\I
مَنْ غَابَ عَنْهَا فَرَضِيَهَا كَانَ كَمَنْ شَهِدَهَا .... 476\II
مَنْ غَزَا فِي سَبِيلِ اللهِ وَلَمْ يَنْوِ إِلاَّ عِقَالاً .... 47\I
مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا .... 503\II
من فَاتَهُ اللَّيْلُ أَنْ يُكَابِدَهُ وَبَخِلَ بِمَالِهِ .... 219\II
مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ وَالِدَةٍ وَوَلَدِهَا فَرَّقَ اللهُ بَيْنَهُ .... 434\II
مَنْ قَالَ إِذَا أَصْبَحَ: سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ أَلْفَ مَرَّةٍ .... 152\II
مَنْ قَالَ حِينَ يُصْبِحُ: اَللَّهُمَّ مَا أَصْبَحَ بِي .... 237\II
مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ فِي كُلِّ يَوْمٍ مِائَةَ .... 563\I
مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ مُخْلِصًا دَخَلَ الْجَنَّةَ .... 112\II
مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ .... 563\I
مَنْ قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ .... 22\III
مَنْ قَالَ: اللهُ أَكْبَرُ مِثْلُ ذَلِكَ .... 138\II
مَنْ قَالَ: سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ، كُتِبَ لَهُ .... 233\II
مَنْ قَالَ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ، كَانَ لَهُ بِهَا عَهْدٌ .... 233\II
مَنْ قَالَهَا حِينَ يُمْسِي أَدَّى شُكْرَ لَيْلَتَهُ .... 237\II
مَنْ قَالَهَا كَاذِبًا حَقَنَتْ مَالَهُ وَدَمَهُ وَلَقِيَ .... 282\I

مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ .... I\561

مَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ .... I\561

مَنْ قُتِلَ دُونَ دَمِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ .... I\416

مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ .... I\416

مَنْ قَتَلَ نَفْسًا مُعَاهَدَةً بِغَيْرِ حَقِّهَا لَمْ يَرِحْ .... III\255

مَنْ كَانَ آخِرُ كَلاَمِهِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ .... II\117

مَنْ كَانَ أَشْرَكَ فِي عَمَلٍ عَمِلَهُ لِلَّهِ فَلْيَطْلُبْ ثَوَابَهُ .... I\64

مَنْ كَانَ اللهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا وَأَنْ يُحِبَّ .... I\120

مَنْ كَانَ لَهُ عِلْمٌ فَلْيَتَصَدَّقْ مِنْ عِلْمِهِ .... II\201

مَنْ كَانَ لَهُ قُوَّةٌ فَلْيَتَصَدَّقْ مِنْ قُوَّتِهِ .... II\201

مَنْ كَانَ لَهُ مَالٌ فَلْيَتَصَدَّقْ مِنْ مَالِهِ .... II\201

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ .... I\427

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ جَارَهُ .... I\427

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ .... I\427

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ جَائِزَتَهُ .... I\459

مَنْ كَانَ يَعْلِفُ جَمَلَهُ أَوْ دَابَّتَهُ .... II\552

مَنْ كَانَتِ الآخِرَةُ نِيَّتَهُ جَمَعَ اللهُ لَهُ أَمْرَهُ .... I\48

مَنْ كَانَتِ الآخِرَةُ نِيَّتَهُ، جَمَعَ اللهُ لَهُ أَمْرَهُ .... II\416

مَنْ كَانَتْ الدُّنْيَا هَمَّهُ فَرَّقَ اللهُ شَمْلَهُ .... I\48

مَنْ كَانَتِ الدُّنْيَا هَمَّهُ فَرَّقَ اللهُ عَلَيْهِ أَمْرَهُ .... II\416

مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ مَظْلِمَةٌ لأَخِيهِ مِنْ عِرْضِهِ أَوْ .... II\163

مَنْ كَانَتْ لَهُ صَلاَةٌ بِلَيْلٍ فَغَلَبَ عَلَيْهِ نَوْمٌ .... II\200

مَنْ كَبَّرَ مِائَةً وَسَبَّحَ مِائَةً وَهَلَّلَ مِائَةً كَانَتْ خَيْرًا .... II\217
مَنْ كَسَبَ مَالاً حَرَامًا فَتَصَدَّقَ بِهِ لَمْ يَكُنْ .... I\327
مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَهُوَ يَسْتَطِيعُ أَنْ يُنْفِذَهُ .... I\481
مَنْ لاَ يَسْأَلِ اللهَ يَغْضَبْ عَلَيْهِ .... II\44
مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ إِلاَّ السَّقَمُ .... II\32
مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ إِلاَّ الصِّحَّةُ .... II\31
مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ إِلاَّ الغِنَى .... II\31
مَنْ لاَ يَهْتَمُّ بِأَمْرِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ .... I\254
مَنْ لَبِسَ الْحَرِيرَ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَلْبَسْهُ فِي الْآخِرَةِ .... II\397
مَنْ لَقِيتَ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ مُسْتَيْقِنًا .... II\109
مَنْ لَقِيَنِي بِقُرَابِ الْأَرْضِ خَطِيئَةً لاَ يُشْرِكُ .... III\136
مَنْ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهَا لَمْ تَكُنْ لَهُ نُورًا وَلاَ .... II\141
مَنْ لَمْ يُكْثِرْ ذِكْرَ اللهِ فَقَدْ بَرِئَ مِنَ الإِيمَانِ .... III\294
من لَمْ يُمْسِ وَيُصْبِحْ نَاصِحًا لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِكِتَابِهِ .... I\254
مَنْ لَمْ يَنْسَ الْقَبْرَ وَالْبِلَى وَتَرَكَ زِينَةَ الدُّنْيَا .... II\390
مَنْ مَاتَ عَلَى هَذَا كَانَ مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ .... II\104
مَنْ مَثَّلَ بِذِي رُوحٍ ثُمَّ لَمْ يَتُبْ مَثَّلَ اللهُ بِهِ .... I\504
مِنْ مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ إِلَى أَهْلِ عُمَانَ، سَلاَمٌ عَلَيْكُمْ .... I\274
مَنْ مَنَحَ مَنِيحَةَ لَبَنٍ أَوْ وَرِقٍ أَوْ هَدَى زُقَاقًا .... II\249
مَنْ نَامَ عَنْ صَلاَةٍ أَوْ نَسِيَهَا فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا .... III\90
مَنْ نَفَّسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ الدُّنْيَا .... II\533
مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ عُذِّبَ .... I\597

مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ سَنَةً فَهُوَ كَسَفْكِ دَمِهِ .... 510\II

مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبْتُ لَهُ حَسَنَةً .... 16\III

مَنْ وَجَدَ غَيْرَ ذَلِكَ فَلاَ يَلُومَنَّ إِلاَّ نَفْسَهُ .... 156\II

مَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ أَوْشَكَ أَنْ يَقَعَ فِي الْحَرَامِ .... 242\I

مَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ .... 225\I

مَنْ يَتْرُكْهُنَّ فَقَدْ نَبَذَ الْإِسْلاَمَ وَرَاءَ ظَهْرِهِ .... 94\I

مَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا .... 533\II

مَنْ يَعِشْ مِنْكُمْ بَعْدِي فَسَيَرَى اخْتِلاَفًا كَثِيرًا فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ .... 204\I

مَنَنْتُ عَلَيْهِ بِالْاِشْتِغَالِ بِي كَيْ لاَ يَنْسَانِي .... 442\I

مِنْهُ وَأَنَّ الْجَنَّةَ حَقٌّ وَالنَّارَ حَقٌّ، أَدْخَلَهُ اللّٰهُ .... 109\II

مِنْهُمْ مَنْ يَأْخُذُهُ إِلَى رُكْبَتَيْهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَأْخُذُهُ .... 540\II

ن

نَادَاهُ مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ: لاَ لَبَّيْكَ وَلاَ سَعْدَيْكَ .... 323\I

نَادَاهُ مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ: لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ .... 323\I

نَافَقَ حَنْظَلَةُ يَا أَبَا بَكْرٍ .... 263\III

نَافَقَ حَنْظَلَةُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ .... 263\III

نَذِيرُ قَوْمٍ أَتَاهُمُ الْعَذَابُ، فَإِذَا ذَهَبَ عَنْهُ ذَلِكَ .... 289\II

نَزَعَ مِنْهُ رِبْقَةَ الْإِسْلاَمِ .... 73\II

نَزَلَ: ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا .... 66\II

نَظَرْنَا فِي كَلاَمِهِ فَإِذَا هُوَ قَدْ جَمَعَ لَنَا الْأَمْرَ كُلَّهُ .... 294\II

نِعْمَ مَا اتَّجَرْتُمْ فِي يَوْمٍ أَوْ بَعْضِ يَوْمٍ، رَحْمَتِي وَرِضْوَانِي .... 403\II

نَعَمْ، مَا مِنْ خَلْقِ اللهِ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ بَشَرٍ إِلاَّ أَنَّ قَلْبَهُ بَيْنَ أصْبُعَيْنِ .... 200\I
نِعْمَتِ الدَّارُ الدُّنْيَا لِمَنْ تَزَوَّدَ مِنْهَا لآخِرَتِهِ .... 404\II
نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصِّحَّةُ .... 231\II
نَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا اسْتَعَاذَ مِنْهُ نَبِيُّكَ مُحَمَّدٌ .... 320\III
نَفَّسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ .... 533\II
نَقَصَ ذَلِكَ مِنْ مُلْكِي شَيْئًا .... 156\II
نَكُونُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ ﷺ يُذَكِّرُنَا بِالْجَنَّةِ وَالنَّارِ .... 263\III
نَهَانَا رَسُولُ اللهِ ﷺ أَنْ نَتَكَلَّفَ لِلضَّيْفِ .... 467\I
نَهَي النَّبِيُّ اللهِ ﷺ عَنْ ثَمَنِ الْكَلْبِ وَالسِّنَّوْرِ .... 209\III
نَهَي رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنِ الْمُزَفَّتَةِ .... 223\III
نَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ كُلِّ مُسْكِرٍ وَمُفَتِّرٍ .... 227\III

هـ

هَذَا خَيْرٌ مِنْ مِلْءِ الأَرْضِ مِثْلِ هَذَا .... 524\II
هَذَا رَجُلٌ كَانَ لِسَانُهُ رَطْبًا مِنْ ذِكْرِ اللهِ .... 293\III
هَذِهِ التَّوْرَاةُ وَالإِنْجِيلُ عِنْدَ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى .... 556\II
هَلِ الدِّينُ إِلاَّ الْحُبُّ وَالْبُغْضُ .... 249\I، 114\II
هَلْ أَهْدَيْتُمْ مِنْهَا لِجَارِنَا الْيَهُودِيِّ .... 456\I
هَلْ تَدْرُونَ مَا الإِيمَانُ بِاللهِ؟ شَهَادَةُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ .... 101\I
هَلْ تَمْلِكُ لِسَانَكَ؟ قُلْتُ .... 428\I
هَلْ تُنْظَرُونَ إِلاَّ إِلَى فَقْرٍ مُنْسٍ، أَوْ غِنًي مُطْغٍ .... 118\III
هَلْ حَشَدْتُمْ كَمَا أَمَرْتُكُمْ؟ قَالُوا: نَعَمْ .... 294\II

هَلْ عَلِمْتَ إِنَّ اللهَ قَدْ حَرَّمَهَا .... 201\III
هَلْ مِنْ سَائِلٍ فَأُعْطِيهِ سُؤْلَهُ .... 46\II
هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ فَأَغْفِرُ لَهُ .... 46\II
هَلْ يَبْقَى مِنْ دَرَنِهِ شَيْءٌ .... 559\I
هَلِّلِي اللهَ مِائَةَ تَهْلِيلَةٍ .... 218\II
هُمُ الْجُلَسَاءُ لاَ يَشْقَي جَلِيسُهُمْ .... 563\II
هُمْ قَوْمٌ تَحَابُّوا بِرَوْحِ اللهِ عَلَى غَيْرِ أَرْحَامٍ بَيْنَهُمْ .... 62\III
هُمَا يَسِيرٌ وَمَنْ يَعْمَلُ بِهِمَا قَلِيلٌ .... 41\III
هُوَ مُشْفِقٌ مِنْ كِبَارِ ذُنُوبِهِ أَنْ تُعْرَضَ عَلَيْهِ .... 377\I
هُوَ يُحِدُّ شَفْرَتَهُ وَهِيَ تَلْحَظُ إِلَيْهِ بِبَصَرِهَا .... 515\I
هِيَ أَحْسَنُ الْحَسَنَاتِ .... 523\I
هِيَ كَلِمَةٌ مَنْ قَالَهَا صَادِقًا أَدْخَلَهُ .... 282\I

و

وَاسْوَأَتَاهُ، عَوْفٌ كَئِيبٌ بِأَلِيمِ مَا فِيهِ مِنَ الْقِدِّ .... 66\II
وَالَّذِي أَكْرَمَكَ بِالْحَقِّ لاَ أَتَطَوَّعُ شَيْئًا وَلاَ أَنْقُصُ .... 101\II
وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لاَ أَزِيدُ عَلَى هَذَا شَيْئًا .... 100\II
وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لاَ تُؤْمِنُوا حَتَّي تَحَابُّوا .... 497\II
وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لاَ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّي تُؤْمِنُوا .... 504\II
وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا مِنْ عَبْدٍ يُصَلِّي الصَّلَوَاتِ .... 570\I
وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَوْ أَخْطَأْتُمْ حَتَّي تَمْلأَ خَطَايَاكُمْ .... 137\III
وَاللهِ اللهُ أَرْحَمُ بِعِبَادِهِ مِنَ الْوَالِدَةِ .... 176\II

وَاللهِ إِنِّي لأَسْتَغْفِرُ اللهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ .... II\170، III\156
وَاللهِ لاَ آذَنُ لَهُ حَتَّي أَسْتَأْذَنَ رَسُولُ اللهِ ﷺ .... III\194
وَاللهِ لاَ يُؤْمِنُ، وَاللهِ لاَ يُؤْمِنُ، وَاللهِ لاَ يُؤْمِنُ .... I\128, 444
وَاللهِ لأَرْمِيَنَّ بِهَا بَيْنَ أَكْتَافِكُمْ .... II\440
وَاللهِ لأُقَاتِلَنَّ مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ الصَّلاَةِ وَالزَّكَاةِ .... I\275
وَاللهِ لِلدُّنْيَا أَهْوَنُ عَلَى اللهِ مِنْ هَذَا .... II\381
وَاللهِ لَوْ كَانَ حَيًّا كَانَ عَيْبًا فِيهِ لأَنَّهُ أَسَكُّ .... II\381
وَجْهُهُ عَلَيْهِ حَرَامٌ أَنْ يَلْطِمَهُ .... II\527
وُضِعَتْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ فِي كِفَّةٍ رَجَحَتْ .... II\136
وَعَدْتَنِي الْجَنَّةَ عَلَيْهَا، وَإِنَّكَ لاَتُخْلِفُ الْمِيعَادَ .... III\161
وَعَظَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَوْعِظَةً وَجِلَتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ .... II\281
وَفَدْتُ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَشَهِدْتُ مَعَهُ الْجُمْعَةَ .... I\312
وَكَّلَ اللهُ بِالرَّحِمِ مَلَكًا، يَقُولُ .... I\184
وَلْتُحْسِنْ خُلُقَكَ مَا اسْتَطَعْتَ .... I\522
وَيْحَكَ لاَ تَفْتَحْهُ فَإِنَّكَ إِنْ فَتَحْتَهُ تَلِجْهُ .... II\357
وَيْلٌ لأَقْمَاعِ الْقَوْلِ .... I\550
وَيْلٌ لِلَّذِينَ يُصِرُّونَ عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ .... III\149
وَيْلٌ لِلْمُصِرِّينَ الَّذِينَ يُصِرُّونَ عَلَى مَا فَعَلُوا .... I\550
وَيْلٌ لِمَنْ وَعَدَ ثُمَّ أَخْلَفَ، وَيْلٌ لِمَنْ وَعَدَ .... III\250

ي

يُؤْتَى بِالْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُوقَفُ بَيْنَ يَدَيِ اللهِ .... II\236

يُؤْتَى بِالنِّعَمِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَبِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ .... 234\II

يُؤْتَي بِحَسَنَاتِ الْعَبْدِ وَسَيِّئَاتِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُقَصُّ .... 587\I

يُؤْتَي بِصَاحِبِ الْأَمَانَةِ، فَيُقَالُ لَهُ: أَدِّ أَمَانَتَكَ .... 256\III

يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّي يَكُونَ هَوَاهُ تَبَعًا لِمَا جِئْتُ بِهِ .... 125\III

يَا أَبَا ذَرٍّ وَمَا أَدَاءُ الْأَمَانَةِ .... 128\II

يَا أَبَا ذَرٍّ، إِنِّي أَرَاكَ ضَعِيفًا وَإِنِّي أُحِبُّ لَكَ مَا .... 385\I

يَا أَبَا ذَرٍّ، لَوْ أَنَّ النَّاسَ كُلَّهُمْ أَخَذُوا .... 536\I

يَا ابْنَ آدَمَ، إِنَّكَ لَوْ أَتَيْتَنِي بِقُرَابِ الْأَرْضِ خَطَايَا .... 135\III

يَا ابْنَ آدَمَ، إِنَّكَ مَا دَعَوْتَنِي وَرَجَوْتَنِي غَفَرْتُ لَكَ .... 135\III

يَا ابْنَ آدَمَ، لَوْ بَلَغَتْ ذُنُوبُكَ عَنَانَ السَّمَاءِ .... 135\III

يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ، كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ .... 403\II

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَخْلِصُوا أَعْمَالَكُمْ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ .... 65\I

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ادْخُلُوا الصِّرَاطَ جَمِيعًا وَلاَ تَعَوَّجُوا .... 97\I

يَا أَيُّهَا النَّاسُ تُوبُوا إِلَى رَبِّكُمْ فَإِنِّي أَتُوبُ .... 170\II

يَا بِلالُ أَقِمِ الصَّلاَةَ وَأَرِحْنَا بِهَا .... 140\II

يَا بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ اشْتَرُوا أَنْفُسَكُم مِنَ اللَّهِ .... 151\II

يَا بَنِي عَبْدِالْمُطَّلِبِ اشْتَرُوا أَنْفُسَكُمْ مِنَ اللَّهِ .... 151\II

يَا بَنِي عَبْدِالْمُطَّلِبِ لاَ أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا .... 150\II

يَا حَارِثَةُ كَيْفَ أَصْبَحْتَ .... 134\I

يَا رَبِّ أَفَلاَ تَرْحَمُ مَا كَانَ يَصْنَعُ فِي الرَّخَاءِ .... 38\II

يَا رَبِّ حَمَّلْتَهُ إِيَّايَ فَخَيْرُ حَامِلٍ، حَفِظَ حُدُودِي .... 147\II

يَا رَبِّ حَمَّلْتَهُ إِيَّايَ فَشَرُّ حَامِلٍ تَعَدَّي .... 147\II

يَا رَبِّ رَجَوْتُكَ وَفَرِقْتُ مِنَ النَّاسِ .... II\479
يَا رِبِّ هَذَا أَغْلَقَ بَابَهُ دُونِي يَمْنَعُ مَعْرُوفَهُ .... I\454
يَا رَبِّ، إِنَّكَ قَدْ ضَمِنْتَ لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِكَ .... II\27
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَحَدُنَا يُذْنِبُ، قَالَ: يُكْتَبُ عَلَيْهِ .... I\546
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي بِأَفْضَلِ الْأَعْمَالِ وَأَقْرَبِهَا .... III\61
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي بِعَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ .... II\317
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي عَنِ الْجِهَادِ وَالْغَزْوِ .... I\58
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي مَا يَحِلُّ لِي وَ مَا يَحْرُمُ .... II\262
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي مَاذَا فَرَضَ اللهُ عَلَيَّ .... II\101
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ إِنْ ضَعُفْتُ عَنْ بَعْضِ الْعَمَلِ .... II\203
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ شُحُومَ الْمَيْتَةِ .... III\199
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرِقْتَ اللَّيْلَةَ. فَقَالَ: إِنِّي كُنْتُ أَصَبْتُ تَمْرَةً .... I\232
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعْقِلُهَا وَأَتَوَكَّلُ أَوْ أُطْلِقُهَا وَأَتَوَكَّلُ .... III\282
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلاَ نَمْكُثُ عَلَى كِتَابِنَا وَ نَدَعُ الْعَمَلَ .... I\191
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلاَ تُعَلِّمُنِي دَعْوَةً أَدْعُو بِهَا لِنَفْسِي .... I\201
يَا رَسُولَ اللَّهِ الْحَجُّ فِي كُلِّ عَامٍ .... I\161
يَا رَسُولَ اللَّهِ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَي بَعْضٍ .... II\539
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمِنَ الْحَسَنَاتِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ .... I\523
يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ بَنِي فُلاَنٍ أَغَارُوا عَلَيَّ .... II\45
يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ فُلاَنَةً تُصَلِّي بِاللَّيْلِ وَتَصُومُ .... I\445
يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي جَارَيْنِ فَإِلَي أَيِّهِمَا .... I\450
يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ مَعَ الْإِيمَانِ عَمَلاً .... II\252

يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هَذَا كُلُّهُ لَيَسِيرٌ .... II\252

يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْصُرُهُ مَظْلُومًا فَكَيْفَ أَنْصُرُهُ ظَالِمًا .... II\517

يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَصَبْتُ حَدًّا فَأَقِمْهُ عَلَيَّ .... I\558

يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَصَبْتُ ذَنْبًا عَظِيمًا فَهَلْ لِي .... I\582

يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَقِفُ الْمَوْقِفَ أُرِيدُ بِهِ وَجْهَ اللهِ وَأُرِيدُ .... I\66

يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَجُلٌ مِقْرَافٌ لِلذُّنُوبِ .... I\547

يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي سَمِعْتُ مِنْكَ حَدِيثًا .... I\533

يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْصِنِي .... I\533

يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْصِنِي، قَالَ: اعْبُدِ اللهَ وَ .... I\522

يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ .... II\203

يَا رَسُولُ اللهِ أَيُّ الدُّعَاءِ أَسْمَعُ .... II\331

يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ .... I\475

يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيأْتِي أَحَدُنَا شَهْوَتَهُ وَيَكُونُ لَهُ فِيهَا أَجْرٌ .... II\195

يَا رَسُولَ اللَّهِ حَدِّثْنِي بِحَدِيثٍ وَاجْعَلْهُ مُوجَزًا .... I\133

يَا رَسُولَ اللَّهِ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلَ بِهِ الْعَبْدُ .... II\252

يَا رَسُولَ اللَّهِ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلْتُهُ .... II\377

يَا رَسُولَ اللَّهِ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ يُحِبُّنِيَ اللهُ .... II\378

يَا رَسُولَ اللهِ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ .... II\337

يَا رَسُولَ اللَّهِ ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالْأُجُورِ، يُصَلُّونَ كَمَا نُصَلِّي .... II\195

يَا رَسُولَ اللَّهِ رَجُلٌ يُرِيدُ الْجِهَادَ وَهُوَ يُرِيدُ عَرَضًا .... I\56

يَا رَسُولَ اللَّهِ زِدْنِي، قَالَ .... I\522

يَا رَسُولَ اللَّهِ شَهِدْتُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ .... II\104

يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَيْنَا أُمَرَاءُ .... II\299
يَا رَسُولَ اللَّهِ عَزَفَتْ نَفْسِي عَنِ الدُّنْيَا فَأَسْهَرَتْ لَيْلِي .... I\134
يَا رَسُولَ اللَّهِ عَلِّمْنِي عَمَلاً يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ .... I\439
يَا رَسُولَ اللَّهِ عَلِّمْنِي عَمَلاً يُقَرِّبُنِي مِنَ الْجَنَّةِ .... I\523
يَا رَسُولَ اللَّهِ عَلَى مَاذَا أُقَاتِلُ النَّاسَ .... I\272
يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنِّي لاَ أَعُودُ .... I\446
يَا رَسُولَ اللَّهِ فَفِيمَ الْعَمَلُ الْيَوْمَ، أَفِيمَا جَفَّتْ .... II\50
يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ لِي بِأَنْ أَعْلَمَ أَنِّي مُؤْمِنٌ .... I\121
يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ يُؤْثِمُهُ؟ قَالَ: يُقِيمُ .... I\460
يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ يَحْقِرُ أَحَدُنَا نَفْسَهُ .... II\480
يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِسْلاَمُ .... I\104, 123
يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِيمَانُ .... I\121
يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا تَأْمُرُنِي أَنْ أَعْمَلَ بِهِ .... II\81
يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا تَرَى فِي شَرَابٍ نَصْنَعُهُ بِأَرْضِنَا .... III\226
يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا تَمَامُ الْبِرِّ .... II\81
يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لِيَ بَيِّنَةٌ .... II\453
يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَبَرُّ .... II\265
يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَبِي؟ قَالَ: أَبُوكَ حُذَافَةُ .... I\288
يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَزْهَدُ النَّاسِ .... II\390
يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ خَيْرُنَا .... II\418
يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا رَجُلٌ مِنْ فُقَرَاءِ الْمُسْلِمِينَ، هَذَا حَرِيٌّ .... II\523
يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ! فَقَالَ .... III\18

يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا صَدَقَةُ اللِّسَانِ .... 201\II

يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا عَسَى أَنْ يُولَدَ لِي إِمَّا غُلاَمٌ .... 172\I

يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمِنَ الْغَازِي فِي سَبِيلِ الله .... 291\III

يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمِنْ أَيْنَ لَنَا صَدَقَةٌ نَتَصَدَّقُ بِهَا .... 204\II

يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّا نَسْتَحْيِي وَالْحَمْدُ لِلَّهِ .... 362\I، 78\II

يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنِّي مُطَاعٌ فِي قَوْمِي فَمَا آمُرُهُمْ .... 363\I

يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَدْ قُسِمَ لِي مِنَ الْجَمَالِ مَا تَرَي .... 388\I

يَا رَسُولَ اللَّهِ! قُلْ لِي قَوْلاً وَأَقْلِلْ عَلَيَّ لَعَلِّي .... 473\I

يَا رَسُولَ الله: عَلِّمْنِي دُعَاءً أَدْعُوبِهِ فِي صَلاَتِي .... 154\III

يَا رَسُولَ الله: كَيْفَ نَسْتَغْفِرُ .... 155\III

يَا رَسُولَ اللَّهِ: لَوْ كَانَتْ كَفَّارَاتُنَا كَكَفَّارَاتِ .... 553\I

يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ أُمُورًا كُنْتُ أَصْنَعُهَا .... 373\I

يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنُؤَاخَذُ بِمَا عَمِلْنَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ .... 372\I

يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا نَكُونُ عِنْدَكَ عَلَى حَالٍ .... 264\III

يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوَ إِنَّ الْقُلُوبَ لَتَتَقَلَّبُ .... 200\I

يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَأَمَّا اثْنَتَانِ فَوَالله مَا أُطِيقُهُمَا .... 106\II

يَا رَسُولَ اللَّهِ، قُلْ لِي فِي الْإِسْلاَمِ قَوْلاً لاَ أَسْأَلُ .... 85\II

يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَأَنَّهَا مَوْعِظَةُ مُوَدِّعٍ .... 281\II

يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَفْضَلُ مَا أُعْطِيَ الْمَرْءُ الْمُسْلِمُ .... 611\I

يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الْإِثْمُ .... 261\II

يَا سَعْدُ، أَطِبْ مَطْعَمَكَ تَكُنْ مُسْتَجَابَ الدَّعْوَةِ .... 321\I

يَا صَفِيَّةَ عَمَّةَ النَّبِيِّ ﷺ لاَ أُغْنِي عَنْكِ .... 574\II

يَا عَائِشَةُ، عَلَيْكِ بِجَوَامِعِ الدُّعَاءِ .... 319\III
يَا عِبَادِي إِنَّكُمْ تُخْطِئُونَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَأَنَا .... 155\II
يَا عِبَادِي إِنَّكُمْ لَنْ تَبْلُغُوا ضَرِّي فَتَضُرُّونِي .... 155\II
يَا عِبَادِي إِنِّي حَرَّمْتُ الظُّلْمَ عَلَى نَفْسِي وَجَعَلْتُهُ .... 155\II
يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ جَائِعٌ إِلاَّ مَنْ أَطْعَمْتُهُ .... 155\II
يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ ضَالٌّ إِلاَّ مَنْ هَدَيْتُهُ .... 155\II
يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ عَارٍ إِلاَّ مَنْ كَسَوْتُهُ .... 155\II
يَا عِبَادِي لَوْ أَنَّ أَوَّلَكُمْ وَآخِرَكُمْ وَإِنْسَكُمْ وَجِنَّكُمْ .... 155\II
يَا عَبَّاسَ بْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لاَ أُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا .... 574\II
يَا عَدِيُّ، أَسْلِمْ تَسْلَمْ .... 112\I
يَا عُقْبَةُ أَلاَ أُخْبِرُكَ بِأَفْضَلِ أَخْلاَقِ أَهْلِ الدُّنْيَا .... 614\I
يَا عَمَّةَ رَسُولِ اللهِ، يَا فَاطِمَةَ بِنْتِ مُحَمَّدٍ اشْتَرِيَا أَنْفُسَكُمَا .... 151\II
يَا عُمَرُ، أَتَدْرِي مَنِ السَّائِلُ .... 86\I
يَا فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ، سَلِينِي مَا شِئْتِ .... 574\II
يَا فُلاَنُ مَا وُلِدَ لَكَ؟ قَالَ .... 172\I
يَا مُحَمَّدُ، أَخْبِرْنِي عَنِ الإِسْلاَمِ .... 85\I
يَا مُعَاذُ اتَّقِ اللهَ مَا اسْتَطَعْتَ وَاعْمَلْ .... 551\I
يَا مُعَاذُ، كَمْ تَذْكُرُ رَبَّكَ كُلَّ يَوْمٍ .... 316\III
يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ، اشْتَرُوا أَنْفُسَكُم مِنَ اللَّهِ .... 150, 574\II
يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ .... 200\I
يَا مُوسَى لَوْ أَنَّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعَ وَعَامِرَهُنَّ غَيْرِي .... 137\II
يَا مُوسَى، قُلْ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ .... 136\II

يَا نَبِيَّ اللهِ مَا الشَّيْءُ الَّذِي لاَ يَحِلُّ مَنْعُهُ .... 441\II
يَا نَبِيَّ اللهِ، آمَنَّا بِكَ وَبِمَا جِئْتَ بِهِ، فَهَلْ تَخَافُ .... 200\I
يَا نَبِيَّ اللّٰهِ، وَإِنَّا لَمُؤَاخِذُونَ بِمَا نَتَكَلَّمُ بِهِ .... 318\II
يَا وَابِصَةُ أُخْبِرُكَ مَا جِئْتَ تَسْأَلُ عَنْهُ أَوْ تَسْأَلُنِي .... 260\II
يَا وَابِصَةُ اسْتَفْتِ نَفْسَكَ، الْبِرُّ مَا اطْمَأَنَّتْ .... 260\II
يَا وَيْلِي، أُمِرَ ابْنُ آدَمَ بِالسُّجُودِ فَسَجَدَ فَلَهُ الْجَنَّةُ .... 163\I
يَأْتِي الشَّيْطَانُ أَحَدَكُمْ، فَيَقُولُ: مَنْ خَلَقَ كَذَا .... 375\II
يَأْتِي اللهُ بِالْمُؤْمِنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُقَرِّبُهُ حَتَّى .... 142\III
يارَسُولَ اللهِ، هَذَا الْقَاتِلُ، فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ .... 32\III
يَاعِبَادِي إِنَّمَا هِيَ أَعْمَالُكُمْ أُحْصِيهَا لَكُمْ .... 156\II
يأَيُّهَا النَّاسُ ادْخُلُوا الصِّرَاطَ جَمِيعًا وَلاَ تَعَوَّجُوا .... 357\II
يأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ لَنْ تُطِيقُوا أَوْ لَنْ تَفْعَلُوا كُلَّ مَا .... 312\I
يَتَصَدَّقُونَ بِفُضُولِ أَمْوَالِهِمْ .... 195\II
يَتَصَدَّقُونَ وَلاَ نَتَصَدَّقُ وَيَعْتِقُونَ وَلاَ نَعْتِقُ .... 197\II
يُثْنُونَ عَلَى صَاحِبٍ لَهُمْ خَيْرًا .... 552\II
يَجْتَنِبُ الْكَبَائِرَ السَّبْعَ إِلاَّ فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ .... 570\I
يُجْزِئُ مِنْ ذَلِكَ رَكْعَتَانِ يَرْكَعُهُمَا الضُّحَى .... 223\II، 226
يَجْمَعُ اللهُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ .... 538\II
يُحْشَرُ النَّاسُ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً .... 539\II
يُحْيِيهِمْ فِي عَافِيَةٍ، وَيُمِيتُهُمْ فِي عَافِيَةٍ .... 82\III
يُخْرِجُ الزَّكَاةَ وَيَجْتَنِبُ الْكَبَائِرَ السَّبْعَ إِلاَّ فُتِحَتْ .... 98\II
يَخْرُجُونَ مِنْ كُلِّ غَبْرَاءَ مُظْلِمَةٍ .... 48\III

يَخْطُبُ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ إِلاَّ أَنْ يَأْذَنَ لَهُ .... 512\II
يَخْطُبُنَا فَيُذَكِّرُنَا بِأَيَّامِ اللهِ حَتَّي يُعْرَفُ ذَلِكَ .... 289\II
يَدَعُ مَا سِوَي ذَلِكَ .... 318\III
يَدِهِ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا .... 44\III
يَرْضَخُ مِمَّا رَزَقَهُ اللهُ .... 252\II
يَرْفَعُهُ اللهُ بِهَا دَرَجَاتٍ .... 430\I
يَرَي أَمْرًا، لِلّهِ عَلَيْهِ فِيهِ مقَالٌ، ثُمَّ لاَ يَقُولُ فِيهِ، فَيَقُولُ اللهُ لَهُ .... 480\II
يَزِلُّ بِهَا فِي النَّارِ أَبْعَدَ مِمَّا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ .... 338\II
يُسَبِّحُونَكَ، وَيُكَبِّرُونَكَ، وَيَحْمَدُونَكَ، وَيُمَجِّدُونَكَ .... 562\II
يُسْتَعْمَلُ عَلَيْكُمْ أُمَرَاءُ، فَتَعْرِفُونَ وَتُنْكِرُونَ .... 277\I
يُصْبِحُ عَلَى كُلِّ سُلاَمَي أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ .... 223\II
يَصِلُ فِيهِ رَحِمَهُ، وَيَعْلَمُ لِلّهِ فِيهِ حَقًّا .... 28\III
يُصَلُّونَ كَمَا نُصَلِّي وَيَصُومُونَ كَمَا نَصُومُ .... 197\II
يَعْلَمُ أَنَّهُ لاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ غَيْرِي .... 175\II
يُعِينُ ذَا الْحَاجَةِ الْمَلْهُوفِ .... 224\II
يَغْبِطُهُمُ الأَنْبِيَاءُ وَالشُّهَدَاءُ بِمَكَانِهِمْ مِنَ اللّهِ تَعَالَى .... 62\III
يُقْتَصُّ مِنْهُمْ مَظَالِمَ بَيْنَهُمْ كَانَتْ فِي الدُّنْيَا .... 107\II
يَقْدِرُونَ أَنْ يُغَيِّرُوا عَلَيْهِ فَلَمْ يُغَيِّرُوا إِلاَّ .... 478\II
يَقُولُ اللهُ ﷻ: إِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ لاَ يُصْلِحُ إِيمَانَهُ .... 31\II
يَقُولُ اللهُ ﷻ: أَنَا مَع ظَنِّ عَبْدِي بِي .... 140\I
يَقُولُ اللهُ ﷻ: أَنَا مَع عَبْدِي إِذَا ذَكَرَنِي .... 140\I
يَقُولُ اللهُ ﷻ: خَلَقْتُ عِبَادِي حُنَفَاءَ .... 167\II

يَقُولُ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: أَنَا أَغْنَى الشُّرَكَاءِ عَنِ الشِّرْكِ .... I\63

يَقُولُ اللهُ لِلْمَلاَئِكَةِ: إِذَا أَرَادَ عَبْدِي أَنْ يَعْمَلَ سَيِّئَةً .... III\14

يَقُولُ قَوْلاً مَعْرُوفًا بِلِسَانِهِ .... II\252

يَقُومُ أَحَدُهُمْ فِي الرَّشْحِ إِلَى أَنْصَافِ أُذُنَيْهِ .... II\539

يَكُونُ مَا عَمِلَ مِنْ خَيْرٍ سِوَى ذَلِكَ وَافِرًا .... III\42

يَلْبَسُونَ أَلْوَانَ الثِّيَابِ وَيَتَشَدَّقُونَ فِي الْكَلاَمِ .... III\243

يَلْتَقِيَانِ فَيَصُدُّ هَذَا، وَيَصُدُّ هَذَا .... II\509

يُمَثَّلُ الْقُرْآنُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلاً فَيُؤْتَى بِالرَّجُلِ .... II\147

يَمُنُّ بِهَا عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ .... II\200

يَنْذِرُونَ وَلاَ يُوفُونَ، وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ .... III\243

يَنْطِقُ فِيهَا الرُّوَيْبِضَةُ .... I\150

BAŞLIKLAR FİHRİSTİ

Açıklama: Burada, eserin üç cildinde yer alan ana ve alt başlıklar alfabe sırasına göre verilmiştir. Kitabın şerhine esas olan elli hadis-i şerif ile iglili başlıklar büyük harflerle ve kalın yazı biçimiyle dizilmiştir.

A

Abdestin Önemi II/126
Açlık ve Tokluk Hakkında Selefin Sözleri III/236
Ağaç Dikmek Sadakadır II/210
Ağır Suç İşleyenlerin Durumu I/508
Ağızdan Çıkan Her Söz Yazılır I/432
Âhir Zamandaki Durum II/484
Âhiret Sıkıntılarının Büyüklüğü II/536
Aile İçin Yapılan Harcamalar II/207
Akrabalar (İyilik yapılacaklar) I/448
Aldatmaya Yönelik Satışlar I/214
Alışverişte Zarar Verme II/430
Âlimin Kaybolması: İlmin Kaybolması II/554
Allah Dostlarına Düşmanlık III/49
Allah Dostlarına Yapılan İhsanlar III/66
Allah İçin Nasihat I/259
Allah ile Tanışmanın Anlamı II/35
Allah Sevgisine Dair Peygamberlerin Duaları III/58
Allah Teâlâ İtaatten Hoşnut Olur II/174
Allah Teâlâ Onları Anar (Allah'ın Kitabını Öğrenenler) II/568
Allah ve Resûlü Takvâyı Tavsiye Eder I/532
Allah ve Resûlü'ne Duyulan Gerçek Muhabbet III/131
Allah Zulmü Kendine Haram Kıldı II/159
Allah'a Tâzimde Bulunmak II/181
Allah'a Yaklaşmanın Yolu III/52

Allah'a Yaklaştıran Farzlar III/54
Allah'a Yaklaştıran Nâfileler III/61
Allah'ı Görüyor Gibi İbadet Etmek I/132
Allah'ı koru ki O da seni korusun II/20
ALLAH'IN BAĞIŞLAMASININ GENİŞLİĞİ ve YOLU III/137
Allah'ın Engin Lutufları II/163
Allah'ın İhsanı ve Himayesi III/69
Allah'ın Kitabı İçin Nasihat I/261
Allah'ın Kitabını Öğrenenlere Verilen Müjde II/564
Allah'ın Koyduğu Sınırlar ve Bunları Aşmanın Anlamı II/355
Allah'ın Kulu Koruması II/24
Allah'ın Kulu Tanıması II/36
ALLAH'IN RAHMETİNİN GENİŞLİĞİ ve BUNU KAZANMA YOLLARI II/195
Allah'ın Rızâsı Dışındaki Maksatlarla İlim Öğrenmek I/60
ALLAH'IN SINIRLARINA UYMAK II/341
ALLAH'IN SINIRLARINI KORUMAK ve KADERE İMAN II/17
Allah'ın Sınırlarını Korumak ve Aşmak II/358
Allah'tan Hayâ Etmek Nasıl Olur? I/361
Altıncı Hadis I/225
Amel ile İman Arasındaki İlişki I/100
Amelin Fayda Vermediği Zaman III/120
Ameller ile Niyet Arasındaki İrtibat I/41
Amellerin Nur Olması II/138
Amelleriniz Sizin İçin Sayılıyor II/186
Anestezi Olarak Kullanılan Maddeler III/229
Anne Baba Bir ve Baba Bir Kardeşler III/183
Anne Karnındaki Çocuğun Düşürülmesi I/175
Asıl Olan İman ve İstikamet Üzere Olmak II/31
Aslını Değiştirerek Yararlanma III/207
Aslını Değiştirmeden Yararlanma III/204
Ateş (Üç şey engellemenez) II/441
Ayıp ve Kusur Bakımından İnsanların Durumu II/543

B

Başarı Allah'tandır II/322
Başkalarına Yararı Dokunan Sadakalar II/247
Başkalarına Yararlı Olan Sadakalar II/200

Başkalarına Zarar Vermemek II/203
Başkalarının Kendisinden Üstün Olmasını İstememek I/388
Başkalarının Kendisinden Üstün Olmasını Temenni Etmek I/392
Başkasının Satışı Üzerine Satış Yapmak II/510
Başkasıyla Birlikte Nikâhı Haram Olanlar III/194
Bazı Konulardaki İhtilâfın Sebebi I/229
Bedduadan Sakınmak I/488
Belâlar Karşısında Mümin ve Münafığın Farkı II/489
Beliğ ve Kısa Olmalı (Güzel Vaaz) II/283
Belli Günlerde Dersler Yapmak II/313
Beşinci Hadis I/203
Bid'at Nedir? II/308
BİD'AT REDDEDİLİR I/203
Bid'ata Çağıranların Durumu I/421
Bid'at-ı Hasene II/310
Bid'attan Sakınmak II/308
Bir Amelin Hem Kefâret Hem Sevap Olması I/593
Bir Hak Karşılığı Olanlar I/280
Bir Tür Seçme Hakkı Bulunan Mükreh III/96
Bir Yolcu Gibi Olmak III/104
Birinci Hadis I/37
Birinci husus: Güzel ahlâka yönelmek I/476
Bollukta Allah ile Tanışmak II/35
Borçluya Süre Tanımak II/255
Böbürlenmek İçin Yüksek Bina Yapmak I/152
Bu Ümmete Verilen Kolaylık I/553
Buğzetmek II/502
Büyük Günah İşleyenlerin Durumu I/382
Büyük Mesele II/321

C-Ç

Can, Mal ve Irz Koruma Altındadır II/524
Canı ve Malı Savunmak I/415
Câriyenin Efendisini Doğurması I/146
Casusluk Yapanlar I/416
Cemaatten Ayrılmanın Anlamı I/420
Ceninin Anne Karnında Toplanması I/171
Ceninin Mudga (Embriyo) Olması I/173

Cennet Amellerin Karşılığı mıdır? II/320
Cennet Nimetleri Tükenmez II/183
Cennet Yolu II/319
Cennet Yolu: Farzları İşlemek Haramlardan Kaçınmak II/97
CENNETE GİDEN YOL II/95
Cennete Son Giren I/376
Cennete Yaklaştıran Amel I/523
Cennetin Anahtarı II/108
Cennetin Önündeki Bazı Engeller II/106
CENNETİN YOLLARI, İSLÂM'IN BAŞI, ZİRVE NOKTASI ve DİREĞİ II/317
Cennetlik Biri Olmak İster misiniz? II/100
Ceza Anlamındaki Hadler II/361
Ceza ve Musibetler Günahlara Kefâret Olur mu? I/574
CİBRÎL HADİSİ I/85
Cumanın İlk Ezanı II/311
Çarşı Pazar Yerlerinde Zikir III/305
Çobanların Bina Yapımında Yarışması I/147
Çocuğu Olmayanların Mirası III/168
Çocukların Mirastaki Durumu III/172
Çok Soru Sormanın Kötülüğü I/294

D

Dargınlığı Sona Erdirmenin Yolu II/509
Davacı ve Davalının Tanımı II/453
Davalıya Yemin Etmek Düşer II/462
Dede ve Ninenin Durumu III/180
Delâletin Açık Olmayan Biçimleri II/363
Delil Getirmek Davacıya Düşer II/454
Delil ile Birlikte Yemin II/459
Devânın Başı Perhiz ve Az Yemek III/235
Diğer Konular I/414
Diğer Sadaka Türleri II/251
Dilin Âfeti II/337
Dille Yapılan Zikirler ve Vakitleri III/308
Din Kemale Erdikten Sonra Resûlullah Göçmüştür I/228
DİN NASİHATTİR I/253
Dinde Önemli İki Esas I/51

Dindeki Hükümlerin Kısımları II/344
Dinden Çıkmaya Sebep Olanlar I/407
Dinden Dönenler (Mürtedler) I/407
Dine Uymayan İşler Reddedilir I/205
Dini Ayakta Tutan II/334
Dinî Sebeple İlişkiyi Koparmak II/508
Dinin Başı II/333
Dinin Temelini Oluşturan Hadisler I/38
Dokuzuncu Hadis I/285
Dördüncü Hadis I/169
Dört Haslete Dikkat Edilmeli I/483
Dört Kelimenin Fazileti II/130
Dua Esnasında Ellerin Durumu I/337
Dua ve Umut III/139
Dua ve Zikir Yapılması Tavsiye Edilen Zamanlar ve Hadiseler III/313
Duanın Âdâbı ve Şartları III/140
Duanın ÂdÂbı I/334
Duanın Kabulüne Engel Olan Sebepler I/342
Duanın Kabulüne Engel: Haram Gıda I/321
Duanın Kabulünü Sağlayan Sebepler I/335
Duası Kabul Görenlerden Bazıları III/70
Duaya İcabetin Tezahürleri III/142
Dünya Gurbeti III/106
Dünya mı Yoksa Âhiret mi Daha Üstün? II/411
DÜNYADA KISA EMELLİ OLMAK III/103
Dünyadaki İnsanların Kısımları II/394
Dünyalıklara Karşı Zâhidlerin Tutumları II/406
Dünyalıkta Değil Fazilette Yarışmak I/390
Dünyanın Değeri II/380
Dünyanın Lânetli Olmasının Anlamı II/411
Dünyaya Karşı Zühd II/379
Dünyaya Yönelik Kınamanın Maksadı II/392

E

Ebeveyn ve Kardeşlerin Mirastaki Durumu III/179
Ebeveynin Mirastaki Durumu III/176
Efendimizin Yemesi ve Açlığı III/242
Eldekine Değil Allah'a Güvenmek II/384

Elhamdülillâh Kelimesinin Fazileti II/131
Eli Altında Bulunanlar (İyilik yapılacaklar) I/452
Ellinci Hadis III/288
Emanetçinin Emaneti Kaybetmesi II/467
Emanete Hıyanet III/258
Emir Sahiplerine İtaat II/299
Emzirme ile Haram Olanlar III/195
En Büyük Zenginlik: Sağlık II/230
En Güzel Sadaka: Güzel Söz II/201
Eşler, Anne Bir Kardeş ve Zevi'l-Erhâm III/189
Etkili Vaaz II/282
Evlendikten Sonra Zina Etmek I/396

F

Fakihlere Göre Niyetin Anlamı I/71
Farazî Fıkıh Hakkındaki Görüşler I/302
Farkında Olmadığımız Nimet ve Zenginlikler II/230
Farz Olan Şükür II/243
Farzlar II/344
Farzları Eda ve Nâfilelere Devam III/52
Farz-Vâcip Ayrımı II/345
Fayda ve Zarar Yönünden Sözün Önemi I/428
FAYDASIZ ve GEREKSİZ İŞLERİ TERKETMEK I/359
Faziletli Bazı Zikir ve Tesbihler II/215
Fıtrat ve İslâm II/268
Fiyat Kızıştırılarak Yapılan Satış II/500
Fiyat Kızıştırmak II/499

G

Gaybî Haberler Hakkında Tefekkür II/374
Gece Namazı II/327
Gece Yapılacak İbadet ve Zikirler III/310
Gecenin En Faziletli Vakti II/330
GENEL OLARAK HAYIR YOLLARI II/531
Gerçek İmanın Gereği III/128
Gerçek Tevekkül III/271
GERÇEK ZÜHD II/377
Gerçekleşmemiş Durumlar Hakkında Sorular Sormak I/297

Gerekçeye Dayanarak Zarar Verme II/432
Gerekli Bir Uyarı II/367
Gerekli Olan Ağırlama I/461
Gıpta II/197
Gizli Halleri Araştırmak II/486
Gurbet ve Yolculuk III/104
Günah Kalbi Tırmalar II/271
Günahlar Ne Zaman Silinir? I/605
Günahlara İstiğfar II/170
Günahları Tanıma Yolu II/271
Günahların Bağışlanması ile Örtülmesi Arasındaki Fark I/591
Günahların İnsan Üzerindeki Etkisi I/541
Günahların Sevapları Yok Etmesi I/587
Günahta Israr Etmemek I/544
Güzel ahlâk I/608
Güzel Ahlâkın Mânası I/613
Güzel Ahlâkın Önemi ve Fazileti I/608
GÜZEL SÖZ, KOMŞU HAKKI VE MİSAFİR AĞIRLAMA I/427
Güzel Vaaz Etmenin Usulü II/283

H

Hadisin Uygulanışından Bazı Örnekler (Kendisi için istediğini kardeşi için de istemek) I/385
Hadislerde Bulunan Nur II/275
Hadislerin Sıhhat Durumunu Kimler Anlayabilir? II/277
Hadisteki Temizlikten Maksat II/120
Hak Karşısında Övgüyü ve Kınamayı Bir Tutmak II/387
Hak Teâlâ Kemal Üzeredir II/179
Hakiki İmanın Alâmeti I/107
Hal ve Tavırda Değişiklik Olması (Güzel Vaaz) II/286
Hamd mi Tesbih mi Daha Faziletlidir? II/133
Hamd ve Şükrün Önemi II/242
Haram Fiillere Zorlanmak III/98
Haram Kılınanın Ticareti de Haramdır III/204
Haram Mal ile Yapılan İbadetler I/324
Haram Olan Buğz II/502
Haram Olan Yakınıyla Evlenenler I/411
Haram veya Helâl Olduğu Belirtilmeyenler II/362

Haram Yolla Edinilen Malda Yapılan Tasarruf I/328
Haramdan Sakınmanın Yolu I/244
Haramlar II/349
Haramlar: Allah'ın Koruluğu I/243
Haramları Terketmek İslâm'ın Kapsamına Girer I/96
Haramlığı Kesin Olmayanlar II/354
Hata ve Unutma III/91
Hatalara Kefâret Hakkında Selefin Sözleri I/565
Hatalara Kefâret Olan Zikirler I/563
HAYÂ İMANDANDIR II/71
Hayâ ve İman II/74
Hayânın Çeşitleri II/76
Hayânın Önemi II/73
Hayır Söyle Yahut Sus I/432
Hayırda Yarışanlar II/398
Hayırda Yarışmak II/196
Hayırlar Allah'tan Kötülükler Kendinden II/188
Hayvan Kesiminde İhsan I/513
Hayvan Nasıl Kesilmeli? I/516
Hayvanlara İyi Muamele II/256
Hayvanları Yakmak ve Hedef Yapmak I/513
Hayvanlarla İlişki Kuranlar I/412
Hazırlık Yapanların Durumu II/40
Helâl Kazancın Önemi I/318
Helâl ve Haram Bellidir I/226
HELÂL, HARAM ve ŞÜPHELİ I/225
Helâlleri ve Haramları Kabul Etmenin Anlamı II/96
Her Bid'at Sapıklıktır II/310
Her Gün 360 Sadaka Nasıl Verilir? II/225
Her Gün İçin Sadaka II/204
Her Gün Verilecek Sadaka II/223
Her günahtan sonra bir iyilik I/543
Her Güne Belli Miktarda Zikir III/307
Her İyilik Sadakadır II/199
Her Nefis Ölümü Tadacaktır III/79
Her Sarhoşluk Veren Haramdır III/221
Her Şeyi Allah'tan İstemek II/166
Her Şeyin Temeli II/335
Herkese Farz Olan Miktar II/474

Hesaba Çekileceğimiz Nimetler II/232
Hevânın Anlamı ve Hevâya Uymak III/133
Hicretten Maksat I/52
Hiçbir Zaman Takvâdan Ayrılmamak I/537
Hidayet Allah Katındandır II/164
Hizmetçi ve Görevlilerin Misafir Ağırlaması I/463
Husumette Haddi Aşmak III/253
Hz. Ömer'in Verdiği Hükümlerin Önemi II/304
Hz. Peygamber'in Öfkesi ve Memnuniyeti I/484
Hz. Peygamber'in Son Hutbesi II/290

İ

İbadet Kulu Allah'a Yaklaştırır, Bid'at Uzaklaştırır I/206
İBADET ve DUANIN KABULÜNDE TEMEL ESAS: HELÂL KAZANÇ I/317
İbadetlerin Günahlara Kefâret Olması I/557
İçki Haddi Uygulanacak Kimseler III/231
İçki ve Kumarın Kötülüğü III/219
İÇKİ, LEŞ, DOMUZ ve PUTLARIN HARAMLIĞI III/201
İhlâs ve Müşahede Makamı I/136
İhsan Hakkında Seleften Gelenler I/140
İhsan Herkese Emredilmiştir I/500
İhsan Makamına Erişmenin Yolu I/135
İhsan Nedir? I/129, 498
İhsan Sahiplerine Verilecek Mükâfat I/130
İHSAN: HER ŞEYİ İYİ VE GÜZEL YAPMAK I/497
İhsanın Kısımları I/501
İhtiyaç Kadar Konuşmak I/436
İHTİYAÇ KADAR YEMEK III/233
İkinci Hadis I/85
İkinci husus: Öfkenin gereğinden sakınmak I/476
İkrah ve Mükrehin Hükmü III/96
İleride Gerçekleşebilecek Durumları Sormak I/293
İlim Yolu: Cennet Yolu II/551
İlişkiyi Koparmak II/507
İlişkiyi Koparmanın Süresi II/507
İlk Hesaba Çekilecek Üç Sınıf I/58
İlmin Fazileti II/551
İman Esasları Hakkındaki Âyetler I/98

İman ile Ameller Arasındaki İlişki I/165
İman ve İslâm Arasındaki Fark I/103
İMAN ve İSTİKAMET II/85
İMANIN GEREĞİ PEYGAMBER'E TÂBİ OLMAK III/127
İmanın Tanımı ve Kapsamı I/98
İnsan Bedeninde Bulanan Kemiklerin Sayısı II/228
İnsanlara Yardım Eden Allah'tan Yardım Görür II/546
İnsanlardan İstemek II/44
İnsanların Elindekilerden Ümidi Kesmek II/418
İsim Ve Kitap Dizini III/466
İSLÂM KARDEŞLİĞİ VE KARDEŞLİK HUKUKU II/491
İSLÂM KARDEŞLİĞİNDE TEMEL ÖLÇÜ I/381
İslâm Miras Hukukunun Esası III/165
İSLÂM'DA CAN KORUMA ALTINDADIR II/395
İSLÂM'IN BEŞ ŞARTI I/157
İslâm'ın Erkânını Terkedenler I/278
İslâm'ın Gereklerinden Bazılarını Terkedenler I/110
İslâm'ın Kapsamına Giren Konular I/116
İslâm'ın Tanımına Giren Konular I/92
İslâm'ın Tarifi ve Kapsamı I/92
İslâm'ın Zirve Noktası II/335
İSLÂMÎ YARGIDA TEMEL ESAS II/447
İstediğin Zaman Allah'tan İste II/42
İstiğfar ve Dualardan Örnekler III/155
İstiğfar ve Tövbe İçin Kullanılacak Sözler III/153
İstiğfara Devam III/147
İstiğfarın Anlamı ve Faydası III/147
İstiğfarın Önemi III/158
İstikâmet Nasıl Olur? II/91
İstikametin Anlamı II/87
İşkence ve Cesede Zarar Vermek I/503
İşlerin Başı, Direği ve Zirvesi II/333
İtaat ve İsyanın Sonucu İnsana Döner II/173
İyiliği Emretmede Usul II/488
İyiliği İşlemiş Olmak III/19
İyiliğin Anlamı II/264
İyiliğin İkinci Anlamı II/267
İYİLİK ve GÜNAH II/259
İyilik ve Güzel Ahlâk II/267

İyilik ve Kapsamı II/264
İyilik Yapılacakların Sınıfları I/447
İyilik Yapmayı Arzulamak III/29

K

Kader I/189
Kadere İman I/99, II/51
Kalbe Danışmak ve Bunun Sınırı II/272
Kalbin İstikameti I/246
Kalbin ve Organların İstikameti II/93
Kalp Hayırla Tatmin Olur I/354
Kalp Komutan, Organlar Asker I/247
Kâmil Mânada Takvâ I/527
Kardeş Olun II/512
Kardeşine Yalan Söylememek II/516
Kardeşini Hakir Görmemek II/517
Kardeşini Yüzüstü Bırakmamak II/515
Kardeşinin Sevinciyle Sevinip Kederiyle Üzülmek I/387
Kardeşliğin Gerekleri II/514
Karşılıklı Hakları Yerine Getirmek II/254
Kasâme Konusunda Delil ve Yemin II/455
Kasten Adam Öldürme I/402
Kazâ ve Kader Hakkındaki Deliller II/49
Kazâ ve Kader II/49
Kedinin Satışı III/212
Kefâretler Küçük Günahlar ve Hatalar İçindir I/578
Kelime-i Tevhid Cennete Girmek İçin Yeterli midir? II/110
Kelime-i Tevhid mi Yoksa Hamd mi, Daha Faziletlidir? II/137
Kelime-i Tevhide Sadakat II/114
Kendilerine Zulmedenler II/395
Kendilerini Âzat ve Helâk Edenler II/149
Kendinizi Âzat Edin II/148
Keyif Veren Maddeler III/228
Kırk Altıncı Hadis III/217
Kırk Beşinci Hadis III/201
Kırk Birinci Hadis III/127
Kırk Dokuzuncu Hadis III/269
Kırk Dördüncü Hadis III/191

Kırk İkinci Hadis **III/137**
Kırk Sekizinci Hadis **III/247**
Kırk Üçüncü Hadis **III/165**
Kırk Yedinci Hadis **III/233**
Kırkıncı Hadis **III/103**
Kısa Emel III/115
Kısasın Dışında Bırakılanlar I/403
Kıskançlığın Çeşitleri ve Kötülüğü II/494
Kıskançlık: Haset II/494
Kıyamet Alâmetleri I/144
Kıyamet Günü Müminlere Kitabın Verilmesi I/606
Kıyametin Bilgisi Kimseye Verilmemiştir I/144
Kıyametin Diğer Alâmetleri I/148
Kişinin İçine ve Dışına Etki Etmeli (Güzel Vaaz) II/285
Kişinin Kendisine Verilen Nimetleri Açıklaması I/393
Kitap Hakkında **I/21**
Kitap ve Sünnet'e Uymayan Soruların Çoğalmasının Nedeni I/307
Kolaylık Gösteren Kolaylık Görür II/539
Komşu Hakkının Önemi I/443
Komşu Haklarından Bazıları I/454
Komşulara Zarar Vermek II/432
Komşuluğun Sınırı I/450
Komşuluk Hukuku I/443
Komşuya Eza Vermek I/444
Komşuya Eza Vermekten Sakınmak I/458
Komşuya Yapılacak İyilikler I/453
Komşuyla Paylaşmak I/457
Konu ve Kavram Dizini III/451
Konuşma ve Susmanın Gerekli Olduğu Yerler I/439
Konuyla İlgili Farklı Hadislerin Yorumu I/270
Korumanın Birinci Çeşidi II/24
Korumanın İkinci Çeşidi II/29
Korunması Emredilen Hususlar II/20
Köpeğin Satışı III/209
KÖTÜLÜĞE ENGEL OLMAK **II/471**
Kötülüğü Düşünüp de Yapmayan III/32
Kötülüğü İşleme Durumu III/25
Kötülüğü Reddetmek II/473
Kötülüklerin İyiliklere Dönüşmesi I/373

Kur'ân-ı Kerîm Tilâveti: Zikir II/557
Kur'ân-ı Kerîm'in Hüccet Olması II/146
Kur'ân-ı Kerîm'in Mushaf (Kitap) Haline Getirilmesi II/312
Kur'ân-ı Kerîm'in Şefaatçi ve Hasım Olması II/146
Kurbanlık Hayvanlara Yumuşak Davranmak I/514
Kurtuluş Sıkıntılarla Beraberdir II/62
Kusurları Örtmek II/542
Kusuru Nefiste Aramak II/67
Küçük Günahlara Tövbe Gerekir mi? I/597
Leşlerden Yararlanma III/208
Livata Fiilini İşleyenler I/411

M

Mal Dışındaki Sadakalar II/200
Mâlâyâninin Zararı I/369
Mâlâyâniyi Bırakmanın Faydaları I/368
Malın Helâl ve Haram ile Karışık Olması I/235
Malî Konularda Yapılan Tasarruflar I/212
Meleğin Yazdıkları I/184
Melekler Etrafını Çevreler (Allah'ın Kitabını Öğrenenler) II/567
Mervezî'nin Hadisi Açıklaması I/259
Mescidlerde Tilâvet İçin Toplanmak II/558
Meşru Amellere Yapılan İlâveler I/207
MİRASI HAK SAHİPLERİNE VERMEK III/165
Misafir Ağırlamak I/459
Misafir Ağırlamaktan Kaçınmak I/462
Misafirin Hediyesi ve Misafirliğin Süresi I/459
Misafirperverlikte Tekellüfe (Sıkıntıya) Girmek I/466
Mu'temir'in Tesbihi III/319
Mubah Öldürmenin Birinci Yolu I/505
Mubah Öldürmenin İkinci Yolu I/507
Mubah ve Sevap Olan Buğz II/505
Muhabbet Hakkında Sûfîlerin Sözleri III/60
Muhsan Olmanın Şartı I/418
Murakabe Altında Olduğunu Unutma I/540
Musibetler Karşısında Sevabı Tercih Etmek II/386
Mülâane Bahsinde Yemin II/460
Mümin Kişinin Hidayet Dilemesinin Anlamı II/168

Müminlerin Bazı Vasıfları I/602
MÜNAFIĞIN ALÂMETLERİ **III/247**
Münafıklığın Kısımları III/249
Müslüman Olmadan Önce Yapılan İyi İşler I/371
Müslümanlara Nasihat I/262
Müslümanları Hakir Görmemek II/522
Müslümanların Yöneticilerine Nasihat I/262
Müstehap Olan Şükür II/245
Müttaki Kime Denir? I/529
Müttakilerin Bazı Vasıfları I/544

N

Nâfile İbadetlerin Önemi II/323
Nâfile Namazlar III/307
Namaz Kılmayı Beklemek II/329
Namaz ve Zekât İçin Savaşmak I/274
Namaz I/158
Namazı Terkedenler I/412
Namazı Terkedenlerin Durumu I/160
Namazın Dindeki Yeri ve Önemi I/159
Namazın Kefâret Oluşu I/558
Namazın Nuru ve Önemi II/138
Nasihat Hakkındaki Hadisler I/254
Nasihat Nasıl Olmalı? I/265
Nasihat Nedir? I/258
Nefisle Mücadelede Sabır II/59
Nefsini Âzat Edenler II/151
Nerelerde ve Kimleri Ağırlamak Gerekir? I/464
Nesep ile Haram Olanlar III/192
Nesep ve Musâhere Yoluyla Haram Olanlar III/193
Nifak ve Münafığın Anlamı III/248
Nikâh Konusunda Zarar Verme II/427
Nikâhı Haram Olanlar III/192
Nimete Hamd II/240
Nimetler İbadetlerle Karşılanabilir mi? II/234
NİMETLERE KARŞILIK SADAKA ve ŞÜKÜR **II/221**
Niyet ile İrade Arasındaki Fark I/44
Niyet ve Yeminler I/77

Niyetin Mahiyeti I/43
NİYETİN ÖNEMİ ve YERİ I/37
Niyetin Önemi I/46
Niyette İhlâslı Olmak II/253

O

On Altıncı Hadis I/471
On Beşinci Hadis I/427
On Birinci Hadis I/347
On Dokuzuncu Hadis II/17
On Dördüncü Hadis I/395
On İkinci Hadis I/359
On Sekizinci Hadis I/521
On Üçüncü Hadis I/381
On Yedinci Hadis I/497
Onuncu Hadis I/317
Orta Yolda Olanlar II/395
Oruç II/323
Otuz Altıncı Hadis II/531
Otuz Beşinci Hadis II/491
Otuz Birinci Hadis II/377
Otuz Dokuzuncu Hadis III/87
Otuz Dördüncü Hadis II/471
Otuz İkinci Hadis II/421
Otuz Sekizinci Hadis III/45
Otuz Üçüncü Hadis II/447
Otuz Yedinci Hadis III/15
Otuzuncu Hadis II/341

Ö

Öfke Hakkında Söylenenler I/474
Öfkelenince Ne Yapmalı? I/477
Öfkelenmemenin Anlamı I/476
Öfkeli Kişiden Sorumluluk Düşer mi? I/490
Öfkeli Kişinin Boşaması I/492
Öfkeli Kişinin Tasarrufları I/491
Öfkenin Asıl Kaynağı I/480
Öfkenin Zararları I/487
ÖFKEYE HÂKİM OLMAK I/471

Öfkeye Hâkim Olmak I/481
Öfkeye Hâkim Olmanın Fazileti I/481
Öldürmede İhsan I/502
Ölüm Cezasının Verileceği Diğer Suçlar I/410
Ölüm Herkes İçin Zor mudur? III/82
Ölüm İçin Hazırlık Yapmak II/40
Ölümün Zorluğu III/80
Öne Geçenler III/290
Önemli Bir Uyarı I/309
Önemli Bir Uyarı II/505
Övülen Öfke: Allah İçin Öfkelenmek I/484
Övülen Sabır II/144
Özlü Dualar III/320
Özlü Zikir ve Dualar III/314
Özlü Zikirler III/314

P-R

Peygamber Efendimiz'in Vasiyeti II/292
Peygamberlerin Mirası II/71
Rahmet İnsanı Sarar (Allah'ın Kitabını Öğrenenler) II/566
Râşid Halifelerin Uygulamalarının Delil Oluşu II/300
Râşid, Hidayet, Gâvî ve Dalalet Kelimelerinin Anlamı II/307
Recm Hakkında Âlimlerin Görüşü I/401
Recm Hakkındaki Rivayetler I/397
Resûlullah İçin Nasihat I/261
Resûlullah'a Has Yetkiler I/423
Resûlullah'a Yakınlığın Yolu: Amel ve Takvâ II/573
Resûlullah'ın Uğrunda Savaşmayı Emrettiği Hususlar I/272
Resûlullah'ın Verdiği Misal II/357
Rıza ile Sabır Arasındaki Fark II/58
Rıza Makamı II/54
RIZIK ve TEVEKKÜL III/269
Riya: Başkalarına Gösteriş Yapmak I/62
Ruh Üflenmesi I/182
Ruhsatlarla Amelin Gerekli Olduğu ve Olmadığı Yerler I/352

S-Ş

Sabır Makamı II/58
Sabır ve Rızanın Önemi II/53
Sabır ve Zafer II/59
Sabrın Ziyâ Olmasının Anlamı II/143
Sadaka Günahları Söndürür II/326
Sadaka Neden Dolayı Verilmektedir? II/227
Sadakanın Fazileti I/584
Sadakanın Fazileti II/141
Sadece Sahibine Yararı Olan Sadaka II/214
Sadece Yapan Kişiye Yararlı Olan Sadakalar II/247
Sağlığı ve Hayatı Ganimet Bilmek III/118
Sahibi Bulunamayan Mal Ne Yapılır? I/332
Sahip Olduğumuz Nimetler II/229
Sakınılması Gereken Ruhsatlar I/352
Sâlih Ameller Hangi Günahlara Kefâret Olur? I/567
Sâlih Amelleri Vesile Edinmek ve Haramlardan Kaçınmak I/344
SARHOŞLUK VEREN HER ŞEY HARAMDIR III/217
Sebepleri Terketmek III/277
Seçme Hakkı Bulunmayan Mükreh III/96
Sekînet İner (Allah'ın Kitabını Öğrenenler) II/564
Sekizinci Hadis I/267
Selefin Nifak Hakkındaki Korkuları III/261
Selefin Niyet Hakkındaki Sözleri I/49
Selefin Takvâ Hakkında Sözleri I/538
Selefin Takvâyı Tavsiyesi I/534
Selefin Vera'ı ve Şüpheden Uzak Durması I/349
Sıkıntıları Gidermek II/533
Sırattan Amele Göre Geçilir II/571
Sihirle Uğraşanlar I/412
Son Nefesteki Halin Önemi I/192
Sonradan Çıkan Bazı İhtilâflı Konular II/314
Soru Sormak Yerine Emirleri Uygulamak I/295
Soru Sormasına İzin Verilenler I/292
Sorulması Yasaklanan Sorular I/290
Soya Değil Amele Bakılır II/570
Söz ya İyiliktir ya da Kötülüktür I/433
Sözler Kişinin Ameli Sayılır I/363

Sözleşmeye İhanet Etmek III/255
Sözünde Durmamak III/250
Susmak İbadet Sayılır mı? I/442
Susmak mı Yoksa Konuşmak mı Daha Üstün? I/440
Suya Engel Olmak II/438
Sübhânellah Kelimesinin Fazileti II/133
SÜNNETE SARILMAK ve BİD'ATTAN KAÇINMAK II/281
Sünnete Sarılmak II/298
Sünnetin Anlamı II/298
Sünnetle Haram Kılınanlar II/352
Sürekli İçki İçenler I/413
Süt Emzirme Konusunda Zarar Verme II/429
SÜT KARDEŞLİĞİ ve HÜKÜMLERİ III/191
Şahit ile Birlikte Yemin Vermek II/464
Şarap Dışındaki İçkiler III/224
Şerefli Zaman ve Mekânda İşlenen Günahlar III/25
Şeytan Ümidini Kesinceye Kadar Tövbeye Devam I/548
Şöhret Sahiplerinin Saptırmalarına Dikkat! II/269
Şükrü Yerine Getirmenin Yolu II/237
Şükür II/237
Şüpheli Hangi Maksatla Terkedilmeli? I/239
ŞÜPHELİDEN UZAK DURMAK I/347
Şüpheliler Karşısında Nasıl Davranmalı? I/242
Şüpheliler Karşısında Takınılacak Tavır I/231
Şüphelilerin Bilinememesinin Sebebi I/230
Şüphenin Kaynakları I/237

T

TAKAT-SORUMLULUK DENGESİ, ÇOK SORUDAN KAÇINMAK ... I/285
Takvâ Hakkında Selefin Sözleri I/528
Takvâ Kalptedir II/518
Takvâ Sahibi Olmak II/2963
Takvâ I/525
TAKVÂ, SÂLİH AMEL VE GÜZEL AHLÂK I/521
Takvânın Anlamı I/525
Takvânın Aslı I/531
Tartışmaya Girişmek I/300
Tavsiyeyi İsteyenin Kimliği I/472

Tekbirin ve Tehlilin Fazileti II/134
Temize Çıkmak Nedir? I/238
Temizliğin Önemi II/120
Temizlik İmanın Yarısıdır Sözünün Anlamı II/121
Temizlik Konusunda Niyet I/75
TEMİZLİK ve TESBİHLERİN ÖNEMİ, AMELLERDEKİ NUR, KUR'AN'IN HÜCCET OLMASI II/119
Teravih Namazı II/310
Tesbihat II/130
Tevekkül ve İhmal III/283
Tevekkülün Önemi III/270
Tevhid ile Kadere İman Arasındaki İrtibat II/52
TEVHİD İNANCINI YERLEŞTİRMEK I/267
Tevhidin Önemi III/162
Tıbbın Söyledikleri I/178
Tövbe Edip Tekrar Dönmek III/150
Tövbe Sahası Günahlardan Daha Geniştir I/546
Tövbe I/551
Tövbenin Kabulü I/554
Tuz (Üç şey engellemenez) II/441
Türkçe Hadisler dizini III/508

U-Ü

Unutma Yok Rahmet Var! II/372
UNUTMA, HATA ile ve BASKI ALTINDA YAPILANLAR III/87
Unutmayla İlgili Meseleler III/92
Üç Şey Engellenemez II/439
Üç Talâkla Boşama I/218
Üçüncü Hadis I/157

V-Y

Vâcip Tabirinin Kullanılma Sebebi II/347
Vasiyet Konusunda Zarar Verme II/425
Yakarak İdam Etmek I/551
Yakın Olan Erkeklerden Maksat III/170
Yakında Bulunanlar (İyilik yapılacaklar) I/448
Yalan Söylemek III/249
Yanıltıcı Sorular Sormak I/300

YARATILIŞIN EVRELERİ ve KADER **I/169**
Yardım Dilemek II/48
Yardıma Muhtaç Olanlar (İyilik yapılacaklar) I/448
Yardımlaşmanın Önemi II/248
Yasaklama Haram Anlamına Gelir mi? II/353
Yasaklamanın Amacı II/511
Yasaklanmış Boşama Şekilleri ve Hükmü I/216
Yasaklara Karşı Gereken Tavır I/307
Yatarken Yapılan Tesbihin Önemi I/566
Yedinci Hadis **I/253**
Yemekte Ölçülü Olmak III/241
Yeminle Birlikte Şahit ile Hüküm Vermek II/457
Yeminler Konusunda Unutma III/94
Yenilmeyen Yabani Hayvanlar III/212
Yirmi Altıncı Hadis **II/221**
Yirmi Beşinci Hadis **II/195**
Yirmi Birinci Hadis **II/85**
Yirmi Dokuzuncu Hadis **II/317**
Yirmi Dördüncü Hadis **II/155**
Yirmi İkinci Hadis **II/95**
Yirmi Sekizinci Hadis **II/281**
Yirmi Üçüncü Hadis **II/119**
Yirmi Yedinci Hadis **II/259**
Yirminci Hadis **II/71**
Yitik, Gasp ve Çalıntı Malların İadesi II/468
Yolcu Gibi Davranmak III/111
Yolcular ve Misafirler (İyilik yapılacaklar) I/452
Yöneticilere İtaat II/293
Yöneticilerin Hazineden Yaptırdıkları Hayır Eserleri I/329
YÜCE ALLAH'A YAKLAŞMANIN YOLLARI **III/45**
YÜCE ALLAH'IN ADALETİ ve LUTFU **III/15**
Yürüyerek Hacca Gitmeyi Adayan II/443

Z

Zâhid Vasfını Kazananlar II/392
Zâhidlerin Dünyaya Karşı Durumları II/400
Zâhidlerin Zühd Tanımları II/408
Zalim Sultana Karşı Hakkı Söylemek II/479
Zarar Verme Yoktur II/423
ZARAR VERMEK YOKTUR **II/421**
Zararı Vermenin Anlamı II/424

Zikir Kapsamına Girenler III/309
Zikirsiz Dağılan Meclisler I/434
Zikredenlerde Görülen Haller III/297
Zikredenlerin Üstünlüğü III/293
Zikrin Fazileti II/214
ZİKRİN ÖNEMİ ve FAZİLETİ III/288
Zikrin Önemi III/289
Zorlukla Beraber Kolaylık Vardır II/64
Zulmün Anlamı II/160
ZULMÜN HARAMLIĞI ve YÜCE ALLAH'IN LUTUFLARININ ENGİNLİĞİ II/155
Zulmün Haramlığı II/159
Zulüm Kullara da Haram II/161
Zulümden Uzak Durmak II/514
Zühd Hakkında Selefin Sözleri II/388
Zühdün Anlamı ve Tarifi II/382
Zühdün Kısımları II/391
Zühdün Mahiyeti II/378

KAYNAKLAR[868]

Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî, *el-Müsned*, Kahire 1988.

Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *es-Sünne*, Demmâm 1406.

Abdullah b. Mübârek, Abdullah b. el-Mübârek b. Vâdıh Ebû Abdullah el-Mervezî, *ez-Zühd*, Beyrut, ts.

Abdürrezzâk, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî es-San'ânî, *el-Musannef*, Beyrut 1970.

Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amme'ştehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*, Beyrut 1405.

Ahmed, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Bağdâdî, *el-Müsned*, İstanbul 1982.

a.mlf., *ez-Zühd*, Beyrut 1398.

Ali el-Müttakî, Alâeddin Ali el-Müttakî b. Hüsâmeddin el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâli ve'l-Ef'âl*, Beyrut 1985.

Âmidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm*, Beyrut, 1404.

Azimâbâdî, Muhammed Eşref Azimâbâdî ve Muhammed Şemsülhak Azimâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd*, Beyrut 1415.

Begavî, Rükneddin Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mesud b. Muhammed el-Begavî, *Şerhu's-Sünne*, Beyrut 1983.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Mekke, 1994.

a.mlf., *ez-Zühdü'l-Kebîr*, Beyrut 1996.

---

[868] Burada, muhakkikin kullandığı eserlerle bizim tahic ve tercümede yararlandığımız eserlere yer verilmiştir.

a.mlf., *Şuabü'l-İmân*, Beyrut 1410.

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *el-Müsned*, Beyrut 1409.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. el-Mugîre el-Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, Beyrut 1989.

a.mlf., *el-Künâ*, Beyrut, ts.

a.mlf., *es-Sahîh*, İstanbul 1981.

a.mlf., *et-Târîhu'l-Kebîr*, Diyarbakır, ts.

a.mlf., *Halku Ef'âli'l-İbâd*, Riyad 1978.

Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, Beyrut 1405.

a.mlf., *Târihu Cürcân*, Beyrut 1981.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlel*, Riyad, 1985.

a.mlf., *es-Sünen*, Beyrut 1994.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl b. Behrâm ed-Dârimî, *es-Sünen*, İstanbul 1981.

Deylemî, Ebû Şücâ' Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh ed-Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr bi-Me'sûri'l-Hitâb*, Beyrut 1986.

Ebû Avâne Yakub b. İshak b. İbrahim b. Yezîd el-İsferâînî, *Müsnedü Ebî Avâne*, Beyrut 1998.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'âs el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul 1981.

a.mlf., *el-Merâsîl*, Beyrut 1408.

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Beyrut 1405.

Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî, *el-Müsned*, Dımaşk 1984.

Ebü'l-Mehâsin Yusuf b. Musa el-Hanefî, *el-Mu'tasar ve'l-Muhtasar*, Beyrut, ts.

Fettenî, Cemâleddin Muhammed Tahir es-Sıddîkî el-Fettenî, *Tezkiretü'l-Mevdû'ât*.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, Beyrut 1990.

a.mlf., *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, Beyrut 1977.

Hakîm-i Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan b. Bişr el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, Beyrut 1992.

Hâris b. Hayseme (Hâfız Nureddin el-Heysemî), *Müsnedü'l-Hâris (Zevâ'idü'l-Heysemî)*, Medine 1992.

Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî*, Riyad, 1403.

a.mlf., *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Medine, ts.

a.mlf., *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts.

Hennâd, Ebü's-Serî Hennâd b. es-Serî b. Mus'ab et-Temîmî ed-Dârimî, *ez-Zühd*, Küveyt 1406.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebû Bekir el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id ve Menba'u'l-Fevâ'id*, Beyrut 1407.

a.mlf., *Mevâridü'z-Zam'ân*, Beyrut, ts.

Humeydî, Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, *el-Müsned*, Beyrut, ts.

Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim el-Irâkî, *Tahrîcu Ehâdisi'l-İhyâ.*

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Beyrut 1412.

a.mlf., *et-Temhîd*, Mağrib, 1387.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdullah b. Muhammed el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, Beyrut 1988.

İbn Ca'd, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî, *el-Müsned*, Beyrut 1990.

İbn Ebû Âsım, Amr b. Ebî Âsım ed-Dahhâk eş-Şeybânî, *es-Sünne*, Beyrut 1400.

a.mlf., *ez-Zühd*, Kahire 1408.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtim Muhammed b. İdris er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut 1952.

a.mlf., *el-İlel*, Beyrut 1405.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe el-Kûfî, *el-Musannef*, Riyad 1409.

İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Evliyâ'*.

a.mlf., *el-Künâ ve'l-Esmâ*.

a.mlf., *es-Samt*.

a.mlf., *et-Tevekkül*.

a.mlf., *el-Yakîn*.

a.mlf., *Hüsnü'z-Zan*.

a.mlf., *Mekârimü'l-Ahlâk*.

a.mlf., *Mücâbü'd-Da've*.

a.mlf., *Zemmü'l-Gıybe*.

İbn Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, ts.

İbn Hacer, Ebul-Fazl Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut 1992.

a.mlf., *el-Kavlü'l-Müsedded*, Kahire 1401.

a.mlf., *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut 1986.

a.mlf., *el-Metâlibü'l-Âliye*, Baskı yeri yok, ts.

a.mlf., *Fethu'l-Bârî*, Beyrut 1379.

a.mlf., *Tağlîku't-Ta'lîk*, Beyrut 1405.

a.mlf., *Telhîsü'l-Habîr*, Medine 1964.

a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1984.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm ez-Zâhirî, *el-Muhallâ*, Beyrut, ts.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân et-Temîmî el-Bustî, *el-Mecrûhîn*, Halep, ts.

a.mlf., *es-Sahîh*, Beyrut 1993.

a.mlf., *es-Sikât*, 1975.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyeri el-Ma'âfirî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1411.

İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsabûrî, *es-Sahîh*, Beyrut 1970.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut 1401.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, Beyrut 1405.

a.mlf., *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1981.

İbn Mende, *el-İmân*, Beyrut 1406.

İbn Mülakkın, Ömer b. Ali b. Mülakkın, *Hulâsatü'l-Bedri'l-Münîr*, Riyad 1410.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Münî' el-Basrî ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1408.

İbnü'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. el-Cârûd en-Nîsâbûrî, *el-Müntekâ*, Beyrut 1988.

İbnü'l-Ca'd, Ali b. Ca'd b. Ubeyd, *el-Müsned*, Beyrut 1990.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, Beyrut 1403.

a.mlf., *Safvetü's-Safve*, Beyrut 1979.

İshak İbrahim b. Râhûye, *el-Müsned*, Medine 1991.

Kannûcî, Sıddîk Hasan el-Kannûcî, *Ebcedü'l-Ulûm*, Beyrut 1978.

Kudâî, Şihâbüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Sellâme b. Cafer el-Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, Beyrut 1986.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts.

Lâlekâî, Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikad*, Riyad 1402.

Ma'mer b. Râşid el-Ezdî, *el-Câmi'*, Beyrut 1403.

Makrîzî, Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Muhtasarı Kitâbi'l-Vitr*, Ürdün 1413.

Mâlik, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Ebû Âmir el-Asbehî el-Medenî, *el-Muvatta'*, İstanbul 1981.

Mektebetü'l-Elfiye li's-Sünneti'n-Nebeviyye, CD Room, 1999.

Mervezî, Ebû Abdullah Muhammed b. Nasr b. Haccâc el-Mervezî, *es-Sünne*, Beyrut 1408.

a.mlf., *Ta'zîmu Kadri's-Salât.*

Mizzî, Yusuf b. Zeki Abdurrahman Ebü'l-Haccâc el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, Beyrut 1980.

a.mlf., *Tühfetü'l-Eşrâf.*

Mübâretkfûrî, Ebü'l-Alâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, Beyrut, ts.

Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, Mısır 1356.

a.mlf., *Künûzü'l-Hakâ'ik fî Hadîsi Hay-ri'l-Halâ'ik*, Beyrut 1996.

Münzirî, Zekiyyüddin Ebû Muhammed Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, Dımaşk-Beyrut 1999.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, İstanbul 1981.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, Beyrut 1406.

a.mlf., *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Berut 1991.

a.mlf., *el-Müctebâ (es-Sünen)*, Haleb 1986.

Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ*, Beyrut 1996.

Râmehürmüzî, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman b. Hallâd el-Fârisî er-Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, Beyrut 1404.

Said b. Mansûr b. Şu'be Ebû Osman el-Mervezî, *es-Sünen*, Riyad 1414.

Sehâvî, Şemsüddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehira ale'l-Elsine.*

Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr Ebû Said et-Temîmî es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, Beyrut 1981.

Süyûtî, Celâleddin Ebû Bekir es-Süyûtî, *ed-Dürerü'l-Müntesira.*

a.mlf., *el-Câmi'u'l-Kebîr*, Beyrut.

a.mlf., *el-Câmi'u's-Sagîr*, Beyrut 2002.

a.mlf., *el-Hâvî li'l-Fetâvâ.*

a.mlf., *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut 1986.

a.mlf., *Şerhu Sünen-i İbn-i Mâce*, Karaçi, ts.

a.mlf., *Tedrîbu'r-Râvî*, Riyad, ts.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbâs b. Osman b. Şâfiî el-Kureşî el-Muttalibî, *el-Ümm*, Beyrut 1393.

Şâşî, Ebû Said el-Heysem eş-Şâşî, *el-Müsned*, Medine 1410.

Şevkânî, Kâdî Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, Beyrut 1973.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub Ebû'l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Kahire 1415.

a.mlf., *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Musul 1983.

a.mlf., *el-Mu'cemü's-Sagîr*, Beyrut 1985.

a.mlf., *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, Beyrut 1984.

a.mlf., *ed-Duâ*, Beyrut 1984.

Taberî, Ebû Çafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Hâlid et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, Beyrut 1405.

a.mlf., *Târîhu't-Taberî*, Beyrut 1407.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Sellâme el-Ezdî et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, Beyrut 1399.

a.mlf., *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, Beyrut, ts.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, Beyrut, ts.

Temmâm b. Muhammed, *el-Fevâid.*

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dahhâk es-Sülemî et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul 1981.

a.mlf., *el-İlel*, Beyrut 1938.

Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Ömer b. Musa el-Ukaylî, *ed-Du'afâ*, Beyrut 1984.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Beyrut 1995.

a.mlf., *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut 1413.

a.mlf., *Tezkiretü'l-Huffâz*, Riyad 1415.

Zerkeşî, Bedrüddin ez-Zerkeşî, *et-Tezkire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira*, Beyrut 1966.

Zeyla'î, Cemaluddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeyla'î el-Hanefî, *Nasbu'r-Râye li-Ehâdîsi'l-Hidâye*, Beyrut 1357.

Zürkânî, Şeyh Muhammed b. Abdülbâki b. Yusuf ez-Zürkânî, *Şerhü'z-Zürkânî*, Beyrut 1411.